LEKSIKOGRAFIJA ir LEKSIKOLOGIJA

5

LEKSIKO-GRAFIJA ir LEKSIKO-LOGIJA

5

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS

LEKSIKO-GRAFIJA ir LEKSIKO-LOGIJA

5

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS

VILNIUS 2015

UDK 811.172'373
Le-159

Recenzavo:
doc. dr. Jolanta Vaskelienė (Šiaulių universitetas)
doc. dr. Vilma Zubaitienė (Vilniaus universitetas)

Kiekvienas straipsnis anonimiškai recenzuotas
dar dviejų recenzentų

Redaktorių kolegija:
Jurgita Girčienė (Lietuvos edukologijos universitetas)
Лена Леванцевич (Bresto valstybinis A. S. Puškino universitetas)
Danutė Liutkevičienė (Lietuvių kalbos institutas)
Daiva Murmulaitytė (Lietuvių kalbos institutas)
Vilija Sakalauskienė (Lietuvių kalbos institutas)
Ieva Zuicena (Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas)

Sudarė
Aurelija Gritėnienė (Lietuvių kalbos institutas)

Lietuvos mokslo taryba

Knygos leidybą rėmė LIETUVOS MOKSLO TARYBA
(sutarties Nr. LEI-15073)

© Lietuvių kalbos institutas, 2015
© Aurelija Gritėnienė, sudarymas, 2015

ISBN 978-609-411-168-6 (5 dalis)
ISBN 978-9955-704-42-3 (bendras)

Turinys

Pratarmė / 7

LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS: NUO IŠTAKŲ Į ATEITĮ

Aldonas Pupkis Kazimiero Būgos ir Juozo Balčikonio rengtų žodynų sąlyčiai ir skirtys / 13
The Correlations and Differences between Dictionaries by Kazimieras Būga and Juozas Balčikonis / 31
Gertrūda Naktinienė Lietuvių kalbos žodyno elektroninio leidimo papildymai / 33
The Supplements to the Electronic Edition of the Dictionary of Lithuanian Language / 54

LEKSIKOGRAFIJOS METODIKA – ANALIZĖ IR NAUJOVĖS

Rolandas Kregždys Lietuvių kalbos polonizmų žodyno leksinių lizdų kodifikavimo kriterijai / 59
Identification Criteria of Lexical Field / Domain of the Dictionary of Polonisms Borrowed in Lithuanian / 82
Danutė Liutkevičienė, Daiva Murmulaitytė Nuo *Dabartinės* prie *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* / 83
From the Dictionary of Contemporary Lithuanian to the Dictionary of Standard Lithuanian / 145
Ilga Migla, Ieva Zuicena The Dictionary of Modern Latvian – Traditions and Innovations / 147
Dabartinės latvių kalbos žodynas: tradicijos ir inovacijos / 157

NAUJAŽODŽIAI KALBOJE IR LEKSIKOGRAFINIUOSE ŠALTINIUOSE

Rita Miliūnaitė Naujažodžių atranka ir pateikimas Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne / 161
The Selection and Representation of Neologisms in the Database of Lithuanian Neologisms / 183
Agnė Mackevičiūtė. Naujieji skoliniai Jurgos Ivanauskaitės trilogijoje *Tibeto mandala*: metakalbiniai komentarai kaip integracijos į tekstą priemonė / 185
New borrowings in Jurga Ivanauskaitė's trilogy "Tibetan mandala": Metalinguistic comments as a tool for integration into the text / 205
Anitra Roze. Žodis žodyne – būti ar nebūti? Keletas naujadarų

aiškinamuosiuose latvių kalbos žodynuose / 206
A New Word in Dictionary: to Include or not to Include? Some Neologisms in Latvian Explanatory Dictionaries / 230

TARMĖS IR TARMIŲ ŽODYNAI

Лена Леванцевич Балтийский компонент в диалектной лексикографии Брестско-Пинского Полесья / 235
Baltic Elements in the Dialect Dictionaries Brest–Pinsk Polesie / 256
Aurimas Markevičius Kelios tarmių žodynų rengimo problemos / 257
Some Issues of Dialect Dictionary Compilation / 272
Vilija Ragaišienė Būdvardžių kirčiavimo polinkiai Punsko šnektoje / 274
Tendencies of Adjective Accentuation in the Subdialect of Punskas / 308
Vilija Sakalauskienė Jurbarko šnekta – žemaitiško ir aukštaitiško arealų susikirtimo vieta / 309
Jurbarkas Subdialect: the Intersection of the Samogitian and Aukštaitian Areas / 328

LEKSIKOLOGIJA IR ŽODŽIŲ DARYBA

Rita Šepetytė Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos *Taisliaus augyminio* terminai *Botanikos terminų žodyne* / 333
The Terms of Jurgis Ambraziejus Pabrėža's *Taislius Augyminis* in the *Dictionary of Botanical Terms* / 347
Antanas Smetona, Eglė Kučinskaitė Priešdėlio *da-* kilmės ir taisymo motyvų klausimu / 349
On the Origin of the Prefix *da-* and the Prescriptive Approaches to Its Use / 389

Pratarmė

2014 m. rugsėjo 11–12 d. Lietuvių kalbos institutas organizavo tarptautinę mokslinę konferenciją „Aiškinamieji žodynai amžių sandūroje“. Ji buvo skirta *Lietuvių kalbos žodyno* pirmojo sąsiuvinio 90-mečiui paminėti. 1924 m. išleistas Kazimiero Būgos (1879–1924) žodyno pirmas sąsiuvinis ir jo sukaupta žodyno kartoteka yra didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* ištakos. Konferencija subūrė lietuvių ir užsienio kalbininkus, dirbančius aiškinamosios leksikografijos srityje, kuriančius naujus aiškinamuosius žodynus, duomenų bazes ir tekstynus. Dauguma šiame rinkinyje publikuojamų straipsnių yra parengti minėtoje konferencijoje perskaitytų pranešimų pagrindu.

Rinkinys pradedamas Aldono Pupkio ir Gertrūdos Naktinienės straipsniais, kurie skirti *Lietuvių kalbos žodyno* ištakoms ir ateičiai aptarti. Aldonas Pupkis savo straipsnyje įvairiais aspektais gretina Kazimiero Būgos rengtų žodyno sąsiuvinių ir Juozo Balčikonio redaguoto *Lietuvių kalbos žodyno* medžiagą, ypač kruopščiai nagrinėja K. Būgos savarankiškai sukirčiuotų žodžių problemą. Gertrūdos Naktinienės straipsnyje pristatoma *Lietuvių kalbos žodyno* elektroninio varianto papildymų ir taisymų koncepcija, aptariamos papildymų rengimo problemos, apžvelgiami elektroninių žodyno variantų (2005, 2008 ir 2012 m.) taisymai.

Rubrikoje „Leksikografijos metodika – analizė ir naujovės“ skelbiami trys straipsniai. Rolandas Kregždys aptaria *Lietuvių kalbos polonizmų žodyno* leksinių lizdų kodifikavimo kriterijus, motyvuotai įrodo daugelio dialektizmų priklausymą arba nepriklausymą leksiniams arba semantiniams polonizmams. Danutės Liutkevičienės ir Daivos Murmulaitytės straipsnyje, atlikus kruopščią vienos raidės žodžių analizę, išsamiai aiškinama, kuo *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* skiriasi nuo *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno.* Ilgos Miglos ir Ievos Zuicenos straipsnyje supažindinama su nauju Latvijos leksikografų darbu – elektroniniu aiškinamuoju *Dabartinės latvių kalbos žodynu,* plačiai

pateikiamas dabartinės latvių leksikografijos kontekstas, naujasis žodynas lyginamas su *Bendrinės latvių kalbos žodynu*.

Atskiras skyrius skirtas naujažodžiams kalboje ir leksikografiniuose šaltiniuose aptarti. Rita Miliūnaitė savo straipsnyje pristato naują dabartinės naujosios lietuvių leksikos tyrimo įrankį – Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyną, atskleidžia, kokių galimybių leksikos tyrėjams jis teikia, aptaria, kokių leksikografinių problemų kyla atrenkant ir aprašant naujažodžius. Agnė Mackevičiūtė analizuoja per 1000 skirtingų Jurgos Ivanauskaitės trilogijoje „Tibeto mandala“ vartojamų naujųjų skolinių metakalbinių komentarų – išsamiai aptaria jų funkcijas ir raišką. Autorė teigia, kad pagrindinė tokių komentarų funkcija – reikšmės aiškinamoji. Anitros Rozės straipsnyje aptariama ne tik latvių, bet ir kaimynų kalboms svarbi skolintos ir savos naujosios leksikos konkurencija. Autorė analizuoja naujadarų atsiradimo šaltinius ir priežastis, parodo naujažodžių dinamiką ir įžvalgiai teigia, kad naujųjų leksemų konkurencinės kovos baigtį lemia kalbos vartotojai.

Keturi straipsniai skirti įvairiems tarmių ir tarmių žodynų klausimams aptarti. Kalbų kontaktų tyrėjus turėtų sudominti Lenos Levancevič straipsnis, kuriame analizuojami baltiški elementai, fiksuoti baltarusių kalbos tarmių žodynuose. Aurimo Markevičiaus straipsnis aktualus šnektų žodynų rengėjams – jame aptariamos kelios problemos, su kuriomis susidurta rašant *Vidiškių šnektos žodyną*. Vilija Ragaišienė analizuoja Punsko šnektos būdvardžių kirčiavimą, atskleidžia šios ir pietų aukštaičių patarmės šnektų būdvardžių kirčiavimo panašumus ir skirtumus. Vilija Sakalauskienė gvildena Jurbarko šnektos ribų problemą, išsamiai apžvelgia ne tik šios šnektos leksiką, bet ir fonetikos ypatybes bei kai kuriuos gramatikos bruožus.

Paskutinėje rinkinio dalyje skelbiami du straipsniai. Rita Šepetytė analizuoja, kaip Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos *Taisliaus* terminai atspindėti *Botanikos terminų žodyne,* atkreipia dėmesį, kad žodyno rengėjai rėmėsi ne *Taisliaus* rankraščiu, bet 1900 m. išspausdinta jo dalimi – *Botanika*, todėl *Žodyne* yra iš jos perimtų netikslumų, ne visai tikslaus terminų transponavimo atvejų. Antano Smetonos ir Eglės Kučinskaitės straipsnyje aptariama priešdėlio *da-* gyvavimo istorija nuo pat pirmųjų lietuvių kalbos gramatikų iki mūsų dienų. Autoriai lygina

šio priešdėlio reikšmes lietuvių, latvių, baltarusių, rusų, lenkų kalbose, gilinasi į taisymo motyvus, svarsto, ar taisymo tradicijos yra pakankamai motyvuotos, ar pagrįsti šių dienų taisymai.

Už pagalbą, rengiant šį rinkinį, labai dėkoju Lietuvių kalbos instituto Bendrinės kalbos tyrimų centro mokslo darbuotojams, redaktorių kolegijai, atskirų straipsnių ir viso rinkinio recenzentams. Ačiū tariu straipsnių autoriams. Galbūt jų mintys ir idėjos įkvėps ne vieną naujiems tyrimams. Už kruopštų darbą esu dėkinga rinkinio redaktorei Ilonai Petrovei, maketuotojai Nedai Kostkienei ir techninei darbuotojai Danutei Stakienei.

Tikimės, kad *Leksikografijos ir leksikologijos 5* straipsniai sudomins ne tik žodynų sudarytojus ir skaitytojus, bet ir kitus kalbos tyrėjus bei apskritai akademinę bendruomenę. Straipsniuose pateikta medžiaga ir atlikta jos analizė turi ne tik mokslinės, bet ir praktinės vertės. Rinkinio autorių gvildenami klausimai bus ypač naudingi leksikologams, dialektologams, terminologams bei kalbos normintojams.

Aurelija Gritėnienė

LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS: NUO IŠTAKŲ Į ATEITĮ

Aldonas Pupkis
Lietuvių kalbos institutas

Kazimiero Būgos ir Juozo Balčikonio rengtų žodynų sąlyčiai ir skirtys

Iš Balčikonio redaguoto *Lietuvių kalbos žodyno* I (1941) ir / ar II (1947) tomų recenzijų bene tik vienoje jis lyginamas su Būgos rengtu *Lietuvių kalbos žodynu*, spausdintu jo pirmuoju ir antruoju sąsiuviniais, kuriuose paskelbtas žodyno tekstas iki žodžio *angà*[1]. Taip darė Lietuvos mokslų akademijos akademikas, rusų kalbininkas Borisas Larinas (1893–1964) studijoje *Trumpa istorinė lietuvių leksikografijos apžvalga* (Larin 1957: 119–144), išspausdintoje tuometiniame Leningradè (dabar Sankt Peterbùrgas) rinkinyje *Лексикографический зборник* (t. II). Vertinimo ištakos ir motyvai išplaukė iš Larino darbo Lietuvių kalbos institute 1951–1953 m., kur jo uždavinys pirmiausia buvo pertvarkyti Balčikonio rengiamo *Lietuvių kalbos žodyno* redagavimo principus.

Tos pertvarkymo pastangos ir santykiai su Balčikoniu gana plačiai aprašyti mano knygoje (Pupkis 2013 264–265 ir kt.), todėl čia dera tenkintis tik priminimu, dėl ko Larinas kritikavo Balčikonio redaguotą žodyną.

Larinui labiausiai kliuvo tai, kad Balčikonio žodynas rengiamas pagal vakarietiškosios lietuvių leksikografijos tradicijas, einančias iš Rytų Prūsijos žodynų, ir dėjo pastangas jį artinti prie rytų (rusų) leksikografijos praktikos. Larinas pats buvo leksikografas ir norėjo, kad *Lietuvių kalbos žodyno* sandara būtų panaši į jo ir kitų rusų leksikografų darbų sandarą ir sudarymo principus. Remdamasis asmeniniais motyvais ir ypač ideologiškai angažuotu principu jis ir lygino Būgos ir Balčikonio žodynų sandarą bei bendrąsias jų rengimo nuostatas. Jo nuomone, Balčikonio žodynas esantis žingsnis atgal, palyginti su Būgos darbu, kuris žymintis lietuvių akademinės leksikografijos pradžią ir deramai

[1] Čia ir toliau remiamasi Kazimiero Būgos Rinktinių raštų III tome (1961) paskelbtais žodyno tekstais (p. 9–490), taip pat pirmuoju žodyno sąsiuvinių leidimu 1924 ir 1925 m.

teikiantis lietuvių kalbos medžiagos tarptautinei kalbotyrai. Vienas iš priekaištų Balčikoniui buvo tas, kad jis atsisakė Būgos žodžių aiškinimo kitomis kalbomis ir viską aiškino tik lietuviškai. Larinas remiasi ir tuo, kad pagrindines reikšmes aiškinti rusiškai savo recenzijoje buvo pataręs ir Janis Endzelynas, taip siūlęs daryti ir Juozas Žiugžda.

Tą absurdišką nuomonę savo žodyno įvade buvo paneigęs pats Būga tokiais žodžiais: „Žodžių aiškinamoji kalba mano žodyne nėra viena. Čia skaitytojas ras vieną žodį paaiškintą lietuviškai, kitą – vokiškai, trečią – rusiškai arba lenkiškai, ketvirtą – lotyniškai arba dar kitaip kaip. Kalbų mišinio („Babelio“) negalėjau išvengti dėl laiko stokos. Kiaurai išvesti per visą žodyną vieną-kurią kalbą, žinoma, būtų buvę galima ir net geistina, bet tiktai – bėda su tuo, kad šis darbas reikalingas yra daug laiko. Taigi, norėdamas paskubinti žodyno rašymą ir spaudimą turėjau palikti žodžiams paaiškinti tą kalbą, kurią radau šaltiniuose“ (Būga 1924: VII; pabr. A. P.).

Iš tiesų, Būgos žodyne žodžiai ir jų reikšmės aiškinami daugiausia tais pačiais žodžiais kaip ankstesniuose leksikografijos šaltiniuose, iš kurių jie paimti. Kartais aiškinami ne atskiri (antraštiniai) žodžiai, o duodami ištisų sakinių vertimai arba paaiškinimai įterpiami į sakinio vidų. Rusiškai aiškinami toli gražu ne visi pavyzdžiai, – daug kur vartojama lenkų ir vokiečių, taip pat kitos kalbos. Beje, žodyne yra nemaža atvejų, kai žodžiai paaiškinti tik lietuviškai (pvz., *abarẽlės*, *abrakẽlis*, *abrãkinė*, *abraškà*, *ačiúoti, agnavóti*, *áitas*, *akéč-virbalis*, *akéjamas*, *akìžaras*, *aklinéjimas*, *alióti*, *ãmelėti, anderià* ir daug kitų). Taigi žvilgsnis į šią sritį leidžia teigti, kad dėl laiko stokos Būga nesistengė vienodinti nei aiškinimų kalbos, nei jų formos, bet į žodyną rašė tai, kas buvo po ranka jo kartotekoje.

Larinas taip pat kritikavo Balčikonį, kad senųjų raštų pavyzdžiai transponuoti dabartine rašyba ir todėl esą daug kur suniveliuota žodžių forma ir morfologija, subjektyviai panaudoti šaltiniai, remiamasi lizdiniu veiksmažodžių pateikimo principu ir kt. Todėl prasilenkiant su moksliniu požiūriu esą kuriamas mitas apie lietuvių kalbos monolitiškumą, nekintamumą, jos egzistavimą, neturintį erdvės ir laiko matmenų (Larin 1957: 140). Visa tai laikoma purizmo apraiška, tuo

metu politiškai pavojingu reiškiniu, galinčiu turėti sunkių politinių padarinių.

Dalis Larino kritikos buvo pagrįsta, ypač dėl senųjų raštų pavyzdžių, pateiktų dabartine rašyba, ir dėl to ne vienur suniveliuotų žodžių formų ir kitų morfologijos dalykų. Tam tikra tų atvejų dalis jau buvo žinoma ir anksčiau (žr. Markelis 1943), tą pripažino ir pats redaktorius žodyno prakalboje, pats jautė tokios nuostatos ydingumą (Balčikonis 1978: 179). Bet Balčikonio buvo elgiamasi bent nuosekliai: pradedant Poškos darbais pavyzdžiuose teiktos naujųjų laikų kalbos lytys, o senųjų raštų paliktos originalo. Deja, pãstarosios ne visur buvo kaip reikiant sužiūrėtos (transponuotos) ir todėl atsirado nuo originalo nutolusių atvejų.

Būga savo žodyne elgėsi kitaip. Galima manyti, kad kartotekoje jis turėjo įvairiu laiku iš senųjų ir senesniųjų raštų išrašytų pavyzdžių, kurių vieni buvo pateikti to meto rašyba, o kiti – originalūs (originalo rašyba). Matyt, į kartoteką krauta viskas, ką turėjo išsirašęs įvairiu laiku. Rašydamas žodyną neturėjo laiko vienodinti pavyzdžių formos, todėl viską rašė paeiliui, ką turėjo kartotekoje. Tai galima matyti ir daugelyje žodyno straipsnių. Pavyzdžiui, straipsnyje *akylùmas*: Vìs dár pìlyse (ž[emaičių] pìlėse) piningũ bùvo iř akylùmas turė́jos Daukantas (Būdas senovės 243_{3}) – [...] tajp aḱyłumas but'īnaj óźgeso [...] Daukantas (ten pat, p. 243_{26}), taigi pavyzdžiai iš to paties Daukanto veikalo tų pačių metų (1845) leidimo to paties puslapio, tik iš skirtingų eilučių. Žodyne jie sudėti greta vienas kito, bet vienas pateiktas tuometine rašyba, o kitas senąja originalia. Panašių atvejų galima rasti straipsnyje *ámžius* ir kt. Dar plg. straipsnį *aitrùs*: *Lãtviai yrà [...]* aĩtrūs *stabmeldžiaĩ* (ajtri stabmeldej) Daukantas. Tuometine rašyba pateiktus pavyzdžius nuo originalo skiria tik šriftas: originalo rašybos sakiniai išspausdinti mažesniu šriftu (petitu), o transponuoti pavyzdžiai visur sukirčiuoti (apie tai žr. toliau). Šitaip žodyne yra ir transponuotų, ir originalo rašyba pateiktų pavyzdžių iš Martyno Mažvydo, Mikalojaus Daukšos, Jono Bretkūno, Konstantino Sirvydo, Jokūbo Morkūno ir kt. seniausių autorių, taip pat iš Simono Daukanto, Motiejaus Valančiaus, Vincento Juzumavičiaus, Petro Gomalevskio ir kt. kūrinių.

Panašiai Būga elgėsi su tarminiais pavyzdžiais: vienur jie pateikti transponuoti bendrine kalba, kitur apytikre tarmine rašyba arba transkripcija. Daugiau transkribuotų sakinių yra iš žemaičių, kai kurie Pelikso Sragio žemaitiški sakiniai, keliolika dzūkų tarme užrašytų pavyzdžių, taip pat beveik visi Petro Būtėno transkribuoti pavyzdžiai iš jo gimtosios Dovýdų šnektos (dab. Pãsvalio r.). Beje, atstatytuose tarmių pavyzdžiuose ne vienur skliaustuose pateikta tarminių formų ir šiaip kokių paaiškinimų (pvz., kad čia *l* kietas, *e* platus ir pan. arba prie atstatyto sakinio formos *óbuolius* prirašyta *óbalus* Juška ir *óbūlus* Svėdasaĩ; prie antraštinio žodžio *abrakẽlis* skliaustuose įrašyta ž. (t. y. žemaičių) *-ẽlis* (suprask *abrakẽlis*).

Iš iliustracinių sakinių išaiškėja antraštinė žodžio forma. Ir Būgai, ir Balčikoniui daugiau rūpesčių kėlė ne tiek senųjų raštų pavyzdžių, kiek tarminių formų atstatymas (transponavimas) į bendrinę kalbą. Balčikonis laikėsi principo antraštine forma imti tik transponuotus žodžius (tokius, kuriuos tuo metu buvo įmanoma atstatyti pagal kalbos mokslo resp. dialektologijos lygį). Būga į savo žodyną sudėjo daug iš tarmių neatstatytų lyčių, tokių, kurios dėl savo tarmiškumo neturėjo kelti kokių didesnių abejonių. Daugiausia tokių pavyzdžių duota su žodžio pradžios balsiais *a-* : *e-*, *ai-* : *ei-*. Daug kur prie antraštinių žodžių rašoma *(dial.) a- (ai-) iš e- (ei-)* arba *dial. v.* (t. y. vakariečių) – *su e-, ei-* ir pan. Taip žymima ir prie bendrinių žodžių, ir prie tikrinių, pvz., *ãglė*, *Aglesiaĩ*, *aglì-šaka* (*-ė*), *Agluonà*, *Aibãriškiai*, *aĩgastis*, *Aigirdas*, *aiklùs*, *aĩkš*, *aikvóti*, *ailìnis*, *aimė*, *akéti*, *aĨgtis*, *álnė*, *ángti* ir t. t. Keliose vietose tarmybės su šiais garsais pažymėtos lygybės ženklu: *aglìnis* dial. = *eglìnis*; *angìkas* Veliuonà = *engìkas* ir kt. Kitur spėjama esant tarmybę: *Aičiónys* (*-ai* gali būti ir iš *ei-*) Skãpiškio par. sodžiaus vardas, *Aistà* (*-ai* gali būti ir iš *ei-*) Rausvės intakas. Žodžio *ailà*, *õs*, *aĩlą* straipsnio priešaky įdėta mintis, kad kvėdarniškių žemaičių tas žodis gali būti kilęs iš senėlesnės lyties *eilà*, o straipsnyje *ailẽ*, *aĩlę* skliaustuose rašoma, kad *ai-* galėtų būti ir iš *ei-*. Šalia to *ailià*, *ailìnis* ir kt. jau be išlygų laikomi tarmybėmis. Veiksmažodžio *áižėti* iš Salantų *ai-*, Būgos nuomone, rodos, kilęs ne iš *ei-*, bet rytiečių *ai-* iš *ei-*. Prie *Aisetõs*, Labanõro apylinkės ežero vardo, prirašyta, kad rytiečių šnektose *Ais-* gali būti kilęs iš senesnio *Eis-*.

Balčikonio redaguotame žodyne kai kurie iš čia minėtų žodžių taip pat pateikti antraštėje, bet be iliustracinių sakinių ir dažniausiai su nuoroda į bendrinę lytį, pvz., *ãglė* (dial.) = *eglė*, *aikvóti* (dial.) = *eikvoti* ir pan. Kitur išvis į A raidės tekstą žodžiai nedėti (*aiklus*, *algtis*, *aikš*, *aime*), o keli palikti neatstatyti, nepaisant Būgos vertinimo kaip tarmybių (*aižėti*, 1 *akėti*, *angti*).

Būgos žodyne yra ir daugiau atvejų, kur tarmybės kelia visokių klausimų. Šiuokart galima paminėti Seinų parapijos *Aklą Ažerẽlį*, beje, nefiksuotą nei *Upių ir ežerų vardyne* (1963), nei Aleksandro Vanago darbuose. Būga teigia, kad tokia lytis yra tarmybė ir vakarietiškai (rašomąja tarme) būtų *Aklàsis Ežerẽlis*. Dabartiniuose norminamuosiuose vietovardžių žodynuose tarminis *a-*, suprantama, būtų atstatytas į *e-*, bet įvardžiuotinė forma nepridedama. Dabar čia laikomasi principo, kad įvardžiuotines formas praradusių šnektų būdvardžiai paliekami nesubendrinti.

Klausimų kelia ne tik kai kurių antraštinių Būgos žodyno žodžių forma, bet ir iš įvairių šaltinių paimtų iliustracinių sakinių perraša. Pavyzdžiui, neaišku, kodėl Šlapelio sakinio *Didùmo sulìg aguõnos grū́du* prielinksnį Būga savo žodyne parašė *sulýg* (Balčikonis rašo *sulig*). Gal čia bus buvęs paprasčiausias apsirikimas? Arba kodėl iš Daukanto sakinyje *atidave vokytems* Būga bendrine kalba pateikė *atidavė vokiečiams* (Balčikonio yra *vokyčiams*). Bet kitur Būga yra palikęs neatstatytų tarminių formų, pvz., *neaiženosis* (Balčikonio *nesiaiženos*), *išmušties* (Balčikonio *išsimušti*), *jema* (Balčikonio *ima*) ir daugelio kitų. Tokių prieštaringų dalykų yra ir daugiau.

Vienas iš pačių neaiškiausių žodžių transponavimo klausimų yra dūrinių (sudurtinių žodžių) jungiamojo balsio ir kai kurių galūnių vedinių priešdėlių balsių *i* : *y* (ir *u* : *ū*) santykis. Tad atkreiptinos akys, kaip tokio tipo žodžius savo žodynuose pateikė Būga ir Balčikonis. Pavyzdžiui, iškart kyla klausimas, kodėl Šlapelio sakinyje *Jìs taĩ padãrė mãno akìvaizdoje* Būgos žodyne pateikta *akývaizdoje* (Balčikonio palikta kaip Šlapelio – *akìvaizdoje*), taip pat kodėl Juškos sakinyje *Tas žmógus abýšalis* būdvardį Būga perrašė *Tàs žmogùs – abišãlis* (Balčikonio paliktas *abýšalis*).

Būgos žodyne yra palyginti daug šio tipo žodžių variantų pavyzdžių (su formantais *abi-* : *aby-*, *aki-* : *aky-* ir kt.). Pagal jų šaltinių nuorodas, ypač iš gyvosios kalbos, galima mėginti nusakyti ir jų vartojimo geografiją. Jeigu variantus su *-y-* laikysime žymėtaisiais (plg. įprastus bendrinės kalbos žodžius *abi-pusis, aki-mirka*, *aki-plėša*, *aki-vaizda*, *api-nasris* ir kt.), tai jų, Būgos žodyno duomenimis, daug vartojama pirmiausia žemaičiuose: Alsėdžiuose, Kvėdarnoje, Salantuosė, Skuodė, Telšiuosė, Tvėruose, Veivìržėnuose, Žemãlėje, Žarėnuose ir kt. Būga net keliose vietose yra pažymėjęs, kad formos su *-y-* yra žemaitybės (pvz., *akì-brakštas* r. a., t. y. rytų aukštaičių, ir *aký-brakštas* ž., t. y. žemaičių, *akì-brokštas* ir *aký-brokštas* ir kt., plg. dar *akì-žada* – ž. būtų *aký-*). Nemaža tokių pavyzdžių pateikta ir iš žemaičių rašytojų raštų – Pabrėžos, Daukanto, Valančiaus, taip pat Sragio. Tačiau kad žymėtasis (ilgasis) balsis *-y-* būtų tiktai žemaičių tarmės reiškinys, nėra visai tiesa. Būgos žodyne pateikta pavyzdžių ir iš rytų aukštaičių su ilguoju *-y-*: iš Dovỹdų, Dusetų̃, Kùpiškio, Obẽlių, Svėdasų̃ ir kt. Bet čia jau nėra tokio nuoseklumo kaip pavyzdžiuose iš žemaičių, pvz., rašoma, kad *abý-šalė* vartojama Dusetosė, Kùpiškyje, Obẽliuose, Svėdasuosė, Pùšalote, bet kitame straipsnyje aiškinama: *abýšala* Pùšalotas (arba *abìšalė* Jõniškis, kur *ì* yra *ĩ*, t. y pusilgis; *abĩšala* Dovỹdai) dial. = *abýšalė*. Arba prie žodžio *aký-sopis* paaiškinta: „Pušalotėnai, gal, ištaria *akĩsopis* (*ĩ* pusilgis iš senėlesnio ì trumpo)?“ , o prie žodžio *akì-žaras* teigiama, kad vietos (t. y. Kùpiškio) šnekta *akĩ-* : *ĩ* pusilgis. Tokių aiškinimų ar abejotinų teiginių esama ir daugiau. Žodyne yra ir keletas pavyzdžių iš vakarų ir pietų aukštaičių – iš Daukšių, [Kudìrkos] Naũmiesčio, Léipalingio, Ragaĩnės, Opšrū́tų, Basanavičiaus pasakų, bet juose daugiau atvejų su trumpuoju *-i-*.

Taigi Būgos žodynas rodo, kad ilgasis balsis *-y-* tokiais atvejais tikrai būdingas žemaičiams, bet ne nuosekliai visur, neretas vakarinėse šnektose, pasitaiko rytiečių tarmėje, nors čia gali būti ir transponavimo klaidų. Iš to žodyno matyti, kad tai platesnis už kalbamus atvejus reiškinys. Štai jame rašoma, kad *ánč-puolis* žemaičių = aukštaičių *úžpuolis*, o kitur teigiama: „Žodį *užpalas* [...] dusetìškai ir užpalėnai rytiečiai ištaria *úšpalas* „наледь“. Trumpojo *u* mano šaltiniai nepažįsta“ (Būga 1959: 147).

Pasižvalgius po kitus šaltinius (didįjį *Lietuvių kalbos žodyną*, tarminius žodynus, Skardžiaus *Lietuvių kalbos žodžių darybą*) matyti, kad tarmių dūriniuose ne vienur apibendrintas ilgasis jungiamasis balsis, tačiau ne tik *-y-*, bet ir *-ū-*, pvz., *akýmirksnis* ir kt. Kuršėnai, *akývaiza* Grìškabūdis, Kazlų Rūdà, *galvūgalis* Kretingà, Kuršėnai, Raséiniai, *galvũgalis* (Grìškabūdis), *dienũgalis* Subačius, *dienūgalis*, *-ė* smob. Kamajaĩ, Karmėlava, Zíetela, *kojūgalis* Kretingà, Kùpiškis, Linkuvà, Raséiniai, Pasvalỹs, *žandýkaulis* Juodáičiai, Kuršėnai, Raséiniai, Raudėnai, Rùsnė, Švėkšna ir kt. (kai kurių dūrinių pavyzdžių su ilguoju balsiu neteko rasti, pvz., **nakty-*). Manytina, kad polinkis apibendrinti ilgąjį *-y-* nėra pasenęs reiškinys, nes taip apibendrinama ir tarmių naujadaruose, pvz., zanavykų *savývalda*, *savývarta*, kapsų (Kazlų Rūdõs šnektos) *savýveikla*, *savývartis*, *savýjauta*, *šalýgatvis* (Pupkis 2013: 288). Beje, pastarasis žodis su *-y-* fiksuotas ir Antano Lalio (Lelio) žodyne. Dar keli pavyzdžiai iš Skardžiaus *Lietuvių kalbos žodžių darybos*: *akylandus* Didvyžiaĩ, Lukšiaĩ, *bernūgalis* Dùsetos, *dienūgalis* Subačius, *Žąsūgala* „kalnas tarp Viržuvėnų ir Luokės“, *vidūnaktis* Subačius ir kt. Ilgojo balsio kilmę Skardžius aiškino tuo, kad pirmąja sudaromąja žodžio dalimi einantis ne kamiengalis, o bet koks nors linksnis: *-i-* žodžiuose *akìmirksnis*, *akìplėša* ir pan. yra buvęs kamiengalis, „o *-y-* veikiausiai yra ne kas kita kaip dviskaitos vardininko bei galininko galūnė, t. y. *aky-* čia gali būti kilęs iš **akĩ* (› *akì*), tos pat lyties, kuri pasikartoja ir būdvardžiuose *akýlas*, *akýtas* ir kt.“ (Skardžius 1943: 422), o žodžiuose *bernūgalis*, Dùsetos, *dienūgalis*, Subačius, *Žąsūgala* esantis apibendrintas daugiskaitos kilmininkas, ir tas reiškinys atsiradęs dėl žodžių sudūrimo (ten pat, p. 406).

Kaip minėta, į žodyną Būga įdėjo iš Dusetų ir Užpãlių užrašytą pavyzdį su žodžiu *ūžpalas*. Panašių pavyzdžių žinoma ir iš kitų tarmių: *ūžkalos* Drùskininkai, *ūždarbỹs* Daukšiaĩ, Kazlų Rūdà ir kt., *ūžgaida*, *ūžlaidas* ir kt. iš zanavykų, *ūžpuolis* Dùsetos ir kt. Be to, iš Kazų Rūdõs žinomas tarmės žodis *nesūmanis* ir naujadarai *ýškamša*, *ýšspaudos*, dar plg. bendrinės kalbos žodžius *neūžauga*, *sūtrauka*. Zigmas Zinkevičius (1966: 63) rašo, kad „prielinksniai-priešdėliai *su*, *už*, *iš* ir dalelytė *si* savo vokalizmu prilygo prielinksniams-priešdėliams *nu* < *nū*, *i* < *į*, *pri* < *prī* 'prie', *priš* < *prīš* 'prieš', sutrumpėjusiems dėl proklizės“.

Šitaip pagal veiksmažodžių poras *nunèšti* : *nū́nešė*, *prilèsti* : *prýlesė* ir pan. pasidarytos daiktavardžių formos *ū́žmigis*, *ýšnara* (plg. dar ten pat, p. 428–429).

Taigi šie reiškiniai (*i* : *y* ir kitų balsių santykis) dūriniuose ir galūnių vediniuose priešdėlio ir šaknies sandūroje fiksuoti ir Būgos žodyne. Kai ką iš tų dalykų mėgino spręsti Vitkauskas savo *Lietuvių kalbos žodyno taisymuose* (2006: 45–47), problema mėginta kelti mano knygoje (Pupkis 2013: 286–288), bet iki šiol čia tebelieka daugiau klausimų negu atsakymų.

Nors Būga pačioje darbo pradžioje buvo manęs, kaip pats sakėsi, parašyti du žodynus – mokslinį ir praktinį, bet prie pastarojo beveik neprisėdo. Vis dėlto išleistuose *Lietuvių kalbos žodyno* sąsiuviniuose galima įžiūrėti tam tikrų pastangų bendrinti pateikiamus lietuvių kalbos faktus, juos vienaip ar kitaip norminti. Matyt, tradicija taip daryti nuo senųjų žodynų ėjo per Kuršaičio, Šlapelio žodynus, paskui per Būgą ir galop atsispindėjo Balčikonio redaguotame žodyne. Tai įdomi gija mūsų žodynų istorijoje ir jai ateityje derėtų skirti daugiau dėmesio. Būgos mėginimų bendrinti ir norminti būta keleriopų.

Nedaug yra Būgos pavyzdžių, kad būtų tiesiogiai taisomos lietuvių kalbos svetimybės. Dėmesį patraukia prieveiksmis *anañ-čės*. Prie jo parašytas lygybės ženklas ir žodžiai *anã čẽsą*, o toliau po brūkšnio – *anañdieniais* su Juškos sakiniu. Kitur nurodoma, kas vietoj slavybių vartojama rašomojoje kalboje. Straipsnyje *ãmas* sakinyje iš Daukšių *Kìba ãmą kàs àtėmė, kàd nepàšneki?* po *kìba* skliaustuose teigiama: r. k. (t. y. rašomojoje kalboje) *tur bū́t*. Čia pat sakinyje iš tų pačių Daukšių nurodoma, kad prieveiksmis *čystaĩ* rašomojoje kalboje yra *visái*. Straipsnyje 2 *añ* sakinyje iš Pìlviškių paaiškinta, kad *añ kẽlio* [*duoti*] yra iš rusų kalbos *на дорогу* [*дать*], o rašomojoje kalboje yra *kẽliui, keliõnei* [*duoti*]. Šiame ir kituose straipsniuose yra ir daugiau sakinių, kur nurodoma, kad prielinksnis *añ* (*añt*) tam tikrais atvejais vartojamas slaviškai (yra slavizmas). Dar keli pavyzdžiai: *Vienaĩ dideliaĩ miškė, añt aikštẽs (r. k. aikštėjė),* [...] *stóvi trỹs krỹžiai* Basanavičius; *Gerà kárvė añ (slavizmas?) píeno* Dùsetos; *Añt ámžių amžinū̃jų* Juška (Dabar kunigai liepia sakyti: peř ámžių ámžius Šlapelis). Dar vienas pavyzdys iš

straipsnio 1 *alkà*: *teñpė aĨką añt nuskandìnimo* – skliaustuose parašyta sc., t. y. suprask: *nuskandìnti*. Žodyne galima rasti ir kitų nurodymų. Pavyzdžiui, straipsnyje *aký-mirksnis* dėl pavyzdžio *akýmirksniu pasikavójo* teigiama, kad rašomojoje kalboje yra *pasìslėpė*.

Pažiūrėkime į dar kelis įdomesnius Būgos duodamus pavyzdžius. Straipsnyje *amžinaĩ* pavyzdyje iš Donelaičio *àš amžinaĩ dár táu nebjáurinau vándenį* prie pastarojo žodžio skliaustuose parašyta *vándenio*. Galbūt panašių intencijų turėta ir rašant sakinį (straipsnis *akìs*) ir prie žodžio dedant klaustuko ženklą iš Simučio patarlių rinkinio: *Nepũsk mìglą (?) į̃ akìs?* Būga abejojo ir dėl veiksmažodžio *pavirsti* vieno valdymo atvejo. Straipsnyje *aký-mirksnis* rašoma: *pavir̃to gandrù* (ir: *į̃ gañdrą* – slavizmas Ba[sanavičius]). Ką reiškia lygybės ženklas iš Šleicherio skaitinių paimtame sakinyje (straipsnis *akìs*): *bóba tãpusi akìs gavaũ*, *peř (= prõ) tàs akìs patì išlindaũ* – lieka spręsti pačiam skaitytojui. Beveik kaip *Kalbos praktikos patarimuose* rašoma, kad vietoj *analõgiškas* būtų geriau *analogùs*, acc. *analõgų*, vietoj *akurãtiškas* „be nebūtų geriau *akuratùs, -ãtų*“, o vietoj *aktuališkas* „teikiamesnis esąs *aktualùs*, *-lì*“.

Balčikonio redaguotame tekste panašių norminamųjų atvejų yra gerokai daugiau. Keletas iš jų nurodyta minėtoje mano knygoje, o be jų dar būtų galima pateikti bent kelis Būgos duotus pavyzdžius, kuriuos Balčikonis savo redaguotame tekste yra derinęs prie bendrinės kalbos. Antai Būgos sakinys iš Švé kšnos *Bìškį įsidū́rė ir álpėja* Balčikonio suredaguotas *Kiek įsidūrė ir álpėja*. Arba Būgos *Pàs mùs taĩ dár abejùtinai (purvýno ne daugiáusia), alè kàd kituř taĩ lũgai stóvi* iš Kalvarìjos Balčikonio tekste *alè kàd* pakeista jungtuku *bet*.

Įdomu būtų paminėti dar vieną Balčikonio taisymą. Plg. Būgos pavyzdį iš Salantų (straipsnis *akìnis*, *-nė*): *Akinį dantį sumaningai reik traukti, kad neapjekti*, – Balčikonio pataisyta *kad neapjaktum*. Bet abiejuose žodynuose (straipsnis 1 *aĨkas*) be jokių komentarų įdėtas pavyzdys iš Eduardo Volterio *Lietuviškos chrestomatijos*: *Karališkoje girioje randasi medžiais apaugusi kalvutė*, kur veiksmažodis *randasi* nekelia abejonių dėl slaviškos kilmės. Čia galima būtų paminėti ir kitus Būgos sakinius: *Latvijos ežeras, kuris randasi tarp Šventõsios ir Bártuvos upės* (žodyno straipsnyje *Akìs*, užrašyta Lenkìmuose); *Kalbininkui [...] pra-*

verstų atsiminti iš žodžių geografijos, kad Katlẽriai randasi užu aukos *ir* kortų lošimo *ribõs* (Būga 1961: 81).

***

Vis dėlto bene įdomiausia Būgos žodyne yra kirčiavimo dalykai ir prie to reikėtų sustoti kiek ilgėliau.

Gerai žinoma, kad lietuvių kalbos akcentologijai daugiausia iš senesniųjų kalbininkų yra nusipelnę Frydrichas Kuršaitis ir Kazimieras Būga. Jiedu rašomosios (bendrinės) kalbos pagrindu įtvirtino vakarietiškąjį, kirčio neatitraukiančios lietuvių kalbos kirčiavimo sistemos pobūdį, padėjo pagrindus kirčiavimo praktikai, nutiesė kelius į šių dienų kirčiavimą. Būga vienas iš nedaugelio mūsų kalbininkų daug gilinosi į kirčiavimo istoriją, šių laikų kirčiavimo modelio atsiradimo aplinkybes. Todėl kai kas jį linkęs laikyti daugiau mūsų akcentologijos teoretiku ir istoriku, bet mažiau kalba apie jo praktinį kirčiavimą.

Vis dėlto atidesnis žvilgsnis į Būgos darbus leidžia teigti kalbininką buvus ir žymiu kirčiavimo praktiku. Tie praktinio kirčiavimo dalykai daugiausia matyti Būgos parengtuose ir išleistuose (bei rankraštiniuose) *Lietuvių kalbos žodyno* sąsiuviniuose; praktinio kirčiavimo pavyzdžių yra ir kituose jo darbuose.

Kaip reikėtų suprasti praktinio kirčiavimo sąvoką? Tai tie atvejai, kur Būga ne samprotavo apie kirčiavimo dėsnius, konkrečių žodžių ar žodžių grupių kirčiavimo dalykus, bet pats savarankiškai kirčiavo tekstą. Išsamesniems tokio kirčiavimo tyrimams yra pakankamai medžiagos Būgos parengtame *Lietuvių kalbos žodyne*. Apskritai Būgos žodynas teikia daug medžiagos pamąstymams apie kirčiavimo norminimą (plačiau žr. Pupkis 2014), jo sąsajas su Kuršaičio ir Šlapelio žodynų normomis.

Kaip jau minėta, senųjų ir senesniųjų raštų pavyzdžiai (iliustraciniai sakiniai) Būgos žodyne vieni pateikti originalo rašyba, tad juose kirčiavimo dalykų yra nedaug (tik pavyzdžiuose iš Daukšos raštų, kai kurių žodynų ir kt.), antri transponuoti tuometine rašyba ir, kitaip nei originale, beveik visi sukirčiuoti. Taigi tie perrašyti įvairių šaltinių pavyzdžiai turėtų daugiausia ir traukti kalbininkų akis dėl savarankiškai

Būgos sukirčiuotų žodžių. Šiaip ar taip, jis, taip savarankiškai kirčiuodamas, pažeidė pavyzdžių autentiškumo principą. Nors savo raštuose Būga ne kartą yra pabrėžęs šio principo svarbą kalbos tyrimams, bet žodyne kirčiuodamas pats jo atsisakė ir to motyvai nėra aiškūs. Tarkim, Būga galbūt galėjo norėti savo žodynu mokyti kitus taisyklingai kirčiuoti, įtvirtinti ryškėjančius kirčiavimo polinkius (tokiam didžiam kalbininkui tai nebūtų buvę nieko netikėta), bet vis tiek tai nesiderino su nuostata nekurti savo pavyzdžių ir remtis tik autentiškais kirčiavimo duomenimis.

Taigi Būga savarankiškai kirčiavo transponuotus nekirčiuotus Mažvydo, Bretkūno, Sirvydo, kitų senųjų raštų pavyzdžius, Stanevičiaus, Daukanto, Valančiaus, Žemaitės, Gimžausko, Kriščiukaičio-Aišbės, Mašioto ir kitų rašytojų sakinius, taip pat pavyzdžius iš Biblijos (įvairių leidimų), periodinės spaudos (*Aušros*, *Tėvynės sargo* ir kt.), daugelio tautosakos rinkinių (Basanavičiaus, Slančiausko, Murkos, Simučio ir kt.). Net ir iš tokio gyvosios kalbos šaltinio, esančio Rytų Prūsijos lietuvių literatūros draugijos rinkinyje *Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft*, nekirčiuotus žodžius Būga sukirčiuodavo (šiaip daugelis šio rinkinio tekstų buvo ištisai arba iš dalies kirčiuoti). Būgos žodyne autentiškas kirčiavimas (tiksliau – autentiška kirčio vieta) pateiktas tik iš kirčiuotų šaltinių – Mikalojaus Daukšos darbų, Volterio *Lietuviškos chrestomatijos* (1904), Juškos žodyno ir tautosakos rinkinių, Baranausko (ir Vėberio) darbų *Litauische Mundarten* ir *Ostlitauische Texte* (1920–1922), kirčiuotų žodynų ir kalbos faktų rinkėjų užrašytų gyvosios kalbos pavyzdžių. Bet ir juose (tiksliau – rašytiniuose šaltiniuose) yra savarankiško Būgos „įnašo“, sunkiai paaiškinamo lingvistiniais argumentais. Tiesa, tas „įnašas“ nėra didelis, bet vietomis jis gana iškalbingas.

Pirmiausia galima paminėti, kad Būga, daug kur nepaisydamas originalo, sukirčiavo visus nesavarankiškus, daugiausia vienskiemenius žodžius (proklitikus ir enklitikus) ir čia nepasimokė iš gana tikslingos Juškos žodyno ir dainų kirčiavimo patirties (Juška nekirčiavo, pavyzdžiui, žodžių *aš*, *jis*, *ne*, *nebe*, *kaip*, *kur* ir t. t.). Dėl to iš Būgos kirčiavimo kartais sunku suvaikyti, kur autentiškai tariama *neĩ*, o kur *néi*, kur *nét*, o kur *nèt*, kokia tikroji įvardžių *anoks*, *koks*, *toks* priegaidė ir kt.

Nusistatytasis kirčiavimo principas ne vienur bus paspendęs spąstus ir pačiam Būgai. Šitaip žodyne atsirado žodžių, iš to paties šaltinio sukirčiuotų nevienodai. Akivaizdus pavyzdys – iš Bretkūno postilės (1591) paimti pavyzdžiai su prieveiksmiu s*tipriai*: netoli viename nuo kito nutolusiuose žodyno straipsniuose sukirčiuota: *Stipriaĩ tikė́dams, neabejódams* (str. *abejódamas, -ma*) ir *Idánt… stìpriai be abejójimo tikė́ti galė́tų* (str. *abejójimas*).

Žodyne yra nepaaiškinamų atvejų, kodėl autentišką kirčiavimą Būga vietomis yra keitęs kitokiu. Remiantis vien Juškos pavyzdžiais tokių atvejų galima nurodyti kelis. Sunku nustatyti, kuo remiantis Juškos sakinio *Vienos móters kaip ábrinės* (*abrinė* „medinis indelis kokiam maistui įsidėti; vogonė“) pastarasis žodis Būgos žodyne pavirto *abrìnėmis* (Balčikonio redaguotame žodyne LKŽ I_1 12 Juškos kirčiavimas paliktas). Atkreipia dėmesį Juškos sakinys *Tókia áldija rúme kajmýna* – Būgos žodyne žodis *áldija* pavirto *aldijà* (Balčikonio redaguotame žodyne LKŽ I_1 77 tas Juškos žodis paliktas nekirčiuotas). Čia galėjo būti ir taip, kad visi Būgos šio žodžio pavyzdžiai buvo sukirčiuoti pagal 3^b kirčiuotę[2] (dėl to dar plg. Būga 1959: 141–142), taigi ir Juška „priderintas“ prie tokio kirčiavimo. Didžiajame žodyne (LKŽ I_1 77) skiriama 1 *aldijà* „vieno medžio laivė su plautais iš šonų; *eldija*“ ir 2 *áldija* (*ãldija*) 1. „didelė troba ar šiaip kas didžia, platu, daug“, 2. „netvarka“. O gal Balčikonis čia ne taip suprato Juškos sakinio reikšmę?

Ir kitur Būga yra keitęs originalo kirčio vietą, pavyzdžiui, straipsnyje *abirañkis*, *-kė* iš Juškos žodyno *abejú ránku* padaryta *abiẽjų rañkų*. Čia kaip tik kyla klausimų dėl žodžių kirčiavimo variantų geografijos. Būga žodyne stengėsi parodyti šio įvardžio kirčiavimo variantų paplitimą tarmėse. Jo duomenimis, *abiẽjų* kirčiuojamas Garliavojė, [Kudìrkos] Naũmiestyje, Plùngėje, taip pat Kuršaičio žodyne, o *abiejũ* – (r. a., t. y. rytų aukštaičių plote) Dusetosè, Kùpiškyje, Subačiuje. LKŽ I_1 ir I_2 rodo pirmaip (*abiẽjų*) dar kirčiuojant Daukšos raštuose ir Geistaruosè (Vilkavìškio r.). Taigi šakninis kirčiavimas būdingesnis žemaičiams ir vakarų aukštaičiams, o galūninis – rytiečiams. Tad Juškos pavyzdžio

[2] Žodyne Būga kirčiuočių ženklų skaitmenimis nežymėjo. Kirčiuotės čia nustatomos pagal kirčio šokinėjimo vietą.

kirčiavimo pertvarka nėra pagrįsta tarminiu paplitimu, be to, Būgos pavyzdžiuose iš Daukanto raštų sukirčiuota ir taip, ir taip. Ar nebus čia tas Juškos perdirbinys tiesiog perrašos klaida?

Suabejojus to įvardžio kirčiavimo autentiškumu, gali kilti abejonių ir dėl skaitvardžių *du*, *trys* kilmininko kirčiavimo.

Dar vienas pavyzdys būtų jungtuko *kaipo* kirčiavimas: Būgos žodyne straipsnyje *Agė* duotas iliustracinis sakinys iš Juškos *Lietuviškų svotbinių dainų*: *Agė mažà kaipõ ožkà*, pačiame dainų tekste rašoma taip: *Agé maža kájpo óžka*. Lieka neaišku, kodėl pakeistas jungtuko *kaipo* kirčiavimas, ir čia gal nereikėtų atsiriboti nuo savarankiškai Būgos sukirčiuoto atvejo iš Stanevičiaus *Istorijos šventos* (ten tekstai nekirčiuoti): *Tvirtesnì ir̃ aimesnì bùvo nekaipõ kitì jaunikáičiai* (Balčikonio redaguotame žodyne šis jungtukas pavyzdžiuose nekirčiuotas).

Kirčiavimo autentiškumo ir paplitimo kriterijai Būgos žodyne ne visur sutampa. Kirčiuodamas Basanavičiaus pavyzdį iš *Aušros* (1985, 181; žr. straipsnį *ãbaras*) *Sù ãbaru* (*samtukù*) *gintãrą ... riñkti* Būga išplėtė *gintãro* geografiją, – bent LKŽ III rodo taip kirčiuojant Troškū́nuose ir Kuršaičio žodyne; beje, ten nurodyta taip kirčiavus ir Būgą. Dėl to dar plg. paties Būgos (1959: 390) teiginį esą *giñtaras* yra žemaičių (nli., t. y. niederlitauisch) žodis, o *gintãras* – aukštaičių (hli.).

Būga bus išplėtęs ir *kviẽčio* kirčiavimo geografiją. Antai žodyne pateiktas iš Basanavičiaus pasakų užrašytas sakinys (žr. straipsnį *anà*) *Kã veĩksi sù trimìs kviẽčio grūdaĩs?* Didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* (LKŽ VI 1089–1090) nurodoma, kad tvirtgališkai *kvietys* šaknyje kirčiuojamas apie Švenčiónis, Máišiagalą, Darsū́niškį, Brẽslaują, o kitur (LKŽ nurodyti Geistaraĩ) tvirtapradiškai. Taigi Būgos geografija bus išplėsta ir į vakarines šnektas.

Veiksmažodis *pakirsti* (*-ta*, *-do*) iš gyvosios kalbos tvirtapradiškai kirčiuojamas, be rašytinių šaltinių (Jablonskio, Barono), tik pavyzdyje iš Kvė́darnos. LKŽ V 869 duomenimis, šiaurės žemaičiuose ir vakarų aukštaičiuose kirčiuojama tvirtagališkai. Taigi Būgos sakinyje iš Valančiaus (straipsnyje *añkstie*) tvirtapradiškas kirčiavimas nėra visai autentiškas.

Daiktavardis *ìšpažintis*, straipsnyje *ankstybà* Būgos sukirčiuotas iš Kvė́darnos (paimtas iš *Vilties* laikraščio)[3], yra vienintelis pagal 1-ąją kirčiuotę kirčiuojamas pavyzdys, nes kiti pavyzdžiai (žr. LKŽ IV 223) kirčiuojami pagal 3[4b] kirčiuotę. Tą patį galima pasakyti apie daiktavardžio *kubilas* kirčiavimą (Pupkis 2013: 128), – jo kirčiavimas pagal 1 kirčiuotę yra vienintelis iš Būgos žinomas faktas, o *ãkstinas* tik Vydūno duomenimis (žr. Būga 1924: 47) yra ir pagal 1-ąją kirčiuotę kirčiuojamas žodis (Balčikonio redaguotame žodyne šis faktas neminimas).

Yra atvejų, kur Būgos žodyne tam tikriems teiginiams trūksta argumentacijos arba pavyzdžių. Antai Būgos duoto daiktavardžio *akėjà* iliustraciniai pavyzdžiai rodo tik 2-ąją kirčiuotę, o atvejų, patvirtinančių kirčiavimą pagal 4-ąją, nėra, nors antraštiniu žodžiu teigiama jų esant (*akėjà*, *-ẽjos* ir *-ėjõs*). Balčikonio redaguotame žodyne nurodyta tik 2-oji kirčiuotė, o naujas 4-osios pavyzdys jau įrašytas į LKŽ I_2 iš Leliū́nų. Arba iš *álnio* straipsnio turime vienintelį būdvardžio *puikus* kirčiavimo pagal antrąją kirčiuotę liudijimą (pavyzdys iš Juškos žodyno: *púikeis ragájs*)[4]. Iš *akivaro* straipsnyje esančio kirčiavimo *liūnañ* matome vienintelį šio žodžio (3) ar (4) kirčiuotės liudijimą (žr. LKŽ VII 613). Tiesa, Būgos nurodytas šaltinis Šlapelio žodynai, bet juose to žodžio neteko aptikti.

Yra vienas atvejis, rodantis, kad pats Būga nespėjo visus kirčiavimo dalykus žodyne kaip reikiant sužiūrėti. Antai Šlapelio *Lietuvių kalbos žodyno* (1920–1922) recenzijoje jis rašė, kad Šlapelio daiktavardis *trikójė* turi būti kirčiuojamas tvirtagališkai *trikõjis*, *trikõjė* (Būga 1959: 145). Bet į žodyną (straipsnyje *alùdaris*) įrašė tą patį Šlapelio pavyzdį su tvirtapradišku kirčiavimu.

Tikra kebeknė nagrinėti būdvardžio *abuojas,-a* priegaidę ir kirčio šokinėjimą. Būga savo žodyne antraštiniu žodžiu nurodo tą būdvardį

[3] 1908 m. *Vilties* laikraštyje buvo išspausdintas Būgos vardu pasirašytas rašinys „Kalbos dalykai“ (nr. 76–80, 82–83), kuriame autorius pateikė Kazimiero Jauniaus Kvė́darnoje užrašytų pasakymų pluoštą. Nemaža žodžių juose buvo kirčiuoti, bet *išpažintis* nebuvo sukirčiuota. Šį žodį Būga sukirčiavo jau rašydamas žodyną.

[4] Balčikonis tokių nereguliarių, išimtinių atvejų į žodyną paprastai nedėdavo.

esant trečiosios kirčiuotės: *abúojas, -uojà, -úoja*. Bet iliustraciniuose sakiniuose yra atvejų su šaknies tvirtagale priegaide (tai antraštėje nenurodyta): *Abuõjas žmogùs* iš Salų ir *nėrà toksaĩ abuõjas* iš Vaižganto *Pragiedrulių* (juose žodžiai nekirčiuoti)[5]. Balčikonio redaguotame žodyne Vaižganto pavyzdžio nėra, o Salų pavyzdyje kalbamasis būdvardis pažymėtas tvirtaprade priegaide! Be to, Balčikonis žodyne nurodo tik 1-ąją kirčiuotę[6], o Būgos 3-iąją kirčiuotę turėtų rodyti dar vienas pavyzdys iš Salų ir išrašas iš Gimžausko raštų (ten tekstas nebuvo kirčiuotas). Prie Būgos to žodžio teksto pridėta nedidelė etimologija rodo, kad tvirtagalė priegaidė čia vargu ar gali būti pateisinama (plg. Būgos nurodytus upėvardžius *Zadúojas*, *Karklúoja*).

Tokių keblių atvejų dėl savarankiškai kirčiuotų Būgos žodžių žodyne yra ir daugiau. Jie yra arba vieninteliai tokie pavyzdžiai, arba išplečiantys ar susiaurinantys vienokio ar kitokio kirčiavimo geografiją. Tūlas galėtų pasakyti, kad čia nurodyti dalykai yra visiška smulkmė, į kurią gilintis neperspektyvu ir pernelyg pedantiška. Tai neturį ir jokios reikšmės dabartinėms kirčiavimo normoms, nes dauguma kalbamų dalykų jau seniai sunorminti. Bet kalbant Būgos žodžiais reikia pasakyti, kad mokslui visi faktai yra svarbūs ir jam jokių smulkmenų negali būti. Šiuokart gal verta prisiminti paties Būgos žodžius iš jo žodyne įdėto *Kirčio ir priegaidės mokslo*: „Girdėdamas *áido* vietoje ištariant *aĩdą*, kalbininkas turi sužinoti, iš kur tarėjas pažįsta *aidą*: iš raštų ar iš savo gimtojo krašto šnektos? Jei pažintis eina iš raštų arba iš in-

[5] Pats netikėčiausias dalykas yra didžiojo žodyno kartotekoje Būgos ranka (!) esantis užrašytas pavyzdys iš Alantõs: *Jìs labaĩ abuõjas žmogùs, abuõja adv. Alunta. Elisonas*. Būga savo žodyne tą sakinį pateikė, tik *abuojo* priegaidę užrašė tvirtapradę (Balčikonio redaguotame žodyne tame sakinyje tvirtapradė priegaidė). Ar negalėtume spėti, kad Būga gal anksčiau gavęs kokį nekirčiuotą iš Elisono ar jo mokinių lapelį, pats perrašė ir sukirčiavo tą sakinį, o paskui rašydamas žodyną priegaidę pakeitė? Kad šiame *abuojo* straipsnyje Būgos elgtasi neapdairiai, rodo ir kiti jo iliustraciniai pavyzdžiai ir reikšmių aiškinimai. Plg.: *abúojas*, *-uojà*, *-úoja* š. r. a. – uvėrùs, nedoras, piktas Šmn., greit susipeša Rk., противный, несносный, недоедливый, злой, нахальный Š. Pastarasis iš Šlapelio perrašytas aiškinimas kertasi su antraštinio žodžio priegaide: Šlapelio yra tvirtagalė, o Būgos tvirtapradė.

[6] Žodyno kartotekoje yra Balčikonio užrašytas lapelis su žodžiu *abúojas, -à* iš Svėdasų, bet nėra datos, tad jis gali būti iš vėlesnių laikų.

teligentų kalbos, tai kalbininkas negali pasikliauti *aĩdo* priegaide. [...] Jei pasirodytų, kad *aĩdo* su tvirtagale priegaide esama iš senų senovės piliečio aname krašte, tai tuomet tektų kalbininkui pripažinti *aidui* dvejopą priegaidę: *áidas* // *aĩdas*. [...] Šiandie man *aĩdas* tebėra dar įtariamas žodis del savo priegaidės, nes su tvirtagale priegaide gyvojoje liaudies kalboje niekur nėra dar girdėjęs“ (Būga 1961: 81).

Dėl žodžio *aidas* kirčiavimo dar reikia pridurti, kad 1911 m. Būga (1961: 836) yra kitaip jį kirčiavęs (*aĩdas*), negu jis čia ką tik buvo kalbėjęs. Bet tai gali būti nesunkiai paaiškinama: per daugiau kaip dešimtmetį Būga gyvojoje kalboje tvirtagališkai kirčiuojant tą žodį taip ir nebus girdėjęs (dar plg. Būga 1959: 145). Gal todėl savo žodyne tvirtapradiškai tą žodį jis kirčiavo iš Simučio patarlių rinkinio ir *Aušros* paimtų pavyzdžių. Šiuo atveju galima kelti kitą klausimą: kodėl Balčikonis į savo redaguojamą žodyną vis dėlto įdėjo ir kirčiavimą *aĩdas* ir tokį kirčiavimo variantą antraštėje net iškėlė į pirmą vietą? LKŽ I_1 tvirtagališkai kirčiuojamo *aido* pateikti net 3 pavyzdžiai, ir visi iš Veiveriū. Ar Balčikonis čia jau buvo tvirtai įsitikinęs tokio kirčiavimo autentiškumu (resp. senumu)? Sakyti, kad jis nebuvo skaitęs čia cituotų Būgos žodžių, nesiverstų liežuvis. Tad kaip čia vis dėlto yra, kaip čia viskas Balčikoniui taip susiklostė[7]?

[7] Tikrinant to žodžio pavyzdžius LKŽ kartotekoje rasti du lapeliai su iš Veiveriū užrašytais pavyzdžiais; viename duotas sakinys su *aidų* daugiskaitos vardininko tvirtagališkai kirčiuota galūne, kitame – net 5 sakiniai su *aido* vardininko ir galininko tvirtagališkai kirčiuota šaknimi. Turint galvoje, kad nei *Daukšių krašto žodyne*, nei *Zanavykų šnektos žodyne* to žodžio išvis nėra, o *Kazlų Rūdos šnektos žodyne* prie *aido* nurodyta, kad tai tarmės naujadaras, galbūt būtų galima teikti tokį spėjimą. Turėdamas kartotekoje *aido* daugiskaitos vardininko lytį iš Veiveriū, redaktorius panoro gauti iš ten ir kitų to žodžio formų, kad galėtų nustatyti šaknies priegaidę ir kirčiuotę. Tad redakcija išsiuntė į Veĩverius prašymą pateikti daugiau pavyzdžių su tuo žodžiu ir koks nors mokytojas užrašė net kelis savo paties sugalvotus ar iš miestelio inteligentų išklaustus sakinius. Beje, rašant šį straipsnį kelių seniausių kauniškių tarmės atstovų papildomai teirautasi dėl šio žodžio vartojimo. Nė vienas iš jų nepatvirtino, kad tarmėje jis galėtų būti paveldėtas iš senesnių laikų. Šią hipotezę bus galima patikrinti tik gerai išstudijavus visus LKŽ archyvinius dokumentus.

***

Grįžtant prie Boriso Larino duoto Būgos ir Balčikonio rengtų žodynų vertinimo reikia pasakyti, kad lietuvių kalbininkai daugelį Larino priekaištų Balčikonio redaguotam žodynui tiesiogiai ar netiesiogiai yra paneigę savo darbuose. Vis dėlto iki šiol, rodos, niekas nėra išsamiau lyginęs abiejų žodynų ir mėginęs daryti kokių nors aiškesnių išvadų. Matydami Būgos žodyno trūkumus, kalbotyros istorikai jų neakcentuodavo ir sutartinai laikydavosi mandagaus tylėjimo taktikos. Bet atidesnis žvilgsnis į Būgos darbą leidžia ne tik dar griežčiau atmesti Larino priekaištus, bet ir patį vertinimą kreipti kita linkme. Manytina, kad vertinimo pagrindą yra nusakęs pats Būga savo žodyno įvade: „Šiam mano žodynui pritinkamesnis būtų ne žodyno, bet žodyno medžiagos vardas. Mano žodynas nėra net sistemingai darytas, nes visa jo mėdžiaga rinkta priešokiais, atsitiktinai. [...] Visas darbas – atsitiktinis, o todel – ir turįs daug spragų ir trūkumų“ (Būga 1924, VI). Tie trūkumai ir spragos atsirado dėl laiko stokos, raginant greičiau leisti patį žodyną. Būga dėl to rašė: „Jo spausdinti dabar vis dar nemaniau, tardamas esant jį nepilną ir netobulą. Kad aš žodyną sutikau išleisti šviesõn tokį, kokis jis šiandie yra, tai čia kalta mūsų visuomenė ir valdžia, ypač paskutinioji, kuri seniai mane nenustoja raginusi per švietimo ministerį greičiau pradėti spaudimo darbą“ (Būga 1924: VI).

Taigi šiame straipsnyje apžvelgti kai kurie Būgos žodyno pavyzdžiai tik patvirtina nuomonę, kad rašant žodyną autoriaus labai skubėta, – rašyta daug ko nepatikrinus, iš naujo neapsvarsčius ir tenkinantis tuo, kas turėta kartotekoje po ranka. Valdžios spaudžiamas greičiau duoti savo darbo vaisius kalbininkas ryžosi ne visai apgalvotai išeičiai. Šiaip rašant žodynus tokia išeitis niekada nėra išėjusi į naudą, taip atsitiko ir Būgai. Antra vertus, negalima užmiršti, kad jis, ėmęsis tezauro tipo žodyno, viską dirbo pats, be jokių pagalbininkų (kalbos faktų tikrintojų, teksto rašytojų, korektorių ir pan.). Balčikoniui, gal ir pasimokius iš Būgos mirties, tokie skubos reikalavimai nebuvo keliami. Todėl Balčikonio redaguotas žodynas daugeliu atžvilgių, ypač formaliuoju, buvo parengtas daug geriau ir savo principais paklojo tvirtus pamatus visai tolesnei lietuvių leksikografijai.

Klausimas dėl savarankiško Būgos kirčiavimo ir dėl to atsiradusių tam tikrų neatitikčių su kalbos faktų autentiškumo principu spręstinas toliau nagrinėjant Būgos žodyno lapelių įrašus ir kitus šaltinius. Tik gerai išstudijavus visą medžiagą bus galima mėginti daryti tvirtesnes išvadas. Tačiau nieku būdu negalima teigti, kad Būgos žodyne daug ko pripainiota ir jis netenka mokslinės vertės. Anaiptol, viskas, kas palikta mums Būgos, yra vertinga ir nusipelno atidaus kalbininkų dėmesio. Manytina, kad be Būgos žodyno rašytinio teksto būtų buvę daug sunkiau rašyti didįjį *Lietuvių kalbos žodyną*. Antra vertus, net ir iš tų atvejų, kur matyti, kad Būga galėjo būti klydęs, verta mums patiems pasimokyti dirbti ir atidžiau, ir atsakingiau.

Literatūra ir šaltiniai

Balčikonis J. 1978: *Rinktiniai raštai*. I tomas. Sud. A Pupkis. Vilnius: Mokslas.

Būga K. 1924: *Lietuvių kalbos žodynas*. Kaunas: Švietimo ministerija.

Būga K. 1961: *Rinktiniai raštai*. III tomas. Sud. Z. Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

DaukŽ – Labutis V. *Daukšių krašto žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2002.

DrskŽ – *Druskininkų tarmės žodynas* / Naktinienė G., Paulauskienė A., Vitkauskas V. Vilnius: Mokslas, 1998.

DvŽ – *Dieveniškių šnektos žodynas* / Mikulėnienė D., Morkūnas K., Vidugiris A. T. I–II. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005–2010.

Juška A. 1883: *Lietuviškos svodbinės dajnos*. Petropylė, 1883.

KretŽ – Aleksandravičius J. *Kretingos tarmės žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011.

KzRŽ – Pupkis A. *Kazlų Rūdos šnektos žodynas*. T. I–II. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008–2009.

KpŽ – Vosylytė K. *Kupiškėnų žodynas*. T. I–IV. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007–2013.

Lalis A. 1922: *Lenkų–lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Juozapo Zavadskio spaustuvė.

Larin B. 1957: Краткий исторический обзор литовской лексикографии. – *Лексикографический сборник*. Вып. II. Ленинград, с. 119–144.

Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas. Red. E. Grinaveckienė (ats. red.), J. Senkus. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.

LKŽ I_1–II_1, I_2–II_2, III–XX – *Lietuvių kalbos žodynas*. 1. Red. J. Balčikonis. Vilnius, 1941; 2. Vyr. red. prof. J. Balčikonis. Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947; 1–2, 2-asis leid. Ats. red. J. Kruopas. Vilnius:

Mintis, 1968–1969; 3–5. Ats. red. K. Ulvydas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956–1959; 6. Ats. red. J. Kruopas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962; 7–8. Ats. red. J. Kruopas. Vilnius: Mintis, 1966–1970; 9. Vyr. red. J. Kruopas. Vilnius: Mintis, 1973; 10. Vyr. red. J. Kruopas. Vilnius: Mokslas, 1976; 11–15. Vyr. red. K. Ulvydas. Vilnius: Mokslas, 1978–1991; 16. Vyr. red. K. Ulvydas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995; 17. Vyr. red. V. Vitkauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996; 18–19. Vyr. red. V. Vitkauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997–1999; 20. Vyr. red. V. Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002.

LzŽ – Petrauskas J., Vidugiris A. *Lazūnų tarmės žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1985.

Markelis P. 1943: [Rec.:] Lietuvių kalbos žodynas. I tomas [...]. – *Varpai*, Šiauliai, p. 316–320.

Pupkis A. 2013: *Juozas Balčikonis ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas“*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Pupkis A. 2014: Iš Kazimiero Būgos akcentologijos. *Gimtoji kalba* 11, p. 3–10.

Skardžius P. 1935: *Daukšos akcentologija*. Kaunas: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys.

Skardžius P. 1943: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius, 1943.

ŠRDŠŽ – Vitkauskas V. *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1976.

Vitkauskas V. 2006: *Lietuvių kalbos žodyno taisymai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

ZanŽ – *Zanavykų šnektos žodynas*. T. I–III. 1. red. A. Pupkis, 2–3 red. V. Sakalauskienė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003–2006.

Zinkevičius Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.

ZtŽ – Vidugiris A. *Zietelos šnektos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

THE CORRELATIONS AND DIFFERENCES BETWEEN DICTIONARIES BY KAZIMIERAS BŪGA AND JUOZAS BALČIKONIS

Summary

Some parameters of the Dictionary of the Lithuanian Language by Kazimieras Būga (vol. I–II, 1924–1925) and the Dictionary of the Lithuanian Language edited by Juozas Balčikonis (vol. I, 1941; vol. II, 1947) are compared in the article: explanations of words and their meanings, issues of the transposition of headwords, the field of illustrative examples and their relationship to the sources, as well as instances of their standardisation.

Research revealed that in most cases Būga copied the word explanations from the sources, creating very little in this sphere. For lack of time he would not translate the word definitions into Lithuanian, but would give them in the original language of the source. Because of that Russian linguist Boris Larin comparing the two dictionaries, considered Būga's explanations even more progressive that those of Balčikonisand insisted on translating at least the main meanings of a word in the dictionary into the Russian language. According to Larin, Būga drew on the traditions of Eastern (Russian) lexicography, while Balčikonis' efforts to implementWestern (Eastern Prussia) lexicographical practices were wrong, puristic.

The article demonstrates howthe headwords a certain number of which had to be transposed to Standard Lithuanian were presented in both dictionaries. Most often Būga used as headwords non-transposed local forms, while Balčikonis undertook efforts to follow the rules of transposition that were emerging at that time. There are claims that without digging deep into dialectal phenomena there still remain some issues of transposition that have not been dealt with yet.

Both linguists insisted on the strict rules of keeping to the authenticity of language facts in linguistic works. Unfortunately, in Būga's dictionary due to the haste there are quite a lot of examples of unauthentic sources. Most of them appeared because of Būga's principle to stress all words in illustrative sentences, even if they were unstressed in the original source. Because of this there are many cases of unauthenticstress that raise additional problems for historians of accentology. Generally speaking,the examples in Būga's dictionary that are discussed demonstrate that as the authorities urged the authors to prepare the dictionary as fast as possible they had no time to check all the linguistic facts and handed in the work as material for a dictionary but not asa scientificwork of lexicography. In this respect Balčikonis was free to do as he wished and prepared many things in his dictionary according to the requirements of European lexicography.

Gertrūda Naktinienė
Lietuvių kalbos institutas

Lietuvių kalbos žodyno elektroninio leidimo papildymai

ĮVADAS

Lietuvių kalbos žodyno (t. I–XX, 1941–2002) elektroninis variantas yra pagrindinis lietuvių kalbos tezauras, apimantis apie 1000 šaltinių pavyzdžius: nuo XVI a. rašytinių šaltinių ir tarminės leksikos, sistemingai kauptos nuo 1902 iki 2002 m. (apie LKŽ šaltinius išsamiau žr. Шыменайтэ 2007; Šimėnaitė 2010; Šimėnaitė, Zabarskaitė 2011). Dvidešimt šio žodyno tomų buvo parengta naudojantis 4,5 mln. vienetų kartoteka. Naujai renkami leksikos duomenys, kurie nebegalėjo patekti į jau išleistus tomus, buvo saugomi ir pamažu sukaupta 0,7 mln. vienetų papildymų kartoteka. Tokio tipo žodynai, koks yra 1941–2002 m. paskelbtas *Lietuvių kalbos žodynas*, yra nebaigtiniai, jie nuolat pildomi, koreguojami, peržiūrimi. Taip elgiamasi, pavyzdžiui, ir su anglų bei norvegų kalbų leksikografijos veikalais *Oxford English Dictionary* (Simpson 2014: 39–54), *Norsk Ordbok* (Berg-Olsen 2014: 25–38). Visuomenę domina *Lietuvių kalbos žodyno* papildymai, interneto svetainės lankytojai pasigenda įvairių žodžių, kurie rengiant atitinkamus tomus dar nebuvo paplitę ar neturėta jų vartosenos duomenų. Priimta teigti, kad LKŽ atspindi XX a., o ne XXI a. leksiką. Lietuvių kalbos institutas dalyvauja programoje „Ilgalaikė institucinė mokslinių tyrimų ir eksperimentinė (socialinė, kultūrinė) plėtra“, o viena iš užduočių yra rengti *Lietuvių kalbos žodyno* elektroninio varianto papildymus.

Šio straipsnio **tikslas** – apžvelgti *Lietuvių kalbos žodyno* papildymų ir taisymų koncepcijos raidą, aptarti pagrindines šio žodyno papildymų rengimo problemas, kalbos vartotojų ir žodyno naudotojų lūkesčius, žodynininkų galimybes tuos lūkesčius patenkinti.

LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO PAPILDYMŲ IR TAISYMŲ KONCEPCIJOS RAIDA

Rengiant LKŽ XVI (1995) ir XVII (1996) tomus Žodynų skyriuje buvo daug diskutuojama, kokių darbų reikės imtis, kai *Lietuvių kalbos žodynas* bus baigtas – leisti 1 ar 3 atskirus papildymų tomus, o gal taisymus ir papildymus terpti į žodyno tekstą, gal perleisti pirmus 3–4 ar net 7 tomus, nes jie labiausiai pasenę ir nebegalima gauti jų nusipirkti ir pan. Kilo minčių rengti kitus, įvairesnius žodynus.

Pirminę *Lietuvių kalbos žodyno* papildymų ir taisymų viziją skyriaus vadovo Vytauto Vitkausko įpareigotas suformulavo Marius Daškus konferencijos tezėse (Daškus 1995a: 12). Jis parašė bandomąjį vienos papildymų dėžutės tekstą ir 1996 m. pateikė trumpus *„Lietuvių kalbos žodyno“ papildymų ir taisymų rašymo principus*. Žodynų skyriuje svarstytas klausimas *Dėl LKŽ papildymo ir perrašymo* (1996-05-16). Tačiau sprendimai dar nebuvo priimti, nes bendradarbių nuomonės buvo be galo įvairios.

Baigiant rengti LKŽ XVIII tomą (1997) aplinkybės klostėsi taip, kad žodynininkams buvo palankiausia vykdyti ne vieną, o kelis darbus. Turėdama galvoje tuo metu pakitusias sąlygas, atsiradusias naujas informacinių technologijų teikiamas galimybes ir apibendrindama keletą metų trunkančias žodynininkų diskusijas, šių eilučių autorė parengė *Lietuvių kalbos instituto Žodynų skyriaus tolesnio leksikografinio darbo prospektą,* kuriame buvo siekiama suderinti ankstesnę atskirų LKŽ papildymų tomų rengimo idėją, pribrendusį ištisinio kompiuterinio LKŽ teksto perleidimo poreikį, būtinybę parašyti naują *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną,* rengti kitus žodynus ir dirbti teorinį darbą. Prospektas svarstytas ir priimtas Žodynų skyriaus posėdyje (1997-04-30). Lietuvių kalbos instituto tarybos posėdyje (1997-05-15) pritarta tolesnio leksikografinio darbo krypčiai ir pagrindiniams principams. Tačiau iš abiejų prospekte numatytų LKŽ tęsinio darbų buvo nutarta pritarti vienam – leisti naują LKŽ variantą, įtraukiant būtinus papildymus ir taisymus.

1998–2002 m., baigiant rengti XIX (1999) ir XX (2002) tomus, buvo rašomi bandomieji *Lietuvių kalbos žodyno* papildymų ir taisymų

tekstai. Pagal pačių autorių pasirinktą modelį juos rašė: A. Judeikienė, A. Kaluinienė, J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Ragaišienė, Z. Šimėnaitė, J. Urbanavičienė, A. Žūkaitė. Vieni autoriai kūrė trumpus atskirų papildymų ir taisymų straipsnelius, kiti – taisymus ir daugiau ar mažiau išsamius papildymus terpė į popieriuje išspausdintą nuskaitytų ar nukopijuotų knyginio LKŽ straipsnių tekstą.

Naujos technologinės galimybės rodė, kad LKŽ elektroninis variantas, kaip suteikiantis daugiau įvairių galimybių, taip pat yra reikalingas ir kalbos mokslui, ir žodynų leidybai, ir visuomenei. 1999 m. Lietuvių kalbos instituto direktorius Algirdas Sabaliauskas rašė: „Baigus leisti akademinį *Lietuvių kalbos žodyną*, prasidės naujas labai svarbus mūsų leksikografų darbo etapas – kompiuterinio žodyno varianto rengimas. Tai neturėtų būti paprastas mechaninis procesas. Žodyną, ypač pirmuosius jo tomus, būtų galima papildyti nauja medžiaga, ištaisyti pasitaikančias klaidas, atsisakyti nereikalingo balasto“ (Sabaliauskas 1999a: 44; t. p. žr. Sabaliauskas 1999b: 376). Spaudoje pasirodė nuomonių, kad suskaitmenintas LKŽ pasitarnautų ir rašybos tikrinimo bei vertimo kompiuterinių programų kūrėjams (plg. Busilas, Pavasaris 2000: 10). Darėsi aišku, kad LKŽ turėtų būti išleistas ne tik kompaktinio disko forma, bet ir nesunkiai prieinamas per internetą bei kuriama jo duomenų bazė (Naktinienė, Černiauskas 2000: 66–77). 1999–2002 m., vykdant Lietuvių kalbos instituto tarybos nutarimus ir remiant Valstybinei lietuvių kalbos komisijai iš Valstybinės kalbos vartojimo ir ugdymo 1996–2005 m. programos lėšų, LKŽ I–XVI tomų tekstai buvo perkelti į skaitmeninę terpę. Tuo metu Lietuvių kalbos institute LKŽ XIX–XX tomų tekstai jau buvo renkami kompiuteriu, XX tomas sumaketuotas, XVII tomo tekstas taip pat perkeltas į skaitmeninę terpę, o Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas leido LKŽ XVIII–XIX tomų maketus panaudoti rengiant LKŽe. 2002 m. švenčiant LKŽ pabaigtuves jau buvo baigtas rengti kompiuterinis visų dvidešimties tomų tekstas.

2003 m. Lietuvių kalbos instituto tarybos posėdyje svarstytas LKŽ papildymų ir taisymų instrukcijos klausimas bei LKŽ elektroninio varianto rengimo reikalai (2003-03-24). Nutarta šio žodyno papildymų ir taisymų darbus atskirti vieną nuo kito – pirmiausia išleisti aktualų

ir greičiau parengiamą ištisinį pataisytą *Lietuvių kalbos žodyno* tekstą kompiuteriniu pavidalu. Papildymų rengimo klausimas buvo laikinai atidėtas.

TAISYMAI ELEKTRONINIUOSE *LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO* VARIANTUOSE

2005 m. išleistas pirmas internetinis *Lietuvių kalbos žodyno* (t. I–XX, 1941–2002) leidimas, 2008 m. atnaujinta versija (LKŽe), 2013 m. – antras elektroninis leidimas (atmintukas, $LKŽe_2$). Sukurta galimybė, naudojantis internetine *Lietuvių kalbos atlaso* kartoteka, kartu pasitikrinti dominančius žodžius internetiniame LKŽe. Pirmame leidime (LKŽe) buvo taisomos senųjų raštų ir tarminių žodžių pateikimo klaidos; koreguojama rašyba ir skyryba, pasenusių realijų atspindėjimas žodyne; patikslintas kirčiavimas; iš reikšmių apibrėžimų pašalinti neteiktini skoliniai ir hibridai bei dėl sovietinės ideologijos atsiradę kai kurie vertinimai; suvienodintas frazeologizmų pateikimas ir kt. (Naktinienė 2005: 191–204; Zabarskaitė, Naktinienė, Šepetytė-Petrokienė 2006: 241–247). Atnaujinant versiją 2008 m. atlikta redakcinių ir korektūrinių taisymų bei techninių patobulinimų. Žodynas matomas naudojantis visomis interneto naršyklėmis. Antrame leidime ($LKŽe_2$) atlikta naujų redakcinių taisymų, sudaryta galimybė naudotis ištisiniu paieškos žodžių sąrašu, į jį papildomai įtraukti straipsniuose paryškintuoju šriftu pateikti žodžiai ir pagrindiniai frazeologizmų variantai (Naktinienė 2012: 92–102; Naktinienė, Valiukas, Zabarskaitė 2014: 1–10). Šiuose elektroniniuose variantuose papildomi žodyno straipsniai buvo rašomi tik kaip išimtis, jei vėlesnių tomų tekstuose būdavo randama žodžių, neturinčių atskirų straipsnių, pvz.:

finoùgrai sm. pl. (2) *giminingomis kalbomis kalbančių tautų grupė, kuriai priklauso suomiai, estai, mariai, vengrai, chantai ir kt.:* Finoùgrų kalbos DŽ[1]. ($LKŽe_2$)

karšinỹs sm. pl. (3^b) DŽ[1] *vilnų juosta, išėjusi iš karštuvų:* Veikiant pluoštelių atostūmio jėgoms, labiau įsielektrinęs karšinys net gali trūkti sp. ($LKŽe_2$)

rezisteñcija sf. (1) *pasipriešinimas; pasipriešinimo (ppr. okupantams) sąjūdis:* Ginkluota rezisteñcija DŽ[3]. (LKŽe$_2$)

LKŽ transponavimo ir transliteravimo probleminius atvejus V. Vitkauskas išnagrinėjo bei jų taisymų patirtį apibendrino mokslinių komentarų knygoje (Vitkauskas 2006) ir straipsnyje (Vitkauskas 2010: 114–121).

SVARBIAUSI ELEKTRONINIO *LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO* PAPILDYMŲ RENGIMO ASPEKTAI

Pagal 2012–2016 m. ilgalaikės institucinės mokslinių tyrimų ir eksperimentinės (socialinės, kultūrinės) plėtros programos II priemonę „Kompleksiniai Lietuvių kalbos žodyno, jo kartotekų, istorinių bei dabartinių šaltinių tyrimai“ rengiami *Lietuvių kalbos žodyno* elektroninio varianto papildymai. Atlikti LKŽeP parengiamieji darbai: buvo kurta LKŽeP darbo aplinka; inventorizuojama LKŽ papildymų kartoteka; rengiami bandomieji LKŽeP tekstai; suformuluoti LKŽeP rengimo principai; parengtas LKŽeP prospektas ir LKŽ kartotekos instrukcija (LKŽKi). Buvo rengiamas LKŽe duomenų bazės variantas, skirtas ir LKŽeP, redaguojami bazės priemonėmis LKŽe tekstuose rasti nesisteminio pateikimo atvejai (apie 2400 taisymų). Informacija apie LKŽe papildymus skelbiama Lietuvių kalbos instituto svetainėje, pateikiama naujų straipsnių, pavyzdžiui:

atšutanagis, -ė smob. (1) GrvT26 *atgrubnagis*. (LKŽe papildymai)
atvedynos sf. pl. (2) *gimdyvės lankymas, palankynos:* Moterys eina ingi atvedynų pas ją Dv. (LKŽe papildymai)
atžagariui adv. žr. atžagariom 1: ∧ Dukart gimęs ir atžagariui akėja (viščiukas) Tvr. (LKŽe papildymai)

LKŽe papildymų forma, rengimo būdas ir atskaitos tekstai. Daug diskutuota dėl LKŽe papildymų pateikimo formos – atskiras LKŽe papildymų tekstas ar į LKŽe tekstą įterpti papildymai. Antrasis būdas pareikalautų tam tikrų naujų taisymų jau esamuose žodyno straipsniuose. Šiuo metu LKŽe papildymai rengiami kaip atskiras

leksikografinis tekstas, laikantis LKŽ pateikimo principų tęstinumo. Vėliau galėtų būti jungiamas vientisas papildytas LKŽe.

Daug diskutuota dėl papildomų duomenų išsamumo – ar dėti tik „naujus“, t. y. anksčiau leksikografiškai neaprašytus žodžius, žodyne nefiksuotas reikšmes, ar ir įvairius variantus, iliustracinius pavyzdžius, parodant leksikos duomenų paplitimą įrašyti vietovių ir šaltinių sutrumpinimus, necituojant pavyzdžių ir pan. Šiuo etapu nutarta apsiriboti „naujais“ žodžiais ir „naujomis“ reikšmėmis, išsamesnį pildymą paliekant vėlesniems žodyno leidimams.

Pagrindiniu LKŽe papildymų atskaitos tekstu laikomas naujausias LKŽe variantas – LKŽe duomenų bazė. Jeigu papildymai bus terpiami į jau esamą tekstą, tai tas tekstas turėtų būti šis naujausias LKŽe variantas. Šiam darbui labai svarbūs ir ankstesni žodyno leidimai:

- LKŽe antras elektroninis leidimas (2013, atmintukas);
- LKŽe elektroninis variantas internete (2005), jo atnaujinta versija (2008), prieiga per internetą www.lkz.lt;
- LKŽ popierinis leidimas (t. I–XX, 1941–2002).

Naudojamasi šiais LKŽe papildymų šaltiniais:

- LKŽ papildymų kartoteka;
- LKŽ pagrindinė kartoteka naudojama parašyti praleistų žodžių straipsniams, pvz., *strìbas*;
- LKŽ kartotekų duomenų bazė su kortelių paveikslėliais (LKIIS);
- į vėlesnius LKŽ tomus įtrauktų šaltinių duomenys;
- LKŽ tekstai, kuriuose dar yra likę į antraštes ar paantraštes neiškeltų žodžių, pvz.: *aplòmbas, hebrãjiškas* ir kt.;
- išrinktų naujų šaltinių duomenys, pvz., *Matematikos terminų žodynas* (MTŽ, 1994); V. Pėteraitis. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta* (1992), *Lietuvių patarlės ir priežodžiai* I (LPP) ir kt.

LKŽe papildymų rengimo tęstinumas ir etapai. LKŽe papildymai rengiami laikantis darbo tęstinumo principo. Vadovaujamasi pagrindiniais LKŽ rengimo pobūdį nusakančiais dokumentais:

- *Lietuvių kalbos žodyno* papildymų rengimo principais (2013);
- *Lietuvių kalbos žodyno* elektroninio varianto principais ir instrukcija (2003);
- *Lietuvių kalbos žodyno* instrukcija (LKŽi, 1980).

Pirmiausia įvertinami ankstesni bandymai rašyti pataisytą ir papildytą *Lietuvių kalbos žodyną*, remiantis jo popieriniu leidimu: yra A, B, C, Č raidžių tekstų. Atrinkti straipsniai rengiami kaip LKŽe papildymai.

Laukia didelis darbas rašyti ir redaguoti naujus papildymų tekstus, naudojantis LKŽ kartotekomis bei peržiūrint atskirus LKŽ šaltinius ir veikalus, kuriuose pateikiami jų tyrimų rezultatai, pvz., D. Urbo sudarytas Martyno Mažvydo raštų žodynas (Urbas, 1996), K. Pakalkos parengtas, 1979 m. pasirodęs Konstantino Sirvydo žodynas SD[3], pavadintas Pirmuoju lietuvių kalbos žodynu (PLKŽ), 1997 m. – SD[1], pavadintas Senuoju Konstantino Sirvydo žodynu (SSŽ), šių ir kitų šaltinių žodžių indeksai.

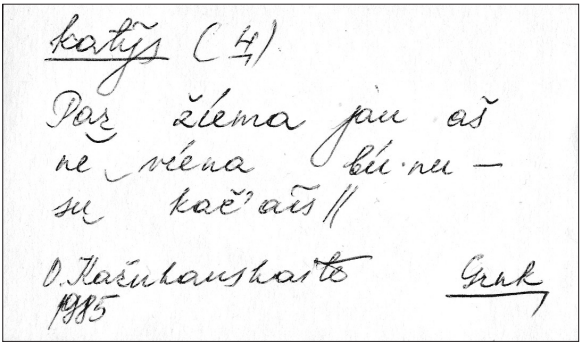
DUOMENŲ ATRANKA ELEKTRONINIO *LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO* PAPILDYMAMS

Rašant naujus *Lietuvių kalbos žodyno* tomus, buvo panaudojami duomenys iš naujai paskelbtų šaltinių ir nuolat pildomos kartotekos, todėl labai skiriasi ankstesniųjų ir vėlesniųjų tomų leksikos ir jos **šaltinių išsamumas** (Забарскайте, Нактинене, Шяпятите 2005: 340–355). Siekiama, kad šaltinių faktai atskirų tomų tekstuose būtų pateikti tolygiai.

Tarmių duomenų atranka LKŽe papildymams. Rengiant LKŽe papildymus daug dėmesio skiriama tarmių žodžiams, formoms, kirčiavimo variantams, sukauptiems Papildymų kartotekoje. Tik gerai išmanant tarmių morfoneminius reiškinius ir transponavimo dalykus galima tinkamai pateikti žodyne tarmių leksiką (Vitkauskas 2001; 2006; 2010: 114–121; apie tarminių faktų pateikimo problemas plačiau žr. Daškus 1992a; 1992b; Naktinienė 2015: 494–517). Lietuvių kalbos institute tarmių duomenų rinkimas nebuvo nutrūkęs nuo K. Būgos

ir J. Balčikonio laikų (plačiau žr. Pupkis 2013). Kaip pagalba leksikos duomenų rinkėjams 1996 m. buvo išleista *Gyvosios kalbos faktų „Lietuvių kalbos žodynui“ rinkimo programa* (Vitkauskas 1996). Ši kartoteka kasmet papildoma apie 10 tūkst. leksikos vienetų, kai kurie iš jų dar nebuvo fiksuoti nei kartotekose, nei žodynuose. Nors kartotekoje yra senųjų ir dabartinių raštų vartosenos pavyzdžių, vis dėlto unikalūs tarmių duomenys čia yra patys svarbiausi. Daugelis pasaulio mokslininkų domisi LKŽ kartoteka būtent dėl tarminių duomenų autentiškumo (apie šių duomenų patikimumo problemas žr. Vilutytė 2000: 108–116; Zabarskaitė 2011: 503–517). Kaip rodo A. Gritėnienės atlikti Daujėnų šnektos leksikos tyrimai, jų palyginimas su *Lietuvių kalbos žodyne* pateiktais ir kartotekoje užrašytais faktais, net vienos šnektos duomenys gali papildyti LKŽ anksčiau nefiksuotais žodžiais ar patikslinti jau esamų žodžių geografiją (Gritėnienė 2014: 71–80).

Remiantis Papildymų kartotekos duomenimis, į LKŽe papildymus tinka žodžiai *anaidien* „anądien“ iš Plutiškių, *antalieptiškis* „Antalieptės gyventojas“ iš Antalieptės, *antarusmet* „antrus metus“ iš Druskininkų, *anaise* „kadaise“ iš Seirijų, *katys* „katinas“ iš Grinkiškio ir kt.

katỹs (4)
Dar žiema jau aš
ne viena bú·nu —
su kaĕ'aũs //
O. Kašuhauskaitė
1985
Grak

1 pav. *Užrašyto tarminio žodžio pavyzdys.*

Peržiūrėdami tarmių leksikos pateikimą LKŽ, randame nepakankamo išsamumo ir sistemiškumo atvejų. Pavyzdžiui, Įsr (Įsruties) duomenys į LKŽ traukiami tik nuo XIII tomo (1984). Papildomų tarminių duomenų randama ir rašytiniuose šaltiniuose (Sakalauskienė 2012:

256–274). Nuo t. XI (1978) traukiami DūnŽ (1976) duomenys, nuo t. XV (1991) – LzŽ (1985) ir DrskŽ (1988), todėl šių tarminių žodynų duomenys naudotini ankstesniems LKŽ tomams papildyti. Pavyzdžiui, LKŽ nėra daiktavardžių *apmazgytuvė, apvaržytuvas, arninkas* ir kt., pateiktų DūnŽ. Galima būtų svarstyti traukti į LKŽe papildymus iš ZtŽ (1998) kaip atitinkamo LKŽ laikotarpio leksiką. Tačiau tarmių žodynų pastaruoju metu buvo parengta nemažai, pavyzdžiui, KltŽ, KpŽ ir kt. Buvo ketinama rengti atskirą duomenų bazės tarmių žodynų posistemę ir tai galėtų būti priimtinas sprendimas.

Senųjų raštų duomenų atranka LKŽe papildymams. Senųjų raštų leksikos duomenys LKŽ pateikiami transliteruoti, o jei juose atspindimos tarminės ypatybės, tai ir transponuoti (apie senųjų raštų duomenų pateikimo problemas plačiau žr. Daškus 1995b: 231–234). Abu šie dalykai yra sudėtingi, reikalauja gerai pažinti ne tik senovinę rašybą, bet ir senųjų tarmių ypatybes, fonetinius dėsnius, atidžiai skirti dėsningus ir nedėsningus atvejus. Šių dalykų turi būti paisoma ir rengiant LKŽe papildymus.

Labai svarbi yra senųjų raštų šaltinių atspindėjimo išsamumo ir nuoseklumo problema. Pastaraisiais metais naujai paskelbti ir įvertinti istoriniai šaltiniai (Konstantino Sirvydo, Jokūbo Brodovskio, Lauryno Ivinskio ir kt. žodynai, Jono Bretkūno, Mikalojaus Daukšos, Samuelio Chylinskio biblijos, Volfenbiutelio postilė, Danieliaus Kleino giesmynai ir kt.), sudarytas *Martyno Mažvydo raštų žodynas* (Urbas 1996), *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas* (Palionis 2004), veikia ir nuolat pildoma Senųjų raštų duomenų bazė www.lki.lt/seniejirastai. Skelbiamas Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos botanikos veikalas *Taisius augyminis* (Pabrėža 2009; 2014; 2015). Ištirta, kad šis svarbus *Lietuvių kalbos žodyno* šaltinis yra kirčiuotas (Šepetytė 2009: 50; 2014: 81–102). Atliekami ir kitų LKŽ šaltinių tyrimai, jų duomenų inventorizacija, kiti parengiamieji darbai. Naujai paskelbtuose ir įvertintuose bei kituose istoriniuose kalbos šaltiniuose yra duomenų, kurie dar nepateko į LKŽ. Kai kuriuose darbuose analizuota senųjų raštų leksika, nepatekusi į LKŽ, pvz., Jono Bretkūno *Postilės* naujadarai, skoliniai, variantai (Žindžiūtė-Michelini 1993: 75–81), pateikta išsamių siūlymų

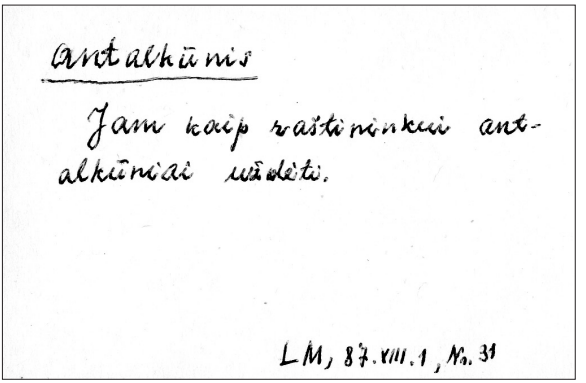
papildyti LKŽ dar nepanaudotais duomenimis iš 1600 m. *Margarita theologica* (Michelini 1995: 235–237). Būtina ir toliau kaupti senąją lietuvių kalbos leksiką, tirti leksikografijos paveldą ir tyrimų rezultatus panaudoti LKŽ elektroniniam variantui papildyti.

LKŽ papildymų aspektu yra įdomus K. Sirvydo *Dictionarium trium linguarum* trijų leidimų duomenų netolygaus pateikimo atvejis. Dvidešimties tomų *Lietuvių kalbos žodyne* gana išsamiai pateikti K. Sirvydo *Dictionarium trium linguarum* 5-o leidimo (SD, 1713) duomenys. Po Kazimiero Pakalkos atliktų mokslinių tyrimų, disertacijos (1964) ir kitų publikacijų į LKŽ I_2 (1968), LKŽ II_2 (1969), LKŽ VIII (1970) ir vėlesnius tomus pradėti dėti duomenys iš žodyno (SD^1, prieš 1620), kuris laikomas seniausiu K. Sirvydo žodynu. Nuo LKŽ XV tomo (1991) įvestas sutrumpinimas SD^3 = to paties žodyno trečias leidimas (1642). Į LKŽ straipsnius paprastai dėti tie SD^3 duomenys, kurių nėra SD 5-ame leidime. Rengiant LKŽe papildymus naujai peržiūrimi ir K. Sirvydo žodynų duomenys, atrenkami trūkstami žodžiai ar jų reikšmės. Numatomi šie papildymų atvejai: 1) jei LKŽ nėra tokio žodžio, 2) jei LKŽ straipsnyje nėra K. Sirvydo duomenų, 3) jei LKŽ straipsnyje yra K. Sirvydo žodyno 5-ojo leidimo duomenų, reikėtų dėti į papildymus ankstesnio leidimo ir seniausio žodyno faktus (plačiau žr. Naktinienė 2013: 128–143).

Rengiant LKŽe papildymus, be kitų dalykų, labai svarbu siekti, kad šaltinių faktai atskirų tomų tekstuose būtų pateikti tolygiai, sistemiškai ir tiksliai. Būtina gilintis į senųjų raštų duomenis įvairiais aspektais, kad būtų išvengta dėl transliteravimo ir transponavimo sunkumų galinčių atsirasti tariamų variantų ar kitų netikslumų.

Dabartinės leksikos duomenų atranka LKŽe papildymams. LKŽ papildymų kartotekoje randama nemažai dabartinių raštų leksikos. Pavyzdžiui, palyginę LKŽe straipsnį ***antalkūnis,*** jo aiškinime pavartoto žodžio ***šarvas*** 1–5 homonimų reikšmes ir LKŽe papildymų kartotekos kortelę ***antalkūnis*** (žr. 2 pav.), darome išvadą, kad tai kita žodžio reikšmė „alkūnės raištis“ ir ji gali būti žodyno papildymų objektas:

añtalkūnis sm. (1); rš *alkūnės apsauga, šarvas.* (LKŽe)

2 pav. *Pavyzdys su kita žodžio reikšme iš „Literatūros ir meno“ savaitraščio.*

Iš dabartinių raštų taip pat randame nepakankamai išsamaus ir sistemiško pateikimo atvejų. Pavyzdžiui, tik nuo LKŽ XIII (1984) traukiami FzŽ (1979), LLD I (1980), MedŽ (1980) duomenys.

Interneto svetainės lankytojai parašo www.lkz.lt Nuomonių skyrelyje apie trūkstamus lietuviškus dabartinės bendrinės kalbos žodžius, pavyzdžiui, *ateitininkai, laiptinė, šiukšliadėžė* ir kt., pasigendama žodžių reikšmių, pvz., *raktinė* „raktų dėklas“; *ateivis* „būtybė iš kitų planetų“, nurodoma, kad, pavyzdžiui, žodžiui *riestė* reikėtų prirašyti ir abstraktesnę reikšmę, nes jis kaip terminas yra pamėgtas menotyrininkų.

Ypač daug ieškoma ir nerandama dabar vartojamų tarptautinių žodžių. Rengiant LKŽ, ypač pirmuosius tomus, buvo susitelkta į paveldėtąją leksiką ir mažai dėmesio skiriama tarptautiniams žodžiams (Vitkauskas 1987: 13–18; 1997: 5–10). Kai kurie žodžiai, kurių dabar pasigenda žodyno skaitytojai, atitinkamų tomų rengimo metu nė nebuvo atsiradę arba jie dar nebuvo paplitę. Pavyzdžiui, nerandama žodžių *alternatyva, ekologija, eliksyras, dimensija, dizainas, komunikabilus*:

- Dėl žodžio komunikabilus, 2009-07-17 19:44 [Atsakymas]

Tarptautinis žodis *komunikabilus* reiškia ‘linkęs, gebantis bendrauti’. Jis yra *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos svetainėje jį siūloma keisti lietuviškais atitikmenimis. Gertrūda Naktinienė
Nuomonės

Pasigendama šiuolaikinės vartosenos reikšmių aiškinimų, pavyzdžiui, *esė*:

- Dėl žodžio esė reikšmės, 2009-05-12 19:30 [Atsakymas]
  Žodis esė Lietuvių kalbos žodyne pateiktas neaiškia reikšme tik iš senųjų J. Brodovskio, F. Kuršaičio, G. H. F. Neselmano žodynų. Deja, tarptautinių žodžių, kurie dabar labai aktualūs skaitytojams, į Lietuvių kalbos žodyno ankstyvuosius tomus ir į Dabartinės lietuvių kalbos žodyno 1-ąjį, 2-ąjį leidimą patekdavo nedaug. Jie paprastai būdavo Tarptautinių žodžių žodyno objektas. Žodis esė reikšme ‘įvairios tematikos kūrinys (ppr. straipsnis), kuriam būdingas mokslinio, publicistinio ir meninio stiliaus elementų jungimas’ į Dabartinės lietuvių kalbos žodyną pradėtas dėti tik nuo 3-iojo leidimo (1993 m.). Gertrūda Naktinienė
  Nuomonės

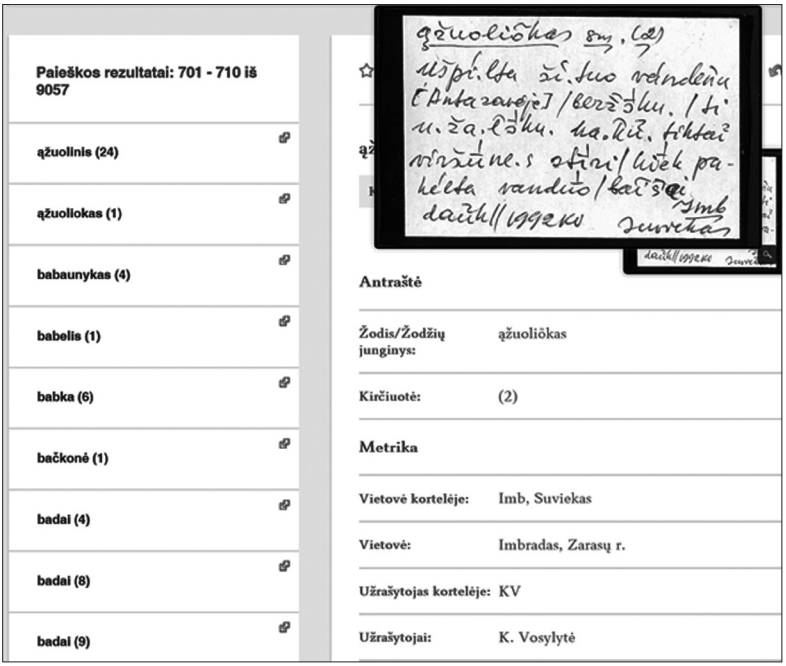
Tikimasi, kad dabartinės kalbos leksikos poreikius patenkins LKŽe papildymai, o ypač naujos, aktualios bendrinės kalbos leksikos – skelbiamas internete *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (BŽ).

ELEKTRONINIO *LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO* PAPILDYMŲ RENGIMO APLINKA

Skenuota LKŽ kartoteka. Remiant Valstybinei lietuvių kalbos komisijai pagal projektą „Valstybinės kalbos vartojimas ir ugdymas (1996–2005 m.)“ LKŽ kartoteka buvo ne tik pildoma naujai surinktais duomenimis, bet ir skenuojama. Pradėjus kompiuterizuoti kartotekos duomenis, susidurta su nelengvomis problemomis. Darbą labai apsunkina kartotekos duomenų gausumas, jų įvairovė (dabartiniai ir senieji raštai, spauda, tarmės), struktūros sudėtingumas, užrašymo sistemų ir

ženklų įvairovė, kompiuterinių šriftų ir ženklų sudėtingumas, gausumas, rinkimo lėtumas, nebaigtinis kartotekos pobūdis (tęstinumas) ir kt.

Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema (LKIIS). Šiuo metu Lietuvių kalbos institute pagal projektą „IRT sprendimų bei turinio, padedančių išsaugoti lietuvių kalbą viešojoje erdvėje, kūrimas bei galimybių jais naudotis sudarymas“ sukurta LKŽ kartotekų duomenų bazės dalis skelbiama internete ir jau yra visiems prieinama. Skenuotuose kartotekos lapelių paveikslėliuose matyti fonetinės transkripcijos ženklais užrašyti tarminiai pavyzdžiai, mažų kaimų vardai. Skenuoti paveikslėliai padeda išspręsti fonetinės transkripcijos lapeliuose ir transponuoto pateikimo LKŽ tekste santykio problemą.

3 pav. LKŽ papildymams tinkanti tarminio žodžio ąžuoliokas kortelė Lietuvių kalbos išteklių informacinėje sistemoje.

Kaip matyti iš pavyzdžių, ši duomenų bazė suteikia žodyno naudotojams daugiau galimybių pasitikslinti tarmių faktus ir jų paplitimą, sužinoti, kiek, kokių užrašytojų, iš kokių vietų ir šaltinių kartotekoje yra duomenų. Sukurta ir tikslinama įvairi paieška: pagal antraštinį ir paantraštinį žodį, pagal kūrinio autorių, duomenų šaltinį, užrašymo vietovę, duomenų fiksavimo metus, duomenų užrašytoją, pateikėją ir kt.

Iš dalies galima sakyti, kad šios bazės duomenys, ypač skenuoti *Lietuvių kalbos žodyno* kartotekų paveikslėliai, jau savaime yra kaip tam tikri LKŽe papildymai, nors jiems dar reikia parašyti tikrų leksikografinių straipsnių.

LKŽe duomenų bazė. *Lietuvių kalbos žodyno* ateitis siejama su duomenų bazėmis. LKŽe duomenų bazė kuriama V. Zinkevičiaus ir E. Ožeraičio, prieiga per internetą šiuo metu leistina darbo grupei su slaptažodžiu. Joje veikia paieška pagal vietovių, šaltinių ir kitus sutrumpinimus. Tikslinami nesisteminiai pateikimo atvejai, tikrinamas paieškos veikimas (apie duomenų bazę, jos planavimą, kūrimą, dabartį ir ateitį išsamiau žr. Naktinienė, Černiauskas 2000: 66–77; Забарскайте, Нактинене, Шяпятите, 2005, 340-355; Zabarskaitė, 2007, 261–272; 2013, 163–167; Zabarskaitė, Naktinienė, 2010, 780–787; apie žodyno skaitmeninimą ir rengimą duomenų bazei žr. Zinkevičius, 2004, 170–173; 2007, 349–355).

Būtų idealu sukurti programą, kuri palygintų LKŽ ir kartotekos antraštinius žodžius, rastų žodyne nesamus. Ypač svarbu turėti „žodynininko darbo vietą“. Taip būtų patogiau rašyti elektroninio LKŽ papildymus. LKŽ papildymų rengimo bazė turi būti atvira sistema, kurią žodynininkai galėtų pildyti, kai tik atsiranda naujų duomenų ar poreikis juos patikslinti.

ELEKTRONINIO *LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO* PAPILDYMŲ RENGIMAS – ILGALAIKIS, KRUOPŠTUS DARBAS

Dvidešimties tomų LKŽ buvo rengiamas septynis dešimtmečius, nuo I iki XX tomo pasirodymo praėjo šeši dešimtmečiai. Per tą lai-

ką LKŽ tekstus rašė 69 autoriai, redagavo 23 redaktoriai (LKŽ XX: 1157–1158), bet „niekada vienu metu jų nedirbo daugiau kaip dvidešimt“ (Vitkauskas 2002: 1153). Nuo tekstų parašymo iki suredagavimo ir leidybos praeidavo keletas metų. Pavyzdžiui, šių eilučių autorei 1981 m. pradžioje buvo paskirtas rašyti žodyno tekstas, kuris pagal abėcėlę priklausė LKŽ XIV tomui, o jis išėjo 1986 m. Visas darbo laikas buvo skiriamas leksikografiniam darbui, rašyti didesnės apimties teorinių darbų iš žodynininkų nebuvo griežtai reikalaujama. Dabar pagrindinis reikalavimas mokslininkams ir visiems mokslo darbuotojams – rašyti mokslo straipsnius, monografijas ar studijas. Priešingu atveju jie neatitiktų atestacijos reikalavimų. Žinoma, teoriniai darbai yra labai reikalingi ir svarbūs, be to, jie padeda žodynininkams būti gerai pasirengusiems, palaikyti, kelti savo mokslinį lygį. Net ir akademinių sudėtingų žodynų rašymas nei tada, nei dabar nelaikomas moksliniu darbu. Vienos iš pačių sunkiausių LKŽ problemų yra duomenų transponavimas ir transliteravimas. Jos išlieka ir rengiant LKŽe papildymus. *Lietuvių kalbos žodyno* ir jo kartotekų struktūros bei duomenų sudėtingumas reikalauja specialaus pasirengimo, patirties, išmanyti jų istoriją ir specifiką, todėl labai svarbu, kad nenutrūktų kartotekų pažinimo, kaupimo bei *Lietuvių kalbos žodyno* leksikografinės mokyklos tęstinumas. LKŽe papildymų rengimas yra sudėtingas, probleminis, kruopštus, ilgalaikis darbas, kuriam reikia ir gerai pasirengusių leksikografų, pažįstančių LKŽ kartotekos keblumus, subtilybes, jos istoriją, išmanančių šiuolaikinę semantiką, ir kompiuterinės lingvistikos specialistų, ir informatikų. Svarbu suprasti, kokia didelė darbo apimtis ir per mažai darbuotojų; kad šiam ypatingo kruopštumo ir pasirengimo reikalaujančiam darbui sugaištama daug laiko ir gaunama neproporcingai mažai teksto; kad darbą būtų galima atlikti efektyviai ir šiuolaikiškai, geriausia būtų sukurti „žodynininko darbo vietą“ ir kartotekos bazės antraštinių žodžių gaudyklę, kuri juos palygintų su LKŽe antraštiniais žodžiais ir šitaip būtų galima atrinkti į LKŽe nepatekusius žodžius. Iš patirties žinant LKŽ darbo imlumą ir sudėtingumą, darbuotojų užimtumą, mažą jų skaičių, kitas gausias ir įvairias problemas, sunku tikėtis, kad 3–4 kalbininkės, kurių pagrindinis darbas yra rašyti mokslinius straipsnius, per trumpą laiką parengs

išsamius LKŽe papildymus. Tam reikia visų LKŽ darbą išmanančių Lietuvių kalbos instituto specialistų ir daug didesnės informacinių technologijų pagalbos, ir gerokai daugiau laiko.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Rengiant LKŽ elektroninį variantą (LKŽe 2005, atnaujinta versija 2008; interneto svetainė www.lkz.lt) ir antrą leidimą (atmintukas, 2013), buvo tikslinami šaltinių duomenys, taisomos pastebėtos klaidos, tačiau žodynas nebuvo pildomas naujų leksemų straipsniais, išskyrus tuos atvejus, kai buvo pastebėta, kad iliustraciniuose pavyzdžiuose pavartotas žodis neturi savo straipsnio žodyne.

Lietuvių kalbos institute pagal projektą „IRT sprendimų bei turinio, padedančių išsaugoti lietuvių kalbą viešojoje erdvėje, kūrimas bei galimybių jais naudotis sudarymas“ sukurta LKŽ kartotekų duomenų bazės dalis skelbiama internete ir jau yra visiems prieinama. Jos duomenys, ypač skenuoti *Lietuvių kalbos žodyno* kartotekų paveikslėliai, jau savaime yra kaip daliniai šio žodyno papildymai. Skenuotuose kortelių paveikslėliuose matyti fonetinės transkripcijos ženklais užrašyti tarminiai pavyzdžiai, mažų kaimų vardai. Matomas kortelių vaizdas padeda išspręsti fonetinės transkripcijos lapeliuose ir transponuoto pateikimo LKŽ tekste santykio problemą. Ši duomenų bazė suteikia žodyno naudotojams daugiau galimybių pasitikslinti tarmių faktus ir jų paplitimą, sužinoti, kiek, kokių užrašytojų, iš kokių vietų ir šaltinių kartotekoje yra duomenų. Sukurta ir tikslinama įvairi paieška: pagal antraštinį ir paantraštinį žodį, kūrinio autorių, duomenų šaltinį, užrašymo vietovę, duomenų fiksavimo metus, duomenų užrašytoją, pateikėją ir kt. Rengiant LKŽe papildymus, be kitų dalykų, siekiama, kad šaltinių faktai atskirų tomų tekstuose būtų pateikti tolygiai ir tiksliai. Todėl svarbu naujai gilintis ir į senųjų raštų, ir į tarmių duomenis. Viena iš pačių sunkiausių LKŽe ir jo papildymų problemų yra transponavimas ir transliteravimas. LKŽe, jo papildymų, kartotekų struktūros bei duomenų sudėtingumas reikalauja specialaus pasirengimo, patirties, išmanyti jų keblumus, subtilybes, istoriją ir specifiką. Todėl labai svarbu, kad būtų rasta galimybių išsaugoti kartotekų pažinimo, kaupimo bei *Lietuvių kalbos*

žodyno leksikografinės mokyklos tęstinumą. Kartu reikia gerai išmanyti šiuolaikinę semantiką, nuolat tobulinti įvairių kalbos mokslo sričių žinias ir įgūdžius. Reikia ir kompiuterinės lingvistikos specialistų bei informatikų. LKŽe papildymų rengimas yra sudėtingas, probleminis, kruopštus ir lėtas darbas. Pagal *Ilgalaikę institucinės mokslinių tyrimų ir eksperimentinės (socialinės, kultūrinės) plėtros programą* pradėtą LKŽe papildymų darbą tikimasi tęsti per projektus. Jeigu kalbėtume apie tai, kurio žodyno skubiausiai reikia dabartiniams bendrinės kalbos vartotojams – LKŽe papildymų ar BŽ – turėdami galvoje, kad LKŽe papildymuose yra ir bus daug pasenusių žodžių, įvairių retų morfoneminių ir kitokių variantų, kad šiuos papildymus parengti užima daug laiko, sąžiningai turėtume atsakyti, kad pirmiausia reikalingas BŽ, o po to LKŽe papildymai.

Literatūra ir šaltiniai

Berg-Olsen S. 2014: The Digitisation and Revision of *Norsk Ordbok* A–H. – *Leksikografija ir leksikologija* 4, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 25–38.

Busilas A., Pavasaris A. 2000: Lietuviškas produktas – „Microsoft" apyvartoje. – *Respublika* 2000 m. saus. 25 d., 10.

BŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Red. kolegija: D. Liutkevičienė (vyr. red.), G. Naktinienė, R. Petrokienė, D. Svetikienė, K. Vosylytė, J. Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012–2015. Prieiga per internetą: <*http://bkz.lki.lt*> (Žiūrėta 2015 m. spalio mėn.)

Daškus M. 1992a: *Tarminių faktų pateikimas lietuvių leksikografijoje*. Filologijos mokslų kandidato disertacija. Vilnius.

Daškus M. 1992b: *The Presentation of the Dialectal Material in Lithuanian Lexicography*. Synopsis of the dissertation for a candidate's degree in philology. Vilnius.

Daškus M. 1995a: Lietuvių kalbos žodyno papildymai ir taisymai. – *Leksikografijos problemos: semantika, etimologija, tarminių faktų pateikimas, žodynų sudarymo principai*. K. Būgos 115-osioms ir J. Balčikonio 110-osioms gimimo metinėms. Konferencijos pranešimų tezės, 1995 m. kovo 16–17 d. Vilnius, 12.

Daškus M. 1995b: Raštų leksikos pateikimas didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne". – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 33, 231–234.

DrskŽ – Naktinienė G. Paulauskienė A., Vitkauskas V. *Druskininkų tarmės žodynas,* Vilnius: Mokslas, 1988.

DūnŽ – Vitkauskas V. *Šiaurės rytų dūninin-kų šnektų žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1976.

Gritėnienė A. 2014: Daujėnų šnektos leksika *Lietuvių kalbos žodyne* ir jo kartotekoje. – *Leksikografija ir leksikologija* 4, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 71–80.

KltŽ – Vilutytė A. *Kaltanėnų šnektos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

KpŽ I–IV – Vosylytė K. *Kupiškėnų žodynas* 1 (A–H), 2007; 2 (I–O), 2010; 3 (P–S), 2012; 4 (Š–Ž), 2013, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

LKIIS – *Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema*. Prieiga internete: <*http://lkiis.lki.lt*> (Žiūrėta 2015 m. lapkričio mėn.)

LKŽ I_1–II_1, I_2–II_2, III, V, VI–VIII, X, XII–XVI, XIX–XX – *Lietuvių kalbos žodynas* 1. 1-asis leid. Red. J. Balčikonis, Kaunas, 1941; 2. 1-asis leid. Vyr. red. prof. J. Balčikonis, Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947; 1. 2-asis leid. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1968; 2. 2-asis leid. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1969; 3–5. Ats. red. K. Ulvydas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956–1959; 6. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962; 7–8. Ats. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1966–1970; 10. Vyr. red. J. Kruopas, Vilnius: Mokslas, 1976; 11–15. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mokslas, 1978–1991; 16. Vyr. red. 16. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995; 17. Vyr. red. V. Vitkauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996; 18–19. Vyr. red. V. Vitkauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997–1999; 20. Vyr. red. V. Vitkauskas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. red.), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. – Atnaujinta versija 2008. – www.lkz.lt.

$LKŽe_2$ – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002). Antras elektroninis leidimas. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. red.), J. Paulauskas, R. Petrokienė, Z. Šimėnaitė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013. [Atmintukas (USB)]

LKŽeP – *Lietuvių kalbos žodyno elektroninio varianto papildymai*. [Rengiama].

LKŽe papildymai: „Lietuvių kalbos žodyno“ [elektroninio varianto] papildymai. – *lki.lt*. Prieiga internete: <*http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Padaliniai/Leksikografijos_centras/rengiamas_LKZ_papildymas.pdf*> (Žiūrėta 2015-11-06).

LKŽi – „*Lietuvių kalbos žodyno*“ *instrukcija*, Vilnius, 1980.

LKŽKi – „*Lietuvių kalbos žodyno*“ *kartotekos instrukcija*. Ats. red. Zita Šimėnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.

LPP – *Lietuvių patarlės ir priežodžiai* I:

A / D. Tomą parengė K. Grigas (darbo vadovas), L. Kudirkienė, R. Kašėtienė, G. Radvilas, D. Zaikauskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.

LzŽ – Petrauskas J., Vidugiris A. *Lazūnų tarmės žodynas,* Vilnius: Mokslas, 1985.

Michelini G. 1995: „Lietuvių kalbos žodyno“ duomenų papildymas iš 1600 m. „Margarita theologica“. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 33, 235–237.

MTŽ – Matematikos terminų žodynas / V. Bagdonavičius [et al.]; mokslinis redaktorius J. Kubilius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

Naktinienė G., Černiauskas V. 2000: Leksikografinės duomenų bazės kūrimas: patirtis ir perspektyvos. – *Tarmės: tekstų ir žodynų rengimo problemos*. *Tarptautinio mokslinio seminaro, skirto Antanės Kučinskaitės 85-mečiui, medžiaga.* Šiauliai, 2000 m. balandžio 28 d. / Redaktorių kolegija: G. Kačiuškienė, R. Kvašytė, J. Švambarytė (ats. red.), A. Stafecka, A. Nepokupnas. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 66–77.

Naktinienė G. 2005: „Lietuvių kalbos žodyno“ taisymai elektroniniame variante. – *Kalbos kultūra* 78, 191–204.

Naktinienė G. 2012: Elektroninio *Lietuvių kalbos žodyno* naujovės. – *Kalbos kultūra* 85, 92–102.

Naktinienė G. 2013: Konstantino Sirvydo žodynų leksika didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne*. – *Leksikografija ir leksikologija* 3, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 128–143.

Naktinienė G., Valiukas L. et Zabarskaitė J. E., 2014: Contemporary dictionary application: tips and tricks of getting it right. – *Tralogy* [En ligne], Tralogy II, Session 4 - Terminology and Lexicology / Terminologie et Lexicologie, mis à jour le : 02/06/2014, URL: Prieiga internete: <*http://lodel.irevues.inist.fr/tralogy/index.php?id=226&format=print*> (Žiūrėta 2015 m. spalio mėn.)

Naktinienė G. 2015: Tarmių faktų pateikimas akademiniame Lietuvių kalbos žodyne. – *Tarmės – Europos tautų kultūros paveldas*. Vilnius: MRU eBooks, p. 494–517. Prieiga internete: <*http://ebooks.mruni.eu/pdfreader/tarms-europos-taut-kultros-paveldas-dialects-cultural-heritage-european-nations*>.

Nuomonės. – *lkz.lt*. Prieiga internete: <*http://www.lkz.lt/nuomones/index.php?*> (Žiūrėta 2015 m. rugpjūčio mėn.)

Pabrėža J. A. 2009: *Taislius augyminis I–223*. Parengė O. Kažukauskaitė ir R. Šepetytė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Pabrėža J. A. 2014: *Taislius augyminis 224–776*. Parengė R. Šepetytė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Pabrėža J. A. 2015: *Taislius augyminis 777–980*. Parengė R. Šepetytė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Palionis J. 2004: *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Pėteraitis V. 1992: *Mažoji Lietuva ir Tvanksta prabaltų, pralietuvių ir lietuvininkų laikais*. Vilnius: Mokslas.

PLKŽ – *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*. Įvadą ir žodyno rodyklę parengė K. Pakalka, Vilnius: Mokslas, 1979.

Pupkis A. 2013: *Juozas Balčikonis ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas“*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Sabaliauskas A. 1999a: Šeši lietuvių kalbotyros dešimtmečiai. – *Lituanistika: tradicijos, dabartis, perspektyvos. Mokslinės konferencijos, skirtos Lituanistikos instituto įsteigimo 60-mečiui paminėti, pranešimai. 1999 m. kovo 9 d.*, Vilnius: LII leidykla, 41–48.

Sabaliauskas A. 1999b: „Lietuvių kalbos žodynas“. – *Lietuvių kalbos enciklopedija,* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 374–376.

Sakalauskienė V. Antano Juškos lietuvių–lenkų kalbų žodyno tarminė medžiaga. – *Priešaušrio mokslas, kultūra ir švietimas:* Lauryno Ivinskio 200-osioms gimimo metinėms. Sudarė A. Auksoriūtė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, p. 256–274.

SD – [Konstantinas Sirvydas]. *Dictionarivm Trivm Lingvarum in usum Studiosae Iuventutis*, Avctore <...> Constantino Szyrwid <...> Qvinta editio <...> Vilnae <...>, M. DCC. XIII. (1713).

SD[1] – [Konstantinas Sirvydas]. [*Dictionarivm Trivm Lingvarum in usum Studiosae Iuventutis*, Avctore <...> Constantino Szyrwid / *Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum*] [prieš 1620]. Cituojama pagal SSŽ.

SD[3] – [Konstantinas Sirvydas]. *Dictionarivm Trivm Lingvarum in usum Studiosae Iuventutis*, Avctore <...> Constantino Szyrwid <...> Tertia editio <...> Vilnae <...> M. DC.XLII. (1642). Cituojama pagal PLKŽ.

Simpson J. 2014: The *Oxford English Dictionary* today. – *Leksikografija ir leksikologija* 4, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 39–54.

SSŽ – *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*. Parengė K. Pakalka, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų institutas,1997.

Šepetytė R. 2014: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos *Taislius augyminis* – kirčiuotas (?) *Lietuvių kalbos žodyno* šaltinis. – *Leksikografija ir leksikologija* 4, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 81–102.

Šimėnaitė Z. 2010: Lietuvių ir lenkų leksikografijos sąsajos [Związki leksykografii polskiej i litewskiej]. – *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 158–166.

Urbas D. 1996: *Martyno* Mažvydo *raštų žodynas,* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Vilutytė A. 2000: Didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ kartotekos duomenų autentiškumo problemos. – *Tarmės: tekstų ir žodynų rengimo problemos. Tarptautinio mokslinio seminaro, skirto Antanės Kučinskaitės 85-mečiui, medžiaga.* Šiauliai, 2000 m. balandžio 28 d. / Redaktorių kolegija: G. Kačiuškienė, R. Kvašytė, J. Švambarytė (ats. red.), A. Stafecka, A. Nepokupnas. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 108–116.

Vitkauskas V. 1987: J. Balčikonio pažiūros į paveldėtąją leksiką. – Lietuvių

kalbotyros klausimai, 26, 13–18.

Vitkauskas V. 1996: Gyvosios kalbos faktų „Lietuvių kalbos žodynui“ rinkimo programa. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Vitkauskas V. 1997: J. Balčikonio nustatyti „Lietuvių kalbos žodyno“ svarbiausi principai. – Lietuvių kalbotyros klausimai, 37, 5–10.

Vitkauskas V. 2001: Lietuvių kalbos tarmių morfoneminiai reiškiniai. Vilnius: Žara.

Vitkauskas V. 2002: Post scriptum. – *Lietuvių kalbos žodynas* 20. Vyr. red. V. Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 1151–1153.

Vitkauskas V. 2006: *Lietuvių kalbos žodyno* taisymai, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Vitkauskas V. 2010: Papildomi *Lietuvių kalbos žodyno* taisymai. – *Leksikografija ir leksikologija* 2, 114–121.

Zabarskaitė J., Naktinienė G., Šepetytė-Petrokienė R. 2006: Elektroninio *Lietuvių kalbos žodyno* (t. I–XX) pirmasis leidimas. – *Prace Bałtystyczne* 3: *Język, Literatura, Kultura* / red. N. Birgiel, M. Kozak; rec. J. Banczerowski, J. Linde. Warszawa, 241–247.

Zabarskaitė J. 2007: Prameny a databáze Institutu pro litevský jazyk. – *Europeica – Slavica - Baltica. Publikace slovanské knihovny,* 56. Praha Národní knihovna České republiky, Slovanská knihovna, 261–272.

Zabarskaitė J., Naktinienė G. 2010: The Dictionary of Lithuanian (LKŽ) and its Future in Databases and Electronic Versions. – *Proceedings of the XIV Euralex International Congress* (Leewarden, 6-10 July 2010) / Anne Dykstra and Tanneke Schoonheim (eds.). Ljouwert: Fryske Akademy-Afûk, 2010 [CD], 780–787. Prieiga internete: <*http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex2010/000_Euralex_2010_00_PRINTED_BOOK_Foreword_TOC_PlenaryLectures_Abstracts.pdf*> (Žiūrėta 2015 m. spalio mėn.).

Zabarskaitė J. 2011: Didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* „Melagių kartoteka“. – *Inveniens Quaero. Ieškoti, rasti, nenurimti*. Mokslo straipsnių rinkinys. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 503–517.

Zabarskaitė J. 2013: Lithuanian lexicography in the 21st century: quo vadis? – *Lexical Challenges in a Multilingual Europe Contributions*. The Annual Conference 2012 of EFNIL in Budapest, 163–167.

ZtŽ – Vidugiris A. *Zietelos šnektos žodynas,* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

Zinkevičius V. 2004: Creating the Electronic Version of the Dictionary of Lithuanian. – *The First Baltic Conference. Human Language Technologies. The Baltic Perspective.* Riga, April 21–22, 170–173.

Zinkevičius V. 2007: The Digitization of the Dictionary of the Lithuanian Language. – *The Third Baltic Conference on Human Language Technologies*. Kaunas, October 4–5, 349–355.

Žindžiūtė-Michelini B. 1993: Pastabos dėl Bretkūno Postilės leksikos didžiajame Lietuvių kalbos žodyne. – *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai* 14, 75–81.

Шыменайтэ З. 2007: Лексікаграфічныя крыніцы вялікага «Слоўніка літоўскай мовы». – *Слово и словарь: Vocabulum et vocabularium*. Сборник научных трудов по лексикографии / ответственные редакторы: Л. В. Рычкова, В. Л. Воронович. Гродно, 2007, 23–24.

Шименайте З., Забарскайте Й. 2011: Лексикографические источники большого Словаря литовского языка и Альбертина. – *Культурное наследие Восточной Пруссии* 1. – Калининград, 46–67.

Забарскайте Й., Нактинене Г., Шяпятите Р. 2005: Современность и перспективы большово "Словаря литовского языка". – *Исторический путь литовской письменности.* Вильнюс: Институт литовского языка, 340–355

THE SUPPLEMENTS TO THE ELECTRONIC EDITION OF THE *DICTIONARY OF LITHUANIAN LANGUAGE*

Summary

Lietuvių kalbos žodynas (*Dictionary of the Lithuanian Language*) is one of the most important works of Lithuanian philology. An electronic version of this dictionary has been freely accessible from 22 June 2005 at *www.lkz.lt*. In 2008 the renewed version was launched. The second revised electronic edition of *Lietuvių kalbos žodynas* (LKŽe$_2$) was released in 2013. It is available on memory key. During the preparation of the second edition the previous version was revised in the following respects: additional editing was done on the material of volumes 16-20, some corrections were made to the whole text, suggestions of the new theoretical and codifying works were taken into consideration as well as comments and observations of colleagues and visitors of the web site. Some new entries were compiled for words which were used in entries or definitions, but did not have separate entries themselves. So far this dictionary has not been supplemented with data from new sources. The main variants of phraseologisms, neuter gender of adjectives, adverbs presented in the entries of verbs and adjectives are among things included in the search lists.

The Institute of the Lithuanian Language is participating in *Ilgalaikė institucinės mokslinių tyrimų ir eksperimentinės (socialinės, kultūrinės) plėtros programa* (Long-term institutional programme for scientific research and experimental (social and cultural) development) and one of the main tasks is to prepare the amendments of the electronic version of *Lietuvių kalbos žodynas* using card files, database of amendments, newly published and evaluated

historical sources. Presently, after amending the LKŽe has already been started, an attempt is made, among other things, to present facts in the texts of different volumes accurately and uniformly. Therefore, it is important to closely examine the data of old writings again. One of the most problematic issues in the *Dictionary of the Lithuanian Language* and its amendments is concerned with the transposition of dialectal data. Special attention is given to dialect words, their forms and accentuation variants, which are recorded in the card files of LKŽ additions. A database of the card files of LKŽ which is being actively developed is now available online. Scanned images of cards contain dialect examples presented in symbols of phonetic transcription, along with names of locations of origin. This database will provide more possibilities to retrieve more detailed information on dialect words and their distribution. The newest lexis will be available in *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (*Dictionary of the Standard Lithuanian*).

LEKSIKOGRAFIJOS METODIKA – ANALIZĖ IR NAUJOVĖS

Rolandas Kregždys
Lietuvių kalbos institutas

Lietuvių kalbos polonizmų žodyno leksinių lizdų kodifikavimo kriterijai

Pavojingiausia ne klaida, bet jos nesuvokimas
(Не так страшна ошибка, как опасны последующие заблуждения)
Akademikas Levas Landau

ĮVADAS. ETIMOLOGINIAI POLONIZMŲ ANALIZĖS KRITERIJAI

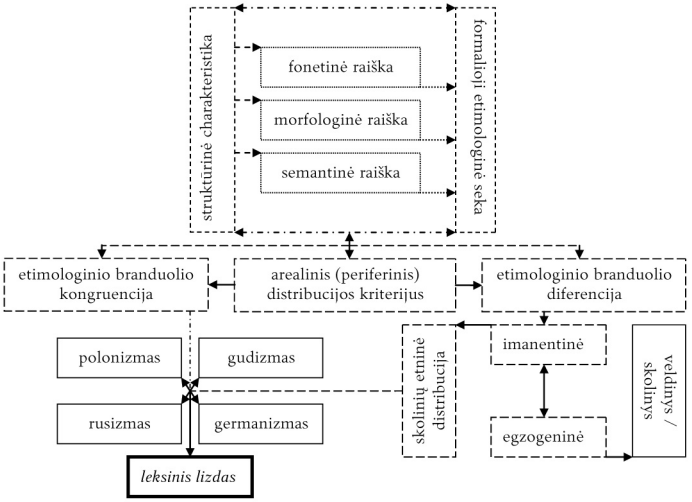
Rengiant *Lietuvių kalbos polonizmų žodyną* (apie šį veikalą plačiau žr. Kregždys 2012: 125–128, 2014: 24–27; Крегждис 2014: 195–196) resp. lenkybių[1] (dar žr. Kregždys 2014: 24) registrą, skirtą vakarų slavų skolinių, užfiksuotų įvairaus laikotarpio rašto paminkluose ir vartojamų ar vartotų lietuvių kalbos šnektose[2], kodifikacijai (pagrindinis jos krite-

[1] Determinuojant leksemas (remiantis etimologiniu principu), paisoma temporalinės subordinacijos, t. y. I. senųjų lietuvių kalbos raštų (XVI–XVII a.) polonizmai vedami iš senosios (XII a. 2-oji pusė – XV a.) ar viduriniojo laikotarpio (XVI–XVIII a.) lenkų kalbos žodžių, suponavusių ir LDK kanceliarinės slavų kalbos (resp. senosios baltarusių kalbos) leksinius semantinius atitikmenis; II. vėlyvesniojo laikotarpio raštų (nuo XVIII a.) ir dialektinės bei bendrinės kalbos lietuvių lenkybės kildinamos iš viduriniojo laikotarpio ar naujosios lenkų kalbos (nuo XIX a.) žodžių bei jų gudiškųjų refleksijų (jei tokių vartosena yra užfiksuota).

[2] Atskirai minėtina, kad kai kurie lenkų kalbos dialektizmai šiame veikale yra vertinami kaip potencialūs archaizmai (*ziẽgorninkas*, *zrada* / *zrodà*, *zrõdyti*), reflektuojantys senuosiuose (*činšė*, *drakas* ir kt.), viduriniojo (*činšė*, *dekorius*, *drùšlekas*, *dūlė*, *kalakùtas*, *kancliarija*, *kùrmanas*, *maistravóti*, *palõčius*, *várvalis*, *vařvalis*, *varvalỹs*, *zelniẽrius*, *žebravóti* ir kt.) ar naujojo (*rèštas*; *zrada, zrodà*; *zdrodninkas* [*-nykas*] ir kt.) šios vakarų slavų kalbos laikotarpio raštuose neužfiksuotų leksemų struktūrinius modelius (identiškai senosios gudų kalbos kai kurių leksemų raidą vertina ir *Baltarusių kalbos etimologinio žodyno* autoriai [plačiau žr. ЭСБМ XII: 306]), plg. s. lie. *palõčius* ‘rūmai’ SD 61, 239 ← le. dial. (DLd [Kujawy] ir kt.) *pałacz* ‘puikus pastatas, rūmai’ (plačiau žr. Rospond 1956: 118; Bargieł 1969: 186tt.; Popowska-Taborska 1979: 37tt.; Białoskórska 1993: 131; Michalska 2012:

rijus – skolintinės leksemų etimologinės subordinacijos ir neslaviškos kilmės svetimybių arealinės infiltracijos faktoriai [plačiau žr. Kregždys 2014$_a$: 254–255]), paremtą vakarų ir rytų slavų skolinių segregacija, nuolat iškildavo leksinio lizdo (apie jį žr. Zubaitienė 2014: 16, 18, 40) determinavimo problemų (remiantis struktūrinės etimologijos tyrimo principais [apie ją plačiau žr. Mailhammer 2013: 4, 2013$_a$: 9, 11]).

Atskiriant lietuvių kalbos polonizmus nuo paveldėtųjų žodžių, išskiriant leksinius lizdus etimologiniu aspektu (šie du aspektai yra svarbiausi straipsnio uždaviniai), siekiama pagrindinio tikslo – etiologinių skolinių kriterijų sistemos (apie ją plačiau žr. Kregždys 2014$_a$: 258–263; Крегждис 2014: 198–211) nustatymo. Ji galėtų būti grindžiama: **I**. formaliosios etimologinės sekos, suponuotos **I.1**. etimologinio branduolio, paisant **I.2**. fonetinės, **I.3**. morfologinės ir **I.4**. semantinės žodžio charakteristikos, kongruencijos arba diferencijos; **II**. arealinio (periferinio) žodžio vartosenos faktoriaus:

Schema. *Leksinio lizdo etiologiniai kriterijai*

29–30). Todėl tokie polonizmai dialektizmai traktuojami kaip galimos senųjų (ar vėlesniojo laikotarpio) lietuvių kalbos lenkybių prototipai (dar žr. Kregždys 2014$_a$: 256).

Šių kriterijų ignoravimas gali lemti klaidingą leksinio lizdo determinaciją, plg. konsonantinės žodžio struktūros vertinimą, suponavusį ydingą leksemos kilmės nustatymą – Norberto Ostrowskio (2014: 173) teiginį, neva s. lie. „*svečióti* ‘oświadczać’ (obok *ap-svečióti*) ← pol. *oświadczać*“, nors s. lie. *svіečioti* (plg. s. lie. *apſwieczіotu* DP 364.49), o ne minėto tyrėjo sukurtas ‡ *svečióti* ‘pareikšti, pranešti’, dėl frikatyvinių s ↔ š opozicijos priskirtinas ne polonizmams (tokios reikšmės lytis su pradžios s- lenkų leksikografiniuose šaltiniuose [įvairaus laikotarpio] nėra užfiksuota: s. le. *światczyć*, *świaczyć*, *świaczczyć*, *świaczszyć* ‘duoti parodymus teisme, liudyti’ [GS 204], v. le. *świadczyć* ‘liudyti’ [Linde V: 472–473]), bet gudizmams, t. y. vestinas ne iš (s. / v.) le. *oświadczać* ‘viešai paskelbti; priminti; kviesti liudyti ir kt.’ (SPW XXII: 286; SW III: 896–897) – šią klaidą įvėlė Anželika Kazak (2011: 80), o N. Ostrowskis ja aklai seka –, bet s. blr. *осветчыти*, *осветчити*, *осведчыти* ‘paskelbti; paaiškinti; paliudyti; parodyti’ 1562 (ГСБМ XXII: 338; Бершадскій 1882: 106; dar žr. ЭСБМ XII: 14).

1. LEKSINIŲ LIZDŲ ETIOLOGINIAI KRITERIJAI

a) **I.1.1.** etimologinio branduolio kongruencija arba diferencija (išorinė / vidinė) – pasitaiko atvejų, kai, spėtina, baltiškos kilmės žodžiai priskiriami slavizmams, plg.:

leñtas, ***-à*** 4 (adj.) ‘lėtas, tylus, ramus, nedrąsus, nuolaidus’ Ad, An: *Toks leñtas, nors ir baslį ant galvos tašyk* Vb; *Leñtas vaikas, tai kiti ir skriaudžia* Ktk; *Leñtas arklys, gali ir vaikai jodinėti* Ldk ir kt. (PnmR, J. Jabl, Švnč, Svn, Dl, Tr); ***lẽntas***, ***-à*** 4 ‘t. p.’ K. Būg: *Lėntám žmogui visur bloga* Ds; *Anas ne tinginys, tik labai lẽntas* Ds

← ? le. dial. (Psd [Llš]) *lenty* ‘lėtas, nerangus, nepaslankus’ (~ lo. *lentus* ‘lėtas, nepaslankus; sustingęs, nejudantis ir kt.’ [SW II: 717; Karłowicz III: 26; LEW 358; dar žr. Brückner 1985: 309–310])

Lie. dial. *leñtas*, *-à* ir lie. dial. *lẽntas*, *-à* priskyrimas polonizmams yra problemiškas (plačiau žr. Zinkevičius 1988: 127), mat le. dial. *lenty* yra užfiksuotas Lietuvos lenkų šnektose, t. y. gali būti, kad tai baltiš-

kos kilmės adjektyvas su epenteziniu resp. neetimologiniu *-n-*. Kazimiero Būgos (RR II: 105) pateikiamas šios leksemos slaviško statuso argumentas – cirkumfleksinis *ė* yra kazuistinis, mat adj. lie. *lė̃tas, -à* 4 ‘kuris viską pamažu dirba, nesikarščiuoja, šaltakraujis, flegmatiškas; nuolankus, romus; nesmarkus, neskubus, palengva judantis ir kt.’ (LKŽe) reflektuoja tą pačią priegaidę (žr. Būga I: 452).

Šio žodžio baltišką kilmę galima argumentuoti ir jo itin plačia paplitimo geografija bei gausia vedinių vartosena (plg., pvz., verb. lie. dial. *lentė́ti*, *-ė́ja* [*leñti*], *-ė́jo* 1. ‘darytis lėtam, nuolaidžiam’: *Kad ir sensta, o vistiek nei biškio nelentė́ja* Sb; 2. ‘ramiai būti vienoje vietoje; tūnoti’: *Šuva leñti, neloja* Grl; *Vieną naktį vagia, kitą leñti (nieko nedaro)* Grl [LKŽe]), kurių nesuponuoja le. dial. *lenty*.

Aptariamos leksemos *-n-*, matyt, yra kontaminantas, plg. lie. *lė́-**n**-as*, *-à* 3 (adj.), *lė̃-**n**-as* 4 ‘tykus, ramus, lėto būdo, romus; nerangus, nevikrus, lėtų judesių; neskubus, negreitas, palengva atliekamas ir kt.’ (LKŽe; dar žr. Trautmann 1923: 157). Vadinasi, daug patikimiau lie. dial. *leñtas*, *-à* ir lie. dial. *lė̃ntas*, *-à* priskirti lietuvių kalbos dialektizmams, suponavusiems lituanizmą le. dial. *lenty*.

pérspetis 1 (sm.) ‘burtas, prietaras’: *Jojo pérspetis šventei jabką pažyčioti* J

nėra skolinys resp. (v.) le. *przesąd* ‘prietaras ir kt.’ (SW V: 188; SPW XXXII: 155) refleksija (resp. vertinys), bet praef. lie. *per-* + sub. lie. dial. **spėtis* ‘atspėjamas dalykas’ – verb. lie. *pérspėti* (tr.) ‘nurodyti gresiantį pavojų ar galimas blogas pasekmes’ NdŽ, L (LKŽe) vedinys, plg. sub. lie. dial. *spė̃tas* 2 (sm.) ‘atliekamas, atspėjamas laikas’ LsB 536, K. Būg, J. Jabl, Rtr, BŽ 126, R, MŽ, N, L, K 397: *Aš spė̃to neturiu* K; *Spė̃to diena* K I 465; *Aš ik šiolei atsiliepti dar spėto neturėjau* Ns 1843: 2 (LKŽe; dar žr. Skardžius I: 321) ← lie. *spė́ti*, *-ja*, *-jo* (verb. tr., intr.) ‘bandyti teisingai pasakyti nežinant; įminti (mįslę); manyti, galvoti, tarti esant; nustatyti; pranašauti, numatyti; nurodyti gresiantį pavojų ar galimas blogas pasekmes, įspėti’ Rtr, DŽ, L (LKŽe; dar žr. Крегждис 2014: 210)

plg. panašios darybos atitikmenis: 1) sub. lie. *péraugа* 1 (sf.) ‘gumbas, votis; skaudulys po padu; vabzdžio lėlytė, vikšras’ ← verb. lie. *péraugti* (intr. / tr.) ‘per daug suaugti, perbręsti; beaugant pralenkti; (prk.) pereiti, pasikeisti į ką; sutinti, išsikelti’; 2) sub. lie. *perbėgis* (sm.; neol.), *parbėgis* ‘perbėgimas; tarpas’ ← verb. lie. *pérbėgti* ‘bėgomis persigauti per ką nors, perlėkti; greitai pereiti; greitai perslinkti; slapta pereiti; pertekėti; praeiti, nustoti tekėti; permerkti, perlyti; daug nuplūsti, nutekėti; nusilieti per kraštus beverdant; praeiti (apie laiką; bėgimu išvarginti, pervargti; persimesti, išklypti’ (LKŽe) ir kt.

b) **I.1.2.** slaviškos kilmės leksemos priskiriamos paveldėtųjų žodžių grupei:

subradžióti (verb.) ‘n u s i d ė t i, n u s i k a l s t i’: *o ántrų kartú to notnáuiintų ką ſubradžióio* DP 121.47 (DPF)
↔ v. le. *zbrodźić* ‘ką nors negera padaryti, nusikalsti; prikrėsti eibių’ (SW VIII: 392; Linde VI: 849) → s. blr. *збродыцу* ‘daryti bloga; pažeisti įstatymus’ (ГСБМ XII: 41) – partityvinis vertinys
bradžióti, *-iója*, *-iójo* (verb.) ‘n u s i d ė t i’: *Verkia to, ką pirm subrido, o bradžiot nepaliauja* DP 122 – žr. *subradžióti* (deprefiksacinis vedinys [apie tokius plačiau žr. Vaillant 1946: 5–45])

LKŽe sudarytojai, matyt, į vieną leksinį lizdą susiejo skirtingos kilmės ir semantinės vertės žodžius, t. y. baltiškos kilmės iteratyvą ‘braidyti’ (Lex 102, MŽ: *Bėdoj bradžioti* PG [↔ lie. *brìsti* ‘eiti per vandenį, klampią ar augalų prižėlusią vietą; braidžiojant šlapinti, mirkyti ir kt.’ (LKŽe)]) ir f i n i t y v ą ‘nusidėti, nusikalsti’ (LKŽe šios reikšmės veiksmažodžio lytis kažkodėl priskirta iteratyvams) – lenkų kalbos skolinį (žr. anksčiau), kurį reiktų sieti su, spėtina, kitu neapibrėžtuoju polonizmu (apie polonizmų skirstymą ir terminiją plačiau žr. Kregždys 2014: 25–27, 2014$_b$: 415, 416–417; Крегждис 2014: 196–197), nors LKŽe teigiama priešingai, plg.:

subrìsti (verb. tr.) ‘s u k l a i d i n t i, a p g a u t i’: *Jei tau tėvas tavas lieptų kokią netiesą bylot arba ką subrist, arba ką pikto padaryt, turiegu tu jo tame klausyt?* DK 81-82

↔ (v.) le. *zbrzydzić* ‘trokšti kam bloga, siekti kam padaryti bloga (lo. *abōmināri*); sukelti neapykantą kieno atžvilgiu resp. apjuodinti, apšmeižti (lo. *concitāre invidiam in aliquem* etc.), smerkti, peikti, koneveikti ir kt.’ (SW VIII: 395; Linde I: 186, VI: 851; SPW II: 484–485) → blr. dial. *збрыдзіць* ‘apšmeižti, melagingai apkaltinti, apjuodinti ir kt.’ (СБГП II: 279) – partityvinis vertinys

‖ s. blr. *збридзіць*, *збрыдзіць* ‘apšmeižti, išpeikti, išniekinti; pasmerkti ir kt.’ (ГСБМ XII: 40) ≠ blr. *збрыдзець* ‘įkyrėti, nusibosti’ (БРС I: 1083–1084).

Artimiausias šio skolinio giminaitis – alternatyvusis polonizmas verb. lie. *subrìdinti*, plg.:

subrìdinti (verb. tr.) ‘padaryti, kad būtų bjauru, šlykštu, supykinti širdį’: *Subrìdino (kas kam valgį), tai nevalgė* Lp; (refl.): *Radęs bliūde musę, susibrìdino* Švn

↔ (v.) le. *zbrzydzić* ‘suteršti, subjauroti; jausti šleikštulį, bjaurėtis; smerkti, peikti, koneveikti ir kt.’ (SW VIII: 395; Linde VI: 851)

‖ s. blr. *збридзіць*, *збрыдзіць* ‘padaryti bjaurų, sukelti šleikštulį ir kt.’ (ГСБМ XII: 40), blr. dial. *збрыдзіць* ‘įkyrėti, nusibosti, tapti bjauriam ir kt.’ (СБГП II: 279) – partityvinis vertinys.

Veiksmažodžio *subrìsti* struktūros kaita (jos nereiktų sieti su leksikografiniams fantomams [apie juos plačiau žr. Журавлев 1998: 93–102] būdingais kitimais), matyt, nulemta analogijos su *-sta-* kamieno verb. lie. *klý-**st**-i* ‘klaidingai ką daryti, apsirikti ir kt.’ (LKŽe).

Pasikliaudamas neva baltiškų veldinių lyginimu, pateikiamu LKŽe, N. Ostrowskis (2014: 173) nesėkmingai mėgina verb. lie. *bradžióti* ‘nusidėti’ ir verb. lie. *subradžióti* ‘nusidėti, nusikalsti’ struktūrinį neatitikimą aiškinti deprefiksacija. Pagrindinis šio tyrėjo argumentas (beje, semantinė leksemos raida apskritai neaiškinama) – ydingas teiginys, neva veiksmažodis lie. *bradžióti* yra iteratyvas (žr. anksčiau), nors jis finityvas, plg. sememų determinaciją: ‘nusidėti, nusikalsti’ (↔ verb. lie. *nusikal̃sti* ‘nusižengti, nusidėti’ [$DŽ_{5e}$] – finityvas ↔ verb. lie. *nusižeñgti* ‘padaryti nedidelį įstatymo pažeidimą, baudžiamą drausmine ar administracine tvarka’ ($DŽ_{5e}$) – finityvas ↔ verb. lie.

nusidéti ‘visą apdėti, nukrauti; padaryti ką bloga, nusikalsti; padaryti nuodėmių; atsitikti, įvykti; apsimesti’ [DŽ$_{5e}$] – finityvas) ≠ ‘nuolat / pastoviai nusikalsti, nusidėti’ (plg. mažybinį kartotinį veiksmažodį [iteratyvą] verb. s. lie. dem. *nusidėdinéti* ‘padaryti ką bloga, nusižengti, nusikalsti’ DP 584 [LKŽe]). Remiantis iteratyvinės aptartų leksemų konotacijos stoka, LKŽe autorių teiginys apie sememų ‘braidyti’ (*verbum iteratívum*) ir ‘nusidėti, nusikalsti’ (*verbum finitívum*) tarpusavio sąsajos resp. etimologinės grandies buvimą, matyt, priskirtinas klaidingiems.

b) **I.2.** fonetinė kongruencija arba diferencija:

angiolas (sm.) ‘angelas’: PK 36.12–16 *Atſiuſki angioła ſawo / kad iž iſa=kima tawo / giałbetu nuog nepriete=lu / tą tawo garga awelu / id ant mu=ſu negundintu / dubios kuná ne ſkàn=dintu*; PK 39.24–40.5 *o teykis prieg mumus turet angio=łus ſawo ßwentus / kurie mus ſila ta=wo gintu nuog neprietelu duſios ir ku=na / tą meyłę ſawa teykis ant muſu pà=dàrit / del Iezuſa Chriſtuſa ſunaus tà=wa Pona ir iżgia{ł} betoia muſu / Amen* (dar žr. Skardžius IV: 87)

← s. / v. le. *ang**ioł*** ‘angelas’ (< V. lo. *angelus* ‘pasiuntinys; demonas; angelas; garbingas kreipimasis į popiežių ar vyskupą; vėliava, kurioje išsiuvinėtas arkangelo Mykolo veidas; varpo skambesys, siejamas su vakarinių pamaldų pradžia’ ← gr. [vėlyv.] ἄγγελος ‘[dangiškasis] pasiuntinys, angelas; kunigas, ganytojas’ [SW I: 37; SSt I: 34; Reczek 1968: 7; Linde I: 18; Brückner 1985: 5; Niermeyer 1976: 44; Strong 1997: 4; dar žr. Zinkevičius 1988: 131]) → ∌ blr. dial. *анг**о**ль* ‘angelas’ (plg. ЭСБМ I: 112)

Irena Adomavičiūtė (Адомавичюте 1980: 9) šią leksemą klaidingai veda iš s. blr. *анг**е**ль* ‘angelas’ (ГСБМ I: 114–115).

kùbilas 3^{b} (sm.) **1.** ‘statinė plačiu dugnu miltams, grūdams supilti, daržovėms rauginti, skysčiams laikyti’ DP 170: *Pilnas kùbilas grūdų, daugiau jau nebetelpa* Pkn; *Kviečių yra keturi kubilai* Lp; *Prikūlė rugių tris didelius kùbilus* Trgn ir kt. (Dkš, OZ 27, Č, JD 683, Ūd, Žg, J, P. Cvir, Vlkv, Lnkv, Bgs,

Lz, Ndz, Blnk, Gs, Ds, Sln, Kos 150); ‘į jį telpantis kiekis’: *Supenėjau karvėm du kubilėliu miltų* Ktk (*Kubilų yrà mažų ir dzìdelių – visaliókių* Dv [DvŽ I: 316]); **2**. ‘uždaroma statinė drabužiams laikyti, kraitkubilis’: *Seniau ir lietuviai drabužius ir drobę laikydavę kubiluosè* K. Būg; *Žėdna merga du kubilu audeklo turėj(o)* Trak; *Ateidama į marčias, du kubilus drobių atsinešiau* Sn ir kt. (Trgn, Klvr, NS 481, LTR [Ad, An, Tvr], JD 1317, Rud, VšR, Švnč); **3**. ‘išskobtas didelis medinis indas su dėtiniu dugnu, duobinys’ Krp: *Šiemet tabako prisidėjo beveik pilnas kubilas* Prn; **4**. ‘duonmaišis, duonkubilis, duonkepė’: *Ištrink kùbilą su cibuliu – geriau duona užrugs* Brt; **5**. ‘betoninis šulinio lankas’: *Ei, kaimyne, ar imsi iš manęs tuos kùbilus?* Al; **6**. ‘didelė statinė, dedama malūne po girnomis’: *Jei kubilo nebūtų, malant miltai išdulkėtų* Dj; **7**. ‘toks tautinis lietuvių šokis’ DŽ: *Sukdavosi jaunos poros, trypdamos drebulinį, kubilą pakluonėm* E. Miež; **8**. ‘jaunų vyrų žaidimas, panašus į ieties svaidymą (pastato lygioje vietoje duonkubilį ir meta iš tolo į jį lazdą; laimėjusios pusės visi vyrukai gauna po duonos abišalę; pataikiusis „įmušti kubilą“ laikomas tikru vyru ir gauna apskritą duonos kepaliuką)’: *Koks aš pusbernis? – kubilą įmušiau* Trgn; **9**. ‘mušamas muzikos instrumentas, panašus į būgną (dugnai ir šonai skirtingo medžio ir nevienodo storio lentelių)’ Trgn

← (iki XII a.) s. r. *кѹбьлъ* / *кѹбьлъ* ‘kaušas; birių medžiagų saiko matas’ (Срезневскій II: 1387–1388; СРЯВ VII: 208; ЭССЯ XIII: 172; Būga I: 340; dar žr. LEW 304)

‖ ⱥ (s. / v.) le. (dial.) *kubeł* ‘kibiras; drabužių skrynia; statinė su rankenomis ir kt.’ (< prasl. **kъbьlъ* ‘birių medžiagų saiko matas; statinė’ [v. v. a. *kübel*, *kuofelîn*, *küefel* ‘t. p.’ ←] s. v. a. *kubilo* ‘kubilas, statinaitė’ ← lo. *cūpella* ‘statinaitė’ [SW II: 616; SPW XI: 528; SSt III: 459; Karłowicz II: 508; Brückner 1985: 279; Фасмер II: 396; ЭСБМ V: 142; ЭССЯ XIII: 171–172; Kluge 2002: 543, 544; Köbler 1993: 1277; Schützeichel 2012: 185; MLex 117, 119; Vaan

de 2008: 155; Pronk-Tiethoff 2013: 132–134; dar žr. Skardžius IV: 350; plg. Sławski III: 297; Сцяцко 1972: 98; Филичева 2003: 137]) → ⱥ s. blr. *кубелъ* ‘statinė su rankenomis ir dangčiu; drabužių skrynia’ (ГСБМ XVI: 207–208; Булыка 1980: 101), blr. (dial.)[3] *ку́бел(ъ)* ‘statinė su rankenomis, uždengiama dangčiu; didelė dėžė grūdams saugoti’ (Носовичъ 1984: 257; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 153; СБГП II: 551–552), r. dial. *ку́бе́лъ* ‘medinis skritulys žaisti; medinė drabužių skrynia; kubilas, statinaitė; beržo tošės indas’ (Даль II: 210)

Formos su struktūriniu elementu *-e-* suponavo sub. lie. dial. ***kùbelas*** 1 (sm.) ‘statinė plačiu dugnu miltams, grūdams supilti, daržovėms rauginti, skysčiams laikyti’: *Kùbelas pardžiūvo* Lkv; *Į kubelaitį vandens įsipylei i gali plukyties* Lkv (LKŽe).

LKŽe kažkodėl teigiama, kad sub. lie. *kùbilas* yra arba germanizmas, arba polonizmas.

maceikà 2 (sf.), ***macéika*** 1 ‘(bot.) pašarinis motiejukas (*Phleum pratense*)’: *Šįmet maceĩkų prisisėjom* Lš; *Macéikas pjauna* Brb

← le. *maciejka* ‘leukonija; šv. Mato vigilija ir kt.’ (← avd. v. le. *Maciejanka* ‘lenkės pavardė’ ← avd. [v.] le. *Maciej* ‘t. p.’ < [← s. pranc. *matthiole* ‘leukonija [*Matthiola incana*], kurios rūšį nustatė Robertas Brownas’] avd. [s.]pranc. *Matthieu* ‘Matas’ ← avd. lo. *Matthaeus* ‘šv. Matas’ ← avd. gr. [vėlyv.] Ματθαῖος ‘Matas – pirmosios evangelijų autorius’ ← s. hebr. *mattityáhū* resp. מַתִּתְיָהוּ ‘„Viešpaties dovana“; levitų muzikantas; levitų giminės vardas; Ezros palydovas; turintis keistą žmoną’ [SW II: 839; ЭСБМ VI: 274; Dacewicz 2001: 176; Рыбакин 2000: 143; Littré III: 476; Lewis, Short 1958: 1120; Strong 1997: 296; Brown, Driver, Briggs 2000: 1644; Гиль,

[3] Blr. dial. *ку́біл* ‘statinė su rankenomis, uždengiama dangčiu; didelė dėžė grūdams saugoti’ (СБГП II: 551–552; CC I: 267) *-i-* kilmė siejama su lie. ***kùb-i-las*** (Юргялевіч 1958: 125; СБГП II: 552), t. y. tokia lytis traktuojama kaip antrinė (resp. lituanizmas), o ne suponuojanti minėtą lietuvių skolinio morfofonetinę struktūrą. Tenka apgailestauti, kad Nina Barszczewska ir Mirosławas Jankowiakas (2012: 51) lie. *kùbilas* klaidingai priskiria gudizmams.

Малер 1989: 56; dar žr. ЕЭ XVI: 165–171; Kregždys 2014c: 77–78]) → blr. *мауе́йка* ‘leukonija, našlaitė (*Matthiola incana R. B.*)’ (Сцяшковіч 1983: 257)

Šio žodžio LKŽe aprašas taisytinas dėl lietuvių tarmėse pasitaikančios ***t*** asibiliacijos ypatumų (apie juos žr. Zinkevičius 1966: 139–140), t. y. gali būti, kad į vieną leksinį semantinį lizdą susieti dvi skirtingos kilmės lytys:

1) pietų aukštaičių (Liškiavos šnekta [687 punktas]), kuriems būdinga *t* > *c* asibiliacija (žr. Zinkevičius 1966: 139), lie. dial. *maceikà* 2 ‘(bot.) pašarinis motiejukas (*Phleum pratense*)’, vestiną iš le. dial. *ma**t**ejka* ‘t. p.’ (SW VII: 189) ← le. *trawa Św. Tymo**t**eusza* ‘pašarinis motiejukas (*Phleum pratense*)’ (Анненковъ 1878: 249) ← avd. le. *Tymoteusz* ‘t. p.’ < lo. *Timotheus* ‘t. p.’ ← avd. gr. Τιμόθεος ‘Timotiejus’ ← gr. τιμή ‘garbė’ + gr. θεός ‘dievas’ (Strong 1997: 482; Рыбакин 2000: 187) – reflektuojamas hipokoristinis darybos modelis, dar plg. hipokoristiką le. dial. *ma**t**euszka* ‘pašarinis motiejukas’ (SW II: 902);

2) vakarų aukštaičių kauniškių (Balbieriškio šnekta [609 punktas]), kuriems nebūdinga *t* asibiliacija (Zinkevičius ibd.), dėl struktūrinio elementų *-mat-* / *-mac-* partityvinės homonimijos, visai kito augalo pavadinimu le. *ma-**c**-iejka* ‘leukonija’ įvardytą aptariamą pašarinį motiejuką (*Phleum pratense*), klaidingai susietą su šv. Povilo mokinio ir palydovo apaštališkose kelionėse, vardu *Timotiejus* (dar žr. Kregždys 2014c : 64).

c) **I.3**. – morfologinė kongruencija arba diferencija:

laža 4 (sf.) **1**. ‘(psn.) primokėjimas, priedas, keičiant vienus pinigus į kitus, pvz., popierinius pinigus į auksinius arba sidabrinius’: *Tris skatikus lažõs gausi už auksiną* Į; **2**. ‘užstatas’: *Jis lãžą padėjo penkius dorelius, kol aliai žabelio surinks* Į

← (v.) le. *laža*, le. dial. (Psd [Llš]) *łaža* ‘priedas, keičiant vienus pinigus į kitus; prekybinis antkainis; pelnas’ (< it. *l’aggio* ‘priemoka už pinigų, valiutos keitimą; pelnas; premija’ [SW II: 696; Linde

II: 1238; Karłowicz III: 70; Sławski V: 73; ЭСБМ V: 202]) → blr. *ла́жа* ‘priemoka už pinigų, valiutos keitimą’ (Носовичъ 1984: 264)

Lie. *lãžas* ‘(psn.) primokėjimas, priedas, keičiant vienus pinigus į kitus, pvz., popierinius pinigus į auksinius arba sidabrinius’ M: *Už auksą, keičiant popieriniais pinigais, gauta lažo* Tr; *Kiek gavai lãžo?* Sv (LKŽe) yra ne polonizmas, kaip nurodoma LKŽe, bet gudizmas arba rusizmas, plg. blr. *лаж* ‘vertybinių popierių vertės kilimas; priemoka už pinigų, valiutos keitimą’ (ТСБМ III: 13), vedamą iš r. *лажъ* ‘priemoka už pinigų, valiutos keitimą; pelnas’ (< pranc. *l’agio* ‘t. p.’ [Даль II: 234; Фасмер II: 448; ЭСБМ ibd.]);

d) **I.4**. – semantinė žodžio charakteristika:

sprìkas 4 (sm.) LKA I 98, 2 LKA I 98 (Trak, Šlčn) **1**. ‘rato stipinas’: *Stebulėn sprikų prisodina, o paskui užtraukia ratalankį* Kkl; *Dėl kelių sprikų važiuok tu, žmogeli, Kaunan* Jon; **2**. ‘pagalys’: *Kaip meteža buvo, sprikaĩs mušės* Gg; **3**. ‘sprigtas’ Bgs: *Duosiu kakton sprikù, tai žinosi!* Blnk

← (v.) le. *sprych* ([v.] le. [dial.] *sprycha*) ‘rato stipinas; kuolas, medinė atrama ir kt.’ (< v. *Spriess* ‘pagalys’ / v. *Speiche* ‘rato stipinas’ [SW VI: 355–356; Linde V: 373; Karłowicz V: 209; Brückner 1985: 510; ЭСБМ XII: 274; Kluge 2002: 862]) → blr. dial. *спрых* (*спры́ха*) ‘rato stipinas; virbalas (mezgimo)’ (СБГП V: 550; ЭСБМ XII: 274–275)

LKŽe sudarytojai sememą ‘sprigtas’ susiejo su lie. *sprìkas* ‘rato stipinas; pagalys’, nors ji suponuoja visai kitos kilmės le. dial. *sprych* (*śprych*) ‘sumanumas, vikrumas; sąmojingumas’ (< pranc. *esprit* ‘protas, gebėjimas; siela; prasmė, esmė; spiritas; priekvapis’ [SW VI: 355, 356; plg. Brückner 1985: 510]) → blr. dial. *спры́хі* ‘pokštai, juokai’ (ЭСБМ XII: 275).

mentavótis, ***-ójasi***, ***-ójosi*** (verb. intr.) ‘atgailauti, gailėtis’ G 96, FrnW

↔ (s. / v.) le. *męczyć się* ‘vargti, kamuotis, kankintis; kęsti fizines / dvasines kančias ir kt.’ (SW II: 933; SPW XIII: 296; GS 85) – lietuvių perdirbinys su slaviškuoju darybiniu afiksu *-avótis* (resp. le. *-ować się*) ir *-č-* (> *-t-*) deafrikatizacija

Todėl šio žodžio nevertėtų kildinti iš skirtingos semantinės vertės le. dial. *mętować* ‘(giliai) mąstyti, svarstyti; apgalvoti’ (< lo. *meditari* ‘apmąstyti ir kt.’ [SW II: 916]), kaip klaidingai teigiama iki šiol (plg. LEW 446; LKŽe; Kabašinskaitė 1998: 27).

pū̃gas 2 (sm.) **1**. ‘išdroža lango rėme arba lentoje, sujungimas, suleidimas’: *Per gilų pūgą čia, brolyti, padarei* Kč; **2**. ‘prietaisas, oblius malksnoms pjauti, rėžti’: *Įsitaisyk gerą pūgą, darysim daug gontų* LMD (Knv); *Kai pūgù išrėžta* Pnm

← le. dial. *fug* (le. *fuga*) ‘išdroža, griovelis; ilgesnioji plytos pusė; garo mašinų stumdomosios dalies rėmas’ (< v. *Fuge* ‘sujungimas, susidūrimas; siūlė; išdroža’ [SW I: 780; IAKP I: 159; Kluge 2002: 320]),

∥ ∌ r. *фу́га* ‘dviejų lentų suleidimo vieta’ (Даль III: 539 [germanizmas])

LKŽe autoriai, matyt, į vieną leksinį semantinį lizdą surašė du skirtingos kilmės žodžius, mat (trumpinio) semema ‘prietaisas, oblius malksnoms pjauti, rėžti’ gali būti vedama iš v. ž. *Foogbank* ‘oblius, drožtuvas’, suponavusio r. *фуга́нокъ* ‘toks drožtuvas, oblius’ (Даль IV: 539; Фасмер IV: 209).

sknãras 4 (sm.) ‘šykštuolis, gobšas, knaras’ Upn: *Tėvas buvo baisus sknãras* Šil; *Jis toks sknarùkas* Krn

↔ le. dial. (Psd [Llš]) *sknara* ‘įkyruolis; šykštuolis’ (SW VI: 151; Karłowicz V: 147; plg. Brückner 1985: 494) → blr. (dial.) *скна́ра* ‘įkyrus prašytojas; šykštuolis’ (Байкоў, Некрашэвіч 1993: 290; ТС V: 44; ЭСБМ XII: 142) – giminės kategorija motyvuotina le. dial. *skner*, *sknerus* (sm.) ‘įkyruolis; šykštuolis’ (IAKP II: 272)

Šio žodžio morfofonetinis variantas (su inicialinio *s-* afereze) yra sub. lie. *knãras* 4 (scom.) **1**. ‘šykštuolis, gobšas’: *Šitas vyrukas yr toks knãras* Kt; *Ant valgymo didelis jis knaras* Ssk; *Nėr bjauresnio*

sutvėrimo už knãrą Rm; **2**. ‘kas mėgsta vis ką dirbti, knibinėti, knibčius’: *Tai knãras: anas vis knarija ir knarija, nuo darbo neatsitraukia* Ml, LKŽe iliustruojamas dar 2 sememomis – ‘kas visur landžioja, šniukštinėja’: *Iš jo tikras knãras – kur anas nenulenda!* Švnč; *Žiūrėk tu man, ką padarė tas knaras (pasalūnas)* Rm; ‘apsileidėlis, veltena’: *Eikit jūs, knarai!* Ėr.

Galima atsargiai spėti, kad jos šiai leksemai priskirtos klaidingai, mat suponuoja gudizmo, plg. blr. (dial.) *кнóраз* ‘kuilys, kiaulės patinas; šernas’ (Байкоў, Некрашэвіч 1993: 148; ТСБМ II: 706; МСМГ 82), semantinius asociatyvus.

vansõkas 2 (sm.) ‘(zool.) ūsuotis (*Barbus barbus*)’ T. Ivan
↔ blr. dial. *вансáч* ‘upėtakis (*Salmotrutta morpha fario*)’ (СГЦБ I: 53)
← ≠ le. *wąsacz* ‘vyras, dideliais ūsais; didysis einis (paukštis)’ (SW VII: 479; Brückner 1985: 605);

LKŽ(e) minėtas ichtionimas vedamas iš vakarų slavų ornitonimo, nors lietuvių skolinys *Barbus barbus* suponuoja žūvies ūsoriaus (= ūsuočio, ūsės, aparo) referentą.

vinčiavóti, ***-ója***, ***-ójo*** (verb.) **1**. (tr.) ‘sveikinti, pagerbti’: *Tada tėvai, giminės, gentys, draugai ir kaimynai linguoja (vinčiavója) ir linki jauniesiems visokios laimės* JR 9; **2**. (intr.) ‘linkėti’: *Mergelės linksmais balseliais, vaikinai gražiai vamzdeliais vienas kitam vinčiavojo, jog pavasaris užstojo* BsO 298
← v. le. *winczować* ([v.] le. [dial.] *winszować*) ‘linkėti, trokšti; sveikinti’ (< v. v. a. *wünschen* ‘linkėti; norėti, trokšti ir kt.’ [SW VII: 614, 620; Karłowicz VI: 128; ЭСБМ II: 152; MLex 328]) → ≠ s. blr. *вишíовати* (*вешíовати*) ‘trokšti, norėti; liepti; sveikinti’ (ГСБМ III: 288), blr. *вишíоваць* / *вішíаваць* ‘sveikinti’ (Носовичъ 1984: 58; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 59)

LKŽ(e) sudarytojai šią leksemą susiejo su visai kitos kilmės ir semantinės vertės verb. lie. *viñčiavoti*, *vinčiavóti* ‘tuokti’, kuris yra kito žodžio morfofonetinis alternantas:

veñčiavoti, ***-oja***, ***-ojo*** (verb. tr.) KB II 195, K II 233, K, BzF27, NdŽ, KŽ, Sg, Klp, ***venčiavóti***, ***-ója***, ***-ójo*** ‘t u o k t i’ BzF 21, FrnW, NdŽ, Q 527, R, MŽ, N, M. Valanč: *Tur būti venčiavoti* Vln 27; *Nesa ji yra vyro venčiavota motė* BB 1Moz. 20.3; *Jone, bau nori turėti Margretą už savo venčiavotąją moterį* Vln 49 ir kt. (End, KlpD 2, NdŽ, Akm, LKK XXI 201 [Lz], N 148, VoL 100)

↔ le. dial. (ŽV-Md) *wieńcować* ‘tuokti’ (Karłowicz VI: 114) ≠ (v.) le. *wieńcować*, le. *wieńczować* ‘vainikuoti, karūnuoti’ (SW VII: 582; Linde VI: 214),

‖ ≠ s. r. *вѣнчавати* ‘vainikuoti; karūnuoti’, *вѣнчевати* ‘vainikuoti; apdovanoti; šlovinti, garbinti; pabaigti’ (СРЯВ II: 76, 78)

II. arealinis faktorius (tik esant galimai paralelinei etimologinei grandžiai [žr. LKE 214–215; Zinkevičius 1978: 150; dar žr. Grinaveckis 1963: 66, 69; dar žr. Крегждис 2014: 197])[4]:

karafa (sf.) ‘stiklinis indas gėrimui laikyti; ropinė’: *Likerio karafoj ant dugno bėra* I. Simon (LKŽe), matyt, priskirtinas germanizmams, t. y. vestinas ne iš le. *karafa* ‘platus stiklinis indas siauru kaklu’ (SW II: 256), kaip nurodoma LKŽe, bet v. *Karaffe* ‘ropinė’ (< pranc. *carafe* ‘t. p.’ ← it. *caraffa* ‘ropinė’ [Kluge 2002: 470; Prati 1951: 227]).

2. APIBENDRINIMAS

Remiantis formalaus etimologinio tyrimo (žr. schemą) rezultatais, naujai interpretuotinos kai kurios LKŽe pateiktos ž o d ž i ų k i l m ė s n u o r o d o s. Dėl šios priežasties aptariamos leksemos, LKŽe priskirtos lenkybėms, įvardytinos pseudopolonizmais, plg.:

bùceg (prt.) ‘l y g, t a r y t u m, b ū k’: *Bùceg ten matė pavogtą arklį* J; *Eina pro šalį ir bùceg nemato* Ėr

vestinas iš r. dial. *бýуак* ‘lyg, tarytum’ (СРНГ III: 327) ∌ blr. *бýуа* ‘lyg; atrodo’ (Носовичъ 1984: 40; dar žr. ЭСБМ I: 432; ALEW),

[4] Remtis vien tik formaliuoju arealiniu faktoriumi kaip pridisponuojančiu veiksniu, nustatant polonizmo indigeno statusą, nėra patikima dėl gerai žinomų priežasčių – istorinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos Karalystės bendros valstybės teritorijos kintančių ribų.

‖ ∌ s. / v. le. (dial.) *boć* ‘lyg, nors, tarytum ir kt.’ (SPW II: 251–254; SGP II[2]: 330–331);

kankalnýčia 1, ***kankálnyčia*** 1 (sf.) ‘skambutis; skambučių virtinė, barškalai’ Všk: *Pas jas buvo atvažiavę piršliai; arklys apdėtas kankalnýčiomis* Bsg, Šd

negali būti siejamas su le. *kąkolnica* ‘dirvinė raugė (*Agrostemma githago L.*)’ (SW II: 311), bet su prolytės sl. **kolkolъ* ‘varpas’ vediniais (apie juos plačiau žr. ЭССЯ X: 137–139; dar žr. Skardžius I: 23);

karbãtkos 2 (sf., pl.) ‘mezginiai, pinikai’ Vaižg, Upt, Trgn, Pmp, Blnk, Jž, Kp, Rk, Brž: *Šią žiemą prisimezgiau gražių karbatkų* Ktk

vestinas ne iš le. dial. ***f****orbotki* ‘mezginiai’ (← v. le. *forbot*, [pl.] *forboty* ‘t.p.’ < isp. *farpado* ‘su kutais, su spurgais’ [SW I: 760; SPW VII: 94; Linde I: 650; Karłowicz II: 24; Brückner 1985: 125]) (→ ∌ blr. ***ф****арбо́ты* ‘nėriniai, puošti raudonais siūlais’ [Носовичъ 1984: 673; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 332]), bet iš gudų polonizmo blr. dial. ***хв****арбо́ткі* ‘megzti nėriniai, pinikai’ (Бялькевіч 1970: 471)[5];

prilẽgnas, ***-à*** 4 (adj.) ‘švelnus, geras, palankus’: *Žmogus prilẽgnas, kurs lipšnus, neatžūlas* Į; *Tai prilėgnà moteris, kaip vata!* Up; *Per visą dieną pūtė prilẽgnas vėjas* Up

vestinas ne iš (v.) le. *przyległy* ‘šoninis, šalutinis, kaimyninis; artimiausias; atsidavęs, rūpestingas, atidus; įpratęs’ (SW V: 313; SPW XXXIII: 402–404) → ≠ blr. dial. *прылёглы* ‘sugedęs dėl ilgo gulėjimo’ (ЭСБМ X: 100), r. (dial.) *прилёглый* ‘išgulęs (apie javus, augalus); (dial.) nešviežias, sugedęs’ (Даль III: 422; СРНГ XXXI: 272), bet iš s. r. *прилежный* ‘uolus; atkaklus, ryžtingas; dėmesingas, rūpestingas; tinkamas ir kt.’ (СРЯВ XIX: 198), r. (dial.) *прилёжный* ‘švelnus; nuoširdus; stropus’ (СРНГ XXXI: 272; БТСРЯ 981; dar žr. ЭССРЯ II: 216);

[5] Minėtina, kad ne tik gudų (Barszczewska, Jankowiak 2012: 76), bet ir lenkų šnektose pasitaiko pučiamojo *f* > *ch* /x́/ kaita (plačiau žr. Dejna 1973: 122), tačiau šios leksemos vakarų slavų tarminis variantas su *ch* nėra užfiksuotas.

pudlà 4 (sf.) **1**. ‘p a i n i a v a , b ė d a ’: *Kad iš to kokios pudlos neišeitų!* Rk; **2**. ‘(scom.) kas susivėlusiais plaukais’: *Ta merga tokia pudlà – vaikščioja išsipūtus, išsikėtus kaip šiaudų kūlys* Jnšk

vestinas ne iš le. *pudlować* ‘išvalyti žaliavą nuo priemaišų kaitrioje krosnyje’ (SW V: 427), kaip nurodoma LKŽe, bet neapibrėžtojo slavizmo lie. ***ku****dla*, *-os* ‘(ppr. pl.) susivėlę, ilgi plaukai, gaurai, pluskos’ (LKŽe [dėl kilmės žr. ЭСБМ V: 145]), suponuojant inicialinio *k-* > *p-* kaitą dėl sąsajos su lie. ***p****áiniava* 1 (sf.), ***p****ainiavà* 3^{b} ‘keblumas, nepatogumas, kliūtis, kliuvinys; sunkiai suprantamas, painus dalykas, neaiškumas, maišatis ir kt.’ (LKŽe);

pùdlyti, ***-ija***, ***-ijo*** (verb. tr.) ‘t a r š y t i ’: *Nei tamsta pirksi linų, nei niek, tik darmai pùdliji* Ds

vestinas ne iš (v.) le. *pudłować* ‘gryninti, švarinti’ (SW V: 427; Linde IV: 1271), bet verb. lie. dial. *kùdlyti*, *-ija*, *-ijo* 1. (tr.) ‘pešioti, tąsyti už plaukų’: *Pasaugokit, kad šuva kačiokų nekùdlytų* Ds; 2. (intr.) ‘greit joti’: *Žiūrau – gi kùdlija Jonas ant savo žirgelio kai padūkęs* Pls (LKŽe) – dėl inicialinio *k-* > *p-* kaitos žr. *pudlà*;

stankiẽtas 2 (sm.) ‘t v o r o s s t a t i n i s ’ LKA I 61 (Krn, Mrj, Nmj, Ck); ***štankètas*** 2 LKA I 61 (Švnč, Str, Vdš, Ad) **1**. ‘t v o r o s l e n t e l ė , s t a t i n i s ’: *Štankėtų tvora* LKA I 61; **2**. ‘l e n t e l i ų t v o r a ’: LKA I 61; ***štankiẽtas*** 2 **1**. ‘t . p .’: Č, Ppl, Rs, Prn, Stk: *Dvi kapas pritašiau štankiẽtų* Ldvn; *Būč kai perleidęs štankietù par nugarą!* Sdk; *Štankietẽlių tvora* LKA I 61; *Štankiečiùkų tora* Klm; **2**. ‘t . p .’ LKA I 60, Dv; **3**. ‘a k ė č i ų b a l ž i e n a s ’ LKA I 110 (Nj)

vestini iš blr. dial. *штанкéм* ‘plonų lentelių tvora’ (Сцяшковіч 1983: 563) ∌ blr. dial. *штакéм*, *штахéм* ‘smaigas, virpstis’ (ТС V: 336), o ne pastarąsias leksemas suponavusio le. *sztakiet* (*sztacheta*) ‘statinių tvora’ (< v. *Staket* ‘smaigas, kuolelis, virpstis (įsmeigta į žemę)’ [SW VI: 666]);

žìch (interj.) **1**. ‘s t a i g i a m v e i k s m u i n u s a k y t i ’: *Kad va, pirma mūs kokis baltas stulpas tik žìch žìch žìch (apie vaiduoklius)* DrskŽ;

2. ‘p l i u p t’: *Ir vìsa moma pati regėj(o) – žìch žìch ugnė (girtam iš burnos)* LKK XXIX 185 (Lz)

vestinas iš blr. dial. *жых* ‘pliupt; barkšt; šast’ (СБГП II: 169) arba r. dial. *жик* ‘staigiam veiksmui nusakyti’ (СРНГ IX: 172), o ne le. dial. *żach* ‘staigiam veiksmui nusakyti’ (SW VIII: 684; Karłowicz VI: 432) ir kt.

IŠVADOS

1. Kodifikuojant *Lietuvių kalbos polonizmų žodyno* leksinius lizdus, pasitelktini etimologinės žodžių analizės kriterijai:

a. etimologinio branduolio kongruencija arba diferencija;

b. formaliųjų požymių homogenezė, t. y. lietuvių kalbos skolinio ir lenkų leksemos struktūrinė (remiantis fonetinio ir morfologinio atitikimo principu) izomorfija ir semantinės vertės homologija.

2. Apibrėžiant leksinio lizdo struktūrą, itin svarbus arealinis faktorius (esant galimai paralelinei etimologinei grandžiai).

Grafiniai trumpiniai

← pirminio skolinimosi šaltinio žymuo
→ antrinio skolinimosi (slavų kalbų, pvz., iš lenkų į gudų kalbą; iš germanų į lenkų ir pan.) žymuo
↔ partityvinio (resp. dalinio, t. y. tik kai kurių žodžio dalių) skolinimosi šaltinio žymuo
∌ fonetinės ar morfologinės struktūros neatitikimo (lietuvių kalbos leksemų aspektu) žymuo
‖ alternatyvaus pirminio skolinimosi žymuo
≠ semantinės kontradikcijos (reikšminio neatitikimo [lietuvių kalbos leksemų aspektu]) žymuo
(dial.) alternatyvios vartosenos dialektuose žymuo
(...) leksemų alternantai, besiskiriantys fonetine ar morfologine struktūra
/ alternatyvaus antrinio skolinimosi žymuo
‡ – pseudoleksemos (įvairių tyrėjų sukurtų žodžių ar kalbos faktų) žymuo
* rekonstruotoji lytis

Kalbų ir dialektų trumpiniai

blr. – baltarusių (resp. gudų kalbõs) žodis
DLd – Didžiosios Lenkijos (le. *wielkopolski*) dialektas (Vakarų Lenkija)
gr. – graikų (senojo laikotarpio kalbõs) žodis
hebr. – hebrajų (vienos semitų tautų kalbõs) žodis
isp. – ispanų (kalbõs) žodis
it. – italų (kalbõs) žodis
le. – lenkų (naujojo laikotarpio [nuo XIX a.] kalbõs) žodis
Llš – Lietuvos lenkų šnektų žodis
lo. – lotynų (kalbõs) žodis
pranc. – prancūzų (kalbõs) žodis
prasl. – slavų prokalbės (rekonstruotoji) lytis
Psd – Lenkijos pasienio dialektai (le. *polszczyzna kresowa* [Lietuva, Latvija (istoriškai), Baltarusija, Ukraina])
r. – rusų (kalbõs) žodis
s. – senojo laikotarpio (kalbõs) žodis (tik junginyje su kalbos trumpiniu)
s. blr. – senosios baltarusių (gudų) (kalbõs [nuo XIV a. vidurio – XVIII a.]) žodis
s. le. – senojo laikotarpio lenkų (kalbõs [XII a. 2-oji pusė – XV a.]) žodis
s. lie. – senosios lietuvių (kalbõs [XVI a. – XVII a.]) žodis
s. v. a. – senosios vokiečių aukštaičių (kalbõs [VIII–XI a. (iki 1050 m.)]) žodis
v. – naujosios vokiečių (aukštaičių kalbõs [nuo 1650 m.]) žodis
v. le. – viduriniojo laikotarpio (XVI–XVIII a.) lenkų (kalbõs) žodis
V. lo. – viduramžių lotynų (kalbõs) žodis
v. v. a. – viduriniosios vokiečių aukštaičių (kalbõs [nuo 1050 m. iki 1350 m.]) žodis
v. ž. – naujosios vokiečių žemaičių (kalbõs [nuo XVII a.]) žodis
ŽV-Md – Žemutinės Vyslos-Mazovijos (le. *mazowiecki*) dialektas (Centrinė Lenkija)

Kiti trumpiniai

avd. – asmenvardis
Vietovardžių, gramatinius ir kt. trumpinius žr. LKŽe (interneto prieiga: www.lkz.lt).

ALEW – *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch*. Projektleitung: Prof. Dr. Wolfgang Hock, Mitarbeiter: Dr. Rainer Fecht, PD Dr. Anna Helene Feulner, PD Dr. Eugen Hill, PD Dr. Christiane Schiller, PD Dr. Dagmar S. Wodtko, Fördereinrichtung: DFG, 2007–2013 (http://www2.hu-berlin.de/indogermanistik/alew.php).

Bargieł M. 1969: *Cechy dialektyczne polskich zabytków rękopiśmiennych pierwszej połowy XVI wieku*, Wrocław & Kraków: Ossolineum, Wydawnictwo PAN.

Barszczewska N., Jankowiak M. 2012: *Dialektologia białoruska*, Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.

Białoskórska M. 1993: Postrzeganie zróżnicowania regionalnego polszczyzny do końca XVIII wieku. – *Region, regionalizm. Pojęcia i rzeczywistość*. Red. K. Handke, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 128–135.

Brown F., Driver R., Briggs Ch. 2000: *Enhanced Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon, with an appendix containing the Biblical Aramaic, based on the lexicon of William Gesenius as translated by Edward Robinson, by Francis Brown, with the cooperation of S. R. Driver and Charles A. Briggs*. Based on the 1906 edition originally published by Clarendon Press: Oxford, Washington (electronic edition).

Brückner A. 1985: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna.

Būga I–III – Būga K. *Rinktiniai raštai* 1–3. Sud. Z. Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.

Dacewicz L. 2001: *Antroponimia Białegostoku w XVII–XVIII wieku*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Dejna K. 1973: *Dialekty polskie*, Wrocław & Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

DPF – *Daukšos Postilė. Fotografuotinis leidimas*. Kaunas: Lietuvos Universiteto leidinys, 1926.

DŽ$_{5e}$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, elektroninis leid. Vyr. red. S. Keinys, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003.

Grinaveckis V. 1963: Dėl Mažvydo Katekizmo tarmės lokalizacijos. – *Kalbotyra* 6, 65–75.

GS – *Glosariusz staropolski: dydaktyczny słownik etymologiczny*. Red. W. Decyk-Zięba, S. Dubisz, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2008.

IAKP I–II – *Indeks alfabetyczny wyrazow z kartoteki „Słownika gwar polskich"* 1–2. Red. J. Reichan, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1999.

Kabašinskaitė B. 1998: *Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Karłowicz I–VI – Karłowicz J. *Słownik gwar polskich* 1–6, Kraków: Dru-

karnia C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1900–1911.

Kazak A. 2011: XVI–XVII a. LDK tekstų veiksmažodinių hibridų problema. – *Perspectives of Baltic Philology* II, Poznań: Rys, 71–84.

Kluge F. 2002: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 24 Aufl. Bearb. von Elmar Seebold, Berlin & New York: Walter de Gruyter.

Köbler G. 1993: *Wörterbuch des althochdeutschen Sprachschatzes*, Paderborn: F. Schöningh.

Kregždys R. 2012: Charakterystyka słownika polonizmów w języku litewskim. – *LingVaria* 14(2), 125–146.

Kregždys R. 2014: Kristijono Donelaičio veikalų skolintinė leksika: polonizmai. – *Acta Linguistica Lithuanica* 71, 23–63.

Kregždys R. 2014a: Lietuvių kalbos polonizmų ir gudizmų segregacijos ypatumai Lietuvos ir Baltarusijos pasienio areale. – *Tarp Vilniaus ir Minsko: Lietuvos – Baltarusijos pasienio istorinis-kultūrinis paveldas*. Sud. B. Nikiforova, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 254–270.

Kregždys R. 2014b: Lietuvių kalbos polonizmų-lotynizmų atribucijos ypatumai. – *Funkcjonowanie języków i literatur na Litwie. Litewsko-polskie związki naukowe i kulturowe. Monografia zbiorowa*. Red. M. Dawlewicz, I. Fedorowicz, A. Kalėda, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 407–421.

Kregždys R. 2014c: Leksiniai skoliniai – tautų kultūrinės interferencijos refleksija: lietuvių kalbos polonizmai-semitizmai. – *Baltu filoloģija* 22(2 [2013]), 55–93.

LEW – Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1–2, Heidelberg: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.

Lewis Ch. T., Short Ch. 1958: *A Latin Dictionary founded on Andrews' edition of Freud's Latin Dictionary*, Oxford: Clarendon Press.

Linde I–VI – Linde M. S. B. *Słownik języka polskiego* 1–6, Warszawa: w Drukarni Xieży Piiarów, 1807–1814.

Littré I–IV – Littré É. *Dictionnaire de la langue française* 1–4, Paris: Librairie Hachette et Cie, 1873–1883.

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Parengė K. Morkūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. 1–20, 1941–2002) elektroninis variantas. Antrasis elektroninis leidimas. Red. kolegija: G. Naktinienė ir kt., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.

Mailhammer R. 2013: Introduction: Etymology beyond word histories. – *Lexical and Structural Etymology. Beyond Word Histories*. Ed. Robert Mailhammer, Boston & Berlin: Walter de Gruyter, Inc., 1–7.

Mailhammer R. 2013a: Towards a framework of contact etymology. – *Lexical and Structural Etymology. Beyond Word Histories*. Ed. Robert Mailhammer, Boston & Berlin: Walter de Gruyter, Inc., 9–31.

Michalska P. 2012: *Status staropolskich oboczności wyrazowych w polszczyźnie doby średniopolskiej. Praca doktorska*. Poznań: Uniwersytet im. A. Mickiewicza.

MLex – *Matthias Lexers Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. 37 Auflage, Leizig: S. Hirzel Verlag, 1986.

Niermeyer J. F. 1976: *Mediae Latinitatis lexicon minus*, Leiden: E. J. Brill.

Ostrowski N. 2014: Deprefiksacja czasownikowa w języku litewskim. – *Acta Baltico-Slavica* 38, 172–181.

Popowska-Taborska H. 1979: Dialektyzmy w słowniku Bartłomieja z Bydgoszczy. – *Bartłomiej z Bydgoszczy i jego dzieło*. Red. H. Popowska-Taborska, Warszawa-Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 37–40.

Prati A. 1951: *Vocabolario etimologico italiano*, Torino: Garzanti.

Pronk-Tiethoff S. 2013: *The Germanic loanwords in Proto-Slavic*, Amsterdam & New York: Editions Rodopi B. V.

Rospond S. 1956: Problem genezy polskiego języka literackiego. Uwagi polemiczne do artykułów T. Milewskiego i W. Taszyckiego. – *Pochodzenie polskiego języka literackiego*. Red. K. Budzyk, Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 117–177.

SGP I–VIII$^{(1–26)}$... – *Słownik gwar polskich* 1–8. Red. M. Karaś, J. Reichan, S. Urbańczyk, J. Okoniowa, B. Grabka, Wrocław & Gdańsk: Zakład narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979–1991 (I^{1}–III^{3}); Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 1992–2013 (IV^{1}–VIII^{3})...

Skardžius I–VII – Skardžius P. *Rinktiniai raštai* 1–7. Par. Albertas Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996–2013.

SPW I–XXXVI... – *Słownik polszczyzny XVI wieku* 1–36, Wrocław & Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1966–2012...

Reczek S. 1968: *Podręczny słownik dawnej polszczyzny (część I: Staropolsko-nowopolska, część II: Nowopolsko-Staropolska)*, Wrocław & Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Schützeichel R. 2012: *Althochdeutsches Wörterbuch* (7., durchgesehene und verbesserte Auflage), Berlin &Boston: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG.

Sławski I–V – Sławski F. *Słownik etymologiczny języka polskiego* 1–5 (1. A–J; 2. K–Kot; 3. Kotar–Kysz; 4. La–Łapucha; 5. Łasia–Łżywy), Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, 1952–1982.

SSt I–XI – *Słownik staropolski* 1–11. Red. S. Urbańczyk (t. 1, A–Ć, Warszawa 1953–1955; t. 2, D–H, Wrocław–Kraków–Warszawa 1956–1959; t. 3, I–K, Wrocław–Kraków–Warszawa 1960–1962; t. 4, L–M, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963–1965; t. 5, N–Ó, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965–1969; t. 6, P–Pożżenie, Wrocław–Warszawa–Gdańsk 1970–1973; t. 7, Póć–Rozproszyć, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973–1977; t. 8, Rozpróchnieć–Szyszki, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: 1977–1981; t. 9, Ściadły–Używowanie, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982–1987; t. 10, W–Wżgim, Kraków 1988–1993; t. 11, Z–Ż, Kraków 1995–2002). Zakład narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk.

Strong J. 1997: *Greek Dictionary of the New Testament*, Albany: Books For The Ages.

SW I–VIII – Karłowicz J., Kryński A. A., Niedźwiedzki W. (red.) *Słownik języka polskiego* 1–8. Warszawa: W drukarni E. Lubowskiego (1–2), W drukarni „Gazety Handlowej" (3–6), W drukarni „Współczesnej" (7), Wydawnictwo kasy pomocy dla osób pracujących na polu naukowem imienia J. Mianowskiego (8), 1898–1923.

Trautmann R. 1923: *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Vaan de M. 2008: *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden & Boston: Brill.

Vaillant A. 1946: La dépréverbation. – *Revue des études slaves* 22(1–4), 5–45.

Zinkevičius Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Z. 1978: Mintys pasirodžius Lietuvių kalbos atlasui I. – *Baltistica* 14(2), 147–151.

Zinkevičius Z. 1988: *Lietuvių kalbos istorija III. Senųjų raštų kalba*. Vilnius: Mokslas.

Zubaitienė V. 2014. *Lietuvių leksikografija: istorija ir dabartis. Mokomoji knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Адомавичюте И. Э. 1980: К проблеме взаимоотношения литовских белорусизмов и полонизмов. – *Slavia Orientalis* 29(1–2), 7–12.

Анненковъ Н. 1878: *Ботаническій словарь*, Санкт Петербургъ: Типографія императорской академіи наукъ.

Байкоў М. Я., Некрашэвіч С. М. 1993: *Беларуска-расійскі слоўнік. Факсімільнае выданьне*, Мінск: Народная асвета.

Бершадскій С. А. 1882: *Русско-еврейскій архивъ. Документы и матеріалы для исторіи евреевъ въ Россіи. Т. II. Документы и регесты къ исторіи литовскихъ евреевъ* (1550–1569), С.-Петербургъ: Изданіе Общества распростран. просвѣщ. между евреями въ Россіи.

БТСРЯ – *Большой толковый словарь русского языка*. Составитель и главный редактор С. А. Кузнецов, Санкт-Петербург: Норинт, 2000.

Булыка А. М. 1980: *Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст.*, Мінск: Навука і тэхніка.

Бялькевіч І. К. 1970: *Краёвы слоўнік Усходняй Магілёўшчыны*, Мінск: Навука і тэхніка.

Гиль П., Малер Й. 1989: *Краткий словарь еврейских имён*, Иерусалим: "Шамир" & "Малер".

ГСБМ I–XXXIV... – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы* 1–34, Мінск: Навука і тэхніка; Беларуская навука, 1982–2014...

Даль I–IV – Даль В. *Толковый словарь живого великорусского языка* 1–4, Москва: Русский язык, 1989–1991.

ЕЭ I–XVI – *Еврейская энциклопедія* 1–16, С.-Петербургъ: Общество для Научныхъ Еврейскихъ Изданій и Издательство Брокгаузъ-Ефронъ, 1906–1913.

Журавлев А. Ф. 1998. Лексикографические фантомы. 2. СРНГ, И–К. –

Слово и культура I. Москва: Индрик, 93–104.

Крегждис Р. 2014: Методика и критерии идентификации полонизмов литовского языка. – *LingVaria* 18(2), 195–217.

МСМГ – *Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак*. Рэд. М. А. Жыдовіч, Мінск: Выдва БДУ, 1974.

Носовичъ И. И. 1984: *Словарь бѣлорусскаго нарѣчія* (Specimina philologiae Slavicae), München: Verlag Otto Sagner.

Рыбакин А. И. 2000: *Словарь английских личных имён: 4000 имён*, Москва: Астрель, Аст.

СБГП I–V – *Слоўнік беларускіх гаворак Паўночна-Заходняй Беларусі і яе пагранічча* 1–5, Мінск: Навука і тэхніка, 1979–1986.

СГЦБ I–II – *Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі* 1–2. Рэд. Е. С. Мяцельская, Мінск: Універсітэцкае, 1990.

Срезневскій I–III – Срезневскій И. И. *Матеріалы для словаря древнерусскаго языка по письменнымъ памятникамъ* 1–3, СанктПетербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1893–1912.

СРНГ I–XLVI... – *Словарь русских народных говоров* 1–46, Ленинград (Санкт Петербург): Наука, 1965–2013...

СРЯВ I–XXIX... – *Словарь русского языка XI–XVII вв.* 1–29... Москва: Наука, 1975–2008, Азбуковник, 2011...

СС I–... – *Слоўнік Сенненшчыны* 1 (а–к). Рэд. В. М. Курцова, Л. П. Кунцэвіч, Мінск: Беларуская навука, 2013...

Сцяцко П. У. 1972: *Народная лексіка і словаўтварэнне*, Мінск: Навука і тэхніка.

Сцяшковіч Т. Ф. 1983: *Слоўнік Гродзенскай вобласці*, Мінск: Навука і тэхніка.

ТС I–V – *Тураўскі слоўнік* 1–5. Рэд. А. А. Крывіцкі, Мінск: Навука і тэхніка, 1982–1987.

ТСБМ I–V[1–2] – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* 1–5. Рэд. К. К. Атраховіч (К. Крапіва), Мінск: БелСЭ, 1977–1984.

Фасмер I–IV – Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка* 1–4, Москва: Прогресс, 1986–1987.

Филичева Н. И. 2003: *История немецкого языка*, Москва: Издательский центр «Академия».

ЭСБМ I–XIII... – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* 1–13. Рэд. В. У. Мартынаў ([nuo 2004 m.] Г. А. Цыхун), Мінск: Навука і тэхніка, 1978 ([т. 1] а – бячэйка), 1980 ([т. 2] в – вяшчэль), 1985 ([т. 3] г – ішчэ), 1988 ([т. 4] к – каята), 1989 ([т. 5] каяць – ліпянка), 1990 ([т. 6] ліра – маячыць), 1991 ([т. 7] мгла – немарасць), 1993 ([т. 8] немарачь – паяць), Беларуская навука, 2004 ([т. 9] пе-пе-пе – праснак), 2005 ([т. 10] прасніца – пяяць), 2006 ([т. 11] раб – саян), 2008 ([т. 12] с – стэ́сам), 2010 ([т. 13] су – трапка́ч)...

ЭССРЯ I–II – *Этимологический словарь современного русского языка*. Составитель А. К. Шапошников, Москва: Издательство «Флин-

та», Издательство «Наука», 2010.
ЭССЯ I–XXXVIII... – *Этимологический словарь славянских языков* 1–38. Отв. ред. О. Н. Трубачёв ([nuo 2007 m.] А. Ф. Журавлев), Москва: Наука, 1974–2012...
Юргялевіч П. Я. 1958: *Нарыс сучаснай беларускай мовы з гістарычнымі каментарыямі*, Мінск: Вучпедвыд Міністэрства асветы БССР.

IDENTIFICATION CRITERIA OF LEXICAL FIELD / DOMAIN OF THE *DICTIONARY OF POLONISMS BORROWED IN LITHUANIAN*

Summary

The article deals with the identification criteria of lexical field / domain of the *Dictionary of Polonisms borrowed in Lithuanian*. Also etymology, peculiar developments, and trends in the infiltration of the borrowings (OLith. *angiolas*; *bradžióti*; *sviečioti*; *subradžióti*; *subrìsti*; Lith. *bùceg*; *kankalnýčia*, *kankálnyčia*; *karafa*; *karbãtkos*; *knãras*; *kùbilas*; *laža / lãžas*; *maceikà*, *macéika*; *mentavótis*; *prilẽgnas*, *-à*; *pudlà*; *pùdlyti*; *pũgas*; *sknãras*; *sprìkas*; *stankiẽtas*; *subrìdinti*; *štankètas*, *štankiẽtas*; *vansõkas*; *veñčiavoti*, *venčiavóti*; *vinčiavóti*; *žìch*) and inherited words (Lith. *leñtas*, *-à*, *lẽntas*, *-à*; *pérspetis*) are discussed.

The following conclusions are proposed based on the made analysis:

1. lexical field / domain of the *Dictionary of Polonisms borrowed in Lithuanian* are to be codified under to the following criteria:

1.a. on the basis of conformity / discrepancy of the etymological core;

1.b. by virtue of the formal usage, i. e. in accordance with the identical phonetic, morphological and semantic status of the lexemes (etymological status of the borrowing is determined by a match between the semantic value of the word in Lithuanian, and the original form in the West and / or East Slavic languages).

2. the structure of lexical field / domain of the *Dictionary of Polonisms borrowed in Lithuanian* also depends on the areal factor in case of parallel etymological link.

Danutė Liutkevičienė
Daiva Murmulaitytė
Lietuvių kalbos institutas

Nuo *Dabartinės* prie *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno*

ĮVADAS

Dalis *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* (toliau – BŽ) jau prieinama naudotojams (prieiga internetu – bkz.lki.lt). Internete pateikta 11 raidžių – *b, c, č, e, ę, ė, f, h, j, o, z* – antraštiniais žodžiais prasidedantys žodyniniai straipsniai ir šio žodyno *Antraštynas* (http://bkz.lki.lt/antrastynas/). Vien pastarasis yra daugiau negu 80 autorinių lankų, taigi skaitytojai jau gali maždaug įsivaizduoti BŽ apimtį. *Antraštyne* pateikiami visi į BŽ įtraukti sukirčiuoti antraštiniai žodžiai ir žodžių junginiai, kiekvienas – su vartosenos pavyzdžiu (plačiau apie tai žr. Liutkevičienė GK 2014).

Apie BŽ koncepciją (GK 1999), kūrimo etapus (Liutkevičienė 2006; Liutkevičienė 2010; Liutkevičienė LL 2010), antraštinės leksikos atranką (Naktinienė 2002; Naktinienė 2011: 160–161; Sakalauskienė 2010: 296–297, 302; Vaskelienė 2006: 67–69; Murmulaitytė 2011: 134 ir kt.), semantikos aspektus (Naktinienė 2006), vartosenos iliustravimą (Šepetytė 2006; Murmulaitytė 2011) ir kt. ne kartą įvairiomis progomis kalbėta. Šįkart norisi į šį žodyną pažvelgti kitu kampu – patyrinėti nuveikto darbo rezultatus, palyginti juos su analogiškais duomenimis *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (toliau – DŽ)[1].

[1] Šiame straipsnyje vartojami keli *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* pavadinimo sutrumpinimai: DŽ, $DŽ_{3k}$, $DŽ_{6p}$, $DŽ_{6i}$, $DŽ_{7}$. Pirmasis (DŽ) vartojamas apibendrintai, kai kalbama apskritai apie *Dabartinės lietuvių kalbos žodyną* ir jis skiriamas nuo *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno*. $DŽ_{3k}$ – kompiuterinis DŽ 3-iojo leidimo variantas, iš kurio automatizuotai rinkti duomenys formuojant pradinį BŽ antraštyną. $DŽ_{6i}$ – šeštasis DŽ leidimas, internetinė versija, kai norima ją dėl vienokių ar kitokių priežasčių atskirti nuo šeštojo DŽ leidimo kompiuterinės plokštelės ($DŽ_{6p}$). $DŽ_{7}$ – septintasis, kol kas naujausias DŽ knyginis leidimas, į kurį yra įdėtas naujažodžių priedas, paimtas iš BŽ.

BŽ rengėjų nuolat klausiama, kuo naujasis BŽ skiriasi nuo DŽ. Štai keli skirtumai, kurių apskritai yra nemažai:

- atsisakyta įtrauktinio[2] giminiškų žodžių pateikimo;
- kaip antraštiniai BŽ iškeliami ir aiškinami visi žodžiai, vartojami apibrėžtyse (išskyrus asmenvardžius);
- iškeliami ir aiškinami labiau paplitę, leksikalizuoti žodžių jungiai, sudėtiniai terminai;
- visi BŽ antraštiniai žodžiai ar jų reikšmės, išskyrus vieną kitą, iliustruojami vartosenos pavyzdžiais;
- iliustraciniai vartosenos pavyzdžiai kirčiuojami ištisai (ne vien aiškinamasis žodis);
- išskiriama daugiau morfologinių formų (aukštesniojo, aukščiausiojo laipsnio, įvardžiuotinių);
- žymimas sintaksinis veiksmažodžių, kai kurių būdvardžių ir frazeologizmų junglumas;
- pateikiama daugiau gramatinės informacijos ir kt.

Šiame straipsnyje norėta parodyti, kaip tie skirtumai atrodo konkrečiau, paaiškinti, kodėl jie atsirado, nepamirštant ir duomenų pateikimo formos dalykų bei jų įtakos duomenų tikslumui ir interpretavimui.

Gali kilti ir kitoks klausimas – kodėl BŽ lyginamas būtent su DŽ, o ne su kokiais kitais lietuviškais žodynais? Visų pirma, abu jie – bendrieji norminiai. Kitas dalykas – būtent DŽ 3-iojo leidimo kompiuterinio varianto (toliau – $DŽ_{3k}$), kurį 1995 m. sukūrė Lietuvių kalbos bei Matematikos ir informatikos institutų darbuotojai, antraštyno pagrindu buvo pradėtas rengti BŽ. Automatiškai pagal įvairias (vartojimo sričių, tarmių, stilistines, norminimo ir kt.) pažymas į leksines semantines ir kt. grupes surūšiuoti antraštiniai DŽ žodžiai toliau buvo

[2] Į pamatinių (pagrindinių) žodžių straipsnius įtraukiami ir ppr. neaiškinami, neiliustruojami vediniai ir kiti savarankiški leksiniai vienetai bei toks jų pateikimo būdas toliau šiame straipsnyje vadinami įtrauktiniais. Pvz., DŽ pamatinio būdvardžio straipsnio gale pateikiami iš jo išvesti du prieveiksmiai ir du vardažodžių abtraktai: 2 **bùk**‖**as**, ~*à* (4) **1**. ‘nesmailus, atšipęs’: *B. kuolas. ~à yla, žagrė.* **2**. ‘turintis daugiau kaip 90° ir mažiau kaip 180° (apie kampus)’. **3**. *prk*. ‘negudrus, negabus, nepastabus’: *B. žmogus.* **~aĩ** *prv.* **~ỹn** *prv.* **~ýbė** (1). **~ùmas** (2).

vertinami pagal aktualumo, normiškumo, vartosenos dažnumo ir kt. leksikos atrankos kriterijus. Pasenusius, retos vartosenos, tarminius, perdėm mokslinius, neteiktinus ar vengtinus ir pan. žodžius bei tokias jų reikšmes į BŽ traukti atsisakyta. Savo ruožtu, įdėta daug naujos aktualios leksikos. Apytikriais skaičiavimais BŽ yra per 9000 naujų žodžių (naujos reikšmės šiuo aspektu neskaičiuotos, bet tų taip pat yra ne mažiau). Todėl BŽ, būdamas kitoks tiek leksikos sudėties, tiek paties žodyno struktūros ir rengimo metodikos prasme, gali ir turi būti lyginamas su savo, tam tikra prasme, pirmtaku DŽ, kuris kadaise atliko tas pačias aiškinimo ir norminimo funkcijas ir turėjo tą pačią paskirtį.

BŽ dar nebaigtas, tačiau jo struktūra jau yra suformuota, matyti tam tikrų dėsningumų. Todėl galima atlikti bent jau paskelbtos jo dalies ir atitinkamos DŽ teksto dalies lyginamąjį tyrimą. Tam pasirinkti *b* raidės antraštiniais žodžiais prasidedantys žodyniniai straipsniai, nes kol kas ši BŽ teksto dalis yra[3] pati didžiausia. Toliau šiame straipsnyje skaĩtiniai ir procentiniai duomenys bus pateikiami, turint galvoje tik šia raide prasidedančią nagrinėtą leksiką. Be abejo, jų negalima absoliutinti ir vien iš jų spręsti apie visą BŽ, tačiau bent hipotetinį vaizdą apie jo naujumą ir kt. dalykus jau galima susidaryti. Ateityje būtų naudinga analogiškai išnagrinėti kokios nors kitos raidės žodžiais prasidedančius BŽ žodyninius straipsnius ir gautus duomenis tokiu pačiu būdu palyginti su DŽ duomenimis, o rezultatus – su šio (*b* raidės žodžių) tyrimo rezultatais. Dar naudingiau būtų pasirinkti tokios raidės tekstą, kuris *a priori* būtų kitoks struktūriškai. Pavyzdžiui, akivaizdu, kad svetima *f* raide procentiškai prasideda daug daugiau tarptautinių žodžių ir hibridų nei kokia nors lietuviška raide, o raide *p* – ypač daug priešdėlinių žodžių (plg. *pa-, per-, prie-, prieš-, po-*...), taigi palyginus šių raidžių žodžius su pateiktaisiais DŽ, o gautus rezultatus – su analogišku *b* raidės žodžių tyrimu, galima tikėtis kitokių statistinių duomenų ir kitokių aptartinų leksikografijos dalykų nei šio *b* raidės leksikos tyrimo atveju.

[3] Straipsnis baigtas rašyti 2015 m. vasarą. Rudeniop internete turėtų pasirodyti *d* raide prasidedančių antraštinių žodžių žodyniniai straipsniai, kurių bendra apimtis maždaug prilygsta čia nagrinėjamo *b* raidės žodžiais prasidedančių straipsnių teksto apimčiai.

Šis tyrimas yra ir tam tikra patikra, kurios metu turėtų paaiškėti, ar nedaroma esminių, struktūrinių BŽ rengimo klaidų, jas nedelsiant ištaisyti ir tuo pagrindu koreguoti tolesnio BŽ teksto redagavimą.

1. NAUJA *BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO* LEKSIKA

1.1. BŽ aiškinamas 701 naujas (t. y., DŽ nepateikiamas) *b* raide prasidedantis žodis ir žodžių junginys. Tai sudaro 22,88 proc. visos šia raide prasidedančios antraštinės BŽ leksikos. Iš viso BŽ pateikiami 3064 *b* raide prasidedantys žodžiai ir žodžių junginiai. Plg.: DŽ tokių yra 2703 (iš jų 226 – vietovardžiai, pateikiami atskirame priede, tarp jų yra ir žodžių junginių).

Naujažodžių duomenynas (toliau – ND) 2015 07 23 teikė 186 *b* raide prasidedančius naujažodžius, iš jų 28 – mobilieji daiktavardžiai (*substantiva mobilia*)[4]. Tiesa, tarp jų yra ir žargonybių (*baudžiakas*,

[4] Tai naujažodžiai *babajukas, -ė, babajus, -ė, bačiata, bačkašauklis, baisuoklis, -ė, baišžodis, bakalaurantas, -ė, baklava, balerinos, balerūnas, balkanizacija, balsadėžė, balsalapis, balsevičiai, baltprausys, -ė, bambalinė, bambalinis* (dkt.)*, bambalis, banalizacija, banalizavimas, bandažas, bandažistas, -ė, bandelinė, bandiklis, baneris, banglentė, banglentininkas, -ė, banksteris, barakuda, barbatula, barbekinė, barista, baristas, -ė, barmenauti, barmenavimas, barzdakirpė, barzdaskutykla, basakanopis, -ė, baslikas, basturma, batai žudikai, batauti, batautojas, -a, batilionai, batinė, batologas, -ė, batonėlis, baudžiakas, becukris, -ė, beforepartis, bėgtakis, beigelhedas, -ė, beigelis, beliašas, bendrabutinis, -ė, bendragyventinis, -ė, bendraprokrustlovis, -ė, bendraskliautis, -ė, bentas, benzingalvis, -ė, bepilotis, -ė* (dkt.)*, bepilotis, -ė* (bdv.)*, berniukas žaisliukas, bernvakaris, bertoletija, besimptomis, -ė, beskonybė, betkokiškumas, betonmonstris, betonoidas, beveikhikikomoris, -ė, bežidinis, -ė, by default, bibliobusas, bibliometrija, bibliometrinis, -ė, bibliomobilis, bifokalinis, -ė, bifokinis, -ė, bikyšualus, -i, bilietadienis, bioetika, bioninis, -ė, biorobotas, bioūkis, biskotis, bitkoinas, bjauradaras, bjaražodinis, -ė, bjauražodis, bla bla bla, blakė, BLD, blenderis, bliamba, blicaras, blyn, blindiana, bling-bling, bliuzasriubė, blizgakepuris, -ė, blizgesys, blizgėsis, blizgiklis, blizgis, blogas, blogažodis, blogietis, -ė, blogiukas, -ė, blogiukiškas, -a, blokbasteris, blotaras, blusturgis, bobas, bobvakaris, boc'n roll, boileska, boligarchas, -ė, bomberis, bomžpakis, borderkolis, botas, botelis, botnetas, botoksas, botulinas, botulotoksinas, brachiterapija, brančas, brandalizmas, brandiena, bratkabukas, braunis, brauseris, brendas, bri, briedmusė, britofilas, -ė, Briuselio kopūstas, brondė, bronzantas, brukalas, brukalius, -ė, brukas, brūkšniažodis, bugas,*

blyn, bomžpakis), kitų bendrinėje kalboje neteiktinų vartoti (*bla bla bla*, *baneris*, *barista*) ar dar nekodifikuotų (*batilionai*, *bitkoinas*[5]) žodžių ir žodžių junginių, pavienių, situacinių naujadarų ir kt. okazionalizmų (*bendraskliautis, -ė*, *betkokiškumas, bratkabukas, būvėjas*), santrumpų (*BLD*), citatų (*bling-bling, by default*), kurie į BŽ bet kuriuo atveju nepatektų. Yra ir tokių, kurių ND fiksuoja tik naujas reikšmes – *blizgesys, bulvaras, Briuselio kopūstas* ir kt. (BŽ naujoji leksika tuo, naujų reikšmių, aspektu iš esmės netirta). Iš 186 ND teikiamų *b* raide prasidedančių naujažodžių BŽ teikiami tik 34 (arba 29, mobiliųjų daiktavardžių poras, pagal pateikimą ND, skaičiuojant kaip vieną antraštinį žodį), tai *bačiata, baisuoklis, baisuoklė, bakalaurantas, bakalaurantė, balerūnas, balsadėžė, banglentė, banglentininkas, banglentininkė, barakuda, batinė, batonėlis, becukris, -ė, bėgtakis, beliašas, bernvakaris, bertoletija, besimptomis, -ė, beskonybė, bioninis, -ė, blakė, blizgesys, blizgis, blogiukas, blogiukė, blogiukiškas, -a, bri, briedmusė, brukalas, brukalius, brukalė, burvaltė* ir *butikas*. Taigi BŽ teikia tik 15,6 proc. ND užfiksuotų naujažodžių. Be abejonės, ND ir BŽ pateikiami naujažodžiai negali visiškai sutapti dėl skirtingos šių leksikografijos šaltinių prigimties ir tikslų, leksikos atrankos kriterijų (Miliūnaitė 2012: 4–10; Miliūnaitė 2014: 247, 254–255), norminimo reikalavimų ir kt. priežasčių. Vis dėlto tyrimo metu pastebėta, kad BŽ galėtų būti daugiau naujažodžių, fiksuotų ND. Pavyzdžiui, pastaruoju metu vis dažniau vartojami ND teikiami naujadarai *bepilotis* (dkt.)*, bepilotis, -ė* (bdv.)*, bibliobusas, biorobotas, botoksas, bulguras, buritas*. BŽ jie kol kas nepateikiami, nes tuo metu, kai *b* raidės tekstas buvo rašomas ir keliais lygiais redaguojamas, šios realijos dar nebuvo tokios aktualios, kad jų pavadinimai (daiktavardžiai) ar apibūdinimai (būdvardžiai) būtų pakankamai dažnai vartojami ir todėl pateiktini BŽ. Naujažodžiai ND fiksuojami gerokai sparčiau nei leksikografiškai apdoroti gali atsirasti BŽ, todėl akivaiz-

buivoliena, buklakas, bulguras, bulvaras, buritas, burundanga, burvaltė, butas, butelizacija, butikas, butvagis, -ė, būvėjas, -a).

[5] VLKK konsultacijų banke patariama šį virtualiosios valiutos pavadinimą vartoti adaptuota forma (ne *bitcoin*) – (http://konsultacijos.vlkk.lt/lit/104511; žiūrėta 2015 07 29).

du, kad ateityje reikės dažniau peržiūrėti ND antraštyną ir spręsti dėl BŽ pildymo naujais duomenimis.

BŽ nuo ND, be kita ko, skiriasi ir tuo, kad jame pateikiama DŽ nesančių vietovardžių ir vietovardinių darinių (*batakiškis, batakiškė, beninietis, beninietė* ir kt.), dažnai vartojamų deminutyvų (kurie į ND nepateko, nes atraminiuose jo leidiniuose buvo pateikiami ne kaip antraštiniai, pvz., *barzdelė, barzdikė, batelis* ir pan.), gausu naujų ištiktukų (išsamiau žr. 1.4 skyrelyje).

Analizuojant BŽ *b* raide prasidedančius žodžius domėtasi ir *Naujųjų skolinių duomenų bazės* (toliau – NSDB) leksika. Tačiau ši bazė, kaip matyti ir iš jos pavadinimo, apima ne visus lietuvių kalbos naujažodžius, o tik skolinius, iš kurių nemažai yra neteiktinų bendrinei kalbai. Todėl palyginimui ir išsamesnei analizei šiame tyrime pasirinktas įvairesnis šaltinis – ND. Įdomumo dėlei galima tik pasakyti, kad iš 169 *b* raide prasidedančių NSDB skolinių (žodžių, junginių, sutrumpinimų)[6]

[6] *B & B, babybornas, babysitteris, bačata, bad boy, badday, baddogas, bagetė, bagis, baika, baikeris, baikeriškas, bakardis, baksas, banas, bandana, bandeau, baneris, baninti, banketė, bankomatas, banonas, barakuda, barakudiškas, barbė, barbekinė, barbekiu, barbėti, barbiškas, barista, barkodas, barkodinis, bartenderis, barterinis, barteris, beibis, beiseris, beisikas, bekvokalas, bellini, berberas, bermudai, bertoletija, bestas, bestseleris, bešamelis, beta, betlas, betlinis, byfas, bigbegas, bigmakas, bilbordas, bildingas, biltongas, bingas, bingo1, bingo2, bioetika, bioetinis, biometrija, biometrika, biometrikas, biometrinis, biovetta, bisabolas, bytas, bitboksas, bitbokseris, bitboksininkas, bitboksinti, bla bla bla, blakberis, blaugrana, blenderiavimas, blenderis, blenderiuoti, blisteris, bliugrasas, bliurėjus, bliutufas, bliuzmenas, blogas, blogeris, blogerizmas, blogynas, bloginimas, blogininkas, bloginti, blogintojas, blogologas, blogorama, blogosfera, blogratis, blokbasteris, bobas, bocconcini, body art, body bike, body painting, body shop, body toning, bodibildingas, bodyfitness, bodis, bodyworkas, boforas, bokseriai, bokseris, boldas, boleadoras, bolidas, bombingas, bondiana, bonusas, bosabolas, bosanova, botas, botelis, botinti, botoksas, botoksinis, boulderingas, boulingas, boursault, božolė, brančas, brasai, brauseris, breikas, breikdansas, breikeris, breinringas, breinstormas, breinstormingas, breinstorminti, breketai, brendas, brendingas, brendinimas, brendinis, brendinti, bri, bryfas, brifingas, britpopas, brosažas, brusketa, bucato, bugas, buginti, bugovas, builderingas, bukas, bukeris1, bukeris2, bulšitas, būmeris, bungee, bungee jump, burgerinė, burgerinis, burgeris, burita, business women, bušido, butikas, butlegeris, butoh.*

19 yra ir BŽ: *bačiata*[7]*, bagis, baikeris, bakardis, bankomatas, barakuda, barbekiu, berberas*[8]*, bertoletija, bestseleris, bliugrasas, bolidas, boulingas, božolė, breikas, breikeris, bri, bušido, butikas*. Ateityje į BŽ, matyt, reikėtų įtraukti ir kai kuriuos kitus NSDB užfiksuotus naujuosius skolinius, pvz.: *barbė, barbėti* ('tapti panašiam į barbę – tuščiagarbiui, besirūpinančiam vien išvaizda'), *bešamelis*.

1.2. Panagrinėjus naująją *b* raidės leksiką matyti, kad tarptautiniai žodžiai ir hibridai[9] joje sudaro apie 40 proc., o indigenūs žodžiai – atitinkamai apie 60 proc. Naujų tarptautinių žodžių įtraukta 134 (arba 19,16 proc. visų naujų, nesančių DŽ žodžių), o hibridų – 157 (atitinkamai 22,39 proc.), pvz.: *bakchanalija, baktericidinis, -ė, bakelis, barakuda, bardas, bardė, basetas, bekompromisis, -ė, bertoletija, bestija, bestseleris, biblija, bibopas, bifidobakterija, bigbendas, biofizikas, biofizikė, biotechnologija, biopsija, biseksualas* ir kt. Iš naujos savosios leksikos minėtini *baisokas, -a, beatodairiškai, beatodairiškumas, bendraatsakovis, bendraatsakovė, bendramokslis, bendramokslė, berniokiškas, -a, bešvinis, -ė* ir kt. 25 nauji BŽ žodžiai (*baikeris, baikerė, bakalaurantas, bakalaurantė, balsadėžė, balsalapis, banglentė, banglentininkas, banglentininkė, bėgtakis, beliašas, bernvakaris, bikinis, biokuras, bohema, boulingas, breikas, breikeris, breikerė, brendis, bri, brukalas, bulimija, bulimikas, bulimikė)* yra pateikti $DŽ_7$ priede „Žodyno papildymai"; šio žodyno pratarmėje (p. VIII) ir paties priedo gale nurodant, kad tai žodžiai iš rengiamo *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno*. Nors ten pat teigiama, kad šis priedas parengtas kitaip, iš esmės naujoji leksika jame pateikiama laikantis $DŽ_7$ leksikografinės technikos, esminis skirtumas

[7] NSDB rašoma *bačata*, kita forma – *bachata*.

[8] Glumina žodžio *berberas* įtraukimas į NSDB, pateikiant tik daugiskaitinės formos *berberai* vartosenos pavyzdžius. Šia forma žodis fiksuojamas jau 1935 metais LE, 1977 m. – LTE, 1985 m. – TŽŽ ir kt.

[9] Dėl hibrido sąvokos diskutuojama jau seniai (Keinys 1984; Gaivenis, Keinys 1990; LKE 1999: 239; Mikelionienė 2000: 68–69) ir vieningos nuomonės, turint galvoje įvairius tyrimo aspektus (darybinį, morfeminį, skolinimosi, adaptavimo ir kt.), šiuo klausimu kol kas nėra. Šiame straipsnyje hibridais vadinami žodžiai, turintys savų ir svetimų morfemų (su išlyga, kad skolinys su lietuviška galūne laikomas tarptautiniu žodžiu, taip adaptuotu lietuvių kalboje).

nuo BŽ yra tas, kad naujažodžiai visai neiliustruojami vartosenos pavyzdžiais.

1.3. Žinia, kad asmenų pavadinimai, žymintys asmenį pagal trūkumą to, kas pasakyta pamatiniu žodžiu (*bedarbis, bedarbė, begėdis, begėdė* ir kt.), gali būti priešdėlio *be-* vediniai arba atsiradę sudaiktavardėjus atitinkamiems būdvardžiams (Paulauskienė 1983: 95; Paulauskienė 1994: 40). Dalis tokių priešdėlį *be-* turinčių vedinių *(bedalis, -ė, bedantis, -ė, beglobis, -ė* ir keli kt.) į $DŽ_7$ įtraukti tik kaip būdvardžiai, o BŽ, atsižvelgus į dabartinę vartoseną ir turint galvoje, kad jų kilmė gali būti suprantama dvejopai, teikiami ir atitinkami daiktavardžiai. *Begėdis, begėdė, bekelnis, bekelnė, bemokslis, bemokslė* ir dar kelių kitų vedinių atveju – atvirkščiai: $DŽ_7$ pateikia tik daiktavardžius, BŽ teikiami ir atitinkami būdvardžiai.

Kai kurie sudurtiniai daiktavardžiai taip pat gali būti tiek sudaiktavardėję sudurtiniai būdvardžiai, tiek atsiradę tiesioginio sudūrimo būdu (Paulauskienė 1994: 40). $LKŽ_e$ pateikiami sudurtiniai žodžiai su pirmuoju dėmeniu *bendr(a)-* yra arba daiktavardžiai (*bendraamžis, bendraamžė, bendraautoris, bendraautorė, bendradarbis, bendradarbė, bendraginklis, bendraginklė* ir kt.), arba būdvardžiai (*bendraašis, -ė, bendracentris, -ė bendrakotis, -ė* ir kt.). DŽ teikia tik daiktavardžius, išskyrus *bendramatis, -ė* ‘esantis to paties mato’. BŽ greta daiktavardžio *bendratautis, bendratautė* teikia ir jo homonimą būdvardį *bendratautis, -ė* ‘tos pačios tautos, tai pačiai tautai būdingas, priklausantis’: *Bendratautė leksika. Bendrataučiai šokiai. Bendratautės dainos*[10].

Tas pats pasakytina ir apie sudurtinius žodžius, kurių pirmasis dėmuo yra *balta-*. DŽ jie paprastai traktuojami kaip būdvardžiai: *baltaplaukis, -ė, baltaveidis, -ė.* BŽ greta šių būdvardžių teikiami ir atitinkami daiktavardžiai, nes vartosenoje randama daiktavardiškai vartojamų pavyzdžių: *į virtuvę įstraksėjo kokių penkerių metų baltaplaukis; balta-*

[10] Interneto tekstai rodo, kad šis būdvardis pavartojamas ir kita reikšme – ‘bendras kelioms tautoms’: *Naudojamas dvigubo kryžiaus ženklas yra universalus, bendrakultūris ir* ***bendratautis*** (http://lzinios.lt/lzinios/Kultura-ir-pramogos/pasivaiksciojimas-menininku-koridoriais/163221, žiūrėta 2015 07 25). Tačiau vartosena šia reikšme dar pernelyg reta, kad BŽ būtų fiksuotinos dvi būdvardžio *bendratautis, -ė* reikšmės.

veidis grojo bliuzą. Dūrinys *baltarankis, -ė*, priešingai, DŽ traktuojamas tik kaip daiktavardis, o BŽ teikia ir daiktavardį, ir atitinkamą būdvardį – plg.: *tai mat, tėvai, kokią baltarankę užsiauginome* ir *su tokia baltaranke žmona niekada neprasigyvensi.*

Skiriasi ir sudurtinio žodžio *bukanosis, -ė* pateikimas. DŽ tai tik daiktavardis, BŽ ir daiktavardis (*man ta bukanosė visai neatrodo graži* (apie manekenę)) ir būdvardis (*dabar madingi bukanosiai bateliai*).

Aptartieji atvejai yra ne *b* raide prasidedančios leksikos pateikimo BŽ specifika, o konceptualus ir metodinis nagrinėtų žodynų skirtumas – taip pat pateikiami ir kitais dėmenimis (*didžia-, juoda-, ilga-* ir daugeliu kitų) prasidedantys sudurtiniai žodžiai[11].

Iš esmės atrenkant teikti tokius žodžius žodynuose, matyt, tikslinga neišleisti iš akių ir kūrybiškai derinti vartosenos dažnumo ir sistemiško pateikimo žodyne principus. Žodyno naudotojas neturėtų būti klaidinamas, norėdamas įvertinti šiuos žodžius morfologiniu aspektu, t. y. abejodamas dėl kokio šios darybos žodžio kalbos dalies ir radęs žodyne tik būdvardį, neturėtų manyti, kad bent jau potencialiai neįmanomas ir daiktavardis. Tačiau visų potencialių darinių, jei jie neparemti vartosena, taip pat į žodyną nereikėtų traukti. Visiškai unifikuoto tokių giminiškų žodžių pateikimo negali būti, nes viskas priklauso nuo kiekvieno tokio darinio semantikos, daiktavardėjimo polinkių, reikšmių struktūros ir pan. Pirmiausia tiriant dabartinę vieno ar kito žodžio vartoseną šie dalykai ir paaiškėja. Atnaujinti ir papildyti BŽ duomenys rodo, kad asmenis ar gyvūnus pagal ko nors trūkumą žymintys ar apibūdinantys žodžiai su priešdėliu *be-* ir keliašakniai žodžiai su pirmuoju dėmeniu *bendra-* dažniau gali būti dviejų kalbos dalių (daiktavardžiai ir būdvardžiai), nei tai fiksuota ankstesniuose žodynuose.

1.4. BŽ yra 124 ištiktukai, iš jų tik 24 pateikiami ir $DŽ_{7}$ (*bàbt*[1], *bãbt*[2], *bàkst, bãkst, bambt, barkšt, bàst*[1], *bást*[2], *bildu, birbt, blakt, blikst, blykst, blinkt, brakšt, braukšt, brinkt, brukšt, brūkšt, bu, bū, bubt, būbt, bumbt*; $DŽ_{6i}$, be šių, dar teikė ir *bibt, burdinkšt*). 100 ištiktukų yra

[11] Ypač gerai ši sistema matyti patyrinėjus iš skaitvardžių padarytus dūrinius – plg. *aštuonmečiui tai per sunku* ir *mokytoja stebėjosi aštuonmečio berniuko samprotavimais*; *dvylikaaukštyje vėl sugedo liftas* ir *gyvenu dvylikaaukščiame name.*

naujų: *ba, baba, bababt, babakšt, babalkst, babar, babokšt, badikšt, bak, baladai, baldu, balkst, bam, bambalai, bañ, bár, bararai, barbarkšt, bardai, bardarokšt, bardinkšt, bardokšt, baršku, bastu, bau*[1], *bė, bẽ*[2], *bè*[2], *best, bibildu, bibilst, bibimpt, bik, bikst, bikšt, bildai, bildi, bildū, bilst, bim bam, bimbt, bir, biri, biry, birst, bizdy, bizdu, bla, blablakt, blambt, ble, blėkt, blėst, bli, bliaukt, bliblykt, blykst pablykst, blimt, blin, blokšt, blu, blubt, blūbt, blumpt, bobo, bopt, br*[2], *brakly, bram, brankt, braški, brauku, brazdi, brazdy, brazdu, brazdū, brest, brynkt, brr*[2], *bru, brukt, bruku, brukū, bruzdu, bubumbt, buburgt, bučiū, buderiokšt, bul, buldy, buldi, buldu, bum, bumburdykšt, burbt, burbū, burzi, bust, bz, bzz*. Jie sudaro apie 80 proc. visų BŽ pateikiamų ištiktukų, taigi atrodytų, kad ši kalbos dalis BŽ atnaujinta bene labiausiai. Vis dėlto tokią didelę ištiktukų dalį, matyt, reikėtų laikyti *b* raide prasidedančios leksikos specifika (šia raide prasideda nemažai ištiktukinių veiksmažodžių), tikėtina, kad tiriant, tarkim, *h* raide prasidedančius žodžius, ištiktukų dalis būtų artima nuliui. Nauji ištiktukai sudaro 80,65 proc. visų BŽ ištiktukų ir 14,26 proc. visos naujos *b* raide prasidedančios antraštinės BŽ leksikos.

1.5. Iš 213 vietovardžių naujų BŽ teikia 16: *Babilonija, Bálčiai*[1], *Balčiai*[2], *Balis, Balkarija, Balsiai, Barbuda, Bazorai, Beinorava, Belovežo giria, Bengalija, Bizantija, Bosnija, Britanija, Britų salos, Būdviečiai*[1]. Taigi šios srities leksika BŽ atnaujinta 7,5 proc. Nauja ir tai, kad jie pateikiami kartu su visais kitais žodžiais, o ne kaip žodyno priedas (daugiau apie šiuos vietovardžius ir jų įtraukimo į BŽ priežastis žr. 4.1.3 skyrelyje).

2. *BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNE* NETEIKIAMA *DABARTINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO* LEKSIKA

Į BŽ nutarta neįtraukti 405 žodžių, pateikiamų DŽ, tai sudaro 14,98 proc. visos *b* raide prasidedančios DŽ antraštinės leksikos.

Nuo pat BŽ rengimo pradžios kalbėta, kad į žodyną turi patekti taisyklinga, gyva, realiai vartojama leksika. Todėl jame nebeliks nemažos dalies retesnių tarmybių, pasenusių, nebeaktualių žodžių, kuriuos

teikia DŽ (GK 1999: 2, 5; Lazauskaitė, Liutkevičienė 1998: 205–207, 212–215; Naktinienė 2006: 19; Vaskelienė 2006: 67–68). Suvokiant „kad aiškinamasis bendrinės kalbos žodynas kartu yra ir diferencinis, nes aiškina tam tikro laikotarpio leksiką“, aišku, kad „nereikia jo perkrauti siaurai vartojamais, už tarmės ribų nepaplitusiais, nebeaktualiais tam laikotarpiui žodžiais“ (Sakalauskienė 2010: 302).

Iš DŽ esančių tarmybių BŽ neteikiamos 26 (tai sudaro 6,42 proc. visų iš DŽ antraštyno neįtrauktų žodžių): *balymas, baltokas*[2]*, baltokė, balzginimas*[1]*, balzginimasis, balzginti*[1]*, bamblė*[1]*, bandykštis, bandžius, bangas, bangus, -i, beg, bengti, bėrokas, bėrokė, bet*[2]*, bingti, bingus, -i, byra, biruoliai, blenkti, bręsti*[2]*, brukštas, brukštė, bruožti, burgė.*

Atsisakyta pernelyg reto žodžio *brotis*, turinčio pažymą *psn.* (pasenęs).

Laikantis nuostatos, kad bendrinės kalbos žodyne (bent jau pagrindiniame jo tekste, pramaišiui su norminiais leksiniais vienetais ir šalutiniais jų variantais) negali būti neteiktinų ir vengtinų leksinių vienetų (Naktinienė 2000)[12], į BŽ neįtraukti visi DŽ santrumpa *ntk.* (neteiktinas) pažymėti žodžiai (8, arba 1,98 proc. visų neįtrauktų): *bačka, baidokas, bakūžė, balkis, boti, bujeris, bujoti, bukietas.* Neįtrauktas ir *bevielis, -ė,* nors DŽ ir nepažymėtas *ntk.*, bet normintojų taisomas į *belaidis, -ė* (http://konsultacijos.vlkk.lt/lit/614; žiūrėta 2015 07 28).

BŽ pateikiama beveik trečdaliu (126, arba 31,11 proc.) mažiau, palyginti su DŽ, veiksmažodžių abstraktų, priesagos *-imas* / *-ymas* vedinių. Pavyzdžiui, atsisakyta teikti retai vartojamus *bizdinėjimas, bulviavimas, brungzčiojimas*, *baldymas* ir kt. Apie juos ir kitus vedinius išsamiau žr. 3 skyriuje.

Pagrindinis žodžių atrankos kriterijus (šalia kitų), kuriuo remiantis buvo atsisakyta ir BŽ teikti kai kurią DŽ teikiamą leksiką, – nepa-

[12] „Tai (BŽ – *str. aut. past.*) norminamasis leidinys, atspindintis realiai funkcionuojančią kalbos leksiką, taisyklingą bendrinės kalbos žodžių vartoseną. Nenorminių, neteiktinų ar vengtinų žodžių jame nėra. Žodyne greta pagrindinės normos leksikos, žodžių darybos, kirčiavimo ar kt. variantų pateikiama ir šalutinės normos variantų. Pabrėžtina, kad šalutinės normos vartojimas nelaikomas kalbos klaida“. (http://bkz.lki.lt/?pg=bendros_zinios, žiūrėta 2015 06 30).

kankamai dažna vartosena. Dėl šios priežasties į BŽ neįtrauktas istorizmas **bũdinink‖as,** ~*ė* (1) *istor*. ‘miško verslo įmonės darbininkas (gyvenęs būdoje)’[13]. Žodžio **bukst‖ìs,** ~*iẽs m*. (4) ‘įrankis odos trūkinėjimui nustatyti’ 2015 07 29 „Google“ paieškos sistema terado 16, o **budỹklė** (2) ‘signalinė lemputė’ – 18 nesikartojančių visos paradigmos vartosenos pavyzdžių, tarp jų nepasitaikė nė vieno iš rišlaus teksto lietuvių kalba.

3. VEDINIAI

BŽ siekiamybė nuo pat šio žodyno kūrimo pradžios – kiekvienas leksinis vienetas (žodis, sudėtinis terminas ar pavadinimas, frazeologizmas) turi būti paaiškintas, morfologiškai, akcentiškai, vartosenos ir kt. prasmėmis įvertintas, tinkamai iliustruotas (GK 1999; Liutkevičienė, Naktinienė, Vosylytė 2010; Sakalauskienė 2005: 159)[14]. Taigi BŽ pačioje pradžioje buvo numatyta atskirais straipsniais (kitaip nei DŽ, kuriame pasirinktas įtrauktinis kai kurių vedinių grupių pateikimo būdas) teikti:

- veiksmažodžių ir vardažodžių abstraktus su priesagomis *-imas / -ymas, -umas, -ybė*;
- veikėjų pavadinimus su priesagomis *-tojas, -a, -ėjas, -a, -ikas, -ė*;
- prieveiksmius su priesagomis *-(i)ai, -yn*;
- sudėtinius terminus ir pavadinimus (DŽ jie pateikiami po stogelio (∧) ženklo).

BŽ kuriamas ne pirmus metus, natūralu, kad dirbant mokomasi iš klaidų, toliau domimasi pasauline leksikografijos patirtimi ir stengiamasi tobulinti žodyno rengimo metodiką. Taip, jau parašius dalį BŽ teksto, stengiantis kuo nuosekliau laikytis sistemiškumo principo,

[13] Lyginami DŽ ir BŽ žodyniniai straipsniai čia ir toliau cituojami stengiantis išlaikyti jiems būdingą formą. Praleistos teksto vietos žymimos [...].

[14] Ne kartą įvairiomis progomis kalbėta apie vedinių ir kitų savarankiškų leksinių vienetų pateikimo atskirais žodyniniais straipsniais ir jų įtraukimo į pamatinių (pagrindinių) žodžių straipsnius skirtumus, privalumus ir trūkumus (žr. D. Murmulaitytės publikacijas literatūros sąraše, taip pat Vaskelienė 2006: 67).

buvo nutarta į atskirus straipsnius iškelti ir deminutyvus (daugiau apie juos žr. 3.5 skyrelyje).

Vis dėlto daugiausia dėl tos priežasties, kad BŽ buvo sumanytas ir pradėtas kurti kaip tradicinis, ne elektroninis, žodynas ir darbams einant į pabaigą jau vėlu iš esmės keisti didelių leksikos grupių (veiksmažodžių ir kt.) straipsnių struktūrą, kelios leksikos grupės vis dar lieka įtrauktinės. Tai:

- didžioji sangrąžinių veiksmažodžių ir jų abstraktų dalis;
- veiksmažodžiai su neiginiais (*ne-, nebe-*);
- neaiškinami sudėtiniai terminai ir pavadinimai;
- frazeologizmai (daugiau apie juos žr. 5.2 skyrelyje).

Toliau pateikiamas *b* raide prasidedančių BŽ vedinių tyrimas, kuriuo siekta palyginti juos su tokiais pačiais vediniais DŽ jų pateikimo tikslumo ir informatyvumo bei statistiniu aspektais. Bendruosius skaitinius duomenis plg. 1-ojoje lentelėje (sutartinis žymėjimas: a – antraštinis, į – įtrauktinis žodis). Kiekviename skyrelyje pateikiami žodyninių straipsnių pavyzdžiai turėtų akivaizdžiai parodyti, kaip nuo straipsnio struktūros priklauso leksikos duomenų apimtis ir tikslumas.

1 lentelė. Dabartinės *ir* Bendrinės lietuvių kalbos žodynuose *pateikiamų vedinių lyginimoji statistika*

Vediniai	**DŽ**		**BŽ**		**Iš DŽ nedėti**		**BŽ nauji**	
-imas	328	369	222	253 (231a+22į)	110	123	6	9
-imasis	41		31 (9a+22į)		13		(3į)	
-ymas	11	18	9	15 (11a+4į)	2	3	-	-
-ymasis	7		6 (2a+4į)		1		-	

Vediniai		DŽ		BŽ		Iš DŽ nedėti		BŽ nauji	
iš viso vksm. abstraktų	**ppr.**	**339**	**387**	**231**	**268 (242a+26į)**	**112**	**126**	**6**	**9**
	sngr.	**48**		**37 (11a+26į)**		**14**		**(3į)**	
-umas		76 (73į)		79		(15į)		18	
-ybė		28 (9į)		24		5 (4į)		1	
iš viso vardaž. abstraktų		**104 (82į)**		**103**		**20 (19į)**		**19**	
-tojas, -a		27		34		1		8	
-ėjas, -ė		16 (6į)		12		6		2	
iš viso veikėjų pavadinimų		**53**		**48**		**7**		**10**	
-(i)ai		57		73		5		21	
-yn		15		8		7		–	

3.1. Veiksmažodžių abstraktai, priesagos *-imas* / *-ymas* vediniai. DŽ pateikia 369 veiksmažodinius priesagos *-imas* vedinius – 328 išvesti iš paprastųjų ir 41 – iš sangrąžinių veiksmažodžių. Su priesagos variantu *-ymas* yra 18 abstraktų, sangrąžinių (*-ymasis*) – 7, iš viso 18. Taigi DŽ pateikti 387 veiksmažodžių abstraktai, su priesaga *-imas* / *-ymas* padaryti iš paprastųjų ir sangrąžinių veiksmažodžių. Visi jie (99,7 proc.), išskyrus vedinį *bandymas*, pateikiami įtrauktiniu būdu[15]. Pastarasis pateikiamas atskiru straipsniu, iš kurio matyti, kad žodžio semantinę struktūrą sudaro 2 leksemos. Grynasis abstraktas aiškinamas nuorodiniu būdu, o leksikalizuotas apibrėžiamas ir ilius-

[15] Šiokią tokią išimtį, jei tai nėra $DŽ_{6i}$ korektūros klaidos (žiūrėta 2015 03–07), dar sudaro keli vediniai (*balimas, bėrimas, bridimas; badymas, badymasis, baidymas, baidymasis, blandymasis, blaivymasis*), kurie pateikiami dvejopai – ir atskiru staipsniu, kuriame tik nurodomi į pamatinį veiksmažodį, ir to pamatinio veiksmažodžio straipsnio pabaigoje. Plg. dar 20 išnašą priesagos 3.4.1 skyrelyje.

truojamas: **bañdym‖as** (1) 1. → bandyti (veiksmas). 2. mokslinis ar techninis tyrinėjimas; gaminio tikrinimas, eksperimentas: *Fizikos, chemijos b. ~ų laukas, stotis. Daryti, atlikti ~ą (~us).*

Rengiant BŽ daugumos šių abstraktų – 123 priesagos *-imas* vedinių (110 paprastųjų ir 13 sangrąžinių) ir 3 priesagos varianto *-ymas* vedinių (atitinkamai 2 ir 1), taigi iš viso 126 priesagos *-imas* / *-ymas* vedinių (112 išvestų iš paprastųjų veiksmažodžių ir 13 – iš sangrąžinių) – nuspręsta neteikti, nes patikrinus vartoseną nustatyta, kad jie pernelyg reti, kartais – tik potenciniai (*balzginimasis, bėgiojimasis, bembėjimas, bepročiavimas, bimbaliavimas, būriavimas* ir kt.[16]; *baldymas, blandymasis, bugdymas*). Į BŽ antraštyną įtraukti 9 nauji priesagos *-imas* vediniai – 6 paprastieji (*baisėjimas, baltėjimas, betonavimas, biurokratinimas, blefavimas, buhalteriavimas)* ir 3 sangrąžiniai (*bildinimasis, bloginimasis, brūžavimasis*). Naujų priesagos varianto *-ymas* vedinių šiame žodyne nepateikta. Taigi iš viso BŽ yra 268 priesagos *-imas* / *-ymas* vediniai, iš jų 231 (86,2 proc.) išvestas iš paprastųjų, o 37 (13,8 proc.) – iš sangrąžinių veiksmažodžių. Priesagos *-imas* vedinių yra 253 (222 paprastieji ir 31 sangrąžinis), o jos varianto *-ymas* – 15 (atitinkamai 9 ir 6). Apibendrinus skaitinius duomenis matyti, kad BŽ veiksmažodžių abstraktų pateikta 30,75 proc. mažiau nei DŽ, ir ši leksikos grupė atnaujina tik 3,36 proc.

Visi nesangrąžiniai veiksmažodžių abstraktai pateikiami atskirais straipsniais, abstrakčios leksemos aiškinamos, tiksliai nurodant į tam tikrą pamatinio veiksmažodžio leksemą (pažymint jo reikšmės numerį), o sukonkretėjusios, leksikalizavusios aiškinamos apibrėžtimis. Visais atvejais leksemų vartosena iliustruojama žodžių junginiais ir / ar sakiniais (Liutkevičienė, Naktinienė, Vosylytė 2010: 246–248). Toks pateikimas iš esmės skiriasi nuo pateikimo DŽ, kuriame dominuoja įtrauktinis abstraktų pateikimo būdas.

Kalbant apie pačius sangrąžinius veiksmažodžius (kurie šiuo kartu netyrinėti, nes jiems reikėtų atskiro išsamaus lyginamojo DŽ ir BŽ

[16] Kai kurie abstraktai (*bembėjimas, bepročiavimas* ir kt.) į BŽ nepateko todėl, kad atsisakyta ir pačių retai vartojamų pamatinių veiksmažodžių.

tyrimo[17]), primintina, kad jie BŽ pateikiami keliais būdais, atsižvelgiant į jų ir pamatinių veiksmažodžių leksinių reikšmių santykį. Atskirais straipsniais dedami tik neturintys nesangrąžinių atitikmenų, pvz.: *džiaũgtis*, *juõktis*. Pamatinių veiksmažodžių straipsniuose sangrąžiniai veiksmažodžiai formos požiūriu pateikiami dvejopai – kaip atskiros leksemos (reikšmės) arba kaip reikšmės atspalviai (daugiau apie šią veiksmažodžių pateikimo metodiką žr. Liutkevičienė, Naktinienė, Vosylytė 2010: 237–238). Dėl įtrauktinio sangrąžinių veiksmažodžių pateikimo nevienodai pateikiami ir jų abstraktai. Atskiru straipsniu dedami tik tie sangrąžiniai daiktavardžiai, kurie, kaip ir pamatiniai veiksmažodžiai, neturi nesangrąžinių atitikmenų arba yra leksikalizavęsi. Nagrinėtų *b* raide prasidedančių tokių yra 12 (9 su priesaga *-im-*: *baigimasis, balotiravimasis, bazavimasis, bylinėjimasis, blausimasis, bodėjimasis, broliavimasis, brovimasis, būriavimasis;* 3 su priesaga *-ym-*: *baldymasis, bastymasis, blaivymasis*). Kiti sangrąžiniai daiktavardžiai pateikiami įtrauktiniu būdu – t. y. ne atskirais straipsniais, kaip kitos savarankiškos leksemos, o atitinkamų nesangrąžinių šios priesagos daiktavardžių straipsniuose kaip atskiros reikšmės – tokiu pačiu būdu, kaip ir jų pamatiniai veiksmažodžiai. Atkreiptinas dėmesys, kad šiuo atveju vedinys įtraukiamas ne į pamatinio, o tik į giminiško žodžio straipsnį. Apskritai įtrauktinių veiksmažodinių abstraktų dalis BŽ nėra didelė – viso labo 9,7 proc. aptariamųjų vedinių (plg. DŽ – 99,7 proc.).

Plg. veiksmažodžių abstraktų pateikimą DŽ ir BŽ:

[17] Neminint kitų sangrąžinių veiksmažodžių įtraukimo į pamatinių veiksmažodžių straipsnius trūkumų (nepateikiamos pagrindinės jų formos, jų leksemos nesudaro semantinės struktūros, įtraukimas į pamatinio veiksmažodžio straipsnį priklauso nuo sangrąžinių veiksmažodžių leksikalizacijos laipsnio (Murmulaitytė 2012: 86), svarbiausias yra tas, kad įtrauktinis pateikimas atriboja sangrąžinius vedinius nuo kitų vedinių, nors darybos požiūriu jie yra lygiaverčiai – ta prasme, kad su sangrąžos afiksu padaromi nauji savarankiški žodžiai, o ne žodžių formos (Valeckienė 1998: 297–298).

DŽ6$_i$	BŽ
bjauré‖ti, ~*ja, ~jo* 1. darytis bjauriam, negražiam. 2. bjurti, šlapti: *Oras, kelias ~ja.* ~**jimas** (1) **bjauré‖tis,** *bjaũrisi, ~josi* šlykštėtis, piktintis: *Negražiu elgesiu visi bjaũrisi.* ~**jimasis** (1)	**bjauréjimas** dkt. ppr. vns. (1) **1.** → bjaurėti 1: *Charãkterio bjauréjimas.* **2.** sngr. → bjaurėti 3 (sngr.): *Bjauréjimasis maistù nẽščiajai nè naujíena. Bjauréjimosi savimì jaũsmas manè žlùgdo. Bjauréjimąsi seksù sukélė patirtà príevarta.*
brovìmasis (1) → brautis: *Priešų b. buvo sulaikytas*	**brovìmasis** dkt. ppr. vns. sngr. (1) → brautis: *Augìntinius suérzina peř dãžnas brovìmasis į̃ jų teritòriją. Iki šiõl prisìmenu tą košmãrišką brovìmąsi peř klỹkiančią mìnią.* | prk.: *Nepakẽsiu brovìmosi į̃ màno asmenìnį gyvẽnimą.*
buč‖iúoti, ~*iúoja, ~iãvo* liesti lūpomis, reiškiant meilės ar pagarbos jausmus: *Motina kūdikį ~iúoja. B. motinai (į) ranką.* ‖ sngr.: *~iúojasi, lyg šimtą metų nesimatę.* ~**iãvimas(is)** (1)	**bučiãvimas** dkt. ppr. vns. (1) → bučiuoti: *Krỹžiaus bučiãvimas. Kaĩp kitaĩp išréikšti méilę mažiùkui, jéi nè nešiójimu, mylãvimu, bučiãvimu? Rañkų bučiãvimai iř mán nepatiñka, ýpač kaĩ tõ prãšoma.* | sngr.: *Dubãjuje turìstų porẽlė nuteistà ùž bučiãvimąsi viešojè viẽtoje. Iř taĩ tù vadinì bučiãvimusi?*
baĩg‖ti, ~*ia, ~ė* 1. eiti, varyti prie galo (erdvės ar laiko atžvilgiu); *prš.* pradėti 1: *Skynimas ~ia mišku augti. Vaikas ~ia trečius metus. B. mokslą. B. darbą (dirbti).* ‖ sngr.: *Miškas, kelias ~iasi. Pavasaris, šalnos jau ~iasi. Pamokos jau ~iasi. Žodis ~iasi galūne. Viskas gerai, kas gerai ~iasi.* 2. varginti, kamuoti: *Jį vargai ~ia.* ~**ìmas** (2) 1 **baĩg‖tis,** ~iasi, ~ėsi 1. → baigti.	**baigìmas** dkt. ppr. vns. (2), **baigìmasis** sngr. (1) **1.** → baigti 1: *Gýdymo [darbų, projèkto] baigìmas.* | sngr.: *Autobùsų tvarkãraščiai nesutampa sù pamokų baigìmosi laikù.* **2.** → baigti 2: *Mókslo métų baigìmas.* | sngr.: *Vaikỹstės baigìmasis.* **3.** → baigti 3: *Mòdelio karjèros baigìmas jái bùvo skausmìngas.* | sngr.: *Ař mirtìs yrà egzisteñcijos baigìmasis?* **4.** sngr. → baigti 4 (sngr.): *Asfaltúoto kẽlio baigìmasis mùs suglùmino.*

DŽ6$_i$	BŽ
2. dvėsti: *Karvė ~iasi.* 3. nykti: *Sodas ~iasi. Apavas ~iasi* (baigia plyšti). ~**ìmasis** (1)	**5.** sngr. → baigti 5 (sngr.): *Pérspėjimas apiẽ batèrijos baigìmąsi. Põpieriaus baigìmosi indikãtoriai.* **6.** → baigti 6: *Keliũ aukštūjų mokỹklų baigìmas nėrà tóks rẽtas reiškinỹs. Kùrsų baigìmo pažymėjimas.*
bãdymas (1) → badyti **bãdymasis** (1) → badyti **badýti,** *bãdo, bãdė* 1. daužyti, mušti su ragais: *Jautis bãdo.* ‖ *sngr.: Avys bãdosi.* 2. *džn.* b e s t i: *Pagaliu, yla, adata b. Rugiena kojas bãdo.* **bãdymas(is)** (1)	**bãdymas** dkt. ppr. vns. (1) **1.** → badyti 1: *Vaĩkas bìjo kárvės [ãvino] bãdymo.* | sngr.: *Pašẽlęs ožiùkų bãdymasis!* **2.** → badyti 2: *Jáučio dẽl bãdymo negalėjome laikýti.* | sngr.: *Neapsikeñtę tõ bãdymosi ãviną parđavėme.* **3.** → badyti 3: *Kùrmiarausių bãdymas – tìk laĩko gaišìmas.* **4.** → badyti 5: *Piemenẽliai ganýdavo basì, keñtė šalt̃į, kójų bãdymą.* **5.** → badyti 6: *Masãžas padėjo – praẽjo galvõs bãdymas.*
bañdym‖as (1) 1. → bandyti (veiksmas). 2. mokslinis ar techninis tyrinėjimas; gaminio tikrinimas, eksperimentas: *Fizikos, chemijos b. ~ų laukas, stotis. Daryti, atlikti ~ą (~us)*	**bañdymas** dkt. (1) **1.** ppr. vns. → bandyti 1: *Savęs bañdymas. Ištvérti bañdymą.* **2.** ppr. vns. → bandyti 2: *Bañdymas įbaugìnti varžovùs. Paskutìniai bañdymai péršokti (peř) kartẽlę bùvo nesėkmìngi.* **3.** tiriamojo reiškinio stebėjimas norint nustatyti jo savybes, eigą, atrasti nežinomų savybių; sin. eksperimentas: *Bañdymo tìkslas. Bañdymų stotìs. Bañdymų dúomenys.*
blaĩvymasis (1) → blaivytis **blaivýtis,** *blaĩvosi, blaĩvėsi* 1. giedrytis: *Dangus, diena blaĩvosi.* 2. gaivintis (grynu oru), miegu kratytis: *Eisiu į lauką b.* 3. darytis nebegirtam. **blaĩvymasis** (1)	**blaĩvymasis** dkt. ppr. vns. sngr. (1) **1.** → blaivytis 1: *Nègeriu tíek, kàd reikétų blaĩvymosi. Štaĩ kelì greĩto blaĩvymosi bũdai.* **2.** → blaivytis 3: *Popiẽt gãlime tikėtis dangaũs blaĩvymosi ir̃ aukštesnės̃ temperatūros.*

3.2. Vardažodžių abstraktai

3.2.1. PRIESAGOS *-umas* VEDINIAI. DŽ yra 76 vardažodiniai priesagos *-umas* abstraktai, iš jų tik 3 pateikti kaip antraštiniai: *baigtumas, bergždumas, būtinumas*. Tiesa, vedinio *bergždumas* pateikimas praktiškai nėra informatyvesnis už įtrauktinį abstraktų pateikimą: **bergždùmas** (2) → bergždžias; plg. **bugš‖tùs, ~tì** (4) 'baikštus, bailus': *B. arklys.* **~čiaĩ** *prv.* **~týbė** (1). **~tùmas** (2) ir **baigtùmas** (2) 'padarymas iki galo': *Meno kūrinio b. Nusikaltimo b.;* **būtinùmas** (2) 1. 'reikalingumas, buvimas būtino': *B. verčia.* 2. *fil.* 'objektyvių ryšių rūšis tai, kas dėsningai, neišvengiamai turi būti'.

15-os DŽ pateiktų vardažodinių priesagos *-umas* abstraktų BŽ atsisakyta (visi jie DŽ yra įtrauktiniai): *badumas, baigiamumas, balsumas, barningumas, barnumas, barstumas, baudžiamumas*[18]*, bylumas, blandumas, blaškumas, braižumas, briaunotumas, brūkšniuotumas, bruzdumas, bruzgumas*.

BŽ yra 79 aptariamieji vediniai, naujų 18: *baigtinumas, balkšvumas, baltarusiškumas, barokiškumas, beatodairiškumas, bedantiškumas, bedvasiškumas, bendruomeniškumas, beribiškumas, berniokiškumas, bėrumas, beskoniškumas, betiksliškumas, beveidiškumas, biseksualumas, bolševikiškumas, brankumas, buitiškumas*. Taigi apie 23 proc. šios leksikos yra nauja. (Vardažodžių abstraktų pateikimo DŽ ir BŽ skirtumus žr. 3 lentelėje 3.2 skyrelio pabaigoje).

3.2.2. PRIESAGOS *-ybė* VEDINIAI. DŽ yra 28 vardažodiniai priesagos *-ybė* abstraktai, didžioji dauguma (19) jų yra sukonkretėję, leksikalizavęsi, pvz.: **baisenýb‖ė** (1) 1. 'baisus dalykas': *Karo ~ės.* 2. *b.* 'pabaisa': *Jūros ~ės;* **baltarusýbė** (1) *lingv.* 'skolinys iš baltarusių

[18] Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad žodžio *baudžiamumas* atsisakyta be reikalo (plg. dažnai vartojamą *nebaudžiamumas*), tačiau dar sykį patikrinus vartoseną matyti, kad bendrinėje kalboje tai gana retai vartojamas teisės terminas (DLKT fiksuota viso labo 11 vartosenos atvejų, „Google" paieškos sistema (žiūrėta 2015 07 02) pateikė 175 nesikartojančius šio žodžio vartosenos pavyzdžius, didžioji dauguma – taip pat iš teisės srities tekstų). Antra vertus, pvz., toks kontekstas – *nebaudžiamumas arba nepakankamas baudžiamumas*, taip pat, nors ir retà, šio žodžio vartosena komunikaciniuose interneto tekstuose leidžia manyti, kad po kurio laiko *baudžiamumas* gali atsirasti ir BŽ – kaip ne vien specifinis teisės terminas, bet ir kaip bendrinėje kalboje įprastas, pakankamai dažnai vartojamas žodis.

kalbos'; **blaivýb‖ė** (1) 'susilaikymas nuo svaigalų': *B. dorybė. ~ės draugija*; **brangenýb‖ė** (1) 1. 'brangus, vertingas daiktas': *Prisipirko visokių ~ių*. 2. 'neįprastas brangumas' ir kt. Vedinys *bendrybė* pateikiamas 2 kartus, sukonkretėjęs – atskiru straipsniu (**bendrýb‖ė** (1) bendras dalykas: *Lietuvių ir latvių kalbos turi daug ~ių*), ir kaip abstraktas įtrauktas į pamatinio būdvardžio straipsnį – 1 **beñdr‖as**, *~à* (4) 1. 'priklausomas visiems': *B. turtas. ~à virtuvė.* 2. 'kartu daromas, atliekamas': *B. darbas. B. gyvenimas. ~omìs pastangomis padarysime. ~óji giminė* (*gram*. apima žodžius, ta pat forma vartojamus ir vyriškąja, ir moteriškąja gimine). 3. 'vienodas, panašus': *~ì siekiai.* 4. 'suvestinis': *~à suma.* 5. 'apimantis ko nors pagrindus': *~ojo lavinimo mokykla.* **~aĩ** *prv*. **~ýbė** (1). **~ùmas** (2).

BŽ pateikiami 24 vardažodiniai šios priesagos abstraktai. 5, esančių DŽ, atsisakyta (*baugybė, budrybė, bugštybė, bukybė, buklybė*); 4 iš jų, išskyrus *buklybę*, DŽ pateikiami pamatinių būdvardžių straipsniuose. 1 priesagos *-ybė* vedinys į BŽ įtrauktas naujas (*baigtinybė*). Taigi BŽ aiškinamų priesagos *-ybė* vedinių antraštynas beveik nesiskiria nuo DŽ antraštyno.

Bendras *b* raide prasidedančių vardažodžių abstraktų, padarytų su priesagomis *-umas* ir *-ybė*, skaičius BŽ praktiškai išliko toks pats kaip DŽ[19] (plg. atitinkamai 103 ir 104 vediniai; BŽ atsisakyta 20 DŽ esančių abstraktų (15 priesagos *-umas* ir 5 priesagos *-ybė* vedinių) ir įtraukta 19 naujų vedinių (18 priesagos *-umas* ir 1 priesagos *-ybė*). Tačiau šios darybinės grupės leksika BŽ yra apie 20 procentų atnaujinta. Pažymėtina, kad visi vardažodžių abstraktai BŽ pateikti atskirais straipsniais. DŽ 82 iš 104, t. y. apie 79 proc. jų yra įtrauktiniai.

Kaip ir kitais atvejais, BŽ pateikia daugiau ir išsamesnės informacijos apie vardažodinius abstraktus, jų semantinę struktūrą, sąsajas ir santykius su jų sinonimais, antonimais, šie abstraktai gausiau iliustruoti vartosenos pavyzdžiais, įtraukta ir dažnos, DŽ nesančios frazeologijos. Plg.:

[19] Šiame straipsnyje apžvelgiama tik viena (*b*) raide prasidedanti BŽ leksika, todėl rimtas ir negінčytinas išvadas apie visą būsimą žodyną kai kuriais atvejais reikia daryti atsargiai. Vis dėlto, turint galvoje, kad *b* raide prasidedančių žodžių BŽ yra apie 24 proc. daugiau nei DŽ ir apskritai BŽ apimtis gerokai pralenks DŽ, vardažodžių abstraktų dalis jame, tikėtina, bus mažesnė nei DŽ.

DŽ$_{6i}$	BŽ
baltymìng‖as, ~*a* (1) turintis daug baltymų: ~*a sėkla.* ~*i pašarai.* ~*a duona.* ~**ùmas** (2): *Pašaro* ~*ùmas*	**baltymingùmas** dkt. ppr. vns. (2) → baltymingas: *Vidutìnis grūdų baltymingùmas. Píeno riebùmas ir̃ baltymingùmas mažéja didė́jant prìmilžiams. Sojà baltymingumù prilýgsta mė̃sai.*
banal‖ùs, ~*ì* (4) visiems žinomas, nuvalkiotas. ~**iaĩ** *prv.* ~**ùmas** (2)	**banalùmas** dkt. ppr. vns. (2) → banalus: *Mintiẽs [kū́rinio] banalùmas. Knỹgos áutoriaus negãlima apkáltinti banalumù. Jái pabódo savõsios aplinkõs banalùmas.*
blaus‖ùs, ~*ì* (4) 1. apsiniaukęs, ūkanotas: *B. dangus, oras.* 2. neryškus, blankus: ~*ì šviesa.* 3. neblizgus, matinis: *B. stiklas.* 4. apsiblausęs, paniuręs: *B. veidas. Blaũsios akys.* **blaũsiai** *prv.* ~**ùmas** (2)	**blausùmas** dkt. ppr. vns. (2) **1.** → blausus 1: *Rudeñs dienų̃ blausùmas.* **2.** → blausus 2: *Mėnesíenos blausùmas.* **3.** → blausus 3: *Príetemos blausùmas. Tóks padūmãvęs blausùmas núotraukai suteĩkia daugiaũ paslaptiẽs.* **4.** → blausus 4: *Minčių̃ [prõto blausùmas].* **5.** → blausus 6: *Òptinis fòlijos blausùmas. Blausùmas yrà išskirtìnis šiõ parkė̀to brúožas.* **6.** → blausus 7: *Akių̃ blausùmas.*
begalýb‖ė (1) 1. tolis be pabaigos: *Kelias tolsta į* ~*ę.* 2. daugybė, begalė: *B. tų žmonių.* 3. *mat.* baigtinės ribos neturintis dydis, neribotai besitęsiantis procesas	**begalýbė** dkt. (1) **1.** tolis be pabaigos: *Dangaũs begalýbė.* **2.** begalė, daugybė: *Begalýbė ātspalvių. Tìk kráustydamiesi suprãtome, kókią begalýbę knỹgų sùkaupėme.* **3.** baigtinės ribos neturintis dydis, neribotai besitęsiantis procesas: *Potencialiójі begalýbė. Aktualiójі begalýbė.* **4.** tai, kas be pabaigos, kas neribota; sin. beribiškumas: *Begalýbė ir̃ baigtinýbė.* • ant. baigtinumas, baigtinybė. ◊ **ikì begalýbės** labai ilgai: *Taĩ negãli tę̃stis ikì begalýbės. Galė́jome sė́dė́ti ir̃ šnekė́tis ikì begalýbės.*

$DŽ_{6i}$	BŽ
brangenýb‖ė (1) 1. brangus, vertingas daiktas: *Prisipirko visokių ~ių.* 2. neįprastas brangumas	**brangenýbė** dkt. (1) **1.** brangus, vertingas daiktas (ppr. apie juvelyrikos dirbinius): *Brangenýbių dėžùtė. Laikýti brangenýbes bánko seifè. Eksponúoti karãliškąsias brangenýbes. Sáugau tẽčio láiškus kaĩp didžiáusią brangenýbę. Vienìems mẽdis – brangenýbė, kitíems – aplinkõs teršėjas.* | didelę vertę turintis dalykas, reiškinys: *Pãveldo brangenýbė. Palangõs brangenýbė – giñtaro muziẽjus. Didžiáusia mūsų brangenýbė – sù vaikaĩs praléistas laĩkas. Láisvė [gyvýbė] – brangenýbių brangenýbė.* **2.** iron. brangusis (apie mylimą žmogų): *Màno brangenýbė niẽko neválgo. Turétų sandėliukè kažkuř būti tà lémpa, jéi màno brangenýbė neìšmetė.* **3.** BRANGYBĖ 1: *Õ jaũ kavõs brangenýbė!*
būtinýbė (1) būtinas dalykas: *Knyga dabar visiems yra b.*	**būtinýbė** dkt. (1) **1.** būtinas dalykas: *Internètas jaũ seniaĩ ne prabangà, o būtinýbė.* **2.** būtinumas, reikalingumas: *Vyriausýbei iškìlo būtinýbė priimti sudėtìngus sprendimùs. Jéi nėrà būtinýbės, nesinaudókite óro kondicioniẽriumi.*

3.3. Veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai

3.3.1. PRIESAGOS *-tojas, -toja* VEDINIAI. DŽ yra 27 priesagos *-tojas, -toja* vediniai – 13 porų mobiliųjų daiktavardžių ir 1 daugiskaitinis zoologijos terminas *buriuotojai*. Visais atvejais jie yra įtrauktiniai, išskyrus 3 – tai minėtasis *buriuotojai* ir *barstytojas, barstytoja* bei *braižytojas, braižytoja,* kurie $DŽ_{6i}$ kažkodėl pateikiami ir pamatinių veiksmažodžių straipsniuose, ir atskirai, duodant tik nuorodas į pamatinius veiksmažodžius.

BŽ šių vedinių ne itin padaugėjo – iš viso pateikta 34, t. y. 17 porų mobiliųjų daiktavardžių, iš jų 4 naujos (8 žodžiai: *badautojas, badautoja, balzamuotojas, balzamuotoja, bėgiotojas, bėgiotoja, blefuotojas, blefuotoja*). Minėtas daugiskaitinis zoologijos terminas neįtrauktas, nes BŽ šie terminai pateikiami pagal kitokią metodiką.

Palyginus veikėjų pavadinimų, padarytų su priesaga *-tojas, -toja* pateikimą DŽ ir BŽ, matyti, kad BŽ jis tikslesnis ir išsamesnis:

DŽ$_{6i}$	BŽ
bals‖úoti, ~*úoja, ~ãvo* 1. per rinkimus paduoti balsą: *B. už kandidatą.* 2. vienbalsę melodiją versti daugiabalse. ~**ãvimas** (1): *Viešas, slaptas ~ãvimas.* ~**úotojas,** ~*úotoja dkt.* (1)	**balsúotojas, balsúotoja** dkt. (1) žmogus, kuris turi teisę balsuoti per rinkimus, referendumą ar pan.: *Balsúotojų sąrašas. Peř šiuõs savìvaldos rinkimùs bùvo kaĩp niẽkad mažaĩ balsúotojų.* • plg. rinkėjas. | žmogus, kuris balsuoja: *Visùs balsúotojus kviẽčiame dalyváuti iř kituosè mū́sų svetaĩnės konkùrsuose.*
braižýtoj‖as, ~*a dkt.* (1) → 2 braižyti: *Jis dirba ~u* 2 **braižýti,** *braĩžo, braĩžė* daryti brėžinį: *Namo projektą b. Braĩžomoji geometrija.* **braĩžym‖as** (1): ~*o įrankiai* **braižýtoj‖as,** ~*a* dkt. (1): *Jis dirba ~u*	**braižýtojas, braižýtoja** dkt. (1) žmogus, kuris daro brėžinius, braižybos specialistas: *Braižýtojas-konstrùktorius. Braižýtojas topogrãfas. Mẽdžio [metãlo] gaminių braižýtojas. Siuvinių braižýtoja. Jì dìrba braižýtoja vienojè inžinèrijos bendrovėje. Įgijaũ braižýtojo iř kompiuterìnės ǐrangos operãtoriaus kvalifikãciją.*
bur‖iúoti, ~*iúoja, ~iãvo* plaukti su buriniu laivu: ~*iúoja prieš vėją.* ~**iãvimas** (1): ~*iãvimo sportas.* ~**iúotojas,** ~*iúotoja dkt.* (1) **buriúotojai** *dgs.* (1) *zool.* stambių puošnių drugių, kurie, retai plasnodami, sklando, šeima (Papilionidae)	**buriúotojas, buriúotoja** dkt. (1) **1.** buriuojantis žmogus: *Kiekvíenas lietùvis buriúotojas gãli keliáuti iř pamatýti pasáulį. Peñkiasdešimt septyneriũ mẽtų kintìškis buriúotojas léidosi ĭ dvejũ mẽtų keliõnę põ pasáulį.* **2.** buriavimo sportininkas: *Buriúotojų klùbas. Buriúotojas profesionãlas. Jaunìmo olimpinėse žaidỹnėse dalyváuja iř buriúotojas ìš Lietuvõs. Põ dešimtiẽs plaukìmų paaiškẽs buriúotojos, kovósiančios dẽl medãlių finãlo plaukimė.*

Vedinių *balsuotojas, balsuotoja* pateikimas DŽ suponuoja mintį, kad veikėjo pavadinimas, kaip ir pamatinis žodis, gali turėti dvi leksemas, t. y. priesagos *-tojas, -toja* vedinys remiasi abiem pamatinio veiksmažodžio reikšmėmis. BŽ, kuriame vediniai pateikiami atskirais straipsniais, apibrėžiami ir iliustruojami, matyti, kad *balsuotojas, balsuotoja* turi du reikšmės atspalvius – kaip politikos terminas ir kaip žmogaus, kuris tiesiog balsuoja, renkasi (šiuo atveju jo darybos reikšmė iš esmės sutampa su leksine), pavadinimas, tačiau akivaizdu, kad nėra leksemos, susijusios su muzikos sritimi.

Buriuotojo, buriuotojos atveju BŽ taip pat pateikia tikslesnę semantinę struktūrą, nes remiantis vartosenos pavyzdžiais galima išskirti dvi leksemas – tiesiog buriuojančio žmogaus ir buriavimo sportininko pavadinimus. DŽ tėra šio žodžio nuoroda į pamatinį veiksmažodį ir kirčiuotė.

3.3.2. Priesagos *-ėjas, -ėja* vediniai. DŽ pateikiama 16 veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų, padarytų su priesaga *-ėjas, -ėja.* Tai 8 poros mobiliųjų daiktavardžių, iš jų 3 (6 žodžiai) yra įtrauktinės (*baudėjas, baudėja, braukėjas, braukėja, brukėjas, brukėja*).

BŽ atsisakius 6 DŽ esančių vedinių *bėrėjas, bėrėja*, *bloškėjas, bloškėja, bridėjas, bridėja* ir įtraukus 2 naujus *baigėjas, baigėja*, iš viso pateikiama 12 minėtos darybos kategorijos vedinių (6 poros mobiliųjų daiktavardžių), išvestų su priesaga *-ėjas, -ėja*: *baigėjas, baigėja*, *baudėjas, baudėja, beldėjas, beldėja, braukėjas, braukėja, brukėjas, brukėja, būrėjas, būrėja*.

Kaip ir priesagos *-tojas, -toja* atveju, kai kurie priesagos *-ėjas, -ėja* vediniai $DŽ_{6i}$ pateikiami dvejopai – atskirais straipsniais, kuriuose nurodomas jų pamatinis veiksmažodis ir kirčiuotė, ir įtraukti į pamatinių veiksmažodžių straipsnius. Tokių yra net 5 poros iš 8: *beldėjas, beldėja, bėrėjas, bėrėja, bloškėjas, bloškėja, bridėjas, bridėja* ir *būrėjas, būrėja* (žiūrėta 2015 06). Tiek pateikiant atskiru straipsniu, tiek įtrauktiniu būdu paprastai lieka neaiški semantinė vedinio struktūra. Pamatinis žodis aiškus, tačiau neaišku, kuriomis jo reikšmėmis semantiškai gali remtis vedinys, taigi, nežinia, kiek pastarasis turi reikšmių. Vienintelis

atvejis (*bėrėjas, bėrėja*), kai savarankiškame vedinio straipsnyje nurodomas ne tik pamatinis veiksmažodis, bet ir vedinį semantiškai pamatuojančios trys jo reikšmės, tik dar labiau painioja DŽ skaitytoją, nes kitu, įtrauktiniu, būdu pateikiami tie patys *bėrėjas, bėrėja*, sprendžiant pagal formalią straipsnio struktūrą, lyg gali remtis visomis keturiomis antraštinio žodžio (pamatinio veiksmažodžio) *berti* reikšmėmis. Plg. keletą priesagos *-ėjas, -ėja* vedinių, kaip juos pateikia $DŽ_{6i}$ ir BŽ (vedinių *bėrėjas*, *bėrėja* šiame žodyne atsisakyta dėl nedažnos vartosenos), iš kurių matyti, kad BŽ pasirinktas ne nuorodinis, o aiškinamasis šių vedinių pateikimo būdas yra tikslesnis, geriau atspindintis vartoseną ir apskritai teikiantis daugiau informacijos:

$DŽ_{6i}$	BŽ
bėrė́j‖as, ~*a* dkt. (1) → berti 1–3 **beřti,** *bẽria, bẽrė* 1. pilti smulkius, birius daiktus: *B. iš saujos grūdus, smėlį.* ‖ *prk.*: *Žodžius b.* (greitai kalbėti). 2. vėtyti: *Žirnius sėklai b.* 3. sėti: *Kur bẽrė, ten augo.* 4. spuogais versti: *Jam veidą bẽria.* **bėrė́j‖as,** ~*a dkt.* (1) **bėrìmas** (2)	–
beldė́j‖as, ~*a* dkt. (1) → belsti **bél‖sti,** ~*džia, ~dė* 1. sukelti garsą daužant: *B. durìs kumščiais. B. į langą.* ‖ *prk.*: *Kelinta diena ~džia* (šaudo). ‖ *sngr.*: *~skis, gal prisišauksi.* 2. triukšmauti: *Vaikai po gryčią ~džia.* ‖ *sngr.* 3. *šnek.* gyvai pasakoti: *~sk, ką girdėjai.* **beldė́j‖as,** ~*a dkt.* (1). ~**dìmas** (2)	**beldė́jas, beldė́ja** dkt. (1) kas beldžia: *Gyvẽname studeñtų bendrãbutyje ir neatsìginame įkyrių beldė́jų į̃ durìs. Šìtos kaimýnės – nuolatìnės beldė́jos į̃ síeną (kařtais mùziką peř gařsiai klaũsome).*

DŽ$_{6i}$	BŽ
būrėj‖as, ~a *dkt*. (1) → 1 burti	**būrėjas, būrėja** dkt. (1) žmogus, kuris buria, pranašauja, spėja ateitį: *Būrėja kõrtomis. Būrėjo žmónės íeško nè tadà, kaĩ gyvẽnimas klóstosi palankiaĩ. Kaĩp bùvo eĩnančių pàs būrė́jas, taĩp ir bùs. Kai kuriẽ būrė́jai mégsta dìrbti tamsiamè kambaryjè.*
braũk‖ti, ~*ia,* ~*ė* 1. lengvai spaudžiant traukti; traukiant šluostyti: *B. pir̃štu per stalą. Prakaitą ~ia nuo veido. Dulkes, voratinklius b.* (šluoti). *Lapus, uogas b.* (skinti visa sauja). 2. šukuoti nurautų linų galveles: *Linus b.* 3. brukti (linus). 4. brėžti per ką ar po kuo: *Pavyzdžius ~ite spalvotu pieštuku. Tą žodį braũk lauk. Iš sąrašo b.* 5. *šnek*. greitai važiuoti, eiti: *B. į svečius. Su dviračiu b.* ~**ė́jas,** ~*ė́ja* dkt. (1) ~**ìmas** (2)	**braukė́jas, braukė́ja** dkt. (1) etnogr. žmogus, kuris su brauktuve valo linus: *Linų̃ braukė́ja.*

Palyginus priesagų *-tojas, -toja* ir *-ėjas, -ėja* vedinių BŽ ir DŽ skaitinius duomenis matyti, kad pirmųjų BŽ padaugėjo apie 20 proc., o antrųjų sumažėjo apie 33 proc. Apskritai šios darybos veikėjų pavadinimų, abiejų priesagų vedinių, BŽ pateikiama kiek (apie 13 proc.) mažiau, tačiau ši leksikos grupė 21 proc. atnaujinta, palyginti su DŽ antraštynu.

3.4. Prieveiksmiai

3.4.1. PRIESAGOS *-(i)ai* VEDINIAI. DŽ pateikiami 57 prieveiksmiai – priesagos *-(i)ai* vediniai[20]. Tik vienas prieveiksmis (*bai-*

[20] Prieveiksmiai *baikščiai*, *blaiviai* ir *bobiškai* kaip įtrauktiniai DŽ$_{6i}$ randami tik ieškant jų pagal pamatinius būdvardžius *baikštus*, *blaivus* ir *bobiškas*, vienų pačių jų automatinė paieška neranda (žiūrėta 2015 06). 9 žodžiai (15,8 proc.) pateikiami dvejopai – ir atskiru straipsniu, kuriame paprastai tebūna nuoroda į pamatinį

siai) yra apibrėžiamas ir skiriamos 2 jo reikšmės, nors ir ne savarankiškame straipsnyje (kuris irgi pateikiamas, bet jame tėra nuoroda į pamatinį būdvardį), o to pamatinio būdvardžio *baisus* straipsnio pabaigoje. Taip tik 1,7 proc. aptariamųjų prieveiksmių DŽ turi apibrėžtis, likę aiškinami nuorodiniu būdu. Tiesa, 20 žodžių (35 proc.) nurodant iliustruojami dažniausiai vienu vartosenos pavyzdžiu, ir tai yra vienintelis duomuo, iš kurio galima nustatyti arba tik spėti, kuria pamatinio būdvardžio reikšme remiasi vedinys. 14 prieveiksmių (24,6 proc.) pateikiami keliareikšmių, 2–5 reikšmės turinčių pamatinių būdvardžių straipsniuose, tačiau įtrauktinis pateikimo būdas neparodo, kiek reikšmių iš tikrųjų turi pats vedinys ir kuriomis pamatinio žodžio reikšmėmis jis remiasi. Plg. keleto tų pačių prieveiksmių pateikimą DŽ ir BŽ:

DŽ$_{6i}$	**BŽ**
beržgždž‖ias, ~*ià* (4) 1. nepasilaksčiusi, nevaisinga (apie karves, kumeles, ožkas, avis ir kt.). 2. nevedantis vaisių: ~*ià obelis*. 3. *prk*. tuščias, neduodantis rezultatų: *B. darbas*. 4. *tarm*. prinokęs, sukietėjęs (apie žirnius). ~**iaĩ** *prv*. : ~*iaĩ kalbėti* (veltui). **bergždùmas** (2)	**bergždžiaĩ** prv. be rezultatų; sin. tuščiai: *Bergždžiaĩ bandaũ uždarýti lángą. Jìs mégsta bergždžiaĩ giñčytis*.
bjaur‖ùs, ~*ì* (4) 1. negražus, nedailus; šlykštus, atstumiantis: *B. pažiūrėti. B. valgis, kvapas*. 2. prastas, šlapias, subjuręs: *B. kelias, oras*. 3. piktas: *B. šuo*.	**bjaũriai** prv. **1.** → bjaurus 1: *Bjaũriai atródyti*. | aukšt.: *Dár bjauriaũ išsidažýti negalėjai* (apie makiažą)*?* **2.** → bjaurus 2: *Bjaũriai drėgnà ir šaltà dienà. Bjaũriai sáldūs váistai*.

būdvardį, kartais dar iliustracija, ir kaip įtrauktiniai (*bailiai, baisiai, baugščiai, bjauriai, blankiai, blausiai, blyškiai, brandžiai, brangiai*). Vienu atveju (*baugiai*) prieveiksmis nurodomas į pamatinį būdvardį, o šio straipsnio nėra. Tokie atvejai greičiausiai laikytini korektūros klaidomis, apmaudžiais neapsižiūrėjimais, o ne sisteminiais žodyno rengimo metodikos dalykais.

DŽ$_{6i}$	BŽ
4. *prk*. niekingas, nedoras: *B. darbas. B. žmogus. Meilikauti nedora, ~ù.* 5. *prk*. smarkus, didelis: *B. šaltis, skausmas.* **bjaũriai** *prv.*: *B. atrodo, šneka. B.* (labai) *skauda.* **~ỹn** *prv.*: *Kuo tolyn, tuo ~ỹn.* **~ùmas** (2)	**3.** → bjaurus 3: *Bjaũriai nusikéikti.* | aukšt.: *Jìs pasìelgė dár bjauriaũ.* | aukšč.: *Pabudaũ bjauriáusiai nusiteĩkęs.* **4.** → bjaurus 7: *Vãkar bjaũriai skaudéjo dañtį.*
blaiv‖**ùs,** *~ì* (4) 1. giedras, aiškus, mėlynas, skaidrus: *B. dangus nė vieno debesėlio.* 2. negirtas: *Girtas dainuosi, b. vaitosi* (*tts.*). 3. *prk*. aiškiai galvojantis: *B. protas, sprendimas* **blaĩviai** *prv.*: *B. galvoti.* **~ỹn** *prv.* **~ùmas** (2)	**blaĩviai** prv. **1.** nevartojant svaigalų: *Blaĩviai gyvénti [lìnksmintis, léisti laisvãlaikį].* **2.** aiškiai, pamatuotai, protingai: *Išmókti blaĩviai mąstýti [protáuti]. Sugebėti blaĩviai įvértinti situãciją. Blaĩviai reagúoti.* | aukšt.: *Pradėti vìską vértinti blaiviaũ.* | aukšč.: *Blaiviáusiai mąstantis polìtikas.*
bóbišk‖**as,** *~a* (1) → boba 1: *B. darbas, drabužis.* **~ai** *prv.*: *Jauna, o rengias ~ai.* **~ùmas** (2)	**bóbiškai** prv. menk. → bobiškas 1: *Bóbiškai verkšlénti. Bóbiškai atródyti [reñgtis]. Jì bùvo bóbiškai kerštìnga [plepì].*
2 **bùk**‖**as,** *~à* (4) 1. nesmailus, atšipęs: *B. kuolas. ~à yla, žagrė.* 2. turintis daugiau kaip 90° ir mažiau kaip 180° (apie kampus). 3. *prk.* negudrus, negabus, nepastabus: *B. žmogus.* **~aĩ** *prv.* **~ỹn** *prv.* **~ýbė** (1) **~ùmas** (2)	**bukaĩ** prv. **1.** → bukas^1 4: *Nebū́k tóks bukaĩ užsispýręs.* **2.** → bukas^1 5: *Bukaĩ spoksóti į ekrãną.* **3.** → bukas^1 6: *Põ operãcijos kařtais bukaĩ skaũda [maũdžia] pilvo ãpačią.*

BŽ, atsisakius 5 rečiau vartojamų (*balsingai, baltokai, bodžiai, bruzdžiai, bruzgiai*) ir papildomai įtraukus 21 naują (*balkšvai, baltarusiškai, banditiškai, barokiškai, beatodairiškai, bėgtinai, belgiškai, berniokiškai, besaikiškai, besotiškai, betiksliškai, birmietiškai, blandžiai, blukiai, bohemiškai, bolševikiškai, braziliškai, britiškai, būdvardiškai, buitiškai, bulgariškai*), iš viso pateikiami 73 priesagos *-(i)ai* prieveiksmiai. 68 proc. jų

yra vienareikšmiai, 14 turi dvi, po 4 – tris ir keturias, 1 – penkias reikšmes, taigi iš viso pateikiama 110 leksemų (DŽ šiuo aspektu negali būti ištirtas, nes, minėta, įtrauktinių būdu pateikiamų vedinių semantinė struktūra lieka neaiški). Taigi priesagos *-(i)ai* prieveiksmių, palyginus su DŽ, padaugėjo 26 proc. ir 28 proc. šios grupės leksikos yra nauja. Iš palyginimui pateiktų pavyzdžių matyti, kad BŽ, stengiantis laikytis bendro principo vienu ar kitu būdu aiškinti kiekvieną antraštinį leksinį vienetą, visi priesagos *-(i)ai* prieveiksmiai pateikiami atskirais straipsniais. 58 leksemos (52,7 proc.) turi apibrėžtis, 50 (45,5 proc.) nurodomos į konkrečią pamatinio žodžio leksemą, 2 atvejais (1,8 proc., *bešališkai* ir *betarpiškai*) nurodomą į normiškumo požiūriu pagrindinį variantą. 13 leksemų (11,8 proc.) apibrėžtis papildo pateikti sinonimai, 19 (17,2 proc.) – antonimai, 6 atvejais (5,5 proc.) siūloma palyginti su kitomis semantiškai artimomis sąvokomis. 6 leksemos (5,5 proc.) turi stilistines pažymas *šnek*. (4) arba *menk*. (2). Visais atvejais, nepriklausomai nuo aiškinimo būdo, prieveiksmiai iliustruojami vartosenos pavyzdžiais, iš kurių pažymomis išskiriamos aukštesniojo (11 atvejų, arba 10 proc.) ir aukščiausiojo (13, arba 11,8 proc.) laipsnių formos. Atkreiptinas dėmesys, kad BŽ sistemiškiau pateikiami dažnai vartojami priesagos *-(i)ai* vediniai, padaryti iš priesagos *-iškas, -a* būdvardžių, išvestų iš tautovardžių. Vien *b* raide prasidedančių jų naujų pateikiama 6 – *baltarusiškai, belgiškai, birmietiškai, braziliškai, britiškai, bulgariškai*.

3.4.2. PRIESAGOS *-yn* VEDINIAI. DŽ yra 15 būdvardinių priesagos *-yn* prieveiksmių: *baikštyn, bailyn, baisyn, baltyn, baugyn, baugštyn, bjauryn, blaivyn, blankyn, blyškyn, blogyn, brandyn, brangyn, bukyn, buklyn*. BŽ – perpus mažiau (8), neįtraukti rečiau vartojami *baikštyn, bailyn, baltyn*[21], *baugyn, baugštyn, brandyn* ir *buklyn*. Iš visų

[21] Atrodytų, kad tai akivaizdus neapsižiūrėjimas – prieveiksmis *baltyn*, regis, visai įprastas. 2015 07 30 internete rasta apie 50 nesikartojančių šio žodžio vartosenos pavyzdžių, tik dalis jų – rišliuose tekstuose. DLKT pateikia tik vieną jo pavyzdį. Taigi aišku, kad *baltyn* nedėtas dėl nedažnos vartosenos. Vis dėlto matyti, kad jis vartojamas keliomis reikšmėmis (kurios žodyne galėtų būti laikomos ir tos pačios reikšmės atspalviais, bet tam jau reikia atskiro tyrimo): **1**. ‘vis balčiau, vis

tyrinėtų *b* raide prasidedančių vedinių grupių ši yra vienintelė, kurios BŽ rengėjai visiškai neatnaujino, t. y. nepateiktas nė vienas naujas prieveiksmis su priesaga *-yn*.

BŽ priesagos *-yn* prieveiksmiai dažniausiai aiškinami nurodant pamatinį būdvardį ir jo reikšmės, kuria semantiškai remiasi vedinys, numerį bei pateikiant iliustracinių vartosenos pavyzdžių. Tuo jų pateikimas iš esmės skiriasi nuo padėties DŽ, kuriame ir šie prieveiksmiai įtraukiami į pamatinių būdvardžių straipsnius tik kaip statistiniai vienetai, neatskleidžiant jų semantinės struktūros ir neparodant vartosenos. Plg.:

DŽ$_{6i}$	**BŽ**
bais‖ùs, ~*ì* (4) 1. keliantis baimę, gąsdinantis: *B. žvilgsnis, įvykis. ~ì audra.* 2. bjaurus, atgrasus: *B. kelias. Visas purvinas ~ù žiūrėti.* 3. piktas, nuožmus: *B. šuo.* 4. *prk*. labai didelis: *B. trobesys, kalnas. ~ì nelaimė. B. džiaugsmas.* **baĩsiai** *prv*. 1. labai blogai, baugiai: *Jis atrodė b.* 2. *prk*. labai: *B. gražu. B. gilu sniego. B. norėti, gailėtis.* **~ỹn** prv.	**baisỹn** prv. vis baisiau: *Naktìs tamsỹn, õ mán vìs baisỹn.*
blank‖ùs, ~*ì* (4) 1. neaiškus, neryškus: *B. mėnuo. ~ì šviesa.*	**blankỹn** prv. **1.** → blankus 1: *Vaĩzdas ẽjo blankỹn.*

daugiau baltos spalvos': *Pirmoji gruodžio savaitė: vis šaltyn, bet ne baltyn. Kiemas nuo krintančių slyvaitės žiedlapių vis baltyn. Šermuonėlis baltyn* (keičia kailį į baltą žieminį) – *žiema artyn*. **2**. 'vis balčiau, šviesiau': *Įjungtas monitorius iš pradžių būna juodas, paskui lėtai eina baltyn*. **3**. 'vis balčiau, į žilumą': *Buvau rudaplaukė, bet laikas daro pataisas, todėl einu baltyn*. Viena (pavienė) leksema semantiškai remiasi net ne būdvardžiu, o frazeologiniu junginiu *baltosios eilės*: *Kuo tolyn, tuo tavo eilės baltyn*. Taigi tikėtina, kad artimiausiu metu, stebint šio žodžio vartoseną, bus nuspręsta ir jį įtraukti į BŽ – jei ne dėl padažnėjusios vartosenos, tai dėl akivaizdaus reikalo pateikti jo semantinę struktūrą ir paaiškinti reikšmių skirtumus.

DŽ$_{6i}$	BŽ
2. pabalęs, blyškus: *B. veidas.* 3. *prk.* silpnai atliktas, prastas, menkas: *B. paveikslas. B. eilėraštis. Blañkios rungtynės.* **blañkiai** *prv.* **~ỹn** *prv.* **~ùmas** (2)	**2.** → blankus 4: *Parādiniai minėjimai [pramogìnės TV laĩdos] eĩna blankỹn ir tuštỹn.*
blõg‖as, *~à* (4) *prš.* geras. 1. prastas, netikęs: *B. oras, kelias. B. darbas. B. mainas. ~à sveikata. B. žmogus. ~à nuotaika* (liūdna, prislėgta). *~ója pusė* (išvirkščioji). 2. turintis negerų, neigiamų ypatybių: *B. įprotis. Blõgos žinios, mintys. B. skonis* (neišlavintas). *B. mokinys* (negabus, nerūpestingas). 3. *tarm.* liesas, menkas: *B. arklys.* 4. *tarm.* silpnas (apie ligonį). 5. prietaruose apžavintis, kenkiantis: *B. žvilgsnis. ~à akis, ranka.* **~aĩ** *prv.* **~ỹn** *prv.* **~ùmas** (2)	**blogỹn** prv. **1.** → blogas 3: *Demogrāfinė padėtìs šalyjè vìs blogỹn.* **2.** → blogas 6: *Gyvẽnimas [ekonòminė padėtìs] eĩna vis blogỹn. Verslas nesìseka, kuõ tolỹn – tuõ blogỹn.* **3.** → blogas 4: *Ikì gýdymo žolėlėmis ligónis [ãkys, klausà] ėjo blogỹn, põ tõ ėmė taisýtis.*

3.5. Deminutyvai

DŽ pateikia 44 *b* raide prasidedančius deminutyvus – 42 daiktavardžius ir 2 būdvardžius. Neleksikalizuoti, neįgavę specialesnių reikšmių, nevirtę terminais deminytuvai dažniausiai pateikiami kaip iliustraciniai pamatinio žodžio vartosenos pavyzdžiai, t. y. nepažymėti morfologiškai, nenurodant jų kirčiavimo paradigmos, neatskleidžiant semantinės struktūros, neretai pateikiant tik žodžio dalį po tildės. Pavyzdžiui: **bažnýč‖ia** (1) ‘maldos namai (ppr. katalikų ir protestantų)’: *Gotikos b. ~ios bokštai, varpai. Maža bažnytėlė. Kaĩtą ir iš ~ios veda* (*tts.*); **bãt‖as** (2) ‘ant kojos aunamas odinis ar guminis gaminys su aulais ar be aulų’: *B. trina, spaudžia kojạ. ~ų pora. ~ais (~ùs) avėti,*

autis. Lengvi vasariniai ~ai. ~ėliai, ~ùkai. Nusivalyk ~ùs. ~ai gerti prašo (atkerę, atplyšę padai) [...]. Tokių yra 16 atvejų (36,36 proc. visų deminutyvų), jais po 1–5 deminutyvus įtraukiama į 9 pamatinių daiktavardžių (*bamba, barzda, batas, bernužis, beržas, bitė, boba, brolis, burna*) straipsnius. 26 daiktavardžiai ir abu būdvardžiai pateikiami atskirais straipsniais, pvz.: **balókšn‖is** (1) 'maža bala, klanas': *Ant kelio ~iai telkšo;* **bebriùkas** (2) 'bebrų jauniklis'; **bobẽlė** (2) 1. *mžb.* boba. 2. 'geležėlė, ant kurios plakamas dalgis, pentelė'; **baltytėláit‖is,** *~ė* (1), **baltytẽl‖is,** *~ė* (2) 'labai baltas'. Matyti, kad taip gali būti pateikiami ir neleksikalizuoti deminutyvai, ypač jei kita to paties žodžio leksema turi specialią reikšmę (*bobelė*).

Suvokiant, kad deminutyvai yra atskiri, savarankiški žodžiai, o ne pamatinių vardažodžių formos, BŽ kūrimo pradžioje juos ketinta bent jau išskirti iš antraštinio pamatinio žodžio vartosenos pavyzdžių – pažymėti sutrumpinimu dem. ir pateikti po stataus brūkšnio (taip pateikiami reikšmės atspalviai). Žinant, kad lietuvių kalba pasižymi deminutyvų gausa, taip tikėtasi pernelyg neišplėsti žodyno apimties (rengiant popierinį žodyną, koks jis buvo pradėtas kurti, tai buvo svarbu). Vis dėlto toliau dirbant ir stengiantis nuosekliai laikytis sistemiškumo principo bei nenusižengti siekiams kiekvienam žodžiui kurti išsamų žodyninį straipsnį, nutarta būtent taip teikti ir visus deminutyvus. Juolab paaiškėjus, kad nuo pernelyg didelės deminutyvų gausos patikimai saugo nuosekliai taikomas vienas iš jų atrankos principų – vartosenos dažnumo vertinimas.

BŽ yra 83 mažybiniai-maloniniai vardažodžiai – 77 daiktavardžiai (iš jų trys poros mobiliųjų) ir 6 būdvardžiai. Naujai pateikiami 56 deminutyvai – 52 daiktavardis: *bajoraitis, bajoraitė, bakelis, balandėlė, balandžiukas, baliukas, balutė, bambutė, banditėlis, banditėlė, banditukas, banditukė, barzdelė, barzdikė, barzdžiukė, batelis, batonėlis, batukas, bažnytėlė, bėriukas, bernužėlis, bėrukas, berželis, beržynėlis, beždžionėlė, beždžioniukas, bitelė, bitinėlis, bitutė, blynelis, blynukas, bokštelis, bortelis, boružėlė, briaunelė, brikelė, bryzelis, brolelis, broliukas, brolužėlis, brolužis, bučiukas*[1]*, bučiukas*[2]*, būdelė, buliukas, bulvytės, bumbuliukas, burbuliukas, burnelė, buteliukas, butukas* ir 4 būdvardžiai: *baltučiukas, -ė, baltutėlaitis, -ė, baltutėlis, -ė, baltutis, -ė*. Tiesa, kai kuriuos naujais ga-

lima vadinti tik su išlyga, nes DŽ jie taip pat pateikti, bet ne kaip antraštiniai žodžiai, pvz., *brolelis, broliukas, brolužėlis* įtraukti į pamatinio daiktavardžio *brolis* straipsnį kaip pirmosios jo leksemos iliustracijos, tas pats pasakytina ir apie *barzdelė, batelis, batukas, bažnytėlė, berželis, bitelė, burnelė*. Į tai atsižvelgus galima teigti, kad BŽ šios srities leksika atnaujinta apie 53 proc. Palyginus žodžio *brolis* darybos lizdo vedinius abiejuose žodynuose matyti, kad DŽ minėtu įtrauktiniu būdu dar pateikiami *brolutis* ir *brolaitis*. BŽ jų atsisakyta kaip retesnių.

DŽ$_{6i}$	**BŽ**
balandẽl‖is (2) 1. *mžb.* b a l a n d i s 1. 2. maloninis kreipimasis: *O tu, mano ~i!* 3. *kul.* kopūstų vyniotinis su mėsos įdaru, kopūstainis	**balandẽlis** dkt. (2) **1.** dem. b a l a n d i s 1: *Añt palángės nùtūpė balandẽlis ir ẽmė burkúoti.* **2.** balandžių jauniklis; sin. balandžiukas: *Išsirìto balandẽliai.* **3.** maloninis artimo, brangaus žmogaus pavadinimas: *Õ, tù màno balandẽli!* | iron.: *Nà kã̀, įkliuvaĩ, balandẽli? Štaĩ kuř jũs, balandẽliai!* **4.** kopūstų vyniotinis su ppr. mėsos įdaru: *Pietùms vìrsime balandẽliùs. Nóri vegetãriškų balandẽlių sù daržóvių ǰdaru?* ◊ **kaĩp dù balandẽliai** darniai: *Jiẽ gyvẽna kaĩp dù balandẽliai.*
bernùž‖is (2) *malon.* jaunas, nevedęs vyras: *Atjoja b. viešu kelužėliu* (*d.*). *Jaunas ~ẽlis*	**bernùžis** dkt. (2) flk. BERNELIS: *Atjójo bernùžis viešù kelužėliù. Ař jõs* (našlaitės lietuvės) *veřkia sūnaũs, ař bernùžio brangaũs?* (poez.). **bernužẽlis** dkt. (2) **1.** flk. BERNELIS: *Iř atjójo bernužẽlis, báltas gražùs dobilẽlis. Sugrį̃žk sugrį̃žk, jáunas bernužẽli!* **2.** ppr. jaunas, nevedęs vyras ar vaikas: *Į̃ partizanùs ẽjo iř Lietuvõs kariniñkai, iř paprastì káimo bernužẽliai. Dár kẽletas bokãlų (išgérto alaũs), iř bernužẽliai jaũ suñkiai añt kójų bepastóvi* (iron.). *Màno bernužẽliams jaũ penkerì mẽtai.*

DŽ$_{6i}$	BŽ
bról‖is (1) 1. vyriškos lyties žmogus kitiems savo tėvų vaikams: *Ji (jis) turi du vyresnius ~ius. Gyvena kaip ~iai, mylisi kaip seserys. Netikras b.* (ne to paties tėvo ar motinos). *~ėliai (~užẽliai) žirgelius balnojo* (*d.*) . *~iùk (~ùti, ~áiti) mano!* 2. *tarm*. pajaunys: *Prašė mane už ~į.* 3. *prk*. tos pačios aplinkos, bendrų interesų vyras; artimas, bendras, bičiulis, draugas: *Ponas ne b.* (*tts.*). *Kodėl, ~i (~aũ), toks nuliūdęs?* 4. *bažn*. brolijos narys; vienuolis. ◊ *Saulės b.* (tinginys). *Vėjo b.* (vėjavaikis)	**brolẽlis** dkt. (2) dem. brolis 1: *Motùlė rytuõs, tėvẽlis vakaruõs, brolẽlis sãkalas žaliuõs miškuõs* (flk.). *Sesuõ aferìstė, kodẽl brolẽlis turétų bū́ti kitóks?* (iron.) **broliùkas** dkt. (2) **1.** dem. brolis 1: *Jái patiñka rū́pintis mažesniù broliukù. Sesùtės neturiù, tìk dù broliukùs. Neskriaũsk broliùko!* **2.** šnek. dem. brolis 3: *Põ dviejų̃ trijų̃ dienų̃ vienuõliai víenas kìto kláusia, ar̃ nemãtė tõ senývo broliùko.* **brolùžis** dkt. (2) dem. brolis 1: *Prósenelis kadáise sù sàvo brolužiù pasidalìno kẽturiasdešimt hektãrų žemẽlės. Jókim, brolùžiai, viešù kelužiù* (flk.). **broluž̃elis** dkt. (2) dem. brolis 1: *Õ dù bróliai broluž̃ẽliai žirgeliùs balnójo* (flk.).
bandẽlė (2) nedidelis pyrago kepinys	**bandẽlė** dkt. (2) nedidelis pyrago kepinys: *Sluoksniúota bandẽlė. Mégstu bandelės sù várške. Vakarienė – píenas sù bandelė.* | tokio kepinio pavidalo keptas valgis: *Bulvìnė bandẽlė.*
brūkšnẽlis (2) 1. *mžb*. brūkšnys 1. 2. *lingv*. rašto ženklas (-)	**brūkšnẽlis** dkt. (2) **1.** dem. brūkšnys 1: *Júodos sù mažaĩs baltaĩs brūkšnẽliais kélnės. Įgùdusi rankà* (ant marginamo kiaušinio) *braũkia vãško brūkšneliùs, dẽda taškučiùs.* **2.** rašto ženklas (-): *Brūkšnẽlis ir̃ brūkšnỹs yrà skirtìngi ženklaĩ. Tar̃p dviejų̃ ar̃ daugiaũ to patiẽs asmeñs vardų̃ brūkšnẽlis nerãšomas.*

DŽ$_{6i}$	BŽ
	Žõdžiai rãšomi nè „peř brūkšnẽlį“, õ „sù brūkšneliù“. Visúotinis įprotis viẽtoj brūkšnių rašýti brūkšneliùs jaũ ródo raštingùmo smukìmą.
blakstienẽlė (2) *biol*. trumpas žiuželis	**blakstienẽlė** dkt. ppr. dgs. (2) **1.** dem. blakstiena: *Blakstienẽlė táu añt skrúosto, nusibraũk.* **2.** kai kurių vienaląsčių organizmų viena iš trumpų, plaukelio pavidalo išaugų, padedančių judėti: *Blakstienẽlės yrà trumpèsnės ùž žiuželiùs, bèt jų sándara panašì. Trumpesnės ir̃ gausesnės blakstienẽlės tùri infuzòrijos.*
blezdingẽlė (2) *etnogr*. šokis, vaizduojantis kregždės skraidymą	**blezdingẽlė** dkt. vns. (2) **1.** dem. blezdinga: *Tàs paukštẽlis – taĩ šelmenìnė kregždùtė, visų apdainúota blezdingẽlė. Jáunos gimnazìstės tařsi blezdingẽlės – nè šóko, õ skráidžiojo.* **2.** etnogr. lietuvių liaudies merginų šokis su skarelėmis, vaizduojantis kregždės skraidymą: *Mán arčiaũ šir̃diės buvo blezdingẽlė ir̃ sadùtė. Blezdingẽlė dainúojama ir̃ šokamà poromìs.*

4. TIKRINIAI DAIKTAVARDŽIAI

Neretai žodyno rengėjų klausiama, kodėl į BŽ traukiami ir tikriniai daiktavardžiai – kai kurie vietovardžiai, dangaus kūnų pavadinimai, mitologiniai asmenvardžiai ir pan. Taip buvo daroma jau DŽ, nuo ketvirtojo šio žodyno leidimo elektroninio varianto[22]. Skirtumas tik toks,

[22] Ketvirtasis DŽ leidimas (knygos pavidalo) išėjo 2000 metais. 2002 m. buvo išleista jo kompaktinė plokštelė. 2003 m. elektroninis žodyno variantas, papildytas vietovardžių priedu, kurį sudarė vietovardžių tyrinėtojas L. Bilkis, buvo pateiktas internete. Taigi DŽ vietovardžiai pateikiami nuo 2003 metų.

kad mitologiniai asmenvardžiai, kai kurių dangaus kūnų ir kt. vardai buvo bendrame tekste, o vietovardžiai – atskirame priede.

4.1. Vietovardžiai. BŽ rengėjų nuomone, naudingiau, kai bendrašakniai žodžiai pateikiami greta, pavyzdžiui: *Babilonas*, *babilonietis*, *babilonietė, Babilonija*; *baltarusybė*, *Baltarusija*, *baltarusis*, *baltarusė, baltarusiškai*, *baltarusiškas*, *-a*, *baltarusiškumas*; *Biržai*, *biržėnas*, *biržėnė*, *biržietis*, *biržietė*, *biržiškis, biržiškė* ir pan. Taip daroma ir daugelyje užsienio žodynų[23].

Vietovardžių atrankos kriterijai DŽ ir BŽ panašūs, tad didžioji dauguma pateikiamų vietovardžių abiejuose žodynuose sutampa. Į BŽ įtraukti:

- Lietuvos miestų, miestelių, žymesnių kaimų pavadinimai (*Biržai, Baisogala, Bijutiškis*);
- kai kurie miestų dalių pavadinimai (*Baltupiai, Babėnai*);
- kai kurių Lietuvos upių, ežerų, kalnų, miškų ir kt. vardai (*Babrungas, Biržulis, Birutės kalnas, Byvainė*);
- istorinių baltų žemių, taip pat kaimynų šalyse esančių didesnių ir lietuvių kultūros, etnografijos, istorijos ar kuriuo kitu atžvilgiu svarbių miestų, miestelių bei kaimų vardai (*Barta, Breslauja, Bildviečiai*);
- beveik visų visuotinai pripažintų pasaulio žemynų, valstybių, jų sostinių, kai kurių autonominių ir kitokių dalių, valdų, taip pat didžiausių miestų vardai (*Bangladešas, Baku, Baškirija, Badenas-Viurtembergas, Baltimorė*);
- kitų didžiųjų, žinomiausių pasaulio geografijos objektų (vandenynų, jūrų, ežerų, upių, kalnynų ar kalnų, salų bei jų grupių, pusiasalių ir kt.) vardai (*Balearų jūra, Baikalas, Bermuda*)[24].

[23] Plg. WCD. Elektroniniuose žodynuose pradėjus rašyti ieškomą žodį, atidaromas siūlomų žodžių sąrašas, iš kurio akivaizdu, kad bendriniai ir tikriniai daiktavardžiai pateikiami viename sąraše, dar plg.: AHDEL, CD, OD.

[24] Plačiau apie DŽ vietovardžių pateikimą žr. http://dz.lki.lt/place .

4.1.1. Valstybių ir kai kurių kaimų pavadinimai. BŽ ir $DŽ_{6p}$[25] pateikiami ir trumpieji, ir ilgieji (oficialūs) valstybių pavadinimai, pvz.:

$DŽ_{6p}$	BŽ
Baltarùsija (1), **Gùdija** (1), **Baltarùsijos Respùblika** *of.* valstybė Rytų Europoje **Baltarùsijos Respublika** *žr.* Baltarùsija	**Baltarùsija** dkt. vns. (1), ofic. **Baltarùsijos Respublika** valstybė Rytų Europoje; sin. Gudija: *Baltarùsijos Respùblikos ambasadà. Baltarùsijos parlameñto pavadìnimas – Baltarùsijos Respùblikos Tarýba. Baltarùsijos pasíenyje sù Líetuva nemažaĩ išlìkusių lietùviškų káimų.*
Beĺgija (1), **Beĺgijos Karalỹstė** *of.* valstybė Vakarų Europoje **Beĺgijos Karalỹstė** *žr.* Beĺgija	**Beĺgija** dkt. vns. (1), ofic. **Beĺgijos Karalỹstė** valstybė Vakarų Europoje, prie Šiaurės jūros: *Beĺgijoje yrà trỹs valstýbinės kal̃bos: olándų (flamándų), prancū̃zų (valònų tarmė̃) ir vókiečių.*

$DŽ_{6i}$ pateikiama kiek kitaip. Šioje žodyno versijoje paieška galima ir pagal *Belgija*, ir pagal *Belgijos Karalystė*, tačiau surinkus žodį *Belgija* atidaromas toks straipsnis – **Beĺgijos Karalỹstė** *of.* ‘valstybė Vakarų Europoje’. Kitaip tariant, pačiame straipsnyje žodžio *Belgija* nebeliko, taigi nėra ir informacijos apie jį (pvz., kirčiuotės). Taip pat yra ir su kitų valstybių pavadinimais: straipsnių antraštėmis eina tik ilgieji (oficialūs), nors paieška galima ir pagal trumpuosius (kurie iš esmės savo straipsnių neturi). Leksikografijos požiūriu tai nėra gerai, nes ieškoma vieno, randama kita ir, svarbiausia, nebenurodoma tikrinio žodžio kir-

[25] 2006 m. išleistas šeštas (trečias elektroninis) DŽ leidimas – kompaktinė plokštelė. Nuo 2011 m. jis pateikiamas internete adresu – http://dz.lki.lt/. Nors tai yra tas pats leksikografinis šaltinis, vizualiai informacijos pateikimas vienu ar kitu atveju šiek tiek skiriasi. Leksikografinės technikos dalykai yra ne mažiau svarbūs už dalykinę žodynuose pateikiamą informaciją, todėl lyginant BŽ ir DŽ šiame straipsnyje ten, kur reikia parodyti skirtumus, kompaktinė DŽ plokštelė žymima $DŽ_{6p}$, o jo internetinis variantas – $DŽ_{6i}$

čiuotė. Ji pažymėta tik prie trijų valstybių pavadinimų – tais atvejais, kai sutampa trumpasis ir oficialusis pavadinimai: **Barbadòsas** (2) *of*. ‘valstybė Vest Indijoje’; **Belìzas** (2) *of*. ‘valstybė Vidurio Amerikoje’; **Burkina Fãsas** (2) *of*. ‘valstybė Vakarų Afrikoje’.

Veikiausiai $DŽ_{6i}$ toks pateikimas galėjo atsirasti dėl kokių nors programavimo dalykų. Nes jei šitokį valstybių pavadinimų pateikimą dar galima suprasti, tai analogiškas dviejų kaimų pavadinimų pateikimas niekaip nesuprantamas. Turimi omenyje *Būdviečiai* ir *Bildviečiai*. Plg. šių vietovardžių pateikimą BŽ, $DŽ_{6p}$ ir $DŽ_{6i}$:

$DŽ_{6p}$	BŽ
Bìldviečiai (1), **Lugòvojė** (1) *of*. kaimas Rusijos Kaliningrado srities Nesterovo rajone	**Bìldviečiai** dkt. dgs. (1) istorinis Kaliningrado srityje esančio Lugovojės kaimo pavadinimas: *Stãlupėnų apskrityjė bùvo devýnios evangèlikų liuterõnų parãpijos: Bìldviečiai, Enciū́nai, Stãlupėnai, Tolmìnkiemis ir̃ kt.* **Lugòvojė** dkt. (1) kaimas Kaliningrado srityje: *Káimas Lugòvoje vadìnamas nuõ tū́kstantis devynì šimtaĩ kẽturiasdešimt šeštū̃ mẽtų.* • plg. Bildviečiai.
Bũdviečiai (1), **Malomožáiskojė** (1) *of*. kaimas Rusijos Kaliningrado srities Nemano rajone	**Bũdviečiai** dkt. dgs. (1) istorinis Kaliningrado srityje esančio Malomožaiskojės kaimo pavadinimas: *Ikì aštuoniólikto ámžiaus pradžiõs dìdžiojo mãro ir̃ bãdo bevéik visì Bũdviečių gyvéntojai bùvo lietùvininkai.* **Malomožáiskojė** dkt. (1) kaimas Kaliningrado srityje: *Malomožáiskojės pagrindìnėje mokỹkloje yrà įsteigtas lietùvių kalbõs ir̃ etnokultū̃ros fakultatỹvas.* • plg. Būdviečiai.

$DŽ_{6i}$ paieškos langelyje surinkus žodį *Bildviečiai*, atsiranda straipsnis **Lugòvojė** (1) *of*. ‘kaimas Rusijos Kaliningrado srities Nesterovo

rajone', surinkus pastarąjį vietovardį, rodomas straipsnis **Lugòvojė** (1) žr. Bìldviečiai. Ieškant žodžio *Būdviečiai* – rodoma **Malomožáiskojė** (1) *of*. 'kaimas Rusijos Kaliningrado srities Nemano rajone', o šis nurodomas į senąjį lietuvišką pavadinimą: **Malomožáiskojė** (1) žr. Bǔdviečiai. Kitaip tariant, *Bildviečiai* ir *Būdviečiai* DŽ pateikiami tik kaip nuorodos, o kaip antraštinių jų nėra. Todėl žmogui, kuris nežino šių kaimų istorijos, belieka stebėtis, ką bendra turi ieškotieji lietuviški pavadinimai ir Kaliningrado srities kaimai rusiškais vardais.

Tokia paieškos sistema (jei tai nėra tiesiog klaida) ydinga ir statistikos požiūriu – paprastai žodyniniai straipsniai skaičiuojami pagal paieškos žodžius, o šiuo atveju paieškos žodžių dvigubai daugiau negu pačių straipsnių.

4.1.2. *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* vietovardžiai, kurių nėra *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*. Kai kurie vietovardžiai, esantys DŽ, dėl vienokių ar kitokių priežasčių į BŽ nedėti – tose vietovėse beveik nebeliko ar liko nedaug gyventojų (*Blekiškės*, *Bruknynė*) ar jos nėra labai reikšmingos istoriniu bei kultūriniu požiūriu. Tačiau, jei vietovė yra svarbi Lietuvos kultūrai, jos pavadinimas BŽ taip pat pateikiamas, net ir tuo atveju, jei ji nebegyvenama. Pavyzdžiui, viensėdis *Bukantė* įtrauktas, nes ten gimė ir augo rašytoja Žemaitė. Vieno kito vietovardžio atsisakyta dėl savitesnių priežasčių. Pavyzdžiui, *Blumfonteinas* anksčiau buvo viena iš trijų Pietų Afrikos Respublikos sostinių. Pasikeitus jo statusui, šios šalies sostinės liko dvi – *Pretorija* ir *Keiptaunas*, todėl į BŽ įtraukti ir pavadinimą *Blumfonteinas* nebėra pagrindo. Jame nėra ir kai kurių DŽ esančių jūrų pavadinimų (*Bandos jūra*, *Belingshauzeno jūra*). Apskritai reikia turėti omenyje, kad BŽ nėra vietovardžių žodynas, į jį dedami tik lietuviams aktualesni, žinomesni vietų vardai.

Iš viso į BŽ neįtraukta 10 vietovardžių, esančių DŽ.

4.1.3. *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* vietovardžiai, kurių nėra *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*. BŽ pateikiama 16 vietovardžių, kurių nėra DŽ (sąrašą žr. 1.5 skyrelyje). Štai keli pavyzdžiai, kartu parodantys ir pasirinkimo įtraukti šiuos vietovardžius į BŽ motyvus.

Vietovardis *Babilonija* (‘senovės šalis, gyvavusi Mesopotamijoje, dabartinio Irako teritorijoje’) pateikiamas todėl, kad tiek DŽ, tiek BŽ yra *Babilona*s ir *babiloniečiai*. *Babiloniečiai* buvo tauta, gyvenusi *Babilonijoje*, o *Babilona*s buvo Mesopotamijos miestas ir vienu metu – *Babilonijos* sostinė. Taigi jei yra tautos ir sostinės pavadinimai, būtina įtraukti ir šalies. Be to, pastebėta, kad vartosenoje *Babilonija* ir *Babilonas* neretai painiojami.

Istorinės srities pavadinimas *Bengalija* (‘istorinė sritis prie Gango, kurios rytinė dalis tapo Bangladešo valstybe, vakarinė priklauso Indijai’) įtrauktas todėl, kad šioje vietoje gyvena *bengalų* tauta, ir todėl, kad tiek DŽ, tiek BŽ yra *Bengalijos įlanka*.

Senovės laikų imperijos pavadinimas *Bizantija* (‘senovės šalis, gyvavusi pietų Europoje, vakarų Azijoje ir šiaurės Afrikoje, prie Vidžemio jūros ar netoli jos’), BŽ rengėjų nuomone, taip pat turi būti šiame žodyne, nes tai ne šiaip vietovardis, o dar ir istoriografijos terminas, vartojamas nuo XIX a. Taigi nors tai yra istorizmas, bet istorijos srities (nebūtinai moksliniuose) tekstuose jis dažnai vartojamas.

Vietovardis *Balkarija* (‘istorinė sritis, dabar priklausanti Kabardos-Balkarijos Respublikai’) įtrauktas todėl, kad abiejuose žodynuose (DŽ ir BŽ) yra pavadinimas *Kabarda-Balkarija*. BŽ koncepcija reikalauja būtinai aiškinti žodžių junginių dėmenis. Dėl tos pačios priežasties įtraukti ir vietovardžiai *Barbuda* (‘sala Vest Indijoje, priklausanti Antigvos ir Barbudos valstybei’), *Bosnija* (‘istorinė sritis, dabar priklausanti Bosnijos ir Hercegovinos valstybei’). Be to, žodyne yra ir Bosnijoje gyvenančios tautos pavadinimas *bosniai*.

Britanija (**1**. šnek. ‘Didžioji Britanija’; **2**. ‘I–V a. Romos provincija dabartinėje Anglijoje ir Pietų Škotijoje’) BŽ atsirado pirmiausia dėl atskiru straipsniu pateikiamo sudėtinio pavadinimo *Didžioji Britanija*. Ši šalis yra *Britų salose*, todėl BŽ aiškinamas ir šis junginys (‘salų grupė Atlanto vandenyne, Europos šiaurės vakaruose’). Reikia pridurti, kad tokiais atvejais, kai atskirais straipsniais iškeliami visi žodžių junginių dėmenys, tampa įmanoma ne tik tą atskirą žodį paaiškinti, iliustruoti vartosenos pavyzdžiais, bet ir nurodyti jo kirčiuotę – tai svarbi papildoma informacija apie žodį. DŽ šiuo požiūriu vartotoją kiek klaidina, plg.: *Bòsnija ir Hercegovinà* (2); *Antigvà*

ir Barbudà (2); *Kabárdos-Balkãrijos Respùblika* – iš tokio pateikimo nėra aišku, kokia kirčiuote kirčiuojama *Bosnija* (tai 1 kirčiuotės žodis), *Antigva* (2 kirčiuotė), *Kabarda* (1 kirčiuotė), *Balkarija* (1 kirčiuotė).

Balsiai yra nemažas Vilniaus miesto rajonas. Pateikiant daugumos kitų Vilniaus rajonų pavadinimus (*Antakalnis, Žirmūnai* ir pan.) ir laikantis sistemiškumo principo, reikia įtraukti ir šį. Be to, dar yra septyni taip pavadinti kaimai, tačiau penkiuose iš jų gyvena nedaug gyventojų, todėl pateikiami tik dviejų, Pakruojo ir Šilalės rajone esančių, Balsių pavadinimai. Tai svarbu ir kirčiavimo požiūriu, nes Vilniaus ir Pakruojo *Balsiai* kirčiuojami 4-ąja kirčiuote, o Šilalės – 3-iąja.

Žodžių junginys *Belovežo giria* ('miškų masyvas Baltarusijoje ir Lenkijoje, didžiausias Vidurio Europos lygumoje') įtrauktas dėl to, kad ši realija lietuviams gerai žinoma, tai patvirtina ir vartosena. „Google" paieškos sistema (žiūrėta 2015 07 30) pateikė maždaug 3910 šio žodžių junginio vartosenos pavyzdžių (atmetus pasikartojančius – apie 220).

4.2. Religiniai ir mitologiniai asmenvardžiai. BŽ pateikiami kai kurie mitologiniai ir religiniai asmenvardžiai. Šios rūšies tikrinių daiktavardžių yra ir DŽ: *Gabija*, *Laima*, *Perkūnas* ir kt. BŽ rengėjai stengėsi laikytis sistemiškumo principo, todėl jų įtraukė kiek daugiau. Taip žodyne atsirado *Bakchas* ('romėnų vaisingumo, vyno ir linksmybių dievas, atitinkantis senovės graikų Dionisą'), *Bangpūtys* ('senovės lietuvių ir prūsų jūros, audros ir vėjo jūroje dievas'), *Brahma* ('vienas iš hinduizmo trejybės dievų (greta Šivos ir Višnaus), visatos kūrėjas'), *Buda* ('budizmo pradininko Sidhartos Gautamos garbės vardas'). Pastarieji du žodžiai įtraukti dar ir todėl, kad BŽ yra ir darybiškai su jais susiję religijotyros terminai *brahmanizmas, budizmas*.

4.3. Valstybių valdymo organų pavadinimai. Apsisprendus BŽ pateikti visų valstybių parlamentų pavadinimus[26], jame atsirado 2 nauji, kurių nepateikia DŽ – *Bundesratas* (1. 'Vokietijos Federacinės Respublikos parlamento aukštieji rūmai'; 2. 'Austrijos parlamento aukštieji rūmai') ir *Bundestagas* ('Vokietijos Federacinės Respublikos parlamento žemieji rūmai').

4.4. Vietovardiniai asmenvardžiai. Su valstybių pavadinimais susijęs ir valstybių gyventojų pavadinimų pateikimas. Į BŽ buvo įtraukti beveik visų visuotinai pripažintų valstybių pavadinimai (kaip ir DŽ). Rengiant BŽ koncepciją pasirodė tikslinga parašyti ir visų gyventojų pavadinimų ar tautovardžių, susijusių su tų valstybių pavadinimais, straipsnius. Surinkus medžiagą paaiškėjo, kad iš maždaug 200 tokių pavadinimų kalbiniuose šaltiniuose fiksuojama tik apie ketvirtadalį (plačiau apie tai žr. Liutkevičienė 2008). Tada buvo sudarytas, VLKK svarstyti pateiktas ir aprobuotas[27] išsamus[28] valstybių gyventojų sąrašas. Iš pavadinimų, nesančių DŽ, įtraukti tokie *b* raide prasidedantys: *bahamietis, bahamietė, bahreinietis, bahreinietė, bangladešietis, bangladešietė, barbadosietis, barbadosietė, belizietis, belizietė, beninietis, beninietė, birmietis, birmietė, bisaugvinėjietis, bisaugvinėjietė, bolivas, bolivė, botsvanietis, botsvanietė, brunėjietis, brunėjietė, burkinafasietis, burkinafasietė, burundietis, burundietė, butanietis, butanietė*.

Žodyne atsirado ir keli Lietuvos miestelių gyventojų pavadinimai, kurių nėra DŽ: *babtietis, babtietė, babtiškis, babtiškė, baisogalietis, baisogalietė, baisogališkis, baisogalietė, balbieriškietis, balbieriškietė, batakiškis, batakiškė, butrimoniškis, butrimoniškė*. Birštono gyventojai

[26] BŽ pateikiant valstybių, sostinių ir parlamentų pavadinimus atsižvelgiama į VLKK nutarimus, žr. http://vlkk.lt/lit/nutarimai/sarasas.html.

[27] Žr. http://vlkk.lt/lit/nutarimai/svetimvardziai/valstybiu-ir-gyventoju.html.

[28] Laikytasi principo, kad jei BŽ yra valstybės pavadinimas, turi būti ir tos valstybės gyventojo pavadinimas. Tais atvejais, kai gyventojo pavadinimas ne vienažodis, o sudarytas iš valstybės pavadinimo ir žodžio *gyventojas*, pvz., *Bosnijos ir Hercegovinos gyventojas*, jis atskirai neiškeliamas, bet pridedamas prie valstybės pavadinimo straipsnio kaip jo vartosenos pavyzdys.

vadinami ne tik *birštoniškiais*, bet ir *birštoniečiais*[29], todėl įtrauktas ir šis pavadinimas.

Nutarus BŽ pateikti ne tik valstybių gyventojų pavadinimus, bet ir iš jų padarytus būdvardžius, jame atsirado DŽ nebuvę *bahamietiškas, -a, bahreinietiškas, -a, baltarusiškas, -a, bangladešietiškas, -a, barbadosietiškas, -a, belgiškas, -a, belizietiškas, -a, beninietiškas, -a, birmietiškas, -a, bisaugvinėjietiškas, -a, boliviškas, -a, botsvanietiškas, -a, braziliškas, -a, britiškas, -a, brunėjietiškas, -a, bulgariškas, -a, burkinafasietiškas, -a, burundietiškas, -a, butanietiškas, -a* (apie tai dar žr. Liutkevičienė 2010: 142–143). Be to, įtraukti ir kai kurie su gyventojų pavadinimais sietini prieveiksmiai: *baltarusiškai, belgiškai, birmietiškai, braziliškai, britiškai, bulgariškai* (apie šiuos dar žr. 3.4 skyrelyje).

5. ŽODŽIŲ JUNGINIAI

5.1. Sudėtiniai terminai ir pavadinimai. Ne kartą buvo kalbėta ar rašyta, kad BŽ antraštiniais žodžiais pateikiami ir žodžių junginiai[30] – terminai ar kiti aiškintini tam tikras realijas įvardijantys žodžių junginiai, sudėtiniai pavadiniami. Tai reiškia, kad jiems galima formuoti tiek pat informatyvius žodyninius straipsnius, kaip ir visiems kitiems antraštiniams žodžiams – su aiškinimais, reikšmių sistema, vartojimo sričių pažymomis ir vartosenos pavyzdžiais. Taip pateikiamų žodžių junginių ir paieška daug paprastesnė – pagal abėcėlę, nereikia svarstyti, prie kurio žodžio junginio dėmens tas junginys galėtų būti pateiktas[31].

[29] Žodis *birštonietis, -ė* įtrauktas ir į M. Norkaitienės *Vietovardinių asmenų pavadinimų (katoikonimų) žodyną* (Norkaitienė 2011:32).

[30] Apie tai dar žr. BŽ interneto puslapį *Rengiamas „Bendrinės lietuvių kalbos žodynas“*, skyrelį *BŽ naujovės* (http://www.lki.lt/LKI_LT/index.php?option=com_content&view=article&id=606&Itemid=1); Liutkevičienė 2010: 147.

[31] Žodžių junginiai kaip antraštiniai pateikiami ir daugelyje užsienio žodynų. Pasidomėjus, kaip pateikiamas terminas *balso klostė (klostės)* kai kuriuose angliškuose žodynuose, kuriais rėmėsi BŽ rengėjai. Terminas *vocal chords* iškeliamas atskiru straipsniu šiuose žodynuose: OD, AHDEL, CD, McD, MW, CEDT.

BŽ antraštiniu eina 71[32] sudėtinis terminas ar pavadinimas, kurio pirmasis žodis prasideda *b* raide: *bakalauro darbas, balistinė raketa, balsingasis priebalsis, balso klostė, balso paštas, balso styga, balta mėsa, baltasis gandras, baltasis garnys, baltasis kraujo kūnelis, baltasis lokys, baltieji pipirai, Baltieji rūmai, Baltijos menkė, baltoji karštligė, baltoji kielė, baltoji magija, baltoji naktis, baltoji rasė, baltosios eilės, batatinis sukutis, baudinių serija, baudžiamasis kodeksas, baudžiamasis nusižengimas, baudžiamasis procesas, baudžiamoji byla, bazinė alga, beasmenis sakinys, beasmenis veiksmažodis, belatakės liaukos, bendrasis nacionalinis produktas, bendrasis vidaus produktas, bendras planas, bendrinė kalba, bendrinis daiktavardis, bendroji giminė, bergaminis citrinmedis, bešaudyklės staklės, bevardė giminė, bevardis pirštas, bičių duona, bičių motina, bičių pienelis, bičių vilkas, biologinės dujos, biologinis kuras, bitė darbininkė, bokštinis aruodas, botanikos sodas, brandos atestatas, brangusis akmuo, brilianto žaluma, briuselinis kopūstas, Briuselio kopūstas, brokolinis kopūstas, bronchinė astma, bronzos amžius, bronzos medalis, brūkšninis kodas, buferinis tirpalas, buliaus akis, bulvinė saulėgrąža, bulvių kasamoji, bulvių plokštainis, bulvių sodinamoji, bulvių traškutis, burinės rogės, buržuazinė revoliucija, būsimasis laikas, būtasis dažninis laikas, būtasis kartinis laikas*.

5.1.1. 45 žodžių junginiai, esantys BŽ, yra ir DŽ. Tačiau jų pateikimas skiriasi. DŽ esantys sudėtiniai teminai ir pavadinimai pateikiami keliais būdais.

5.1.1.1. 9 žodžių junginiai – *balso styga, baltoji karštligė, baltoji magija, baltoji naktis, baltosios eilės, bičių duona, bičių vilkas, brandos atestatas, brangusis akmuo* – DŽ pateikiami su apibrėžtimi kurio nors

[32] Atidžiau pažiūrėjus, būtų galima surasti ir dar vieną dvižodį pavadinimą – *bar micva* (‘1. žydų religinė pilnametystės šventė (apeigos), švenčiama, kai berniukui sukanka trylika metų; 2. trylikos metų sulaukęs žydų berniukas, per apeigas iškilmingai priimtas į suaugusiųjų religinę bendruomenę.’). Tačiau tokius dvižodžius, kurių pirmasis dėmuo nekaitomas, žodyno rengėjai laiko paprastu daiktavardžiu, žymi jo kalbos dalį ir kirčiuotę, nes lietuvių kalboje abu dėmenys eina tik kartu. Dar gali kilti klausimų, kodėl apskritai į BŽ įtrauktas šis lyg ir retas pavadinimas. Tačiau jis vartojamas filmuose, grožinėje literatūroje, internete.

iš dėmenų straipsnio gale, po ženklo ∧, DŽ reiškiančio žodžių junginį. BŽ jie pateikiami atskirais straipsniai. Plg.:

DŽ$_{6i}$	**BŽ**
stygà (2, 4) [...] ∧ *Balso s.* (*anat.* porinė tampri gerklų ertmės klostė, virpėdama duodanti balsą; ligamentum vocale)	**balsõ stygà** BALSO KLOSTĖ[33]: *Ilgaĩ kalbant balsõ stỹgos pérvargsta. Nepértempk balsõ stỹgų.* **balsõ klõstė** viena iš dviejų gerklų ertmėje esančių tamprių klosčių, kurios kalbant virpa ir išduoda balsą; sin. balso styga: *Balsõ klõsčių uždegìmas. Kairẽs balsõ klõstės pažeidìmas. Vanduõ – sudedamóji sekrèto, drėkìnančio balsõ klostès, dalìs.*
karšt̃ligė (1) [...] ∧ *Baltóji k.* (*med.* alkoholinis kliedesys, delirium tremens) **bãlt‖as,** ~*à* (3) [...] ∧ ~*óji karštligė* (*med.* delirium tremens)	**baltóji karštligė** haliucinacijomis ir drebuliu pasireiškiantis psichikos sutrikimas, kurį sukelia lėtinis alkoholizmas: *Dešimtãdalis piknaudžiáujančių alkoholiù pérserga baltąja karštligė. Jám bùvo sunkùs baltõsios karštligės príepuolis.*
mãgija (1) [...] ∧ [...] *Baltoji m.* (būrimas, gerosioms dvasioms padedant)	**baltóji magija** maginiai veiksmai geram tikslui pasiekti gerosioms dvasioms padedant: *Baltõsios mãgijos rituãlai. Šamãnai naudójo báltąją mãgiją gýdydami sužeistúosius kovõs laukè. Kalėdų naktiẽs papročiaĩ kupinì baltõsios mãgijos.* • plg. juodoji magija.
nakt‖ìs, ~*iẽs,* ~*ų̃ m.* (4) [...] ∧ *Baltoji n.* (šviesi vidurvasario naktis šiaurės kraštuose) [...]	**baltóji naktìs** šviesi naktis, kai vakaro žara susilieja su ryto aušra: *Balañdžio viduryjè Sankt Peterbùrge prasìdeda baltųjų naktų̃ laikótarpis. Dabar Hèlsinkyje báltosios nãktys, vìsą pãrą šviesù.*

[33] Mažomis didžiosiomis raidėmis BŽ pateikiamos nuorodos į pagrindinius, dažnesnius ir pan. variantus, kurių straipsniuose sąvokos aiškinamos apibrėžtimis ar / ir sinonimais. TB *balso klostė* yra pagrindinis variantas, o *balso styga* – šalutinis.

DŽ$_{6i}$	BŽ
bált‖as, ~*à* (3) [...] ∧ ~*osios eilės* (be rimo) [...]	**báltosios eĩlės** nerimuotos eilės: *Dabartìniai poètai daũg mieliaũ reñkasi baltąsias eilès.*
dúon‖a (1) [...] ∧ *Bičių d.* (suneštos į korį žiedadulkės) [...]	**bìčių dúona** į korį suneštos *žiedadulkės* – bičių perų maistas: *Bìčių dúona saldžiarũgščio skõnio. Bìčių dúona gýdomas ìnkstų uždegìmas, kepenų, skrañdžio, nèrvų lìgos, mažakraujỹstė. Nepakeñkiant bìčių šeĩmai iš jõs gãlima paimt́i pórą kilogrãmų bìčių dúonos.*
bìt‖ė (2) [...] ∧ [...] *Bičių vilkas* (*zool.* urvinių vapsvų šeimos vabzdys, giliantis bites, mintantis nektaru ir medumi; Philanthus triangulum) [...]	**bìčių vĩlkas** vapsva, kurios apvaisinta patelė gaudo ir paralyžiuoja bites bei deda į jas savo kiaušinius, kad atsiradusios lervos turėtų kuo maitintis (*Philanthus triangulum*): *Suáugęs bìčių vĩlkas miñta žiedų nektarù ir medumì. Bìčių vĩlkas priklaũso raũsiančiosioms [urvìnėms] vapsvóms. Bičių vilkaĩ žẽmėje raũsia vertikaliùs ùrvus.*
brand‖à (4) [...] ∧ ~*õs atestatas* (vidurinio mokslo pažymėjimas)	**brandõs atestãtas** vidurinio mokslo pažymėjimas: *Gáuti brandõs atestatùs. Stójančiųjų į šĮ̃ universitètą brandõs atestatè negãli bũti pãžymio, mažèsnio neĩ aštuonì.*
akm‖uõ, ~*eñs v.* (3[b]) [...] ∧ *Brangusis a.* (brangakmenis) [...]	**brangùsis akmuõ** BRANGAKMENIS[34]: *Jóks brangùsis akmuõ negãli prilýgti deĩmantui. Brangiũjų akmenų riñkoje káinų diapazònas labaĩ platùs. Legeñdos apiẽ mãgiškas brangiũjų akmenų savýbes gývos ligi šiõl. Lietuvojè ledýnų rieduliuosè pasitáiko natūraliũ brangiũjų akmenų.*

Minėta, kad esant tokiam pateikimui, DŽ vartotojas priverstas spėlioti, kurio žodžio straipsnyje ieškoti rūpimo sudėtinio pavadini-

[34] Apibrėžtis pateikta nurodyto žodžio *brangakmenis* straipsnyje ('retas, brangus mineralas, naudojamas juvelyriniams dirbiniams').

mo (termino). Iš cituojamų DŽ pavyzdžių turbūt abejonių nekelia tik 2 – *brangusis akmuo* randamas daiktavardžio *akmuo*, o *baltoji magija* – daiktavardžio *magija* straipsniuose. *Baltoji karštligė* įrašyta 2 kartus – žodžių *baltas* (neaiškinant) ir *karštligė* (aiškinant) straipsniuose. Tačiau labai tikėtina, kad *balso stygų, baltųjų eilių, brandos atestato* kai kurie vartotojai iš pradžių ieškotų ne pagal tą dėmenį, kurio straipsnyje šie junginiai įrašyti. *Bičių duona* ir *bičių vilkas* yra skirtinguose straipsniuose, nors abu junginiai siejami su žodžiu *bitė*. Taip pateikiami sudėtiniai terminai DŽ pavyzdžiais neiliustruojami. Tačiau reikia pasakyti, kad pagal šio žodyno struktūrą ir pasirinktą leksikografijos techniką (kai antraštiniai tegali būti žodžiai, o ne žodžių junginiai), taip pateikiami žodžių junginiai bent jau patys savaime aiškūs ir suprantamai, nors ir lakoniškai, paaiškinami.

Toliau bus matyti, kad DŽ esama ir kitokio pateikimo atvejų, kurie kelia abejonių tiek dalykine, tiek formos prasme.

5.1.1.2. Keli kiti sudėtiniai terminai su tuo pačiu daiktavardžiu *bitė* DŽ randami vieno iš junginio dėmenų straipsnyje kaip atskira leksema ir aiškinami:

DŽ$_{6i}$	**BŽ**
mótin‖**a** (1) [...] 2. bitė, dedanti kiaušinėlius: *Bičių m., ~ėlė* [...]	**bìčių mótina** bitė, dedanti kiaušinius; sin. motinėlė: *Bìčių mótinos dėslùmas. Tranìnė [spiẽčiančioji, gélbėjančioji] bìčių mótina. Kiaušinėlių dėjìmas – vieniñtelė bìčių mótinos fùnkcija.*
pienėlis (2) [...] 2. bičių gaminamas skystis perams maitinti	**bìčių pienėlis** bičių darbininkių gaminamas balkšvos spalvos skystis perams maitinti: *Plaukiẽ dažaĩ, pratuřtinti bìčių pieneliù. Bìčių pienėlis trùkdo vìrusams dáugintis. Bìčių pieneliù maitìnamos bìčių darbiniñkių, tranũ ir mótinų lérvos, bìčių mõtinos. Ìš bìčių pienẽlio gamìnami váistai.*

Toks DŽ pateikimas jau kelia klausimų. Juk vargu ar *bičių motiną* kas vadina tiesiog *motina*, todėl šį junginį traktuoti kaip vieną iš žodžio *motina* reikšmių (ar tik jos iliustraciją?) turbūt nebūtų teisinga. *Bičių pienelis* paprastai vien *pieneliu* irgi nevadinamas, nebent kai reikšmė aiški iš konteksto. Beje, DŽ net nėra ištisai parašyto, viso žodžių junginio *bičių pienelis* (plg. *bičių motinos* atveju visas žodžių junginys bent matomas kaip vartosenos pavyzdys).

Dar keisčiau atrodo ir kito termino, taip pat susijusio su bitėmis, pateikimas DŽ:

DŽ$_{6i}$	**BŽ**
darbiniñk‖as, ~*ė dkt.* (2) [...] 2. kas dirba; kas gali dirbti: *Sūnus jau d. Akys baisininkės, rankos ~ės (tts.).* | *prk.*: *Bitės ~ės renka medų.* [...]	**bìtė darbininkė** ne iki galo išsivysčiusi moteriškos lyties naminė bitė, šeimoje atliekanti pagrindinius avilio ir lauko darbus: *Bìtės darbiniñkės reñka mẽdų. Bìtės darbiniñkės yrà smulkèsnės už bìčių mótiną ìr tranùs.*

Išeitų, kad *bitė darbininkė* tėra žodžio *darbininkė* 2-osios leksemos perkeltinės vartosenos pavyzdys, o ne savarankiškas leksinis vienetas, žinomas bitininkystės terminas, seniai įtrauktas į enciklopedijas (LE III: 1276, LTE II: 139, VLE III: 249).

Šiuos keistumus būtų galima paaiškinti nebent tuo, kad *bičių pienelis* ir *bitė darbininkė* DŽ apskritai nelaikomi sudėtiniais terminais, leksikalizuotais žodžių junginiais, savarankiškais leksiniais vienetais.

5.1.1.3. Kai kurie žodžių junginiai DŽ pateikiami kaip vieno iš junginio dėmenų vartosenos pavyzdžiai, bet skliaustuose paaiškinami. Toks pateikimas rodo, kad tiesiog kaip pavyzdys junginys gali būti nesuprastas. Be to, kartais tas pats junginys kaip pavyzdys kartojamas ir vieno, ir kito žodžių junginio dėmens straipsnyje. Tai irgi yra viena iš priežasčių, kodėl BŽ jie iškeliami atskirai. Plg.:

DŽ$_{6i}$	BŽ
daiktãvardis (1) *lingv.* kalbos dalis, kuri reiškia daikto vardą; tos kalbos dalies žodis: *Bendrinis d.* [...] **bendrìn‖is,** ~*ė* (2) bendras, bendrasis: [...] *B. daiktavardis* (*lingv.* žymintis apibendrintą vienarūšio daikto vardą)	**bendrìnis daiktãvardis** kalbot. apibendrintas vienarūšių daiktų (3 r.) pavadinimas (pvz.: *žmogus, miestas, kalba, nuotaika*). • ant. tikrinis daiktavardis.
beñdr‖as, ~*à* (4) [...] 2. kartu daromas, atliekamas: [...] ~*ójі giminė* (*lingv.* apima žodžius, ta pat forma vartojamus ir vyriškąja, ir moteriškąja gimine) [...]	**bendrójі giminė̃** sąlygiškai skiriama daiktavardžių giminė, kuri apima žodžius, ta pačia forma vartojamus ir vyriškąja, ir moteriškąja gimine (pvz.: *Tà užúomarša vẽl knỹgos neatsìnešė! Tėvùkas tóks užùomarša pasidãrė. Vaikỹstėje buvaũ dìdelis [dìdelė] nenúorama. Vyriáusioji dukrà – màno užvadė̃lis. Baisùs tarškalas tà mū́sų sõdo kaimýnė*).
bevařd‖is, ~*ė* (2) neturintis vardo: [...] *B. pirštas* (ketvirtas nuo nykščio). [...]	**bevařdis pir̃štas** ketvirtasis (pradedant skaičiuoti nuo nykščio) rankos pirštas, esantis tarp didžiojo ir mažylio pirštų: *Žíedas añt bevařdžio pir̃što pràneša apiẽ šeimýninę pãdėtį. Kairẽs rañkos bevardžiù pir̃štù spáuskite e raĩdės klavìšą. Agresyvesnių primãtų smìliai bùvę trumpesnì už bevardžiùs pir̃štùs.*
sõd‖as (2) [...] 2. medžiais apsodintas plotas, parkas: *Botanikos s.* (sklypas, kuriame mokslo tikslais auginami įvairūs augalai). [...] **botãnik‖a** (1) augalų mokslas: ~*os sodas*	**botãnikos sõdas** lankytojams atviras parkas, kuriame mokslo tikslais auginami įvairūs augalai: *Botãnikos sõdo oranžèrijos. Jì dìrba botãnikos sõdo jaunesnią́ja mókslo darbúotoja. Savaitgalį Kaũno botãnikos sodè vỹko orchidė́jų parodà [pražýdo retà gėlė̃].*

5.1.1.4. Tiek DŽ, tiek BŽ kai kurie dvižodžiai ar keliažodžiai zoologijos ir botanikos terminai pateikiami kaip to žodžių junginio pagrindinio dėmens vartosenos pavyzdžiai, bet prie jų pridedamas ir

lotyniškas pavadinimas (kurį iš dalies galima būtų laikyti ir tam tikru minimaliu aiškinimu). Tačiau jei tai dažni junginiai, jeigu jie kuo nors aktualūs mūsų kraštui ar tiesiog yra gerai žinomi, BŽ, kitaip nei DŽ, jiems formuojamas atskiras žodyninis straipsnis. Plg.:

DŽ$_{6i}$	**BŽ**
gañdras (2, 4) *zool.* stambus paukštis ilgomis kojomis, ilgu kaklu ir snapu (Ciconia): [...] *Baltasis g.* (C. ciconia). [...]	**baltàsis gandras** gandras baltomis plunksnomis, juodais sparnais, raudonu snapu ir kojomis (*Ciconia ciconia*): *Lietuvõs nacionãliniai paũkščiai – baltíeji gandraĩ – keliáuja ganà tolì. Baltíeji gandraĩ pẽri añt pastatų̃ stogų̃, mẽdžiuose, añt stulpų̃, vandéntiekio bókštų. Baltų̃jų̃ gandrų̃ populiãcija vakarų̃ Euròpoje sparčiai mažéjo.*
kíel‖ė (1) *zool.* nedidelis paukštelis ilga uodega (Motacilla): *Baltoji k.* (M. alba). [...]	**baltóji kíelė** juodai balta kielė, nuolat bėginėjanti žeme, o sustojusi linguojanti ilgą uodegą (*Motacilla alba*); sin. ledspira: *Baltõsios kíelės jaunìklis. Baltíeji gandraĩ ir̃ báltosios kíelės pavãsarį parškrenda panašiù laikù. Báltąją kíelę añt sàvo nùgaros [põ sparnù] parskraidìnąs baltàsis gañdras, kàd jì ledùs išspárdytų.*
lokȳs (3) *zool.* stambus plėšrus žvėris plačiomis letenomis, meška (Ursus): *Baltasis, rudasis l.* [...]	**baltàsis lokȳs** Arktyje ant plūduriuojančių ledų gyvenantis didžiulis lokys baltu kailiu (*Ursus maritimus*): *Báltojo lókio patẽlė sù jaunìkliais. Báltojo lókio káilio plaukẽliai netùri jokiõs spalvõs. Pagrindìnis baltų̃jų̃ lokių̃ maĩstas – rúoniai.*

Baltasis gandras BŽ iškeltas atskiru straipsniu todėl, kad Lietuvoje būtent tokie gandrai yra dažniausi. *Baltoji kielė turi* sinonimą *ledspira*, kuris įtrauktas į žodyną. Mokslinis šio paukščio pavadinimas yra būtent *baltoji kielė*. Beje, DŽ *ledspira* apibrėžiama ‘baltoji kielė’, o šio junginio atskirai iškelto nėra. *Baltasis lokys* yra gerai žinomas gyvū-

nas, todėl jo pavadinimui BŽ skirtas atskiras straipsnis. DŽ *baltasis lokys* ir *rudasis lokys* pateikiami kaip viena vartosenos iliustracija, nėra net lotyniškų pavadinimų, nors pagal DŽ sistemą lyg ir turėtų būti.

5.1.1.5. 23 žodžių junginiai, BŽ iškelti atskirais straipsniais su apibrėžtimis, DŽ pateikiami kaip pavyzdžiai prie kurio nors vieno ar dviejų junginio žodžių. Plg.:

DŽ$_{6i}$	BŽ
bált‖as, ~*à* (3) *prš.* j u o d a s. 1. kuris sniego spalvõs, visai šviesus: [...] ~*à mėsa.* [...]	**baltà mėsà** mėsa, kuri išvirta, pagaminta būna šviesios, beveik baltos spalvos: vištiena, kalakutiena ir kt.: *Šiuõs vynùs reikétų gérti sù baltõs mėsõs ir vaĩsių ùžkandžiais. Júsų išsìrinktas vỹnas dẽra sù bálta mėsà. Ar ištiẽs baltà mėsà lengviaũ vìrškinama [liesèsnė] už raudóną? Mẽsą màno dietà léidžia válgyti, bèt tìk báltą.* • plg. raudona mėsa.
bendrìn‖is, ~*ė* (2) bendras, bendrasis: [...] ~*ė kalba.* [...] **kalb‖à** (4) [...] 3. tam tikra minčių reiškimo sistemos atmaina: *Bendrinė k.* [...]	**bendrìnė kalbà** daugiau ar mažiau sunorminta visos tautos kalba, skirta žmonių viešojo gyvenimo bei kultūros reikmėms: *Bendrìnė rãšomoji [šnekamóji] kalbà. Kalbéti bendrinė kalbà. Bendrìnės kalbõs sántykis sù tarmėmìs.*
plokštaĩn‖is (2) *kul.* plonas, be mielių kepinys: [...] *Bulvių p.*	**bùlvių plokštaĩnis** etnogr. tarkuotų bulvių valgis, kepamas orkaitėje ar krosnyje: *Vaišìnti bùlvių plokštainiù. Kùgelis, ìškeptas skardojè, dár vadìnamas bùlvių plokštainiù. Bùlvių plokštaĩnis sù grỹbais [sù troškìntais kopūstais]. Prisikiřtome bùlvių plokštaĩnio sù grietinė ir spirgùčiais.* • plg. kugelis.
rõg‖ės *dgs.* (2) pavažomis šliaužianti žiemos kelio važiuoklė: [...] *Burinės r.*	**bùrinės rõgės** speciali lengva konstrukcija ant trijų pačiūžų su burėmis lenktyniauti ant ledo *Jiẽ turéjo bùrines rogès ir lãkstė põ mariàs: ledù. Spòrto mėgėjai užšãlusias (užlietas)*

$DŽ_{6i}$	BŽ
	pievas šturmãvo bùrinėmis rõgėmis. Bùrines rogès valdýti pàprasta ir saugù, šì pramogà tiñka nèt ir niekadà neburiãvusiems. • plg. ledrogės.

BŽ rengėjų manymu, tokius leksikalizuotus žodžių junginius ir sudėtinius terminus būtina aiškinti, kad jie nebūtų suprantami mechaniškai pritaikius straipsnio, kuriame yra pateikiami, antraštinio žodžio apibrėžtį. Vargu ar *balta mėsa* yra sniego spalvos. *Bendrinė kalba* yra ne tik bendra kalba, bet ir norminė. Pagrindinis *bulvių plokštainio* požymis tikrai nėra tai, kad jis kepamas be mielių ir, žinoma, bulvių plokštainis nėra toks plonas, kaip įprastas plokštainis, o *burinės rogės* turi ne pavažas, o pačiūžas.

5.1.2. Į BŽ *b* raidės tekstą įtraukti 26 antraštiniai žodžių junginiai, kurių nėra DŽ. Daugiausiai tai terminai, labiau ar mažiau įsitvirtinę kasdienėje vartosenoje: *balsingasis priebalsis, balso klostė, balso paštas, baltieji pipirai, Baltieji rūmai, baudinių serija, baudžiamasis nusižengimas, bazinė alga, beasmenis veiksmažodis, belatakės liaukos, bendrasis nacionalinis produktas, bendrasis vidaus produktas, bendras planas, bergaminis citrinmedis, biologinės dujos, biologinis kuras, brilianto žaluma, briuselinis kopūstas, Briuselio kopūstas, brokolinis kopūstas, bronchinė astma, bronzos medalis, brūkšninis kodas, buferinis tirpalas, buliaus akis, bulvinė saulėgrąža.*

5.2. Frazeologiniai junginiai

5.2.1. Frazeologizmų pateikimas BŽ jau yra išsamiai aptartas (Liutkevičienė, Vosylytė 2014). Šįkart tik trumpai primintina, kad BŽ jie pateikiami ne atskirais žodyniniais straipsniais, kaip kiti žodžių junginiai (nors sistemiškumo principas reikalautų iškelti ir juos), bet, kaip įprasta daugelyje žodynų, straipsnio gale po rombo (◊) ženklo abėcėlės tvarka. Išskyrus tai, kad frazeologizmai neiškeliami atskirais straipsniais, jie BŽ traktuojami taip pat, kaip visi kiti leksiniai vienetai – aiškinami, skirstomi reikšmėmis, pateĩkiama jų vartosenos

pavyzdžių, kaip veiksmažodžių ir kai kurių būdvardžių, žymimas sintaksinis junglumas. BŽ 62-ų *b* raide prasidedančių antraštinių žodžių straipsniuose yra 87 frazeologizmai, nors formaliai jų yra apie 180. Taip yra todėl, kad BŽ frazeologizmo reikšmė ar reikšmės aiškinama (-os) tik vieną kartą frazeologizmo pagrindinio dėmens straipsnyje[35]. Taigi minėtaisiais 87 atvejais frazeologizmai yra aiškinami, o likusiais yra nukreipiami į kitus reikšminius tų pačių frazeologizmų dėmenis. Tačiau ir šių dėmenų straipsniuose rašoma antraštinė frazeologizmo forma ir nuoroda į žodį (dėmenį), kurio straipsnyje frazeologizmas aiškinimas. Todėl BŽ naudotojai gali lengvai rasti bet kurį į šį žodyną įtrauktą frazeologizmą. DŽ frazeologizmai paprastai pateikiami vieno kurio jų dėmens straipsnyje, vartosenos pavyzdžiais dažniausiai neiliustruojami. Plg.:

DŽ$_{6i}$	**BŽ**
bókštas (1) [...] ◊ *Babelio b.* (sąmyšis, netvarka)	**bókštas** dkt. (1) [...] ◊ **Bãbelio bókštas** sąmyšis, netvarka, chaosas: *Valdõvų rū́mų atstãtymas vir̃to lietùviškų Bãbelio bókštu, tautõs nemokė́jimo susikalbė́ti gývu pãvyzdžiu.* [...] **Bâbelis** dkt. vns. (1) [...] ◊ **Bãbelio bókštas** žr. bokštas.
bãt‖as (2) [...] ◊ *~ùs laižyti* (*niek.* žemintis, pataikauti). [...]	**bãtas** dkt. (2) [...] ◊ [...] **batùs laižýti** žr. laižyti. **laižýti**, *laĩžo, laĩžė* vksm. [...] ◊ **batùs laižýti** (kam) stengtis įsiteikti; sin. gerintis, pataikauti: *Mẽs jùms bãtų nelaižýsim.* [...]

[35] Apie tai, kas BŽ laikoma pagrindiniu frazeologizmo dėmeniu, plačiau žr. Liutkevičienė, Vosylytė 2014.

$DŽ_{6i}$	BŽ
blus‖à (2) [...] ◊ *Blùsos numirė* (apie didelį išgąstį)	**blusà** dkt. (2) [...] ◊ **(vìsos) blùsos nùmirė** (kieno, kam, iš ko) sakoma labai išsigandus: *Išgirdaũ apiẽ lángus brãzdinantis – màno (vìsos) blùsos nùmirė. Ìš báimės jái (vìsos) blùsos nùmirė.* **numiřti**, *numìršta, nùmirė* vksm. [...] ◊ **(vìsos) blùsos nùmirė** žr. blusa. **visì**, **vìsos** įv. npbr. dgs. [...] ◊ **(vìsos) blùsos nùmirė** žr. blusa.

Frazeologizmų pateikimas visų jų dėmenų straipsniuose naudingas ir tuo, kad iš karto matyti, į kiek žodyne pateikiamų frazeologinių junginių vienas ar kitas žodis įeina, net jei jo straipsnyje tas frazeologizmas neaiškinamas. Pavyzdžiai iš BŽ:

báltas[1], **baltà** bdv. (3) [...] ◊ **baltà várna** žr. varna. **baltà vẽliava** žr. vėliava. **baltóji mirtìs** žr. mirtis. **baltóji vérgė** žr. vergas. **baltóji vergijà** žr. vergija. **baltomìs akimìs** žr. akis. **iř júoda, iř bálta [iř júodo, iř bálto]** žr. juodas. **iškélti báltą vẽliavą** žr. iškelti. **júodu añt bálto [júoda añt bálta]** žr. juodas. **kélti báltą vẽliavą** žr. kelti.

bóba dkt. (1) [...] ◊ **bóbų kaĪbos** žr. kalba. **bóbų kąsniais** žr. kąsnis. **bóbų pãsakos** žr. pasaka. **bóbų vãsara** žr. vasara. **šè táu, bóba, Deviñtinės** žr. Devintinės.

burnà dkt. (3) [...] ◊ **bùrną atvérti** žr. atverti. **bùrną áušinti** žr. aušinti. **bùrną laikýti** žr. laikyti. **bùrną paléisti** žr. paleisti. **bùrną pravérti** žr. praverti. **bùrną pričiáupti** žr. pričiaupti. **bùrną užčiáupti** žr. užčiaupti. **bùrną uždarýti** žr. uždaryti. **bùrną užimti** žr. užimti. **bùrną užkimšti** žr. užkimšti. **bùrną užkìšti** žr. užkišti. **bùrną užsiūti** žr. užsiūti. **bùrną užvérti** žr. užverti. **iš rañkos į bùrną** žr. ranka. **išsipláuk bùrną** žr. išsiplauti. **kaip [kíek] iš nósies į bùrną** žr. nosis. **kaip vandeñs į bùrną prisisémęs** žr. prisemti. **pìlna bùrna** iki soties; sin. sočiai: *Šiẽmet pasistãtėme šiltnamį, taĪ agurkùs, pomidorùs válgėme pìlna bùrna.* **plačià bùrna** atvirai (kalbėti): *Kaimýnai plačià bùr-*

na apiẽ taĩ kalÕba. **pusè burnõs** žr. pusė. **visà bùrna** atvirai (kalbėti): *Bánkų analìtikai visà bùrna, garšiai kalÕba, kàd tèks karpýti sociãlines ìšmokas.*

5.2.2. *B* raide prasidedančių antraštinių žodžių straipsniuose BŽ teikia 34 frazeologizmus, kurie yra DŽ: *važiuoti į šarkų bažnyčią, bėdą mesti, bėdą versti, tiek tos bėdos, badą [badus] atgauti, badu marinti, iš bado [badu] mirti, kaip prie bado mieto buvęs, kaip prie bado sieto buvęs, skruzdės bėgioja nugara [per nugarą], laikui bėgant, baisus daiktas, kelti balsą, balta varna, ir juoda, ir balta [ir juodo, ir balto], batus laižyti, batus palikti, beržinė košė, senis besmegenis, rugiai nebyra, blauzdą laužti, blogi popieriai, blogos akys, širdis blogsta, bluostą sudėti, bobų vasara, burną (dykai) aušinti, burną laikyti, burną paleisti, burną pričiaupti, burną užimti, iš rankos į burną, kaip [kiek] iš nosies į burną, puse burnos.*

5.2.3. Į BŽ įtraukti 53 žinomesni frazeologizmai, kurių DŽ nėra. Pavyzdžiui:

bámba dkt. (1) [...] ◊ [...] **pasáulio bámba** sakoma apie save per daug sureikšminantį ar nepelnytai pervertinamą žmogų: *Ir̃gi màt pasáulio bámba atsirãdo* (iron.)!

barstýti, *barsto, barstė* vksm. [...] ◊ [...] **kiaũlėms perlùs barstýti** stengtis ką daryti dėl žmonių, kurie to nevertina: *Ganà táu kiaũlėms perlùs barstýti – vìs tíek jiẽ vìską pràgeria, ką̃ tù dúodi.*

batsiuvỹs, batsiuvė̃ dkt. (3[b]) [...] ◊ **batsiuvỹs bè bãtų** apie savęs neaprūpinantį tuo, ką pagal profesiją gamina kitiems: *Savivaldýbės įstaigų sociãliniai darbúotojai yrà vienà iš labiáusiai nuskriaustų̃ visúomenės grùpių – ištiẽs batsiuvỹs bè bãtų.*

beĺgas, beĺgė dkt. (2) **[...]** ◊ **ramùs [ramì] kaĩp beĺgas** visiškai ramus, nesijaudinantis, neprarandantis pusiausvyros: *Nórs rytój matemãtikos egzãminas, àš ramì kaĩp beĺgas. Blaškaũsi, nèrvinuosi, õ màno výras, ramùs kaĩp beĺgas, blynùs kẽpa.*

5.2.4. 4 žodžių junginiai, kurie BŽ traktuojami kaip frazeologizmai, DŽ pateikiami kaip vartosenos pavyzdžiai, 2 iš jų – kaip perkeltinės vartosenos atvejai. Plg.:

DŽ$_{6i}$	BŽ
bãl‖ius (2) iškilmingas vakaras, pokylis, puota: *Kviesti į ~ių.* ‖ *prk. juok.*: *Pakelsiu ~ių* (barsiu, mušiu)	**bãlius** dkt. (2) [...] ◊ **pakélti bãlių** žr. pakelti. **pakélti,** *pàkelia, pakélė* vksm. [...] ◊ **pakélti bãlių** (kam) smarkiai išbarti ką: *Paláuk, pareĩsi vėlaĩ, pakelš táu mótina bãlių!*
bedùgn‖ė (2) didelė gelmė, praraja, pragarmė (pvz., jūroje, kalnuose): *Akmuo nugarmėjo į ~ę.* ‖ *prk.*: *Esu ant ~ės krašto* (labai sunkioje būklėje)	**bedùgnė**[1] dkt. (2) [...] ◊ **ant bedùgnės krãšto** žr. kraštas. **krãštas** dkt. (4) [...] ◊ **ant bedùgnės krãšto** arti pražūties, labai sunkioje būklėje (atsidurti, būti): *Šaliẽs ekonòmika [energètika] atsidū́rė añt bedùgnės krãšto. Šimtaĩ šeimų balansúoja añt bedùgnės krãšto.*
ràsti, *rañda, rãdo* 1. ieškant, stebint aptikti, pastebėti: *Miške rãdome daug grybų. Pasislėpė, negalima r. Nerãdo kelio per mišką. R. išeitį iš keblios padėties. Rãdo bendrą kalbą.* [...]	**beñdras**[1], **bendrà** bdv. (4) [...] ◊ [...] **ràsti beñdrą kal̃bą** žr. rasti. **ràsti,** *rañda, rãdo* vksm. [...] ◊ **ràsti beñdrą kal̃bą** (su kuo) darniai bendrauti; sin. sutarti: *Pagaliaũ sù visaĩs radaũ beñdrą kal̃bą.*
užčiáup‖ti, *~ia, ~ė* užverti (burną, lūpas): *Kito burnos neužčiáupsi.* [...]	**burnà** dkt. (3) [...] ◊ **bùrną užčiáupti** žr. užčiaupti. **užčiáupti,** *užčiáupia, užčiáupė* vksm. [...] ◊ [...] **bùrną užčiáupti 1.** (kam) neleisti kalbėti; sin. nutildyti: *Visíems burnų̃ neužčiáupsi. Ýlos maišè nepaslẽpsi, žmonéms lū́pų neužčiáupsi.* **2.** nustoti kalbėti; sin. nutilti: *Užčiáupk bùrną, kad negáutum per dantìs!* [...]

Nepamirština, kad BŽ nėra frazeologizmų žodynas, jo paskirtis kitokia, todėl skaitytojas jame ras tik ribotą lietuvių kalbos frazeologizmų skaičių.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

1. Rengiant BŽ sistemiškumo siekta ne tik tiriant, atrenkant ir apibrėžiant leksinių semantinių grupių žodžius. Ne mažiau svarbu buvo taip parengtą medžiagą ir pateikti sistemiškai. Kai kurie atlikto lyginamojo BŽ ir DŽ duomenų tyrimo rezultatai patvirtino pasirinktos BŽ rengimo metodikos teisingumą, sykiu dar kartą parodė ateityje pirmiausia tobulintinas sritis.

2. Tyrimas parodė, kad kuriant BŽ iškelti pagrindiniai tikslai (sistemiškumas, naujos leksikos pateikimas ir kt.) iš esmės pasiekti – sistemiškai atsisakyta DŽ pateikiamos nevartotinos, retai vartojamos, pasenusios, siauros tarminės leksikos (tai sudaro apie 15 proc. visų *b* raide prasidedančių DŽ antraštinių žodžių), įtraukta nemažai kalboje jau įsitvirtinusių naujažodžių arba anksčiau nepateiktų, bet dažnai vartojamų, vėl tapusių aktualiais ir pan. žodžių, žodžių junginių (apie 23 proc. visų *b* raide prasidedančių antraštinių BŽ žodžių ir žodžių junginių). Labiau pasigilinus į veiksmažodžių ir vardažodžių abstraktų skaitinius duomenis, galima daryti nedrąsią (nes tirta nedidelė žodyno dalis) prielaidą, kad jų BŽ procentiškai bus mažiau nei yra DŽ, turint galvoje, kad pats BŽ bus gerokai didesnis.

3. Tyrimo metu atlikta patikra parodė, kad kai kurių DŽ esančių žodžių atsisakyta arba kai kurie jų į BŽ įtraukti be reikalo. Tai lėmė ir objektyvios, ir subjektyvios priežastys – skirtingi BŽ teksto autoriai pirmenybę teikė skirtingiems atrankos kriterijams (vartojimo dažnumo, aktualumo, kultūrinio svarbumo ir kt.). Pavyzdžiui, dėl retos vartosenos atsisakius DŽ pateikiamų mobiliųjų daiktavardžių *bėrėjas, bėrėja*, *bloškėjas, bloškėja* BŽ vis dėlto liko *braukėjas, braukėja, brukėjas, brukėja,* taip pat pavadinantys senosios žemdirbystės darbų atlikėjus. Šis nevienodumas išryškėjo tik palyginus DŽ ir galutinį BŽ tekstus. Kita vertus, dar kartą įsitikinta, kad, tarkim, *baltyn*, remiantis vartosenos dažnumo kriterijumi, į BŽ neįtrauktas pagrįstai ir atkreiptas dė-

mesys, kad netolimoje ateityje kiti kriterijai (šiuo atveju, semantinis) gali pasirodyti svarbesni, tad prieveiksmis *baltyn* BŽ atsiras. Tai įrodo, kad ir iš esmės parengtas žodynas dar gali ir turi būti nuolat tobulinamas, ne tik taisant pasitaikiusias korektūros ir pan. klaidas, bet ir toliau siekiant sistemiškumo. Jo niekada negalima išleisti iš akių, ypač turint galvoje, kad ateityje BŽ bus pildomas naujais žodžiais, esant reikalui koreguojama jau pateiktųjų semantinė struktūra ir kt.

4. Be kita ko, paaiškėjo, kad ateityje reikės dažniau nei planuota peržiūrėti *Naujažodžių duomenyno* antraštyną ir atrinkti papildomai į BŽ įtrauktinus naujažodžius. ND jie fiksuojami gerokai sparčiau nei leksikografiškai apdoroti gali atsirasti BŽ. Atrenkant leksiką ND ne toks svarbus vartosenos dažnumo kriterijus, labiau stengiamasi užfiksuoti kiekvieną leksinę kalbos naujovę. Todėl didesnis ar mažesnis duomenų neatitikimas ND ir BŽ visada bus. Vis dėlto įdėmiau sekant naujažodžių vartoseną, tas neatitikimas gali būti mažesnis.

5. BŽ gerokai daugiau žodžių pateikta atskirais straipsniais. Tai leidžia nepraleisti svarbios ir pateikti daugiau informacijos apie kiekvieną leksikografinį vienetą. Pasiteisino sprendimas BŽ vedinius pateikti atskirais straipsniais, o ne įtraukti juos į pamatinių žodžių straipsnius. Išimtis padaryta tik sangrąžiniams veiksmažodžiams ir jų abstraktams, kurių dalis (atitinkamai 15 ir 11 proc.) pateikiama pamatinių veiksmažodžių arba atitinkamų nesangrąžinių daiktavardžių straipsniuose. Vis dėlto ateityje tobulinant ir pildant BŽ, ypač turint galvoje jo elektroninę versiją, nuo pamatinių paprastųjų veiksmažodžių reikėtų atskirti iš jų padarytus sangrąžinius. Šiuos, kaip ir jų abstraktus (sangrąžinius daiktavardžius), reikia pateikti atskirais straipsniais. Tuomet ir sangrąžinių žodžių duomenys būtų taip pat sistemiškai sustruktūrinti ir paprastai randami, kaip ir visi kiti BŽ leksiniai vienetai.

6. Pasiteisino sprendimas paprastuosius žodžių junginius ir sudėtinius terminus iškelti atskirais žodyniniais straipsniais. Toks jų pateikimas ne tik gerokai informatyvesnis (skiriamos ir apibrėžiamos reikšmės, pavyzdžiais iliustruojama vartosena, pažymimos vartosenos sritys), bet ir daug tikslesnis, išvengiama netikslumų, pasitaikančių DŽ.

7. Tiek DŽ, tiek BŽ frazeologizmai neturi savo atskirų straipsnių, o teikiami juos sudarančių savarankiškų žodžių (DŽ atveju – vieno,

BŽ – kiekvieno) straipsniuose. Skirtumas tas, kad BŽ jie vis tiek traktuojami taip pat, kaip visi kiti leksiniai vienetai, todėl pagrindinio dėmens straipsnyje yra aiškinami, skirstomi reikšmėmis, pateĩkiama jų vartosenos pavyzdžių, žymimas sintaksinis junglumas. Kitų dėmenų straipsniuose nuoroda *žr*. tik siunčiama informacijos apie frazeologizmą ieškoti pagrindinio dėmens straipsnyje. Lyginamasis tyrimas patvirtino, kad BŽ pateikimas yra informatyvesnis ir patogesnis naudotojui – frazeologizmus daug paprasčiau rasti, galima orientuotis, į kiek žodyne pateikiamų frazeologinių junginių vienas ar kitas žodis įeina.

8. Vietovardžiai abiejuose žodynuose pateikiami panašiai. DŽ atveju tai yra žodyno priedas, kitaip sakant, sistemiškai, kaip atskira leksinė semantinė grupė, aprašyta leksikos dalis (kitaip nei pagrindinis žodyno tekstas, kuris rengtas abėcėliškai). Žinia, kad ši metodikos naujovė yra vienas iš kertinių BŽ koncepcijos akmenų, todėl esminių skirtumų, laikantis to paties pamatinio principo, turbūt ir negali būti. Tiek vietovardžių atranka, tiek jų apibrėžimai abiejuose žodynuose yra sistemiški, išskyrus nebent dvi senųjų lietuviškų vietovardžių *Bildviečiai* ir *Būdviečiai* pateikimo klaidas DŽ, atsiradusias, matyt, dėl elektroninio žodyno programavimo klaidų. Taip pat įsitikinta, kad pasiteisino sprendimas pateikti vietovardžius bendrame BŽ tekste, o ne priede. Taip rengiant žodyną buvo akivaizdžiai matyti, kuriuos vietovardinius asmenvardžius dar reikia įtraukti. O jau parengto žodyno naudotojui, be abejonės, bus paranku vietovardžius, iš jų išvestus asmenvardžius, šių vedinius būdvardžius ir pastarųjų – prieveiksmius, t. y. visą grupę giminiškų žodžių, BŽ žodžių paieškos sąraše matyti greta.

9. Išanalizavus ir palyginus tik viena (*b*) raide DŽ ir BŽ prasidedančius antraštinius leksinius vienetus, jų statistiką, būtų neatsargu daryti kokias nors neginčijamas galutines išvadas apie visą naująjį žodyną ir jo santykį su savo pirmtaku. Tikslinga atlikti analogišką lyginamąjį keliomis kitomis raidėmis prasidedančių BŽ ir DŽ antraštinių žodžių tyrimą ir gautus rezultatus palyginti su šio tyrimo gautaisiais. Tai leistų daryti svaresnes išvadas ir kelti labiau pagrįstas hipotezes, ryškėjančias matant dabartine vartosena pagrįstus leksikografinius duomenis. Siekiant didesnio objektyvumo reikėtų tirti struktūriškai kitokių žodžių grupes, pvz., tokias, kuriose daugiau tarptautinių žodžių, ir / arba

tas, kuriose gausu priešdėlių vedinių (t. y. raidėmis *a, i, n, p, s, u* prasidedančius žodžius). *B* raide prasidedančių žodžių grupėje priešdėlį *be-* turinčių žodžių yra nemažai – 267, (pvz., *berankis, -ė, besandūris, -ė, bedievis, bedievė, bedieviškai, begalybė, betėvystė, beatodairiškumas* ir kt.), žinoma, ne visi yra jo vediniai. Tačiau tai vienintelis šia raide prasidedantis priešdėlis. Labai tikėtina, kad žodžių, prasidedančių, pavyzdžiui, raide *p* ar *s* (taigi ir priešdėlių *prie-, prieš-, po-, per-, pra-* arba *są-, sam-, san-, su-* ir kt. vedinių), grupėje išryškėtų kitų problemų ir lyginamoji statistika būtų kitokia. Norint išsamiai atsakyti į klausimus, kaip pakito priešdėlinių vedinių pateikimas, palyginti su DŽ, ar jis informatyvesnis, ar tikslesnis, su kokiomis problemomis susidurta, ar pasirinkti tinkami jų sprendimo būdai ir kt., reikėtų daugiau ir įvairesnių duomenų.

Literatūra ir šaltiniai

AHDEL – *The American Heritage Dictionary of the English Language*, Fifth Edition: Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, 2014. – https://www.ahdictionary.com.

BŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (rengiamas). – http://bkz.lki.lt.

$BŽ_A$ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno Antraštynas*. – http://bkz.lki.lt/antrastynas.

CD – *Collins English Dictionary*, 2015, http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english.

CEDT – *Cambridge English Dictionary & Thesaurus*: Cambridge University Press, 2015. – http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english.

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. – http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas (žiūrėta 2015 m. sausio–liepos mėn).

DŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas.*

$DŽ_{3k}$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas,* 3-iojo leidimo kompiuterinis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Matematikos ir informatikos institutas, 1995.

$DŽ_{6i}$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas,* 6-asis pataisytas ir papildytas leidimas, internetinė versija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011. – http://dz.lki.lt.

$DŽ_{6p}$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas,* 6-asis pataisytas ir papildytas leidimas, kompaktinė plokštelė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.

$DŽ_7$ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas,* 7-asis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.

Gaivenis K., Keinys S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.

GK 1999: Pristatome rengiamą bendrinės kalbos žodyną [į redakcijos klausimus atsako G. Naktinienė, D. Liutkevičienė, D. Murmulaitytė, D. Svetikienė, A. Sirutavičiūtė, V. Černiutė, V. Sakalauskienė] – *Gimtoji kalba* 7, 1999, 1–10.

Keinys S. 1984: Lietuvių kalbos hibridai (sąvoka, rūšys ir normiškumas). – *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai.* A serija 3 (88), 113–124.

Lazauskaitė V., Liutkevičienė D. 1998: Valgių ir gėrimų pavadinimai „Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 40, 205–217.

LE III – *Lietuviškoji enciklopedija* 3, Kaunas: Spaudos Fondas, 1935.

Liutkevičienė D. 2006: Bendrinės lietuvių kalbos žodynas. Siekiamybė ir realybė. – *Leksikografija ir leksikologija* 1: *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 9–18.

Liutkevičienė D. 2008: Valstybių gyventojų pavadinimai ir tautovardžiai. – *Kalbos kultūra* 81, 80–102.

Liutkevičienė D. 2010: *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* struktūra, tikslai ir perspektyvos, *Kalbos kultūra* 83, 141–150.

Liutkevičienė D. 2014: Nuorodinis žodžių aiškinimas *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*. – *Leksikografija ir leksikologija* 4, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 219–229.

Liutkevičienė D. GK 2014: „Bendrinės lietuvių kalbos žodynas“ žengia į internetą, *Gimtoji kalba* 9, 15–19.

Liutkevičienė D. LL 2010: *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas:* problemos ir sprendimai. – *Leksikografija ir leksikologija 2*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 223–234.

Liutkevičienė D., Naktinienė G., Vosylytė K. 2010: Veiksmažodžiai ir jų abstraktai *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*. – *Leksikografija ir leksikologija* 2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 235–251.

Liutkevičienė D., Vosylytė K. 2014: Frazeologizmų pateikimas *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*. – *Leksikografija ir leksikologija* 4, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 230–244.

LKE 1999: V. Ambrazas, A. Girdenis, K. Morkūnas, A. Sabaliauskas, V. Urbutis, A. Valeckienė, A. Vanagas. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Parengė K. Morkūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LKŽ$_e$ – *Lietuvių kalbos žodynas*, elektroninis variantas. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. red.), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. – Atnaujinta versija 2008. – www.lkz.lt.

LTE II – *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija 2,* Vilnius: Mokslas, 1977.

McD – *Macmillan Dictionary*: Macmillan Publishers Limited, 2009–2015. – http://www.macmillandictionary.com.

Mikelionienė J. 2000: Šiuolaikiniai metodai kalbos naujovėms tirti. – *Darbai ir dienos* 24, 65–88.

Miliūnaitė R. 2012: Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas. – *Gimtoji kalba* 6, 3–11.

Miliūnaitė R. 2014: Naujieji kontaminaciniai dariniai lietuvių kalboje. – *Acta linguistica Lithuanica* 71, 246–264.

Murmulaitytė D. 2000: Vedinių pateikimas „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ pamatinių žodžių straipsniuose. – *Acta Linguistica Lithuanica* 42, 141–159.

Murmulaitytė D. 2007: Vedinys – savarankiškas leksikografinis vienetas. – *Valoda – 2007. Valoda dažādu kultūru kontekstā*, *Zinātnisko rakstu krājums* 17, Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmīskais apgāds „Saule“, 462–471.

Murmulaitytė D. 2009a: *Bendrinės lietuvių leksikos duomenų bazė* – ne elektroninis *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. – *Kalbų studijos / Studies about languages*, Kaunas: KTU leidykla, 77–84. – http://www.kalbos.lt/zurnalai/15_numeris/12.pdf.

Murmulaitytė D. 2009b: Leksikografinis vienetas tradiciniame žodyne ir elektroninėje duomenų bazėje. – *Prace bałtystyczne* 4, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki, 25–44.

Murmulaitytė D. 2011: *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* iliustracinių pavyzdžių atranka ir pateikimas. – *Kalbos kultūra* 84, 129–149.

Murmulaitytė D. 2012: Vedinių pateikimo sistemiškumas *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*. – *Kalbos kultūra* 85, 71–91.

MW – *Merriam-Webster Dictionary and Thesaurus*, 2015. – http://www.merriam-webster.com.

Naktinienė G. 2000: Bendrinės kalbos žodynas ir leksikos norminimo problemos. – *Kalbos kultūra* 73, 12–24.

Naktinienė G. 2002: Specialiosios leksikos pateikimas „Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“. – *Kalbos kultūra* 75, 47–56.

Naktinienė G. 2006: Svarbesnieji „Bendrinės lietuvių kalbos žodyno“ semantikos aspektai. – *Leksikografija ir leksikologija 1: Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, Vilnius: LKI, 19–31.

Naktinienė G. 2011: Parūpinamieji veiksmažodžiai „Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“. – *Kalbos kultūra* 84, 150–164.

ND – *Naujažodžių duomenynas*. – http://naujazodziai.lki.lt.

Norkaitienė M. 2011: *Vietovardinių asmenų pavadinimų (katoikonimų) žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

NSDB – Naujųjų skolinių duomenų bazė. – http://nsdb.sociolingvistika.lt.

OD – *Oxford Dictionaries*: Oxford University Press, 2015. – http://www.oxforddictionaries.com/us/definition/american_english/.

Paulauskienė A. 1983: *Lietuvių kalbos morfologijos apybraiža*, Kaunas: Šviesa.

Paulauskienė A. 1994: *Lietuvių kalbos morfologija*. Paskaitos lituanistams, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Rengiamas „Bendrinės lietuvių kalbos žodynas“. – http://www.lki.lt/LKI_LT/index.php?option=com_content&view=article&id=592:rengiamas-bendrins-lietuvi-kalbos-odynas&catid=96:bendrins-lietuvi-kalbos-odynas.

Sakalauskienė V. 2005: Veiksmažodžių abstraktų pateikimas dabartinės lie-

tuvių kalbos žodynuose. – *Kalbos kultūra* 78, 153–161.

Sakalauskienė V. 2010: Dialektizmų atranka dabartinės ir bendrinės lietuvių kalbos žodynuose. – *Leksikografija ir leksikologija 2*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 295–305.

Šepetytė R. 2006: Dėl žodžių iliustravimo jų vediniais aiškinamuosiuose lietuvių kalbos žodynuose. – *Leksikografija ir leksikologija* 1: *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 209–220.

TB – *Lietuvos Respublikos terminų bankas*. – http://www.lrs.lt/pls/tb/tb.search.

TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Ats. red. V. Kvietkauskas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.

Valeckienė A. 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Vaskelienė J. 2006: Dėl kai kurių darinių pateikimo „Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“. – *Leksikografija ir leksikologija 1: Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 55–71.

VLE III – *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

VLKK konsultacijų bankas. – http://konsultacijos.vlkk.lt/lit/konsultacijos/paieska.html.

WCD – *Random HouseWebster's College Dictionary,* 1996.

Interneto tekstų ištekliai naršyti paieškos sistema „Google“ (https://www.google.lt).

FROM THE DICTIONARY OF CONTEMPORARY LITHUANIAN TO THE DICTIONARY OF STANDARD LITHUANIAN

Summary

Employing the comparative method, the paper examines two normative dictionaries: the *Dictionary of Contemporary Lithuanian* (*Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*; DŽ) and the *Dictionary of Standard Lithuanian* (*Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*; BŽ). Most headwords in the BŽ were selected on the basis of headwords found in a computerized version of $DŽ_3$. However, some of them were left out; the BŽ also introduced some new headwords.

In the course of investigation, several texts from both dictionaries were compared. The texts were taken from the entries of B-headwords (words starting with the initial B). An attempt was been made to identify differences between the dictionaries and possible causes thereof. There have been a large number of differences identified. First of all, the BŽ has refused to follow the word-entry principle usually adhered to in many traditional dictionaries; it treats all words as headwords, including those employed in the explication of

meaning and excluding personal names. Furthermore, the BŽ also explicates more widespread lexicalised collocations and complex terms. Most headwords or their meanings are illustrated by giving examples from actual usage. All the words, rather than just the headword, in the examples are accentuated. The BŽ includes a larger number of morphological forms of the words, such as comparative and superlative degrees of adjectives, also forms of definite adjectives; the dictionary highlights the syntactic combining features of all verbs, of some adjectives and idioms, provides more grammatical information, etc.

The research has identified that the main objectives posed for the BŽ, mainly concerned with a general systematic approach and challenges of presenting new lexicon, have been attained. More specifically, the BŽ has excluded unacceptable, rarely used, archaic, narrowly used dialectal vocabulary still found in the DŽ. Rather, the BŽ features a number of already entrenched new words or word combinations previously rejected but now frequently used and therefore relevant for language users. The research, among other things, has identified that some words, which are included in the DŽ, for no obvious reason are not found in the BŽ; however, for no obvious reason some new words are given in the BŽ. All these features suggest that a dictionary, even though in principle ready for use, may and should be subject to modification and amendments. They should not be confined to removing typos and correcting minor mistakes. The key aim is systematicity, which should not be overlooked, particularly if in the future the BŽ is expanded by including more language innovations and by amending the semantic structure of the existing words where necessary.

Ilga Migla, Ieva Zuicena
Latvian Language Institute

„The Dictionary of Modern Latvian" – Traditions and Innovations

Within the framework of the national research programme "National Identity (Language, Culture and Human Security)" and its Project Nr 3 "Language as the Basis of National Identity", in 2014 the work on the "Dictionary of Modern Latvian"*(„Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca", MLVV*) was completed. The entries from A to Ž are now available online (www.tezaurs.lv/mlvv), in the server created by specialists of the Artificial Intelligence Laboratory at the Institute of Mathematics and Computer Science, University of Latvia.

Until now, there have been two explanatory dictionaries of the Latvian language: "Dictionary of Standard Latvian"*(„Latviešu literārās valodas vārdnīca", LLVV*) in 8 volumes and 10 books, published during 1972–1996, and the considerably smaller "Dictionary of Latvian" (*„Latviešu valodas vārdnīca", LVV*) in one volume, which was first published in 1987, but its second and updated edition came out in 2006. Both dictionaries are now available in the Internet as well (www.tezaurs.lv/llvv and www.tezaurs.lv/lvv). The same site contains another explanatory Latvian dictionary which was not compiled by lexicographers but by IT specialists, using more than 230 printed and digital sources (dictionaries, encyclopaedias, databases, etc.). This online dictionary is constantly updated and, by the spring of 2015, had reached the amount of 243 132 entries (www.tezaurs.lv/sv).

MLVV, which at first was planned in printed form (a book), but now – only in digital version, is a new type of explanatory dictionary compiled at the Latvian Language institute of the University of Latvia, by a team of lexicographers under the leadership of Dr. philol. Ieva Zuicena. Altogether 10 authors have taken part in the making of *MLVV*, and five of them (Dr. philol. Ārija Ozola, Dr. philol. Imants Šmidebergs, Mg. philol. Laimdota Oldere, Dr. philol. Ilga Migla,

Dr. philol. Anitra Roze) have written the majority of the text. The editor of the dictionary, Ieva Zuicena, as well as the authors Ārija Ozola, Imants Šmidebergs, Laimdota Oldere, Dorisa Šnē and Gunta Lejniece, are professional lexicographers with many years of experience. They have participated in the work on the first Latvian explanatory dictionary (the above-mentioned *LLVV*), and have maintained the best traditions of Latvian lexicography in the elaboration of *MLVV* as well.

FOCUS OF THE DICTIONARY

There are many similarities between *LLVV* and *MLVV*, but the new dictionary also has a number of innovations. As it was just noted, the majority of the authors of *MLVV* had gained their lexicographical experience while working on *LLVV*. The new dictionary took over the tradition of very detailed and nuanced semantic analysis of the lexemes, as well as rich grammatical information at the headword of each entry. Structurally, the detailed semantic analysis is presented through the number of sememes distinguished in the dictionary entry, and the nuances of meaning are shown in the system of core senses and subsenses. *MLVV* retains the three-degree semantic division of *LLVV*: core sense, subsense (indicated by //) and a small nuance of meaning or a synonym, separated from the rest of the text by a semicolon. It is to be noted that the three-degree semantic division allows to show the semantic structure of a word more detailed and precisely. A two-degree semantic division commonly is used in smaller dictionaries, for example, in the "Dictionary of Latvian" (*LVV*). Please compare the first sense of Latvian noun *maize* 'bread' in *MLVV* and *LVV*:

maize 1. No mīklas krāsnī cepts pārtikas produkts (parasti klaipa, kukuļa formā); šāda pārtikas produkta šķēle, gabals. *Rudzu, kviešu m. Svaiga, cieta, sakaltusi m. Maizes ceptuve. Maizes klaips, šķēle, gabals. Ēst maizi ar desu. Uzziest, uzsmērēt maizei sviestu. Ogu m. sar.* – salda smalko kviešu miltu maize ar rozīnēm. [..] // *ģen.: īp. nozīmē.* Tāds, kas ir pagatavots no šā pārtikas produkta vai tāds, kas ir paredzēts šā pārtikas produkta pagatavošanai. *Maizes zupa. Maizes raugs.* // Mīkla. *Mīcīt maizi. M. rūgst.* [..] // *pārn.* Visnozīmīgākais, būtiski

nepieciešamais. *Žurnālista m. ir informācija. Garīgā* (*gara*) *m.* – tas (piem., daiļliteratūra), kas garīgi bagātina cilvēku. (www.tezaurs.lv/mlvv)

maize 1. No miltiem cepts pārtikas produkts. *Rupjā maize* – rupjmaize. *Baltā m.* – baltmaize. *Maizes ceptuve. Maizes kombināts. Rudzu, kviešu m. Cept maizi. Svaiga, cieta, sakaltusi m. Maizes klaips, šķēle, garoza. Maizes griežamā mašīna. M. ar rozīnēm. Uzziest maizei sviestu. Maizes raugs. Maizes labība* – labība (piem., rudzi, kvieši, arī mieži un kukurūza), no kuras miltiem cep maizi. (www.tezaurs.lv/lvv)

Difficult task for lexicographer is to show the semantic structure of polysemantic words, especially Latvian verbs. Quite often entries of such words are very long and hard perceptible (see, for example, entries of *krist*, *stāvēt*, *ņemt* in *LLVV*). To make it easier for the dictionary user to comprehend entries of polysemantic words, the authors of *MLVV* have attempted to make the definitions more general than in *LLVV*, covering several grammatical and functional features of a word within one core sense or subsense. Thus, for instance, *MLVV* (unlike *LLVV*) not always distinguishes a separate subsense in those cases when the subject or object of an action changes.

SOURCES

LLVV, more often than *MLVV*, provides the usage of words in a transferred sense – both as examples of transferred sense and as metaphorical nuances of meaning. The reason is the fact that the semantic analysis of the vocabulary included in *LLVV* is based on more than two million large collection of citations (card file) from Latvian writings. The greatest part of this collection consists of excerpts taken from fiction, where metaphorical use of language is typical.

MLVV, however, is based on language material which is closer to informal everyday speech. A new collection of citations (card index) consisting of about 160 000 excerpts from newest literary works, newspapers, magazines etc. was created especially for the purposes of *MLVV* due to lack of digital resources in 1997, when work at the *MLVV* was started. Step by step the language material from various

Internet sites (for example, www.letonika.lv; www.periodika.lv; www.news.lv; www.latvijasdaba.lv) became available. From 2009 the Balanced Corpus of Modern Latvian (*Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss*) with 4.5 million usage units is also available online (Levāne-Petrova K. 2012: 89-97). Unfortunately it is too small for such an extensive dictionary as *MLVV*. When the Corpus will have reached at least 100 million usage units, it is possible that future explanatory dictionaries will be compiled, using only the data of the Corpus (which would make the work considerably easier and faster).

VOCABULARY

The vocabularies of *LLVV* and *MLVV* differ in a chronological aspect. *LLVV* encompasses the period beginning from the end of 19th century to the end of the 20th century. As it is pointed out in its preface, the analysis of vocabulary before the 1940s is mainly based on texts from fiction and poetry, but after the 1940s – fiction as well as academic texts, popular science texts, and periodicals (LLVV 1: 9). Under the Soviet rule, it would not have been acceptable to analyze pre-soviet periodicals or academic literature. Thus, the vocabulary of the Soviet period is represented in *LLVV* more fully. However, there were certain restrictions – since it was a dictionary of Standard Latvian, it included only words found in the written form of standard language.

The work on *MLVV* began in 1997 – it was a time when the independence of Latvia had recently been renewed, Latvian had become the state language, and there were substantial changes in the political and economic life, such as the transfer from the socialist system to market economy. With the fall of the iron curtain, the society was exposed to a wide variety of international influences. All these extralinguistic processes gave rise to a large number of loanwords (especially anglicisms) in the Latvian language, and also made it necessary to create new words for new concepts. The authors of *MLVV* have attempted to register as many as possible of those neologisms (both borrowings and native coinages) that have entered general Latvian

vocabulary. Many of these words now are part of our everyday communication, therefore it seems surprising that they cannot be found in *LLVV*. We can note such words as, for instance, *autiņbiksītes* or *pamperi*, *avokado*, *bākuguns*, *bankomāts, baziliks, cukīnī, čarterreiss, čats, čatot, dators*, *eiro, fails, fans*, *frīstails, hamburgers, hits, gulags, infrastruktūra, interaktīvs, internets, kečups, kredītkarte, līzings*, *mārketings*, *menedžments*, *mērķdotācija, momentloterija, nominēt*, *procesors*, *printeris*, *skaips*, *zibakcija*, *zibatmiņa* and many others.

During the 1990s, some parts of vocabulary that had been in the periphery of usage during the Soviet epoch, achieved new topicality. Such words as *akcija*, *akcionārs*, *benefice*, *bezdarbs*, *bezpajumtnieks, dempings, dividende*, *korupcija* etc. in *LLVV* were indicated as *neakt.* (*neaktuāls* 'not topical') or *kap.* (from *kapitālistisks* 'capitalistic; pertaining to capitalist society'); sometimes the reference to capitalism was included in the definition of the entry word. In *MLVV*, of course, there are no specific indications or explanations for words referring to the capitalist system, but for words denoting typical realia of the Soviet past – e.g. such words as *aģitpunkts*, *pionieris*, *oktobrēns*, *komjaunatne* are explained as used "during Soviet times", "in the former USSR", etc. In some cases, words describing Soviet realia such as *piecgade*, *mičurinietis*, *stahanovietis* are given the indication *vēst.* (*vēsturisks* 'historical').

Another innovation of *MLVV* is that it includes certain lexical groups which formerly were not reflected in traditional philological dictionaries. Thus, *MLVV* contains the most widespread abbreviations (both foreign and Latvian), and some specific groups of proper names (e.g., the names of the continents, planets of the Solar system, Zodiac signs, mythological beings, etc.). Inspiration for above mentioned and some another innovations (setting entries of plants and animals, notes about words usage) is gained from "The New Oxford Dictionary of English" (Oxford 1998), which is completely new dictionary in contemporary British lexicography, written on new principles.

LABELS

Giving accurate information about the current status of a word is important and complicated task, which depends from several subjective and objective factors. Very difficult sometimes is to state whether a word is colloquial or standard (unlabeled), borders are indefinite also between colloquial and slang words. Although some criteria for determination colloquial words are defined (Laua 1981: 7778), nevertheless in the practical work subjective linguistic feeling of lexicographer plays a very significant role. Besides words can change level of formality.

Nowadays, taking into account the overall tendencies of democratization, many colloquial or slang words have now entered the general usage, e.g.: *bardaks*, *bastot, bēbis, bomzis, čoms*, *džeks*, *foršs*, *feins*, *dupsis*, *ome*, *omīte*, *opaps*, *opis* etc. These and other similar words have been included in *MLVV*, but they were not present in *LLVV*, even though they existed in the Latvian language already during that period when *LLVV* was compiled. In those times dictionaries did not include words that did not belong to standard language vocabulary and were not publicly used in the mass media. The situation is quite different today, therefore *MLVV* contains a number (certainly larger than other Latvian explanatory dictionaries) of colloquial and slang words, including some that until then were published only in the "Dictionary of Latvian Slang"*(„Latviešu valodas slenga vārdnīca*"; Bušs, Ernstsone 2006).

MLVV and *LLVV* also differ in the stylistic marking of some German borrowings. For example, in *LLVV* words *bode* (LLVV 2: 107), *deķis* (LLVV 2: 301) are marked as obsolete, but similar words like as *birste*, *beņķis* cannot be found at all. Later such German borrowings are included in *LLVV* in greater number and they indicated as colloquial: *knaps*, *knapi* (LLVV 4: 280), *pleķis* (LLVV 6/2: 265), *renstele* (LLVV 6/2: 615), *smuks* (LLVV 7/2: 55), *šņabis* (LLVV 7/2: 393). *MLVV* indicates all these words as colloquial, which corresponds to the contemporary reality. Some germanisms which were considered colloquial in *LLVV* (for instance, *smēre*, *smērēt*, *nosmērēt*), are treated

as stylistically neutral in *MLVV* and do not have any specific indications. In the context of German loanwords which were earlier regarded as "barbarisms", the linguist A. Laua says: „Sometimes the so-called barbarisms settle in the standard language as stylistically neutral, for example *šķēres*, *ķemme*, *ķemmēt*, *trepes*[..]" (Laua A. 1981: 126). This process is still going on, and to the examples cited by A. Laua we could add *smēre*, *smērēt*, *nosmērēt*, *pārsmērēt* and other words.

DEFINITIONS

One of the most important elements in explanatory dictionaries is the exposition of the lexico-semantical structure of the word, and the formulation of the definition. Analyzing the structure, it is important to find the optimal balance between analysis and synthesis, between the general and the particular. If an entry dealing with a polysemantic word is divided up in a too detailed way, it is difficult to see the semantic core of the word among all the small nuances of meaning. However, if the definition is too general, without sufficient characteristics it cannot present the respective lexeme or sememe adequately.

In the process of making an explanatory dictionary, a large role is played by subjective factors – the author and their taste in language, their perception of semantic differences, their ability to distinguish the essential from the lesser important, and to formulate one's opinion in a clear and logical way. On the other hand, a dictionary has to be objective and stylistically neutral; the definition should not express the individual opinions and personal sympathies or antipathies of the author. However, an absolute objectivity is impossible to attain; certain signs of author's individuality will always show in a dictionary – for instance, in the choice of examples. As H. Béjoint points out in his "Modern Lexicography", there are some lexical groups which cannot be defined in a totally objective way: „For words used to refer to social or political values or systems, like *structuralism*, *marxism*, *capitalism*, *imperialism*, *maoism* [...] objective definitions are simply impossible. The definitions given by general-purpose dictionaries are more or less clearly the reflection of the opinions of the lexicographers, or the

result of what the lexicographers, for one reason or another, thought they had to write in order to satisfy the dictionary users" (Béjoint 2000: 131). We might add that in dictionaries (including *LLVV*) published during the Soviet times, the definitions of terms pertaining to politics, philosophy, literature and art had to comply with the principles of Soviet ideology. In the creation of *MLVV*, the definitions of these terms are free from the ideological colouring, as we can see when comparing such entries as *komunisms*, *marksisms*, *sociālisms*, *mafija*, *kolhozs*, *futūrisms*, *fideisms* in both dictionaries.

Compiling explanatory dictionaries nowadays, one has to be aware of the constant changes in the objective reality. For instance, when the entry *dienvidslāvi* was written for *LLVV*, there existed a country called Socialist Federal Republic of Yugoslavia, containing 6 republics (Bosnia and Herzegovina, Croatia, Macedonia, Montenegro, Serbia and Slovenia). The collective name for the inhabitants of this state was Yugoslavs (in Latvian: *dienvidslāvi*). When the entry *dienvidslāvi* was created in *MLVV*, Yugoslavia still existed as a country, but contained only two republics. When Montenegro left this union in 2006, Yugoslavia as a state ceased to exist. Following these changes, the initial definition of the word *dienvidslāvi* was also changed.

An interesting contemporary phenomenon is the presence of women in such professions or sports were only men prevailed in the past. Therefore in *LLVV* such words as *futbolists*, *džudists*, *hokejists*, *svarcēlājs*, *garīdznieks*, *kareivis* etc. had only the masculine gender form, but in *MLVV* they are given in both genders.

The authors of explanatory dictionaries nowadays have also to follow the recent developments and discoveries in science and technologies, and to be able to provide adequate definitions or to change the existing ones (see e.g. *MLVV* entries *orbīta* and *orbitāle*). It cannot be achieved without the help and consultations from experts of the respective fields.

GRAMMATICAL INFORMATION

Changes have taken place in the field of linguistics as well. In the course of development of the Latvian linguistic thought, opinions regarding e.g. the part of speech of certain words have changed. For example, the Latvian linguistic literature today no longer distinguishes a separate group called *nenoteiktie skaitļa vārdi* 'indefinite numerals', traditionally encompassing such words as *daudz* 'many', *maz* 'few, little', *mazāk* 'less', *vairāk* 'more', *cik* 'how much', *necik* 'none; not at all'. In *LLVV* they were interpreted as homonyms – indefinite numerals when referring to nouns, and adverbs when referring to verbs. The authors of the one-volume *LVV* (both 1st and 2nd edition) do not treat *daudz*, *maz*, *nedaudz*, *cik* as homonyms, but indicate them as both numerals and adverbs. According to recent grammatical theories, numerals cannot be indefinite by definition (Gramatika 2013: 415). Thus, the interpretation provided by *MLVV* differs from that of *LLVV* and *LVV* – the words *daudz*, *nedaudz*, *maz*, *mazāk*, *vairāk*, *cik*, *necik* in MLVV are defined as adverbs only. *LLVV* also used an obsolete term *kopuma skaitļa vārdi* 'numerals of community/totality'), which contained only the masculine and feminine form of the word *abi* 'both'. In *MLVV*, *abi* and *abas* are defined as pronouns. The words *manējais* 'mine', *tavējais* 'yours', *mūsējais* 'ours', *jūsējais* 'yours', traditionally (including *LLVV*) were defined as possessive pronouns, in *MLVV* are treated as adjectives that corresponds to the recent statement of Latvian linguists.

Differences between *MLVV* and *LLVV* can also be seen in the interpretation of adjectival participles, even in the visual representation of the respective entries. As regards the content – *LLVV* was observing a principle whereby a participle is reflected as an adjective, if the respective verb does not exist. Thus, words such as *augšupejošs*, *caurredzams*, *caurstaigājams*, *jaundzimis*, *paštaisīts*, *pussabrucis*, *sengaidīts* etc. were defined as adjectives in *LLVV*. In general, *MLVV* is following the tradition of *LLVV*, but not always. For instance, unlike *LLVV*, certain compounds with the element *jaun-* (*jaundzimis*, *jauniecelts*, *jauniesaukts*, *jaunlaulāts*) and some others are regarded to be adjectival

participles in *MLVV*, using an indication *divd. īp. nozīmē* (*divdabis, kas lietots īpašības vārda nozīmē* 'participle used in the sense of adjective'), but the interpretation of other participles does not differ from that of *LLVV*. E.g., the word *augšupejošs* in both dictionaries is considered to be adjective, since there is no such verb as *augšupiet*, while *ejošs* is defined as participle in both *LLVV* and *MLVV*. The *MLVV* entries with the adjectival participles should be revised, and some compounds containing an element in participle form should also be regarded as participles – since these compound participles which do not have the respective finite verb forms "are not derived from compound verbs, but from word combinations where a root or stem has been directly added to a participle" (Gramatika 2013: 380).

COMPUTERIZATION AND FUTURE OF THE DICTIONARY

The text of *MLVV* was written in DOC format without using a special dictionary writing system. Since the Latvian Language Institute does not have their own computer specialists, the input of *MLVV* in the Internet was made by employees of the Artificial Intelligence Laboratory at the Institute of Mathematics and Computer Science.

The digital format allows to regularly update and improve the text of the dictionary without large financial expenses. It is planned to provide updating of the *MLVV* every four years. At present *MLVV* needs to perfom several improvements, mainly of tehnical nature (for example, implementation of word indicator, reproduction of pronuncation of entry words not graphically but with the help of a voice syntesizer). In the future it would be necessary to supplement explanations with sound recordings, depictions and video materials. Thus *MLVV* user could make use of all the opportunities the modern technologies have to offer. Such modern and regularly updated dictionary will be able to serve the society for an unlimited time and will fully correspond to its title "Dictionary of Modern Latvian".

References and sources

Béjoint H. 2000: *ModernLexicography: An Introduction*. Oxford University Press.

Bušs O., Ernstone V. 2006: *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga: Norden AB.

Gramatika. 2013: *Latviešu valodas gramatika. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.*

Laua A. 1981: *Latviešu leksikoloģija*. Rīga: Zvaigzne.

Levāne-petrova K. 2012: Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss un tā tekstu atlases kritēriji. – *Baltistica VIII priedas*. 89-98.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1. – 8. sēj. Rīga: Zinātne, 1972. – 1996. (available: www.tezaurs.lv/llvv)

LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots. 1987. (1.izd.), 2006. (2.izd.) (available: www.tezaurs.lv/lvv)

MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. (available: www.tezaurs.lv/mlvv)

OXFORD 1998 – *The New Oxford Dictionary of English*. Oxford University Press.

DABARTINĖS LATVIŲ KALBOS ŽODYNAS: TRADICIJOS IR INOVACIJOS

Santrauka

2014 metais, įgyvendinant valstybinę tyrimų programą „Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)“, Latvijos universiteto Latvių kalbos institute buvo baigtas naujas aiškinamasis elektroninis *Dabartinės latvių kalbos žodynas* (*Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*, prieinamas adresu www.tezaurs.lv/mlvv).

Straipsnyje *Dabartinės latvių kalbos žodynas* (MLVV) palygintas su kitu Latvių kalbos institute (iki 1992 metų – Kalbos ir literatūros institute) sudarytu žodynu – *Bendrinės latvių kalbos žodynu* (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*, LLVV), kuris buvo leidžiamas nuo 1972 iki 1996 metų. Iš dalies MLVV tęsia LLVV pradėtas tradicijas (pvz., žodžio semantika atskleidžiama palyginti smulkiai ir detalizuotai), bet jame įtraukta daug naujovių ir atsiranda įvairių skirtumų. LLVV žodžių semantinė analizė atlikta naudojantis daugiau negu 2 milijonų vienetų kartoteka, kurioje dominavo grožinės literatūros tekstai. MLVV savo ruožtu sudarytas remiantis naujausia latvių kalbos medžiaga, kuri daugiausia imta iš spaudos, interneto, nedaug ir iš grožinės literatūros. MLVV buvo pradėtas 1997 metais, kai neseniai Latvija buvo

atgavusi nepriklausomybę, latvių kalba tapusi valstybine kalba, o šalyje vykę milžiniški politinių ir ekonominių permainų procesai. Visi šie veiksniai, taip pat ir informacinių technologijų vystymasis sukėlė didelių permainų latvių kalboje, į ją atėjo daug naujų žodžių (daugiausia anglizmų). MLVV sudarytojai stengėsi parodyti visas šias permainas – tiek leksikoje, tiek stilistinėse nuorodose. Į MLVV įtrauktos ir naujausios latvių kalbininkų nuomonės dėl kai kurių žodžių priklausymo tam tikrai kalbos daliai.

Kad naujasis žodynas tikrai atspindėtų dabartinę latvių kalbą, jis turėtų būti reguliariai koreguojamas ir papildomas. Elektroninis formatas leidžia tai daryti be didelių finansinių išlaidų. Nuolat atnaujinamas ir papildomas žodynas visuomenei tarnautų amžinai, todėl darbas prie MLVV turėtų būti tęsiamas.

NAUJAŽODŽIAI KALBOJE IR LEKSIKOGRAFINIUOSE ŠALTINIUOSE

Rita Miliūnaitė
Lietuvių kalbos institutas

Naujažodžių atranka ir pateikimas *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne*

ĮVADAS

Pastaraisiais porą dešimtmečių pasaulyje itin suintensyvėjus politiniams, ekonominiams, socialiniams, kultūriniams pokyčiams, sparčiai plėtojantis įvairių sričių mokslui ir šalių tarpusavio ryšiams bei socialiniams tinklams, pastebimai kinta ir tuos pokyčius patiriančių kalbinių bendruomenių vartojamos kalbos, ypač jų leksika (plg. Picone 1996, Fisher 1998; Ayto 2007; Levchenko 2010, Renouf 2014). Daug tyrėjų dėmesio sulaukia besikuriantis naujas žodyno sluoksnis – naujažodžiai, arba neologizmai, kurių atsiranda tiek skolinantis ar verčiant iš kitų kalbų, tiek darantis naujus žodžius savos kalbos priemonėmis. Šie tyrimai neatsiejami nuo didžiulių nuolat atnaujinamų tekstynų, iš kurių galima filtruoti naująją leksiką. Lietuvių kalboje taip pat kelis dešimtmečius kalbama apie sparčiai atsinaujinančią leksiką, tačiau kol kas esama tik pavienių tyrimų, kurie remiasi konkrečiam tikslui iš ribotų kokio nors laikotarpio šaltinių sukauptais duomenų pluoštais (plg. Rudaitienė, Vitkauskas, 1998; Mikelionienė 2000: 15–21; Girčienė 2005; Vaicekauskienė 2007). Stambių darbų, kuriuose būtų pateikiamas išsamus dabartinės naujausios leksikos vaizdas, aprašytos kiekybinių ir kokybinių jos pokyčių kryptys bei formos, lietuvių kalbotyroje neturime.

Rengiant šiuolaikinius leksikografijos veikalus, būtina sistemiškai stebėti leksikos vartojimo pokyčius ir jų tyrimais remiantis papildyti pateikiamų ir aprašomų leksikos vienetų fondą. Tačiau specialiai naujajam leksikos sluoksniui skirtõs ir nuolat atnaujinamos lietuvių kalbos leksikos duomenų sankaupos iki šiol nebuvo, nors jos poreikis, pavyzdžiui, rašant naują norminamąjį *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną* (BŽ), akivaizdus.

Kadangi lietuvių kalba turi tvirtas bendrinės kalbos norminimo tradicijas, naujoji leksika nuolat yra ne tik leksikologų, leksikografų, bet ir bendrinės kalbos normintojų akiratyje. Svarbu laiku pastebėti naujus leksikos reiškinius, juos fiksuoti, susisteminti, aprašyti, parodyti vartosenos polinkius, nustatyti naujažodžių normiškumą ir teikti rekomendacijas kalbos vartotojams, nelaukiant, kol pasirodys ar atsinaujins ilgai rengiami norminamieji veikalai.

Sisteminiams naujosios leksikos tyrimams atsirasti būtinos šiuolaikinėmis informacinėmis technologijomis pagrįstos duomenų sankaupos ir kompiuteriniai įrankiai joms tirti. Turint galvoje šiuos poreikius ir tikslą paspartinti naujažodžių tyrimus, 2011 m. pabaigoje pradėta kurti skaitmeninė duomenų apie naujus lietuvių kalbos leksikos reiškinius bazė[1]. Netrukus internete pradėtas skelbti ir pirmas išvestinis šios bazės rezultatas, nemokamai prieinamas visiems vartotojams, – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas* (http://naujazodziai.lki.lt).

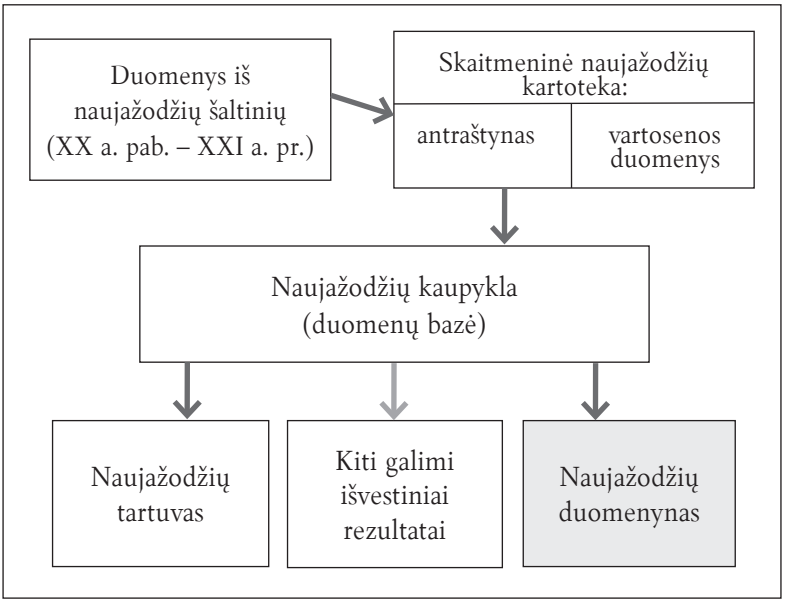
Straipsnio tikslas – pristatyti *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyną* (toliau – ND) kaip dabartinės naujosios lietuvių leksikos tyrimų įrankį: 1) atskleisti galimybes, kurias jau dabar teikia šis duomenynas leksikos tyrėjams; 2) panagrinėti kelias leksikografines problemas, kurių kyla atrenkant ir aprašant naujažodžius. Šiam tikslui pasiekti keliami uždaviniai – supažindinti su duomenynui kurti pasirinkta naujažodžio samprata, duomenų šaltiniais, kaupimo ir atrankos kriterijais, naujažodžių sisteminimo ir aprašymo klausimais, apibūdinti naujažodžių pateikimo duomenyne problematiką.

[1] 2011–2012 m. Lietuvių kalbos institute vykdant Europos Komisijos finansuojamą projektą „Baltijos ir Šiaurės šalių dalys atviroje Europos lingvistinėje infrastruktūroje“ (META-NORD), kurio tikslas – sukurti atvirą kalbų išteklių, technologijų ir įrankių infrastruktūrą Baltijos ir Šiaurės šalims, pritaikytiną mokslui ir verslui, buvo atlikti parengiamieji šios bazės kūrimo darbai. Vėliau darbai tęsti pagal kitą ES struktūrinių fondų projektą „Lietuvių šneka valdomos paslaugos (LIEPA)“ (Nr. VP2-3.1-IVPK-12-K-01-001).

1. BENDRIEJI DUOMENYS APIE LIETUVIŲ KALBOS NAUJAŽODŽIŲ DUOMENYNĄ

Renkant duomenis apie naująją leksiką, kuriant skaitmenines jos kaupimo ir sisteminimo priemones, atsiskleidžia ir daugelis pačios leksikos sisteminių bei funkcinių ypatumų. Todėl ketinimas straipsnyje plačiau supažindinti su ND kūrimo principais ir eiga nėra savitikslis: nuosekliai apibūdinant naujažodžių kaupimo, atrankos ir sisteminimo procesą, išryškėja, kokia dabartinė naujoji leksika pastaruoju metu funkcionuoja vartosenoje.

Kad būtų galima geriau įsivaizduoti ND kūrimo kontekstą, 1 paveiksle parodyti naujažodžių tvarkymo lygmenys ir pateikimo formos.

1 pav. *Naujažodžių tvarkymo lygmenys ir pateikimo formos*

Pagrindinė duomenų apie naujažodžius tvarkymo priemonė yra naujažodžių kaupykla (turinti duomenų bazės pavidalą). Joje ketinama nuolat kaupti, sisteminti ir aprašyti naująją XXI a. pradžios lietuvių

kalbos leksiką, kad viešai pateikiamame naujažodžių duomenyne ilgainiui atsiskleistų sisteminis šios leksikos vaizdas:

- būtų matyti naujausi lietuvių kalbos leksikos pokyčiai ir vartosenos dinamika (naujažodžių atsiradimas, plitimas arba neprigijimas vartosenoje);
- atsiskleistų naujažodžių atsiradimo per pastaruosius keletą dešimtmečių lietuvių kalboje mastas;
- išryškėtų sisteminiai ir funkciniai naujažodžių ypatumai (pavyzdžiui, nauji žodžių darybos polinkiai[2], žodžių reikšmių pokyčių kryptys, stilistiniai požymiai ir pan.);
- lietuvių kalbos vartotojams būtų pateikta praktinės informacijos, kurios nėra kituose dabartinės leksikografijos šaltiniuose arba ji labai išsklidusi.

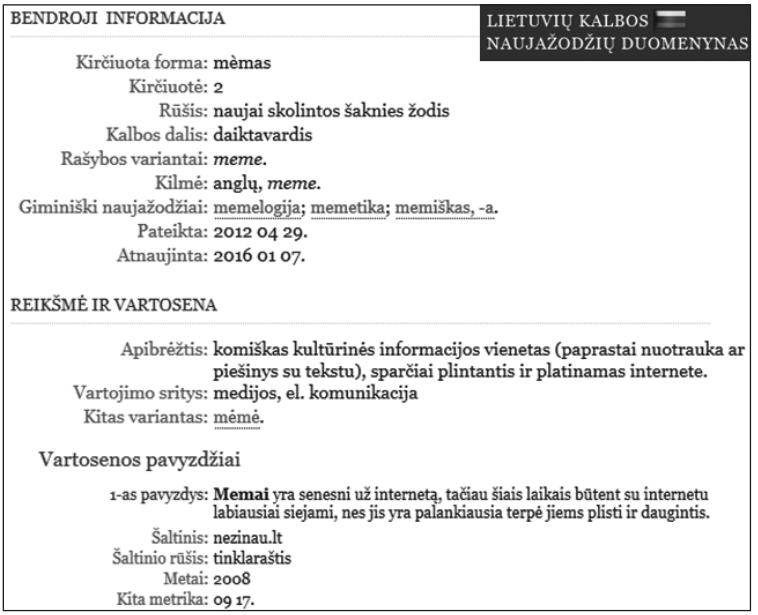
Straipsnyje daugiausia bus kalbama apie duomenyną, kadangi jis prieinamas vartotojams, tačiau prireikus bus apibūdinami ir kai kurie naujažodžių kaupyklos ypatumai, kurių kol kas duomenyne nematyti.

2014 m. pabaigoje ND buvo pateikta ir aprašyta kiek daugiau kaip 2500 antraštinių naujažodžių (nedidelė jų dalis turi ne vieną reikšmę) ir daugiau kaip 8700 jų vartosenos pavyzdžių[3] (žr. 2 pav.). Kartotekoje, į kurią pirmiausia patenka visi duomenys prieš perkeliant į duomenų bazę, naujažodžių ir jų vartosenos pavyzdžių yra sukaupta kelis kartus daugiau ir nuolat pildoma.

Kad būtų galima tirti, kokia kryptimi kinta mūsų leksinė sistema, kokie procesai ir kokiu mastu joje vyksta, reikia atskaitos taškų. Taigi prieš pradedant kurti duomenų bazę, kilo naujažodžių sampratos ir jų atrankos problema.

[2] Remiantis ND duomenimis, jau paskelbti du tiriamieji šios temos straipsniai: apie naujadarų su priesaga *-iklis* semantinę struktūrą (Murmulaitytė 2014) ir apie kontaminacinius darinius (Miliūnaitė 2014: 246–264).

[3] 2015 m. pabaigoje, rengiant straipsnį spaudai, antraštinių žodžių skaičius buvo viršijęs 3000, iliustracinių pavyzdžių – apie 11 700.

2 pav. *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno (http://naujazodziai.lki.lt) fragmentas*

2. NAUJAŽODŽIŲ ATRANKA DUOMENYNUI

Remiantis pagrindiniais naujažodžių požymiais (plg. Jakaitienė 2010: 205–206), svarbu išnagrinėti tokius naujažodžių pateikimo bazėje aspektus:

- pasirinkti ND tikslams ir paskirčiai tinkamiausią naujažodžio sampratą,
- nusistatyti laikotarpį, kuriuo atsirandantys ir funkcionuojantys leksikos vienetai bus laikomi naujažodžiais,
- pasirinkti atraminius leidinius, kurie leistų spręsti, ar žodis iki tol nebuvo fiksuotas,
- pasirinkti šaltinius, iš kur renkami duomenys.

Iš šių aspektų matyti, kad naujažodžių samprata ir atranka daug priklauso nuo susitarimo ir daug lemia duomenyno tikslai bei paskirtis. Toliau šie atrankos aspektai apibūdinami išsamiau.

2.1. Naujažodžio samprata. Pagal įprasčiausią naujažodžio sampratą naujažodžiais laikomi naujai kalboje atsiradę žodžiai ar naujos jų reikšmės (plg. Urbutis 2009: 36–37; Jakaitienė 2010: 205–215). Kartais leksikografijos praktikoje prie žodžio kaip pagrindinio leksikos vieneto pridedami pastovieji žodžių junginiai ir santrumpos[4], taigi prie naujažodžių gali būti šliejamos ir naujai atsiradusios santrumpos bei naujai sudaryti ar išsiversti pastovieji žodžių junginiai.

ND naujažodžiai taip pat pirmiausia skirstomi pagal formą (žr. 1 lentelę), kad pagal šį požymį prireikus naujažodžius būtų galima atskirai išrinkti iš bazės. Antras klasifikacijos lygmuo – naujažodžio tipas – nustatomas atsižvelgiant į tai, kokiu būdu atsirado naujažodis: 1) žodis yra naują, iki tol nefiksuotą lietuvių kalboje šaknį turintis skolinys arba tos šaknies vedinys, 2) naujažodis pasidarytas savos kalbos priemonėmis iš jau esančių žodžių, kurie nelaikomi naujažodžiais, 3) jau esančiam leksikos vienetui suteikta nauja reikšmė. Nors dalis naujažodžių patenka į lietuvių kalbą verčiant leksikos vienetus iš kitų kalbų, bet nustatyti, ar naujažodis išverstas (t. y. jo darybinė ar semantinė motyvacija skolinama iš kitos kalbos) ar pasidarytas savo kalboje, ne visada įmanoma (plg. Jakaitienė 2010: 213–214), todėl šis požymis duomenyne kol kas nelaikomas klasifikaciniu. Ateityje, kai bus sukaupta daugiau duomenų, nagrinėjant šias stambiąsias naujažodžių klasifikacines grupes ir už jų likusius duomenis (kurie paprastai kiekvienoje klasifikacijoje įvardijami kaip „kita“), esamą klasifikaciją neišvengiamai reikės tikslinti ir smulkinti, pavyzdžiui, pirmoje grupėje galbūt bus tikslinga atskirti hibridus.

Į duomenyną dedama ir vadinamųjų autorinių, dažnai vienadienių (situacinių), tik tam kartui sukurtų naujažodžių (pavyzdžiui, *drambliaskrydis*, *kainapjūtė*, *muzikėčia*, *nuožmogis*, *šokoladainis, valdžiagyvis*, *žinialaiža, žeuras* ir pan.), nes jie įdomūs ir kaip naujos minties raiškos būdas, ir kaip lietuvių kalbos darybinių išgalių išbandymas, nors į pagrindinius žodynus tokie žodžiai paprastai nepatenka. Kita vertus, kartais naujažodžius pavyksta fiksuoti vos atsiradusius, tad iš

[4] Plg. Oksfordo žodynų (OD) praktiką http://public.oed.com/the-oed-today/recent-updates-to-the-oed/march-2014-update/new-words-list-march-2014/#senses (žiūrėta 2014 11 16).

karto ne visada įmanoma nuspėti, ar koks naujas žodis paplis, ar liks tik pavienis kalbos faktas.

1 lentelė. *Naujažodžių klasifikacija kaupykloje*[5]

Tipas \ Forma		Žodis	Žodžių junginys	Santrumpa
Naujai skolinta	**šaknis**	*aftepartis, okonomijakis, loftas, loftininkas, apsišopinti, džiazva*	*aštanga joga*	*VIP'as*
	citata	*bob, colombré, selfie, voilà, wow*	*red carpet, eletric boogie, non fiction, white tie*	*aka, OMG, LED, LGBTI*
Naujai pasidaryta		*afrolietuvis, asmenukė, gamyklabutis, keistonomika, projektažmogis, grojaraštis, klubinėti, klubinėtojas*	*gyvybės langelis, žaibiškas sambūris, kelių gaidelis, dvigubas dviženklis, galvų medžioklė*	*Eur*
Suteikta nauja reikšmė		*ambasadorius, krokodilas, rietiklis, blakė, tinklas, dulksna, vertyklė*	*Briuselio kopūstai*	–

Taigi naujažodžių kaupykloje ir duomenyne fiksuojami ir pateikiami kur kas platesni duomenys, nei reikia leksikografijos veikalams papildyti ar norminamosioms rekomendacijoms teikti. Dalis tokių duomenų gali būti naudingi tiriant okazionalizmų ir kitų pakraštinių,

[5] Dėkoju dr. Daivai Murmulaitytei, padėjusiai išdiskutuoti kai kuriuos šios klasifikacijos elementus. Diskusija dar nebaigta, tikslesnės ir patogesnės naujažodžių klasifikacijos duomenynui tebeieškoma.

pavienių leksikos naujovių, pavyzdžiui, kontaminacinių darinių, atsiradimą ir funkcionavimą (žr. Miliūnaitė 2014: 246–264).

2.2. Laiko, kuriuo funkcionuoja naujažodžiai, atskaitos taškas. Naujažodžiui identifikuoti svarbu kalbos vartotojų suvokiamas naujumo elementas, tad pasirenkamas naujažodžiui apibrėžti laikotarpis negali būti labai ilgas. Tačiau kartu, norint stebėti naujažodžių vartosenos dinamiką, jis neturi būti ir pernelyg trumpas. Kuriant duomenyną, optimalus šiam reikalui pasirodė poros dešimtmečių laikotarpis, t. y. orientaciniu atskaitos tašku imta XXI a. pradžia. Tai daugiausia lėmė esamų atraminių leidinių specifika (plačiau žr. straipsnio 2.3 skyrelį). Tiesa, vienas kitas naujažodis vartosenoje fiksuotas ir kiek anksčiau, paskutinį XX a. dešimtmetį, bet buvo netikslinga juos išleisti iš akių, kadangi jie nebuvo iki šiol leksikografiškai aprašyti. Kai kurie ND fiksuoti naujažodžiai kalbos vartotojams jau neatrodo labai nauji, nes per porą dešimtmečių lengvai pritapo prie lietuvių kalbos sistemos ir natūraliai įsiliejo į vartoseną (pavyzdžiui, *apkalta*, *balsadėžė, indaplovė, skalbyklė, mėsainis*). Kartais apsiprasti su nauju žodžiu, jeigu jis vartosenoje dažnas, užtenka metų kitų. Pavyzdžiui, *dūzgės* (angl. *afterparty*) fiksuotos 2011 metais, o *asmenukė* (angl. *selfie*) – 2014 metų pradžioje, bet jų vartosenos polinkiai rodo, kad tol, kol bus aktualios pačios jais įvardijamos realijos, tol jie gyvuos, nes vartotojų jau yra priimti, nors vis dar atrodo gana nauji, plg.:

> Vokiečių rinktinės **dūzgėse** – **asmenukės** su A. Merkel ir Rihannos aistros bei bučiniai [straipsnio antraštė, delfi.lt 2014 07 14; paryškinta autorės. – R. M.].

Būna ir priešingai – kartais ir penkerių metų naujažodžiui prigyti esti per mažai arba naujas žodis apskritai nepritampa, dėl įvairių priežasčių vartotojų nėra palaikomas (pavyzdžiui, *miškuva, miškuvis* „urėdija, urėdas“, *niekstartis* „falšstartas“, *pateiktuvės* „pristatymas“, *rinkmena* „failas“, *šlovėraštis* „čartas“, *vaizduoklis* „monitorius“ ir kt.). Tokie žodžiai, kadaise pateikti kaip norminamosios rekomendacijos vartotojams, taip pat fiksuojami ND. Pasirinktas poros dešimtmečių

laikotarpis leidžia įvertinti jo pradžioje atsiradusių naujažodžių gyvybingumą.

2.3. Atraminiai leidiniai. Atrenkant duomenis taikomas naujažodžių teorijoje ir praktikoje pripažintas kriterijus – žodžių ir jų reikšmių fiksavimas žodynuose: jeigu atraminiais laikomuose žodynuose kokių žodžių ar jų reikšmių nėra, jie paprastai būna naujažodžiai.

Atraminiais duomenyno leidiniais pasirinkti trys svarbiausi gerai žinomi iki XXI a. pradžios atsiradusią lietuvių kalbos leksiką fiksuojantys žodynai:

- *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (DLKŽ6e: 6-asis (3-ias elektroninis) leidimas, 2006; jis faktiškai remiasi 4-uoju popieriniu leidimu, 2000; interneto versija, 2011);
- elektroninis *Lietuvių kalbos žodynas* (LKŽe: vėliausiųjų tomų iliustraciniai pavyzdžiai siekia 2001 m.);
- *Tarptautinių žodžių žodynas* (TŽŽ: *Alma littera*, 2001)[6].

Vis dėlto reikia pripažinti, kad naujažodžių atrankos kriterijus pagal atraminius leidinius lietuvių kalbos atveju negali būti visiškai patikimas, nes tikrinant kiekvieną galimą naujažodį šiuose šaltiniuose, dažnai išryškėja šių žodynų nesistemiškumo problema. Juose gali būti pateikiamas ne visas darinių lizdas, o tik jo fragmentai, tad, formaliai žiūrint, pavyzdžiui, *ergoterapija, feminizacija, feminizmas, floristika, holizmas, laicizacija, satanizmas*, patekę į TŽŽ, nėra naujažodžiai, o *ergoterapeutas (-ė), ergoterapinis (-ė), feministas (-ė), feministinis (-ė), floristas (-ė)*, *holistinis (-ė), laicizmas*, *laicistas (-ė), laicistinis (-ė), satanistas (-ė)* formaliai laikytini naujažodžiais. Be to, lėtai leidžiamuose žodynuose yra susidarę leksikografinių plyšių, nes kai kurie žodžiai funkcionuoja nuo gerokai anksčiau, nei buvo parengti atraminiai žodynai, bet į juos nėra patekę – arba tuo metu dar nesiryžta juos įteisinti, arba jie tiesiog nepateko į žodynų rengėjų akiratį. Tiems leksikografiniams plyšiams parodyti naujažodžių bazėje yra žyma „nenaujas

[6] Iki šiol yra išėję keletas naujų šio žodyno leidimų – ir nežymiai papildytas elektroninis, ir daugiau atnaujintas knyginis (2013), bet laikantis nusistatyto atskaitos taško, 2001 m. yra arčiausiai XXI a. pradžios atraminių šaltinių.

nefiksuotas“. Tokią žymą turi, pavyzdžiui, žodžiai *gaiviklis, lūpdažis, marsaeigis, namotyra, petroglifas* ir kt., kurių vartosenos faktų ND kartotekoje turima kur kas ankstesnių nei paskutinio XX a. dešimtmečio.

2.4. Naujažodžių šaltiniai. Dabartiniu duomenų kaupimo etapu naujažodžiai į kartotekos antraštyną patenka iš dvejopų šaltinių: 1) nuosekliai peržiūrimi įvairūs XX a. pabaigos – XXI a. pradžios kodifikacijos veikalai ir mokslo darbai apie naujažodžius; 2) naujažodžiai renkami rankiniu būdu iš vartosenos, skaitant daug įvairių tekstų (plačiau žr. Miliūnaitė 2012: 3–11).

Iš leksikai skirtų kodifikacijos darbų pirmiausia minėtini tie, kuriuose pateikiamos naujųjų skolinių ir jų atitikmenų (tarp jų ir naujadarų) vartojimo rekomendacijos (*Kalbos patarimų* dalis, skirta skoliniams, 2005 ir 2013 m. leidimai; Valstybinės lietuvių kalbos komisijos tvirtinami svetimžodžių atitikmenų rekomendaciniai sąrašai), taip pat įvairiuose leidiniuose skelbiamos pavienės naujõsios leksikos vartojimo rekomendacijos. Šiuose šaltiniuose, kitaip nei atraminiuose leidiniuose, naujažodžiai paprastai nebūna išsamiai leksikografiškai aprašyti – ypač tai pasakytina apie lietuviškus naujus skolinių atitikmenis (dažnai nepateikiama apibrėžčių, ne visada nurodomos kirčiuotės, stilistiniai požymiai ir pan.), todėl prieš aprašant naujažodžius kaupykloje, reikia sukaupti informatyvių vartosenos duomenų, juos ištirti ir atlikti visą kitą leksikografinį darbą.

Pildant naujažodžių kartotekos antraštyną ir kaupiant vartosenos duomenis, orientuojamasi į viešąją dabartinę vartoseną, t. y. tas jos sritis, kuriose funkcionuoja bendrinė lietuvių kalba, tačiau nevengiama ir viešųjų paribio ar užribio vartosenos sričių (pavyzdžiui, interneto tinklaraščių, komentarų, forumų, socialinių tinklų), iš kurių į bendrinę kalbą patenka naujų, dar nesunormintų leksikos reiškinių. Pagrindinių vartosenos šaltinių sąrašą sudaro:

- žiniasklaida (spausdintinė, internetinė);
- administraciniai tekstai (originalūs, verstiniai);
- moksliniai ir mokslo populiarinimo tekstai (originalūs, verstiniai);
- meniniai tekstai (originalūs, verstiniai);

- įvairi kita interneto informacija (įmonių, privačių asmenų interneto svetainės);
- tinklaraščiai;
- reklama (interneto, lauko, spausdinta, spaudos);
- elektroninė komunikacija (viešoji);
- sakytinė kalba (viešoji – oficialioji ir laisvoji).

Naujažodžių iš mokslinių tekstų į kartoteką patenka nedaug, orientuojamasi į tai, ar jie yra siauros srities terminai, ar būdingi bendrajai vartosenai. Specialioji terminija yra specialiosios kalbos ir atskiros tyrimų srities – terminologijos – objektas, be to, naujausią terminiją fiksuoja *Lietuvos Respublikos terminų bankas* (http://terminai.vlkk.lt).

Naujažodžių vartosenos pavyzdžiai metrikuojami, todėl juos galima rūšiuoti ir pagal šaltinių pobūdį, ir pagal metus bei autorius (jeigu pastarieji gali būti svarbūs naujažodžiui atsirasti ar jam plisti).

3. NAUJAŽODŽIŲ DUOMENŲ TVARKYMAS

Aprėpti pasirinktas svarbiausias naujažodžių vartojimo sritis ir kaupti iš jų informaciją, kai jos srautai milžiniški, galima pajėgti tik turint nemažų mokslinių pajėgų ir taikant informacines technologijas[7] (dar žr. Mikelionienė 2000: 15–21). Kol lietuvių kalbai pritaikyti naujažodžių paieškos kompiuteriniai įrankiai, kurie išfiltruotų naujažodžius iš didelių tekstų sankaupų (tekstynų), tik kuriami ir išbandomi[8], tenka verstis išimtinai rankiniu būdu, todėl darbas nėra spartus ir jo rezultatai gali rodyti tik pačius bendriausius kiekybinius naujosios leksikos polinkius. Tačiau jau dabar iš turimų duomenų matyti kokybiniai

[7] Plg. Oksfordo žodynų (OD) praktiką: naujažodžiai filtruojami iš Oksfordo anglų kalbos tekstyno, taip pat remiamasi specialia iš viso pasaulio savanorių skaitytojų duomenų sudaroma baze (žr. http://www.oxforddictionaries.com/words/how-do-you-decide-whether-a-new-word-should-be-included-in-an-oxford-dictionary, žiūrėta 2014-11-23).

[8] Vieną iš tokių naujažodžių gaudyklių (kaip lietuvių rašytinės kalbos naujovių vartosenos paslaugą pagal projektą „Lietuvių kalbos sintaksinės-semantinės analizės sistema tekstynui, lietuviškam internetui ir viešojo sektoriaus taikymams“) 2015 metais pateikė Vytauto Didžiojo universitetas (https://www.raštija.lt/semantika-lt); rašant šį straipsnį, išbandyti šios gaudyklės dar nebuvo galimybių.

naujažodžių požymiai, ir jų tyrimas bei sisteminimas deda pagrindus naujam, kompiuterizuotam naujažodžių fiksavimo ir analizės etapui.

3.1. Naujažodžių kaupimo kryptys. Kaip minėta, pirmiausia naujažodžių kartotekoje sudaromas ir nuolat pildomas naujažodžių antraštynas, o toliau apie tuos naujažodžius renkama informacija iš įvairių šaltinių. Svarbiausi ir įdomiausi duomenyno kūrimo pokyčiai skelbiami *Naujienų* puslapyje. Šis darbas dirbamas keliomis kryptimis. Į duomenų bazę dedami: 1) iki šiol jau sukaupti XX a. pabaigos (t. y. apytikriai paskutinio dešimtmečio) – XXI a. pradžios duomenys, nepatekę į atraminius žodynus (pavyzdžiui, *dėlionė, parasparnis, mėsainis, javainiai, sauskelnės, atvirauti*, *bernvakaris* ir kt.); 2) patys naujausi, randami dabartinėje vartosenoje naujažodžiai (pavyzdžiui, *apykojė, įspirtukės, olimpicenas, plaktainis, selfis, asmenukė, patiktukas* ir kt.). Kartais naujažodžiui atsirasti duomenyne pakanka kelių minučių nuo tada, kai jis aptinkamas vartosenoje, o kai kada tenka ilgokai aiškinantis, ką vienas ar kitas žodis reiškia, kokia jo kilmė, kad būtų galima jį aprašyti ir pateikti ND.

3.2. Naujažodžių sisteminimas ir aprašymas kaupykloje. Kiekvienas naujažodis kaupykloje aprašomas pagal įvairius leksinius, gramatinius, stilistinius ir normiškumo požymius (žr. 3 pav.), remiantis sukauptais vartosenos pavyzdžiais.

Dalis šios informacijos matoma ir ND, kur naujažodžio aprašą sudaro du blokai.

I. Bendroji informacija:

- antraštinis žodis ir kirčiuotoji jo forma bei kirčiuotė;
- klasifikacinis požymis pagal naujažodžio formą ir tipą;
- kalbos dalis;
- rašybos variantai;
- kilmė;
- giminiški naujažodžiai;
- informacijos pateikimo ir atnaujinimo data.

3 pav. *Lietuvių kalbos naujažodžių kaupyklos fragmentas*

II. Naujažodžio reikšmė ir vartosena:
- apibrėžtis;
- vartojimo sritis ar sritys;
- funkciniai atspalviai;
- norminamoji informacija;
- kiti variantai (jei jų yra) ir jų kodifikacijos statusas;
- prasminės sąsajos su kitais duomenyno naujažodžiais;
- vartosenos pavyzdžiai (jų autoriai, šaltiniai ir šaltinių rūšys).

Specifinė informacija (pavyzdžiui, apie naujadarų morfologinius bei darybinius ypatumus), reikalinga naujažodžius tiriantiems kalbos specialistams, duomenyne nepateikiama, bet kaupykloje tokios galimybės numatytos.

4. PAIEŠKOS GALIMYBĖS ND

Duomenyne šiuo jo kūrimo etapu galima dvejopa paieška: 1) antraštinių žodžių sąraše; 2) pagal kai kuriuos naujažodžių požymius.

Antraštinių žodžių sąraše galima atlikti paiešką pagal naujažodžio fragmentą, taigi išsirinkti tiek bendrašaknius žodžius (pavyzdžiui, su *rank-*: *dvirankinė, įrankus (-i), rankdarbiuotis, tvirtarankis (-ė)*; su *veid-*:

plytaveidis, veidaknygė, veidotyra, veidotyrininkas), tiek turinčius tą patį darybos formantą (pavyzdžiui, *-iena*: *anekdoteliena, dokumentiena, forumiena, internetiena, laikraštiena, pigiena, skaitaliena, skaitmeniena, šlamštiena* ir t. t.; *-išius*: *draugišius, programišius, tinklišius*).

Duomenyne taip pat galima paieška pagal įvairius informacijos apie naujažodžius parametrus:

- naujažodžio kilmę (pagal kilmės kalbą);
- originalo formą (tarkim, norima sužinoti, ar duomenyne yra naujažodis, kurio originalo forma yra *fajita* arba *cashmob*);
- rašybos variantus;
- vartojimo sritį (daugiau kaip 50 sričių nuo astronomijos iki žvejybos);
- ypatinguosius požymius (autorinius, pavienius, būdingus išeivijai ir kt. naujažodžius);
- naujažodžius pavartojusius ar (ir) juos sukūrusius (žinomus, autoritetingus ir pan.) asmenis.

Tiriant bazėje sukauptus duomenis, gali atsirasti kokių nors iš anksto nenumatytų naujažodžių ypatumų, todėl požymių sąrašas ir paieškos galimybės pagal poreikį gali būti plečiamos.

5. PROBLEMOS, KURIŲ KYLA SISTEMINANT IR APRAŠANT NAUJAŽODŽIUS

Naujažodžiai kaip nauji, iki tol leksikografiškai visai neaprašyti ar mažai aprašyti leksikos vienetai, kelia įvairių leksikologijos, leksikografijos ir kodifikacijos problemų, pavyzdžiui:

- kartais būna keblu nustatyti skolinto naujažodžio kilmę (ypač jeigu naujažodis toks naujas ar retas, kad kitakalbiai šaltiniai jo dar nepateikia);
- ne visada įmanoma, ypač jeigu turima nedaug vartosenos duomenų, tiksliai apibrėžti naujažodžio reikšmę ar reikšmes (nustatyti reikšmių skirtį, atspalvius, stilistinius požymius);
- yra rizikos suklysti, nustatant norminę naujažodžio rašybos, kirčiavimo, kaitybos formą ir vertę, variantų normiškumo santykius,

nes vartosenoje nauji, ką tik atsiradę žodžiai (skoliniai) dažnai būna labai variantiški.

Gvildenant naujažodžių kodifikacijos klausimus, ypatingesni ir bendrajai vartosenai aktualūs atvejai svarstomi Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Žodyno pakomisėje (prireikus – Tarties ir kirčiavimo pakomisėje). Pavyzdžiui, 2014 m. pabaigoje iš ND duomenų buvo parengtas ir šiai pakomisei pateiktas svarstyti 40-ies naujųjų japonų kalbos skolinių sąrašas. Jame buvo skolinių, kurie kėlė abejonių dėl rašybos, kirčiavimo ar linksniavimo (pavyzdžiui, *ãnimė, čirãšis*, *kombučià, suisèkis, sumijẽ, teñpura* ir kt.[9]).

Toliau straipsnyje nagrinėjama viena naujažodžių klasifikavimo problema. Nuo to, kokie ir kaip kaupykloje bus pateikti naujažodžių požymiai, priklauso ir naujõsios leksikos tyrimo galimybės.

5.1. Naujadaras ar nauja reikšmė? Ši su naujažodžių sisteminimu susijusi problema kyla seno ir naujo leksikos sluoksnio sandūroje ir iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti visai paprasta. Skirtis – naujadaras ar nauja žodžio reikšmė (tiksliau – semantinis naujadaras) yra reikalinga tiriant žodžių darybos ir semantinės raidos polinkius, todėl reikia nusistatyti aiškius klasifikavimo principus.

Nesudėtingais atvejais, jeigu naujas žodis padarytas iš atraminiuose leidiniuose jau fiksuotą šaknį turinčio (ar iš kelių fiksuotų šaknų sudaryto) žodžio, bet paties to darinio atraminiuose leidiniuose nėra, jis laikytinas naujadaru, pavyzdžiui: *draskyklė, vėjaratis, žingsniuoklis, žemagrindis (-ė)* ir pan.

Jeigu žodis jau yra fiksuotas atraminiuose leidiniuose, bet pradedamas vartoti kitoms realijoms pavadinti (kitaip tariant, vieno dalyko pavadinimas perkeliamas kitam), jis įgyja naują reikšmę (tokia reikšmė gali būti ir skolinta). Plg.:

blakė „vabzdys, ppr. kenkėjas ar parazitas, plokščiu kūnu ir maža galva“ (DLKŽ6i) ir „slapto klausymosi ir stebėjimo įranga“ (ND);

[9] Čia pateikiama sunorminta forma. Visas naujųjų japonybių sąrašas (VLKK protokolinis nutarimas Nr. PN-6, 2014-12-11) skelbiamas VLKK interneto svetainėje: http://vlkk.lt/lit/107603.

runkelis „balandinių šeimos daržų augalas apskritu arba pailgu šakniavaisiu (Beta); jo šakniavaisis“ (DLKŽ6i) ir „tamsuoliu laikomas pesimistiškai nusiteikęs žmogus, priešinamas elitui“ (ND).

Taigi viena yra naujažodis kaip darybos rezultatas, kita – kaip žodžio semantinės raidos ar vertimo iš kitų kalbų rezultatas. Tačiau skiriamoji riba tarp naujadaro ir naujos reikšmės žodžio ne visada aiški. Keblumų atsiranda ypač tada, kai naujažodis yra darybiškai skaidus. Tada kyla klausimas: kada žodis tik įgauna naują reikšmę, o kada pasidaromas iš naujo?

5.1.1. Reikšmės plėtimasis į kitas sritis. ND aprašant naujas žodžių reikšmes aiškiai matyti, kad nemažas atsinaujinančios leksikos sluoksnis susijęs su miesto kultūros augimu. Net jau seniai (anksčiau nei turėtų aprėpti ND šaltiniai) vartosenoje įsigalėjusios naujos žodžių reikšmės atraminiuose žodynuose ne visos fiksuotos. Tai rodo, kad pasirinktieji atraminiai žodynai (neįskaitant TŽŽ, bet ypač turint galvoje vis naujai perleidžiamą DLKŽ) kartais dar remiasi tik kaimiškosios kultūros leksika. Plg.:

akutė „1. *mžb.* akis; 2. augalo pumpuras, akelė; 3. smulki kiaurymėlė, tuštumėlė (*korio a.*)“ (DLKŽ6i) ir „maža apvali durų angelė pažiūrėti, kas yra už tų durų“ (ND);

gryninti „daryti gryną, grynesnį: *G. orą. Grūdus vėtydavo, ~davo.* | *prk.*: *Kalbą g.*“ (DLKŽ6i) ir „versti grynaisiais (kalbant apie pinigus, vertybinius popierius ir pan.)“ (ND);

perdegti „1. degant persiskirti; kiaurai išdegti: *Ilgos malkos – per vidurį ~a, o galai lieka*; 2. padauginti kaitintis saulėje: *~iau saulėje, ir pradėjo galvą skaudėti*; 3. sukaisti, sugesti: *~ę grūdai nebedygsta*; 4. *prk.* labai susijaudinti: *~iau visas (iš gailesčio), jo kapą pamatęs*; 5. *prk.* prarasti įkarštį, nusiraminti: *Buvo labai užsidegęs važiuoti, dabar ~ė. Žaidėjai ~ė prieš rungtynes*.“ (DLKŽ6i) ir seniai vartojama, dažna reikšmė „nustoti veikti dėl elektros perkrovos ar nuo susidėvėjimo (apie elektros prietaisus)“ (NDk).

Naujų reikšmių žodis gali įgyti ir iš kitų kalbų per vertimus. Plg.:

skautas „vaikas ar jaunuolis, įsijungęs į organizuotą pavyzdingo piliečio auklėjimo sistemą, išplitusią daugelyje šalių: *~ų draugovė*“ (DLKŽ6i)

ir „sporto komandos žvalgybininkas, kuris ieško komandai naujų jaunų žaidėjų, renka informaciją apie varžovus“ (ND).

Visais šiais atvejais žodžio reikšmės plėtimasis į kitas sritis yra natūralus ir lengvai paaiškinamas, nes išlaikomas semantinis bent vienos senosios (jei žodis daugiareikšmis) ir naujosios reikšmės ryšys (žr. Jakaitienė 2010: 108–109, 213–214). Rengiant naujus leksikografijos darbus, nuspręsti, ar tai bus laikoma naujomis reikšmėmis, ar jų atspalviais, priklauso nuo paties leidinio pasirinktos žodžių reikšmių pateikimo sistemos, bet svarbu, kad pats pokytis susijęs ne su naujo žodžio, o su naujos reikšmės susidarymu.

5.1.2. Naujai pasidarytas žodis ar nauja nebevartojamo darinio reikšmė? Neretas atvejis, kai koks nors darinys pasitraukia iš aktyviosios vartosenos (dažniausiai išnykus pačiai juo įvardijamai realijai), o po kiek laiko vartosenoje atsiranda žodis, formaliai sutampantis su pasitraukusiuoju dariniu, bet pavadinantis kitą (ar pakitusią) realiją. Plg.:

gniaužyklė „žr. *gniaužiklis* 1. replės, spaustuvai“ (LKŽe) ir „prietaisas rankos pirštų lenkiamiesiems raumenims mankštinti“ (ND);
mainykla „vieta, kur kas mainoma: *Čia ne mainyklà* (*čia pinigų niekas nemaino*)“ (LKŽe)[10] ir „fizinė arba virtuali mainų vieta: *drabužių mainykla, failų mainykla*“ (ND).

Taigi dabartinę *gniaužyklę* ar *mainyklą* būtų galima laikyti naujai pasidarytais žodžiais (naujadarais), bet lygiai taip pat tai gali būti senųjų *gniaužyklės* ir *mainyklos* semantinės raidos rezultatas. ND abu šie naujažodžiai klasifikuojami kaip naują reikšmę įgiję žodžiai, laikantis formaliojo kriterijaus, kad atraminiame žodyne patys žodžiai jau buvo fiksuoti.

[10] Jeigu aiškinant žodį pateikiama nuoroda į LKŽe, vadinasi, DLKŽ6i tokio darinio nėra, tad tikėtina, kad kurį laiką jis buvo neaktualus ir pasitraukęs iš vartosenos. Konkrečiu atveju *mainykla* (iš Juozo Balčikonio sakinio) nepateko nė į vieną DLKŽ leidimą greičiausiai todėl, kad nebuvo aktualu. Vėl prireikus įvardyti šią sąvoką, nuo DLKŽ6e leidimo atsirado *keitykla* „įstaiga ar padalinys, kuriame kas keičiama: *Pinigų k.*“ (DLKŽ6i); LKŽe *keityklos* iš viso nepateikia.

Ieškant naujadaro ar naujos reikšmės atsiradimo skirties reikia atsižvelgti į tai, kad senasis ir naujasis darinys dažnai esti padaryti iš skirtingų to paties pamatinio žodžio leksemų. Plg.:

išpirktuvės „*etnogr*. jaunosios išpirkimo apeigos“ (DLKŽ6i) ← *išpirkti* „sumokėjus išvaduoti ar atgauti“ ir „prekybos akcija, skatinanti pigiau išpirkti prekes prieš pateikiant naują jų siuntą“ (ND) ← *išpirkti* „viską nupirkti, nelikti parduodamų daiktų“;

rietiklis „lazdelė velenui sukti, audeklą riečiant“ (DLKŽ6i) ← *riesti* „vynioti ant veleno ar nuo jo (metmenis ar audeklą)“ ir „įrankis blakstienoms riesti – nedidelės žnyplės su tam tikru antgaliu“ (ND) ← *riesti* „lenkti; lanką daryti“;

povakaris „žr. p a v a k a r y s, p a v a k a r ė „laikas apie vakarą“ (DLKŽ6i) ← *vakaras* „dienos pabaiga“ ir „dažniausiai oficialaus renginio tęsinys neoficialioje aplinkoje“ (NDk) ← *vakaras* „pasilinksminimas, šokiai, vaidinimas“;

vertyklė „1. kablys mėšlui ar kam nors versti iš vežimo“ (LKŽe) ← *versti* „guldyti, griauti ant šono, ant žemės“; „2. senoviško arklo, žambio dalis“ (LKŽe) ← *versti* „rausiant kelti į viršų“ ir „kompiuterinė vertimo iš vienos kalbos į kitą programa“ (ND) ← *versti* „vienos kalbos tekstą išdėstyti kita kalba“.

Nors realiai visi šie naujieji dariniai pasidaryti iš naujo, gal nė nenumanant, kad atraminiuose žodynuose yra fiksuota tokiu pačiu būdu, tik iš kitos pamatinio žodžio reikšmės padarytų ir kadaise aktyviai vartotų darinių, ND jie nelaikomi naujadarais, nes formaliai sutampa su jau fiksuotaisiais, o semantinis ryšys tarp senųjų ir naujųjų gali būti daugiau ar mažiau įžvelgiamas, – tiek, kiek jis įžvelgiamas tarp realijų, kurias vieni ar kiti įvardija, ar tarp skirtingų to paties žodžio reikšmių.

5.1.3. Tarpiniai atvejai. Ieškant darybinių ir semantinių naujadarų skirties, įdomus yra žodžio *stiklainis* atvejis, plg.:

stiklainis „stiklinis uždaromas indas“ (DLKŽ6i) ir „naujoviškas stiklinis pastatas arba antstatas“ (ND).

Į *stiklainį* naująja pastato reikšme galima žiūrėti dvejopai: arba kaip į naujadarą (*stikl‖as* + *-ainis*, plg. bendriausią vedinių su šia priesaga darybos reikšmę „vardažodinės ypatybės turėtojo pavadinimas, žymintis daiktą pagal pamatiniu žodžiu pasakytą ypatybę“; žr. $DLKG_4$:

117), arba kaip į naują esamo *stiklainio* reikšmę (stiklinio indo pavadinimas perkeltas stiklinio pastato pavadinimui). Ir vienas, ir kitas atvejis visiškai įmanomas. Tačiau nustatyti, kaip iš tikrųjų atsirado stiklinio pastato pavadinimas, vargu ar pavyktų, nes vieniems jis kelia tiesioginių asociacijų su stikliniu indu (t. y. su senosios reikšmės *stiklainiu*), kitiems, kurie šį pastatą vadina lietuviškojoje vartosenoje fiksuotomis žargoniškomis svetimybėmis *stekliovkė* ar *stekliaška* (plg. *стекляшка* „О здании из стекла и бетона, создающего впечатление просвечиваемого, сквозного“, БТСРЯ), tokios semantinės motyvacijos gal ir nėra. Šiuo antruoju atveju būtų priartėta prie darybos homonimų, bet tikraisiais darybos homonimais jų laikyti nebūtų galima, nes darybos formanto funkcija iš esmės yra ta pati (dėl darybos homonimų sąvokos plačiau žr. Urbutis 2009: 115–116). ND *stiklainis* laikomas naują reikšmę įgijusiu žodžiu.

5.2. Nauja reikšmė ar darybos homonimas? ND fiksuoti keli atvejai, kai darybiškai skaidomą naujažodį, formaliai sutampantį su atraminiuose leidiniuose esančiu žodžiu, galima tvirtai laikyti naujadaru, o ne žodžiu, įgijusiu naują reikšmę. Plg.:

1 *svarainis* „bot. dekoratyvinis ir vaisinis erškėtinių šeimos augalas (Cydonia); obuolio arba kriaušės pavidalo jo vaisius“ (DLKŽ6i) ← *svar‖us* „daug sveriantis, sunkus“ + *-ainis*;
2 *svarainis* „lietuvių emigrantų vartojamas Jungtinės Karalystės piniginio vieneto – svaro sterlingų pavadinimas“ (ND) ← *svar‖as* (angl. *pound*) + *-ainis*.

Nors abiejų darinių šaknis etimologiškai ta pati, tačiau skiriasi jų pamatiniai žodžiai, taigi galime kalbėti apie darybos homonimus. Dar plg.:

1 *elektrukas* „*šnek.* elektrinis traukinys“ (ND) ← *elektr‖a* + *-ukas* arba trumpinys iš darinio *elektrinukas*;
2 *elektrukas* „elektroninis atvirukas“ (ND) ← *elektr*[*-oninis* + *atvir-*]*ukas* (darinį galima traktuoti kaip kontaminacinį).

Taigi skirtingi pamatiniai žodžiai arba (ir) skirtingi darybos būdai leidžia formaliai sutampančius žodžius laikyti darybos homonimais, o tuos, kurie šitaip susidaro naujai, – naujadarais.

IŠVADOS

1. Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos ir ją aprašančių šaltinių tyrimai rodo, kad pastaraisiais dviem dešimtmečiais lietuvių kalbos leksika sparčiai atsinaujina įvairiais būdais: skolinamasi arba verčiama iš kitų kalbų, taip pat naujažodžiai kuriami savo darybos ir žodžių semantinės plėtros priemonėmis, tačiau iki šiol šie pokyčiai buvo stebimi ir fiksuojami gana fragmentiškai. Daugiausia dėmesio buvo skiriama naujųjų skolinių fiksavimui ir kodifikacijai, o naujieji žodžių darybos ir semantikos raidos polinkiai iki šiol sistemiškai nėra aprašyti.

2. Lietuvių kalbos institute kuriama *Lietuvių kalbos naujažodžių kaupykla* (duomenų bazė) ir vienas iš jos viešai prieinamų rezultatų – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas* (http://naujazodziai.lki.lt), kuriame kaupiamos, sisteminamos ir aprašomos kol kas rankiniu būdu fiksuojamos leksikos naujovės, atveria įvairiapusiškas jos tyrimo galimybes. Pavyzdžiui, iš turimų duomenų matyti polinkis naujoms realijoms įvardyti naudoti kadaise jau buvusias realizuotas darybines kalbos išgales: vietoj pasitraukusių iš aktyviosios vartosenos darinių ateina naujas, formaliai su senuoju sutampantis jų sluoksnis, įgaunantis naują turinį (plg. *gniaužyklė, išpirktuvės, povakaris, rietiklis, vertyklė* ir pan.).

3. Duomenų apie naujažodžius kaupimas ir tvarkyba atskleidžia keletą su naujažodžiais susijusių lietuvių leksikografijos problemų:

a) naujõsios lietuvių kalbos leksikos inventoriaus problema (nesama vieno patikimo atraminio dabartinės leksikos šaltinio, kuris būtų atskaitos taškas naujažodžiams atpažinti; kuriant ND pasirinkti atraminiai leidiniai pasirodė turintys nemažai leksikografinių plyšių);

b) naujažodžių klasifikacijos problema (esant įvairių naujažodžio sąvokos interpretacijų bei skirtingų loginių klasifikavimo pagrindų, keblu pasirinkti tokią vientisą sistemą, kuri tiktų ir duomenims bazėje aprašyti, ir sudarytų prielaidas tirti naujažodžius įvairiais pjūviais);

c) naujažodžių kodifikacijos problema (pateikiant ND antraštinius žodžius, stengiamasi nustatyti vartosenai aktualių naujažodžių normines rašybos, kaitybos, kirčiavimo formas, teikti norminamųjų rekomendacijų, susieti normiškumo santykiais naujažodžių formos variantus. Kadangi dalis duomenų yra visiškai nauji, kartais neaptinkami jokiuose lietuvių ar užsienio leksikografijos šaltiniuose, išryškėjo skolintų naujažodžių adaptavimo ir norminimo taisyklių, pritaikytų naujiems įvairių kalbų, pavyzdžiui, japonų, italų, ispanų, skoliniams, stoka).

4. Kadangi vienas iš ND tikslų – atskleisti dabartinių leksikos naujovių mastą ir ypatumus, svarbu naujažodžius sisteminti pagal racionalią klasifikaciją, kuri vėliau leistų tirti naująją leksiką įvairiais pjūviais. Nuo pasirinktos klasifikacijos iš dalies priklauso ir tai, kaip bus interpretuojamas leksikos atsinaujinimo procesas. Viena iš leksikografinės naujažodžių sistematikos problemų – darybinių naujažodžių (įprastai tariant, naujadarų) ir semantinių naujadarų skirtis, ypač tada, kai naujažodis formaliai sutampa su kalboje jau funkcionuojančiu dariniu. Kad būtų išvengta subjektyviojo klasifikacijos veiksnio, ypač jeigu neįmanoma tiksliai atsekti, kokiu (darybos ar semantinės raidos) būdu atsirado naujažodis, ND vadovaujamasi formaliuoju kriterijumi: net jeigu žodis pasidarytas naujai, bet galima atsekti semantinį ryšį su jau esamu dariniu, arba naujas žodis pasidarytas iš kitos pamatinio žodžio reikšmės negu anksčiau fiksuotas darinys, toks naujažodis laikomas ne naujadaru, o naują reikšmę įgijusiu žodžiu. Taip atsiskiria darybos homonimai, kuriuos neabejotinai galima laikyti savarankiškais naujadarais.

Literatūra ir šaltiniai

Ayto J. 2007: *A Century of New words*. Revised (1999, 2006) edition. Oxford university press.

BŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Redaktorių kolegija: D. Liutkevičienė (vyr. redaktorė), G. Naktinienė, R. Petrokienė ir kt. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: http://bkz.lki.lt.

$DLKG_4$ – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. 4-as pataisytas leidimas. Red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo

ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

DLKŽ6i – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. redaktorius S. Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, internetinė versija, 2011. Prieiga internete: http://dz.lki.lt.

Fisher R. 1998: *Lexical change in present-day English: a corpus based study of the motivation, institutionalization, and productivity of creativ neologisms. – Tübingen: Narr.*

Girčienė J. 2005: *Naujųjų skolinių atitikmenys: struktūra ir vartosena*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Jakaitienė E. 2010: *Leksikologija*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Levchenko Y. 2010: *Neologism in the lexical system of modern English*. Munich: GRIN Publishing GmbH.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*. T. I–XX (1941–2002): elektroninis variantas. Vyr. red. G. Naktinienė. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. – Prieiga internete: http://www.lkz.lt.

Mikelionienė J. 2000: Naujažodžiai Vytauto Didžiojo universiteto kompiuteriniame tekstyne (paieška, atranka, klasifikavimas). – *Acta linguistica Lithuanica / Lietuvių kalbotyros klausimai* 42, 15–21.

Miliūnaitė R. 2012: Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas. – *Gimtoji kalba* 6, 3–11. Prieiga internete: http://www.kalbosnamai.lt/images/dokumentai/mili%C5%ABnait%C4%97_nauja%C5%BEod%C5%BEi%C5%B3%20duomenynas_gk.pdf.

Miliūnaitė R. 2014: Naujieji kontaminaciniai dariniai lietuvių kalboje. – *Acta linguistica Lithuanica* 71, 246–264.

Murmulaitytė D. 2014: Priesagos *-iklis* naujadarų apibrėžčių sistemiškumas. – *Bendrinė kalba* 87. Prieiga internete: http://www.bendrinekalba.lt.

ND – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. [Tęstinis interneto žinynas nuo 2011 m.] Sudarytoja R. Miliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: http://naujazodziai.lki.lt. (Žiūrėta 2014 m. gruodį.)

NDk – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno kartoteka*.

OD – *Oxford dictionaries*. Prieiga internete: http://www.oxforddictionaries.com/.

Picone M. D. 1996: *Anglicisms, Neologisms and Dynamic French*. J. Benjamins Publishing Company.

Renouf A. 2014: Neology: from word to register. – *Language and computers*. Vol. 78 Issue 1. Rodopi, 173–225.

Rudaitienė V., Vitkauskas V. 1998: *Vakarų kalbų naujieji skoliniai*. Vilnius: Enciklopedija.

TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*. – Vilnius: Alma littera, 2001.

Urbutis V. 2009: *Žodžių darybos teorija*. 2-asis leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Vaicekauskienė L. 2007: *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

БТСРЯ – *Большой толковый словарь русского языка*. Гл. ред. С. А. Кузнецов. СПб.: Норинт, 2009.

THE SELECTION AND REPRESENTATION OF NEOLOGISMS IN THE *DATABASE OF LITHUANIAN NEOLOGISMS*

Summary

The article addresses the issues that have to be dealt with selecting and defining neologisms in the database, which was started at the Lithuanian Language Institute at the end of 2011. From this base the Database of Lithuanian Neologisms is presented online (http://naujazodziai.lki.lt).

New lexical units – words, permanent combinations of words and abbreviations that have appeared in the Lithuanian language are considered neologisms. They appear either borrowing or translating from other languages; neologisms are also created with the help of word formation and word semantic development existing in the Lithuanian language. So far these changes in the lexicon of the Lithuanian language have been observed and recorded mostly fragmentarily.

The database of neologisms, constantly renewed and supplemented, is presented as a research tool of the new Lithuanian language lexicon and was developed and expanded in order to be able to establish in which direction the Lithuanian language lexical system is changing, what processes, in which language usage spheres and on what scale they are taking place. The search tools in the database that have already been developed (by the origin of a neologism, fragments of its structure, written and other variants, people who have used those neologisms, etc.) are demonstrated.

At the end of 2014, over 2,500 neologisms and 8,700 examples of their public usage from the last decade of the 20th–early 21st century were recorded and described. Drawing on these data the criteria for recognising and selecting of neologisms are discussed. According to the classification of neologisms that has been created especially for this database, the following criteria for selecting are studied: by the period of time, basic publications as a starting point of the appearance of new words, sources of recording neologisms and their use.

The article also deals in more detail with the issue of a difference between a neologism and a new meaning connected with systemising neologisms, which is important to lexicography: when a neologism is an extension of the meaning of an existing word and when it has been newly coined.

Difficulties arise in those cases when a neologism can be easily divided into segments of word formation (cf. *rietiklis, stiklainis, vertyklė*). Examples from the database demonstrate that when it is impossible to precisely trace how a neologism appeared, it is most rational to apply the formal criterion. If a neologism has already been recorded and a word with a new meaning formally matches it, it is considered as a word that has acquired

a new meaning if a semantic analysis suggests that there is a regularity of the meaning development. Those cases of homonymy are separated when formally a neologism coincides with the already recorded one, but the two words do not have any direct semantic connection that could show that semantic development processes have taken place. In cases like these it is usually possible to establish their main words that are different (cf. the word *svarainis* (: *svarus*) "decorative and fruit-bearing shrub of the *rosa* family *Cydonia,* its fruit" that was recorded in dictionaries a long time ago) and a neologism *svarainis* (: *svaras*) "the name for the United Kingdom currency pound of sterling (Lith *svaras* used by the Lithuanian émigré).

The classification of neologisms depends upon the fact how the issue of the difference between a coinage and a new meaning is solved, as well as the interpretation of the renewal processes taking place in contemporary lexicon.

Agnė Mackevičiūtė
Lietuvos edukologijos universitetas

Naujieji skoliniai Jurgos Ivanauskaitės trilogijoje „Tibeto mandala“: metakalbiniai komentarai kaip integracijos į tekstą priemonė

1. ĮVADAS

Būdama gyvas reiškinys kalba nuolat kinta dėl įvairių politinių, ekonominių, socialinių bei kultūrinių ir kt. procesų. Naujai atsiradusioms realijoms pavadinti reikia naujų žodžių. Dėl šios priežasties kiekvienai kalbai, tarp jų ir lietuvių, būdingi žodyno pokyčiai, tam tikrais tarpsniais – itin smarkūs (plačiau žr. Mikelionienė 2000: 4; Girčienė 2012a: 9 ir kt.). Remiantis *Dabartinio lietuvių kalbos tekstyno* duomenimis, nustatyta, kad vien 1991–1996 metais lietuvių kalboje radosi daugiau nei 10 000 naujas realijas įvardijančių naujažodžių, kurių didžiąją dalį – 59 proc. – sudaro svetimi, pasiskolinti žodžiai (Mikelionienė 2000: 144). Poreikis įvardyti naujas realijas – naujus, šiuolaikiškus arba naujai per kitas kultūras pažintus toms šalims įprastus, bet kitoms naujus dalykus – yra nuolatinis, taigi naujų žodžių, tarp jų ir naujųjų skolinių[1], randasi nuolatos. Teigiama, kad pastarųjų poros dešimtmečių rašytinės lietuvių kalbos skoliniai atskleidžia fundamentines Nepriklausomos Lietuvos visuomenės permainas, parodo ją kaip aktyvų, modernėjimo paskatų vedamą kultūrų kontaktų subjektą (Vaicekauskienė 2013).

Tyrimai rodo, kad iš įvairių kalbų kilę naujieji skoliniai būdingi ir (verstinei) grožinei, ir ypač kelionių diskursui priskirtinai literatūrai

[1] Naujaisiais skoliniais, kaip ir kituose šios srities tyrėjų darbuose, tradiciškai laikomi atkurtosios Lietuvos Nepriklausomybės laikotarpio nauji svetimi, pagal lietuvių kalbos rašybos ir morfologijos taisykles adaptuoti ir neadaptuoti, žodžiai, lietuviškuose tekstuose radęsi nuo 1990 m., neįtraukti į iki to laikotarpio parengtus lietuviškus tarptautinių žodžių žodynus, pirmiausia – į paskutinį sovietmečiu išleistą *Tarptautinių žodžių žodyną* (TŽŽ 1985; plg. Girčienė 2005a: 11; Mikelionienė 2000: 4; Vaicekauskienė 2007: 31 ir kt.).

(žr. Girčienė 2006; 2015; 2015a ir ten nurodomus kitų šalių tyrimus), nors bendrojoje vartosenoje vyraujančių anglizmų tarp jų nėra gausu (žr. Vaicekauskienė 2013 ir Girčienė 2015a bei ten nurodytus kitų šalių tyrimus).

Norėdami padėti skaitytojui dekoduoti naujo žodžio reikšmę tekstų autoriai, vertėjai ar redaktoriai vartosenos tradicijos neturinčius naujuosius skolinius dažnai palydi metakalbiniais komentarais (Girčienė 2005: 79; 2015). Jie suprantami kaip teksto kalbinės raiškos aptarimas – vertinimas, vartojimo motyvavimas, šaltinio nuoroda, reikšmės aiškinimas ir pan.[2] Tai gali būti įvairios formos bei apimties frazė ar didesnė teksto dalis. Metakalbiniai komentarai su komentuojamąja teksto dalimi sudaro metakalbinį vienetą ir atlieka metakalbinę funkciją (žr. Englebretson 2003; Jakobson 2004: 14; Župerka 2000: 42; Župerka 2004: 390; Ädel 2012; Girčienė 2012: 249, 2015; Župerka 2012: 73 ir t. t.).

[2] Išsamią metakalbinių priemonių apibrėžimų ir terminų, aptinkamų kitų tyrėjų darbuose, apžvalgą yra pateikęs Kazimieras Župerka monografijoje *Metalingvistika. Nekalbininkų kalbotyra* (2012). Apibendrintina, kad šių priemonių samprata ir terminai įvairuoja. Metakalbos teorinius pagrindus pristačiusi Ana Viežbicka nepasiūlė vieno termino stereotipiniams metatekstiniams (ir metakalbiniams) pasakymams. Jie vadinami įvairiai: *metatekstiniais junginiais, metatekstiniais komponentais, [savojo teksto] komentarais, pasakymo „metaorganizatoriais", metatekstiniais operatoriais, metatekstinėmis gijomis, metatekstiniais rėmeliais* (Вежбицка 1978: 404, 406, 409, 417, 421; cit. iš Župerka 2012: 66). *Metateksto* terminą Viežbicka vartoja plačiąja prasme. Taip vartojamas, šis terminas apima ir dalį metakalbinių pasakymų – tuos, kuriais komentuojama teksto kalbinė raiška. Be jau minėtų, vartojami terminai *metainformaciniai elementai* (Ozog 1992: 193), *interakciniai operatoriai, diskurso organizavimo operatoriai* (Awdiejew 2004: 37, 40), *metakalbiniai komentarai, metakalbiniai pasakymai, metakalbiniai sprendimai, metakalbiniai teiginiai* (Булыгина, Шмелев 1999: 147 tt., 150, 158 tt.), *metateiginiai* (žr. Džežulskienė 1994: 58 su nuoroda į literatūrą anglų kalba) ir kt. (plačiau žr. Župerka 2012: 66–67 ir ten nurodytus kitų kalbų tyrimus). Šiame straipsnyje pasirinktas vartoti metakalbinio vieneto su *metakalbiniu komentaru*, trumpiau – metakalbinio komentaro, terminas, kuris dažniausiai aptinkamas ir kitų lietuvių kalbininkų darbuose (Župerka 1987; 2006; 2012; Girčienė 2005; 2012; 2015 ir kt.).

Šio straipsnio objektas – naujuosius skolinius su metakalbiniais komentarais apimantys metakalbiniai vienetai (trumpiau – metakalbiniai komentarai) kelionių literatūrai[3] priskirtinoje Jurgos Ivanauskaitės trilogijoje *Tibeto mandala* (2010). Ją sudaro trys dalys: *Ištremtas Tibetas*, *Kelionė į Šambalą*, *Prarasta Pažadėtoji žemė*. Trilogijoje gausu enciklopedinės informacijos apie Tibetą, jo istoriją, Tibeto budizmą, Ladaką, Nepalą. Faktinė informacija paįvairinama autorės subjektyvių patirčių minėtuose kraštuose aprašymais. Natūralu, kad tolimos kultūros tikėjimo, dvasinius ir kt. dalykus žyminčios lietuviams naujos realijos čia įvardijamos naujais skolintais žodžiais. Trilogijoje rasta net per 1000 skirtingų įvairaus vartojimo dažnio naujųjų skolinių, nefiksuotų iki 1990 metų parengtuose lietuvių kalbos žodynuose. Pirmą kartą vartojami tekste jie dažniausiai palydimi metakalbiniais komentarais. Straipsnyje bus atliekama kokybinė visų trilogijoje rastų naujuosius skolinius su metakalbiniais komentarais apimančių metakalbinių vienetų analizė – jie bus nagrinėjami raiškos ir funkciniu požiūriu.

Tai pirmasis publikuotas[4] literatūrinio teksto naujųjų skolinių metakalbinių komentarų kaip visumos tyrimas. Yra nuodugnių rašytinėje ir elektroninėje vartosenoje funkcionuojančių naujųjų skolinių metakalbinių komentarų (Girčienė 2015), taip pat ir internetinio diskurso naujažodžių, tarp jų ir naujųjų skolinių, metakalbinius komentarus nagrinėjančių darbų (Girčienė 2012). Metakalbiniai komentarai minimi svarstant naujažodžių, tarp jų ir naujųjų skolinių, integracijos į rašytinį tekstą klausimus (Girčienė 2005; Brokartaitė-Pladienė 2009), apie juos užsimenama ir naujuosius skolinius bei (naujaisiais dariniais) išreikštus jų atitikmenis, funkcionuojančius rašytinėje ir elektroninėje vartosenoje, nagrinėjančiuose darbuose (Girčienė 2005, 2015a;

[3] Dažniausiai literatūrologai bei kultūrologai Jurgos Ivanauskaitės trilogiją *Tibeto mandala* priskiria kelionių literatūrai (žr. Vedrickaitė 2010, Vidūnas 2007), filosofijos profesorės, eseistės, literatūros kritikės Jūratės Baranovos teigimu, *Tibeto trilogija* priskirtina patirtinei eseistinei prozai (Baranova 2014: 291, 489).

[4] Naujųjų skolinių metakalbiniai komentarai buvo vienas iš aspektų, nagrinėtų šio straipsnio autorės viešai nepublikuotame bakalauro darbe *Naujieji skoliniai Jurgos Ivanauskaitės romane „Kelionė į Šambalą“*.

Vaicekauskienė 2007). Šiek tiek informacijos apie metakalbinius naujažodžių komentarus esama ir kalbos dabartiškumo nuorodų (Župerka 2000, 2012) bei nekalbininkų požiūrio į žodžio vartojimą (Župerka 2004, 2012) tyrimuose, paremtuose iš esmės rašytine ir fragmentiškai sakytine vartosena (plačiau žr. Girčienė 2012, 2015). Metakalbiniai komentarai, kaip naujųjų skolinių integracijos į tekstą būdas, nagrinėjami ir kitų kalbų tyrėjų darbuose (Graham 1996; Graedler 1998; Grant-Russel 1999; Yang 2005; D`Egidio 2014; Gandin 2014 ir kt.: cituojama iš Girčienė 2012, 2015, 2015a; tyrimų apžvalga paremta Girčienė 2015).

2. NAUJŲJŲ SKOLINIŲ IR METAKALBINIŲ VIENETŲ SU JAIS FUNKCIJOS

2.1. Naujųjų skolinių funkcijos. Skoliniai gali būti vartojami dėl skirtingų priežasčių. Apibendrintą klasifikaciją, paremtą įvairiakalbėje teorinėje literatūroje aptariamų skolinimosi priežasčių ir kalbinės komunikacijos funkcijų sinteze, pateikia Loreta Vaicekauskienė monografijoje *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai: kalbos politika ir vartosena* (2007: 44–70):

1) designatinės svetimžodžių skolinimosi priežastys (skoliniai, skirti naujoms realijoms ar sąvokoms įvardyti) – referentinė funkcija (leidžia išreikšti kalbėjimo turinį, perduoti informaciją);

2) semantinės svetimžodžių skolinimosi priežastys (skoliniai, skirti reikšmės skirtumams išryškinti, niuansams išgauti, kai naujosios ir savos sąvokos turinys sutampa tik iš dalies) – referentinė funkcija;

3) stilistinės svetimžodžių skolinimosi priežastys (skoliniai, skirti kalbai pagyvinti, tam tikroms asociacijoms ar stilistiniam poveikiui sukelti, stilistiškai pažymėti) – poetinė funkcija (leidžia išryškinti teksto formą, pagyvinti, nuspalvinti tekstą);

4) sociopsichologinės svetimžodžių skolinimosi priežastys (skoliniai, skirti kitos kultūros išmanymui ir tapatinimuisi su ja demonstruoti, maištaujančiai prieš vyraujančias socialines normas tapatybei išreikšti) – socialinė (leidžia išreikšti socialinius žmonių tarpusavio ryšius), emotyvinė (leidžia išreikšti nuostatas ir jausmus), metakalbinė

(leidžia paaiškinti sąvokas, išryškina kalbos pasirinkimą, kitos kalbos mokėjimą) funkcija.

Tyrimai rodo, kad daugiausia skolinių į lietuvių ir kitas kalbas ateina dėl designatinių priežasčių ir tekste atlieka referentinę funkciją (Girčienė 2015a: 154; Vaicekauskienė 2007: 78; Picone 1996: 1–2). Trilogijoje taip pat vyrauja skoliniai, atliekantys **referentinę**, t. y. informacijos perdavimo, funkciją. Tai dažniausiai vieninteliai lietuviškai kultūrai tolimų realijų pavadinimai, pasiskolinti dėl designatinių (poreikio įvardyti naujas realijas) ir semantinių (kai reikia išryškinti reikšmės skirtumus, nes naujos ir senos sąvokos turinys sutampa tik iš dalies) priežasčių. Tai gali būti ne tik šioje knygoje vartojami, bet ir apskritai vartosenoje daugiau ar mažiau paplitę, nors ir specifinės srities, skoliniai, pavyzdžiui, *hinduizmas, hinduistas, mandala, mudra, prana, tantra, čiapati, korma*, pvz.:

- Istorijos verpetuose Mahabodhi ne kartą buvo lemta tapti ir **hinduistų** šventykla.
- Ankstyvieji piligrimai, vienuoliai ir pasauliečiai iš visų šios žemės kampelių pavieniui ar būreliais traukia prie **mandalos** centro – Mahabodhi šventyklos.

Didžioji tokių skolinių dalis yra įtraukti į žinynus (žr. *Mitologijos enciklopedija* 1997; 1999; *Rytų mitologijos enciklopedija* (Storm 2000); interneto enciklopedija www.vikipedia.com ir kt.).

Referentinę funkciją tekste gali atlikti ir retesnės vartosenos ar net pirmą kartą knygoje vartojami skoliniai, pavyzdžiui, *dakinė, naldžorpa, čiamas, gompa*, pvz.:

- **Dakinės** į Tibeto budizmą atskriejo iš tantrinių hinduizmo apeigų ir deivės Kali kulto.
- Galiausiai **naldžorpa** taria: „Žinok, kad ir kur būtum, kad ir kas nutiktų – čia yra tavo namai“.

Kaip rodo kiti tyrimai, iš egzotiškų kalbų kilę žodžiai (didžioji trilogijoje rastų naujųjų skolinių dalis kilusi iš tibetiečių bei sanskrito kalbų) paprastai atlieka referentinę funkciją. Įdomu, kad paskutiniame praėjusio amžiaus dešimtmetyje suaktyvėjusį skolinimąsi iš „egzotiškų“

kalbų pastebi ir kitų kalbų tyrėjai (Jarvard 1999: 56). Anot Vaicekauskienės, ši tendencija veikiausiai rodo šiandien visuotinai padidėjusias tolimesnių kultūrų pažinimo galimybes (2007: 52). Dėl retos vartosenos šie skoliniai vargu ar gali tapti lietuvių kalbos žodyninės sistemos faktais (taigi ir turėti įtakos sistemai), tačiau įvardijamai realijai suaktyvėjus, vienas kitas tokios grupės žodis gali pereiti į įprastinių žodžių kategoriją (plg. Vaičekauskienė 2007: 53; Mikelionienė 2000: 28–29). Pastebėtina tai, kad dalis tokių naujųjų skolinių trilogijoje *Tibeto mandala* yra (labai) dažnai vartojami, pvz., *dakinė*, skirtingai nei kitame – išeinančiame už knygos ribų – kontekste.

Kartais trilogijoje naujasis skolinys vartojamas ne (tik / tiek) informacijai perteikti, kiek tam tikram įspūdžiui sukelti (stilistinės ir (ar) sociopsichologinės skolinimosi priežastys) ir tekste atlieka **poetinę / emotyvinę / socialinę** funkciją, pvz., *anili*:

- Aš, **anili**, vis kartodama, kartodama ir kartodama mantras, nuolankiai plaunu, tepu ir tvarstau Tėjos žmonių žaizdas, nors iš tikrųjų pati jaučiuosi mirties paliestoji ir apsėstoji. „Anili“ reiškia vienuolę.

Anot Vaicekauskienės, dėl stilistinių priežasčių pasiskolinti žodžiai neretai įterpiami kalbant apie svetimus kraštus ir skirti kuo autentiškesniam diskursui sukurti. Šiais skoliniais įvardijamos dvejopos realijos bei sąvokos: bendrosios, gerai žinomos ir mūsų visuomenėje (turinčios lietuviškus atitikmenis); autentiškos, būdingos tik kalbamajam kraštui (taigi neturinčios atitikmenų lietuvių kalboje) (Vaicekauskiene 2007: 64). Ir pirmu, ir antru atveju informuoti adresatą nėra svarbu (prireikus šią funkciją atlieka lietuviški sinonimai) – naujojo skolinio vartotojui svarbiau teksto sukeliamas įspūdis.

Trilogijoje vartojami naujieji skoliniai gali atlikti ir **metakalbinę** funkciją, pvz.:

- Mokymo perdavimas (**lungas**) ir iniciacija (**vangas**) yra nelyginant sėklos, iš kurių gali išdygti Budos būvis.

Vis dėlto metakalbinės naujųjų skolinių funkcijos čia negalima laikyti pagrindine. Panašių polinkių pastebi ir kalbininkė Loreta Vai-

cekiauskienė. Jos teigimu, kituose kontekstuose tie patys naujieji skoliniai atlieka referentinę, įvardijamąją, funkciją; metakalbinė funkcija čia tegali būti papildoma (Vaicekauskienė 2007: 46). Plg. panašius trilogijos atvejus: *Maždaug tuo metu, kai Lietuvoje švenčiamos Rasos ir Joninės, Ladako vienuolynuose prasideda didieji šventųjų šokių – **čiamų** festivaliai* ir <...> *Net nesugundo mintis, kad galbūt maistą į mano atsiskyrėlišką celę nešios mėlynakis Juodosios skrybėlės **čiamo** šokėjas*.

Metakalbinė funkcija, kaip teigiama, dažniausiai atsiskleidžia teksto rengėjo paaiškinimuose skaitytojui, kai autorius jaučia, jog jo pristatoma realija yra nauja ir daugeliui nepažįstama, taip pat tada, kai jis svarsto, kaip svetimas žodis tinka sąvokai įvardyti ir pan. (Vaicekauskienė 2007; Girčienė 2015a). Kaip jau minėta ir pavyzdžiais iliustruota, naujieji skoliniai gali įeiti į metakalbinį vienetą ir patikslinti lietuvišką žodį ar nominatyvinį jų junginį, bet dažniau skoliniai patys yra aiškinami, pvz.:

- Čia viską – finansus, dienotvarkę, maistą ar staiga kilusias svečių problemas – tvarko <...> **amalos** (mamos).

Abiem atvejais metakalbinę funkciją atlieka visas metakalbinis vienetas, kuriame naujieji skoliniai vartojami (plg. Župerka 2000; Girčienė 2005: 79; Vaicekauskienė 2007: 45).

2.2. Naujuosius skolinius su metakalbiniais komentarais apimančių metakalbinių vienetų funkcijos. Svarstydamas teorinius metakalbos klausimus lietuvių kalbos metakalbinius komentarus nuodugniausiai tyrinėjęs Kazimieras Župerka pristato žinomiausio vadinamosios nekalbininkų kalbotyros veikalo autorių amerikiečių pateiktą dviejų veiksnių modelį: vieną, skatinantį nekalbininkus komentuoti kalbą, šie tyrėjai sąlygiškai vadina *vidiniu* (angl. *internal*) – kai susiduriama su neįprastomis kalbos formomis (joms galėtų būti priskirtini ir trilogijoje vartojami lietuvių kultūrai svetimas realijas įvardijantys naujieji skoliniai). Kitas veiksnys esąs *išorinis* (angl. *external*) – tai iš institucijų ir kitų konvencinių šaltinių einančios nuostatos, kas kalba ar rašo *geriau* (Niedzielski, Preston 2003: 305; žr. Župerka 2012: 11–12).

Naujažodžių, tarp jų ir naujųjų skolinių, metakalbinių vienetų su metakalbiniais komentarais tyrimai rodo, kad pagal paskirtį juos galima skirti į dvi pagrindines grupes: metakalbinius vienetus, aiškinančius naujažodžio reikšmę, arba reikšmės aiškinamuosius (būdingesnius informacinio pobūdžio vartosenai), ir aptariančius naujažodžio vertę, arba vertės aptariamuosius (būdingesnius komunikacinio pobūdžio vartosenai) (Girčienė 2012, 2015). Nagrinėjamam trilogijos tekstui, kuriame pristatoma daug naujaisiais skoliniais įvardijamų naujų realijų, tikėtina, daugelis visiškai nepažįstamų knygos adresatui, iš esmės būdingi tik reikšmės aiškinamieji metakalbiniai vienetai, padedantys skaitytojui atkoduoti tekstą, sietini su minėtuoju vidiniu metakalbinių vienetų radimosi veiksniu. Būtent vienetai su metakalbiniais komentarais laikytini pagrindine knygoje vartojamų naujųjų skolinių integracijos į tekstą priemone. Tokie rezultatai nestebina: ankstesni lietuvių kalbos naujųjų skolinių vartosenos tyrimai atkleidė, kad naujo svetimo žodžio reikšmę aiškinantys metakalbiniai vienetai yra vienas pagrindinių (šalia išskirtinės grafikos) skolinių integracijos į tekstą elementų (Girčienė 2005; 2012). Vėlesni ne tik kokybiniai, bet ir kiekybiniai naujųjų skolinių metakalbinių vienetų tyrimai pagrindine tekstą atkoduoti padedančia vartosenos tradicijos neturinčių naujųjų skolinių integracijos į tekstą priemone leidžia laikyti būtent reikšmės aiškinamuosius metakalbinius vienetus su metakalbiniais komentarais (žr. Girčienė 2015a; 2015).

Pastebėtina, kad dažniausiai naujieji skoliniai metakalbiniais komentarais palydimi tada, kai nauja realija trilogijoje pristatoma pirmą kartą, antrą kartą pavartotas tas pats skolinys pateikiamas kaip lietuvių kalboje įprastas žodis, tačiau tekstui reikšmingesni skoliniai metakalbiniais komentarais palydimi dažniau.

Įvedant į tekstą naujuosius skolinius gana dažnai pasitelkiamas ir kitas galimas integracijos būdas – skolinys grafiškai išskiriamas kursyvu, kabutėmis ar kt. (nors dažnai metakalbiniai vienetai ir išskirtinė grafika, galima laikyti implicitine metakalba, papildo vienas kitą) (žr. Girčienė 2005: 79; 2015a: 162; 2015). Išskirtine grafika – kursyvu, kabutėmis – kartais (tik apie penktadalį atvejų) žymimi ir aptariamo leidinio naujieji skoliniai (tai matyti ir iš straipsnyje pateikiamų ilius-

tracinių pavyzdžių), tačiau dėl pasirinkto siauresnio – ir svarbesnio – skolinių integracijos į tekstą aspekto straipsnyje tai išsamiau neaptariama (apie šį integracijos į tekstą būdą žr. Mackevičiūtė 2014).

3. NAUJUOSIUS SKOLINIUS SU METAKALBINIAIS KOMENTARAIS APIMANČIŲ METAKALBINIŲ VIENETŲ RAIŠKA

Jurgos Ivanauskaitės trilogijoje *Tibeto mandala* naujieji skoliniai komentuojami keliais pagrindiniais būdais: nurodant pamatinius žodžius, jų reikšmę, pvz., *„khandro" (kha – dangus, dro – eiti)*; vartojant lietuvių kalboje įprastą žodį, pvz., *„agrespa" (anglai)*; pasirenkant lietuvišką aiškios motyvacijos naujadarą, pvz., *gelugpa („geltonkepuris")*; pasitelkiant kitą, adresatui žinomą, nes tekste anksčiau jau vartotą, naująjį skolinį, pvz., *„tagi" – tsampos paplotėliai* (šiuo atveju skolinys, kuriuo remiantis aiškinama kito skolinio reikšmė, atlieka metakalbinę funkciją); naudojant keliažodį realijos pavadinimą, aprašomąjį variantą, pvz., *ačarija (metafizinis mokslų daktaras)*; hiperonimą, pvz., *bodhi medžiai* (plačiau 3.1–3.6). Panašūs polinkiai būdingi ne tik viešajai lietuvių, bet ir kitų kalbų vartosenai (plg. Grant-Russell 1999; Yang 2005; Girčienė 2005; 2012; 2015a). Pavyzdžiui, teigiama, kad kitus kraštus aprašančiuose įvairiakalbiuose, pvz., prancūziškuose, vokiškuose, tekstuose vartojami skoliniai, padedantys perteikti specifinį tam tikros šalies koloritą, kultūros unikalumą, lokalumą, egzotiškumą, taip pat dažnai skaitytojams paaiškinami (Dann 1996: 184; D'Egidio 2014: 67: cit. iš Girčienė 2015a: 161).

Vienas iš paprasčiausių naujųjų skolinių komentavimo būdų paremtas hiponiminiais ir hiperoniminiais santykiais (apie juos žr. Jakaitienė 2010: 113–114). Nagrinėjamame tekste metakalbinis vienetas dažniausiai apima giminės sąvoką pavadinantį lietuvišką žodį, vadinamą hiperonimu (pabraukta), o komentuojamasis naujasis skolinys tampa hiponimu – rūšies pavadinimu (išskirta pajuodintu šriftu), pvz.:

- Jis negalėjo kaip nors čia pasisėti, nes **bodhi** medžiai neauga šioje apylinkėje.

- Atnašautojos skambina varpeliais, uždega smilkalus, aliejaus lempeles, raudonais **sinduros** milteliais nuberia dievų galvas, o pačios save laimina kaktas paženklindamos kraujo spalvos tikomis.

Darytina išvada, kad metakalbiniai komentarai su komentuojamąja dalimi, paremti hiponiminiais (hiperoniminiais) santykiais, padeda skaitytojui suprasti naujojo skolinio reikšmę, bet labai minimaliai, nes nusakomi tik bendrieji naujos realijos požymiai.

Metakalbinių komentarų kaip metakalbinio vieneto dalies raiška įvairuoja: strereotipiniais metakalbiniais komentarais dažnai eina veiksmažodžiai *vadinti, reikšti*; modifikuotais metakalbiniais komentarais dažnai eina skliaustai, kableliai, brūkšniai, jungtukai *arba, tai yra*, išnašos ženklas – žvaigždute pažymėti tekstui svarbesni naujieji skoliniai aiškinami žodynėlyje.

Pažymėtina, kad įvairūs metakalbinių vienetų raiškos būdai neretai derinami tarpusavyje (žr. 3.7). Toliau metakalbiniai vienetai bus nuodugniau aptariami grupuojant pagal raiškos būdus, bet skiriant dėmesio ir kitiems funkciškai itin svarbiems minėtiesiems metakalbinių vienetų aspektams.

3.1. Skliaustai. Skliaustai išskiria žodžius, jų junginius ar sakinius, perteikiančius papildomus aiškinimus, tikslinimus, pastabas, vertinimus, komentarus, taigi įvairias parentezės atmainas, siejamas su pagrindine mintimi (Abaravičius 2002: 222). Anot Jurgitos Girčienės, metakalbiniai vienetai su skliaustais itin būdingi publicistiniams tekstams (Girčienė 2005: 80). Natūralu, kad nagrinėjamoje Jurgos Ivanauskaitės publicistinio pobūdžio trilogijoje, sukurtoje remiantis kelionių aprašymais, tokių atvejų, nebūdingų grožinei literatūrai, taip pat esama.

Modifikuotais metakalbiniais komentarais einančiuose skliaustuose nurodoma informacija apie naująjį skolinį pateikiama įvairiais šio skyriaus pradžioje minėtais būdais. Pavyzdžiui, mėginama apibūdinti skoliniu įvardijamą naująją realiją keliažodžiu junginiu:

- Lobsangas Paldenas Ješė mirė 1780 m. nuo raupų savo misioniėriškos kelionės į Pekiną metu, apsuptas gausios 500 vienuolių, 100 karių, 100 valdininkų, 800 tarnų bei kelių Indijos **ačarijų (metafizinių mokslų daktarų)** palydos.

Lietuviškas skoliniu įvardijamos realijos apibūdinimas gali būti interpretuojamas kaip savotiškas skolinio atitikmuo, galintis suteikti pirminį impulsą skolinto ir lietuviško atitikmens konkurencijai. Vis dėlto skolinio vertimas panašios reikšmės savos kalbos žodžiu ar esamų žodžių junginiu dažniausiai neperteikia tikros skolinio reikšmės, jų semantinė apimtis skiriasi. Taigi tokie pirminiai aprašomojo, verstinio pobūdžio realijos apibūdinimai, atliekantys metakalbinę funkciją, nors formaliai ir galimi interpretuoti kaip savotiški skolinio atitikmenys, retai tampa realiais jo konkurentais, t. y. retai kada gali atlikti referentinę funkciją (Girčienė 2012: 251–252).

Skliaustuose gali būti pateikiamas ir lietuvių kalboje įprastas žodis, pvz.:

- Ko verta vien pati mažiausioji, į kurią Tseringas kreipėsi **„ama“ (mama)**, tvirtai tikėdamas, kad naujagimė, atėjusi į pasaulį prabėgus vos savaitei po jo motinos laidotuvių, ir yra vėl gyventi sugrįžusi jo gimdytoja.

Aptinkama ir tokių atvejų, kai skliaustuose pateikiamas bent jau formaliai naujadaru laikytinu žodžiu (neįtrauktas į LKŽ) išreikštas kontekstinis naujojo skolinio atitikmuo. Pavyzdžiui:

- Tai tik dar vienas iš daugybės dviejų pagrindinių Tibeto sektų **gelugpos* („geltonkepurių“)** skirtumų, kuris, kaip tvirtina visažiniai indžiai, primygtinai nurodytas net regulose.

Skliaustuose pateikiama informacija, aiškinanti naujojo skolinio reikšmę, padeda iššifruoti tekstą, o pasirinktas pakankamai ekspresyvus skyrybos ženklas atkreipia skaitytojo dėmesį. Skaitytojui, įpratusiam nuosekliai skaityti suliejant sintagmas – prieš akis intonacijos ir nuoseklaus turinio pertrūkio signalai – skliaustai, tarsi skelbiantys –

šitaip negalima, mintis nevienalypė. Tai suaktyvina minties ir vaizduotės darbą (Abaravičius 2002: 224).

3.2. Kableliai. Kita metakalbinio komentaro raiškos priemonė – kableliai – žymi sintaksės vienetų, mažesnių nei sakinys, dinamiką tekste, padeda įprasminti parentezę, priduriamąsias konstrukcijas ir kt. Kablelis yra svarbi kalbos pauzacijos, ritmo kūrimo, prasmingo, aktualinamojo skaidymo priemonė (Abaravičius 2002: 88). Trilogijoje *Tibeto mandala* kableliais išskirtą metakalbinio vieneto informacijos pagrindą dažniausiai sudaro keliažodis realijos pavadinimas arba platesnis aprašomasis variantas. Pavyzdžiui:

- Kiekvienas čiodo ritualas užbaigiamas **monlamu**, **malda-linkėjimu**, įsivaizduojant, kaip aukojantysis, auka, aukojimas ir tie, kam aukota, išsisklaido Tuštumoje, begalinėje švytinčioje Didžiojo Tobulumo erdvėje.
- **Sgomos**, **Kosminės mandalos vartų saugotojai**.

Metakalbinių komentarų atliekamas funkcijas tekste iš dalies atskleidžia metakalbinio komentaro pozicija metakalbiniame vienete, pvz., jeigu metakalbinis komentaras yra po dėmens, kurį komentuoja (postpozicijoje), jis informuoja apie tai, kas jau buvo pasakyta; tam tikra prasme tai baigiamasis metakalbinis komentaras; jeigu prepozicijoje – atkreipia dėmesį į toliau pateikiamą informaciją, suteikia papildomos reikšmės toliau pavartotam vienetui. Panaši ir metakalbinių komentarų funkcija, kai metakalbinis komentaras įsiterpia tarp metakalbinio vieneto dėmenų. Tokius metakalbinius komentarus Kazimieras Župerka vadina „pasakymo strategijos signalu“ (2006: 179), tačiau pagal analogiją su prieš tai minėtais baigiamaisiais metakalbiniais komentarais jie galėtų būti vadinami ir įvadiniais metakalbiniais komentarais (Kvašytė 2007: 80). Nagrinėjamame tekste kableliais išskirta metakalbinio vieneto dalis dažniausiai vartojama postpoziciškai. Padėties pasirinkimas rodo, kad taip norima skaitytoją informuoti apie tai, kas jau buvo pasakyta, paaiškinti prieš tai pavartoto naujojo skolinio reikšmę ir naują žodį integruoti į tekstą. Pasirinktas, anot Juozo Abaravičiaus, delikačiausias skyrybos ženklas – kablelis – mažiausiai

pertraukia sakinio struktūrą ir turinį jų nesuardydamas (Abaravičius 2002: 100).

3.3. Brūkšniai. Brūkšnys žymi emocinę pauzę, parengia skaitytoją netikėtai minčiai, padeda reikšti įvairius minties turinio niuansus. Tai stipri struktūrinio, ypač prasminio bei intonacinio, išskyrimo priemonė, minties ar kurio jos komponento aktualizacijos ženklas (Abaravičius 2002: 124). Kaip metakalbinio vieneto raiškos priemonė brūkšnys dažnai vartojamas ir Jurgos Ivanauskaitės romane *Tibeto mandala*.

Kaip ir kableliais, brūkšniais išskirtos metakalbinio vieneto informacijos pagrindą dažniausiai sudaro keliažodis realijos pavadinimas, apibūdinimas, pvz.:

- Pirmas apsilankymas **naldžorpos – tantrinio jogo ir mago** – buveinėje manyje sukėlė tiesiog bertolučiškas aistras: ak, maniau, jeigu visa tai nufilmavus, sumontavus, įgarsinus „Enigmos“ podraug su Tibeto vienuolių giedojimu – didžiausių kino festivalių laurai tikrai garantuoti.

Šiuo atveju naujasis skolinys aiškinamas lietuviams žinomų tarptautinių žodžių samplaika, tačiau kartais tekste aptinkama tokių atvejų, kai brūkšniu išskirtas pagrindinis metakalbinio vieneto aiškinamasis žodis yra kitas naujuoju skoliniu laikytinas žodis. Pavyzdžiui:

- Kada nors, bet tik ne dabar dar sugiedosiu himną tsampai ir visiems ladakietiškiems jos patiekalams: **„kolak“ – <u>tsampai</u>, sumaišytai su sūria arbata bei sviestu**, **„poba“ – <u>tsampai</u>, užpiltai verdančiu vandeniu ir suspaustai į nesuvirškinamą gumulą**, **„tagi“ – <u>tsampos</u> paplotėliams**, **„skju“ – <u>tsampos</u> sriubai** ir t. t.

Kabutėmis išskirti naujieji skoliniai aiškinami aprašomuoju variantu, kurio pagrindinis žodis yra *tsampa*. Jis taip pat laikytinas naujuoju skoliniu, įvardijančiu daugumai lietuvių nepažįstamą realiją, tačiau knygos skaitytojui šis žodis jau nėra naujas, nes jo reikšmė jau buvo paaiškinta anksčiau – žodynėlyje:

- Aš jį išmokiau valgyt **tsampą***: kaip reikia užsikaisti arbatos su pienu, sviestu ir druska, kaip į ją įsiberti miltų, atsargiai, tarsi daktarui apskaičiuojant reikiamą kiekį, kaip palengva suminkyti šiltą kvepiančią tešlą, kočioti iš jos gumulėlį, paskui suspausti tarp pirštų ir galiausiai valgyti mėgaujantis, pamažu, ničniekur neskubant. [Žodynėlis] Tsampa (tib.) – skrudintų miežių miltai, tradicinis ir pagrindinis tibetiečių maisto produktas, valgomas maišant su arbata, pienu ar čiangu*. Iš tsampos lipdomi sakraliniai pyragai – tormos*, saujomis barstant į orą, ji atnašaujama dievams ir dvasioms.

Dažnai metakalbinio vieneto informacija, atskirta brūkšniu, taip pat vartojama postpoziciškai, rečiau įsiterpia į tekstą. Štai keli pavyzdžiai:

- Rinpočė atiduoda savo asistentams kardą ir paima didelę **phurbą* – triašmenį durklą su demoniška galva rankenos vietoje.**
- Tuomet jis stebėtinai lengvai pereina prie paprastesnių temų ir ima pasakoti apie **tormas – dievams skirtą maistą** ir skrupulingai išdėsto mažiausių, iš spalvoto sviesto nulipdytų detalių simboliką.

3.4. Jungtukai *arba, tai yra*. Kazimieras Župerka teigia, kad jungtukai *arba* ir *tai yra* metakalboje naudojami dvejopai: a) pirma sakomas terminas ar šiaip knygiškesnis, specialesnis žodis, pasakymas, po to jis paaiškinamas neterminiu, paprastesniu atitikmeniu (tai orientacija į adresatą nespecialistą); b) terminas ar šiaip specialesnis žodis sakomas antras (tokią seką galima suprasti kaip tikslinamąją bei šviečiamąją antrosios raiškos funkciją) (Župerka 2012: 134). Abu tokios vartosenos atvejai aptinkami ir nagrinėjamame tekste. Pavyzdžiui:

- Mirusiems padeda dar vienas metodas – **phova*, arba sąmonės perkėlimas į aukštesnius lygmenis aplenkiant bardo būvį**.
- Jis gimė 1737 m., sulaukęs ketverių buvo atpažintas kaip **tulku*, t. y. buvusio Pančen Lamos atgimėlis ir Budos Amitabhos* įsikūnijimas**.

- Pasak čiodo mokytojų, šiuos demonus, kurie mus persekioja ir kankina, galima įveikti tik tikrojo suvokimo, **buvimo čia ir dabar**, **arba rigpa**, **būsenoje**.

Kartais tekste aptinkama įdomesnių variantų, kai abiem atvejais vartojami naujieji skoliniai:

- Jos kvintesencija – **„thiglė“**, **arba „bindu“**.

3.5. Veiksmažodžiai *reikšti, vadinti*. Žodžio reikšmės aiškinimams būdingi metakalbiniai vienetai su veiksmažodžiais *reikšti*, *vadinti*, *simbolizuoti*. Aiškinimas yra artimai susijęs su raiškos variantiškumu, nes vienas iš būdų yra sinoniminis, kitas – aprašomasis (pateikiama perifrazė) (Župerka 2012: 154). Nagrinėjamame tekste dažniausiai naudojami veiksmažodžiai *vadinti* ir *reikšti*, pvz.:

- Ją sudaro trys elementai: gyvybinė, su kvėpavimu susijusi energija, vidinis mistinis **vėjas**, **vadinamas „lungu“**.
- Pavyzdžiui, **„migtrul“ reiškia „akių iliuziją“** ir apima įvairiausius „akių dūmimo“ lygmenis: pradedant pigiais fokusais, baigiant visai rimtais stebuklais.

Iš pavyzdžių matyti, kad metakalbinis vienetas sudarytas iš trijų dalių – aiškinamojo naujojo skolinio, veiksmažodžio *vadinti* arba *reikšti* bei aiškinamosios dalies. Aiškinamojo naujojo skolinio ir aiškinamosios dalies pozicija nėra pastovi, ji gali keistis, o aiškinamosios metakalbinio vieneto informacijos pagrindą gali sudaryti tiek keliažodis realijos pavadinimas, tiek lietuvių kalboje įprastas žodis.

3.6. Žodynėlio išnaša. Jurgos Ivanauskaitės trilogijoje *Tibeto mandala* kai kurie svetimas šalies realijas įvardijantys naujieji skoliniai aiškinami knygos pabaigoje esančiame žodynėlyje. Į žodynėlį įtraukti žodžiai tekste žymimi žvaigždute.

Naujieji skoliniai, patekę į aiškinamąjį žodynėlį, skirtini į dvi grupes: pirmajai grupei priklauso naujas realijas įvardijantys žodžiai, komentuojami tik žodynėlyje, antrajai – komentuojami žodynėlyje bei

tekste palydimi kitais metakalbiniais komentarais (plg. toliau pateiktus pavyzdžius):

- Jaunasis **gešė*** atrodo tiesiog įsimylėjęs čiodą, jo tekstą, melodiją ir visus muzikos instrumentus.
  [Žodynėlis] **Gešė** (tib.) – „pažįstantis, žinąs gėrį“, gelugpos vienuolio titulas, prilygstantis teologijos ir metafizikos mokslo daktarui, mokslinis laipsnis, užtarnaujamas per 20–25 studijų metus.

3.7. Raiškos būdų kombinacijos. Žodynėlyje pateikiama metakalbinė informacija gali būti derinama su kitais būdais, pvz.:

- Pirmomis dviem rankomis ji laiko dubenį ir gėlėmis puoštą strėlę, kitomis dviem – siūlą su adata, trečiosiomis, priglaustomis prie bambos čakros – **kaukolės taurę ir skeptrą – khatvangą***.
  [Žodynėlis] **Khatvanga (tib.)** – vienas iš tantrinės dievybės atributų, simbolizuojantis „slaptą sutuoktinį“. Tai skeptras, kurį vainikuoja tridantis ir trys galvos, siejamos su Trimis Budos kūnais: Dharmakaja, Sambhogakaja, Nirmanakaja.
- Tebebuvau kurčnebylė, todėl man viską reikėjo rodyti atitinkamais judesiais bei veido išraiškomis: kaip šaudoma iš lanko Amdo stepėse, kaip geriamas **čiangas*** Lhasoje, kaip per Naujuosius metus šokama njingmos vienuolynuose, kaip atrodo dievas Hajagryva*, o kaip – tigras, svirplys arba skorpionas. <...> Vyrai – **čiangą, rūgštų ir silpną miežinį alų**.
  [Žodynėlis] **Čiangas (tib.)** – tradicinis tibetiečių alkoholinis gėrimas, gaminamas iš miežių, kartais panašus į alų, o kartais – į silpną degtinę.

Pateiktieji pavyzdžiai iliustruoja naujojo skolinio aiškinimą ne tik išnašose, bet ir kitais būdais. Pirmuoju atveju naujasis skolinys *khatvanga* palydimas metakalbinio vieneto informacija, kurios pagrindą sudaro keliažodis realijos pavadinimas, ir pažymimas žvaigždute. Antruoju atveju pirmą kartą tekste pavartotas naujasis skolinys *čiangas* aiškinamas žodynėlyje, o kitame, toliau esančiame sakinyje pakomentuojamas aprašomuoju būdu. Pažymėtina, kad naujieji skoliniai, aiški-

nami tik žodynėlyje, nagrinėjamame tekste vartojami po vieną kartą, o komentuojami ir žodynėlyje, ir kitais būdais – tekste vartojami dažniau. Vadinasi, mažiau tekstui reikšmingi žodžiai aiškinami santūriau, dažnai tekste vartojami – daugiau. Kai naujieji skoliniai komentuojami keliais būdais, skaitytojas gali rinktis – pasižiūrėti į išnašas ar pasitenkinti metakalbine informacija, pateikta tekste.

Apskritai trilogijai, kaip ir kitiems tekstams (žr. Girčienė 2015), būdingos įvairių, ne tik minėtasis žodynėlio su kitais, naujųjų skolinių metakalbinių vienetų raiškos būdų kombinacijos, pvz.:

- Kartais man pavyksta prisiplakti prie vienuolių, kurie iš Dharamsalos čia ateina gauti **lungo – vienos ar kitos budistinės praktikos žodinio perdavimo** ir ja užsiimti. <...> Ją sudaro trys elementai: **gyvybinė, su kvėpavimu susijusi energija, vidinis mistinis vėjas, tibetietiškai vadinamas „lungu“, o sanskrite „prana“**.

Pavyzdys rodo, kad skolinys *lungas* vienu atveju aiškinamas pateikiant didesnės apimties skolinio aprašomąjį variantą (*lungas – vienos ar kitos budistinės praktikos žodinis perdavimas*), kitu – be aprašomojo varianto, dar pateikiamas keliažodis lietuviškas realijos pavadinimas, nurodoma skolinio kilmė, sanskritiškasis jo atitikmuo.

IŠVADOS

1. Kokybinė per 1000 skirtingų Jurgos Ivanauskaitės trilogijoje *Tibeto mandala* vartojamų naujųjų skolinių metakalbinių vienetų su metakalbiniais komentarais analizė atskleidė, kad pagrindinė jų funkcija – reikšmės aiškinamoji. Per metakalbinį vienetą paprastai integruojamas tik pirmąkart tekste vartojamas numanomam adresatui greičiausiai nepažįstamą tolimos šalies realiją įvardijantis naujasis nežinomos reikšmės skolinys.

2. Metakalbiniame vienete naujieji skoliniai komentuojami keliais pagrindiniais būdais: nurodant pamatinius žodžius, jų reikšmę; vartojant lietuvių kalboje įprastą žodį, lietuvišką aiškios motyvacijos naujadarą; pasitelkiant kitą, adresatui žinomą, nes tekste anksčiau jau

vartotą, naująjį skolinį; naudojant keliažodį realijos pavadinimą, aprašomąjį variantą, hiperonimą.

3. Metakalbinių komentarų kaip metakalbinių vienetų dalies raiška įvairuoja: strereotipiniais metakalbiniais komentarais dažnai eina veiksmažodžiai *vadinti, reikšti*; modifikuotais metakalbiniais komentarais dažnai eina skliaustai, kableliai, brūkšniai, jungtukai *arba, tai yra*, išnašos ženklas – tekstui svarbesni naujieji skoliniai, pažymėti žvaigždute, aiškinami žodynėlyje.

4. Trilogijai, kaip ir kitiems tekstams, būdingos įvairios minėtųjų metakalbinių vienetų su metakalbiniais komentarais raiškos būdų kombinacijos. Apibendrintinai pasakytina, kad pastebėti naujųjų skolinių integracijos į tekstą per metakalbinius vienetus polinkiai minimi ir kitų panašius klausimus nagrinėjusių lietuvių bei kitų kalbų tyrėjų.

5. Naujuosius skolinius su metakalbiniais komentarais apimantys metakalbiniai vienetai, pateikti trilogijoje *Tibeto mandala*, ne tik padeda paaiškinti adresatui greičiausiai nežinomos reikšmės naujuosius skolinius, suvokti svetimas realijas, bet ir kaip raktas atveria vartus į kitai kultūrai būdingą pasaulėvaizdį. Tai itin svarbu žmogui, gyvenančiam įvairių kultūrų sankirtų epochoje.

Literatūra

Abaravičius J. 2002: *Skyrybos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Ädel A. 2012: Just to give you kind of a map of where we are going: A Taxonomy of Metadiscourse in Spoken and Written Academic English. – *Nordic Journal of English Studies* 9(2), 69–97. Prieiga internete http://ojs.ub.gu.se/ojs/index.

Awdiejew A. 2004: *Gramatyka interakcji werbalnej*. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego.

Baranova J. 2014: *Jurgos Ivanauskaitės fenomenas: tarp siurrealizmo ir egzistencializmo*. Vilnius: Tyto alba.

Brokartaitė-Pladienė I. 2009: Vokiečių kalbos naujažodžių perteikimas laikraštyje „Naujasis Tilžės keleivis" (1924–1940). – *Respectus Philologicus* 5(20), 180–191.

D'egidio A. 2014: The tourist gaze in English, Italian and German travel articles about Puglia: A corpus-based study. – *ICAME Journal* Vo. 38, 57–72. Prieiga internete http://www.de-

gruyter.com/view/j/icame.2014.38.issue-1/icame-2014-0003/icame-2014-0003.xml.

Dann G. M. S. 1996: *The language of tourism: A sociolinguistic perspective*. Wallingford, U.K.: Cab International.

Džežulskienė J. 1994: Kalba ir giminė. – *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Vilnius: Gimtoji kalba, 55–61.

Englebretson R. 2003: Metalinguistic commentary in a planned language: prescriptive remarks in Indonesian conversation. – *9th Annual Conference on Language, Interaction, and Culture – Conference Poster*: The University of California, Santa Barbara. Prieiga internete http://orgs.sa.ucsb.edu/liso/AbsHTML/Englebretson.html.

Gandin S. 2014: Investigating Loan Words and Expressions in Tourism Discourse: a Corpus Driven Analysis on the BBC Travel Corpus. – *European Scientific Journal January*, Vol. 10, No. 2. Prieiga internete http://eujournal.org/index.php/esj/article/viewFile/2575/2436.

Girčienė J. 2005: Neologizmų integracija į tekstą. – *Žmogus ir žodis*, 1(7), 78–82. Prieiga internete http://www.biblioteka.vpu.lt/zmogusirzodis/PDF/didaktinelingvistika/2005/girciene.pdf.

Girčienė J. 2005a: *Naujųjų skolinių atitikmenys: struktūra ir vartosena*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Girčienė J. 2006: Verstinės literatūros naujažodžiai. – *Kalbos kultūra* 79, 74–90. Prieiga internete http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2006~1367153031754/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

Girčienė J. 2012: Metakalbiniai komentarai kaip internetinio naujažodžių diskurso elementas. – *Lituanistica* 58, 3(89), 248–272. Prieiga internete http://www.lmaleidykla.lt/ojs/index.php/lituanistica/article/view/2361.

Girčienė J. 2012a: *Naujoji lietuvių kalbos leksika: teorija ir praktika*. Vilnius: LEU leidykla.

Girčienė J. 2015a: Gastronomijos srities skoliniai kaip globalėjančio pasaulio atspindys. – *Linguistica Lettica* 23, 146–166.

Girčienė J. 2015: Metakalbiniai vienetai kaip pagrindinis vartosenos tradicijos neturinčių naujųjų skolinių ir jų atitikmenų integracijos į tekstą būdas (įteikta periodiniam mokslo žurnalui *Žmogus ir žodis*).

Graedler A. L. 1998: *Morphological, Semantic and Functional Aspects of English Lexical Borrowings in Norwegian*. Oslo: Scandinavian University Press.

Grant-russell P. 1999: The influence of French on Quebec English: motivation for lexical borrowing and integration of loanwords. – *LACUS Forum 25*. Claremont Graduate University, The Linguistic Association of Canada and the United States.

Yang J. 2005: Lexical innovationsin China English. – *World Englishes*, 24(4), p. 425–436. Prieiga internete http://www.corpus4u.org/forum/upload/forum/2005112309524237.pdf.

Jakobson R. 2004: *Lingvistika ir poetika*. Baltos lankos, 18/19, 5–49.

Jarvard P. 1999: Artusindparat? Nye ord i 1990`erne i dansk – norsk og svensk. – *Sprak I Norden 1999*. Oslo: Novus Forlag, 51–67.

Kvašytė R. 2007: Metakalbiniai komentarai sociolingvistiniu aspektu (lietuvių kaip (pa)sakytų... ir latvių kā teiktu (sacītu) ...). – *Acta humanitarica universitatis Saulenis*. *Mokslo darbai* 3. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 79–96

Mackevičiūtė A. 2014: *Naujieji skoliniai Jurgos Ivanauskaitės knygoje „Kelionė į Šambalą“* (bakalauro darbas).

Mikelionienė J. 2000: *Naujoji lietuvių kalbos leksika* (daktaro disertacija). Kaunas.

Mikelionienė J. 2000: Šiuolaikiniai metodai kalbos naujovėms tirti. – *Darbai ir dienos*, Nr. 24, 65–88.

Mitologijos enciklopedija 1. Vilnius: Vaga, 1997.

Mitologijos enciklopedija 2. Vilnius: Vaga, 1999.

Picone M. D. 1996: *Anglicisms, Neologisms and Dynamic French*. Amsterdam / Philadelphia.

Storm R. 2000: *Rytų mitologijos enciklopedija*. Vilnius: Gamta.

Vaicekauskienė L. 2007: *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai: kalbos politika ir vartosena*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Vaicekauskienė L. 2013: „Skolos bijosi – turtų nepadarysi“. Leksikos skolinimosi poreikiai ir polinkiai 1991–2013 m. rašytiniuose tekstuose. – *Taikomoji kalbotyra* (interaktyvus): http://taikomojikalbotyra.lt.azalija.serveriai.lt/lt/2013/12/skolos-bijosi-turtu-nepadarysi-leksikos-skolinimosi-poreikiai-ir-polinkiai-1991-2013-m-rasytiniuose-tekstuose.

Vedrickaitė I. 2010: *Vakarietės patirtys Jurgos Ivanauskaitės kelionių knygose*. Colloquia, 25, 97–116.

Vidūnas V. 2007: Jurgos Himalajai. Rytai-Vakarai. – *Komparatyvistinės studijos* VI, 97–105.

Župerka K. 1987: Stilių normų atspindys metakalbiniuose komentaruose. – *Lietuvių kalbos klausimai, XXVI. Lietuvių kalbos sandaros tyrinėjimai,* 194–198.

Župerka K. 2000: Kalbos dabartiškumo nuorodos nelingvistiniuose tekstuose. – *Lietuvių kalbotyros klausimai / Acta Linguistica Lithuanica* 42, 124–130.

Župerka K. 2004: Nekalbininkų požiūris į žodžio vartojimą. – *Vārds un tā pētīšanas aspekti: Rakstu krājums 8*. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 390–395.

Župerka K. 2006: Metakalbiniai asmenvardžių komentarai nelingvistiniuose tekstuose. – *Kalbos kultūra* 79, 62–73.

Župerka K. 2012: *Metalingvistika. Nekalbininkų kalbotyra*. Šiauliai, Šiaulių universiteto leidykla.

Вежбицка А. 1978: Метатекст в тексте. – *Новое в зарубежной лингвистике 8: Лингвистика текста*. Москва: Прогресс, 402–421.

Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. 1999: Человек о языке (Метаязыковая рефлексия в нелингвистических текстах). – *Логический анализ языка: Образ человека в культуре и языке*. Москва: Индрик, 146–161.

NEW BORROWINGS IN JURGA IVANAUSKAITĖ'S TRILOGY *TIBETAN MANDALA*: METALINGUISTIC COMMENTS AS A TOOL FOR INTEGRATION INTO THE TEXT

Summary

The article discusses one of the new tools for integration of borrowings – metalinguistic comments that were found in Jurga Ivanauskaitė's trilogy of travel books "Tibetan mandala". They will be analysed from the expression and functional perspective.

A qualitative analysis of over 1000 different metalinguistic comments on new borrowings in the trilogy "Tibetan mandala" revealed that the main function – explain the meaning. The metalinguistic comment helps to integrate a realty, which is used in the text for the first time and probably is unfamiliar to the presumed reader, identifying a new borrowing of unknown meaning.

Comments on new borrowings are provided in several ways: indicating the underlying words, their meaning; using a common word in Lithuanian language; using a Lithuanian neologism of clear motivation; using other previously mentioned world, which was used in the text and is known to the reader, new borrowing; using several words to describe the name of realty.

The syntactic expression of metalinguistic comments varies: they can be placed in brackets, separated by commas or dashes, followed by conjunctions or, as it is commonly used, marked by star and explained in the glossary as important new borrowings in the text. Sometimes these techniques are combined.

Anitra Roze
Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas

Žodis žodyne – būti ar nebūti? Keletas naujadarų aiškinamuosiuose latvių kalbos žodynuose

Per paskutiniuosius 10 metų į latvių kalbą pateko gana daug naujų sąvokų, o drauge su jomis ir daug naujų žodžių, t. y. naujadarų, pažyminčių šias sąvokas. Kokie žodžiai laikomi naujadarais? Tie, kurie paprastai padaromi, siekiant įvardinti iki tol nežinomą arba svetimžodžiu pažymėtą tam tikru laikotarpiu kalboje aktualią sąvoką (VPSV 2007: 174). Pastaruoju metu jų labai padaugėjo, tad gali būti, kad dalis šiame straipsnyje aptariamų žodžių nebeatrodys tokie nauji. Alisė Laua (Laua 1981: 174) teigia, kad naujadarais arba neologizmais vadinama „neseniai“ pasirodžiusi žodyno dalis. Atsižvelgiant į latvių kalbos raidos tendencijas, šiame straipsnyje per 10 metų periodą pasirodę nauji žodžiai bus laikomi palyginti neseniai atsiradusiais.

Naujų žodžių misija – nuolat papildyti žodyną ir kartu skatinti kalbos raidą. Kuo greitesni augimo procesai visuomenėje, tuo daugiau pradedama vartoti naujų žodžių. Nesvarbu, su kuria sritimi – techniniu progresu, socialiniais reiškiniais visuomenėje ar politikoje – jie susiję, naujiems reiškiniams pavadinti reikia naujų žodžių. Kai tam tikru metu pasirodė daug naujų reiškinių ir su tuo nespėta susidoroti, kalbos vartotojai pasitelkė adaptuotas anglų kalbos formas, o kalbos tyrėjai, atitinkamų sričių terminologai kūrė naujus šias sąvokas atitinkančius latvių kalbos žodžius.

Kaip teigė A. Laua, bendrieji naujadarai (t. y. nauji žodžiai kaip priešprieša okazionalizmams – Aut. past.) atsiranda labai įvairiai: kartais įsitvirtina kalbininkų pasiūlytieji, kartais – spaudoje pavartoti, bet gana dažnai naujų žodžių autoriai net nežinomi (Laua 1981: 175), kitaip tariant, šių žodžių kūrėjais galima laikyti visuomenę – kalbos vartotojus. Naujadarų šaltiniu laikomi ir originalūs rašytojų kūriniai bei vertimai (VPSV 2007: 174). Be jokios abejonės, svarbu, kaip visuomenė vertina naujadarus. Autorės nuomone, būtent visuomenė arba įsisavina, arba

palieka užmarščiai vienu ar kitu būdu į kalbą atėjusį žodį. Andrejaus Veisbergo (*Andrejs Veisbergs*) nuomone, didelės reikšmės tam turi žodžių eufonija, kalbinis skonis, estetika, tradicijos, skolinių asimiliacijos tyrimai, galintys atskleisti pačios kalbos dėsningumus (Veisbergs 1, 2010: 82).

Valentina Skujinia (*Valentīna Skujiņa*) išskyrė tris naujo žodžio sudarymo sąlygas: 1) naujo žodžio poreikis; 2) žodžiu įvardijama sąvoka yra visiškai aiški; 3) kalboje yra atitinkamas pavyzdys (modelis) (Skujiņa 1, 2004: 5–24).

Lietuvių kalbos instituto parengtame *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne* (LKND) paminėti trys naujažodžių atsiradimo būdai: 1) naujai pasiskolintas (t. y. turintis svetimą šaknį) ir įformintas su lietuviškomis galūnėmis, priesagomis, priešdėliais žodis arba ištisas skolintas darinys ar pastovusis žodžių junginys, taip pat skolinta santrumpa; 2) naujas žodis (naujadaras), pasidarytas iš lietuvių kalboje jau fiksuotų šaknų, remiantis savo darybos modeliais arba verčiant iš kitų kalbų; 3) lietuvių kalboje jau esamam žodžiui suteikta nauja reikšmė. Latvių kalbotyroje duomenų bazės įvade minėti 3-iosios grupės žodžiai laikomi naujomis leksemų reikšmėmis (pvz., *ikona*, *elks*, *aplikacija*) (žr. Roze 2013: 153–165), nors ir negalima paneigti, kad yra ir išimčių.

Reikia pastebėti, kad tik dalis šių naujai pasirodžiusių ir sukurtų žodžių yra tapę kalbos faktais, t. y. pastovia leksikos dalimi. Kita dalis, tam tikrai realijai dingus arba sumažėjus jos aktualumui, laikoma to laikotarpio politinės ir ekonominės situacijos produktu. Be to, reikia turėti galvoje, kad nauji žodžiai yra gana sąlygiška leksikos kategorija, nes jie laikomi naujais tik tol, kol jaučiamas jų naujumas (Laua 1981: 175), t. y., kai tik žodis pradedamas aktyviai vartoti kasdieninėje komunikacijoje, jo kaip naujadaro statusas dingsta. Todėl šiame straipsnyje naujais žodžiais laikomi per paskutiniuosius 11 metų sukurti žodžiai, nes nustatyti, per kiek laiko vartotojai nebesuvokia žodžio kaip naujadaro, gana problematiška. Bet kuriuo atveju tai yra labai individualus procesas, nes vienam kalbos vartotojui tam tikras žodis gali būti gerai pažįstamas ir dažnai vartojamas, o kitam tas pats žodis gali būti visiškai naujas ir prieš tai negirdėtas.

Iš dalies tam tikru atskaitos tašku perėjimui iš naujo į aktyviai vartojamų žodžių statusą galėtų būti aiškinamieji žodynai. Jei žodis įtrau-

kiamas į žodyną, galima manyti, kad jis naujadaro statusą yra praradęs ir tapęs bendrosios leksikos dalimi. Tačiau negalima paneigti ir tokių atvejų, kai žodyno sudarymo metu tam tikri plačiai paplitę žodžiai gali būti įtraukti į žodyną, bet vėliau taip ir netapę aktyviosios arba, kitaip tariant, bendrosios leksikos dalimi (sąlygiškai tokiu atveju galėtume laikyti žodį *dižķibele* (lie. *krizė, sunkmetis*)). Pasitaiko ir priešingų atvejų: ne visada tai, kad naujas žodis neįtrauktas į žodyną, rodo jo pereinamąjį statusą. Taip gali nutikti dėl kelių priežasčių, viena iš jų, galbūt net pati svarbiausia, yra ta, kad autoriai, sudarydami žodyną, neturi pakankamai kalbinės medžiagos. Prie šio klausimo dar sugrįšime.

Siekdami praktiškai panagrinėti naujo žodžio kelią iki aktyviosios leksikos dalies, toliau tekste apžvelgsime keletą konkrečių per paskutiniuosius 11 metų latvių kalboje pasirodžiusių naujadarų. Tyrimui pasirinkti žodžiai, kurie 2003–2013 m. Rygos latvių bendrijos Latvių kalbos plėtros draugijos (toliau tekste – LKPD) organizuotos apklausos metu buvo pripažinti metų žodžiais – „Geriausias ir blogiausias metų žodis“ (la. *Gada vārds un nevārds*), t. y. „ryškiausi ir taikliausi pagal latvių kalbos dėsningumus sudaryti žodžiai, kurie tam tikrais metais nuskambėjo pirmą kartą, tapo populiarūs, naujai pelnė populiarumą arba buvo pradėti vartoti nauja ar specifine reikšme“ (LVPD). Pasirinkti tokie žodžiai: *zīmols* ‘prekės ženklas’ (2003), *mēstule* ‘elektroninis šlamštas’ (2004), *smacenis* ‘smogas, teršalų migla’ (2005), *draugoties* ‘draugauti internete’ (2006), *ēnstrādnieks* ‘nelegalus darbininkas’ (2007), *talkot* ‘talkinti, dalyvauti talkoje’ (2008), *glābējsilīte* ‘gyvybės langelis’(2009), *zibakcija* ‘žaibiška akcija’ (2010), *staidzināt* ‘vesti pasivaikščioti’ (2011), *ziemotne* ‘paukščių žiemojimo vieta’ (2012) ir *pašbilde* ‘asmenukė’ (2013).

Nurodytieji metai ne visada reiškia, kad žodis kalboje pasirodė būtent tada (nors iš dalies, kiek tai įmanoma nustatyti, būtent taip ir įvyko), bet tai, kad kalbos vartotojai (nes būtent jie minėtajai Latvių kalbos plėtros draugijai pateikia savo siūlymų) šiuos žodžius laikė sėkmingiausiais naujais metų žodžiais.

Kaip teigiama LKPD svetainėje, geriausio, blogiausio (pažodžiui – „žodžio ir nežodžio“) latvių kalbos metų žodžio ir sparnuoto posakio apklausa vyksta kiekvienais metais nuo 2003 m. Jos tikslas yra skatinti

įvairiapusį, savarankišką ir argumentuotą kalbos vartotojų, kalbininkų, sociolingvistų, literatų, publicistų, mokytojų, studentų, žiniasklaidos priemonių, valstybinių įstaigų, visuomeninių darbuotojų, leidėjų, terminologų, redaktorių, vertėjų ir žodynų sudarytojų dialogą. Medžiagą apibendrina, vertinimo komisijos darbą koordinuoja ir rezultatus skelbia LKPD su partnerėmis – Latvijos mokslų akademijos Terminologijos komisija (toliau tekste – LMA TK) ir Latvijos rašytojų sąjunga (LRS).

Dėl įvairių priežasčių, be anksčiau minėtųjų, straipsnyje apžvelgiami ir kitų trijų aktualių to laikotarpio naujadarų (*dižķibele* 'sunkmetis', *dižpārdoklis* 'bestseleris' ir *zibatmiņa* 'atmintukas, USB raktas') vartojimas.

Tyrimo šaltiniai yra 2003–2013 m. periodiniai leidiniai ir interneto svetainės, kuriose užfiksuotas nagrinėjamų žodžių vartojimas. Savo ruožtu, siekiant iliustruoti, kurie iš šių žodžių laikomi pastoviosios leksikos dalimi ir yra įtraukti į aiškinamuosius žodynus, o kurie dėl kokių nors priežasčių nebuvo įtraukti, nagrinėti dviejų internete prieinamų žodynų – *Dabartinės latvių kalbos žodyno* (http://www.tezaurs.lv/mlvv, 2003–2014; toliau tekste – DLKŽ) ir *Aiškinamojo žodyno* (http://www.tezaurs.lv/sv, 2009–2014, toliau tekste – AŽ) – duomenys. Šių žodynų mokslinis lygis skiriasi. DLKŽ sudarė Latvių kalbos institutas, didžioji dalis autorių yra patyrę kalbos specialistai – leksikografai. O AŽ laikytinas kelių anksčiau išleistų žodynų kompiliacija. Tik dalį šio žodyno žodžių rašė sudarytojai – Matematikos ir informatikos instituto darbuotojai. Jame nėra iliustracinės medžiagos, nenurodoma žodžio kilmė ir pan. Šis žodynas kaip medžiagos šaltinis pasirinktas todėl, kad jis visai neseniai sudarytas, be to, jo leksinė medžiaga nuolat papildoma (pvz., paskutinė versija datuojama 2014 m. rugsėjo 23 d.).

Straipsnyje aptariama medžiaga ir jos problematika yra aktuali ir svarbi dėl kelių priežasčių. Pirma, atsakymas į šio straipsnio antraštėje pateiktą klausimą (įtraukti ar ne naujadarus į aiškinamuosius žodynus) galėtų būti aktualus šios srities specialistams – leksikografams ir leksikologams. Kadangi straipsnio autorė dalyvavo sudarant ŠLKŽ, klausimas (įtraukti ar ne žodį į žodyną, remiantis kalbos medžiaga) buvo ypač aktualus. Antra, naujadarų problematika pateko į autorės

akiratį ir dirbant prie latvių kalbos naujadarų žodyno. Trečia, straipsnyje aptariami klausimai gali būti įdomūs kalbos vartotojams, nes padeda geriau suprasti kalbos vystymosi procesą, naujų žodžių pasirodymą, įsitvirtinimą kalboje, taip pat tai, kaip šie žodžiai yra reikalingi (t. y., kodėl negalime (arba nenorime) likti prie adaptuotų anglų kalbos žodžių, bet dažniausiai stengiamės surasti arba sudaryti atitinkamas sąvokas latvių kalba). Straipsnio tikslas ir pagrindinis uždavinys yra remiantis pasirinktais žodžiais parodyti kelią nuo žodžio pasirodymo iki jo tapimo stabilia kalbos dalimi arba išnykimo. Reikia atsižvelgti į tai, kad pasirinktieji žodžiai visuomenės, kitaip tariant, kalbos vartotojų, buvo laikomi ypač aktualiais, todėl straipsnio tikslas taip pat yra išsiaiškinti tam tikrų žodžių populiarumo priežastis, ir jeigu įmanoma, jų „evoliuciją".

Vienas iš straipsnio uždavinių yra atitinkamų metų žodžių vartosenos tyrimas (pasitelkus pasirinktus šaltinius ir naujausius leksikografijos šaltinius), stengiantis nustatyti, kurie iš jų buvo aktualūs tam tikru laikotarpiu, kurie laikytini atsitiktiniais dariniais, o kurie tapo pastovia leksikos dalimi.

Straipsnyje taikytas semantinės analizės, taip pat aprašomasis bei statistinis metodai.

Toliau tekste nagrinėsime kiekvieną iš minėtųjų žodžių detaliau.

ZĪMOLS 'prekės ženklas' (2003). Žodis iš dalies yra naujadaras[1]. Sudarytas kaip anglų kalbos sąvokos *brand* atitikmuo.

Latvijos mokslų akademijos Terminologijos komisijos interneto svetainėje nurodyta, kad nė viename anglų–latvių kalbos žodyne nė viena reikšme nenurodytas skolinys „brends" ('brendas'). Pateikti tokie anglų k. žodžio *brand* vertimai: *fabrikas marka* 'fabriko ženklas'; *šķirne* 'rūšis'; *labums* 'kokybė, gerumas', *apdegusi pagale* 'apdegęs pagalys'; *degzīme* 'degimo žymė'; *kauna traips* 'gėdos dėmė'; taip pat *lāpa* 'deglas, fakelas' ir kt., o *Ekonomikos terminų žodyne* pateikti ir žodžiai *spiedogs* 'spaudas', *fabrikas zīme* 'fabriko ženklas', *rūpnīcas zīme* 'ga-

[1] „Naujadaru iš dalies" laikomas todėl, kad žodžio pagrindas (kaip toliau nurodyta) yra jau kalboje esantis, bet iš aktualios vartosenos išnykęs žodis, kuris, grįždamas į kalbos vartoseną, iš dalies pakinta (pereina iš 2 linksniuotės į 1-ąją) ir yra suvokiamas kaip naujas žodis, be to, nauja ir žodžio reikšmė.

myklos ženklas', *ražotāja zīme* 'gamintojo ženklas', *marka* 'markė' (žr. termini.lza.lv, nutarimas Nr. 23. Dėl anglų kalbos žodžio *brand* atitikmenų latvių kalboje). Ten teigiama: „Per pastaruosius kelerius metus anglų kalbos žodis *brand* pamažu įgauna naują reikšmę, kuri skirtinguose šaltiniuose apibrėžiama prieštaringai: tiek kaip 'firmos markė', 'firmos ženklas' ir 'prekės ženklas', tiek atitolstant ir kalbant apie apibendrintą įvaizdį. Taigi, kaip daugelis publikacijų liudija, anglų kalbos žodžio *brand* naujasis suvokimas dar tik formuojasi. O latvių kalboje, aplenkiant sąvokos išgryninimą, jau platinamas tiesioginis perkėlimas iš anglų kalbos – „brendas". Atsižvelgdama į kelis aspektus, LZA TK pripažino, kad „anglų kalbos žodžiui *brand* latvių kalboje pirmenybė teikiama naujam žodžiui *zīmols* 'prekės ženklas', kuris sudarytas remiantis Mühlenbacho ir Endzelyno *Latvių kalbos žodyne* įtrauktu žodžiu *zīmolis*" (LMA Terminologijos komisijos nutarimas Nr. 23. Priimtas 2003 05 13; prot. Nr. 5/1037. Paskelbtas LV 2003 07 16 termini.lza.lv).

Žodį *zīmolis* galime rasti K. Mühlenbacho *Latvių kalbos žodyne* (LMA TK interneto svetainėje nurodytas kaip Mühlenbacho ir Endzelyno žodynas), kuriame pateiktas jo paaiškinimas (vertimas) vokiečių kalba 'das Symbol', ir pavyzdžiai, leidžiantys geriau suprasti žodžio *zīmolis* reikšmę, *valsts varas zīmolis* un *šis gadījums bija kā visas viņa dzīves zīmolis* (ME IV, 1932: 736).

Taigi šiuo atveju matome konkrečią Terminologijos komisijos rekomendaciją tam tikrą anglų kalbos žodį pakeisti nauju latvių kalbos žodžiu. Remiantis įvairiose publikacijose nurodytais būdingais naujosios sąvokos bruožais, sudarytas toks *zīmols* ('prekės ženklas') apibrėžimas: 'įvaizdis, susijęs su prekės ženklu, firmos ženklu, logotipu ir pan., žodžiu, žodžių junginiu, grafiniu dariniu, simboliu arba kitu ženklu, kuris individui ar visuomenei susiformuoja (yra formuojamas) apie tam tikrą vienetą – asmenį, firmą, prekę arba paslaugą' (LMA Terminologijos komisijos nutarimas Nr. 23. Priimtas 2003 05 13; prot. nr. 5/1037, paskelbtas LV 2003 07 16 interneto svetainėje termini.lza.lv).

Kurį laiką kalboje buvo vartojamas ir skolinys *brendas*. Jis surandamas ir DLKŽ su paaiškinimu 'tirdzniecības, firmas zīme; zīmols' („prekybos, firmos ženklas; prekės ženklas"), taip pat pasitaiko ir kituose

žodynuose (reikėtų atsižvelgti į faktą, kad žodynas pradėtas sudaryti tuo pat metu, kai žodžiai *brends* / *zīmols* „kovojo“ dėl vietos kalboje).

Tačiau pasirodžius ir įsitvirtinus žodžiui *zīmols*, žodis *brends* vartojamas rečiau. Pavyzdžiui, portale www.news.lv, kuriame vartotojams pateikiamos publikacijos iš daugiau kaip 70 įvairių laikraščių, taip pat 20 metų laikotarpio BNS naujienų agentūros pranešimuose žodis *brends* pavartotas (duomenys iki 2014 m. rugpjūčio 28 d.) 1234, o *zīmols* – 6574 kartus.

Autorės nuomone, *zīmols* ‘prekės ženklas’ yra vienas iš sėkmingiausių žodžių darybos pavyzdžių, kai laiku pasiūlytas gerai skambantis žodis kalboje greitai prigyja ir tampa pastovios leksikos dalimi. Šiai nuomonei pritaria ir Anita Butanė (Anita Butāne), Linda Kurminia (Linda Kurmiņa) ir Iveta Pūtelė (Iveta Pūtele). Analizuodamos naujausias latvių terminologijos tendencijas, jos teigia: „Latvių kalboje yra terminų, kurie sėkmingai įsitvirtino – vieni greičiau, kiti lėčiau. Pavyzdžiui, teigiamai vertintinas pačių sudarytas naujadaras *zīmols* (‘prekės ženklas’), sėkmingai pakeitęs leksinį skolinį *brends* (‘brendas’)“ (Butāne, Kurmiņa, Pūtele 2012: 224).

Apžvelgsime keletą žodžio *zīmols* vartojimo pavyzdžių: *„Latvijas pienam” ir labs un spēcīgs* ***zīmols****. Tas ir Latvijas zemnieku lolojums, kas to dara īstu un reālu* („Latvijos pienas“ – geras ir stiprus **prekės ženklas** – Latvijos žemdirbių kūrinys, tai paverčiantis realybe“) (Latvijas Avīze 2014 08 19, www.news.lv). *Lucernas festivāls Šveicē notiek kopš 1938 gada, un pašlaik* ***zīmols*** *Lucerne Festival apvieno trīs vērienīgus notikumus, kas ik gadu kopumā pulcē ap 120 000 klausītāju* („Lucernos festivalis Šveicarijoje vyksta nuo 1938 m. Šiuo metu **prekės ženklas** „Lucerne Festival“ vienija tris didelius renginius, kiekvienais metais sukviečiančius maždaug 120 000 klausytojų“) (latvijasradio.lv). *Viens no pazīstamākajiem un pieprasītākajiem modes zīmoliem Latvijā ir Anna Led* („Vienas iš žinomiausių ir didžiausią paklausą turinčių mados **prekės ženklų** Latvijoje yra „Anna Led“) (www.liveriga.com). *<...> dažādu pasaules valstu izlasēs spēlējošajiem sportistiem futbols nebūt nav vienīgais ienākumu avots. Gana daudzi savulaik bijuši dažādu kosmētikas* ***zīmolu*** *sejas* („<...> įvairių pasaulio šalių rinktinių sportininkams futbolas tikrai nėra vienintelis pajamų šaltinis. Daugelis

jų yra buvę įvairių kosmetikos pramonės **prekės ženklų** veidai“) (epadomi.lv).

Kaip žodis *zīmols* ‘prekės ženklas’ apibrėžiamas pasirinktuose aiškinamuosiuose latvių kalbos žodynuose?

DLKŽ pateiktas toks paaiškinimas ‘gamintojo markė; fabriko ženklas; firmos ženklas, užtikrinantis gaminio atpažinimą rinkoje’. *Slavens z. Zīmola preces. Katram tirgum tiek radīts savs z.* („Žinomas prekės ženklas. Prekės ženklo prekės. Kiekvienai rinkai sukuriamas atskiras prekės ženklas“).

AŽ paaiškinimo pagrindas paimtas iš 2005 m. išleisto *Aiškinamojo buhalterijos sąvokų žodyno*, t. y. ‘produkto pavadinimo, ženklo ir teisių apsaugos visuma, kuria patvirtinama, kad produktas priklauso tam tikrai įmonei ir atskiria nuo konkuruojančių produktų’ (www.tezaurs.lv/sv pagal *Grāmatvedības jēdzienu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga, Avots, 2005).

Taigi matyti, kad šis žodis plačiai vartojamas kalboje, atitinkamai jam skiriama dėmesio žodynuose ir visi požymiai liudija, kad *zīmols* laikytinas stabiliu kalbos elementu ir iš naujadaro yra virtęs bendrosios leksikos dalimi.

Su žodžiu *zīmols* susijęs ir dar vienas neseniai pasirodęs anglų kalbos žodis *outlet*, kuris dažnai vartojamas ir sulatvinta forma *outlets*. Šiam žodžiui pakeisti rekomenduoti „*zīmolpreču izpārdotava*“ (‘prekės ženklų prekių išparduotuvė; prekės ženklų išpardavimas’) (LMA TK 2010 03 10 posėdžio protokolas Nr. 2/1098; termini.lza.lv), kuris dėl ilgumo vis dėlto, atrodo, kalboje nepaplito. Ir toliau šiai sąvokai įvardinti plačiai vartojamas žodis *outlets* (*sporta outlets, zooveikala lielo maisu outlets* (‘sporto prekių išpardavimas, zoologijos prekių parduotuvės didžiųjų maišų išpardavimas’) ir pan.) arba neadaptuota versija *outlet*. Šiuo klausimu yra rašęs ir kalbininkas A. Veisbergas. Jo nuomone, kuriant terminus reikėtų stengtis, kad jie būtų trumpi, gerai skambėtų, taip pat skirti dėmesio ir kitiems svarbiems aspektams. Jis teigia: „Apie naujadarus galima spręsti iš kalbos vartotojų, kurie sąmoningai arba iš dalies sąmoningai veikia žodžio paplitimą ir vartojimą. Kodėl *zīmols* (‘prekės ženklas’), *aprite* (‘apyvarta’), *apraide* (‘transliacija’), *aprūpe* (‘globa, aprūpinimas’), *ārzona* (‘lengvatinio apmokes-

tinimo zona'), *dators* ('kompiuteris'), *saziņa* ('bendravimas'), *nūjot* ('vaikščioti šiaurietiško ėjimo lazdomis'), *ēnot* ('dalyvauti praktikoje, kai praktikantas visą dieną kaip šešėlis seka darbuotoją'), *pele* ('pelė') greitai ir lengvai įsitvirtino kalboje, o kiti oficialiai patvirtinti, bet ilgi terminai *pirmsmūsuēras* ('prieš mūsų erą'), *mēģinājumiedarbināšana* ('bandomasis paleidimas'), *elektroniskais surogātpasts* ('elektroninis surogatinis paštas') *lolojumdzīvnieks* (numylėtinis gyvūnas) neprigijo ir yra traktuojami kaip trukdžiai arba juokingi žodžiai?" (Veisbergs 1, 2010: 82–83).

Senesnis sėkmingo anglų kalbos termino pakeitimas latvišku atitikmeniu yra žodžio *dators* ('kompiuteris') vartojimas vietoj skolinio *kompjūters*. Kitas tačiau ne toks sėkmingas yra skolinio *bestsellers* (anglų k. *bestseller*), vietoj kurio buvo sukurtas *dižpārdoklis* ('bestseleris'). Kaip sėkmingai jis įsitvirtino kalboje, dar sudėtinga vertinti. Šis žodis atsirado maždaug 2008 m. Galima tik spėlioti, ar tai yra pakankamas laiko tarpas žodį laikyti „prigijusiu". Jau minėtoje interneto svetainėje *www.news.lv* matyti, kad žodis *bestsellers* pavartotas 770, o *dižpārdoklis* – tik 63 kartus. Apibendrindama šio žodžio vietą kalboje, akademikė V. Skujinia rašė: „Bendrinę šnekamąją kalbą tam tikrose laidose vartoja žurnalistai. Ar pastebėjote, kaip žaismingai ir nepretenzingai skamba laidos „Lieliskais piecinieks" („Didysis penketas") vedėjo skanduojamas „dižpārdoklis", konkuruojantis su skoliniu „bestsellers"? Naujadaras gali patikti arba nepatikti, nežinau, kas yra „dižpārdokļa" autorius. Jei kažkas sugalvoja viešai kritikuoti šį naujadarą, paniekinantys šypsniai bet kuriuo atveju yra nukreipti į kalbininkus" (Skujiņa 1, 2004: 5–24). Viešojoje erdvėje šis žodis yra gana daug kritikuotas, tačiau, atrodo, nepaisant aštrios pradinės kritikos pradeda pamažu prigyti.

Kitokia situacija yra su panašiu dariniu – žodžiu *dižķibele* ('krizė, sunkmetis', pažodžiui 'didelė kliūtis, problema, painiava'), kuriuo buvo įvardinta 2008 m. ekonominė krizė. Šiam žodžiui būdingas semantinis apribojimas, nes žodžiu *dižķibele* buvo įvardinta ne bet kuri, bet būtent viena konkreti krizė, kuriai pasibaigus šis žodis nebevartojamas. Jau iš pat pradžių šis žodis nebuvo oficialus latv. žodžio *krīze* 'krizė' pakaitalas. Savo straipsnyje kalbininkė V. Skujinia aiškina, kad

„dižķibele“ yra šnekamojoje kalboje vartojamas žodis. „Latv. *ķibele* yra kažkokia nedidelė problema ar nesėkmė. Tai yra tam tikras žaidimas, tačiau valstybėje yra labai rimta situacija, tad vartoti šį žodį, tegu ir šnekamojoje kalboje, – nerimta.“ Ji paaiškina, kad žodis „krizė“ yra ekonomikos terminas ir semantiniu požiūriu nurodo rimtą incidentą, reikalaujantį atsakingų sprendimų, o „dižķibele“ yra partijos *Pilsoniskā savienība* (Pilietinė sąjunga) lyderės Inesės Vaiderės naujadaras, nuskambėjęs partijos kongrese kaip žodžio „krizė“ sinonimas (Skujiņa 2, 2010). Į žodį *dižķibele* dėmesį atkreipė ir kalbininkė Arija Uozuola (Ārija Ozola). Apžvelgdama šio žodžio vartojimą kalbos kultūros kontekste, ji rašo: „Žodis *dižķibele* latvių kalboje pasirodė visai neseniai – maždaug 2009 m., kai mūsų šalyje prasidėjo krizė, apie kurią buvo nenorima atvirai ir tiesiai kalbėti, nes buvo tikimasi, kad ją pavyks įveikti. Latvių kalboje įprasta, kad šaknis *diž-* (liet. ‘did-’) jungiama su teigiamos arba neutralios reikšmės daiktavardžiu (taip nutiko su naujadaru *dižpārdoklis* – A. R.). Naujadaras *dižķibele* yra toks keistas dūrinys su *diž-*, nes *ķibele* nurodo būseną, kuri jokiu būdu nėra gera ar pageidaujama. Todėl atrodo, kad latvių kalboje naujadarai su būdvardžio *dižs* (‘didis’) šaknimi *diž-* ir neigiamos reikšmės žodžiais nepageidaujami“ (Ozola 2012: 90–92).

MĒSTULE ‘elektroninis šlamštas’ (2004); taip pat *spams* (‘spamas’); *surogātpasts* (‘surogatinis paštas’). Naujadaras, sudarytas sąvokai, atitinkančiai anglų k. *spam,* įvardinti. Apibendrinus keletą įvairiose interneto svetainėse pateiktų *mēstule* apibrėžimų, galima daryti išvadą, kad tai yra ‘nepageidaujamas elektroninis laiškas arba įkyrus elektroninis pranešimas, švaistantis gavėjo laiką ir kompiuterio resursus’.

Šis žodis žiniasklaidoje ir internete vartotas palyginti retai: portale news.lv 100 kartų (*spams* – 208, o *surogātpasts* – 211). Paieškos programoje www.google.lv šis skirtumas dar didesnis, žodis *mēstule* pavartotas tik 2620 kartų (*spams* – 119 000, o *surogātpasts* – 39 600). Šis žodis nenurodytas kaip oficialus terminas arba latviškas žodžio *spam* analogas. LMA TK interneto svetainėje randame tik tokį įrašą apie anglų *spam* vartojimą latvių kalboje: „ITTTA nerekomenduoja vartoti barbarizmų „čats“, „**spams**“, bet vietoj jų vartoti žodžius „tērzēšana“ (‘interneto pašnekesiai’), **„surogātpasts“** (‘surogatinis paštas’) arba

„e-liekpasts“ (‘nereikalingas elektroninis paštas’)“ (paryškinta – autorės) (Žodis pakomisei. Informacijos technologijų ir telekomunikacijos terminologijos pakomisės 2002–2003 m. darbas. Juris Borzovs, Valters Feists „Terminoloģijas Jaunumi“ 15. 11. 2003. termini.lza.lv).

Atkreipę dėmesį į žodžio *mēstule* gimimą, matysime, kad, nepaisant pastangų latvinti, pastebima anglų kalbos įtaka. V. Skujinia šį žodį yra pavadinusi „teleskopavimu“ pagal anglų kalbos pavyzdį: *mēsls* (‘niekas, mėšlas’ reikšme ‘blogi reikalai’) + *vēstule* (‘laiškas’) → *nieklaiškis*. Savo straipsnyje kalbininkė pažymėjo, kad „latvių kalbai pažodinis vertimas nebūdingas ir sudarant terminus paprastai šis būdas nenaudojamas“ (Skujiņa 3, 2012: 323). Ir A. Veisbergas pabrėžė anglų kalbos įtaką formuojantis šiam bei kitiems žodžiams. Jis rašo: „[Anglų kalbos] įtaka jaučiama ir sudarant naujus latvių kalbos dūrinius – pirmieji du yra išorinės įtakos rezultatas, bet kiti yra pačių sudaryti: *nacbols*, *kaplete*, *mēstule* (*mēslu vēstule – junk e-letter*)“ (Veisbergs 2012: 332).

Ką liudija kalbos vartojimas? Aptarsime kelis pavyzdžius: *Armēnijas tiesa uz četriem gadiem cietumā notiesājusi Georgiju Avaņesovu, kurš, lietotājiem nezinot, bija pārņēmis vadību pār vairāk nekā 30 miljoniem datoru, lai no šā tīkla sūtītu* ***mēstules*** *jeb spamu* („Armėnijos teismas nuteisė kalėti ketverius metus Georgijų Avanesovą, kuris vartotojams nežinant buvo perėmęs daugiau kaip 30 milijonų kompiuterių valdymą, norėdamas iš šio tinklo siųsti **mēstules** arba spamą“) (www.nra.lv). *Notiesā mēstuļotāju* (*Nuteistas mēstuļotājs* ‘*nieklaiškiautojas*’) – t. y. straipsnio antraštėje matome iš veiksmažodžio *mēstuļot* (‘nieklaiškiauti’) pagal analogiją (*skaitīt – skaitītājs* (‘skaičiuoti – skaitiklis, skaičiuotojas’), *balsot – balsotājs* (‘balsuoti – balsuotojas’)) sudarytą daiktavardį su priesaga *-tāj-*: *mēstuļotājs* ‘asmuo, rašantis ir siunčiantis nieklaiškius’.

Neuzmanīgi atvērtas ***mēstules*** *un pārgalvīga klikšķināšana uz nepārbaudītām tīmekļa saitēm ļauj dažādiem vīrusiem slepus ieperināties jūsu datorā* („Neatsargiai atidaromi bruklaiškiai ir nutrūktgalviškas apsilankymas nepatikrintose interneto svetainėse leidžia slapta įvairiems virusams įsilaužti į jūsų kompiuterį“) (http://m.la.lv/aicina-parbaudit-sava-datora-veselibu/).

Minėtieji pavyzdžiai atspindi žodžio *mēstule* reikšmę. Tokia ji nurodyta ir aiškinamuosiuose žodynuose. Taip DLKŽ randame apibrėžimą ‘nevēlama elektroniskā pasta vēstule; spams’ (*nepageidaujamas elektroninis laiškas; spamas*). Be to, šiuo atveju svarbu pastebėti, kad autoriai pridėjo ir žodžio kilmės paaiškinimą „naujadaras, pirmą kartą pavartotas laikraštyje „Diena“ 2004 m. spalio 11 d. rašytojo Paulo Bankovskio straipsnyje“, ir paminėta, kad žodis „mēstule“ 2004 m. buvo pripažintas metų žodžiu.

Šis žodis įtrauktas ir į *Tarptautinių žodžių žodyną* su nuoroda *žarg.*, t. y. žargono žodis, apibrėžtas ‘surogatinis paštas, elektroninis nieklaiškis’. Kaip matome, šio žodyno autoriai pagrindu laikė LMA TK sprendimą, tik neatsižvelgė į realią kalbos situaciją. Interneto svetainėje news.lv žodžių junginys *elektroniniskais liekpasts* (‘elektroninis nieklaiškis’) nė karto nepaminėtas.

Su žodžiu *mēstule* susijusi dar viena įdomi tendencija – žodžio semantikos platėjimas. Iš pradžių kalboje buvo reikšmė ‘nepageidaujamas el. pašto laiškas’, dabar jis vartojamas ir bendresne reikšme ‘nepageidaujamas laiškas’. Pavyzdžiui, verslo portale *db.lv* publikuotame straipsnyje *Pastkastes būs tukšākas; mēstules iegrožos ar nodokli* („Pašto dėžutės bus tuščios, šlamštą sumažins mokesčiai“) galime skaityti tokį tekstą: „*Ministru kabinets otrdien atbalstīja Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas priekšlikumu neadresētus drukātos reklāmas sūtījumus aplikt ar dabas resursu nodokli, lai tādējādi palīdzētu atbrīvot iedzīvotāju pastkastītes no šādām mēstulēm*“ („Ministrų kabinetas antradienį pritarė Aplinkos apsaugos ir regioninės plėtros ministerijos siūlymui neadresuotus spausdintus reklamos leidinius apmokestinti gamtos resursų mokesčiu ir taip atlaisvinti gyventojų pašto dėžutes nuo elektroninio šlamšto“) (www.db.lv 2013 09 10). Panašaus turinio žinutė pastebėta ir keliuose kituose spaudos leidiniuose bei interneto šaltiniuose.

Autorės nuomone, žodis *mēstule* turi potencialo tapti pastovios aktyviosios leksikos dalimi, pastebima šio žodžio įsitvirtinimo kalboje požymių. Tai liudija ir MLVV autorių sprendimas šį žodį įtraukti į žodyną be jokių stilistinių nuorodų.

SMACENIS (‘smogas’) (2005). Rašytojo Anšlavo Eglyčio (*Anšlavs Eglītis*) sukurtas žodis, skolinio *smogs* latviška versija. Žodis nėra oficialus terminas.

Žodžio atgaivintojas Juris Petričekas (*Juris Petričeks*), panašiai kaip ir A. Eglytis, gyveno emigracijoje. Rašydamas apie žodį *smacenis*, jis atsiminė, kad A. Eglytis gyveno Los Andželo rajone *Pacific Palisades*, jo romanus reguliariai spausdino laikraštis „Laiks“. „Labai tikėtina, kad viename iš straipsnių jis paminėjo ir *smacenis* (‘smogas’). 70-aisiais Los Andžele visuomeninis transportas buvo sunaikintas – tai pasiekė automobilių pramonė, mašinos siaubingai smirdėjo,“ – laikraščiui „Diena“ pasakojo J. Petričekas (žr. www.diena.lv/arhivs/pret-smaceni-valoda). Rygos latvių bendrijos Kalbos plėtros draugijos koordinatorė Maja Sinka, komentuodama žodžio *smacenis* išrinkimą 2005 m. žodžiu, agentūrai LETA yra sakiusi: „*Smacenis* (‘smogas’) paskelbtas metų žodžiu kaip taiklus, lengvai vartojamas ir visuomenei reikalingas žodis, gerai apibūdinantis dažną oro ir gamtos taršos problemą. Be tiesioginės, gali būti vartojamas ir perkeltine reikšme“ (www.tvnet.lv).

Kaip būtų galima apibūdinti šio žodžio vartojimą? Reikia pasakyti, kad jis nėra paplitęs spaudoje, internete, todėl jo vartojimo perkeltine reikšme atvejų nepastebėta. Apžvelgsime kelis pavyzdžius: *Ielās valda* ***smacenis***. *Tādēļ nolemjam, ka dosimies uz Beihai parku ieelpot svaigu gaisu pie ezera* („*Gatvėse* **smacenis** (‘smogas’). Todėl nusprendėme, kad eisime į Beihai parką pakvėpuoti grynu oru prie ežero“) (www.la.lv). *Lielbritāniju apsēdis negants* ***smacenis*** *no Sahāras tuksneša* („Didžiąją Britaniją padengė bjaurus **smacenis** (‘smogas’) iš Sacharos dykumos“) (bh.id.lv).

Iš konteksto neaišku, ar žodis šiuo ir panašiais atvejais vartojamas reikšme ‘smogas’, ar juo pažymimas tvankus karštis.

Viena iš priežasčių, kodėl žodis nėra labai paplitęs ir kalboje prigijęs, galėtų būti paties reiškinio aktualumo stoka, t. y. jis vartojamas retai, nes gyvenant Latvijoje pats reiškinys (smogas) – neaktualus. Iš pavyzdžių matyti, kad dažniausiai (praktiškai visais atvejais) tiek *smacenis*, tiek *smogs* vartojami kalbant apie užsienyje esančias vietas. Galbūt dėl šios priežasties kalboje jau kelis dešimtmečius vartojamas tarptautinis žodis *smogs* (randamas, pavyzdžiui, *Bendrinės latvių kal-*

bos žodyno („Latviešu literārās valodas vārdnīcas“) 7_2 tome, išleistame 1991 m.) atrodo tinkamesnis už latvišką atitikmenį.

Portalo *news.lv* duomenys (*smogs* – 496, *smacenis* – 122 kartai) šiuo atveju, deja, neatspindi tikrosios šio žodžio vartojimo situacijos, nes vienoje straipsnių dalyje kalbama apie žodžio *smacenis* nominavimą metų žodžiu, kitoje jis vartojamas kaip meno parodos pavadinimas.

DLKŽ šio žodžio nėra (greičiausiai dėl mažo paplitimo), o AŽ pateiktas tik Amerikos latvių ratelio 1993 m. išleisto *Latvių kalbos žodyno* paaiškinimas su nuoroda *sen*. ‘kenksmingas miglos ir dūmų mišinys’, į kurį žodis tikriausiai pateko todėl, kad jo autorius Anšlavas Eglytis didžiąją darbų dalį parašė gyvendamas emigracijoje, taip pat ir šis žodis fiksuotas viename iš emigracijoje parašytų darbų.

Jeigu šis žodis, panašiai kaip *mēstule*, įsitvirtins pavyzdžiuose platesne reikšme ‘tvankus karštis’, gali būti, kad žodis kalboje prigis. Bet tai parodys tik laikas.

DRAUGOTIES ‘bendrauti, draugauti internete’ (2006). Žodis nėra oficialus terminas. Jis atsirado komunikacijai portale *draugiem.lv* pavadinti, bet vėliau šiuo žodžiu pradėta įvardinti bendravimą bet kuriame kitame socialiniame tinkle arba apskritai komunikaciją socialiniuose tinkluose. Tokią žodžio reikšmę randame ir interneto svetainėje: *Par pagājušā gada vārdu kļuvis „draugoties“, kas ir mūsdienās populārā draudzības uzturēšana ar tīmekļa palīdzību*“ („Praėjusių metų žodžiu tapo *„draugoties“* – tai yra draugystės ryšių palaikymas internetu“) (www.7guru.lv).

Interviu laikraščiui „e-Druva“ filologė Janina Kursytė (*Janīna Kursīte*) nurodo, kad šis žodis taip pat buvo sukurtas Anšlavo Eglyčio (www.edruva.lv 2009 02 21).

LKPK svetainėje sutinkami ir panašūs dariniai *čivināt* (‘čiulbėti, tauškėti’) ir *čivinātava* (‘čiulbėjimo, tauškėjimo vieta’), kurių pagrindas yra *Twitter* pavadinimo vertimas (oficialiais terminais LMA TK pripažino adaptuotus žodžius *tvītot* (‘tauškėti, rašyti žinutę tviteryje’), *tvītotājs* (‘tviterio žinutės autorius, tviteriuotojas’) ir *tvītošana* (‘tviteriuoti, tauškėti’), taip pat *gūglēt*, *gūgļot* (‘guglinti’), kurių pagrindas yra paieškos programos *Google* pavadinimas).

Portale *news.lv* žodis *draugoties* pavartotas 71 kartą.

Apžvelgsime kelis konkrečius šio žodžio vartojimo pavyzdžius: *Aiz čakla un centīga darbinieka maskas, kurš pavada darbā virsstundas, ir ļoti viegli paslēpt vajadzību* ***draugoties*** *dažādos portālos, sērfot pa interneta forumiem* („Už darbštaus ir uolaus darbuotojo, dirbančio viršvalandžius, kaukės labai lengvai galima paslėpti norą **draugauti** įvairiuose portaluose, naršyti interneto forumuose“) (www.kvestnesis.lv). *Par visbīstamāko sociālo tīklu antivīrusu izstrādātājs Panda Software uzskata Facebook. Ar ko tad šis „****draugošanās****“ portāls izpelnījies interneta drošībnieku nežēlastību*? („Pačia pavojingiausia socialinių tinklų antivirusinių programų „Panda Software“ išradėjas laiko „Facebook“. Kodėl šis **bendravimo** portalas nusipelnė tokios interneto saugumo specialistų nemalonės?“) (www.notepad.lv).

Spaudos leidiniuose galima pastebėti, kad šis žodis vartojamas ir kita reikšme, pavyzdžiui: *<...> partneri draudēja tēvzemiešus (partiju „Nacionālā apvienība“) izmest no valdības un vispār pārstāt ar viņiem* ***draugoties*** („<...> partneriai grasino partijos „Nacionalinė sąjunga“ narius išmesti iš vyriausybės ir iš viso su jais **nebedraugauti**“). *Prieks redzēt, ka suns un kaķis tā* ***draugojas*** („Džiugu matyti, kaip šuo ir katė **draugauja**“) (www.sapforums.lv).

Paskutiniuos pavyzdžiuose, atrodo, *draugoties* labiausiai atitiktų reikšmę ‘draugauti’ ir ‘palaikyti draugiškus santykius’. Panašių vartojimo atvejų nėra labai daug, bet pasitaiko.

DLKŽ šio žodžio nėra greičiausiai dėl to, kad rengiant žodyną autoriams buvo prieinama mažiau naujosios leksikos, nes nebuvo interneto, tekstyno medžiagos, tik popierinė kartoteka. *Tarptautinių žodžių žodyne* (SV) šis žodis pateikiamas su nuoroda *tarm.*, t. y. tarmybė, reikšmė aiškinama iš 2007 m. išleisto M. Strautinios (*Strautiņa*) *Marcienos tarmės žodyno*: ‘draudzēties, saieties’ (žr. M. Strautiņa „Mārcienas izloksne“. Ryga, LU Latvių kalbos institutas, 2007).

Apžvelgę kalbinę medžiagą, atrodo, šio žodžio dar negalime laikyti pastoviosios leksikos dalimi, jog jį būtų galima įtraukti į žodyną. Tačiau turint galvoje milžinišką socialinių tinklų populiarumą ir atitinkamo žodžio, pažyminčio veiklą šiuose tinkluose, trūkumą, gali būti, kad žodžio *draugoties* potencialas nėra iki galo įvertintas.

ĒNSTRĀDNIEKS ‘nelegalus darbininkas’ (2007). Šį naujadarą metų žodžio titului nominavo interneto svetainė *jelgavniekiem.lv*. Kaip joje minėta, žodis pasirinktas „vietoj biurokratinio žodžių junginio „nelegaliai įdarbintas asmuo“ (www.jelgavniekiem.lv). Žodis nėra laikomas oficialiu terminu.

Kalbininkė Dzintra Hirša, jau minėtoje svetainėje komentuodama metų žodžio pasirinkimą, teigė, kad „ēnstrādnieks“ (‘nelegalus darbininkas’) yra lengvai suprantamas ir labai aktualus naujas žodis – trumpas, patogus, taisyklingai sudarytas pagal latvių kalbos taisykles (www.jelgavniekiem.lv. Par gada vārdu kļūst „ēnstrādnieks“. 2008 01 23).

Kalboje minėtąja reikšme šis žodis vartojamas gana dažnai. Pavyzdžiui, portale *www.news.lv* – 204 kartus. Keli pavyzdžiai:

*Šogad visvairāk **ēnstrādnieku** atklāti būvniecības nozarē – 456 cilvēki* (nekrize.lv). („Šiemet daugiausiai **nelegalių darbininkų** rasta statybų srityje – 456 žmonės“). ***Ēnstrādnieki** vairojas. To rāda Valsts darba inspekcijas (VDI) dati – 2011. gada pirmajos deviņos mēnešos tā atklājusi 2184 cilvēkus, kas strādājuši bez rakstveida darba līguma* („**Nelegalių darbininkų** daugėja. Tai rodo Valstybinės darbo inspekcijos (VDI) duomenys – per pirmuosius 2011 m. devynis mėnesius nustatyti 2184 žmonės, dirbantys nepasirašę darbo sutarties“) (www.diena.lv). *Šogad Darba inspekcija atklājusi divkārt vairāk nelegāli nodarbināto jeb tā saukto **ēnstrādnieku*** („Šiemet darbo inspekcija nustatė du kartus daugiau nelegaliai įdarbintų arba vadinamųjų **nelegalių darbininkų**“) (www.ekonomika.lv).

Į žodynus žodis *ēnstrādnieks* kol kas neįtrauktas. Kalbant apie DLKŽ, galima daryti prielaidą, kad taip įvyko, kaip minėta, dėl to, jog atitinkamu laikotarpiu trūko kalbinės medžiagos.

Kadangi tikėtina, kad šis socialinis ekonominis reiškinys savo aktualumo per artimiausius metus nepraras, be to, žodis tikrai yra gana patogus vartoti, stilistiškai neutralus, galima manyti, kad jis atras savo vietą DLKŽ.

TALKOT (‘talkinti, dalyvauti talkoje’) (2008). Veiksmažodis sudarytas iš daiktavardžio *talka*, nelaikomas oficialiu terminu. Kalbininkas A. Veisbergas šį žodį mini kaip vieną iš atsiradusių, veikiant anglų kalbai, ir priskiria prie tokių žodžių: *ķieģelēt, tribinēt, ēnot, laivot, nūjot*

ir kt. grupės (Veisbergs 1, 2010: 86). Autorė vis dėlto linkusi nesutikti dėl didelės anglų kalbos įtakos žodžiui *talkot*, nes žodis jau įtrauktas į *Bendrinės latvių kalbos žodyną*, kuriame pateikti XX a. 50-ųjų ir 80-ųjų dešimtmečių šaltiniai: **talkot** ‘dalyvauti talkoje’. *Rudens nāca bagāts. Kuļmašīnas dūca neapstādamās.* ***Talkoja*** (izcēlums – A. R.) *un dzīroja. Zaldāti strādāja līdzi kā spēlēdamies* („Atėjo turtingas ruduo. Kuliamosios dūzgė nesustodamos. **Dalyvavo talkoje** (paryškinta autorės) ir ūžė“). (Ezeriņš 1, 169) *Pētera Upīša dzimšanas dienās,* ***talkojis*** (izcēlums – A. R.) *skolotājs un agronoms, dārznieks un skolēns – visi, kas izjūt Meistara mantojuma vērtību tautas kultūras krātuvē* („Peterio Upyšo gimimo dienomis **talkino** (paryškinta autorės) mokytojas ir agronomas, sodininkas ir mokinys – visi, kurie juto Meistro paveldo vertę tautos kultūros lobyne“) (laikraštis „Cīņa“ 1981. Nr. 116, 4 p., žr. LLVV 7_2, 1991: 441)

Taip pat ir DLKŽ AŽ žodis *talkot* aiškinamas ‘dalyvauti talkoje’.

GLĀBĒJSILĪTE (‘gyvybės langelis’) (2009). Naujas žodis, sudarytas kaip anglų kalbos žodžio *babybox* atitikmuo. Žodis pasirodė beveik tuo pačiu metu kaip ir pati realija: 2009 m. rugsėjo 8 d. Klinikinėje universitetinėje vaikų ligoninėje atidarytas pirmasis *baby box*. Jau tais pačiais metais *glābējsilīte* (‘gyvybės langelis’) tapo metų žodžiu.

2009 m. gruodžio 17 d. LMA TK posėdžio protokole galime rasti tokį pranešimą: „Įvertinę *baby box* siūlomus variantus, posėdžio dalyviai kaip tinkamiausius siūlo: *bārabērna šūpulītis, lullīte, dzīvības silīte, glābējsilīte, glābtuvīte, silīte*. Iš minėtųjų daugiausiai palaikė *glābējsilīte* (‘gyvybės langelis’)“ (LMA TK 2009 11 24 posėdžio protokolas Nr. 6/1096, publikuota 2009 12 17 svetainėje termini.lza.lv).

Projekto „Baby box – vieta bērna dzīvībai“ („Baby box – vieta vaiko gyvybei“) interneto svetainėje *www.babybox.lv* vartojamas tiek angliškas termino variantas, pvz., *Baby box bērni, Baby box vietas Latvijā* („Baby box vaikai, Baby box vietos Latvijoje“), tiek naujadaras *glābējsilīte*, pvz., glābējsilītes Latvijā, ziedo glābējsilītei. („gyvybės langeliai Latvijoje, aukok gyvybės langeliams“) (www.babybox.lv).

DLKŽ dėl jau anksčiau minėtų priežasčių nėra, AŽ *glābējsilīte* įdėta su paaiškinimu ‘vieta, kurioje tėvai anonimiškai gali palikti savo mažylį’.

Žodis gana dažnai vartojamas, pati realija yra ir bus aktuali, žodis gana patogus vartoti – jį priėmė tiek kalbos specialistai, tiek visuomenė, stilistiškai neutralus, todėl tikėtina, kad tik laikas parodys, kada šis žodis bus įtrauktas į DLKŽ.

ZIBAKCIJA (‘žaibiškas sambūris, sulėktuvės, sąspietis’) (2010). Naujas žodis, sudarytas anglų kalbos žodžių junginiui *flash mob* įvardinti. Žodžio reikšmė yra ‘žmonių grupė, kuri staiga susirenka viešoje vietoje, trumpai atlieka neįprastą veiksmą ir po to greitai išsiskirsto’. Šis žodis nėra oficialus terminas.

Klausimas dėl anglų k. *flash mob* atitikmens latvių kalboje nagrinėtas LMA TK 2010 08 24 posėdyje. Jo dalyviai pripažino, kad šis klausimas nėra LMA TK kompetencija, todėl komisija ir neįsipareigoja vieno iš variantų oficialiai patvirtinti kaip būtinai vartojamo. Iš daug pasiūlytų variantų LMA TK tinkamiausiais pripažino šiuos variantus: *pēksnis (nuo žodžio pekšņi* – ‘*staiga*’*)*, *pārsteiga (nuo žodžio parsteigums* – ‘*siurprizas*’*)*, *ņūklis*, bet atmetė variantus *zibpulce (nuo žodžių zibenīgs* – ‘*žaibiškas*’*, ir sapulce* – ‘*susirinkimas*’*)*, *zibsapulce, momentakcija* (‘momentinė akcija’). Minėto posėdžio protokole galime perskaityti: „Posėdžio dalyviai pripažįsta, kad šiam žodžiui nereikia patvirtinti oficialaus termino. Užtenka rekomenduoti kelis variantus, vartojimo praktika nulems“ (LMA TK 2010 08 24 posėdžio protokolas Nr. 4/1100 termini.lza.lv).

Praktika parodė, kad dažniau vartojamas dar kitas variantas – *zibakcija*. Gerai skambantis ir palyginti trumpas žodis greitai adaptavosi ir buvo priimtas visuomenės (portale www.news.lv pavartotas 135, paieškos programoje *Google* – 31 100 kartų).

Apžvelgsime kelis pavyzdžius: *Doma laukumā notiek 1991. gada barikāžu muzeja organizētā Baltijas ceļa 25. gadadienai veltītā* ***zibakcija****, kuras laikā tika izveidota Baltijas valstu kontūra* („Duomo aikštėje vyksta 1991 m. barikadų muziejaus organizuotas Baltijos kelio 25 m. jubiliejui skirtas **žaibiškas sambūris**, kurio metu buvo nubrėžti Baltijos šalių kontūrai“ (www.tvnet.lv). *Piektdien Rīgā, Stacijas laukumā garāmgājējus pārsteidza cimdu adīšanas* ***zibakcija****. Latvijas adītāji 15 minūtes pie Origo adīja cimdus* („Penktadienį Rygoje, geležinkelio stoties aikštėje, praeivius nustebino **žaibiškas** pirštinių mezgimo

sambūris. Latvijos mezgėjai 15 minučių prie Origo mezgė pirštines“) (www.focus.lv). *Atgādinot par lasītprieku un tā saistību ar cilvēka dzīves kvalitāti, jau otro reizi ceturtdien, 29. maijā, norisināsies Lasīšanas dienas* ***zibakcija*** („Norint priminti skaitymo džiaugsmą ir sąsają su žmogaus gyvenimo kokybe, jau antrą kartą ketvirtadienį, gegužės 29 d., vyks ***žaibiškas*** Skaitymo dienos ***sambūris***“) (www.rekurzeme.diena.lv).

DLKŽ žodis aiškinamas kaip ‘viešųjų ryšių renginys, kai staiga žmonių grupė susirenka viešoje vietoje, trumpai atlieka kažkokį veiksmą ir išsiskirsto’, AŽ ‘staigus būriavimasis; paauglių pramogos būdas – internetu trumposiomis žinutėmis paskelbtas susibūrimas kokiai nors bendrai demonstracinei veiklai; flašmobas; flešmobas’. Tačiau konkretūs pavyzdžiai liudija, kad AŽ duotas žodžio *zibakcija* paaiškinimas nėra visai tikslus.

STAIDZINĀT (‘vedžioti’) (2011). Naujas žodis vartojamas dviem reikšmėmis. Pirmoji, populiaresnė, taikoma šunims, t. y. ‘išvesti šunį pasivaikščioti’, antroji – nemokantiems vaikščioti vaikams, t. y. ‘laikant vaiką (pvz., už pažastų), padėti jam eiti’. Žodis nėra oficialus terminas.

Apžvelgsime kelis pavyzdžius: *Slavenā estrādes dīva Laima Vaikule savā blogā padalījusies ar fotogrāfijām, kurās* ***staidzina*** *un peldina savus suņus* („Žymioji estrados deivė Laima Vaikulė savo tinklaraštyje pasidalijo fotografijomis, kuriose vedžioja ir plukdo savo šunis“) (www.focus.lv). *Esmu sapratusi, ka cilvēku slinkuma līmenis nebūt nav sasniedzis griestus, jo redzēju, kā kāds pirmā stāva iedzīvotājs pa logu pavadiņā* ***staidzina*** *suni* („Supratau, kad žmonių tinginystė dar nėra pasiekusi ribų, nes mačiau, kaip kažkas pro pirmojo aukšto langą ***vedžioja šunį***“) (amigos.lv). <...> *bērnus nedrīkst* ***staidzināt***, turot viņus aiz padusītēm vai pie rociņas („<...> *vaikų negalime* **vedžioti** juos laikydamos už pažastų arba už rankos“) (www.maminuklubs.lv).

DLKŽ šio žodžio nėra, o AŽ jis pateiktas su nuoroda *šnek*., t. y. šnekamosios kalbos žodis su bendro pobūdžio paaiškinimu ‘vesti pasivaikščioti’.

Kadangi latvių kalboje nėra vieno žodžio, kuriuo būtų galima pavadinti analogišką veiksmą, šis veiksmažodis sudarytas pagal kitų pa-

našių veiksmažodžių pavyzdį (pvz., *peldināt, šūpināt, guldināt* (‘plukdyti, supti, migdyti’). Didelė tikimybė, jog šis žodis taps stabiliosios leksikos dalimi ir bus įtrauktas į žodyną. Tai, kad jis kol kas neįtrauktas į žodynus, autorės nuomone, galima laikyti atsitiktinumu, o ne sąmoningu sprendimu.

ZIEMOTNE (‘žiemojimo vieta’) (2012). Naujadaras dažniausiai vartojamas reikšme ‘paukščių žiemojimo vieta’, bet gali pavadinti ir kitas gyvas būtybes, kurios žiemą praleidžia tam tikroje vietoje. Tai nėra oficialus terminas.

Šis žodis atitinkamuose kontekstuose sutinkamas palyginti dažnai, tačiau tik paukščiams įvardinti, pavyzdžiui: *Vairums putnu, kas pāri Latvijai lido uz savām **ziemotnēm**, vasarā ir ligzdojuši vai šķīlušies ziemeļu taigā un tundrā* („Dauguma paukščių, skrendančių per Latviją į savo **žiemojimo vietas**, vasarą suko lizdus arba išsirito iš kiaušinių šiaurės taigoje ir tundroje“) (www.mammadaba.lv). *Trešdien Saldus apkārtnē novēroti pirmie no **ziemotnēm** atlidojušie putni – lauku cīruļi* („Trečiadienį Saldaus apylinkėse pastebėti pirmieji iš **žiemojimo vietų** parskridę paukščiai – dirviniai vieversiai“) (lat.mixnews.lv). *Galvenā* (gulbju) ***ziemotne** ir Liepājas ezers, kur normālās ziemās putnu skaits pārsniedz trīs tūkstošus* („Pagrindinė (gulbių) **žiemojimo vieta** yra Liepojos ežeras, kuriame normaliomis žiemomis paukščių skaičius viršija tris tūkstančius“) (www.videsvestis.lv).

Terminologijos komisija savo posėdžiuose dėl šio žodžio nepriėmė jokių sprendimų. Straipsnio autorei nepavyko išsiaiškinti, kas sukūrė šį naujadarą, bet gali būti, kad jis sudarytas pagal anksčiau pasirodžiusio žodžio *dzīvotne* ‘gyvūno gyvenamoji ir augimo aplinka’ pavyzdį. Kaip pripažįsta V. Skujinia: „Norint sudaryti naują žodį, didelis vaidmuo tenka ir atitinkamam pavyzdžiui, t. y. kitam panašiai sudarytam žodžiui“ (Skujiņa 1, 2004: 5–24). Taigi jei yra *dzīvotne* ‘gyvūno gyvenamoji ir augimo aplinka’, kodėl negali būti *ziemotne* (‘žiemojimo vieta’)?

DLKŽ šio žodžio nėra, tačiau autorė linkusi manyti, kad jis neįtrauktas, nes nepastebėtas, bet papildant žodyną jis tikrai bus įtrauktas. AŽ žodis *ziemotne* pateiktas su paaiškinimu ‘žiemojimo vieta’.

PAŠBILDE (‘asmenukė’) (2013) ‘paties žmogaus nufotografuotas portretas (paprastai išmaniuoju telefonu)’. Tai yra naujadaras, sudarytas anglų k. žodžiui *selfie* įvardinti. Vartojami ir kiti variantai *pašfoto, pašitis, tīksmiņš, selfijs*. Žodis nėra oficialus terminas.

Kompiuterinėje enciklopedijoje *Wikipedia* šis žodis yra antraštinis. Ten teigiama: *„Pašbilde (pašītis, pašiņš, sevītis, selfijs, patiņš, tīksmiņš, paštīksmeklis, pašģīmis, angļu: selfie, no angļu: self ‘sevi, pats’) ir personas pašportrets, kas parasti uzņemts ar viedtālruni, turot to rokā. Pašbildei ir raksturīgs īpatnējs leņķis, jo visbiežāk bildes tiek taisītas no augšas vai apakšas“* („Asmenukė yra paties nufotografuotas portretas, paprastai laikant rankose išmanųjį telefoną. Asmenukei būdingas ypatingas kampas, nes dažniausiai fotografuojama iš viršaus arba apačios“) (lv.wikipedia.org).

Dar vienoje publikacijoje autorius teigė: *„Selfijs pie mums gan pretendē uz gada nevārda titulu, kamēr neparasti plašā klāstā saradušies ieteicamie latviskojumi – „tīksmiņš“, „paštīksmekslis“, „pašītis“, „sevītis“, „īpatnītis“, „paškadriņš“, „patiņš“, arī „pašbilde“ un „pašģīmis“ (www.ir.lv), bet citā diskusijā angļu selfie ieteikts latviskot kā pašģīmis, tomēr ieteikums radis iebildumus, jo, pirmkārt, šim vārda piemīt zināms stilistisks marķējums, otrkārt, kā atzīmēja šīs diskusijas dalībnieki, šajos attēlos ne vienmēr tiek iemūžināta cilvēka seja, bet arī citas ķermeņa daļas* („*Asmenukė* pretenduoja į blogiausio metų žodžio titulą, nors tuo pačiu metu atsirado neįprastai daug rekomenduojamų latviškų atitikmenų – „tīksmiņš“, „paštīksmekslis“, „pašītis“, „sevītis“, „īpatnītis“, „paškadriņš“, „patiņš“, taip pat „pašbilde“ ir „pašģīmis“ (www.ir.lv), bet kitoje diskusijoje anglų *selfie* rekomenduotas latvinti *pašģīmis*, tačiau buvo sulaukta prieštaravimų, nes šiam žodžiui būdingas tam tikras stilistinis atspalvis, be to, kaip pažymėjo šios diskusijos dalyviai, tokiose fotografijose ne visada įamžinamas žmogaus veidas, bet kartais ir kitos kūno dalys“) (www.m.diena.lv).

Apžvelgsime kelis žodžio vartojimo pavyzdžius: <...> *jaunieši braucot fotografē arī **pašbildes**, ko pēc tam ievieto sociālajos tīklos* („<...>važiuodami jaunuoliai fotografuoja **save, paskui nuotraukas** deda į socialinius tinklus“) (Laikraštis „Staburags“ 2014 06 19; iš interneto svetainės www.news.lv). *Parīzes dome aicina mīlnieku slēdzeņu pieslēg-*

šanas vietā uzņemt ***pašbildi*** („Paryžiaus taryba kviečia įsimylėjėlius ne kabinti spynas, bet fotografuoti **asmenukę**“) (www.10minutes.lv).

Gana dažnai pavyzdžiuose, siekiant išvengti nesusipratimų, vartojamas tiek pats žodis *pašbilde*, tiek anglų kalbos skolinys *selfijs*, pvz., *Konkursa dalībniekiem visos objektos bija jānofotografē* ***„selfijs“ jeb „pašbilde“*** („Konkurso dalyviams visuose objektuose reikėjo padaryti asmenukę“) (Iecavas Ziņas 22.08.2014). *Aizkulisēs par mūziķu atrakciju kļuva tā sauktais* ***selfijs jeb pašbilde*** *– sevis iemūžināšana paša mobilajā telefonā* („Užkulisiuose muzikantų pramoga tapo vadinamoji **asmenukė** – savęs įamžinimas mobiliuoju telefonu“) („Vakara Ziņu Žurnāls“ 2014 02 07; iš interneto svetainės www.news.lv).

Aiškinamuosiuose žodynuose (DLKŽ, AŽ) iki šiol šio žodžio nėra. Taip pat ir Terminologijos komisija nepriėmė jokių nutarimų. O šalyje aktyviai vyksta kūryba ir, atrodo, kad būtent kalbos vartotojams labiausiai patinkantis žodis nugalės.

Pačios LKPD interneto svetainėje apie 2013 metų žodį galima perskaityti: „Pašbildes“ iecelšanu par gada vārdu viens žūrijas loceklis pamatojis ar to, ka „selfie“ esot žargona vārds angļu valodā, tāpēc tam noteikti esot vajadzīgs žargonisks tulkojums arī latviešu valodā. Tomēr pašlaik, gada aptaujas noslēguma dienā, tīmeklī plašāk izplatīts ir cits kandidāts – „tīksmiņš“, kas ir emocionālāks. Savukārt „pašbilde“ darināta no neliterārā ģermānisma „bilde“ (attēls); daudzskaitļa ģenitīvā tā būs īpaši neskanīga, pat šlupstīga: „pašbilžu“ („**Asmenukės** nominavimą metų žodžiu vienas komisijos narys pagrindė tuo, kad „selfie“ anglų kalboje yra žargono žodis, todėl jam tikrai reikia ir žargoninio vertimo į latvių kalbą. Tačiau dabar, baigiamąją metų apklausos dieną, atrodo, internete paplito kitas kandidatas – „tīksmiņš“ – emocionalesnis variantas. O „pašbilde“ yra sudaryta iš neliteratūrinės kalbos germanizmo „bilde“ (vaizdas); daugiskaitos kilmininko forma ypač blogai skambės, netgi švepluojančiai – „pašbilžu“) (LVAK).

Autorės nuomone, dėl šio žodžio įtraukimo į aiškinamuosius žodynus galimi du variantai: arba reikia palaukti ir kol kas neįtraukti jo į žodynus (tai galbūt nėra pats geriausias variantas) arba, gerbiant „pašbilde“, Metų žodžio, statusą, reikėtų jį įtraukti kaip antraštinį žodį ir pridėti atitinkamą komentarą (kaip tai įprasta DLKŽ).

Kokias galima daryti išvadas?

Atsakant į pagrindinį klausimą – įtraukti šiuos žodžius ar ne į žodyną – reikia pasakyti, kad kiekvienu atveju sprendimas galėtų būti skirtingas. Jeigu kalboje šis žodis reikalingas, jis sudarytas laikantis latvių kalbos žodžių darybos ir kalbos taisyklių, jau ilgą laiką (dabartinėje dinamiškoje aplinkoje, autorės nuomone, pakanka dvejų trejų metų) vartojamas, o kalbos vartotojai jį priėmė, norėtųsi teigti, kad toks žodis vertas įtraukti į aiškinamąjį žodyną.

Ypač pagirtinas elektroninių (t. y. interneto) žodynų sudarymas, kurie, visų pirmiausia, yra prieinami plačiam vartotojų ratui. Antra, jie leidžia žodyno sudarytojams papildyti esamą medžiagą nauja ir sekti kalbos raidos tendencijas.

Kalbininkas negali būti valdomas kalbos vartotojų skonio, tačiau mums reikia atsižvelgti į jų – savo tikslinės auditorijos – laisvę pasirinkti arba atmesti vieną ar kitą siūlymą, juk ji labai aktyviai dalyvauja kuriant naujus žodžius ir turi beveik neribotų galimybių šiais klausimais išreikšti savo nuomonę. Kaip rašė A. Veisbergas: „Didžiąją dalį plačiai vartojamų naujadarų vis dėlto nesudaro terminologai arba kalbos kokybe besirūpinantys žmonės. Daugiausia naujadarų gimsta natūraliai verčiant arba kuriant. Be to, šie procesai paprastai yra skubūs, tad neįmanoma jų iki galo valdyti, tačiau terminologijos arba bendrosios leksikos srityse iš dalies galima daryti įtaką, jei kalbos vartotojai, vertėjai susipažinę su kalbos normomis, tradicijomis ir turi gerą gimtosios kalbos jausmą. Pastarąjį galima lavinti, kalbininkams susitarus dėl to, kas latvių kalbai būdingiausia, gerai tai argumentuojant bei populiarinant“ (Veisbergs 3).

Autorei norėtųsi daryti prielaidą, kad kalbinis skonis ir vieno arba kito žodžio priėmimas arba atmetimas yra tokie subjektyvūs ir iš anksto nenumatomi dalykai, kad kartais kalbininkams nieko kito nelieka, tik nuošalyje laukti ir stebėti, ką, Terminologijos komisijos žodžiais tariant, praktika parodys.

amigos.lv

bh.id.lv

Butāne A., Kurmiņa L., Pūtele I. 2012: Dažas jaunākās latviešu terminoloģijas iezīmes. // Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku III kongress un Letonikas IV kongress „Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte". Valodniecības raksti. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 224–235.

epadomi.lv

http://m.la.lv

lat.mixnews.lv

Laua A. 1981: Latviešu leksikoloģija. Rīga: Zvaigzne, 288.

LKND – http://naujazodziai.lki.lt/ Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas

LLVV – Latviešu literārās valodas vārdnīca. 7^2. sējums. Rīga: Zinātne, 1991, 653.

lv.wikipedia.org

LVAK – http://lvak.wordpress.com/ Rygos latvių bendrijos Latvių kalbos vystymo draugijos svetainė

ME IV – Mīlenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. 1932, 858.

MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*, aplūkojama vietnē http://www.tezaurs.lv/mlvv

nekrize.lv

NRAL – Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai

Ozola Ā. 2012: Dīvainā dižķibele. – *Valodas prakse: Vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 7. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 198.

Roze A. 2013: Pārmaiņas dažu ar reliģiju saistītu vārdu semantikā. – *Aktuālas tendences terminoloģijas teorijā un praksē*. Rakstu krājums. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 153–165.

Skujiņa V. *2004:* Lai taptu vārds... – *Valodas ceļi, krustceļi*. Rīga: Garā pupa, 5–24.

Skujiņa V. 2010: *Valodnieki tautā populāro vārdu „dižķibele" nedomā ieviest arī oficiālajā terminoloģijā*. BNS, gada 23. janvārī

Skujiņa V. 2012: Termina ceļš no okazionālisma līdz jaunvārdam. – *Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku III kongress un Letonikas IV kongress „Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte"*. Valodniecības raksti. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 318–328.

SV – *Skaidrojošā vārdnīca*, aplūkojama vietnē http://www.tezaurs.lv/sv

termini.lza.lv – Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas vietne

Veisbergs A. 2010: Vai tiešām īsāk nevar? – *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 5. Rīga: SIA „Arona Baltic", 81–88.

Veisbergs A. 2012: Semantiskās pārmaiņas latviešu valodā (angļu valodas iespaids). – *Apvienotais Pasaules latviešu zinātnieku III kongress un Letonikas IV kongress „Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte"*. Valodniecības raksti. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 329–348.

Veisbergs A. Jaunvārdi un valodas attīstības virziens vietnē *www.vvk.lv*)

VPSV – *Valodniecības pamatterminu*

skaidrojošā vārdnīca. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007, 623.
www.10minutes.lv
www.7guru.lv
www.babybox.lv
www.calis.delfi.lv
www.db.lv
www.diena.lv
www.e-druva.lv
www.ekonomika.lv – ekonomikos žinių portalas
www.focus.lv
www.google.lv
www.ir.lv
www.jelgavniekiem.lv
www.kvestnesis.lv – laikraščio „Komersanta Vēstnesis“ interneto svetainė
www.la.lv
www.latvijasradio.lsm.lv – Latvijos visuomeninės žiniasklaidos, Latvijos radijo interneto svetainė
www.liveriga.lv – Rygos turizmo plėtros biuro interneto svetainė
www.m.diena.lv
www.maminuklubs.lv
www.mammadaba.lv
www.news.lv – portalas, kuriame yra daugiau nei 50 įvairių laikraščių publikacijų, taip pat naujienų agentūros BNS žinių. Portalas kasdien papildomas keliais šimtais naujų straipsnių iš pagrindinių Latvijos laikraščių, regioninės spaudos
www.notepad.lv
www.nra/lv – SIA „Mediju nams“ leidinių interneto svetainė
www.rekurzeme.diena.lv
www.sapforums.lv
www.tvnet.lv
www.videsvestis.lv
www.vvk.lv – Valstybinės kalbos komisijos interneto svetainė

A NEW WORD IN DICTIONARY: TO INCLUDE OR NOT TO INCLUDE? SOME NEOLOGISMS AND LATVIAN EXPLANATORY DICTIONARIES

Summary

This article is focusing on some neologisms that have appeared in the Latvian language during 2003–2013: *zīmols* 'brand-name' (2003), *mēstule* 'spam' (2004), *smacenis* 'smog' (2005), *draugoties* 'to friend somebody in the social network *Draugiem.lv*' (2006), *ēnstrādnieks* 'illegal worker' (2007), *talkot* 'to participate in *talka* (a voluntary joint work, most often cleaning up the environment)' (2008), *glābējsilīte* 'baby box; a place where a newborn can be anonymously left for future adoption' (2009), *zibakcija* 'flashmob' (2010), *staidzināt* 'to [take out for a] walk (of a dog, etc.)' (2011), *ziemotne* 'hibernation place' (2012) and *pašbilde* 'selfie' (2013), as well as *dižķibele* 'crisis', *dižpārdoklis* 'best-seller' and *zibatmiņa* 'flash memory'. Their usage and status in the language is analyzed, taking into account the data of two most recent Latvian

explanatory dictionaries – "*Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*" (Dictionary of Modern Latvian) and "*Skaidrojošā vārdnīca*" (Explanatory Dictionary).

Summing up the materials, it became clear that some of the words (*mēstule, talkot, zibakcija, zibatmiņa* and *zīmols*) have become a part of the active vocabulary and found their place in the above-mentioned dictionaries. Some other words have attained a similar status but, due to various reasons, have not yet entered the dictionaries (e.g., *draugoties, ēnstrādnieks, glābējsilīte, pašbilde, staidzināt, ziemotne*), while some others are in a certain borderline status – their usage is irregular, and their place in dictionaries is still under question (e.g., *smacenis, dižpārdoklis*). Meanwhile, the word *dižķibele*, which was used to describe the economic crisis of 2008, has not been approved by linguists due to several semantical and morphological reasons. Besides, its use has diminished considerably since 2008–2009, leading to believe that it will remain just as a testimony of its time, with no further development.

Since the majority of the widely used neologisms have not been coined by linguists, the process of the creation and introduction of these words in the language cannot be controlled. However, one cannot ignore the fact that the linguistic preferences of language users and the acception or rejection of a word is a subjective and unpredictable process.

TARMĖS IR TARMIŲ ŽODYNAI

Лена Леванцевич
Беларусь, Брестский государственный
университет имени А. С. Пушкина

Балтский компонент в диалектной лексикографии брестско-пинского полесья

Лингвистическое исследование Полесья в 60-е годы XX в. показало глубоко неоднородный характер этой языковой территории. Архаичность ряда полесских лексических черт связывает Полесье и с восточнославянским диалектным континуумом, с отдельными его говорами, и с некоторыми западнославянскими и балтийскими говорами.

Цель нашей статьи – анализ диалектных словарей Брестско-Пинского Полесья конца XX – начала XXI вв.; выявление балтийских элементов в составе словарей. В качестве объекта исследования выступают лексикографические издания по говорам Брестско-Пинского Полесья. Предметом исследования являются лексемы, которые могли быть заимствованы в процессе межъязыкового взаимодействия из языков балтийской группы.

I. Сбор и систематизация традиционной народной лексики и составление диалектных словарей разных регионов Беларуси продолжается около двух столетий. Несмотря на значительную лексикографическую работу, на сегодняшний день многие регионы Беларуси (Витебщина, Новогрудчина, Случчина, Полесье) еще слабо исследованы в лексикологическом аспекте. Остаются нерешенными и многие теоретические вопросы лексикографической работы. Как отмечают П. Михайлов и С. Фатеева (статья в журнале *Роднае слова* (2012, № 7, 8) "наиболее актуальной научной проблемой является неиспользование специальной научно-методической литературы при выявлении и фиксации региональных языковых особенностей. Это приводит к фрагментарности, поверхностности и случайности в записи местной диалектной лексики. Остаются без внимания многие лексические *залацінкі*.

Многие узкорегиональные диалектные словари при обобщающих научных исследованиях не позволяют получить точную и равномерную картину распространения конкретного языкового явления на белорусскоязычной территории, поскольку материал для таких словарей собирался не по специальной инструкции по сбору материалов для составления областных словарей белорусского языка. Исследование обычно проводилось в форме совместной свободной беседы с местным населением и записывались только те слова, которые определенным образом впечатлили экспларатора (фонетической формой, особенностью ударения, словообразовательными особенностями, отдельными грамматическими отличиями, семантикой).

Системное изучение лексики Брестско-Пинского Полесья началось в конце 80-х годов XX ст. На сегодняшний день известны следующие диалектные лексикографические издания: *Дыялектны слоўнік Брэстчыны* (1989), І. У. Ляшкевіч *Альпенскі дыялектны слоўнік* (2004), *Лексіка гаворак Беларускага Прыпяцкага Палесся. Атлас. Слоўнік* (2008), М. І. Пашкевіч *Рубельскі лексіка-фразеалагічны слоўнік* (2008), В. Л. Вярэніч *Палескі архіў* (2009), С. С. Клундук *Слова да слова – будзе мова : дыялектны слоўнік в. Фядоры* (2010), А. Зайка *Дыялектны слоўнік Косаўшчыны* (2011).

Первой лексикографической работой является *Дыялектны слоўнік Брэстчыны* (1989). Материал собирался преподавателями белорусского языка и студентами филологического факультета бывшего Брестского педагогического института имени А. С. Пушкина в течение десяти лет.

В первую очередь в словарь были включены лексемы, которых нет в нормативных лексикографических работах по белорусскому языку или какие приводятся там с пометой *абласное*, *устарэлае*, *прастамоўнае*. Чаще это названия предметов повседневной жизни, названия кушаний, названия различных действий, оценочные названия лиц. Словарь отражает заимствования с польского языка (*ро́вэр* ‘веласіпед’, *фа́йны* ‘прыгожы’). Присутствуют безэквивалентные слова, большинство из них с эмоционально-

экспрессивной окраской (*алігáнчык* ‘спешчаны бацькамі хлопец’, *дóляты* ‘бедаваць, наракаючы на долю’).

В словаре приводятся слова, которые на определенной территории имеют более широкий или более узкий семантический объём, чем в литературном языке, или отличаются от литературных соответствий словообразовательным составом (*адмы́катка* ‘адмычка’, *ро́шча* ‘рост’), иной грамматической характеристикой (*торпá* ‘торф’) (ДСБ 1989).

Следующие региональные лексикографические работы подготовлены как любителями родного языка, так и учёными-филологами. Словарная статья обычно имеет общепринятую в отечественной региональной лексикографии структуру: заглавное слово, его грамматическая, стилистическая и семантическая характеристика, иллюстрационный материал. Почти во всех региональных словарях наблюдается дифференцированный подход: обычно в них не дается нормативная лексика литературного языка.

В словаре *Слова да слова – будзе мова : дыялектны слоўнік в. Фядоры* (С. С. Клундук, 2010) представлены сведения об истории возникновения и развития деревни Федоры Столинского района Брестской области, даётся описание фонетико-грамматических особенностей говора, приводятся тексты, которые отражают региональные особенности языка. Собственно словарь состоит из разделов: *Мікратапонімы*, *Прыказкі, прымаўкі*, *Народныя прыкметы. Парады-засцярогі, звычэнні-засцярогі*, *З мора вады не выбераш, з мовы слова не выкінеш... (Фразеалагічныя адзінкі)*, *Жывое слова фядорскай гаворкі (лексічныя асаблівасці гаворкі)*. Лексико-фразеологический и микротопонимический материал словаря составляет около 2 000 единиц.

В словаре в первую очередь фиксировались те лексико-фразеологические единицы, которые отсутствуют в современных словарях белорусского языка и отображают региональные особенности говора, а также лексемы, отличные от литературных соответствий лексическим значением, фонетическими вариантами (*радно* ‘пакрывала’ – літ. *радно́* ‘тоўстае палатно; выраб з палатна’,

жмында ‘гаварлівы чалавек’ – літ. *жмі́нда* ‘скупы чалавек’), корневой морфемой (*бэ́рва* – літ. ‘*кладка*’, *лагóдкы* – літ. ‘*смакоуцї*’), словообразовательной структурой (*буськó* – літ. ‘*бусел*’, *кошы́ль* – літ. ‘*кош*’), морфологическими признаками (*гу́сэнь* ж. р. – літ. *вусень* м. р., *кі́ля* ж. р. – літ. *кілаграм* м. р.), постановкой ударения (*пэ́ркаль* – літ. *паркáль*).

В словаре представлена безэквивалентная лексика (*бы́ло* ‘спінка жалезнага ложка’, *бавýк* ‘напханы мясам свіны страўнік’, *бовтýн* ‘ненайгранае яйка, што сапсавалася пры наседжванні курай’, *впрі́ты* ‘добра зварыцца’, *окрýчванка* ‘цёплая, звычайна пуховая, хустка’).

В словаре также отражены слова, которые возникли в результате определенных социально-экономических, культурных преобразований последнего времени (*галавýдыты* ‘піць, гуляць, весела адпачываць, адзначаць нейкае свята’) (Клундук 2010).

Издание *Лексіка гаворак Беларускага Прыпяцкага Палесся. Атлас. Слоўнік* (2008) состоит из двух связанных между собой разделов (атласа и словаря), в которых представлены несколько групп полесской лексики: *Назвы дома і гаспадарчых збудаванняў*, *Земляробчая лексіка*, *Назвы ежы*, *Назвы адзення і абутку*, *Назвы посуду*. *Атлас* содержит 158 карт, *Слоўнік* состоит из 3 500 словарных статей.

Реестровым словом словарной статьи взято соответствующее слово белорусского литературного языка. В случаях, когда в литературном языке нет соответствия, реконструированное слово приведено в квадратных скобках [ ]: [звязь] – *зв’аз’, з’в’аз’, звйаз’, зйаз’, с’в’аз’* 1) ахлуп, бервяно паверх вокан; 2) спалучаныя ачэпы, кладзі, якія звязваюць усю сцяну; 3) пояс паміж дзвюма кроквамі; 4) доўгія ніжнія бярвенні, якія кладуцца ў першы вянок на штандарах; тое ж у печы. Сразу за реестровым словом даются фонетические варианты лексемы, ставится номер населенного пункта, раскрывается значение (или значения) лексемы, приводится иллюстрационный материал: дыль – *дäл’, д’іл’, дыл, дыл’, ды́л’а, дэл’* 1) бервяно ў сцяне, абпіленае з двух або з чатырох бакоў; 2) брусы; 3) тоўстыя бярвенні, на якія разрэзваецца дрэва ў лесе; 4) кры-

вое бервяно; 5) прыгожае тоўстае зрэзанае дрэва; 6) камель дрэва; 7) аполак; 8) дылёўка для падаконнікаў, вушакоў; 9) загарад у хляве; 10) высокая агароджа з дошчачак (вертыкальна пастаўленых); 11) паркан, агароджа з гарызантальных дошак, дылёўкі; 12) парошa, лёгкі сняжок; 13) шапка над вушаком; Зажатак – *зажа́так* ‘першы зжаты сноп’ // *Зажа́так – то пе́ршы сноп, стоі́ць у ха́тцэ*; Саламаха – *соломáха, солмáха, салумэ́ха, саламáха* 1) страва з запаранай раскалочанай мукі // *Муку́ расколо́ць’ац’, окро́п кіпіць’ і туды́ муку́ расколо́чану і соломáха*; 2) заціркa // *Так соломáху вары́лі: б’аремо́ ці́сто, мі́сімо, а по́тым на дрі́бнен’кі кусо́чкі*; 3) смажаныя з мукой ягады // *Калі́н насобірайем, мукой засы́плем, усало́дайе, у л’о́ххі дух стано́вл’ац’ штоб ужáрылас’а, ц’апе́р с чарні́ц ро́б’ац’*; 4) пра густа звараную мучную страву // *Соломáхі наварыла, йак гу́ста чаго́ наварыла*; 5) яешня з мукой, на малацэ // *Салмáха йе́с’лі о́на ужэ́ сме́шана с молоко́м, мукóй, тры дубáўкі йест*’; 6) верашчака (ЛГБПП 2008).

В словарь Н. И. Пашкевича *Рубельскі лексіка-фразеалагічны слоўнік* (2008) включено 940 слов и 195 фразеологизмов, которыми пользуются жители деревни Рубель Столинского района Брестской области. Словарь – попытка сохранить самобытный пласт рубельской лексики, сберечь фразеологизмы, которые показывают наблюдательность, остроумность, находчивость, мудрость односельчан.

В словаре даются слова, которые не входят в состав нормативного языка (*нетронча́ууа* ‘не мець дачынення да чаго ці кагонебудзь’, *оддзя́ніць* ‘шырока адчыніць (звычайна дзверы)’, *осы́рыць* ‘пакінуць’) или существенно отличаются своим звучанием от литературных аналогов (*бра́скаць* ‘бразгаць’, *бы́тто* ‘быццам’, *курчэ́ня* ‘кураня’). Значение некоторых слов не совпадает с аналогичными языковыми единицами, зафиксированными в лексикографических нормативных справочниках (*гра́нка* ‘баразна’, *ла́дзіцца* ‘мірыцца’, *жыро́ўка* ‘лямпачка для кішэннага ліхтарыка’). Значительную часть составляет безэквивалентная лексика (*ошла́піць* ‘пакласці бярвёны ў зрубе паверх вокан’, *по́пэрэдзень* ‘вяроўка на пярэдняй частцы воза ці саней, якою прымацоўваецца рубель’,

кідáльнік ‘мужчына, які ўмее класці стагі’, *кóрмік* ‘кабан, якога кормяць на забой’, *росóха* ‘палка з раздвоеным канцом’). В качестве иллюстрации использованы фрагменты живой речи рубельцев (*покоштовáць* ‘праверыць моц яйка, лёгка пастукаўшы яго аб зубы’: *Покоштуй гэтэ ейцэ, мне здаецца, шчо вонэ вэльмі моцнэ.*) (Пашкевіч 2008).

Краеведом А. Зайка издан *Дыялектны слоўнік Косаўшчыны* (2011), который содержит лексику населения южной части Ивацевичского района Брестской области (приводится около 4 000 словарных статей). Словарь охватывает все части речи, для которых приводятся некоторые грамматические пометы, например, род – для существительных, залог – для глаголов. Есть стилистические пометы (*кулінарнае, абрадавае, грубае, батанічнае, медыцынскае, будаўнічае, насмешлівае, жартаўлівае* і інш.). В качестве иллюстрации используются фрагменты живого народно-диалектного языка (*качóлка* ‘драўлянае вузкае кола, качулка’: *Малымі былі, бацько навырэзвая качолок з кругляка: коляскі ўсе рабілі*). Для объяснения реестровых слов используется приём описания лексики, который реализуется в переводных, синонимических и толковых словарях (*абцёгіны* ‘атрэп’е’, *гнэ́мбіць* ‘душыць, мучыць, здзекавацца’, *градá* ‘прадаўгаватае ўзвышэнне на балоце, у лесе’). В словаре представлены все пласты лексики (от бытовой до абстрактной), а это: названия блюд, одежды, обуви, названия предметов домашнего обихода, термины рыболовства, ткачества, строительства, лесного хозяйства, ботаническая и зоологическая лексика, лексика медицины, ветеринарии, названия различных действий, состояния, качества, признаки предметов. В конце словаря даются связные тексты, которые иллюстрируют языковые особенности говора Коссовщины. В словаре представлены слова, которые отличаются значением в литературном и диалектном языках (*падýшка* ‘частка ўзгалоўя ў возе’ – літ. *падушка* ‘пасцельная рэч – напханы пухам, пер’ем, сенам і пад. мяшок (звычайна чатырохвугольны), які падкладваюць пад галаву’, *румя́нец* ‘рамонак’ – літ. *румянец* ‘ружовы ці ярка-чырвоны колер твару’). Часто при

наличии общих для литературного и диалектного языка родовых понятий как безэквивалентное слово выступает диалектное видовое название (*абе́ртуха* ‘луста хлеба на ўвесь бохан’, *ды́мка* ‘прадымленая цыбуля’). Безэквивалентные слова в диалектном языке могут конкретизировать, уточнять действие, состояние, вид предмета: *бэ́нуць* ‘ударыць рэзка, адзін раз’, *падсябры́цца* ‘паддобрыцца, падлізацца’, *паналоўліваць* ‘многа налавіць’. Отличительными являются и оценочные названия: *аблівáнец* ‘поўны, тоўсты мужчына’, *бэ́йля* ‘неахайная жанчына’, *шкарáда* ‘непаслухмяны падлетак’.

Изредка в словаре фиксируются местные названия религиозных праздников: *Васíль* ‘новы год па старому стылю’, *Вадзянáя Калядá* ‘свята, якое адзначаецца 6 студзеня старога стылю; Вадохрышча’.

Присутствуют оригинальные устарелые слова: *вазавóе* ‘плата за дровы’, *вéрацень* ‘мера даўжыні ў 120 крокаў’, *асён* ‘кій, якім паганялі валоў’.

Краеведом А. Зайка сделан ещё один шаг в продолжительной собирательной работе по “переписи” региональных слов в традиционной местной речи и создании областного лексикографического словаря (Зайка 2011).

Учителем И. В. Ляшкевичем подготовлен и опубликован *Альпенскі дыялектны слоўнік* (2004). Названный диалектный словарь – это попытка сохранения языкового сокровища народа, частью которого являются жители д. Альпень Столинского района Брестской области. В него вошли слова, которые значительно отличаются от общепринятых литературных.

В словаре представлены все части речи. Глаголы приводятся в форме инфинитива, существительные – в именительном падеже единственного числа. Все слова иллюстрируются примерами из местного говора. Среди отличительных слов немало и служебных частей речи (*алéбра* ‘так, але’, *дáйжэ* ‘нават’, *алю́шкі алю́ш* ‘вокліч, якім паганяюць кароў’).

В словарь включены слова, которые в литературном языке имеют иное значение (*від* ‘твар’, *гáлька* ‘начная сарочка’, *дуб* ‘лод-

ка', *карачу́н* 'клышаногі', *кожу́шок* 'шчупак', *коштова́ць* 'спрабаваць на моц яйкі').

Выделяется своей оригинальностью безэквивалентная (*вы́скорок* 'кавалачак смажанага сала', *вэрч* 'скрутак лазовай кары для пляцення лапцей', *зелене́ц* 'малы шчупак', *ко́жман* 'вялікі шчупак', *ло́буз* 'гарбузовы ліст, наогул уся зялёная маса гарбуза', *нехорэ́мны* 'вельмі прыгожы'), а также оценочная лексика (*лапу́за* 'няўклюда', *обэ́ртух* 'легкадумны, шустры', *чу́хра* 'неахайная, непрыбраная жанчына').

Немало среди зафиксированных слов лексических диалектизмов (*бэзуга́ву* 'бесперапынна', *дэ́йка* 'чутка', *лепэ́та* 'вадкая гразь', *мірэ́ц* 'мярцвяк, нябожчык', *навэртíса* 'намагчыся, моцна захацець', *та́ловать* 'знішчыць').

Кроме лексических единиц, в словарь включены и фразеологизмы (*ма́гер на ма́гер* 'насіць набок шапку', *ма́йка по́рэ* 'большменш добра', *маха́й ма́хом* 'пішы прапала', *ко́жа ме́хом* 'неадкладна').

Хотя во вступлении автор оговаривает, что «не включены в словарь слова, которые от белорусских литературных отличаются незначительно» (отсутствие цеканья, аканья и др.), в словаре подаются слова типа *ідол, ірод, капліца, крэйда, чоловек* и др. Не разграничиваются автором многозначные слова и слова-омонимы, значения и тех и других приводятся одинаково в одной словарной статье (*рубэ́ль м.* 1. Рубель – грашовая адзінка. *Тэпэр за рубля одна спічка выходіть*. 2. Рубель – жардзіна для ўціскання сена на возе. *Увязалі сено, да рубэль поломаўса*. 3. Рубель – вёска ў Столінскі раёне. *Тэпэр у Рубле нешто горэло*; *ско́лок м.* 1. Асколак. *Стекло на дробные сколкі розбілос*. 2. Дурань, недарэка. *Ты сколок, шо ты наробіў, га?*) (Ляшкевіч 2009).

В 2009 г. увидели свет лингвистические, этнографические и исторические материалы, которые собирались В. Л. Вереничем на Полесье с 1960 г. Работа *Палескі архіў* вышла под научной редакцией Фёдора Климчука, Эльжбеты Смулковой и Анны Энгелькинг. *Палескі архіў* создавался на протяжении 25 лет полесских экспедиций, во время которых учёный обследовал около 140 на-

селенных пунктов преимущественно Столинского, а также Пинского и Лунинецкого районов.

Преобладающее большинство материалов – это ономастика: фамилии официальные, фамилии родовые (*прóзвыска*), имена, названия полей, сенокосов, пашен, лесных угодий, болот, рек, речек, озёр и других географических объектов. Даются местные названия населенных пунктов, названия жителей, приводятся общие сведения об исследуемых деревнях. Например, жители – *з Лопáтына, лопáчаны, лопáчаныца, лопáчанка*; части деревни – *Местéчко, Бéрог, Рáстувень, Селó*; поля – *Шырóке, Малы́новка Малá, Попóве, Грýшкы, Пóдышча* и др.; пастбища – *Шнур'і́, Берéз'анка, Дóўга Ны́ўка, Вышовáтык* и др.; сенокосы – *Свыдóва, Груды́, Трыбýх, Плавкы́, Котóвый Руў* и др.; реки – *Стыр, Прыпйатка, Стары́к, Гнылá Прыпйать*.

Вторая группа материалов – это лексика, ответы на вопросники.

Третья группа материалов – это описание на местном диалекте процесса гончарства в местечке Городная Столинского района и реализации изготовленной глиняной посуды на Полесье.

Помещен также этнографический материал и другие разные факты. Отдельно выделены *Палескі слоўнік* і *Назвы хвароб*.

Всевозможные объяснения, краткие описания, дополнительные сведения, замечания приводятся в публикуемом фрагменте *Палескага архіва* В. Л. Веренича на белорусском, русском, польском языках и соответственно белорусским, русским и польским стандартными алфавитами.

В *Палескім слоўніку* реестровые слова приводятся польским и белорусским алфавитами. Объяснение даётся на русском языке, а в разделе *З лексікі гаворкі вёскі Бастынь Лунінецкага раёна* – на белорусском и изредка на русском, приводятся выписки из многочисленных опубликованных работ. Например, škóda *f.* вред, убыток, потеря, урон, потравы; [*прысл.*] жаль, досадно; škódyty [*незак.*] – вредить, наносить вред, ущерб, убыток, пакостить; škodováty [*незак.*] – жалеть кого, досадовать по ком; škodl'ývyj [*прым.*] – шаловливый, проказливый, пакостливый; жалеющий, сочувствующий; šk'ídnyj [*прым.* – шкоднік]. [Зах.-палеск. паралелі: Даль,

Гринченко, Бялькевіч; адсутнасць паралеляў: Лисенко.]; borozná [скіба ўзаранай зямлі].

Материал в разделе *Назвы хвароб* собран на юго-востоке Пинского и западе Столинского районов. К реестровому слову в квадратных скобках приводится литературное соответствие, объяснение названий болезней приводится на диалектном языке, даются некоторые грамматические пометы (*жоўклы́ны* т[*олькі*] мн. [Жаўтуха.] *Як жоўч розы́йдэуца по ўсёму тілу, шчо аж пожоўціе чоловік, то кажуть: на його жоўклыны напа́лы або жоўту́ха*. Жоўкль́ны // жоўкль́ныцы // жоўту́ха // жоўта́чка; *кы́ла* [*ж*. Грыжа, кіла.]) (Вярэніч 2009).

II. Брестско-Пинское Полесье воспринимается и классифицируется учёными как образцовая зона архаических диалектов и как территория, на которой происходила древняя миграция славян. По северной части этого региона проходит современная граница между западнополесскими говорами и юго-западными. Эта граница совпадает с древней балтославянской этноязыковой границей, которую многие исследователи проводят приблизительно по реке Ясельде. Поэтому говоры, которые бытуют на этой территории, находятся в зоне междиалектных контактов. Говоры характеризуются архаичностью языка и наличием балтских заимствований, возникших вследствие славяно-, а затем белорусско-балтийского культурно-языкового взаимодействия, начавшегося более тысячелетия назад.

Исследованием балто-славянского языкового взаимодействия занимаются учёные из разных стран: А. П. Непокупный (Украина), Э. Гринавецкене, Ю. А. Лаучюте (Литва), М. Кондратюк, Э. Смулкова (Польша), В. Д. Астрейко, В. И. Иванов (Беларусь), М. И. Лекомцева, В. Н. Топоров, А. В. Дыбо (Россия) и другие. С 1981 г. в Москве выходит периодическое издание *Балто-славянские исследования*. Ему предшествовали три сборника: *Балто-славянский сборник* (1972), *Балто-славянские исследования* (1974), *Балто-славянские этноязыковые контакты* (1980). Белорусская северо-зональная лексика балтийского происхождения на сегодняшний день относительно полно описана, хотя спи-

сок балтизмов нельзя считать окончательным. Установление и описание лексики содержится прежде всего в известных работах А. П. Непокупного (Балто-севернославянские языковые связи, 1976), Ю. Лаучюте (*Словарь балтизмов в славянских языках*, 1982), *Этымалагічным слоўніку беларускай мовы*, сборнике *Лексічныя балтызмы ў беларускай мове* (1969), Lyberis A. (*Lietuvių-rusų kalbų žodynas*, 2001). В работах представлены как результаты собственных поисков, так и систематизированы все предшествующие наработки в области балто-славянского взаимодействия. Ряд статей В. Д. Астрейко посвящено исследованию балтийских элементов в системе говоров северо-западной диалектной зоны белорусского языка. Комплексное изучение балтийских элементов в говорах Брестско-Пинского Полесья не проводилось. Материал статьи будет важен для исследования теории контактов родственных языков и проблем образования языковых союзов.

Среди словарных работ, в которых представлена лексика балтийского происхождения, кроме этимологического словаря, нам известен словарь Ю. А. Лаучюте *Словарь балтизмов в славянских языках* (1982). Работу Ю. А. Лаучюте мы используем в своей статье при определении слов балтийского происхождения.

Приведем некоторые слова из говоров Брестско-Пинского Полесья, которые выбраны нами из названных диалектных лексикографических работ.

Алёс ‘гразкае багністае месца, парослае чэзлым хмызняком’. *У алёсі яно вужы вадзіліся* (Зайка 2011: 21). Слово является заимствованием из латышского языка alots ‘родник, источник’ (Лаучюте 1982: 9).

Асны́, асцюкі́ ‘зачаткі пер’я’. *Курыца так выліняла, у адных асцюках ходзіць* (Зайка 2011: 24, 25). Возможно, происходит от литовского akstìs, ãkstìnas ‘шип, ость’ с типичным для балтийских языков вставленным *-к-* (Лаучюте 1982: 61).

Бо́нда ‘жывёла, якую даюць у пасаг дачцэ’. *Забірай сваю бонду, бо мне німа чым яе карміць*; Бо́ндачка ‘малая булачка хлеба з рэштак цеста’. *Выбяраш цесто з дзяжы, выскрабяш добра, і з гэтага цеста бондачку спячэш* (Зайка 2011: 32). Литовское слово bandà

имеет значение ‘стадо, скот’, а диалектное bandêlė – ‘булочка, буханочка хлеба (часто для детей из остатков муки или теста)’ (Лаучюте 1982: 10).

Брод 1) ‘сцежка, якая ў час дажджоў запаўнялася вадой, а ў пагоду высыхала’. *Зараз сухо, і бродом можно ісці*; 2) ‘водмель’. *Трэба шукаць брод, каб пералезці канаву*. Бро́хаць ‘валтузіцца ў вадзе, плёскаць’. *Перастань брохаць, пырскі ляцяць* (Зайка 2011: 33). Заимствованы из литовского языка: bráidžioti braidýti ‘ходить по воде, брести’ (Лаучюте 1982: 63).

Бу́сять ‘цалаваць’ (у размове з дзецьмі). *Дай побусяю Дімку, да пойде бахать хлопчык хорошы* (Ляшкевіч 2004: 7). Соотносится с литовским bučiúoti с тем же значением (Лаучюте 1982: 139).

Бэ́мбаль, бэ́мбель ‘вадыр, пухір’. *Апячэш руку – бэмбаль выскачыць* (Зайка 2011: 37). Соотносится с литовским buñbulas ‘почка растения; водяной пузырь; большой узел’ (Лаучюте 1982: 36).

Бэ́рсаць ‘блытаць, борсаць’. *Ні бэрсай ніці, бо канцоў ні знойдзяш* (Зайка 2011: 37). Ареал распространения и фонетическая близость слов говорит о возможности заимствования из балтийских языков, а именно литовского: beřti ‘ссыпать, рассыпать (в том числе зерна), всыпать, веять’ (Лаучюте 1982: 100).

Вайця́ць ‘выказваць незадавальненне ўчынкам ці паводзінамі іншых’. *Карыто свіням ні зрабіў, то жонка цэлы дзень вайцяя* (Зайка 2011: 38). Данное значение могло возникнуть в результате контоминации балтизма vaitóti ‘охать, стонать, жаловаться’ с другим балтизмом vaidýtis ‘ссориться’ (Лаучюте 1982: 39).

Валкава́ты ‘недасушаны, сыраваты (пра сена). *Прыехалі грабці, паглядзелі, а сено валкаватае яшчэ* (Зайка 2011: 39). Заимствовано из балтийских языков: литовское valkùs ‘влажный, сырой; тягучий, вязкий’, а также valkótas ‘покрытый лужами’ (Лаучюте 1982: 101).

Вы́жар ‘нізкае куп’істае месца, зарослае асакой’. *У выжарах качкі хаваюцца*. Вы́жарыць ‘ад жары, гарачыні высахнуць’. *Выжарыло на грудку ўвесь лес: ад жары пасох*. Выжары́ ‘ямы, дзе гарэў торф’. *Выжарэ на балоці, вада ў іх, там рыба водзіцца* (Зайка 2011: 49). Литовское žarijà имеет значение ‘уголёк’ (Лаучюте 1982: 141).

Галу́за ‘галушка’. *Укінула круп у суп, а яны зліліся ў галузу* (Зайка 2011: 56). Возможно, соотносится с литовским galvožỹs ‘карлик’, а также galatà ‘обманщик’ (Лаучюте 1982: 140).

Гелб, келб ‘пячкур’. *Гелб – зусім малая рыба* (Зайка 2011: 60). Литовские слова kil̃bas, kilbùkas имеют значение ‘пескарь’ (Лаучюте 1982: 143). Известно также старопольское kiel̃b – костистая рыба, плавающая на мелководье.

Гіч, гіч’е ‘бацвінне’. *Я кабану гіч з буракоў рву да даю* (Ляшкевіч 2004: 10). Заимствовано с литовского языка, где gỹčas имеет значение ‘стебли табака’ (Лаучюте 1982: 140).

Гнэ́мбіць ‘душыць, мучыць, здзекавацца’. *Хопіць гнэмбіць яе, колькі можно здзекі цярпець, звані ў міліцыю* (Зайка 2011: 62). Возможно, соотносится с литовским gnýbti ‘щипать, общипывать; резать, убивать; хватать (о морозе)’. Однако не исключена возможность исконно славянского происхождения, сравним, украинское ‘гнобити’ (Лаучюте 1982: 64), а также польское ‘gnębić’.

Граби́на ‘грабовы лес’. *Там нізко, одна грабіна* (Зайка 2011: 63). Возможно, соотносится с литовским gúoda(s) ‘вяз’ (Лаучюте 1982: 43).

Гу́дзіць ‘судзіць, абгаворваць’. *Марыля нявестку ўсё гудзіць: гультай, нядбайліско* (Зайка 2011: 65). Соотносится с литовскими gùdyti, gùdinti ‘приучать, образовывать, духовно наставлять’ (Лаучюте 1982: 65).

Гэ́гнуты ‘памерці’. *Мало старых зосталосо, да і сусід наш вжэ гэгнув* (Клундук 2010: 57). Сочетание *ге-* в белорусском языке встречается обычно в заимствованных словах. Ареал и фонетический облик рассматриваемого слова свидетельствует в пользу заимствования из балтийских языков. В основу заимствования легло слово, родственное литовскому gė́deti ‘носить траур, жалеть (об умершем)’, gėdulas ‘жалость, траур’, gedùs ‘полный скорби, боли’, gèsti ‘портиться, гнить’ (Лаучюте 1982: 102).

До́ля ‘купалка едкая’. *Доля расце на папарах, кветачкі дробныя, бледна-ліловыя* (Зайка 2011: 73). Возможно, происходит от литовского dalià ‘участь, судьба; часть чего-либо’ (Лаучюте 1982: 141).

Драбе́ст ‘скручаныя бярозавыя ці лазовыя дубцы, якімі мацавалі латы да крокваў’. *Добра трымаў драбест латы. Ні горш за цвікі.* Драбе́сціна ‘жэрдка, якой прыціскаюць салому на страсе. *Пакладуць салому, па ёй драбесціну, а ужэ драбесціну да латаў прывязваюць драбестом – бярозавым скручаным дубцом* (Зайка 2011: 73). Данные слова соотносятся с литовским grebẽstas ‘решетина крыши, латвина’ (Лаучюте 1982: 11).

Ду́рбало ‘звычайна з адценнем пяшчоты, ласкальнасці на адрас чалавека, які нешта не так зрабіў, ці нешта не зразумеў’. *Ны бійса, дурбало, я ны буду сварытыса* (Клундук 2010: 59). Слово дурбаць ‘долбить (в голову)’ восходит к литовскому dur̃binti ‘выдалбливать дупло’ (Лаучюте 1982: 66).

Жабурэ́нне ‘раска’. *Дзе слабо вада цячэ, там жабурэння много* (Зайка 2011: 78). В литовском языке употребляются слова žabarýnas ‘молодой лес’ и žãbas ‘хворост, розга’ (Лаучюте 1982: 45).

Жлу́кто 1) ‘выдзеўбаная з драўлянай калоды пасудзіна для запарвання бялізны’. *У жлукті одежу золілі коліся, попал да вода гарача да ў жлукто да гэ о, бач, так мылі*; 2) ‘пра таго, хто многа п’е спіртнога’. *Набралосо жлукто, да лежыть ужэ* (Ляшкевіч 2004: 14). Литовские žlùktas, žlùktis ‘бочка для замачивания и парения белья; замоченное, приготовленное для стирки белье’; žlaugtas ‘то же; бочка для изготовления пива’ восходят к žlùkti ‘мочить белье’, žliaũkti ‘течь, увлажнять’ заимствовано в идиш на территории Литвы (Лаучюте 1982: 13).

Жмі́нда 1) ‘скнара’. *Мой пакойны свёкар быў добры жмінда, але працаваў, стараўся, каб усё ў дом, а не з дому*. 2) ‘які любіць бурчаць, выказваць незадаволенасць’. *Дзеткі, німа як жыць з вашым бацьком: такі жмінда стаў.* Жмі́ндзіць ‘выказваць незадавальненне, бурчаць’. *Стары жміндзіць і жміндзіць. Сыну сорак гадоў ужэ, а той плача ад яго* (Зайка 2011: 79). Ограниченность ареала данных слов и близость к ареалу балтийских языков позволяют отнести их к балтизмам, что подтверждают и фонетические особенности, сравним, žviñgalas ‘кто ржет’, žveñgti ‘ржать’ (Лаучюте 1982: 109). Однако нужно учитывать и существование старопольского żmińdzić ‘жаловаться, хныкать’.

Ка́нькало ‘папрашайка’. *Цыганьчукі-канькалы проходу ны даюць: грошэй просять.* Канькаты ‘прасіць’. *Діты знов морожанэ канькають* (Клундук 2010: 65). Слово восходит к литовскому kañkalas ‘колокольчик’ (Лаучюте 1982: 67).

Квіча́ць ‘вішчаць’. *Нашы суседзі, мусі, ні кормяць свіней, усё квічауь ды квічауь тыя свіня* (Зайка 2011: 108). В литовском языке слова kvỹkti, kvýkuoti употребляются с тем же значением (Лаучюте 1982: 113).

Квэ́ляты (-са), поквэ́ляты 1) ’нехаця што-н. рабіць’. *Хлопэц ныц ны йів, от квэляв крохы бульбу і всё*; 2) ‘перамешваць’. *Салат всёй поквэлялы, тыпэр тыко выкідваты ёго* (Клундук 2010: 66). Лексема кволеть соотносится с литовским kvõlyti ‘почитать’ (Лаучюте 1982: 142).

Ке́пало ‘дурная голова’. *От кепало, по хлеб пошоў да сумку забыў* (Ляшкевіч 2004: 17). Соотносится с литовским kẽpalas ‘буханка хлеба’ (Лаучюте 1982: 67).

Ке́пель ’галава’. *У цябе ў кепелі, мусі, німа адной клёпкі: кажаш абы-што* (Зайка 2011: 108). Наличие в слове *ке-* говорит об иноязычном происхождении. Белорусское ‘кепель’ происходит от литовского kêpalas ‘буханка хлеба; мягкая часть задницы; спина, горб’. Значения слова легли в основу таких выражений, как kêpalas su mesia (suduosiu) i kêpalą ir paleisiu ‘ударю по кепаласу (по спине или заднице) и отпущу’. Существует также в семантическом плане однокоренное образование kepẽnė ‘ругань, порка’. Белорусские ‘кепель’ и ‘чапалас’ представляют собой разные варианты славянизации литовского слова (Лаучюте 1982: 135). Для сравнения: бел. ФЕ даваць (даць) чапаласу *каму* 1.Моцна сварыцца на каго-н., рэзка прабіраць каго-н. (..) 2. Сурова распраўляцца з кім-н.,біць, караць каго-н. (Лепешаў,1993, 1: 309 – 310).

Кле́ваць ‘хварэць, ледзьве жыць’. *Трохім ледзві клевае, стары ўжэ* (Зайка 2011: 110). Соотносится с литовскими kliáutis, klióvėsi ‘полагаться, доверять; связываться, дружить’ (Лаучюте 1982: 67).

Клёк 1) ‘драўляны кіёчак у дзіцячый гульні’. *Клёк – выструганая палачка, круглая, невысокая, 15–20 см*; 2) ‘дзіцячая гульня, у якой гульцы збіваюць кіёчак з пэўнай адлегласці’. *Бывало, да ночы*

гулялі ў клёк (Зайка 2011: 110). Возможно, соотносится с литовскими kliókė, klêkas ‘грязище’ (Лаучюте 1982: 67).

Клу́ня ‘прыбудова ў хляве для складвання прылад прац і іншага’. *Мо граблі в клуні стоять* [Клундук 2010: 66]. Лексема соотносится с литовским klúonas ‘ток; белильня за сараем; навес’ (Лаучюте 1982: 13).

Клында́ты[1] ‘дрэнны чалавек’. *А клындатому шо ны кажы – ёму всэ однэ*; Клында́ты[2] ‘кульгаць’. *Чы ж так клындаты, нывжэ так вправду болыть?*; Клында́ты[3] ‘касалапы’ *Нійк вона клындатая, ныяк ногы ны выправляюцца* (Клундук 2010: 66). В других диалектах существует слово клында ‘густая еда из льняного семени, обработанная особым способом’, которое соотносится с литовским sklindis ‘круглый, плоский, большой блин’ (Лаучюте 1982: 68).

Клы́шавы ‘касалапы’. *А малыі діты гэть всі клышавыі, потом выправляюцца* (Клундук 2010: 66). Литовское klìšas ‘кривоногий, косолапый; безногий’. Формы, содержащие мягкий *л-*, очевидно, отражают более древнюю форму заимствования (Лаучюте 1982: 37).

Ковту́н ‘зблытаныя валасы’. *Позагодоввала якіі ковтуны* (Клундук 2010: 67). Заимствовано из литовского языка, сравним, kaltūnos с тем же значением (Лаучюте 1982: 143).

Кру́мкало ‘голуб-крумкач’ *Крумкало вокол хаты лэтае і цілый дэнь крумкае – будэ быда* (Клундук 2010: 69). Соотносится с глаголом ‘крумкаць’. Литовское krañkti ‘каркать (о воронах); кашлять’. В диалектах литовского языка засвидетельствовано слово krunklỹs, которое является гибридным образованием – литовский корень и белорусский суффикс. Сравним, в белорусских диалектах существуют слова ‘крункач, крумкач’. Это типичный пример слова, образованного в двуязычной среде (Лаучюте 1982: 69).

Кру́пнык – ‘малочны суп з проса’. *Наша маты вэльмы ж смачны крупнык варыть* (Клундук 2010: 69). Слово восходит к литовскому kruopiênė ‘суп из крупы’. В литовском языке для образования названий кушаний используется суффикс *-ен-* (лит. *-iênė*), который не имеет такой функции в славянских языках. О заимствовании слова свидетельствуют также варианты суффикса в

славянских языках (*-еня*, *-ень*, *-ейня*, *-ення*) и ареал исследуемого слова (Лаучюте 1982: 15).

Ку́даса ‘мяцеліца, завея’. *Такая кудаса на дварэ – божаго свету ні відно* (Зайка 2011: 117). Литовское слово kũdas имеет значение ‘слабый’ (Лаучюте 1982: 144).

Кука́н ‘шнурок, на які нанізваецца рыба. *Бывая, забудзяшся вядзерцо ўзяць, то на кукан нанізваяш рыбу* (Зайка 2011: 117). Родственно с литовским kúokas ‘палка с утолщением на одном конце для игры или глушить рыбу’ (Лаучюте 1982: 144).

Курду́пель ‘чалавек малога росту’. *Ці ж гэто кавалер? Курдупель некі* (Зайка 2011: 119). Связывается с литовским kurdùpelis ‘маленький, скуксившийся человек или животное‘ (Лаучюте 1982: 116).

Кэ́шкало ‘чалавек, які доўга, павольна нешта робіць’. *Кэшкалу гэтому ны давай тую роботу робыты*. Кэшкаты (-са) 1) ‘гуляць, іграць (у адносінах да дзяцей)’. *А воны цілы дэнь на пыску кэшкаюуца*; 2) ‘грэбціся (звычайна да курэй)’. *Куры надоілы: роскэшкалы всёй загін;* 3) ‘надта доўга, павольна нешта рабіць’. *Шо ты там кэшкаесса, скорій ходы* (Клундук 2010: 70). Слово соотносится с глаголом ‘кешкацца’ и восходит к литовскому ķęska ‘неряха’ (Лаучюте 1982: 67).

Ла́вка ‘паласа воранай зямлі’. *Лавку бураків насіялы, лавку – бульбы, і лавку на капусту, моркву* (Клундук 2010: 70). Восходит к литовскому laũkas ‘поле’ (Лаучюте 1982: 69).

Ла́йба ‘стары развалены воз, машына’. *Доўго на гэтай лайбе ты не наездзіш* (Зайка 2011: 121). Заимствовано из литовского языка, сравним, laĩvas, laĩvė ‘корабль, лодка’ (Лаучюте 1982: 144).

Ла́па ‘прылада для выцягвання цвікоў з дрэва’. *Лапай добра цвікі даставаць, лёгко, бо рычаг вялікі* (Зайка 2011: 122). Ла́піко 1) ‘латка на адзенні’. *Свеціуца ўся твая рубашка, вынашаная, няма да чаго і лапіко прышыць*; 2) ‘невялікі ўчастак зямлі’. *На гэтым лапіку пасею ячмень* (Зайка 2011: 122). В основу заимствования легли литовские слова, например, lõpas ‘заплатка’ (Лаучюте 1982: 118).

Лекацéць ‘дрыжаць ад холаду’. *Трэба цяплей апранацца, а то ажно лекаціш* (Зайка 2011: 124). В Столинском районе зафикси-

рован вариант *лекоты́ты* с аналогичной семантикой: *Чого ты так лёкотыш* (Клундук 2010: 70). Слово сопоставляется с литовским leketúoti ‘биться, трепетать’ и lekêtas ‘мотовило’ без определения характера фонетической и семантической близости этих слов (Лаучюте 1982: 119).

Лупа́ты 1) ‘з вялікімі вочкамі (пра сіта)’. *Лупатае сіто – гэто сіто з вялікімі вочкамі*; 2) ‘стракаты’. *Лупатая спаніца, у кветкі*. Лу́пач ‘вірлавокі чалавек’. *Мой лупач пасля ўчарашняй папойкі спіць яшчэ* (Зайка 2011: 126). Заимствовано из литовского языка – lūpótas ‘губастый’ или образовано самостоятельно на основе балтизма lūpa ‘губа’ (Лаучюте 1982: 119).

Лупынкі́ ‘лупіны ад бульбы’. *Лупынкі выкінь в котёл, то зварацца, да оддамо свыням* (Клундук 2010: 71) Возможно исконное родство с литовскими lupynà, lùpena, lupỹnė ‘шелуха, очистки’ (Лаучюте 1982: 145).

Лю́ля ‘ложак’. *Годэ дывыцца кіно, ідзі в люлю* (Клундук 2010: 71). Образовано от глагола ‘люляць (люляты)’ и является литовским заимствованием, сравним, liūliúoti ‘качать, колыхать; усыплять напевая песню’. Для литовских народных колыбельных песен характерен припев liūlia, lylia. Подтверждением балтийского происхождения слова является ареал его употребления. Данный балтизм отмечается в говорах зоны непосредственных контактов с балтийскими языками и на Полесье – зоне архаизмов как исконно славянских, так и заимствованных из других языков (Лаучюте 1982: 119).

Лягá́ры ‘жэрдкі, па якіх коцяць бярвенні з зямлі ўгору’ (Зайка 2011: 127). Возможно, происходит от литовских слов lẽgeris, liõgeris ‘поперечные брёвна, на которые стелется пол’ (Лаучюте 1982: 118).

Майнава́ць ‘трызніць, блюзніць’. *Свякроў майнаваць пачынае: усё путая, вядома, ужэ девяносто гадоў* (Зайка 2011: 129). Слово соотносится с литовским mainýti ‘менять’ (Лаучюте 1982: 69).

Мынты́ты[1] ‘вельмі добра і хутка есці’. *Гляньтэ, малы цілую мыску змынтыв шчав’ю*; Мынты́ты[2] ‘многа гаварыць, абы-што гаварыць’. *Ны мынты багато своім языком* (Клундук 2010: 73).

А. Зайка приводит аналогичный по семантике вариант из говоров Ивацевичского района *мянці́ць* ‘прагна, хутка есці’. *Бачыш як мянціць? Ано сківіцы ходзяць* (Зайка 2011: 138). Все однокоренные слова соотносятся с литовскими meñtė, mentelẽ ‘лопаточка (деревянная или металлическая) для копания картошки, строительных работ (месить раствор) и др.’, а также mentêlė ‘точило, точильный брусок’ (Лаучюте 1982: 37).

Накéўзаць ‘наквэцаць, намазаць’. *Пірог прыгарэў, то накеўзала зверху варэннем, каб смачней было* (Зайка 2011: 143). Соотносится с литовскими kiaũzoti ‘марать, мазать’ и kiaũzeris ‘раззява, дурак’ (Лаучюте 1982: 113).

Пра́таць ‘прыбіраць, наводзіць парадак у хаце’. *Трэба хату пратаць: маяцца дачка з зяцём прыехаць* (Зайка 2011: 187). Слово заимствовано из литовского языка, сравним, pri-prãtinti ‘приучать’ и pri-pràsti ‘привыкнуть’ (Лаучюте 1982: 71).

Пры́мні ‘сені’. *У Альшаніцах кажуць сені, а ў Скуратах, у двух кіламетрах ад нас, ужэ прымні* (Зайка 2011: 190). Заимствовано из литовского языка, где priemenẽ ‘прихожая, передняя’ (Лаучюте 1982: 38).

Пупры́ца[1] ‘жалезная пласціна, на якой ляжыць рухомы верхні камень у жорнах’. *Пупрыцай рэгулююць падачу зерня ў жорнах*; Пупры́ца[2] ‘тоўстая малая жанчына’. *Гэто пра пупрыцу е прысказка такая: невяліка, немалая, як шапка ў Мікалая* (Зайка 2011: 192). Соотносится с литовскими словами, pampùrė pumpurẽ ‘железная (в старину деревянная) планочка, находящаяся в верхнем камне жерновов, с углублением, в которое вставляется палка для вращения жерновов; вертикальная металлическая (в старину деревянная) ось, на которой крутится верхний камень жерновов’ (Лаучюте 1982: 49).

Пячку́р, пячу́р ‘мужчына, які любіць грэцца на печы’. *Зноў твой пячур на пячэ ляжыць, печ душыць* (Зайка 2011: 196). Источником заимствования стало литовское pečkuris ‘кочегар’ (Лаучюте 1982: 147).

Ру́піць ‘трывожыць, выклікаць неспакой’. *Паеду сёні, дзеткі, нешчо рупіць мяне дахаты, як там адзін ваш бацько*. Ру́пясць ‘турбо-

та, хваляванне'. *Мяне рупясць бярэ: цеперся ў магазін хлопец пайшоў і дагэтуль німа* (Зайка 2011: 202). Соотносится с литовским rūpė́ti 'интересоваться, хотеть; озабочивать' (Лаучюте 1982: 21).

Р́эзгіні 'рэзгіны'. *Рэзгінямі сено ад стажка насілі і давалі карові* (Зайка 2011: 203). Заимствовано из литовского языка: rẽzginės 'два лука, переплетенные веревочной сеткой для носки корма' (Лаучюте 1982: 22).

Р́эйдало 'чалавек, які гаворыць бязглуздзіцу'. *Рэйдало, заціхні, бо ўжэ куры з цябе смяюцца.* Р́эйдаць 'гаварыць бязглуздзіцу, недарэчнае'. *Ні рэйдай, слухаць ні можно* (Зайка 2011: 203). Возможно, заимствовано из балтийских языков, сравним литовское règzti 'плести, говорить ерунду' (Лаучюте 1982: 129).

Сокоті́ты 'пра курэй: кудахтаць, сакатаць'. *Куры сокотять, мусыть, ныстыса будуть* (Клундук 2010: 148). Однокоренное со словом сокот 'крик птицы' и является литовским заимствованием, сравним, sõkti 'орать, кричать' (Лаучюте 1982: 148).

Стаўбу́н, стуўбу́н 'аб'едзенае сцябло расліны'. *Карова так аб'есць лебяду, адны стаўбуны тырчаць* (Зайка 2011: 218). Цымбурэ́ 1) 'ніжняя частка сцябла збожжавых раслін'. *Калі ў жыці цымбурэ тоўстыя, то і колас важкі*; 2) 'стрэлкі ў цыбулі'. *Цыбуля ні выдымілася, то ўсю ў цымбурэ паперло*; 3) 'бязлістае сцябло агародных культур'. *Куры падзяўблі буракі, адны цымбурэ тырчаць* (Зайка 2011: 245). Слова заимствованы из литовского языка: stim̃biras, stimburỹs 'сухой, твердый стебель; твердый кончик хвоста' (Лаучюте 1982: 51).

Хро́буст 'расліна з крохкімі сцяблом і лістом'. *Хробуст рос на балоці, рвалі і свіням давалі* (Зайка 2011: 240). Возможно, заимствовано из литовского, сравним, grabũzdas 'съедобная трава с широкими листьям'и (Лаучюте 1982: 140).

Цікова́ты 1) 'пільна сачыць за кім-небудзь; звяртаць увагу на каго-небудзь'. *Глянь, сорока вжэ знова за цыплюкамы цікуе*; 2) 'разумець, глядзець (звычайна ў адносінах да малога дзіцяці). *Внуку тры місяцы, а онь як вжэ цікуе* (Клундук 2010: 94). М. Фасмер считает данное слово родственным литовскому tỹkoti 'караулить, притаившись выслеживать' (Лаучюте 1982: 134).

Чабо́рык ‘чабор’. *Баравы чаборык п’юць ад кашля* (Зайка 2011: 247). Соотносится с литовским čambrùkas ‘вид пахучей лекарственной травы’ (Лаучюте 1982: 150).

Човпты́ ‘праклінаць, клясці’. *Ёго жоноччына свою свёкров всэ човпэ і човпэ* (Клундук 2010: 95). Соотносится с литовским čiaũpti ‘болтать; стискивать, сжимать губы’ или čiaupýtis ‘кривляться, искривлять рот, складывая губы’ (Лаучюте 1982: 73).

Шмо́йло ‘дрэнна, неахайна апрануты’. *Да не ідi ў село, бы шмойло, штаны хоть змані* (Ляшкевіч 2004: 33). Образовано от глагола ‘шмуляты’ и соотносится с литовским šmùlinti ‘тереть; лукавить, обманывать’ (Лаучюте 1982: 35).

Шмуля́ты 1) ‘ісці, не падымаючы ногі’. *Ны шмуляй ногамы, а то аж до сэрца доходыть*; 2) ‘з шумам часта ўцягваць носам паветра’. *Высморкай соплі, ны шмуляй носом – аж ны мыло* (Клундук 2010: 96). Соотносится с литовским šmùlinti ‘тереть; лукавить, обманывать’ (Лаучюте 1982: 35).

Одни из рассмотренных лексем существуют только в диалектном языке (*прымні, накеўзаць, майноваць, лягоры, войцяць* и др.), а другие являются нормативными для литературного белорусского языка (*лапа, жмінда, выжар, брод* и др.), однако количество лексем, употребляющихся только в диалектном языке, значительно больше. Как показал анализ балтизмов, выбранных из диалектных словарей Брестчины, на территории, которая когда-то являлась границей славяно-балтских контактов (Ивацевичский район), слов, заимствованных из литовского языка, значительно больше, и некоторые из них не характерны языку других полесских говоров (в частности, Столинского района) и литературному белорусскому языку.

Литература

Вярэніч В. Л. 2009: *Палескі архіў* / В. Л. Вярэніч; пад рэд. Ф. Клімчука, Э. Смулковай, А. Энгелькінг, Мінск: Выдавец ІП Вараксін, 692.

ДСБ 1989: *Дыялектны слоўнік Брэстчыны* / М. М. Аляхновіч [і інш.]; пад. рэд. Г. М. Малажай, Ф. Д. Клімчук, Мінск: Навука і тэхніка, 294.

Зайка А. 2011: *Дыялектны слоўнік Косаўшчыны* / А. Зайка. – Слонім: Слонімская друкарня, 272.
Клундук С. С. 2010: Слова да слова – будзе мова: дыялектны слоўнік В. Фядоры / С. С. Клундук; Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. – Брэст : БрДУ, 100.
Лаучюте Ю. А. 1982: *Словарь балтизмов в славянских языках* / Ю. А. Лаучюте. – Ленинград: Наука, 211.
ЛГБПП 2008: Лексіка гаворак Беларускага Прыпяцкага Палесся. Атлас. Слоўнік / укл. Г. Ф. Вештарт [і інш.] ; Інс-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. – Мінск: Права і эканоміка, 353.
Лепешаў, І. Я. 1993: *Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы*. У 2 т. Т. 1. А–Л. – 500 с; Т. 2. М–Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 607.
Ляшкевіч І. У. 2004: *Альпенскі дыялектны слоўнік* / І. У. Ляшкевіч. – Альпень – Берасце, 36.
Пашкевіч М. І. 2008: *Рубельскі лексіка-фразеалагічны слоўнік* / М. І. Пашкевіч ; Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. – Брэст: БрДУ, 66.

BALTIC ELEMENTS IN THE DIALECT DICTIONARIES BREST-PINSK POLESIE

Summary

Linguistic research of Polesie territory in the 60th years of the twentieth century showed deep heterogeneous nature of this language area. Traditionalism of lexical features links Polesie with the Eastern Slavic dialect continuum, with some of its dialects, and some West Slavic and Baltic dialects. The purpose of the research – analysis of dialect dictionaries Brest–Pinsk Polesie late XX – early XXI centuries; identification of Baltic elements in these dictionaries. The material for the analysis were the tokens that could be taken in the process of language interoperability of the languages from the Baltic group. Words selected from the dialect dictionaries region Polesie Brest–Pinsk.

Aurimas Markevičius
Lietuvos edukologijos universitetas

Kelios tarmių žodynų rengimo problemos

ĮVADINĖS PASTABOS

Aiškinamųjų žodynų rašymo ir rengimo leidybai praktika apima įvairius kalbos lygmenis, todėl žodynų sudarytojams kylančios problemos taip pat labai įvairios: fonetinės, gramatinės, semantinės, leksikografinės. Net bendrinės kalbos žodynų autoriams, sudarytojams, redaktoriams neišvengiamai kyla sunkumų, abejonių dėl vieno ar kito kalbos reiškinio vertinimo. Aiškinamuosiuose žodynuose tie patys žodžiai gali būti nevienodai apibrėžti, gali skirtis jų gramatinės pažymos (Jakaitienė 2005: 121–123).

Lietuvių kalbininkai yra aprašę labai daug keblių atvejų, su kuriais susiduria vienakalbių aiškinamųjų žodynų autoriai ir rengėjai. Dažnai minima žodžių atrankos problema – kuriuos žodžius ir jų reikšmes įtraukti į antraštynus, kiek pateikti iliustracinės medžiagos (Vitkauskas 1972: 82–92; Lyberis 1983; Klimavičius 1997: 20–30; Liutkevičienė 2006: 16–17; Zabarskaitė 2006: 170–178; Sakalauskienė 2014: 143–146; Zubaitienė 2014: 59–60). Evalda Jakaitienė kėlė polisemijos ir homonimijos ribų problemą (Jakaitienė 1980: 47–48; Jakaitienė 2003: 70–78; Jakaitienė 2010: 109–111). Dvejonių kelia įvairūs nenusistovėję kalbos dalių paribio dalykai, kai tas pats žodis skirtinguose žodynuose laikomas ne ta pačia kalbos dalimi (Liutkevičienė 2010: 224–226; Markevičius 2012: 140–151). Nemaža sunkumų kelia žodžių, ypač ekspresyviosios leksikos, definicija (Zabarskaitė 2003: 138–149; Naktinienė 2006: 21–28; Zubaitienė 2014: 61).

Dauguma išleistų lietuvių kalbos tarmių žodynų[1], kaip ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (DLKŽe) ir *Lietuvių kalbos žodynas* (LKŽe), yra išsamieji aiškinamieji, todėl jų rengimo problemos daugeliu atvejų

[1] Tarmių žodynais įprasta vadinti patarmių ir šnektų žodynus. Žodyno, skirto kuriai nors visai lietuvių kalbos tarmei, dar nėra.

panašios. Vis dėlto tarmių žodynų autoriams kyla ir specifinių fonetinės transkripcijos panaudojimo, fonetikos, akcentuacijos, gramatikos, žodžių darybos, semantikos klausimų.

Šiame straipsnyje aptariamos kelios tarmių žodynų rengimo problemos. Daug tokių problemų kilo rašant *Vidiškių šnektos žodyną* (VdškŽ) (rytų aukštaičių širvintiškių patarmė), todėl daugiausia remiamasi jo medžiaga. Lyginama, kaip tos problemos sprendžiamos kituose tarmių žodynuose. Atsižvelgiama ir į bendrųjų aiškinamųjų žodynų rengėjų patirtį, nes tarmių žodynų autoriai labai dažnai naudojasi *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* ir *Lietuvių kalbos žodyno* žodžių apibrėžimais ir gramatiniais apibūdinimais. Be to, bendrųjų aiškinamųjų žodynų autoriai kartais pasirenka tinkamesnius sprendimus.

PROBLEMINIAI ŽODYNŲ STRUKTŪROS ASPEKTAI

Įvairiuose aiškinamuosiuose žodynuose nevienodai pateikiami kai kurie išvestiniai žodžiai: priešdėliniai veiksmažodžiai, deminutyvai, daiktavardžiai su priesagomis *-imas*, *-ymas*, *-umas*, prieveiksmiai su priesagomis *-ai*, *-yn*. Jie pateikiami atskirais straipsniais arba bendruose lizduose su pamatiniais žodžiais. Visi vediniai atskirais straipsniais pateikiami tik *Vidiškių šnektos žodyne* (VdškŽ).

Beveik visuose tarmių žodynuose (DnŽ, LzŽ, DrskŽ, ZtŽ, ZanŽ, DvŽ, KpŽ, KltŽ, KzRŽ, KretŽ, ŠVŽŽ) nepriešdėliniai ir priešdėliniai veiksmažodžiai pateikiami tame pačiame straipsnyje. Taip sudarant veiksmažodžių lizdus, neretai antraštiniu žodžiu tampa nesamas žodis, pvz., *baĩst* (KpŽ I 134), *bósti* (DvŽ I 68), *brūkė́ti* (DrskŽ 43), *darbiáut* (KpŽ I 332), *džiùgt* (KpŽ I 519), *ejė́t* (KpŽ I 561), *ėjė́ti* (KltŽ 63), *gaĩlti* (KltŽ 66), *gą̃st* (KpŽ I 614), *gaudinė́t* (ZanŽ I 420), *gir̃st* (KpŽ I 675), *ìlgti* (KzRŽ I 272), *kaĩst* (KpŽ II 154), *klìkt* (KpŽ II 378), *mílt* (KpŽ II 884), *mókti* (ZtŽ 414), *rū̃pt* (KpŽ III 568), *sõpti* (KltŽ 285), *tokė́tis* (KzRŽ II 396), *tókt* (KpŽ IV 373), *žínt* (KpŽ IV 1001), *žiúrt* (KpŽ IV 1024). Tokios sistemos laikomasi ir *Lietuvių kalbos žodyne*, pvz., *brukėti*, *tvirkáuti*, *vardžiúoti* (LKŽe). Iš tarmių žodynų visi veiksmažodžiai abėcėlės tvarka pateikiami tik *Daukšių krašto žodyne* (DaukŽ) ir *Vidiškių šnektos žodyne* (VdškŽ). Taip daroma ir *Dabartinės lietuvių*

kalbos žodyne (DLKŽe). Pateikiant veiksmažodžius abėcėlės tvarka, išvengiama tokių žodžių „nebuvėlių“.

Tarmių žodynuose labai nevienodai pateikiami deminutyvai. *Vidiškių šnektos žodyne*, kitaip nei visuose iki šiol išleistuose tarmių žodynuose, deminutyvai pateikiami atskirais straipsniais (VdškŽ). Tokio jų pateikimo tikslingumą nurodė Ritutė Šepetytė: jie labai dažnai priklauso kitai kirčiuotei negu jų pamatiniai žodžiai (Šepetytė 2006: 215–216). Tame pačiame žodyno straipsnyje pateikiamas iliustracinis pamatinis žodis ir iš jo padaryti deminutyvai gali būti kirčiuojami pagal tris kirčiuotes, nors neretai nurodoma tik pamatinio žodžio kirčiuotė. Pavyzdžiui, *Kupiškėnų žodyne* nurodytos tik pamatinių žodžių *burnà* (3) ir *šakà* (4) kirčiuotės, o tuose pačiuose straipsniuose esančių deminutyvų *bur'ni̇ta.* „burnytė“, *burnȧ̀la.* „burnelė“ ir *ša'ki̇ti* „(su) šakyte“, *šakė̀lьı.* „šakelę“ kirčiuotės nepateiktos (KpŽ I 253–254; KpŽ IV 1–2). Deminutyvų kirčiuotės nenurodomos ir kai kuriuose kituose tarmių žodynuose (DnŽ, DrskŽ, DaukŽ, ZanŽ, KzRŽ). Tokios sistemos laikomasi ir bendruosiuose aiškinamuosiuose lietuvių kalbos žodynuose, pvz., *šakà* (4) ir *šakýtė*, *šakẽlė* (LKŽe). Bendrinėje kalboje įmanomas tokių žodžių kirčiavimas net pagal visas keturias kirčiuotes, pvz., *lopšỹs* (3, 4), *lopšelýtis* (1), *lopšẽlis* (2). Kitų tarmių žodynų (LzŽ, ZtŽ, DvŽ, KltŽ, KretŽ, ŠVŽŽ) autoriai pasirinko kitokį sprendimą. Pamatinis žodis ir iš jo padaryti deminutyvai pateikiami tame pačiame straipsnyje, bet atskirai nurodoma kiekvieno deminutyvo kirčiuotė. Be to, tarmėse gali nesutapti deminutyvo ir jo pamatinio žodžio giminė, pvz., *dukrà* ir *dukriùkas* (VdškŽ 152, 153), *kirmėlẽ* ir *kirmėliùkas* (VdškŽ 302), *raukšlẽ* ir *raukšliùkas* (VdškŽ 647), *sūnùs* ir *sūnùtė* (VdškŽ 737, 738)[2].

[2] Nesunku pastebėti, kad tarmių žodynuose deminutyvų yra nedaug ir jie neįvairūs. Netgi ilguose įvairių tarmių žodynų straipsniuose kartais visai nepateikiama deminutyvų pavyzdžių arba jų pateikiama vos vienas kitas. Pavyzdžiui, *Druskininkų tarmės žodyno* žodžio *širdìs* straipsnyje nėra nė vieno deminutyvo (DrskŽ 375–376), *Kupiškėnų žodyno* žodžio *akìs* pagrindinė reikšmė „regėjimo organas“ neiliustruota nė vienu deminutyvu (KpŽ I 13–15), *Kazlų Rūdos šnektos žodyno* žodžio *rankà* straipsnyje yra tik vienas deminutyvas *rankùtẹ̄s* „rankutės“ (vienaskaitos kilmininkas) (KzRŽ II 152–154). Ritutė Petrokienė pastebėjo, kad ir bendruosiuose aiškinamuosiuose lietuvių kalbos žodynuose nepakankamai atskleista

Beveik visuose tarmių žodynuose (DnŽ, LzŽ, DrskŽ, ZtŽ, DaukŽ, ZanŽ, DvŽ, KpŽ, KltŽ, KzRŽ, KretŽ, ŠVŽŽ) kintamosios giminės daiktavardžių, būdvardžių, skaitvardžių ir įvardžių moteriškosios giminės formų pateikiamos tik galūnės, pvz., *darbinỹkas*, *-ė* (ZanŽ I 237), *báltas*, *-à* (ZanŽ I 105), *añtras*, *-à* (ZanŽ I 45), *kìtas*, *-à* (ZanŽ I 702). Daugelio veiksmažodžių esamojo ir būtojo kartinio laiko trečiojo asmens formų pateikiamos tik galūnės ar priesagos su galūnėmis, pvz., *kìšt*, *-a*, *-o* (ZanŽ I 697), *akét*, *-éja*, *-éjo* (ZanŽ I 22). *Vidiškių šnektos žodyne* visos tokios formos rašomos nesutrumpintos, pvz., *siuvéjas*, *siuvéja* (VdškŽ 679), *báltas*, *baltà* (VdškŽ 86), *pìrmas*, *pirmà* (VdškŽ 562), *vìsas*, *visà* (VdškŽ 899); *kalbéti*, *kalÕba*, *kalbéjo* (VdškŽ 269)[3]. Visos pilnos tokių žodžių formos rašomos ir rengiamame *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*. Rašant nepilnas veiksmažodžio formas (pvz., *dùrti*, *-ia*, *dū́rė*; *skìrti*, *-ia*, *skýrė*), gali būti neišryškintas pirmosios ir antrosios pagrindinės formos kirčiavimo skirtumas. Bendračių *dùrti* ir *skìrti* pirmieji skiemenys yra ilgi, kirčiuoti tvirtaprade priegaide, o formų *dùria* ir *skìria* pirmieji skiemenys yra trumpi, todėl priegaidės neturi.

TARMINIŲ PAVYZDŽIŲ UŽRAŠYMAS TRANSKRIPCIJA

Tarmių žodynų autoriai turi apsispręsti, kaip išsamiai juose atsispindės fonetinės patarmės ar šnektos ypatybės. Žodynuose tarminiai pavyzdžiai užrašomi supaprastinta (apibendrinta) fonetine transkripcija (Bakšienė 2014: 159–160), bet to supaprastinimo laipsnis ir pobūdis nemažai skiriasi. Fonetine transkripcija visai nesinaudojama *Daukšių krašto žodyne* (DaukŽ), beveik nesinaudojama *Lazūnų tarmės žodyne* (LzŽ). Pavyzdžiai užrašomi bendrinės kalbos rašmenimis. Rimos Bakšienės pastebėjimu, *Zanavykų šnektos žodyne* pateiktas tik apibendrin-

daiktavardžių deminutyvų gausa, jų darybos formantų įvairovė (Petrokienė 2014: 255). Pavyzdžiui, *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* ilgame žodžio *akìs* straipsnyje yra tik vienas deminutyvas *akùžės* (DLKŽe).

[3] Jei kuri nors pagrindinė veiksmažodžio forma šnektoje apskritai nevartojama (pvz., *mą̃žta*, *šą̃šta*), straipsnio antraštėje rašomos tik esamos formos.

tas nekirčiuotų ilgųjų galūnių trumpinimo vaizdas, kuris neatitinka tikrosios šnektų padėties (Bakšienė 2014: 164).

Daugelyje tarmių žodynų nežymimas tvirtagalių dvibalsių antrojo dėmens pusilgumas. Ne visuose jų žymima balsio *a* redukcija tvirtagaliuose ir nekirčiuotuose skiemenyse, taip pat žodžio gale. Plg. *laũkas* (KpŽ II 596), *vařgas* (KpŽ IV 623) ir *lǻũkɑs* „laukas“ (KltŽ 139), *vařgɑs* „vargas“ (KltŽ 380). Fonetikos ypatybių atspindėjimo nevienodumus tarmių žodynuose smulkiai aprašė Rima Bacevičiūtė (Bacevičiūtė 2010). *Vidiškių šnektos žodyne* fonetinė transkripcija beveik nesupaprastinta. Todėl galima taisyklingiau perskaityti tarminius pavyzdžius, geriau parodomas šnektos fonetinis vaizdas (VdškŽ).

FONETIKOS IR KIRČIAVIMO PROBLEMOS

Rašant *Vidiškių šnektos žodyną*, kilo sunkiai sprendžiamų fonetikos ir kirčiavimo keblumų. Rytų aukštaičių širvintiškių patarmėje nemaža painiavos kelia kai kurių balsių ir dvibalsių opozicijos neutralizacija nekirčiuotoje pozicijoje. Pavyzdžiui, žodis *lapė́lis* gali reikšti „lapelis“ ir „lopelis“, žodis *padė́lis* gali reikšti „padelis“ ir „puodelis“, žodis *kají̇te* gali reikšti „kojytė“ ir „kuojytė“. Savos kilmės žodžių kirčiuotoje pozicijoje tikrasis balsis beveik visada išryškėja, pvz., *lǻpus* „lapas“ ir *lõ̃pus* „lopas“, *pǻdus* „padas“ ir *púodus* „puodas“, *kó̍je* „koja“ ir *kúoje* „kuoja“. Tačiau dažnai neaišku, kokią balsę rašyti niekada nekirčiuojamame skiemenyje nelietuviškos kilmės antraštiniuose žodžiuose, pvz., *ãnelas*, *ãnėlas*, *ãnielas*, *ãniolas* ar *ãniuolas*, *kamunìstas* ar *komunìstas*, *palìtika* ar *polìtika*, *rastarãnas* ar *rastorãnas*. *Žalininkavimo* dėsnis pritaikomas tarptautiniams žodžiams ir svetimybėms. Vis dėlto tarmės atstovai suvokia, kad tarptautiniai žodžiai paimti iš bendrinės kalbos. Jei dėl kurių nors išimtinių priežasčių sukirčiuojamas tokio žodžio neaiškus skiemuo, išryškėja balsis *o*. Pavyzdžiui, katino vardas *krakadi̇̀lus* (~ *krokodìlas*) sutrumpintai tariamas *krõ̃kus* ~ *krõ̃kas*. Todėl *Vidiškių šnektos žodyne* tarptautiniuose žodžiuose ir skoliniuose šiais atvejais rašomas balsis *o* (VdškŽ). Jei abejonių keliantis skiemuo niekada nekirčiuojamas, pasirenkamas neutralizacijos pozicijoje esantis balsis – *ãnelas* (VdškŽ 14).

Kartais dėl *žalininkavimo* kyla problemų nustatant išvestinio žodžio darybos pamatą. Pavyzdžiui, neaišku, ar veiksmažodis *ižal̃úoĩ* „ištepti žolėmis ar kitais augalais“ (VdškŽ 252) padarytas iš žodžio *žãlias*, ar iš *žolė̃*. Neaišku, koks turėtų būti veiksmažodžių *panešę́ĩ* „šiek tiek panešti“ (VdškŽ 495) ir *pavežę́ĩ* „pavežti“ (VdškŽ 535) šaknies balsis – *ė* ar *e*.

Dėl *žalininkavimo* neaiškumų gali kilti tik širvintiškių, uteniškių ir didelės anykštėnų dalies žodžius transponuojant į bendrinę kalbą. Rašant *Vidiškių šnektos žodyną*, tokių keblumų kilo pirmą kartą, nes iš esmės visose patarmėse ir šnektose, kuriose rinkta išleistų tarmių žodynų medžiaga, *nežalininkuojama*. Ši problema galėtų būti aktuali ir Kaltanėnų šnektai, bet šios šnektos žodyne visų minėtų nelietuviškos kilmės žodžių apskritai nėra (KltŽ).

Yra daiktavardžių, kurių kirčiuotės nustatyti neįmanoma. Pavyzdžiui, tarmėse vartojami žodžiai *kelỹs* (kojos), *medỹs*, *mėnuõ*. Pagal tokias vienaskaitos vardininko formas daiktavardžiai *kelỹs* ir *medỹs* galėtų būti skiriami tik 4, o *mėnuõ* – 3ª kirčiuotei. Tokios jų kirčiuotės nurodomos kai kuriuose žodynuose: *kelỹs* (4) (KpŽ II 256; KretŽ 154; ŠVŽŽ I 283; LKŽe), *medỹs* (4) (LzŽ 158; ZtŽ 387; KpŽ II 816), *mėnuõ* (3ª) (ZtŽ 391; ZanŽ II 157; KzRŽ I 493; LKŽe). Tačiau tarmėse šių daiktavardžių daugiskaitos naudininkas niekada nekirčiuojamas galūnėje: **keliám(s)*, **medžiám(s)*, **mėnesiám(s)*. Galūnėje kirčiuojamas šių žodžių vienaskaitos vardininkas suardo pirmosios arba antrosios kirčiuotės modelį. Susidaro mišri kirčiavimo paradigma. *Vidiškių šnektos žodyne* tokio tipo žodžių kirčiuotės apskritai nenurodomos (VdškŽ).

GRAMATIKOS PROBLEMOS

Kaip minėta, nenuneigiama yra kalbos dalių identifikavimo problema. Pavyzdžiui, kartais nelabai aiški padėtis susidaro dėl būdvardžio daiktavardėjimo. Tokių atvejų nesunku rasti visuose išleistuose tarmių žodynuose. Pavyzdžiui, *Zanavykų šnektos žodyne* žodis *baltãkis*, *-ė* laikomas būdvardžiu (ZanŽ I 105), o *juodãkis*, *-ė* – būdvardžiu ir daiktavardžiu (ZanŽ I 575); žodis *trumpaprõtis*, *-ė* laikomas būdvardžiu (ZanŽ III 489), o *ilgamiẽgis*, *-ė* – būdvardžiu ir daiktavardžiu (ZanŽ

I 540); *Kupiškėnų žodyne* žodis *juodapláukys*, *-ė* laikomas būdvardžiu (KpŽ II 87), o *juodaràgys*, *-ė* – būdvardžiu ir daiktavardžiu (KpŽ II 87). Tokių pavyzdžių yra ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*. Pavyzdžiui, žodis *baltaveĩdis*, *-ė* laikomas būdvardžiu, o *juodaveĩdis*, *-ė* – daiktavardžiu, žodis *trumparẽgis*, *-ė* laikomas būdvardžiu, o *žemažiũris*, *-ė* – daiktavardžiu (DLKŽe). Prie tokio tipo žodžių kartais nėra iliustracinių pavyzdžių, todėl ne visada aiškūs ir jų skyrimo vienai ar kitai kalbos daliai motyvai.

Itin sudėtingas dalyvių būdvardėjimo klausimas. Šį procesą labai nevienodai vertina gramatikos specialistai ir žodynų sudarytojai. *Lietuvių kalbos gramatikoje* ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* apie dalyvių būdvardėjimą apskritai nekalbama (LKG I–II; DLKG). Vytautas Ambrazas teigia, kad patys dalyviai yra vardažodinės prigimties. Tiesiogiai išriedėję iš veiksmažodinių būdvardžių yra esamojo ir būtojo laiko neveikiamieji dalyviai su priesagomis **-mo-* ir **-to-* (Ambrazas 1979: 62–63); „<...> tas pats dalyvis, kuris kitais atvejais funkcionuoja kaip veiksmažodžio forma, būdvardžiams būdingoje pozicijoje pavartojamas pastoviai daikto ypatybei nusakyti. Tuo būdu dalyvis nevirsta nauja leksema – būdvardžiu“ (Ambrazas 1979: 65). Šio kalbininko nuomone, dalyvių desemantizacija (būdvardėjimas ir ypač daiktavardėjimas) yra reta (Ambrazas 1979: 65).

Dažniau dalyvių būdvardėjimas pripažįstamas tarmių ir bendruosiuose aiškinamuosiuose lietuvių kalbos žodynuose. Juose yra palyginti nedaug būdvardžių, kilusių iš veikiamųjų dalyvių. Peržvelgtas trisdešimties dažniau vartojamų būtojo kartinio laiko veikiamosios rūšies dalyvio formą turinčių ir pastovią ypatybę reiškiančių žodžių (pvz., *išdỹkęs*, *išsiblãškęs*, *netìkęs*, *padũkęs*, *pasiùtęs*, *pašẽlęs*, *suáugęs*) pateikimas žodynuose. Kai kuriuose tarmių žodynuose (DnŽ, LzŽ, DrskŽ, ZtŽ, DvŽ, KltŽ, KretŽ) nė vienas jų nepateiktas kaip būdvardis. Kituose žodynuose jų kiekis gana nevienodas: 1 (DaukŽ, ZanŽ), 4 (KpŽ), 5 (KzRŽ), 16 (VdškŽ), 9 (LKŽe), 10 (DLKŽe).

Taip pat peržvelgtas trisdešimties dažniau vartojamų esamojo ir būtojo kartinio laiko neveikiamosios rūšies dalyvio formą turinčių ir pastovią ypatybę reiškiančių žodžių (pvz., *drumstas*, *gaũbtas*, *karpýtas*, *maišýtas*, *mókytas* / *mokìntas*, *pakeñčiamas*, *pažįstamas*, *prakéiktas*,

riẽstas, *sùktas*, *žìnomas*) pateikimas žodynuose. Jie gerokai dažniau pateikiami kaip būdvardžiai: 1 (DaukŽ), 2 (DnŽ, DrskŽ, ZtŽ), 3 (KretŽ), 4 (DvŽ, KltŽ), 5 (LzŽ), 7 (ZanŽ), 10 (KzRŽ), 12 (KpŽ), 14 (VdškŽ), 22 (LKŽe), 27 (DLKŽe).

Vidiškių šnektos žodyne dalyvis laikomas subūdvardėjusiu, kai jis savo reikšme yra nutolęs nuo visų esamų atitinkamo veiksmažodžio reikšmių arba tokio veiksmažodžio apskritai nėra. Pavyzdžiui, būdvardžiais laikomi žodžiai *paniùręs*, *paniùrusi* (VdškŽ 495) ir *pérkaręs*, *pérkarusi* (VdškŽ 545), nes šnektoje jie turi tik dalyvio formą. Būdvardžiais laikomi žodžiai *išdvẽsęs*, *išdvẽsusi* „labai sulysęs, liesas“ (VdškŽ 216), *išsiblãškęs*, *išsiblãškiusi* „nesusikaupęs“ (VdškŽ 239), nes atitinkami veiksmažodžiai tokių reikšmių neturi. Tokie nuo veiksmažodžio nutolę yra būdvardžiai *pagyvẽnęs*, *pagyvẽnusi* „senyvas“ (VdškŽ 470), *pasiùtęs*, *pasiùtusi* „labai išdykęs“ (VdškŽ 512), *pasmaĩšęs*, *pasmaĩšiusi* „labai kam nors atsidėjęs“ (VdškŽ 516), *patýręs*, *patýrusi* „įgudęs, įgijęs praktinių žinių, patirties“ (VdškŽ 528). *Vidiškių šnektos žodyne* yra 15 subūdvardėjusių veikiamosios rūšies būtojo kartinio laiko dalyvių (VdškŽ).

Tarmėse neretai pasitaiko skirtingų to paties daiktavardžio kamienų variantų, pvz., *lydekà* ir *lydẽkas* (VdškŽ 352), *líepa* ir *líepas* (VdškŽ 353), *litrà* ir *lìtras* (KpŽ II 714; VdškŽ 360), *nesą́monė* ir *nesą́monis* (VdškŽ 412), *nýčios* ir *nýtys* (KpŽ II 1027, 1036; VdškŽ 415, 417), *pusnẽ* ir *pusnìs* (VdškŽ 635), *salõtai* ir *salõtos* (VdškŽ 664). Šiais atvejais neįmanoma pasakyti, kuriam kamienui turėtų priklausyti pavyzdys, jei pavartota tokio žodžio daugiskaitos kilmininko ar kito sutampančio linksnio forma, pvz., *lidẋ.ku*, *líepu*, *lį̇.tru* (vienaskaitos galininkas, įnagininkas arba daugiskaitos kilmininkas), *nesą̇.mani*, *pų̇.sni* (vienaskaitos galininkas arba įnagininkas), *nį́č̮u*, *salõ̮tu* (daugiskaitos kilmininkas). Todėl neaišku, kuo remiantis *Kupiškėnų žodyne* forma *'nɨč̮u.* „nyčių“ pateikiama žodžio *nýtys*, o ne *nýčios* straipsnyje (KpŽ II 1036). *Vidiškių šnektos žodyne* apskritai nepateikiama tokių linksnių pavyzdžių (VdškŽ).

Žodynuose nevienodai vertinami kai kurie trumpi žodeliai. Įvairiuose žodynuose pateikiami lietuviškos kilmės žodžiai *pìš* (DaukŽ

110; ZanŽ II 410; KpŽ III 219; KzRŽ II 91; LKŽe) ir *šnìpš* / *šnìpšt* (KpŽ IV 129; KretŽ 426; LKŽe) priskiriami jaustukų–ištiktukų klasei (*interjectio*). Kitoms kalbos dalims priskiriami nelietuviškos kilmės žodžiai *ãmen* / *àmen* ir *kapùt*. Žodis *ãmen* / *àmen* laikomas dalelyte (ZanŽ I 35; KpŽ I 28; KzRŽ I 14; ŠVŽŽ I 10; DLKŽe) arba nelinksniuojamuoju daiktavardžiu (LzŽ 20; LKŽe). Žodis *kapùt* laikomas nelinksniuojamuoju daiktavardžiu (ZtŽ 268; LKŽe). Iš tikrųjų visi šie žodžiai reiškia blogą pabaigą, pasekmę, pvz.: *sa.ke* ⁞ *kad‿bùs kakíe‿ti åũrы* (~ *eũrai*) | *ты‿tadù ты‿ju‿tikrы̀r* (~ *tikraĩ*) *bù(s) šnìpš* ‖ (VdškŽ 784). Šiame sakinyje jaustuką *šnìpš* galima pakeisti bet kuriuo minėtu žodžiu. Todėl *Vidiškių šnektos žodyne* visi jie priskiriami jaustukų–ištiktukų klasei (*interjectio*) (VdškŽ).

Kartais labai sudėtinga nustatyti veiksmažodžio tranzityvumą ar intranzityvumą. Dabar tranzityvumo rodikliu laikomas ne tik galininko linksnis, bet ir dalies kilmininkas (pvz., *Su samčiu pasémiau vandens*), neiginio kilmininkas (pvz., *Arklių nerañda*), rytų aukštaičių objekto vardininkas (pvz., *Reiks tau sėt ir ravėt žali kopūstėliai*), kilmininkas po slinkties veiksmažodžių (pvz., *Išeina rugių rìšti*), objektinė bendratis (pvz., *Siūlau parduoti*), šalutinis papildinio dėmuo (pvz., *Ar matei, ką ji padarė?*) (LKŽe). Dar daugiau tranzityvumo atvejų nurodo Jakaitienė. Jos manymu, dėl problemos sudėtingumo žodynuose veiksmažodžių tranzityvumo apskritai būtų galima nežymėti (Jakaitienė 2006: 98). Kai kuriuose žodynuose taip ir daroma (LzŽ, ZtŽ, DaukŽ, ŠVŽŽ). Ši gramatinė kategorija interpretuojama nevienodai. Pavyzdžiui, veiksmažodis *dìrbti* „atlikti kokį nors darbą“ *Kaltanėnų šnektos žodyne* laikomas tranzityviniu (KltŽ 49), o *Dieveniškių šnektos žodyne* – intranzityviniu (DvŽ I 127); veiksmažodis *klausýti* / *klausýt* „kreipti dėmesį, paisyti, patikėti“ *Kupiškėnų žodyne* laikomas tranzityviniu (KpŽ II 366), o *Dieveniškių šnektos žodyne* – intranzityviniu (DvŽ I 289); veiksmažodis *pridéti* / *pridét* „prikrauti“ keliuose tarmių žodynuose laikomas tranzityviniu (ZanŽ I 269; KpŽ I 386; KltŽ 46), o *Kazlų Rūdos šnektos žodyne* – intranzityviniu (KzRŽ I 139). Tranzityvumo kategorija apima daugybę skirtingų vartojimo atvejų (ypač tarmėse), bet ne visi jie išnagrinėti teoriniuose darbuose.

Sakinyje *bú.l̂bu pririñkŝu dù maĩšu* (VdškŽ 616) galima įžvelgti ir objektą, ir kiekį. *Vidiškių šnektos žodyne* apsispręsta taip: jei nurodomas apibrėžtais matavimo vienetais, piniginiais vienetais ar prieveiksmiu pasakomas kiekis, veiksmažodis laikomas intranzityviniu, pvz., *víenus kuñpi(s) svė.re kaĥúoș devi᷄niș ⁞ dvi᷄likα kiluȯ.gramu* (VdškŽ 761), *kαinȧ.vα dė.šims li᷄.tu mȧ.nα vestů.ves vi᷄.sαs* (VdškŽ 265), *kíek anà prȧ.šα uš_tũr gričí᷄ti?* (VdškŽ 592). Jei kiekis yra apytikris ir labiau akcentuojama talpa, veiksmažodis laikomas tranzityviniu, pvz., *pri᷄.krete mamà bl̂ũrdu kõšes* (VdškŽ 609), *visùs arúodus pripí᷄.ldem* (VdškŽ 614).

Jei su veiksmažodžiu vartojamas galininkas reiškia laiką, veiksmažodis laikomas intranzityviniu, pvz., *piῆĥuș diėnus* [miręs] *tę́vus iždulę́·je kαmbarr̃* (VdškŽ 221), *dvì diėnu ir_išmegóju* (~ *išmiegójau*) (VdškŽ 230). Jei toks galininkas reiškia ne patį laiką, o trukmę turintį dalyką, veiksmažodis laikomas tranzityviniu, pvz., *grȧ.žu á.mži nugivė.nα* (VdškŽ 426), *gražį᷄* (~ *gražiaĩ*) *pragivė.nαm juų᷄nĩ᷄sti* (VdškŽ 582), *jȧunĩ᷄sti* (~ *jaunỹstę*) *prašó᷄ku* (~ *prašókau*) (VdškŽ 592).

Beasmeniai veiksmažodžiai *niežtéti*, *peršténti*, *skaudéti*, *sopéti* ir pan. rytų aukštaičių tarmėje vartojami ne tik su galininku, bet ir su vardininku, pvz., *neštę́je gαl̂vα* (VdškŽ 416), *skåũdα šį᷄.tы* (~ *šìtoj*) *kój̀e* (VdškŽ 682). *Vidiškių šnektos žodyne* jie abiem atvejais laikomi tranzityviniais.

Kartais kyla abejonių dėl emocijas, psichologines būsenas reiškiančių veiksmažodžių tranzityvumo. Pavyzdžiui, *Kupiškėnų žodyne* veiksmažodžiai *gailét* ir *iškadavót* laikomi intranzityviniais (KpŽ I 578; KpŽ II 48), o *pagailét* ir *paiškadavót* – tranzityviniais (KpŽ I 578; KpŽ II 48), nors jų santykis su objektu yra vienodas. Visiškai analogiškos reikšmės veiksmažodžiai *žėlavót* ir *pažėlavót* abu yra tranzityviniai (KpŽ IV 956). *Vidiškių šnektos žodyne* tokie veiksmažodžiai laikomi tranzityviniais, jei turi aiškų objektą, pvz., *panarę́je šįįmi᷄nα ĥuųšiniẽnes* (VdškŽ 495), *vá.lgiť narę̃s* (VdškŽ 418), *sakí᷄kit ⁞ kàs kõ pageidá.ujet* (VdškŽ 469), *senì da_tró᷄kšta bažnį᷄čį(n) nuveĩť* (VdškŽ 823), *anà paliŋkę́je lá.imes* (VdškŽ 487), *kàș_gi gaĩli sė.nα žmagåũs* (VdškŽ 171), *mė.kŝ(t) ti_vá. akvá.tiju* (VdškŽ 8). Bet kartais kyla dvejonių. Pavyzdžiui, sakinyje *àš tы_vę́trαs tы_bijů* (~ *bijaũ*) (VdškŽ 96)

žodis *vė́tra* veikiau yra ne baimės objektas, o priežastis. Panašus atvejis yra *rъu̯ikė́je duu̯ǫ̃́* (~ *daugiaũ*) *kluu̯sė́ mȁmas* (VdškŽ 306) ir pan. Todėl „Vidiškių šnektos žodyne“ veiksmažodžiai *bijóti* ir *klausýti* laikomi intranzityviniais.

NEPASTOVUS KALBININKŲ POŽIŪRIS Į KALBOS REIŠKINIUS

Kartais neaiškumų kelia pakitęs kalbininkų požiūris į kai kuriuos kalbos reiškinius. Pavyzdžiui, *Lietuvių kalbos gramatikoje* iliatyvas laikytas daiktavardžio linksniu (LKG I 207–209), o *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* skyriuje apie daiktavardį jis apskritai neminimas. Skyriuje apie prieveiksmį yra trumpa pastabėlė, kad kai kurie prieveiksmiai yra kilę iš iliatyvo (DLKG 412). *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* yra tik trys iliatyvo kilmės prieveiksmiai: *laukañ*, *prı́ekin* ir *šaliñ* (DLKŽe). Lieka neaišku, kuo reikėtų laikyti kitų žodžių iliatyvo formą. Apskritai *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* apie iliatyvą kalbėti vengiama, tarsi bendrinėje kalboje jo visai nebūtų. Rytų ir pietų aukštaičių tarmėse iliatyvas problemų nekelia, nes yra sisteminis aštuntasis linksnis. Todėl ir šio ploto tarmių žodynuose (LzŽ, DrskŽ, ZtŽ, DvŽ, KpŽ, KltŽ, VdškŽ) jis pateikiamas atitinkamo linksniuojamojo žodžio straipsnyje kaip vienas iš jo linksnių.

Pasikeitė būdinio padėtis – dabar jis laikomas nebe veiksmažodžio forma, o prieveiksmiu (DLKG 413–414; ZanŽ, KpŽ, KzRŽ, VdškŽ).

Tarmių ir bendruosiuose aiškinamuosiuose žodynuose žodžiai *jóks*, *jokià*, *kiekvíenas*, *kiekvienà*, *kõžnas*, *kožnà* „kiekvienas“, *niẽkas*, *vìskas* laikomi pažymimaisiais įvardžiais[4]. Sekant Albertu Rosinu (Rosinas 1996: 121–131), *Vidiškių šnektos žodyne* visi šie žodžiai laikomi apibendrinamaisiais įvardžiais[5].

[4] Tik žodžiai *vìskas* (DrskŽ 464) ir *niẽkas* (KpŽ II 1028) laikomi nežymimaisiais įvardžiais. *Daukšių krašto žodyne* (DaukŽ) įvardžių skyriai apskritai nenurodomi.

[5] Rosinas juos vadino bendrumo įvardžiais.

SPECIALIŲJŲ SRIČIŲ ŽODŽIŲ LOTYNIŠKŲ ATITIKMENŲ PATEIKIMO TIKSLINGUMAS

Daugelyje tarmių žodynų (išskyrus DnŽ, DrskŽ ir VdškŽ) be reikalo atsisakyta botanikos, zoologijos, anatomijos ir medicinos sričių daiktavardžių lotyniškų atitikmenų. Šių leksikos grupių žodžiai kartais apibrėžiami beveik vienodai, pvz., *kiáunė* „nedidelis, plėšrus, brangiakailis žvėrelis“, *lãpė* „plėšrus brangiakailis žvėrelis“, *šermuonẽlis* „laibas, vikrus kailinis žvėrelis“, *šẽškas* „plėšrus kailinis žvėrelis“, *žebenkštìs* „vikrus plėšrus kailinis žvėrelis“ (DLKŽe). Tarmių žodynų autoriai dažnai pasinaudoja *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* arba *Lietuvių kalbos žodyno* žodžių reikšmių apibrėžimais, kartais juos šiek tiek modifikuoja. Pavyzdžiui, žodžio *kiáunė* reikšmė tarmių žodynuose apibrėžiama taip: „nedidelis, plėšrus, brangiakailis žvėrelis“ (KpŽ II 303), „toks plėšrus, brangiakailis žvėrelis“ (ZanŽ I 672), „plėšrus brangiakailis žvėrelis“ (KltŽ 109; ŠVŽŽ I 294), „toks nedidelis plėšrus brangiakailis žvėrelis“ (KzRŽ I 349). Todėl tarmių žodynuose taip pat gausu tokių mažai diferencijuotų minėtų specialiųjų sričių žodžių reikšmių apibrėžimų, pvz.: *àstras* „graižažiedžių šeimos darželio gėlė“ (KpŽ I 73) ir *jurgìnas* / *jurgýnas* „graižažiedžių šeimos darželio augalas“ (KpŽ II 96); *blìndė* / *bliñdė* / *blindẽ* „tam tikros rūšies gluosnis“ (ZanŽ I 153), „toks gluosnis“ (DvŽ I 65), „gluosnių rūšis“ (KpŽ I 204; KltŽ 22), *glúosnis* „gluosninių šeimos medis“ (ZanŽ I 474), *kařklas* „krūminis gluosnis“ (ZanŽ I 622), „toks krūminis gluosnis“ (DvŽ I 250; KpŽ II 188; KltŽ 100) ir *žilvìtis* / *žilvìtys* „karklas“ (ZanŽ III 746), „gluosninių šeimos medis ar krūmas“ (KpŽ IV 991), „gluosnis“ (KltŽ 427); *bèbras* „brangiakailis vandens žvėrelis“ (KzRŽ I 61), *nùtrija* „graužikų šeimos brangiakailis balų žvėrelis“ (KzRŽ II 31) ir *ūdra* „plėšrus kailinis vandens žvėrelis“ (KzRŽ II 430). Kartais žodynuose tokių žodžių apibrėžimai būna labai nekonkretūs, pvz.: *aviẽtė* „toks vaiskrūmis; jo uoga“ (ZanŽ I 85), *balánda* „daržų piktžolė“ (ŠVŽŽ I 44), *barkũnas* „pievų augalas“ (DaukŽ 33), *dírsė* „žiemkenčių piktžolė“ (KpŽ I 426), *gaĩsrena* „tokia gėlė“ (KzRŽ I 204), *garšvà* „skėtinių šeimos augalas“ (KpŽ I 611), *gvazdìkas* „laiba darželio gėlė“ (ŠVŽŽ I 215), *blãkė* „vabzdys parazitas“ (ŠVŽŽ I 65), *kárpis* „gėlųjų

vandenų žuvis“ (ŠVŽŽ I 268), *kãtė* „toks naminis gyvūnas“ (KretŽ 151), *lėščius* „tokia žuvis“ (DaukŽ 82), *sãkalas* „toks plėšrus paukštis“ (DvŽ II 208), *šuõ* „naminis gyvulys“ (DaukŽ 145), *žąsìs* „vandens paukštis“ (DaukŽ 168), *kasà* „tokia liauka“ (LzŽ 110), *lűpa* „burnos dalis“ (DaukŽ 84). Lotyniški atitikmenys žodynuose palengvina tokio tipo žodžių reikšmių suvokimą. Pavyzdžiui, žodis *kiáunė / kiaũnė Vidiškių šnektos žodyne* apibrėžiamas taip: „kiauninių šeimos nedidelis plėšrus brangiakailis miškų žvėrelis (*Martes martes*)“ (VdškŽ 298). Tarmių žodynuose dėl mažesnės apimties apskritai būna mažiau šio tipo leksinių vienetų. Pavyzdžiui, žodžio *kiáunė* nėra *Lazūnų tarmės žodyne*, *Zietelos šnektos žodyne*, *Dieveniškių šnektos žodyne*, *Kretingos tarmės žodyne*. Žodžio *šermuonėlis* nėra *Lazūnų tarmės žodyne*, *Druskininkų tarmės žodyne*, *Zietelos šnektos žodyne, Zanavykų šnektos žodyne, Dieveniškių šnektos žodyne, Kaltanėnų šnektos žodyne, Kazlų Rūdos šnektos žodyne*.

APIBENDRINIMAS

Nors lietuvių kalbos bendrųjų ir tarmių žodynų rašymo patirtis labai didelė, jų autorių ir redaktorių požiūriai į kai kuriuos dalykus nesutampa. Nesunku pastebėti fonetinės transkripcijos vartojimo, kalbos dalių identifikavimo, gramatinio žodžių apibūdinimo (ypač tranzityvumo ir intranzityvumo) ir kitų skirtumų.

Kai kuriais atvejais tinkamesnė išeitis pasirinkta bendrųjų aiškinamųjų, o ne daugelio tarmių žodynų autorių. Racionalesnis priešdėlinių veiksmažodžių pateikimas atskirais straipsniais, o ne lizduose kartu su pamatiniais žodžiais. Tikslingas lotyniškų atitikmenų, sukonkretinančių kai kurių specialiųjų sričių žodžių apibrėžimus, pateikimas.

Deminutyvus dėl galimų kirčiavimo ar giminės nesutapimų su jų pamatiniais žodžiais vertėtų pateikti atskirais straipsniais.

Nepaisant didelės tarmių žodynų rengimo patirties, lieka daug neišspręstų ir netgi neįmanomų išspręsti problemų. Kiekviena kalbos sistema turi savitumų, dėl kurių visada kyla naujų, dar niekieno neaptartų sunkumų.

Viena esminių problemų, kuri aktuali visiems be išimties žodynų sudarytojams, – leksikos vienetų surinkimas. Nė vienas žodynas nėra parašytas iki galo ir neatspindi viso kalbos leksinės sistemos vaizdo. Leksika yra viena sparčiausiai kintančių kalbos sričių – dalis žodžių pasitraukia iš vartosenos, ateina naujų. Kol egzistuoja gyva kalbos sistema, žodžių rinkimo darbas nebūna pabaigtas. Todėl kartotekos gali būti pildomos nuolat, o kiekviename žodyne visada lieka spragų. Žodynas niekada nebūna ir negali būti baigtinis, tobulas darbas.

Literatūra ir šaltiniai

Ambrazas V. 1979: *Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė*, Vilnius: Mokslas.

Bacevičiūtė R. 2010: Fonetikos ypatybių pateikimas lietuvių tarminiuose žodynuose. – *Baltu Filologija* 19(1/2), 5–14.

Bakšienė R. 2014: Fonetikos ypatybių pateikimas vakarų aukštaičių kauniškių žodynuose. – *Leksikografija ir leksikologija* 4. Sud. R. Petrokienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 158–171.

DaukŽ – Labutis V. *Daukšių krašto žodynas*, Vilnius: Alma littera, 2002.

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.

DLKŽe – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, elektroninis variantas. Vyr. red. S. Keinys, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.

DnŽ – Vitkauskas V. *Šiaurės rytų dūninių šnektų žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1976.

DrskŽ – Naktinienė G., Paulauskienė A., Vitkauskas V. *Druskininkų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1988.

DvŽ – *Dieveniškių šnektos žodynas* 1–2. Sud. D. Mikulėnienė, K. Morkūnas, A. Vidugiris, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005–2010.

Jakaitienė E. 1980: *Lietuvių kalbos leksikologija*, Vilnius: Mokslas.

Jakaitienė E. 2003: Homonimija paraleliniuose lietuvių kalbos žodynuose. – *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*. Sud. Lietuvių kalbos instituto Leksikografijos centras, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 70–79.

Jakaitienė E. 2005: *Leksikografija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Jakaitienė E. 2006: Sintaksinių duomenų laukas aiškinamajame žodyne. – *Leksikografija ir leksikologija* 1. *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*. Sud. R. Petrokienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 92–104.

Jakaitienė E. 2010: *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Klimavičius J. 1997: Kas yra bendrinės kalbos leksika? Sampratos, nuomonės ir prietarai. Žodyno praktika ir

teorija. Vartojimo reikmės ir problemos. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 20–32.

KltŽ – Vilutytė A. *Kaltanėnų šnektos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

KpŽ – Vosylytė K. *Kupiškėnų žodynas* 1–4, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007–2013.

KretŽ – Aleksandravičius J. *Kretingos tarmės žodynas*. Sud. D. Mikulėnienė, D. Vaišnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011.

KzRŽ – Pupkis A. *Kazlų Rūdos šnektos žodynas* 1–2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008–2009.

Lyberis A. 1983: Žodžių atrankos problema „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne". – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 22, 147–154.

Liutkevičienė D. 2006: Bendrinės lietuvių kalbos žodynas. Siekiamybė ir realybė. – *Leksikografija ir leksikologija* 1. *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*. Sud. R. Petrokienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 9–18.

Liutkevičienė D. 2010: *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*: problemos ir sprendimai. – *Leksikografija ir leksikologija* 2. Sud. V. Sakalauskienė, A. Auksoriūtė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 223–234.

LKG I – *Lietuvių kalbos gramatika* 1. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mintis, 1965.

LKG II – *Lietuvių kalbos gramatika* 2. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mintis, 1971.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*, elektroninis variantas. Vyr. red. G. Naktinienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.

LzŽ – Petrauskas J., Vidugiris A. *Lazūnų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1985.

Markevičius A. 2012: Kalbos dalių paribio problemos. – *Acta Linguistica Lithuanica* 67, 140–155.

Naktinienė G. 2006: Svarbesnieji *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* semantikos aspektai. – *Leksikografija ir leksikologija* 1. *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*. Sud. R. Petrokienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 19–33.

Petrokienė R. 2014: Daiktavardžių deminutyvų pateikimas aiškinamuosiuose lietuvių kalbos žodynuose. – *Leksikografija ir leksikologija* 4. Sud. R. Petrokienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 245–257.

Rosinas A. 1996: *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Sakalauskienė V. 2014: Lietuvių tarminių žodynų tipai ir jų rengimo principai. – *Leksikografija ir leksikologija* 4. Sud. R. Petrokienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 141–157.

Šepetytė R. 2006: Dėl žodžių iliustravimo jų vediniais aiškinamuosiuose lietuvių kalbos žodynuose. – *Leksikografija ir leksikologija* 1. *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*. Sud. R. Petrokienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 209–220.

ŠVŽŽ I – Vanagienė B. *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas: Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014.

VdškŽ – Markevičienė Ž., Markevičius A. *Vidiškių šnektos žodynas*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, Lietuvių kalbos institutas, 2014.
Vitkauskas V. 1972: Šnektų grupės žodyno sudarymo principai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 13, 79–98.
Zabarskaitė J. 2003: Ištiktukų reikšmių pateikimas žodynuose. – *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*. Sud. Lietuvių kalbos instituto Leksikografijos centras, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 136–151.
Zabarskaitė J. 2006: Ekspresyvioji lietuvių kalbos leksika ir vartosenos žodynai. – *Leksikografija ir leksikologija* 1. *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*. Sud. R. Petrokienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 170–180.
ZanŽ – *Zanavykų šnektos žodynas* 1–3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003–2006.
ZtŽ – Vidugiris A. *Zietelos šnektos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
Zubaitienė V. 2014: *Lietuvių leksikografija: Istorija ir dabartis. Mokomoji knyga*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

SOME ISSUES OF DIALECT DICTIONARY COMPILATION

Summary

Compilers of explanatory dictionaries face a great variety of issues including phonetic, grammatical, semantic, lexicographic problems, etc. The majority of them have been described by Lithuanian linguists. They often mention issues related to selection of words, presentation of vernacularisms, limits of homonymy and polysemy, identification of parts of speech, etc. Specific questions also arise for dialect dictionary authors in relation to phonetics, accentuation, morphology, word formation or semantics.

The present article is a discussion on more complicated cases that were encountered when writing the Dictionary of Vidiškiai Local Dialect (belonging to the Eastern Aukštaitian sub-dialect of Širvintos). It describes new features that distinguish the said dictionary from other dialect dictionaries. E.g., it is impossible to distinguish the accentuation paradigm of some nouns, as they are stressed according to a mixed paradigm of accentuation. The accentuation paradigm of such words is not indicated at all.

The Dictionary of Vidiškiai Local Dialect is different from other dialect dictionaries in several structural aspects. Prefix verbs are presented in alphabetic order instead of presenting them in families. All the diminutives, adverbs and nouns having the suffixes *-imas*, *-ymas* and *-umas* have been described in separate articles.

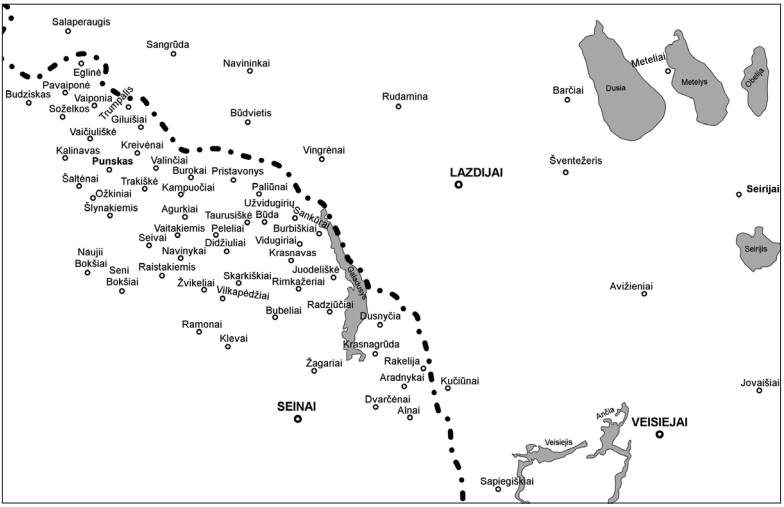
Botanical, zoological, medical and anatomic terms are supplemented with their Latin equivalents, as the majority of descriptions would be nive-

lated to a great extent without them. During the writing process, quite a number of issues related to identification of adjectival participles and nominal adjectives had to be solved. Indicators of distinguishing transitive and intransitive verbs have been slightly complemented and corrected. E.g., a verb is treated as transitive if it indicates approximate quantity or expresses a psychological state and has a clear object.

Vilija Ragaišienė
Lietuvių kalbos institutas

Būdvardžių kirčiavimo polinkiai Punsko šnektoje

Iš pietų ir rytų aukštaičiams priklausančių paribio šnektų iki šiol kirčiavimo požiūriu bene mažiausiai tirta Pùnsko šnekta. Ji kalbininkų laikoma vakarine pietų aukštaičių patarmės dalimi, kuri nuo pagrindinio patarmės ploto atskirta valstybinės Lietuvos ir Lenkijos sienos (Uzdila 1963: 13; Zinkevičius 1966: 27–28; 2006: 160; Aleksaitė 1985: 3; Grumadienė 1994: 97 ir kt.; žr. 1 pav.).

1 pav. *Punsko šnektos ir pietvakarinių pietų aukštaičių patarmės plotas*

Lingvistinėje literatūroje daugiausia nagrinėtos kelios diskusijų keliančios problemos: ilgųjų balsių ir poliftongų *ie, uo* priegaidžių skyrimas Pùnsko šnektoje (Buch 1967: 205; Smoczyński 1972: 98; 1977: 16; Aleksaitė 1985: 21–24 ir kt.) ir linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo įvairavimas (Grumadienė 1993: 11; 1994: 97–105; Garšva 2005: 266

ir kt.)[1]. Palyginti nedaug duomenų galima rasti apie Pùnsko šnektos daiktavardžių akcentuacijos polinkius, o mažiausiai dėmesio iki šiol sulaukė būdvardis ir jo kirčiavimas. Lingvistinėje literatūroje būdvardžių vartosenos pavyzdžiai dažniausiai teikiami tik kaip mokslinių teiginių iliustracija aptariant linksniuojamųjų žodžių akcentuaciją (plg. Grumadienė 1994: 102; Mikulėnienė 1996: 148; Vaina 2002: 24; Ragaišienė 2010: 55 ir kt.).

Taigi šio straipsnio objektas yra Pùnsko šnektoje vartojami dviskiemeniai ir daugiaskiemeniai būdvardžiai, pvz.: *balÕsvas, -à* (4), *gražùs, -ì* (4), *kuřčias, -ià* (4), *pastabùs, -ì* (3[b]), *puřvinas, -à* (3[b]), *rasótas, -a* (1), *vakarýkštis, -ė* (1), *vienarañkis, -ė* (2) ir kt.

Tikslas – ištirti ir aprašyti Pùnsko šnektos būdvardžių kirčiavimą, nustatyti tiriamai šnektai būdingus šių vardažodžių akcentuacijos polinkius ir galimas jų raidos tendencijas, atskleisti Pùnsko šnektos ir artimiausių pietų aukštaičių patarmės šnektų būdvardžių kirčiavimo panašumus ir skirtumus.

Pagrindiniai uždaviniai yra šie: 1) iš garsinių ir rašytinių šaltinių išrinkti dviskiemenius ir daugiaskiemenius šnektos būdvardžius ir sudaryti jų sąvadus; 2) palyginti sukauptą medžiagą su pietų aukštaičių patarmės, ypač pačių artimiausių, šnektų duomenimis; 3) nustatyti Pùnsko šnektos būdvardžių akcentuacijos variantiškumo priežastis.

Tiriamosios medžiagos pamatą sudaro per 2013–2015 m. Pùnsko apylinkėse vykusias ekspedicijas sukauptų garso įrašų medžiaga (apie 200 val.)[2]. Dauguma šių garso įrašų įrašyta iš lietuviškosios Pùnsko šnektos dalies, t. y. iš paties Pùnsko ir aplinkinių kaimų

[1] Straipsnis parengtas pagal Lietuvos mokslo tarybos 2014–2015 m. finansuojamą projektą *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Punsko apylinkių šnektos* (LIT-8-85). Projekto vadovė dr. Asta Leskauskaitė.

[2] 2013 m. ekspedicija finansuota pagal Lietuvos mokslo tarybos administruojamą Europos struktūrinių fondų projektą *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida* (VP1-3.1-ŠMM-07-K priemonė „Parama mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinei veiklai (Visuotinė dotacija)“). 2014–2015 m. ekspedicijos finansuotos Lietuvos mokslo tarybos lėšomis (projektas *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Punsko apylinkių šnektos* (LIT-8-85). Tarmių garso įrašai saugomi Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve.

(Kreivė́nų, Ožkìnių, Šlýnakiemio, Trãkiškės, Kampuõčių, Valiñčių, Vaĩtakiemio ir kt.)[3]. 2013–2015 m. įrašų duomenys lyginami su Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve saugomų XX a. 8–9 deš. garso įrašų medžiaga (daugiau nei 40 val.)[4], publikuotų ir rankraštinių tekstų faktais, straipsnių, monografijų, diplominių darbų ir kitų rašytinių šaltinių pavyzdžiais.

Tiriamosios medžiagos sąvadą sudaro daugiau kaip 700 būdvardžių. Nemažai jų fiksuota ir po keliolika ar net keliasdešimt kartų, maždaug ketvirtadalis šių vardažodžių paliudyta kelis kartus, keliolika žodžių užrašyta vos kartą ar du. Daugiau kaip ketvirtadalis (apie 28 proc.) rastų būdvardžių yra dviskiemeniai žodžiai.

Straipsnyje laikomasi tradicinio vardažodžių skirstymo į dviskiemenius ir daugiaskiemenius. Pastarieji būdvardžiai skirstomi pagal darybos priesagas. Priešdėlių ir galūnių vedinių bei dūrinių rasta mažai, todėl jie smulkiau neskirstomi.

DVISKIEMENIŲ BŪDVARDŽIŲ KIRČIAVIMO POLINKIAI

Pùnsko šnektoje daugiausia užrašyta dviskiemenių *o* kamieno būdvardžių (daugiau kaip 100 žodžių), pvz.: *drū́tas, -à* (3), *gẽras, -à* (4), *geĩsvas, -à* (4), *jáunas, -à* (3) ir kt. Kiek mažiau aptikta *u* kamieno žodžių (beveik 60 būdvardžių), pvz.: *kantrùs, -ì* (4), *skanùs, -ì* (4), *puikùs, -ì* (4), *šiurkštùs, -ì* (4) ir kt. Mažiausia rasta dviskiemenių *į̇o* kamieno vardažodžių (apie 30 žodžių), pvz.: *gulĩsčias, -à* (4), *tùščias, -ià* (4), *žãlias, -ià* (4) ir kt. Visų trijų kamienų būdvardžių tiriamoje šnektoje gana plačiai vartojamos negimininės formos, pvz.: *gẽra, leñgva, nykù, platù, sunkù / suñku, tùščia, žãlia* ir kt. (plg. Uzdila 1963: 96). Daugiausia rasta *u* kamieno būdvardžių negimininių formų, kitų kamienų jų užrašyta mažiau.

[3] Lingvistinėje literatūroje išvardyti kaimai priskiriami Pùnsko šnektai (Uzdila 1963: 13; Smoczyński 1977: 14; Aleksaitė 1985: 6–9). Seinų šnektai, tyrėjų nuomone, priklauso Rakėlijos, Žagãrių, Arãdninkų, Alnų̃, Alnùkų, Kalvìškių ir Dvarčė́nų kaimai (Hasiuk 1978: 4).

[4] Laikantis to meto tradicijos daugiausia kalbinti vyriausiosios kartos atstovai, gerai kalbantys tarmiškai, t. y. pietų aukštaičių patarme.

Iš surinktos medžiagos matyti, kad Pùnsko šnektoje vartojamiems dviskiemeniams būdvardžiams būdingi tie patys akcentuacijos polinkiai kaip ir užrašomiems pietų aukštaičių patarmės, ypač pietvakarinės dalies, šnektose. Tiriamoje šnektoje taip pat įvairuoja žodžio paradigmų, pvz., *ráibas, -à* (3) / *raĩbas, -à* (4)[5], ir (ar) jo paskirų linksnių formų, pvz., *kárštas, -à* (3), vns. įnag. *kárštu* / *karštù* Šln, *káršta* / *karštà* Pns, dgs. gal. *kárštus* / *karštùs* Kmp, Pns, Vln, *kárštas* / *karštàs* Ožk, kirčiavimas (žr. 1 lentelę)[6].

1 lentelė. Dviskiemenių būdvardžių vienaskaitos ir daugiskaitos paradigmos[7]

Linksnis	*o* kamienas	*u* kamienas	*į̇o* kamienas
Vienaskaita			
V.	*stóras, storà* (3)	*sunkùs, sunkì* (4) / *suñkus, sunkì* (4)	*pė́sčias, pė́sčia* (1) / *pė́sčias, pėsčià* (3)
K.	*stóro, storõs*	*sunkaũs, sunkiõs*	*pė́sčio, pė́sčios* / *pė́sčio, pėsčiõs*
N.	*storám, stórai*	*sunkiám, suñkiai*	*pė́sčiam, pė́sčiai* / *pėsčiám, pė́sčiai*
G.	*stórą*	*suñkų, suñkią*	*pė́sčią*
Įn.	*stóru* / *storù, stóra*	*sunkiù, sunkià*	*pė́sčiu, pė́sčia*

[5] Straipsnyje pirmasis nurodomas pagrindinis žodžio akcentinis variantas.

[6] Lingvistinėje literatūroje įvairiai kirčiuojami žodžiai ir jų formos vadinami *kirčiavimo variantais* (Kardelytė 1975: 11; Zinkevičius 1979: 91 = 2002: 419; Mikulėnienė 1996: 148–155 ir kt.), *akcentiniais variantais* (Stundžia 1995: 22), *kirčiavimo gretimybėmis* (Pakerys 1994: 7) arba *kirčiavimo gretybėmis* (Mikulėnienė, Pakerys, Stundžia 2007: 8), *gretiminėmis ir gretutinėmis formomis* (Zinkevičius 1979: 91 = 2002: 402). Straipsnio autorė savo darbuose laikosi tradicijos terminus *kirčiavimo (akcentinis) variantas* ir *kirčiavimo (akcentinė) gretybė* vartoti kaip sinonimus (Ragaišienė 2010; plg. dar Stundžia 2009: 66).

[7] Į lentelę įtrauktos garsiniuose ir rašytiniuose šaltiniuose rastos formos. Sutampančios vyriškosios ir moteriškosios giminės formos atskirai nenurodomos. Pavyzdžiui, būdvardžio *storas* vienaskaitos galininko vieną kartą nurodyta forma *storą*, nors užrašyta abiejų giminių vartosenos atvejų.

Linksnis	*o* kamienas	*u* kamienas	*į̇o* kamienas
Vt.	*storaĩ̃ / storõj*	*sunkiaĩ̃, sunkiõj*	*pė́sčiam(e)*
Š.	–	–	–
Daugiskaita			
V.	*storì / stóros*	*suñkūs, suñkios*	*pė́sti, pė́sčios / pėstì, pė́sčios*
K.	*storų̃*	*sunkių̃*	*pė́sčių / pėsčių̃*
N.	*storíem(s), storóm(s)*	*sunkíem(s), sunkiõm(s)*	*pė́stiem(s), pė́sčiom(s) / pėstíem(s), pėsčióm(s)*
G.	*stórus / storùs, stóras / storàs*	*sunkiùs, sunkiàs*	*pė́sčius, pė́sčias*
Įn.	*storaĩ̃s, storomìs*	*sunkiaĩ̃s, sunkiomìs*	*pė́sčiais, pė́sčiom(is) / pėsčiaĩ̃s, pėsčiõm*
Vt.	*storúose*	*sunkiúose, sunkióse*	–
Š.	–	–	–

Iš sukauptos medžiagos matyti du svarbūs dalykai: 1) būdvardžių ir jų formų akcentuacijos įvairavimo atvejų šnektoje rasta palyginti nedaug (jie sudaro apie penktadalį sukauptos medžiagos); 2) skirtingų kamienų žodžiams būdingas skirtingas akcentinio variantiškumo pobūdis (*o* kamieno būdvardžių labiau įvairuoja vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko formų kirčiavimas, *u* kamieno – vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko formų akcentuacija).

Garso įrašų ir rašytinių šaltinių medžiaga rodo, kad Pùnsko šnektoje dviskiemeniai *o* kamieno būdvardžiai dažniausiai kirčiuojami pagal vieną (trečiąją arba ketvirtąją) akcentinę paradigmą, pvz.: *míelas, -à* (3), *saũsas, -à* (4) ir kt. Tik būdvardžiai *laisvas, raibas* ir *rainas* turi trečiosios ir ketvirtosios kirčiuotės gretybių, plg. *láisvas, -à* (3) / *laĩ̃svas, -à* (4), *ráibas, -à* (3) / *raĩ̃bas, -à* (4), *ráinas, -à* (3) / *raĩ̃nas, -à* (4). Gretiminio kirčiavimo varianto *laĩ̃svas* ketvirtosios kirčiuotės formos vartojamos labai retai – jų užrašyta Sankū́rų, Skárkiškių ir Taurùsiškių kaimuose, esančiuose netoli Bũ̃dviečio ir Vingrė́nų punktų gyvena-

mųjų vietovių[8]. Šis būdvardis Pùnsko šnektoje kirčiuojamas pagal trečiąją kirčiuotę (Vaina 2002: 24). Kreivėnų šnektoje galūnėje, regis, kirčiuojamos tik daugiskaitos galininko formos, plg. *láisvas, laisvùs* (Sorokaitė 1992: 121, 157). Tikėtina, kad ne visais atvejais šio žodžio susidariusi oksitoninio kirčiavimo paradigma. Gali būti, kad įvairuoja tik paskirų formų akcentuacija. Būdvardžių *raĩbas* ir *raĩnas* ketvirtosios kirčiuotės formos kaip gretiminės paliudytos tik rašytinių šaltinių (Uzdila 1963: 99; Sorokaitė 1992: 146; Vaina 2002: 24).

Šio kamieno žodžių labiau linkęs įvairuoti vienaskaitos įnagininko ir (ar) daugiskaitos galininko formų kirčiavimas, pvz.: *áukštas, -à* (3), dgs. gal. *áukštus* / *aukštùs* Snk, *drégnas, -à* (3)[9], vns. įnag. *drégnu* / *drėgnù* Kmp, Vdg, dgs. gal. *drégnus* / *drėgnùs* Prs, *gývas, -à* (3), vns. įnag. *gývu* / *gyvù* Nvk, Skr, *júodas, -à* (3), dgs. gal. *júodus* / *juodùs* Pns, Šln, Vtk, *ílgas, -à* (3), dgs. gal. *ílgus* / *ilgùs* Ožk, Skr, *ílgas* / *ilgàs* Užv, *jáunas, -à* (3), dgs. gal. *jáunus* / *jaunùs* Pns, Snk, *núogas, -à* (3), dgs. gal. *núogus* / *nuogùs* Krv, Skr, *šáltas, -à* (3), vns. įnag. *šáltu* / *šaltù* Krv, Vln, dgs. gal. *šáltus* / *šaltùs* Krs, Trs ir kt. XX a. 8–9 deš. garso įrašuose rasta ne tik dvejopai kirčiuojamų žodžių *gývas, -à* (3), *júodas, -à* (3), *kárštas, -à* (3) daugiskaitos galininko formų, plg. *gývus* / *gyvùs* Pns, *júodus* / *juodùs* Ožk, Brk, *kárštus* / *karštùs* Brk, Krv, *kárštas* / *karštàs* Pns, bet ir būdvardžio *kíetas, -à* (3) atvejų, plg. *kíetus* / *kietùs* Krv.

Tai, kad šių formų nereikėtų laikyti atsitiktinėmis, patvirtina ir kitų Pùnsko šnektos tyrėjų sukaupta medžiaga. Pavyzdžiui, 1989–1992 m. apklausti jaunesniosios kartos pateikėjai aptariamų žodžių daugiskaitos galininko formas kirčiavo tik galūnėje, pvz.: *drėgnùs, drėgnàs, gyvùs, gyvàs, ilgùs, ilgàs, kietùs, kietàs, šaltùs, šaltàs*[10]; plg. dar vidurinės ir jaunesniosios kartos kalboje rastus galūninio kirčiavimo atve-

[8] Pietvakarinėse pietų aukštaičių šnektose šis būdvardis dažniausiai kirčiuojamas pagal trečiąją kirčiuotę. Bũdviečio, Vingrėnų ir Rudaminõs apylinkėse užrašyta tik pavienių formų su cirkumfleksine šaknies priegaide.

[9] Pietų aukštaičių patarmėje šis žodis kirčiuojamas pagal trečiąją akcentinę paradigmą, pvz.: *drégnas, -à* (3) DrskŽ 71, Rdm (LKŽ II 677), Mtl, Lp, Dg, Drsk (LKŽ K), Mrc (PPŽ), Bd, Vng, Vs, Mrk.

[10] Vyresniosios ir vidurinės kartos atstovai šias formas kirčiuoja tik šaknyje (Grumadienė 1994: 102).

jus *gardžiùs, gardžiàs, saldžiùs, saldžiàs*[11] (Grumadienė 1994: 102; plg. Sorokaitė 1992: 34–35)[12]. Kreivėnų šnektoje kai kurių būdvardžių galūnėje kirčiuojamos tik moteriškosios giminės daugiskaitos galininko formos, pvz.: *plónus* ir *plonàs, skýstus* ir *skystàs, sóčius* ir *sočiàs* (Sorokaitė 1992: 145–146). Dvejopo daugiskaitos galininko kirčiavimo atvejų rasta Rakėlijos ir Dusnýčios gyvenamosiose vietovėse, priskiriamose Seinų šnektai, pvz.: *júodus* / *juodùs* Rkl, *kárštus* / *karštùs* Dsn, *plónus* / *plonùs* Dsn, Rkl ir kt.

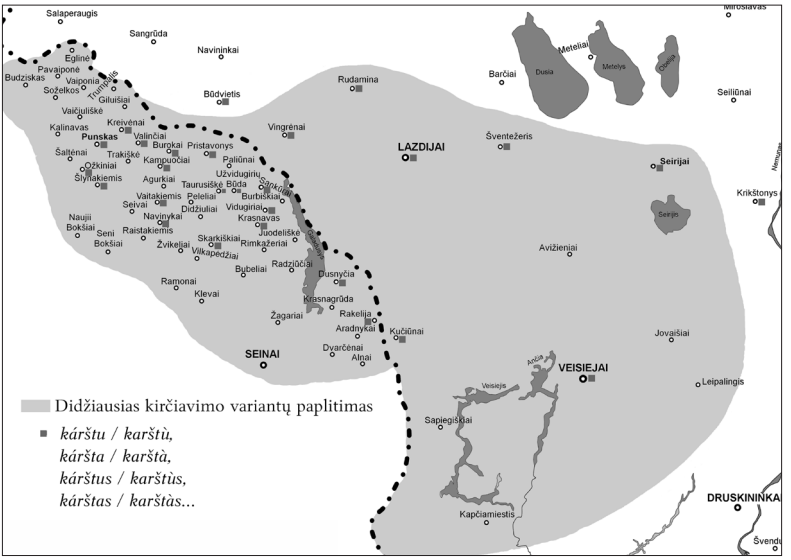
Akūtinės šaknies būdvardžių abiejų linksnių formos oksitoniškai kirčiuojamos ir pietų aukštaičių patarmės pietvakarinėse šnektose, pvz.: *su baltà* Švn, *gyvùs, gyvàs* Rdm, Vng, Lzd, *kietù, kietùs* Bd, Šlvn, *pilnùs* Vng, Kč, *skystùs* Vs, *storù, storà* Srj, *storùs* Rdm, Krkš, Lzd ir kt., ir pietinėje pietų aukštaičių ploto dalyje, pvz.: *baltù, juodù* Mrc, *kietùs* Kb ir kt. (Ragaišienė 2010: 55; plg. dar Markevičienė 1999: 32). Atlikus statistinę pietų aukštaičių plote užrašytos medžiagos analizę matyti, kad aptariamos formos labiausiai paplitusios šnektose, priskiriamose didžiausio akcentinio variantiškumo centrui, kurį sudaro palyginti nedidelis arealas abipus Lietuvos ir Lenkijos sienos – Pùnskas, Rudaminà, Seirìjai, Léipalingis, Kãpčiamiestis, Seinaĩ (žr. 2 pav.).

Jų vartojimo dažnumas šiame areale yra skirtingas. Pùnsko šnektoje abiejų linksnių galūninio kirčiavimo formų rasta daugiausia (iš viso 58). Nors aptariamos formos registruojamos visame tiriamos šnektos plote, daugiausia jų užrašyta Punsko ir artimiausių kaimų apylinkėse (žr. 2 pav.). Pietvakarinėse pietų aukštaičių šnektose – Vingrėnų, Rudaminõs, Lazdìjų, Šveñtežerio, Seirìjų, ir Kučiū̃nų – jų aptikta mažiau, t. y. 36 formos (plg. Ragaišienė 2010: 139)[13]. O pietinėje pietų aukš-

[11] Vyresniosios kartos atstovų kalboje aptariamų formų išlaikytas šakninis kirtis (Grumadienė 1994: 102).

[12] 2013–2015 m. ir XX a. 8–9 deš. garso įrašuose aptariamų linksnių formas dvejopai kirčiuoja ir vyriausiosios kartos, kurios pateikėjų kalbinta daugiausia, atstovai. Tai rodo, kad jų oksitoninis kirtis nėra būdingas kurios nors vienos kartos kalbai.

[13] Peržiūrėjus Lazū̃nų šnektos publikuotą medžiagą susidaro įspūdis, kad šioje šnektoje aptariamų linksnių galūninio kirčiavimo formos vartotos rečiau nei Pùnsko šnektoje. Tačiau neatmestina galimybė, kad dalis jų buvo tiesiog neįtrauktos į žodyną. Juolab kad XX a. 8–9 deš. tarmių faktai dar buvo vertinami bendrinės kalbos normų požiūriu (plg. Kardelytė 1975: 11; Mikalauskaitė 1975: 137–138).

2 pav. *Akūtinės šaknies u kamieno būdvardžių dvejopai kirčiuojamų vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko formų paplitimas*

taičių ploto dalyje, esančioje už didžiausio variantiškumo arealo ribos, užrašyta tik pavienių vartosenos atvejų (12 formų).

Taigi Pùnsko šnektos medžiaga galutinai patvirtina prielaidas, kad akūtinės šaknies linksniuojamųjų žodžių vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko oksitoninio kirčiavimo formos pietų aukštaičių patarmėje mažėja einant iš pietvakarių pietų kryptimi (žr. 2 pav.)[14].

[14] Iš pietvakarinės ir pietinės pietų aukštaičių ploto dalies turima daug vertingos ir patikimos medžiagos. Nemažai gimtosios tarmės pavyzdžių nuo 1996 m. užrašiusi straipsnio autorė iš Rudaminõs, Vingrė́nų, Bũdviečio, Krikštónių, Lazdìjų r., apylinkių. Minėtini Kučiū́nų (1998), Seirìjų (1999), Veisiejũ, Kãpčiamiesčio ir Šlavañtų (2004–2007), Lazdìjų r., ekspedicijų garso įrašai, Astos Leskauskaitės sudaryti *Kučiūnų krašto šnektos tekstai* (2006) ir *Marcinkonių šnektos tekstai* (2009), Astos Leskauskaitės ir straipsnio autorės 2002–2007 m. Marcinkonių, Puvõčių, Dubìčių, Kabėlių ir kt., Varėnõs r., garso įrašų pagrindu parengtas *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyno* (PPŽ) rankraštis.

Iš pateiktų pavyzdžių matyti dar vienas svarbus dalykas – oksitoniškai linkstama kirčiuoti trečiosios akcentinės paradigmos būdvardžių vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko formas[15]. Pùnsko šnektoje, kaip ir pietvakariniame pietų aukštaičių areale, dažniau galūninio kirčiavimo formos užrašomos tų žodžių, kurių šaknies pagrindą sudaro ilgieji balsiai *o, y, ė* ir poliftongai *ie, uo*. Tačiau aptariami galūninio kirčiavimo atvejai nėra dažni – dauguma jų paliudyti tik vieną arba du kartus. Pùnsko šnektoje nurodytų žodžių abiejų linksnių gana gerai išlaikytas šaknies kirtis ir kilnojamojo kirčiavimo paradigma. Pastebėtina, kad tiriamoje šnektoje, kaip ir visame pietų aukštaičių plote, daugiskaitos galininko galūninio kirčiavimo formos užrašomos dažniau nei vienaskaitos įnagininko.

Oksitoninis šių formų kirtis gali būti aiškinamas akcentiniu paradigmos išlyginimu, plg. *kárštas, karštì, karštų̃, karštíem(s), karštùs, karštaĩs, karštúosa...* (plg. Mikulėnienė 1996: 152). Bent iš dalies galūninio kirčio apibendrinimas gali būti nulemtas ir daiktavardžio, kurio derinamuoju pažyminiu eina būdvardis, akcentuacijos, pvz.: *aukštùs stulpùs, gyvà brogà, ilgùs metùs, karštù garù* ir kt. Tačiau neatmestina prielaida ir apie galimą jų kilmę iš oksitoninio kirčiavimo paradigmos (Kuzavinis, Girdenis 1997: 76–77 = Girdenis 2001: 397). Juolab kad dalis straipsnyje nagrinėjamų vardažodžių iš seno priklausė kilnojamojo kirčiavimo paradigmai, pvz.: *jáunas, -à* (plg. la. *jaũns*), *kárštas, -à* (plg. la. *karŝts*), *kíetas, -à* (plg. la. *ciêts*), *núogas, -à* (plg. la. *nuôgs*), *saldùs, -ì* (plg. la. *salĴds*) ir kt.[16]

Dvejopą būdvardžių vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko formų kirčiavimą liudija ir Mikalojaus Daukšos raštai, pvz.: *gývu, gývus / gyvù, gyvùs, pìlnu / pilnù* (Skardžius 1935: 148, 150; Kudzinowski 1977: 237, 1977a: 117)[17].

[15] Punsko šnektoje abiejų linksnių galūnėje kirčiuojamos ir kilnojamojo kirčiavimo daiktavardžių, pvz.: *grūdùs, pėdùs, stogùs, suolùs, vėžiù, žiedùs, su žmonà, žmonàs* ir kt., skaitvardžių, pvz.: *pirmù, pirmùs, vienù, vienà, vienùs, vienàs* ir kt., formos.

[16] Žr. (Fraenkel 1962: 190–191, 223, 252, 1965: 511–512, 759–760; ME II 101–102, 788, III 669).

[17] Mikalojaus Daukšos raštuose galūnėje kirčiuojamas akūtinės šaknies vardažodžių vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko formas Pranas Skardžius

Bent dalis nagrinėjamų galūninio kirčiavimo atvejų gali būti gana seni (Kazlauskas 1968: 35–36; plg. dar Markevičienė 1999: 32; Mikulėnienė 2005: 166), juolab kad daugiausia jų rasta paribio – Gervėčių, Lazūnų, Pùnsko ir Zíetelos – šnektose, kuriose išsaugota nemažai archajiškų kalbos ypatybių (Ragaišienė 2010: 54–55). Kai kuriais atvejais šakninis kirtis gali būti apibendrintas naujai. Šią prielaidą iš dalies remia dabartinė lietuvių tarmių kilmės teorija, pagal kurią kalbos ypatybių pokyčiai ėjo iš šiaurės pietų kryptimi (Zinkevičius 2006: 30).

Pùnsko šnektoje rasta pora dviskiemenių *u* kamieno būdvardžių akcentinių paradigmų įvairavimo atvejų, pvz.: *brangùs, - ì* (3) / *brángus, -i* (1), *lygùs, -ì* (3) / *lýgus, - i* (1)[18]. Taip pat aptikta keletas vyriškosios giminės būdvardžių, kurių dvejopai kirčiuojamos vienaskaitos vardininko formos, pvz.: *sotùs* Nvk, Krv, Vln / *sótus* Pns, Agr, *sunkùs* Pns, Kmp, Ožk, Vln, Prs, Vtk, Krs / *suñkus* Krv, Pns, *tamsùs* Vtk, Krv, brk / *támsus* Snk, *tankùs* Nvk, Kmp, Vln, Užv, Krs / *tánkus* Agr, Ožk, Trs, *tykùs* Ožk, Šln, Brk, Pns / *tỹkus* Užv, Krv, Brk ir kt. Kiti šių vardažodžių linksniai akcentinių gretybių, regis, neturi. Iš surinktos medžiagos matyti, kad šių žodžių linkstama apibendrinti galūninį kirtį (analogiška vartosena būdinga ir gretimoms pietų aukštaičių šnektoms). Pùnsko šnektoje dažniau užrašomos tik būdvardžio *brángus, -i* baritoninio kirčiavimo formos (jos sudaro apie ketvirtadalį sukauptų duomenų). Kitų vardažodžių rasta tik pavienių šakninio kirčiavimo atvejų[19]. Pavyzdžiui, gana dažnai var-

(1935: 30 t. t.) laikė paprastomis korektūros klaidomis. Šios formos, pasak Prano Skardžiaus (1935: 40), gali būti „ir vilniečio korektoriaus padaras“. Danguolės Mikulėnienės (2005: 161) nuomone, dvejopo kirčiavimo variantų galėjo būti ir paties Mikalojaus Daukšos gimtojoje vakarų („vidurio“) aukštaičių tarmėje.

[18] Kirčiavimo gretybių *u* kamieno būdvardžiai turi ir kitose paribio šnektose. Pavyzdžiui, Dievėniškių šnektoje, turinčioje rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių patarmėms būdingų kalbinių ypatybių, aptariami vardažodžiai dažnai kirčiuojami dvejopai – pagal pastovaus ir galūninio kirčiavimo paradigmas, pvz.: *sunkùs, -ì* (4) / *suñkus, -ì* (2), *tamsùs, -ì* (4) / *támsus, -i* (1) DvŽ II 309, 383. Pietvakarinėse ir pietinėse pietų aukštaičių šnektose tokių vartosenos atvejų užrašoma mažiau.

[19] Šios formos dažniau vartojamos vakarų aukštaičių (Senkus 1960: 142–143 = 2006: 234; Grinaveckienė 1964: 183; Sakalauskienė 2013: 26) ir rytų aukštaičių vilniškių (Kardelytė 1961: 164, 1975: 11; Urbanavičienė 2010: 324–352; Kardelis

tojamo žodžio *sunkus* šaknyje kirčiuojama forma *suñkus* kelis kartus paliudyta tik XX a. 8–9 deš. garso įrašų. 2013–2015 m. įrašuose jis kirčiuojamas galūnėje, dvejopą kirtį išlaikiusios tik negimininės formos, pvz., *sunkù* / *suñku*[20], plg. dar šaknyje kirčiuojamą prieveiksmį *suñkiai*. Iš nagrinėjamų būdvardžių negimininės formos analogiškai, regis, kirčiuojamos ir žodžio *brangus*, plg. *brangù* / *brángu*[21]. Kai kurių būdvardžių negimininių formų senoji kirčio vieta ir priegaidė iki šiol išlaikyta visame pietų aukštaičių plote, pvz.: *támsu, suñku, švíẽsu, tỹku* ir kt. (Zinkevičius 1966: 268; Aleksaitė 1985: 82; Mikulėnienė 1996: 150–151; Leskauskaitė 2009: 41; Karaciejūtė 2013: 157, 160)[22].

Lingvistinėje literatūroje *u* kamieno būdvardžių šakninis kirtis laikomas senovinio kirčiavimo liekana (Būga 1961: 74; Grinaveckienė 1964: 183). Neatmestina galimybė, kad straipsnyje nagrinėjamų žodžių baritoninis kirtis yra paveldėtas iš seno[23]. Būdvardžiai *brángus, lýgus, suñkus* ir *tánkus* šaknyje kirčiuojami Mikalojaus Daukšos raštuose (Skardžius 1935: 140–144; Kudzinowski 1977: 112, 416; 1977a: 259, 305). Tikėtina, kad žodžių *brañgus* ir *suñkus* baritoninį kirtį liudija ir 1737 m. anoniminė lietuvių gramatika (UlL 1981: 72)[24]. Būdvardžių *lýgus, -i* ir *tánkus, -i* pastovaus kirčiavimo paradigma nurodyta ir F. Kuršaičio žodyne (Kurschat 1883: 55, 448).

2010: 22) patarmėse. Pietų aukštaičių plote jos aptinkamos rečiau. Pavyzdžiui, *Druskininkų tarmės žodyne* šaknyje kirčiuojamų vienaskaitos vardininko formų rasta vos keletas, pvz.: *skaũdus, smùlkus, támsus, tỹkus* ir kt. (DrskŽ 328, 339, 395, 408).

20 Negimininių formų šakninis kirčiavimas laikomas senesniu, nors jis ir yra retesnis (Senkus 1960: 142 = 2006: 234). Manoma, kad būdvardžių negimininės formos apskritai galėjusios būti baritoninės neatsižvelgiant į kitų formų kirčio vietą (Hirt 1929: 284).

21 Kitų straipsnyje nagrinėjamų būdvardžių negimininės formos vartojamos labai retai, todėl nėra galimybių įvertinti jų akcentuacijos polinkių.

22 Jos vartojamos ir kitose aukštaičių patarmėse (Senkus 1960: 143 = 2006: 235; Kardelis 2006: 21; 2010: 22; Sakalauskienė 2013: 26).

23 Mikalojaus Daukšos raštuose daugiau nei du trečdaliai pateiktų *u* kamieno būdvardžių kirčiuojami kaip baritonai (Skardžius 1935: 140–144).

24 Kazimieras Eigminas (1981: 47–48) šiuos atvejus aiškino kaip autoriaus tarmės sąlyginį kirčio atitraukimą. Mikalojaus Daukšos raštų variantas *suñkus* greičiau rodytų pastarojo baritonezę negu atitrauktą kirtį (Lazauskaitė 1998: 65).

Pastovaus kirčiavimo formų nykimą galėjo lemti įvairios priežastys. Baritoninių cirkumfleksinės ar trumpos šaknies moteriškosios giminės formų, pvz., *suñki,* išnykimas visų pirma sietas su Sosiūro ir Fortunatovo dėsniu (Būga 1961: 76; plg. dar Skardžius 1935: 155). Galūninio *u* kamieno būdvardžių kirčiavimo įsigalėjimas aiškintas ir *ā* kamieno daiktavardinių abstraktų poveikiu, pvz.: *daigà : daigùs, drovà : drovùs, taikà : taikùs* ir pan. (Stang 1966: 149). Iš senojo *o* kamieno kilusių *u* kamieno būdvardžių oksitoninį kirtį galėjo lemti ir bendrašakniai daiktavardžiai, kuriems būdvardžiai buvo priešinami ne tik savo kamiengaliu, bet ir kirčio vieta (Vanags 1990: 79–80). Manoma, kad buvę nepatogu vartoti to paties kamieno ir kirčio daiktavardžius, pvz., *ū́mas, -à* „nesudžiūvęs, dar žalias; staigus, netikėtas“ ir plg. *ū́mas* „negeras kvapas, smarvė“ ir pan. (Skardžius 1943: 34, 59).

Tikėtina, kad dviskiemenių *u* kamieno būdvardžių kirčiavimą veikė ne viena kuri iš nurodytų priežasčių, o visas veiksnių kompleksas. Nemažą poveikį aptariamų žodžių akcentuacijos raidai, ko gero, turėjo ir pačios pietų aukštaičių patarmės vardažodžių kirčiavimo sistema. Jai, kaip žinoma, būdingas polinkis į oksitonezę (Ragaišienė 2010: 139). Iš 2013–2015 m. garso įrašų sukauptos medžiagos matyti, kad Pùnsko šnektoje įsigalėjęs galūninio kirčiavimo modelis – linksniuojamųjų žodžių, galima sakyti, apibendrinta oksitoninio kirčiavimo paradigma.

DAUGIASKIEMENIŲ BŪDVARDŽIŲ KIRČIAVIMO POLINKIAI

Pùnsko šnektoje labiau įvairuoja daugiaskiemenių būdvardžių kirčiavimas. Tačiau kai kurių žodžių akcentuacijos analizė yra gana problemiška. Pirmiausia todėl, kad nemažai vardažodžių garso įrašų paliudyti tik kartą ar du. Rašytiniuose šaltiniuose jie taip pat aptinkami retai. Dėl šios priežasties ne visada pakanka duomenų jų kirčiavimo polinkiams įvertinti[25]. Be to, pasitaiko atvejų, kai neaiškus pamatinio

[25] Tarminio akcentinio varianto kirčiuotė turi būti nustatoma ne pagal vieną kurią formą, o pagal visą žodžio paradigmą arba bent pagal daugumos formų kirtį ir kamieno priegaidę (Ragaišienė 2010: 138). Iš tikrųjų tarmių tyrėjai ir žodynų rengėjai ne visada turi pakankamai duomenų žodžio kirčiuotei nustatyti. Dаž-

žodžio akcentinis statusas (pavyzdžiui, vardažodžio, su kuriuo sietinas vedinys, kirčiuotė). Iš to, kas pasakyta, akivaizdu, kad kartais nėra galimybių įvertinti paskirų daugiaskiemenių būdvardžių akcentuacijos. Tačiau sukaupta pakankamai medžiagos bendrosioms šių vardažodžių kirčiavimo tendencijoms aptarti.

Priesagų vedinių kirčiavimas. Pùnsko šnektoje, kaip ir kitur pietų aukštaičių plote, gausu vedinių su dariomis priesagomis *-inis, -ė, -ingas, -a, -iškas, -a, -uotas, -a* ir kt. Daugiausia užrašyta priesagos *-inis, -ė* būdvardžių (jie sudaro apie 40 proc. daugiaskiemenių žodžių). Kitų priesagų, pavyzdžiui, *-ėtas, -a, -ingas, -a, -iškas, -a, -uotas, -a* ir kt., vedinių rasta mažiau. Priesaginių būdvardžių kirčiavimo polinkiai iš esmės nesiskiria nuo kitų pietų aukštaičių. Tiriamoje šnektoje vienų priesagų vediniai turi kirčiavimo variantų, pavyzdžiui, dvejopai kirčiuojami priesagų *-ingas, -a* ir *-okas, -a* vardažodžiai, pvz.: *ožkingà* (3) /*ožkìnga* (1), *riebókas, -à* (3) / *riebókas, -a* (1) ir kt. Kitų priesaginių būdvardžių, grindžiamų tos pačios akcentinės galios pamatiniais žodžiais, skiriasi kirčio vieta ir kirčiuotė. Pirmiausia tai pasakytina apie priesagos *-inis, -ė* vardažodžius, pvz.: *balìnis, -ė* (: *balà* 2)[26] / *vìštinis, -ė* (: *vištà* 2) ir kt. Trečių priesagų vediniai kirčiuojami pastoviai, pavyzdžiui, priesagos *-iškas, -a* žodžiai yra perėmę pamatinių žodžių vienaskaitos galininko (ar kurio kito jį atitinkančio linksnio) kirtį ir priegaidę, pvz.: *bróliškas, -a* (: *brólis, brólį), draũgiškas, -a* (: *draũgas, draũgą*), *taũtiškas, -a* (: *tautà, taũtą*) ir kt.

Straipsnyje aptariami tik tie priesagų vediniai, kuriems būdingas akcentuacijos varijavimas – akcentinių paradigmų variantiškumas, žodžio formų kirčio vietos ar priegaidės kaita ir pan. (žr. 2 lentelę).

niausiai susiduriama su dviem problemomis: 1) užrašytos formos (pavyzdžiui, *o* kamieno vienaskaitos vardininko ar kilmininko) nerodo žodžio akcentinės paradigmos; 2) iš turimų vartosenos pavyzdžių neaišku, ar susiformavusi visa žodžio paradigma, ar įvairuoja tik paskirų formų kirčio vieta (plačiau žr. Ragaišienė 2014: 197–206).

[26] Daiktavardis *balà* Pùnsko šnektoje vartojamas labai dažnai. Iš sukauptų duomenų matyti, kad šis žodis kirčiuojamas tik pagal antrąją kirčiuotę. Formų, galinčių liudyti galūninio kirčiavimo paradigmą, neužrašyta.

2 lentelė. Daugiaskiemenių būdvardžių vienaskaitos ir daugiskaitos paradigmos[27]

Linksnis	*o* kamienas	*ią̃o* kamienas
Vienaskaita		
V.	*raudónas, raudóna* (1) / *raudónas, raudonà* (3)	*bulvìnis, bulvìnė* (2) / *bùlvinis, bùlvinė* (1)
K.	*raudóno, raudónos* / *raudóno, raudonõs*	*bulvìnio, bulvìnės* / *bùlvinio, bùlvinės*
N.	*raudónam, raudónai* / *raudonám, raudónai*	*bulvìniam, bulvìnei* / *bùlviniam, bùlvinei*
G.	*raudóną*	*bulvìnį, bulvìnę* / *bùlvinį, bùlvinę*
Įn.	*raudónu* / *raudonù, raudóna*	*bulviniù, bulvinè* / *bùlviniu, bùlvine*
Vt.	*raudonaĩ̃, raudonõj*	*bulvìniam, bulvìnėj* / *bùlviniam, bùlvinėj*
Š.	-	-
Daugiskaita		
V.	*raudóni, raudónos* / *raudonì, raudónos*	*bulvìniai, bulvìnės* / *bùlviniai, bùlvinės*
K.	*raudónų* / *raudonų̃*	*bulvìnių* / *bùlvinių*
N.	*raudóniem(s), raudónom(s)* / *raudoníem(s), raudonóm(s)*	*bulvìniam(s), bulvìnėm(s)* / *bùlviniam(s), bùlvinėm(s)*
G.	*raudónus* / *raudonùs, raudónas* / *raudonàs*	*bulviniùs, bulvinės* / *bùlvinius, bùlvines*
Įn.	*raudónais, raudónom* / *raudonaĩ̃s, raudonõm*	*bulvìniais, bulvìnėm* / *bùlviniais, bùlvinėm*
Vt.	*raudonúose*	*bulvìniuose* / *bùlviniuose, bùlvinėse*
Š.	-	-

Straipsnyje atskirai nenagrinėjami tie priesaginiai būdvardžiai, kurių akcentuacijai įtakos neturi pamatinių žodžių akcentinė galia, nes jie yra apibendrinę tam tikrą kirčiavimo modelį. Pavyzdžiui, išsamiau negvildenami priesagų *-ėtas, -a* ar *-otas, -a, -uotas, -a* būdvardžiai. Jie Pùnsko šnektoje kirčiuojami tik priesagoje pagal pastovaus

[27] Sutampančios vyriškosios ir moteriškosios giminės formos atskirai nenurodomos.

kirčiavimo paradigmą, pvz.: *dulkėtas, -a, seilėtas, -a*[28], *žolėtas, -a; ašarótas, -a, darganótas, -a, traiškanótas, -a; akmenúotas, -a, kalnúotas, -a, lapúotas, -a, spalvúotas, -a* ir kt. (žr. Uzdila 1963: 92–93). Aptariamų vardažodžių priesagos kirčio apibendrinimas gali būti nulemtas įvairių veiksnių. Nemažą poveikį galėjo turėti lenkų kalba, kuriai būdingas pastovus kirtis priešpaskutiniame skiemenyje. Šią prielaidą remia pietvakarinių pietų aukštaičių šnektų, kurios nepatyrusios tokios lenkų kalbos įtakos kaip tiriama šnekta, medžiaga. Jose nagrinėjami būdvardžiai kirčiuojami dvejopai – šaknyje ir priesagoje, pvz.: *saulėtas, -a* (1) / *sáulėtas, -a* (1) Bd, Rdm, Lzd, *kalnúotas, -a* (1) / *kálnuotas, -a* (1) Srj, Švn ir kt.[29]

Iš daugiaskiemenių būdvardžių vartojimo dažnumu išsiskiria priesagos *-onas, -a* vediniai *geltonas ir raudonas*, kurių randama beveik kiekvieno pateikėjo kalboje. Šios priesagos žodžiai Pùnsko šnektoje, kaip ir visame pietų aukštaičių plote, kirčiuojami pagal pastovaus ir kilnojamojo kirčiavimo paradigmas, pvz.: *geltónas, -a* / *geltónas, -à, raudónas, -a* / *raudónas, -à,* plg. dar dvejopai kirčiuojamus prieveiksmius *geltónai* / *geltonaĩ, raudónai* / *raudonaĩ*. Šių žodžių užrašyta ir po kelias galūnėje kirčiuojamas vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko formas, pvz.: *geltonù* Krv, *geltonùs* Pns, Trs, *raudonù* Šln, *raudonùs* Skr, Nvk. Abu būdvardžiai pateikėjų dažniausiai kirčiuojami ne pramaišiui, o pagal vieną kurią akcentinę paradigmą. Dvejopo kirčiavimo atvejų daugiau rasta Dusnýčios ir Rakėlijos kaimuose, esančiuose arčiausiai Kučiū̃nų punkto gyvenamųjų vietovių, kuriose gausu tokios akcentuacijos pavyzdžių net to paties pateikėjo kalboje (plg. Leskauskaitė 2006: 186, 231 ir kt.). Pùnsko ir gretimų kaimų garso įrašuose dažniau aptinkama pirmąją kirčiuotę liudijančių formų. XX a. 8–9 deš. garso įrašuose aptariami būdvardžiai kirčiuojami dvejopai, t. y. pastovaus ir

[28] Tik būdvardžio *seilėtas* rašytinių šaltinių paliudyta forma *séilėtas, -a* (Sorokaitė 1992: 155).

[29] Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve saugomame 1953 m. Elzbietos Mikalauskaitės parengtame Vingrėnų šnektos apraše šių priesagų vediniai taip pat kirčiuojami dvejopai, pvz.: *káulėtas, -a, žolėtas, -a; kálnuotas, -a, langúotas, -a* ir kt.

kilnojamojo kirčiavimo formų rasta apylygiai[30]. Rašytiniuose šaltiniuose šių žodžių dažniausiai nurodoma trečioji kirčiuotė (Uzdila 1963: 97–98; Sorokaitė 1992: 120; Burdinaitė 1994: 86).

Spalvą reiškiantis priesagos *-ynas* vedinys *mélynas* Pùnsko šnektoje užrašomas gana retai. Šis vardažodis taip pat turi pirmosios ir trečiosios kirčiuotės gretybių, plg. *mélynas, -a* / *mélynas, -à*. Tačiau dėl medžiagos stokos nėra galimybių nustatyti, kuris iš šių variantų yra pagrindinis. Rašytinių šaltinių paliudyta tik kilnojamojo kirčiavimo paradigma (Sorokaitė 1992: 155).

Pùnsko šnektoje įvairiai kirčiuojami ir priesagos *-ingas, -a* būdvardžiai. Apibendrinus sukauptą medžiagą matyti, kad tiriamoje šnektoje šių vardažodžių gali įvairuoti akcentinės paradigmos, pvz., *paršingà* (3) / *paršìnga* (1) ir kt., arba kirčio vieta, pvz., *miltìngas, -a* (1) / *mìltingas, -a* (1) ir kt.

Pirmosios kirčiuotės būdvardžių, besiskiriančių tik kirčio vieta, Pùnsko šnektoje rasta vos keli, pvz.: *líetingas, -a* (1) / *lietìngas, -a*, *píeningas, -a* (1) / *pienìngas, -a* (1) ir kt. Dažniausiai šie vediniai kirčiuojami priesagoje, pvz.: *dainìngas, -a* (1), *derlìngas, -a* (1), *kerštìngas, -a* (1), *laimìngas, -a* (1), *protìngas, -a* (1), *reikalìngas, -a* (1) ir kt. Analogiškai jie kirčiuojami ir gretimose pietvakarinių pietų aukštaičių šnektose, plg. *laimìngas, -a* (1), *protìngas, -a* (1), bet *lietìngas, -a* (1) / *líetingas, -a* (1) Rdm, Vng. Kamieno kirčio vietos įvairavimas gali būti nulemtas įvairių priežasčių. Tikėtina, kad kai kuriais atvejais jis gali būti paveldėtas iš seno, t. y. susiformavęs dar prieš Sosiūro-Fortunatovo dėsnį, kai vediniai išlaikydavo pamatinių žodžių kirčiavimo paradigmą, plg. *mìltai* → *mìltingas, -a* ir kt. (plg. Girdenis 1972: 70 = 2000: 262–263). Iš sukauptos medžiagos matyti, kad šaknyje dažniau kirčiuojami vediniai, kurių pamatiniai žodžiai priklauso baritoninio kirčiavimo paradigmai, pvz.: *báimė* → *báimingas, -a, súltys* → *súltingas, -a*[31], *mìltai* → *mìltingas, -a*, *píenas* → *píeningas, -a* ir kt. Dvejopas kirtis gali būti nulemtas ir kirčiavimo analogijos, plg. *mẽsinis, -ė* /

[30] Rašytiniuose šaltiniuose aptariamų būdvardžių tik kilnojamojo kirčiavimo paradigma (Uzdila 1963: 97–98; Sorokaitė 1992: 155, 157).

[31] Garso įrašuose rasta tik šaknyje kirčiuojamų formų. Rašytiniai šaltiniai liudija ir priesaginį kirtį *sultíngas, -a* (Uzdila 1963: 93; Sorokaitė 1992: 155).

mėsìnis, -ė ir *mẽsingas, -a* / *mėsìngas, -a*. Pastebėtina, kad šaknyje labiau linkstama kirčiuoti būdvardžius, reiškiančius ypatybę pagal gausumą to, kas pasakyta pamatiniu žodžiu, pvz., *líetingas óras* (su ilgais, gausiais lietumis) ir kt.

Pagal pastovaus ir kilnojamojo kirčiavimo paradigmas Pùnsko šnektoje kirčiuojami vediniai, įvardijantys jauniklius vesiančias, turėsiančias pateles, pvz., *paršingà* (3) / *paršìnga* (1) Pns (LKŽ XVIII 868) ir kt. Dauguma dvejopai kirčiuojamų būdvardžių, grindžiami antrosios kirčiuotės daiktavardžiais, pvz.: *kumẽlė* (2) → *kumelingà* (3) / *kumelìnga* (1); *veršis* (2) → *veršingà* (3) / *veršìnga* (1) ir kt., išskyrus *éras* (3) → *ėringà* (3) / *ėrìnga* (1), *ožkà* (3) → *ožkingà* (3) / *ožkìnga* (1). Pùnsko šnektoje nagrinėjamų vedinių vyrauja kilnojamojo kirčiavimo formos (jos sudaro apie 73 proc. užrašytų atvejų). Pietvakarinėse pietų aukštaičių šnektose aptariami būdvardžiai kirčiuojami pagal trečiąją kirčiuotę (Leskauskaitė 2006: 54), plg. *paršingà* (3) Lp, Sn (LKŽ IX 432), Rdm, Vng, Lzd, Srj, *veršingà* (3) Lp, Srj (LKŽ XVIII 868), Bd, Rdm, Vng, Kč ir kt. Pùnsko šnektoje kilnojamąjį kirtį, regis, apibendrinęs tik būdvardis *telingà*[32]. Pastovaus kirčiavimo formų išlaikymas Pùnsko šnektoje pirmiausia sietinas su vietinių gyventojų – bilingvių ir polilingvių – polinkiu išlyginti linksniuojamųjų žodžių paradigmą slavų kalbų pavyzdžiu, t. y. laipsnišku perėjimu prie dviejų kirčiavimo tipų – pastovaus ir galūninio – modelio (plg. Urbanavičienė 2006: 221; 2010: 177–178; Ragaišienė 2010: 53 ir kt.).

Dvejopai – pagal pastovaus ir kilnojamojo kirčiavimo paradigmas – Pùnsko šnektoje kirčiuojami ir priesagos *-okas, -a* būdvardžiai, pvz.: *gerókas, -à* (3) / *gerókas, -a* (1), *smarkókas, -à* (3) / *smarkókas, -a* (1), *tolókas, -à* (3) / *tolókas, -a* (1) ir kt. Visiškai tikėtina, kad ilgainiui įsigalės šių vardažodžių kilnojamasis kirtis. Tai rodo du dalykai: 1) akcentinių gretybių turinčių žodžių pagrindinis variantas yra trečiosios kirčiuotės; 2) kai kurių plačiai paplitusių būdvardžių užrašomos tik kilnojamojo kirčiavimo formos, pvz.: *mažókas, -à* (3), *trumpókas, -à* (3) ir kt. (plg. Uzdila 1963: 94). Beje, iš aptariamų vardažodžių pa-

[32] Punsko šnektoje jauniklį turėsiančiai karvei pavadinti dažniau vartojamas būdvardis *veršinga*. Žodis *telinga* užrašomas palyginti retai.

daryti prieveiksmiai dažniausiai kirtį turi žodžio gale, pvz.: *gerokaĩ, smarkokaĩ, tolokaĩ* ir kt. Gretimose pietvakarinių pietų aukštaičių šnektose nagrinėjami būdvardžiai, galima sakyti, jau apibendrinę kilnojamojo kirčiavimo paradigmą (plg. Leskauskaitė 2006: 54). Čia pastovaus kirčiavimo formos aptinkamos labai retai. Pavyzdžiui, Vingrėnų ir Rudaminõs šnektose rasta tik paskirų vartosenos atvejų.

Apibendrinus sukauptą medžiagą matyti, kad Pùnsko šnektoje priesagos *-okas, -a* būdvardžių esama tam tikrų vyriškosios ir moteriškosios giminės formų akcentuacijos skirtumų. Vyriškosios giminės būdvardžių rasta morfologinių, tiksliau, žodžių kaitybos variantų[33]. Šių vedinių gali įvairuoti kai kurios to paties žodžio paradigmos formos, pvz.: *ankstókas* / *ankstokùs, smarkókas* / *smarkokùs* ir kt. Nors rasta tik vienaskaitos vardininko *o* ir *u* kamienų gretybių, neatmestina galimybė, kad šių kamienų gali būti vartojamos ir kitų linksnių formos.

Dvejopai – priesagoje ir galūnėje – dažniau nei kitų linksnių kirčiuojamos moteriškosios giminės vienaskaitos vardininko formos, pvz.: *gerokà* / *geróka, lengvokà* / *lengvóka, storokà* / *storóka, šaltokà* / *šaltóka* ir kt. Neabejotina, kad šių formų akcentuacijos polinkiai tiesiogiai sietini su dviejų kirčiavimo tipų – koloninio ir galūninio – modeliu. Juolab kad Pùnsko šnektoje *ā* ir *į̄ā* kamienų daiktavardžių šis akcentinis modelis jau susiformavęs, pvz.: *bažnýčia* / *bažnyčià, koplýčia* / *koplyčià, mokýkla* / *mokyklà, saugýkla* / *saugyklà* ir kt.[34] Taigi iš turimos medžiagos matyti, kad tiriamoje šnektoje triskiemenių *ā* ir *į̄ā* kamienų vardažodžių moteriškosios giminės formas linkstama kirčiuoti pagal tą patį modelį. Tai iš dalies paaiškina, kodėl Pùnsko šnektoje nagrinėjamų būdvardžių moteriškosios giminės formų dvejopas kirtis geriau išlaikytas nei kitose pietų aukštaičių šnektose.

[33] Lingvistinėje literatūroje dėl kamienų tarpusavio sąveikos atsiradę variantai laikomi morfologiniais. Jie esti dvejopi: 1) žodžių įforminimo ir 2) žodžių kaitybos variantai (plačiau žr. Miliūnaitė 2009: 172).

[34] Pietų aukštaičių, rytų aukštaičių vilniškių ir kt. šnektose pastebima tendencija naujesnio sluoksnio slavizmus bei naujai į tarmę atėjusius žodžius kirčiuoti pastoviai, pvz.: *mokýkla, vãlanda* (Kardelis 2006: 21; Leskauskaitė 2006: 39).

Garsiniuose ir rašytiniuose šaltiniuose priesagos *-inis, -ė* būdvardžių rasta apie du šimtus, pvz.: *bažnýčinis, -ė* (1)[35], *kasdienìnis, -ė* (2), *pirmagalìnis, -ė* (2), *prõtinis, -ė* (1) ir kt. Dalis šių vardažodžių į šnektą atėję neseniai, pvz.: *centrìnis, -ė* (2), *civìlinis, -ė* (1), *statýbinis, -ė* (1), *tarptautìnis, -ė* (2) ir kt.

Dauguma (apie 93 proc.) straipsnyje nagrinėjamų priesagos *-inis, -ė* būdvardžių padaryti iš daiktavardžių, pvz.: *milìnis, -ė* (2), *pagrindìnis, -ė* (2), *valstýbinis, -ė* (1) ir kt. Rasta tik keletas vedinių, padarytų iš veiksmažodžių, t. y. neveikiamųjų būtojo laiko dalyvių, pvz.: *giñtinis, -ė* (1), *kastìnis, -ė* (2), *mergáutinis, -ė* (1), *pirktìnis, -ė* (2) ir kt., būdvardžių, pvz.: *baisìnis, -ė* (2)*, baisulìnis, -ė* (2)[36], *privalìnis, -ė* (2), prieveiksmių, pvz.: *apliñkinis, -ė* (1), *nuolatìnis, -ė* (2), ar iš prielinksninių konstrukcijų, pvz.: *pókarinis, -ė* (1), *pomirtìnis, -ė* (2) ir kt.

Atlikus sukauptos medžiagos analizę nustatyta, kad daugiau kaip pusė, t. y. 57,5 proc., priesagos *-inis, -ė* vedinių kirčiuojami pagal antrąją kirčiuotę, pvz.: *miežìnis, -ė, milìnis, -ė* ir kt. (daugiau pavyzdžių žr. 3 lentelėje). Daugiau kaip trečdalis, t. y. 37,4 proc., priklauso pirmajai akcentinei paradigmai, pvz.: *kaimýninis, -ė, síeninis, -ė* ir kt. (daugiau pavyzdžių žr. 3 lentelėje). Užrašyta tik keletas (jie sudaro 4,1 proc.) būdvardžių, turinčių pirmosios ir antrosios kirčiuotės variantų, pvz., *pradìnis, -ė* (2) / *prãdinis, -ė* (1) ir kt. (daugiau pavyzdžių žr. 3 lentelėje). Aptariamų vardažodžių kirčiavimas Pùnsko šnektoje iš esmės nesiskiria nuo jų akcentuacijos pietvakarinių ir pietinių pietų aukštaičių arealuose. Pavyzdžiui, pietinių pietų aukštaičių plote kiek daugiau nei Pùnsko šnektoje rasta antrosios kirčiuotės žodžių, pagal pirmąją akcentinę paradigmą jų linkstama kirčiuoti beveik trečdalį, dvejopai kirčiuojami taip pat tik keli vediniai, t. y. atitinkamai aptariami atvejai sudaro 62,4 proc., 31,2 proc. ir 6,4 proc. (plačiau žr. Lazauskaitė-Ragaišienė 2008: 96–97)[37]. Panašūs nagrinėjamų būdvardžių akcentuacijos polinkiai būdingi ir pietvakariniams pietų aukštaičiams – Bũdviečio,

[35] Pamatinis daiktavardis *bažnyčia* Punsko šnektoje turi pirmosios ir antrosios kirčiuotės gretybių, plg. *bažnýčia* (1) / *bažnyčià* (2).

[36] Pateikėjai linkę pramaišiui vartoti būdvardžius *baisulìnis, -ė* (2) ir *baisùlis, -ė* (2).

[37] Nagrinėjamos medžiagos imtis beveik tokia pati – apie pusantro šimto vedinių.

Rudaminõs ir Vingrė́nų šnektose beveik du trečdaliai (apie 61 proc.) žodžių yra antrosios kirčiuotės.

3 lentelė. *Priesagos -inis, -ė būdvardžių kirčiavimo polinkiai*[38]

Pamatinio žodžio kirčiuotė[39]	Pirmosios kirčiuotės vediniai	Antrosios kirčiuotės vediniai	Pirmosios ir antrosios kirčiuočių variantų turintys vediniai
(1)	*dū́minis, -ė, ìltinis, -ė, kálninis, -ė, káilinis, -ė, káulinis, -ė, krū́minis, -ė, málkinis, -ė, mergáutinis, -ė,mólinis, -ė, mū́rinis, -ė, píeninis, -ė, príekinis, -ė, valstýbinis, -ė, vė́jinis, -ė, žvìrblinis, -ė…*	*kelnìnis, -ė, liepìnis, -ė, motinìnis, -ė, miltìnis, -ė, pagelbìnis, -ė, pavasarìnis, -ė, vasarìnis, -ė, vyšnìnis, -ė, užpakalìnis, -ė…*	*bulvìnis, -ė / bùlvinis, -ė, pasáulinis, -ė / pasaulìnis, -ė*
(2)	*cùkrinis, -ė, gìpsinis, -ė, lìtrinis, -ė, mẽtinis, -ė, medžiõklinis, -ė, prõtinis, -ė, rañkinis, -ė, šliũbinis, -ė, vaĩsinis, -ė, veĩslinis, -ė, vìštinis, -ė…*	*alksnìnis, -ė, eglìnis, -ė, balìnis, -ė, barštìnis, -ė, drobìnis, -ė, gegužìnis, -ė, kanapìnis, -ė, lajìnis, -ė, litrìnis, -ė, medìnis, -ė, plautìnis, -ė…*	*lãpinis, -ė / lapìnis, -ė*
(3)	*grū́dinis, -ė, rýtinis, -ė, ùrvinis, -ė…*	*arklìnis, -ė, auksìnis, -ė, avižìnis, -ė, ąžuolìnis, -ė, beržìnis, -ė, ežerìnis, -ė, geležìnis, -ė, krėslìnis, -ė, lašininìnis, -ė, marškinìnis, -ė, medžiagìnis, -ė, pagrindìnis, -ė, pastargalìnis, -ė, pirmagalìnis, -ė, pinigìnis, -ė, rudenìnis, -ė, šiaudìnis, -ė, vandenìnis, -ė, vidurìnis, -ė, žibalìnis, -ė…*	

[38] Į lentelę įtraukti Pùnsko šnektoje dažniausiai vartojami priesagos *-inis, -ė* vediniai. Joje nenurodyti tie būdvardžiai, kurių pamatiniai žodžiai nagrinėjamoje šnektoje turi kirčiavimo gretybių.

[39] Vediniai suskirstyti pagal Pùnsko šnektai būdingą pamatinio žodžio kirčiuotę.

Pamatinio žodžio kirčiuotė[39]	Pirmosios kirčiuotės vediniai	Antrosios kirčiuotės vediniai	Pirmosios ir antrosios kirčiuočių variantų turintys vediniai
(4)	*buĩtinis, -ė, diẽninis, -ė, kãrinis, -ė, kõvinis, -ė, rìbinis, -ė, rũdinis, -ė, skiẽdrinis, -ė, taũtinis, -ė, viẽtinis, -ė, žą̃sinis, -ė, žõlinis, -ė…*	*baisìnis, -ė, galìnis, -ė, gumìnis, -ė, kvajìnis, -ė, kvietìnis, -ė, mielìnis, -ė, naktìnis, -ė, namìnis, -ė, rugìnis, -ė, lentìnis, -ė, linìnis, -ė, skardìnis, -ė, sparnìnis, -ė, stalìnis, -ė, stiklìnis, -ė, šilkìnis, -ė, vaškìnis, -ė, žiemìnis, -ė…*	*mẽsinis, -ė / mėsìnis, -ė*

Iš lentelėje pateiktos medžiagos matyti, kad dauguma būdvardžių, kurių pamatiniai žodžiai Pùnsko šnektoje esti trečiosios kirčiuotės, kirčiuojami pagal antrąją akcentinę paradigmą, pvz., *išilgìnis, -ė* (: *ìšilgas, -à* 3[b]) ir kt. (daugiau pavyzdžių žr. 3 lentelėje). Rasti tik keli pirmosios kirčiuotės vediniai, pvz., *grū́dinis, -ė* (: *grū́das* 3) ir kt.

Vardažodžius, grindžiamus pirmosios, antrosios ar ketvirtosios akcentinės paradigmos žodžiais, tiriamoje šnektoje linkstama kirčiuoti dvejopai – pagal pirmąją arba (ir) antrąją kirčiuotę, pvz.: *píevinis, -ė* (: *píeva* 1) ir *užpakalìnis, -ė* (: *ùžpakalis* 1); *rañkinis, -ė* (: *rankà* 2) ir *lydekìnis, -ė* (: *lydekà* 2); *gamtìnis, -ė* (: *gamtà* 4) ir *vidìnis, -ė* (: *vidùs* 4) ir kt. (daugiau pavyzdžių žr. 3 lentelėje). Palyginus Pùnsko šnektos ir pietinių pietų aukštaičių šnektų duomenis, matyti, kad dalies nagrinėjamų būdvardžių kirčiavimas jose yra skirtingas. Pietinių pietų aukštaičių plote dauguma nagrinėjamų vedinių, darybiškai susijusių su ketvirtosios kirčiuotės žodžiais, kirčiuojami priesagoje, pvz.: *dienìnis, -ė* (: *dienà* 4), *karìnis, -ė* (: *kãras* 4) ir kt. (Lazauskaitė-Ragaišienė 2008: 97). Pirmosios kirčiuotės būdvardžių čia rasta tik pora, pvz.: *mẽsinis, -ė* (: *mėsà* 4) ir *taũtinis, -ė* (: *tautà* 4). Šiuo požiūriu, ko gero, pereinamosiomis reikėtų laikyti pietvakarinių pietų aukštaičių šnektas. Rudaminõs ir Vingrė́nų gyvenamosiose vietovėse pastovaus kirčiavimo formų rasta kiek mažiau nei Pùnsko šnektoje, bet daugiau nei pietinių pietų aukštaičių areale, pvz.: *diẽninis, -ė, taũtinis, -ė, vaĩstinis, -ė, viẽtinis, -ė* ir kt. Taigi tik Pùnsko šnektoje priesagos *-inis, -ė* vedinių,

grindžiamų ketvirtosios kirčiuotės žodžiais, linkstama apibendrinti dviejų kirčiavimo tipų – šakninio ir priesaginio – modelį. Beje, panašūs polinkiai būdingi ir būdvardžiams, siejamiems su antrosios kirčiuotės vardažodžiais. Akivaizdu, kad vediniai, grindžiami nežymėtosios priegaidės pamatiniais žodžiais, labiau linkę į akcentuacijos įvairavimą. Kitaip sakant, jų kirčiavimui mažesnės įtakos turi akcentinis pamatinių žodžių statusas, jie lengviau veikiami akcentinį varijavimą lemiančių veiksnių.

Nagrinėjamų būdvardžių akcentuacijos įvairavimas gali būti nulemtas įvairių priežasčių. Lingvistinėje literatūroje teigiama, kad būdvardžių, grindžiamų pirmosios ar antrosios kirčiuotės žodžiais, kirčiavimui nemažos įtakos gali turėti semantika (žr. Pakerys 1994: 341). Priesagoje kirčiuojami būdvardžiai daugeliu atvejų žymi medžiagą, iš kurios arba su kuria kas nors padaryta (plg. Stundžia 1995: 74). Akivaizdu, kad tiriamoje šnektoje medžiagą reiškiančius priesagos *-inis, -ė* vedinius linkstama kirčiuoti priesagoje, nepaisant pamatinio žodžio akcentinės galios, pvz.: *drobìnės kélnės, kanapìnė viřvė, lajìnė žvãkė, liepìnis medùs, medìniai šáukštai, miltìniai blỹnai, klẽckai, plautìnės dẽšros, vyšnìnis*[40] *pyrãgas* ir kt.[41] Tik kelių būdvardžių, reiškiančių medžiagą, Pùnsko šnektoje išlaikytas šaknies kirtis, pvz.: *cùkriniai saldaĩniai, mólinė aslà, mű́rinė síena, vaĩsinis pyrãgas* ir kt.[42] Tikėtina, kad kai kuriais atvejais priesagos kirtis gali būti apibendrintas naujai, pvz.: *drobìnis, -ė* (plg. la. *drẽbe* „medžiaga, drobė“)[43], *liepìnis, -ė* (plg. la. *liẽpa*)[44] ir kt.

[40] Rašytinių šaltinių paliudyta ir šakninio kirčiavimo forma *vỹšninis, -ė* (Sorokaitė 1992: 155).

[41] Aptariami būdvardžiai priesagoje kirčiuojami ir pietinių pietų aukštaičių plote (Lazauskaitė-Ragaišienė 2008: 98).

[42] Šie vediniai pagal pirmąją kirčiuotę kirčiuojami visame pietų aukštaičių plote, pvz.: *cùkrinis, -ė* (1) DrskŽ 50; Kč, Vrn (LKŽ K), Rdm, Lzd, Mtl, Kč, Spg, Krkš, Kpč, Vs; *mólinis, -ė* (1) LzŽ 168, DrskŽ 215; Kb (LKŽ K), Kb, Dbč, Mrc (PPŽ), Drž, Kb, Knv, Rud, Vdn (LKA K), Rdm, Spg, Vs, Srj, Vdn, Mtl, *mólinis* Ram (Tuomienė 2008: 54), *mólinės (čérpės)* Kč (Leskauskaitė 2006: 188) ir kt. (daugiau pavyzdžių žr. Ragaišienė 2010: 247–249).

[43] Žr. (Skardžius 1943: 74; Būga 1959: 253–254; Fraenkel 1962: 100).

[44] Žr. (Endzelīns 1943: 2004; Fraenkel 1962: 366; ME II 503).

Būdvardžio *bulvinis,* grindžiamo pastovaus kirčiavimo žodžiu *bùlvė,* dvejopas kirtis gali būti nulemtas ir reikšmių diferenciacijos, pvz.: *bulvìnis blỹnas* (iš bulvių pagamintas) ir *bùlvinis laũkas* (kuriame bulvės auga), plg. dar Marcinkonių šnektoje užrašytus analogiškos vartosenos atvejus *bulbìnis blỹnas* ir *bùlbinis maĩšas* (Lazauskaitė-Ragaišienė 2008: 98). Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad pirmuoju atveju reiškiama medžiaga, antruoju – paskirtis. Galbūt reikšmių diferenciacijos nulemtas ir būdvardžio *pagalbinis* priesagos kirtis, plg. *pagelbìnis darbiniñkas, pagelbìnė polìcija* ir *pagélbinė* / *pagelbìnė* „greitosios pagalbos automobilis“[45]. Tačiau ne visada ši semantinė ir akcentinė priešprieša Pùnsko šnektoje išlaikoma, plg. *bulvìnis* / *bùlvinis blỹnas*[46]. Neretai priesagoje arba šaknyje kirčiuojami vardažodžiai gali reikšti ir medžiagą, ir paskirtį, pvz.: *liepìnis medùs* ir *liepìnis mẽdis, vyšnìnis pyrãgas* ir *vyšnìnė málka* ir kt. Taigi nagrinėjamų būdvardžių priesagos kirtis negali būti grindžiamas vien tik semantika. Neatmestina galimybė, kad aptariamų vedinių akcentuacijai nemažą poveikį gali turėti ir kirčiavimo analogija, plg. *rudenìnis, -ė – vasarìnis, -ė – pavasarìnis, -ė* ir pan. (žr. Klimavičius 1977: 73–74; Kniūkšta 1979: 129–131; Skardžius 1963: 7).

Kai kurių žodžių, ypač reiškiančių paskirtį, pvz., *kelnìnis áudeklas*, priesaginio kirčiavimo įsigalėjimas gali būti nulemtas ir kontaktų su lenkų kalba, turinčia pastovų kirtį priešpaskutiniame skiemenyje. Lietuvių priesaginis, t. y. priešpaskutinės morfemos, kirtis labai primena lenkų kalbos kirčiavimo modelį (plačiau žr. Girdenis 1972: 71 = 2000: 264).

Neabejotina, kad straipsnyje nagrinėjamų būdvardžių kirčiavimas tiesiogiai susijęs su pamatinių žodžių akcentuacijos polinkiais. Pietų aukštaičių šnektose yra nemažai daiktavardžių, turinčių du (rečiau tris ar keturis) kirčiavimo variantus (žr. Grumadienė 1994: 97–106; Mikulėnienė 1996: 148–155; Tuomienė 2001: 103–114; Leskauskaitė 2006: 38, 52; Ragaišienė 2010: 12–14). Taigi su pamatinio žodžio *pradžia* dvejopu kirčiu sietinas būdvardžio *pradinis* akcentinių variantų atsira-

[45] Šio daiktavardžio priesagoje kirčiuojamos formos vartojamos retai.

[46] Šakninio kirčiavimo atvejų rasta mažiau nei priesagoje kirčiuojamų formų.

dimas, plg. *pradžià* (4) → *pradìnis, -ė* (2) ir *pradžià* (2) →*prãdinis, -ė* (1). Kai kuriais atvejais gali būti apibendrintas pamatinio žodžio kamieno kirtis, pvz., *kaimýnas* (3 / 1) → *kaimýninis, -ė*.

Pamatinių žodžių akcentuacijos įvairavimas neabejotinai turėjo įtakos ir kitų straipsnyje nagrinėjamų vedinių akcentuacijos raidai. Pavyzdžiui, senojo akūtinės šaknies oksitono *kálnas* (plg. la. *kal̂ns*)[47] Pùnsko šnektoje vyrauja pastovaus kirčiavimo formos, kilnojamojo kirčiavimo atvejų aptikta vos keletas (t. y. jie sudaro apie 10 proc.). Akivaizdu, kad priesagos *-inis, -ė* vedinys *kalninis* apibendrinęs pagrindinio kirčiavimo varianto šaknies priegaidę ir akcentinę paradigmą, plg. *kálnas, kálnai* (1) → *kálninis, -ė* (1). Kartais būdvardžio kirtis gali būti siejamas ir su gretiminiu pamatinio žodžio kirčiavimo variantu, pvz.: *vaistaĩ* (4) / *vaĩstai* (2) → *vaĩstinis, -ė* (2). Šakninis šio vedinio kirtis gali būti įtvirtintas ir akūtinės šaknies baritono *váistai*[48], o jo šaknies priegaidė apibendrinta pagal gretiminį pamatinio žodžio variantą *vaĩstai*[49]. Aptariamo vardažodžio pastovaus kirčiavimo paradigma gali būti nulemta ir analogijos, plg. *žõlinis, -ė* (1) – *vaĩstinis, -ė* (1).

Nagrinėjamų būdvardžių kirčiavimui, kad ir netiesiogiai, įtakos galėjo turėti ir pietų aukštaičių plote vartojamos *pluralia tantum* formos su *-(i)ai*, plg. *kálvis, kalviaĩ, lénkas, lenkaĩ* ir kt. Pùnsko šnektoje užrašyta duomenų, patvirtinančių dvejopą nagrinėjamų vedinių pamatinių žodžių daugiskaitos formų kirtį, pvz.: *lãpas, lãpai* / *lapaĩ, mẽdis, mẽdžiai* / *medžiaĩ* ir kt.[50] Taigi vedinio *lapinis* kirčiavimas šaknyje ir priesagoje gali būti nulemtas daiktavardžio *lapas* daugiskaitos formų akcentuacijos įvairavimo, plg. *lãpai* → *lãpinis, -ė* (1) / *lapaĩ* → *lapìnis, -ė* (2). Būdvardžio *medinis* kirčiavimas pagal antrąją kirčiuotę gali būti aiškinamas analogija (medžiagą reiškiantys daiktavardžiai

[47] Žr. (ME II 143).

[48] Žr. (Būga 1961: 710–711; Skardžius 1935: 36).

[49] 2013–2015 m. garso įrašų medžiaga rodo, kad daiktavardis *vaistai* turi antrosios ir ketvirtosios kirčiuotės gretybių. Pastovaus kirčiavimo formų neužrašyta. Jų rasta tik rašytiniuose šaltiniuose (Vaina 2002: 24).

[50] Šių daiktavardžių daugiskaitos formos šaknyje ir galūnėje kirčiuojamos ir pietų aukštaičių šnektose, pvz.: *lãpas, lãpai* / *lapaĩ* Rdm, *mẽdis, mẽdžių* / *medžių* DrskŽ 204. Kitų linksnių galūninio kirčiavimo formų neužrašyta.

dažniausiai kirčiuojami priesagoje), tačiau neatmestina galimybė, kad antroji šio vedinio akcentinė paradigma gali būti nulemta ir galūninio pamatinio žodžio formų kirčio, plg. *mẽdis, mẽdžiai* / *medžiaĩ* → *medìnis, -ė* (2). Juolab kad analogiškos vartosenos atvejų rasta ir kitose pietų aukštaičių šnektose, pvz.: *alksnis, alksniai* / *alksniaĩ* → *alksnìnis, -ė* (2); *grìkis, grìkiai* / *grikiaĩ* → *grikìnis, -ė* (2) ir kt. (žr. Lazauskaitė-Ragaišienė 2008: 99).

Atskirai aptartini šaknyje kirčiuojami priesagos *-inis, -ė* vediniai, kurių pamatiniai daiktavardžiai Pùnsko šnektoje yra trečiosios, pvz.: *grűdinis, -ė, rýtinis, -ė, ùrvinis, -ė,* arba ketvirtosios, pvz.: *buĩtinis, -ė, diẽninis, -ė, kãrinis, -ė, kõvinis, -ė, rìbinis, -ė, skiẽdrinis, -ė, taũtinis, -ė, viẽtinis, -ė, žą̃sinis, -ė, žõlinis, -ė* ir kt., kirčiuotės. Daugumos šių būdvardžių pamatiniai žodžiai iš seno priklausė oksitoninio kirčiavimo paradigmai. Lingvistinėje literatūroje senuoju baritonu laikomas tik žodis *buĩtis* (žr. Zinkevičius 1966: 246; 1980: 230; plg. dar Skardžius 1935: 118; Būga 1959: 225). Taigi būdvardžio *buĩtinis* šakninis kirtis gali būti pakankamai senas ir rodyti daiktavardį *buĩtis* Pùnsko šnektoje buvus pastovaus kirčiavimo. Tikėtina, kad iš seno gali būti paveldėta bent dalis nurodytų šakninio kirčiavimo atvejų, t. y. jie gali liudyti nepriesaginį vedinių kirtį (plg. Skardžius 1935: 155–159; Girdenis 1972: 70 = 2000: 262–263; Markevičienė 1999: 31). Kita vertus, šakninis aptariamų būdvardžių kirtis gali būti nulemtas ir morfonologinių veiksnių (plg. Mikulėnienė 2006: 89–96). Kaip ir pietvakarinių bei pietinių pietų aukštaičių plote, Pùnsko šnektoje pagal pastovaus kirčiavimo paradigmą dažniau kirčiuojami tie priesagos *-inis, -ė* vediniai, kurių šaknies pagrindą sudaro ilgieji balsiai ir poliftongai *ie, uo,* plg. *dűminis, -ė, krűminis, -ė, mólinis, -ė, műrinis, -ė, píeninis, -ė, príekinis, -ė, véjinis, -ė* ir *diẽninis, -ė, grűdinis, -ė, kãrinis, -ė, kõvinis, -ė, rýtinis, -ė, skiẽdrinis, -ė, viẽtinis, -ė, žõlinis, -ė* (plg. Lazauskaitė-Ragaišienė 2008: 99).

Atkreiptinas dėmesys į dar vieną svarbų dalyką – aptariamų šakninio kirčiavimo būdvardžių, grindžiamų trečiosios arba ketvirtosios kirčiuotės daiktavardžiais, paplitimą. Vieni iš nagrinėjamų vedinių užrašomi ne tik pietų aukštaičių plote, bet ir kitose patarmėse, pvz.: *taũtinis, -ė* (1) Klk, Bsg, Krs (LKŽ XV 1034), Mrc, Pvč (PPŽ), Rdm ir kt. Kiti

žodžiai pietų aukštaičių patarmėje, regis, nevartojami, pvz.: *rýtinis, -ė* (1) Švnč, Tvr, Dglš, Aps, Žvr (LKŽ XI 748) ir kt. Treti pastovaus kirčiavimo būdvardžiai aptinkami labai retai, pvz.: *grū́dinis, -ė* (1) Pn, Grž (LKŽ III 656) ir kt. Keli priesagos *-inis, -ė* vediniai rasti tik Pùnsko šnektoje, pvz.: *rìbinis, -ė, skiẽdrinis, -ė, ùrvinis, -ė* ir kt. Pastarosios formos gali būti senojo kirčiavimo reliktai, kurių, kaip minėta, iki šiol išlaikyta paribio šnektose. Tačiau neatmestina prielaida, kad bent dalis jų gali būti atsiradę naujai[51]. Pastovaus kirčiavimo paradigmos formavimasis Pùnsko šnektoje pirmiausia aiškintinas analogija, plg. *taũtiškas, -a – taũtinis, -ė*[52].

Apibendrinant sukauptą medžiagą, darytina išvada, kad Pùnsko šnektoje priesagos *-inis, -ė* būdvardžių kirčiavimas tik iš dalies susijęs su pamatinių žodžių akcentuacija ir nulemtas jų akcentinės galios (pietvakarinių ir pietinių pietų aukštaičių arealuose aptariamų vardažodžių kirčiavimas dažniausiai tiesiogiai susijęs su pamatinių žodžių akcentuacija). Tik vedinių, grindžiamų trečiosios kirčiuotės žodžiais, Pùnsko šnektoje, galima sakyti, apibendrintas priesagos kirtis, kitaip sakant, nulemtas jų akcentinės galios. Būdvardžius, siejamus su pirmosios, antrosios ar ketvirtosios kirčiuotės žodžiais, tiriamoje šnektoje linkstama kirčiuoti dvejopai – šaknyje arba priesagoje. Polinkis pagal antrąją kirčiuotę kirčiuoti vedinius, kurių pamatiniai žodžiai yra pastovaus kirčiavimo, bent iš dalies gali būti susijęs su semantika (medžiagą žyminčius būdvardžius linkstama kirčiuoti priesagoje nepaisant pamatinių žodžių kirčiuotės). Nagrinėjamų būdvardžių šakninis ar priesaginis kirtis gali būti nulemtas kitų priesagos *-inis, -ė* būdvardžių kirčiavimo analogijos, pamatinių žodžių ar jų formų akcentuacijos įvairavimo. Bent dalies priesagos *-inis, -ė* būdvardžių šakninis ar priesaginis kirtis gali būti paveldėtas iš seno.

[51] Neatmestina galimybė, kad kai kurių daiktavardžių, su kuriais siejami nagrinėjami būdvardžiai, Pùnsko šnektoje vartojamos ir šakninio kirčiavimo formos. Pavyzdžiui, Kučiū́nų šnektoje rasta senųjų oksitonų daugiskaitos formų, kirčiuojamų šaknyje, pvz., *grū́dų* (Leskauskaitė 2006: 169).

[52] *Lietuvių kalbos žodyne* šakninio kirčiavimo forma *taũtinis* laikoma naujai atsiradusia (LKŽ XV 1034).

KITŲ VEDINIŲ KIRČIAVIMAS. Kaip minėta straipsnio pradžioje, sudurtinių, galūninės ir priešdėlinės darybos būdvardžių Pùnsko šnektoje rasta gerokai mažiau nei priesagų vedinių, todėl jie smulkiau neskirstomi.

Daugiaskiemenių galūnių vedinių Pùnsko šnektoje rasta palyginti nedaug, pvz.: *ãtviras, -à* (3[b]), *nuostabùs, -ì* (4) ir kt. Tiriamoje šnektoje šių būdvardžių kirčiavimas iš esmės nesiskiria nuo kitų pietų aukštaičių. Jie kirčiuojami pagal vieną kurią akcentinę paradigmą, kirčiavimo gretybių gali turėti tik paskirų linksnių formos. Antrosios ir ketvirtosios kirčiuotės žodžių rasta dvejopai kirčiuojamų vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko formų, pvz.: *kasdiẽnis, -ė* (2), dgs. gal. *kasdieniùs* / *kasdiẽnius* Skr, Pns, Krv; *įdomùs, -ì* (4), vns. įnag. *įdomiù* / *įdõmiu* Vln, Krs, Ožk, dgs. gal. *įdomiùs* / *įdõmius* Nvk, Snk, Trs, Pns, *įdomiàs* / *įdõmias* Skr; *patogùs, -ì* (4), vns. įnag. *patogiù* / *patõgiu* Pns, Krv, dgs. gal. *patogiùs* / *patõgius* Vtk, Pns, Krv, *patogiàs* / *patõgias* Šln, Agr ir kt.[53] Šių būdvardžių priesaginis kirtis aiškintas polinkiu apibendrinti koloninio kirčiavimo modelį.

Pùnsko šnektoje vartojama nemažai priešdėlinės darybos būdvardžių. Daugiausia rasta žodžių su priešdėliais *be-* ir *ne-*, pvz.: *bejaũsmis, -ė* (2), *nekaĨtas, -à* (4) ir kt. Atkreiptinas dėmesys į priešdėlio *be-* vedinių kirčiavimo polinkius. Beveik visi būdvardžiai su šiuo priešdėliu Pùnsko šnektoje kirčiuojami pagal antrąją kirčiuotę, pvz.: *bedañtis, -ė, bekrãštis, -ė, berãgis, -ė* ir kt. Aptariamiems vediniams būdinga kirčio vietos ir priegaidės kaita, pvz.: *begaĨvis, -ė* (: *galvà* 3), *bemõkslis, -ė* (: *mókslas* 1/3), *beuodẽgis, -ė* (: *uodegà* 3[a]) ir kt. Tačiau cirkumfleksinė metatonija paveikusi ne visus priešdėlio *be-* vedinius. Kai kurie vediniai Pùnsko šnektoje išlaikę tvirtapradę pamatinių žodžių šaknies priegaidę, pvz.: *bebáimis, -ė* (: *báimė* 1), *bekáulis, -ė* (: *káulas* 1), *benáudis, - ė* (: *náuda* 1 /*naudà* 3), *bešírdis* (: *širdìs* 3) ir kt. (žr. Stundžia 1981: 59; plg. Sorokaitė 1992: 157). Analogiškai aptariami vediniai kirčiuojami ir pietvakarinėse pietų aukštaičių šnektose.

[53] Dėl daugiaskiemenių būdvardžių, kuriuose formaliai galima įžvelgti formalius pradmenis *į-*, *pa-* ir kt., esama skirtingų nuomonių (žr. Pakerys 1994: 369 ir ten min. lit.).

Sudurtinių būdvardžių Pùnsko šnektos garsiniuose ir rašytiniuose šaltiniuose rasta keliasdešimt. Dauguma jų paliudyti kartą arba du[54]. Ko gero, dėl šios priežasties apie sudurtinių būdvardžių kirčiavimą rašyta labai mažai. Lingvistinėje literatūroje tik atkreiptas dėmesys, kad sudurtinių žodžių neretai kirčiuojamas pirmasis dėmuo (plg. Garšva 2005: 266). Sukaupta medžiaga patvirtina, kad šiuos būdvardžius Pùnske dažniau linkstama kirčiuoti pirmajame dėmenyje pagal pastovaus kirčiavimo paradigmą, pvz.: *dvìkinkis, -ė, júodmargis, -ė, kẽturpėsčias, -ia, víenmetis, -ė, víenvaldis, -ė, žálmargis, -ė* ir kt. Jei kirčiuojama antrajame žodžio dėmenyje, veikia cirkumfleksinė metatonija, pvz., *viengal̃vis, -ė*, plg. dar rašytiniuose šaltiniuose rastus atvejus *juodmar̃gis, -ė* ir *žalmar̃gis, -ė* (Uzdila 1963: 95). Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad aptariami dūriniai neturi jungiamojo balsio. Dauguma jų gavę galūnę *-is, -ė*, plg. dar *vienturt̃is, -ė* ir kt.

Pùnsko šnektoje užrašyta ir keliolika sudurtinių būdvardžių su jungiamuoju balsiu, pvz.: *ilgalaĩkis, -ė, šešiamẽtis, -ė, šešianỹtis, -ė, margiaspal̃vis, -ė* ir kt. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad vedinius su jungiamuoju balsiu linkstama kirčiuoti antrajame dėmenyje. Jiems būdinga kamieno priegaidės kaita, pvz.: *baltagal̃vis, -ė, baltanõsis, -ė, bukagal̃vis, -ė* ir kt. Atrodo, kad ne visada aptariamais atvejais vyksta metatonija, nes kai kurių dūrinių antrajame dėmenyje išlaikyta pamatinio žodžio šaknies priegaidė, pvz., *šešiamárgis, šviesiapláukis*[55] ir kt. (žr. dar Uzdila 1963: 95). Tokių vartosenos pavyzdžių nemažai rasta Kreivėnų šnektoje, pvz.: *ilgakójis, -ė, ilganosis, -ė, pailgavéidis, -ė, kietašìrdis, -ė* (Sorokaitė 1992: 157)[56]. Iš tikrųjų galima kalbėti tik apie sudurtinių būdvardžių kirčiavimo polinkius, nes turimų duomenų nepakanka jų išsamiai akcentuacijos analizei atlikti.

[54] Sudurtiniai būdvardžiai palyginti retai vartojami visame pietų aukštaičių plote.

[55] 2013–2015 m. garso įrašuose šių žodžių rasta po pora vyriškosios giminės formų.

[56] Neatmestina galimybė, kad kai kuriais atvejais galimas fakultatyvus tvirtagalių dvigarsių priegaidės spūdžio perkėlimas iš antrojo dėmens į pirmąjį. Juolab kad šis reiškinys ypač būdingas paribio šnektoms, kurias stipriai veikia slavų kalbos (Mikulėnienė, Morkūnas 1997: 16; Leskauskaitė 2006: 139 ir kt.).

IŠVADOS

Išsami Pùnsko šnektos ir pietų aukštaičių patarmės (ypač gretimų pietvakarinių) šnektų garso įrašų ir rašytinių šaltinių medžiagos analizė leidžia daryti šias išvadas:

1. Pùnsko šnektos būdvardžiui būdingas didesnis polinkis į kirčiavimo variantiškumą nei kitoms pietų aukštaičių patarmės šnektoms. Tiriamoje šnektoje dviskiemenių žodžių labiau įvairuoja paskirų formų kirčiavimas, daugiaskiemenių vardažodžių – akcentinių paradigmų akcentuacija.

2. Būdvardžių akcentuacijos įvairavimas – dvejopo žodžio paradigmų ir paskirų jo formų kirčiavimas – nulemtas ne vieno kurio nors veiksnio, o viso jų komplekso:

Dviskiemenių būdvardžių akcentuacijos įvairavimas visų pirma nulemtas senojo kirčiavimo reliktų (akūtinės šaknies *o* kamieno galūnėje kirčiuojamų vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko formų) išlaikymo arba jų (*u* kamieno vienaskaitos vardininko šaknyje kirčiuojamų formų) nykimo. Polinkis apibendrinti aptariamų žodžių ir jų formų oksitoninį kirtį pirmiausia sietinas su Pùnsko šnektoje įsigalėjusiu vardažodžių galūninio kirčiavimo modeliu – vyraujančiu linksniuojamųjų žodžių oksitoniniu kirčiu.

Daugiaskiemenių būdvardžių akcentuacijos įvairavimas pirmiausia aiškintinas to paties darybos tipo vedinių kirčiavimo analogija, dviejų kirčiavimo tipų modelio formavimusi ir lenkų kalbos kirčiavimo sistemos įtaka, taip pat sietinas su vedinių semantika, pamatinių žodžių ir jų formų akcentiniu variantiškumu, paveldėtųjų (šakninio ar priesaginio kirčio) formų išlaikymu.

3. Pùnsko šnektos dviskiemenių būdvardžių akcentuacija rodo du svarbius dalykus: 1) patvirtina tarmių tyrėjų prielaidą, kad paribio šnektose išsaugota daugiausia senojo kirčiavimo reliktų; 2) suformuoja hipotezę, kad paveldėtųjų šakninio ar galūninio kirčio atvejų pietų aukštaičių patarmėje mažėja einant iš pietvakarių pietų kryptimi.

Vietovių sutrumpinimai

Agr – Agurkiai, Pùnsko vls., Lénkija
Aps – Ãpsas, Breslaujõs r., Baltarùsija
Bd – Bũdvietis, Lazdìjų r.
Brk – Burokaĩ, Pùnsko vls., Lénkija
Bsg – Baisógala, Radvìliškio r.
Dbč – Dubìčiai, Varėnõs r.
Dg – Daũgai, Alytaũs r.
Dglš – Daugėlìškis, Ignalìnos r.
Drsk – Drùskininkai
Drž – Daržẽliai, Varėnõs r.
Dsn – Dusnýčia, Seinų vls., Lénkija
Grž – Gražùliai, Švenčionių r.
Kb – Kabẽliai, Varėnõs r.
Kč – Kučiúnai, Lazdìjų r.
Klk – Klýkoliai, Akmẽnės r.
Kmp – Kampuõčiai, Pùnsko vls., Lénkija
Knv – Kaniavà, Varėnõs r.
Kpč – Kãpčiamiestis, Lazdìjų r.
Krkš – Krikštónys, Lazdìjų r.
Krs – Kařsakiškis, Pãnevėžio r.
Krv – Kreivė́nai, Pùnsko vls., Lénkija
Lp – Léipalingis, Lazdìjų r.
Lzd – Lazdìjai
Mrc – Marcinkónys, Varėnõs r.
Mtl – Meteliaĩ, Lazdìjų r.
Nvk – Navinỹkai, Pùnsko vls., Lénkija
Ožk – Ožkìniai, Pùnsko vls., Lénkija
Prs – Pristavónys, Pùnsko vls., Lénkija
Pn – Panevėžỹs
Pns – Pùnskas, Lénkija
Ram – Ramaškónys, Varanãvo r., Baltarùsija
Rdm – Rudaminà, Lazdìjų r.
Rkl – Rakèlija, Seinų vls., Lénkija

Rud – Rudnià, Varėnõs r.
Skr – Skárkiškiai, Pùnsko vls., Lénkija
Sn – Seinaĩ, Lénkija
Snk – Sankū̃rai, Pùnsko vls., Lénkija
Spg – Sapiẽgiškiai, Lazdìjų r.
Srj – Seirìjai, Lazdìjų r.
Šln – Šlýnakiemis, Pùnsko vls., Lénkija
Šlvn – Šlavañtai, Lazdìjų r.
Švn – Šveñtežeris, Lazdìjų r.
Švnč – Švenčiónys
Trs – Taurùsiškės, Pùnsko vls., Lénkija
Tvr – Tverẽčius, Ignalìnos r.
Užv – Užvidùgirių Būdà, Pùnsko vls., Lénkija
Vdg – Vidùgiriai, Pùnsko vls., Lénkija
Vdn – Vydẽniai, Varėnõs r.
Vln – Valiñčiai, Pùnsko vls., Lénkija
Vng – Vingrė́nai, Lazdìjų r.
Vs – Veisiejaĩ, Lazdìjų r.
Vtk – Vaĩtakiemis, Pùnsko vls., Lénkija
Žvr – Žvirgždáičiai, Šakiū̃ r.

Literatūra ir šaltiniai

Aleksaitė I. 1985: *Punsko šnektos konsonantizmas*. Diplominis darbas. Vilnius.

Buch T. 1967: O intonacjach współczesnej litewszczyzny literackiej. – *Slavia* 1, 59–62.

Būga K. 1959: *Rinktiniai raštai* 2, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Būga K. 1961: *Rinktiniai raštai* 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Burdinaitė B. 1994: *Punsko (pietų aukštaičių) šnektos balsinės fonemos*. Diplominis darbas. Vilnius.

DrskŽ – G. Naktinienė, A. Paulauskienė, V. Vitkauskas. *Druskininkų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1981.

DvŽ II – *Dieveniškių šnektos žodynas* 2 (N–Ž). Aut.: D. Mikulėnienė, K. Morkūnas, A. Vidugiris, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.

Eigminas K. 1981: Kirtis ir priegaidė. – *Universitas lingvarum Litvaniae*, Vilnius: Mokslas.

Endzelīns J. 1943: *Latviešu valoda*, Rīgā:

Izdevusi Izglītības Ministerija.
Fraenkel 1962–1965: *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1–2, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoek & Ruprecht.
Garšva K. 2005: *Lietuvių kalbos paribio šnektos (fonologija)*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
Girdenis A. 1972: Lietuvių kalbos vardažodžio priesagų kirčio formavimasis. – *Baltistica* 1 priedas, 66–72 [= Girdenis A. 2000: *Kalbotyros darbai* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 258–265].
Grinaveckienė E. 1964: Prieveiksmiai su formantu *-(i)ai* šiaurės vakarų aukštaičių tarmėse. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 7, 179–186.
Grumadienė L. 1993: Linksnių vartojimas Punsko šnektoje. – *Jono Jablonskio konferencija. Linksnio kategorija ir linksnių vartojimas*. Konferencijos pranešimų tezės, 6.
Grumadienė L. 1994: Keletas naujesnių Punsko šnektos linksniavimo ir kirčiavimo ypatybių. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 34, 97–106.
Hasiuk M. 1978: *Fonologia litewskiej gwary sejneńkiej*, Poznań: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
Hirt H. 1929: *Indogermanische Grammatik* 5. *Der Akzent*, Heidelberg: Winter.
Karaciejūtė V. 2013: *Varėnos šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema*. Daktaro disertacija, Vilnius.
Kardelis V. 2006: Įvadas. – *Mielagėnų apylinkių tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 13–45.
Kardelis V. 2010: Įvadas. – *Dūkšto apylinkių tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 9–38.
Kardelytė J. 1961: Linkmenų tarmės būdvardis ir įvardis. – *Kalbotyra* 3, 7–25.
Kardelytė J. 1975: *Gervėčių tarmė (fonetika ir morfologija)*, Vilnius: Mintis.
Kazlauskas J. 1968: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika (Kirčiavimas, daiktavardis, veiksmažodis)*, Vilnius: Mokslas.
Klimavičius J. 1977: Kaip ir kodėl kinta priesagos *-inis, -ė* būdvardžių kirčiavimas. – *Kalbos kultūra* 32, 66–86.
Kniūkšta P. 1979: Iš daugiaskiemenių daiktavardžių sudarytų lietuvių kalbos priesagos *-inis* būdvardžių kirčiavimas. – *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. A serija, 4(69), 127–136.
Kudzinowski C. 1977: *Indeks-słownik do Daukšos „Postilė"* 1 (A–N), Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
Kudzinowski C. 1977a: *Indeks-słownik do Daukšos „Postilė"* 2 (O–Ž), Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
Kurschat F. 1983: *Littauisch-deutsches Wörterbuch von Friedrich Kurschat*, Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.
Kuzavinis K., Girdenis A. 1997: Kelios mintys dėl baltų vardažodžio kirčiavimo paradigmų ir jų raidos. – *Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje*. VIII tarptautinio baltistų kongreso pranešimų tezės, 76–78 [= Girdenis A. 2001: *Kalbotyros darbai* 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 396–397].

Lazauskaitė V. 1998: Dėl *u* kamieno būdvardžių ir jų abstraktų kirčiavimo raidos. – *Baltistica* 33 (1), 65–70.

Lazauskaitė-Ragaišienė V. 2008: Priesagos *-inis, -ė* būdvardžiai pietinių pietų aukštaičių šnektose. – *Žmogus ir žodis* 10(1), 94–104.

Leskauskaitė A. 2006: *Kučiūnų krašto šnektos tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Leskauskaitė A. 2009: Šnektos plotas ir svarbiausios ypatybės. – *Marcinkonių šnektos tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 29–76.

LKŽ K – *Lietuvių kalbos žodyno* ir jo papildymų kartoteka.

LKŽ III, IX, XI, XV, XVIII – *Lietuvių kalbos žodynas* 3. Ats. red. K. Ulvydas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956; 9. Vyr. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1966; 11. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mokslas, 1978; 15. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius: Mokslas, 1991; 18. Vyr. red. V. Vitkauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

LKŽ K – *Lietuvių kalbos žodyno* kartoteka.

LzŽ – J. Petrauskas, A. Vidugiris. *Lazūnų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1985.

Markevičienė Ž. 1999: Įvadas. – *Aukštaičių tarmių tekstai* 1, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 11–34.

ME I–IV – K[arļa] Mülenbacha *Latviešu valodas vārdnica* 1–4. Rediģējis papildinājis, turpinājis J[ānis] Endzelīns, Rīgā: Izglītības ministerija, 1923–1932.

Mikalauskaitė E. 1975: *Lietuvių kalbos fonetikos darbai*, Vilnius: Mokslas.

Mikulėnienė D. 1996: Dėl linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantų pietinėse aukštaičių tarmėse. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 36, 148–155.

Mikulėnienė D., Morkūnas K. 1997: *Dieveniškių šnektos tekstai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Mikulėnienė D. 2005: *Cirkumfleksinė metatonija lietuvių kalbos vardažodiniuose daiktavardžiuose ir jos kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Mikulėnienė D. 2006: Dėl vakarų baltų įtakos vakarinių lietuvių tarmių kirčiavimo sistemai. – *Acta Baltico-Slavica* 30, 89–96.

Mikulėnienė D., Pakerys A., Stundžia B. 2007: *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

Miliūnaitė R. 2009: *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Pakerys A. 1994: *Akcentologija* 1, Kaunas: Šviesa.

PPŽ – *Pietinių pietų aukštaičių žodynas* (rankraštis).

Ragaišienė V. 2010: *Linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėse*. Daktaro disertacija, Vilnius.

Ragaišienė V. 2014: Linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantų pateikimas *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyne*. – *Leksikologija ir leksikografija* 4, 190–215.

Sakalauskienė V. 2013: Įvadas. Kirtis ir priegaidė. – *Jurbarko apylinkių tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 25–28.

Senkus J. 1960: Kapsų-zanavykų tarmių būdvardžio ir skaitvardžio kaitybos bruožai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 133–159 [= Senkus J. 2006: *Kalbotyros darbai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 225–252].

Skardžius P. 1935: *Daukšos akcentologija,* Kaunas: VDU. Humanitarinių Mokslų Ffakulteto leidinys.

Skardžius P. 1943: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius.

Skardžius P. 1963: Priesagos *-inis* būdvardžių kirčiavimas. – *Gimtoji kalba* 2(20), 4–8.

Smoczyński W. 1972: Gwara południowolitewska w Sejneńskiem. – *Teksty gwarowe z Białostoczyzny z komentarzem językowem,* Warszawa: Państwowie wydawnictwo naukowe, 97–109.

Smoczyński W. 1977: *Gwara litewska okolic Puńska*. Daktaro disertacija. Kraków.

Sorokaitė G. 1992: *Sociolingvistinė Kairėnų šnektos analizė*. Diplominis darbas. Vilnius.

Stang C. S. 1966: *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo: Universitets–forlaget.

Stundžia B. 1981: Dėl cirkumfleksinės metatonijos išvestiniuose lietuvių kalbos daiktavardžiuose. – *Baltistica* 17(1), 58–65.

Stundžia B. 1995: *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Stundžia B. 2009: *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Tuomienė N. 2001: Ramaškonių šnektos *õ* ir *(i)į̃ũ* kamienų daiktavardžių kirčiavimo ypatybės. – *Baltistica* 36(1), 103–114.

Tuomienė N. 2008: Pagrindinės Ramaškonių šnektos ypatybės. – *Ramaškonių šnektos tekstai,* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 46–79.

UlL – *Universitetas lingvarum Litvaniae*, Vilnius: Mokslas, 1981.

Urbanavičienė J. 2010: *Svirkų šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Urbanavičienė J. 2006: Rytų aukštaičių vilniškių pakraštinių šnektų kirčiavimo ypatumai. – *Baltistica* 41(2), 219–231.

Uzdila A. 1963: *Punsko (vakarinių dzūkų) tarmės fonetika ir morfologija*. Diplominis darbas. Vilnius.

Vaina J. 2002: Punskiečių dzūkiško kirčiavimo ypatybės. – *Aušra* 7, 24.

Vanags P. 1990: *u* kamieno būdvardžių likimas lietuvių kalboje. – *Lituanistica* 3, 75–81.

Zinkevičius Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Z. 1979: Kirčio atitraukimas ir kirčiavimo paradigmos. – *Kalbotyra* 30(1).

Zinkevičius Z. 1980: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* 1, Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius Z. 2006: *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

TENDENCIES OF ADJECTIVE ACCENTUATION IN THE SUBDIALECT OF PUNSKAS

Summary

The article deals with the accentuation of adjectives in the Punskas subdialect that dialectologists have so far devoted little attention. Our goal is to analyse, drawing on the ample material from the 2013–2015 sound recordings and written sources, the accentuation of the adjectives of this local dialect, to establish the tendencies of the accentuation of adjectives characteristic of this subdialect as well as to reveal the similarities and differences between the adjective accentuation in this local dialect and the neighbouring Southern Aukštaitian dialect.

The detailed analysis of the material provided by the sound recordings and written sources of the Punskas subdialect and the Southern Aukštaitias' dialects (especially of the neighbouring south-western ones) that was carried out demonstrated that the adjectives of the subdialect analysed have a stronger tendency to more accentuation variants than other subdialects of the Southern Aukštaitian dialect.

The accentuation variations of two-syllable adjectives are linked to the retention of old acute accent relics (the singular instrumental and plural accusative forms of the acute root at the end of the *o* stem) or their disappearance (the singular nominative forms stressed in the root of the *u* stem). The tendency to put oxytone stress in the words discussed and their forms can be also determined by the accented ending of words that prevail in the Punskas subdialect – the dominating oxytone accentuation of declined words.

The different accentuation of two-syllable adjectives is explained by the analogy of the accentuation of the same type derivatives, the formation of the two-type accent model and the influence of the accentuation system of the Polish language; it is also connected with the semantics of derivatives, different accentuation of root words and their forms and the retention of the old forms (root or suffix accent).

The research into the Punskas local dialect suggests that number of old root or ending stressed forms in the Southern Aukštaitian marginal subdialects is larger than anywhere else. Therefore, it can be presumed that the number of cases of the old accent in the Southern Aukštaitian area decreases from the south-western direction to the South.

Vilija Sakalauskienė
Lietuvių kalbos institutas

Jurbarko šnekta – žemaitiško ir aukštaitiško arealų susikirtimo vieta[1]

Tarmių tarpusavio sąveika – gana sudėtingas procesas. Ta pati tarmė (šnekta) viename pakraštyje gali būti veikiama gretimos šnektos, kitame – pati veikti kaimynę. Jurbarko šnekta, t. y. šiaurvakarinis vakarų aukštaičių kauniškių pakraštys, dialektologų darbuose vadinamas žemaitiško ir aukštaitiško arealų susikirtimo vieta (Atkočaitytė 2002: 9), pereigine šnekta tarp aukštaičių ir žemaičių (Grinaveckienė 1957: 120), pažemaitės aukštaičiais (Zinkevičius 1966: 118), pereinamuoju dialektu (Zinkevičius 2006: 232).

Iki šiol plačiau aptartos fonetikos, morfologijos ir šiek tiek leksikos ypatybės (Bacevičiūtė 2010), siejančios Jurbarko šnektą su žemaičiais ir vakarų aukštaičiais kauniškiais. Šiame straipsnyje siekiama pažvelgti į šnektos išskirtinumą plačiau, nagrinėjant ir leksikos įvairovę, nes kitų tarmių „įtaka pirmiausia reiškiasi žodyno srityje“ (Zinkevičius 2006: 37).

Šio straipsnio tikslas – nustatyti fonetines, morfologijos, sintaksės aukštaitiškąsias ir žemaitiškąsias ypatybes Jurbarko šnektos plote, leksikos pavyzdžiais parodyti, kad šie du arealai susikerta būtent Jurbarko šnektoje. Siekiant šio tikslo keliami uždaviniai: 1) apibrėžti dabartinės šnektos plotą ir nurodyti skiriamąsias fonetikos, morfologijos, sintaksės ypatybes; 2) apžvelgti iš kaimyninių šnektų (žemaičių ir kitų vakarų aukštaičių) besidriekiančias leksikos arealų ribas.

Remiantis lingvistinės geografijos metodu siekiama atskleisti šnektos leksikos paplitimą ir savitumą. Taip pat naudojamas aprašomasis bei lyginamasis metodai.

[1] Straipsnis parengtas VLKK 2011-2020 metų programos „Lietuvių bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tyrimai“ lėšomis.

Medžiaga rinkta iš *Lietuvių kalbos žodyno* elektroninio varianto (toliau – LKŽe), *Jurbarko apylinkių tekstų* (toliau – JrbT), rengiamo *Jubarko šnektos žodyno* (toliau –JrbŽ)[2].

ŠNEKTOS PLOTAS IR SKIRIAMOSIOS YPATYBĖS

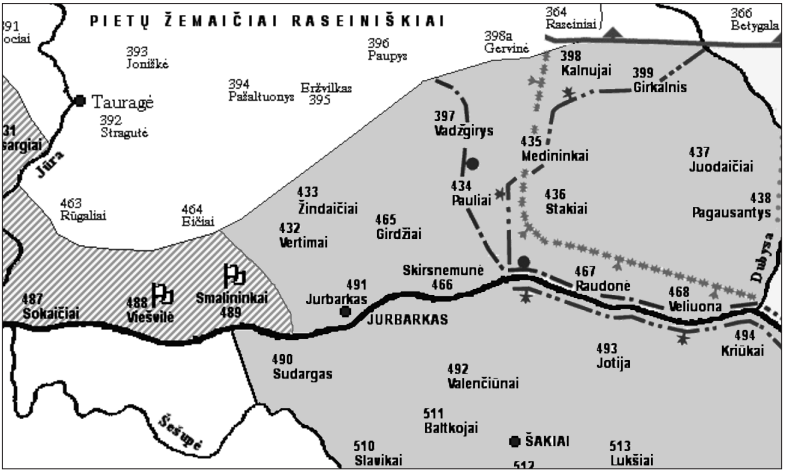
Pasak dialektologės Elenos Grinaveckienės[3], vakarų riba skiria Jurbarko šnektą nuo buvusio Klaipėdos krašto šiaurės vakarų aukštaičių, eidama Pãšvenčio, Jurbarkìnės ir Mantvìlių miškais iki Laũkesų pelkių ir Eičiũ. Į Jurbarko šnektos ribas patenka Pãšvenčio, Žìrniškių, Pleñtrakių ir Mantvìlių káimai. Už šios ribos, anot dialektologės, gyvena tie patys šiaurės vakarų (arba Klaipėdos krašto) aukštaičiai, tik jie dėl vokiečių kalbos įtakos visais atvejais minkštai taria garsą *l*, pvz., *gliuosnỹs* ‘gluosnỹs’, *žyliùtės* ‘zylùtės’. Šiaurės vakarų riba prasideda nuo Laũkesų pelkių ties Mantvìlių kaimu, Mantvìlių miškų rytiniu pakraščiu ji eina į šiaurę iki Mìtuvos ties Bandzìnų ir Vertìmų kaimais. Nuo čia ji pasuka į šiaurės rytus ir eina pro Žindáičius, Balandìnės ir Drebulỹnės girių pietiniu pakraščiu, Pãvidaujo ir Šimkáičių giriomis iki Vãdžgirio ir Kniečiũ. Į šiaurės vakarus už šios ribos gyvena žemaičiai dūnininkai (pietų žemaičiai raseiniškiai). Šiaurės rytų riba prasideda prie Vãdžgirio ir eina į rytus pro Kniečiùs, Mẽdininkus ir ties Griáužais atsiremia į Bìrbiliškės girią. Ši riba skiria Jurbarko šnektą nuo šiaurės vakarų aukštaičių (šiauliškių), sąlygiškai atitraukiančių kirtį. Už šios ribos į šiaurę kirtis yra atitraukiamas iš trumpos galūnės į ilgą priešpaskutinį skiemenį, pvz., *netuõli* ‘netolì’, *miẽsa* ‘mėsà’, *kruõpas* ‘kruopàs’. Be to, prie šios ribos jaučiamas žemaičių raseiniškių ir šiaurės vakarų aukštaičių kauniškių (veliuoniškių) šnektų maišymasis. Rytinė riba prasideda ties Griáužais, eina vakariniu Bìrbiliškės girios pakraščiu į pietvakarius nuo Rí́evų, Rupéikių, Kazõkų ir Jõvališkės

[2] Planuojami du šios šnektos žodyno tomai. Dalį žodyno teksto rašymo finansavo LMT. Tekstą rašė Rima Bakšienė, Vilija Ragaišienė ir Vilija Sakalauskienė. Šiuo metu tekstas pildomas ir redaguojamas.

[3] Dialektologė aprašomąją šnektą ankstesniuose darbuose vadino Mìtuvos upyno tarme (Grinaveckienė 1957: 119–180; 1959: 177–185; 1960: 161–176; 1961: 129–137; 1961: 233–242; 1962: 195–204; 1974: 289–313). Vėlesniuose darbuose jau minima Jurbarko šnekta.

kaimų, toliau Alsõs upe ir Paslauskìnės girios šiauriniu pakraščiu iki Pauliũ kaimo ir Rudzinskìnės girios šiaurės vakarų pusės. Nuo čia ji krypsta į pietus, eina per Difereñcijos ir Jasiuskỹnės miškus ir ties Skiřsnemune atsiremia į Nemuną. Aplink šią ribą ypatybės taip pat sumišusios (Grinaveckienė 1957: 122–124).

Pagal dabartinę lietuvių tarmių klasifikaciją Jurbarko šnekta (žr. 1 pav.) priklauso vakarų aukštaičių kauniškių šiaurinei daliai (Girdenis, Zinkevičius 1966: 143). Pagal nekirčiuotų ilgųjų galūnių trumpinimą kauniškiai skiriami į šiaurinius ir pietinius. Šiauriniai kauniškiai daugumą ilgųjų balsių nekirčiuotose galūnėse trumpina iki trumpųjų (Zinkevičius 1966: 118). Šiam plotui būdingos vakarų aukštaičių kauniškių (tariančių sveikus dvigarsius *an*, *en*, *am*, *em* ir nosinius balsius *ą*, *ę*) pagrindinės šiaurinės dalies ypatybės (Girdenis, Zinkevičius 1966: 143; Zinkevičius 1994: 26).

1 pav. *Vakarų aukštaičių kauniškių patarmės ploto dalis (tamsesnė spalva)*[4]

Didžiausią ploto dalį sudaro Jùrbarko rajonas nuo Stakiũ iki Smaliniñkų. Taigi šis plotas pagal stambiausią gyvenamąjį punktą va-

[4] Žemėlapis iš R. Bakšienės archyvo.

dinamas Jùrbarko šnekta, kurios vakarinė riba eina tarp Smaliniñkų – Vertìmų, šiaurinė – tarp Vãdžgirio – Šimkáičių, rytinė – tarp Stakių – Skiřsnemunės. Pietuose tiriamosios šnektos riba eina Nemuno upe. Jurbarko šnekta vakaruose ribojasi su Klaipėdos krašto aukštaičiais[5], šiaurėje – su pietų žemaičiais raseiniškiais, rytinėje – su vakarų aukštaičiais kauniškiais (čia tiksliau būtų galima nurodyti pagal Antano Salio klasifikaciją – veliuonìškiais).

A. Salio klasifikacijoje taip pat išskiriamas šis plotelis (žr. 2 pav.). Jurbarko šnektos plotą pirmasis prie vakarų aukštaičių (ariogališkių) priskyrė Jonas Juška[6]. Pasak tarmėtyrininko, ariogališkiai išlaikė nepakitusius kirčiuotus diftongoidus *ie*, *uo,* mišriuosius dvigarsius *an*, *en*, priebalsio *l* junginius su priešakinės eilės *e* tipo balsiais. Iš J. Juškos apibrėžto ploto matyti, kad ariogališkiai tikriausiai neatitraukė kirčio (plačiau žr. Mikulėnienė 2012: 251–252).

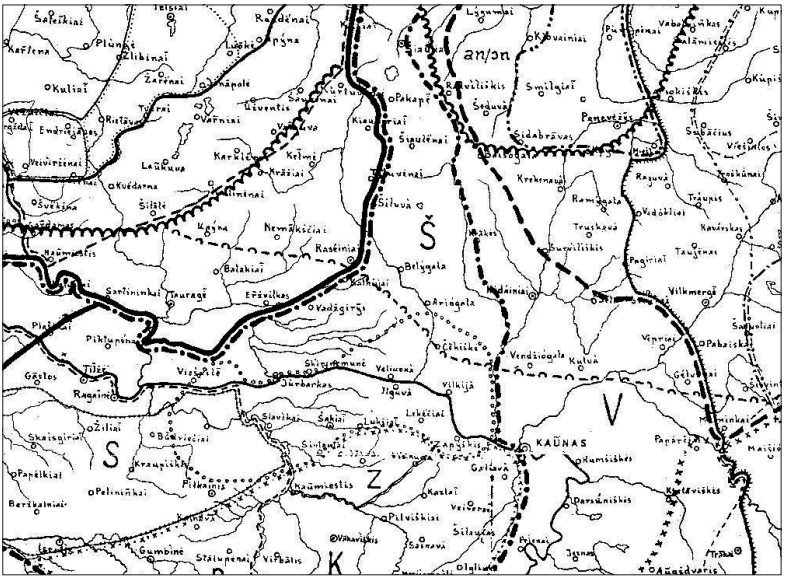
Jurbarko šnekta laikoma pereigine šnekta tarp žemaičių dūninin-kų (raseiniškių) ir vakarų aukštaičių kauniškių (veliuoniškių) (Salys 1992: 102). Kaip teigia E. Grinaveckienė, ja kalba Jurbarkų, Girdžių, Vertìmų, Vãdžgirio, Šimkáičių kaimuose ir pačiame Jurbarkė (Grinaveckienė 1996: 88). Remiantis gyvybingo punkto samprata (LieT 2014: 125) visi minėti kaimai priskirtini gyvybingiems punktams.

Lietuvių kalbos tarmių klasifikacija grindžiama vokalizmo ir prozodijos (kirčio ir priegaidžių) bendrumais bei skirtumais. Nuo pietinės Nemuno pusės (Šakių šnektos) Jurbarko šnekta skiriasi tokiomis ypatybėmis: 1) ilgųjų nekirčiuotų galūnių balsių trumpinimu, bet ne visur vienodai. Atvirosiose nekirčiuotose galūnėse žemutiniai ilgieji balsiai [*a˙*], [*e˙*] sutrumpėja iki trumpųjų [*a*], [*e*], dažniausiai vienaskaitos galininko formose. Aukštutiniai balsiai [*i˙*], [*u˙*] atvirosiose galūnė-

[5] Rytinėje Klaipėdos krašto aukštaičių pusėje, apie Smalininkùs ir Víešvilę, galima stebėti kaimyninės vakarų aukštaičių kauniškių Jurbarko šnektos tąsą. Susitapatinimą su šių dienų jurbarkiškių šnekta skatina ir tai, kad šiuo metu Smaliniñkų ir Viešvilės apylinkės administraciškai priklauso Jùrbarko rajonui. Jurbarkiškių šnekta Klaĩpėdos krašto aukštaičių savimonėje turi aukštą prestižiškumo laipsnį, ji laikoma gražia, etalonine šnekta, artima bendrinei lietuvių kalbai (Bakšienė, Vaišnienė 2014: 58).

[6] Kalbėdamas apie ariogališkių tarmę J. Juška teisingai pastebi kai kurias ariogališkių tarmines ypatybes, išlikusias Jurbarko šnektoje (Juška 1861: 24–27).

se tariami trumpai. Šnektoje vidutinio pakilimo ilgųjų balsių [ę̄], [o̅] nekirčiuotame atvirame žodžio gale nėra, išskyrus formas, atsiradusias dėl morfologinio trumpėjimo. Juos atliepia atviresnieji [i̲], [u̲]. Nekirčiuotose atvirosiose galūnėse vietoj ilgųjų balsių [ę̄], [o̅] gali būti atliepiami ir [e], [a]; 2) balsio [e] kokybės derinimu prie tolesnio kietojo ar minkštojo priebalsio (zanavykų ir kapsų visur tariamas siauras balsis) (Bacevičiūtė 2006: 14).

2 pav. *A. Salio lietuvių tarmių klasifikacija. Jurbarko šnektos plotas atskiriamas šiaurės vakaruose ._._._ – aukštaičių vakariečių riba, šiaurės rytuose ∩_∩_∩_ sąlyginio kirčio atitraukimo riba, pietrytinė ir pietinė ..... – veliuoniečių (arba pagal dabartinę klasifikaciją vakarų aukštaičių kauniškių) riba*

1) Taigi pietinėje šnektos dalyje (Vajotaĩ, Stakiaĩ) maždaug iki Skirsnemunės atvirosiose nekirčiuotose galūnėse balsius [o, ė] atliepia [u̲, i̲][7], pvz.: *mi̓rni̲* ‘mýnė’, *pàę̄.mi̲* ‘pàėmė’, *bùų̲ų̲* ‘bùvo’, *prasidę̄jų̲*

[7] Šią ypatybę nurodo ir J. Juška, teigdamas, kad ariogališkiai kaip ir užnemuniečiai sako *manu*, *tavu*, *savu*, *daru* vietoj *mano*, *tavo*, *savo*, *daro* (Juška 1861: 27).

‘prasidė́jo’, *ká.ru̯* ‘kãro’, už jos į šiaurę (Vertìmai, Vadžgirỹs) jau tariami trumpieji [*a*, *e*], pvz.: *mažùke* ‘mažiùkė’, *pã.r̃.dave* ‘pařdavė’, *žė́.mes* ‘žẽmės’, *ká.ima* ‘káimo’, *nupĩ̯.r̃.ka* ‘nupiřko’, *uš̃tǽ.ka* ‘užtẽko’[8].

2) „Maždaug ties Skirsnemune eina ir balsių [*e*] / [*æ*] prieš minkštąjį priebalsį riba. Vakarinėje dalyje (Smaliniñkai, Jùrbarkas, Skiřsnemunė) šioje pozicijoje dar tariamas siauras balsis [*e*], pvz., *žė́.mæ* ‘žẽmę’, *gė́.ræ* ‘gẽria’. Taigi šis plotas sutampa su Šakių šnekta. Toliau į rytus (Raudõnė, Veliuonà, Vilkijà) jau nėra ryškaus kokybinio šių balsių skirtumo – tiek prieš kietąjį, tiek prieš minkštąjį priebalsį tariamas atvirasis [*æ*], plg.: *žǽ.mas* ‘žẽmas’: *žǽ.mæ* ‘žẽmę’, *gǽ.ras* ‘gẽras’: *gǽ.ræ* ‘gẽria’ (LKA II, 29; žemėl. 11)“ (Bacevičiūtė 2004: 13).

Balsiai ir dvibalsiai. Svarbiausia kauniškių fonetikos ypatybė yra tai, kad beveik visose žodžio pozicijose jie iš visų dabartinių lietuvių kalbos šnektų geriausiai skiria ilguosius ir trumpuosius balsius (nekirčiuoti ilgieji gali sutrumpėti iki pusilgių, bet visuomet išlieka ilgųjų ir trumpųjų balsių skirtumas).

Kaip jau minėta, Jurbarko šnekta priklauso šiaurinių kauniškių plotui, kurio ryškiausia garsyno ypatybė yra nekirčiuotų ilgųjų galūnių balsių trumpinimas, bet ne visur vienodai. Ilgosios fonemos realizuojamos tik kirčiuotoje pozicijoje, nekirčiuotuose skiemenyse jos beveik visuomet sutrumpėja. Atvirosiose nekirčiuotose galūnėse žemutiniai ilgieji balsiai [*a˙*], [*e˙*] sutrumpėja iki trumpųjų [*a*], [*e*], dažniausiai taip atsitinka vienaskaitos galininko formose, pvz.: *sijõ˙na* ‘sijõną’, *žĩẽ˙ma* ‘žiẽmą’, *mo.kĩ̈˙kla* ‘mokỹklą’, *mo.čùtæ˙* ‘močiutę’, *gẽ̤˙læ* ‘gẽlę’, *mì̯šk̃a* ‘mìšką’, *karvùtæ˙* ‘karvùtę’, *antanìnæ˙* ‘antanìnę’.

Aukštutiniai balsiai [*i˙*], [*u˙*] atvirosiose galūnėse tariami trumpai, pvz.: *kambarẽ̤˙li* ‘kambarẽlį’, *žìburi˙* ‘žìburį’, *k̂åušìni˙* ‘kiaušìnį’, *mú˙rsu* ‘mū́sų’, *kã˙sni* ‘kąsnį’, *ó˙beli* ‘obelį’.

Šnektoje vidutinio pakilimo ilgųjų balsių [*e̤˙*], [*o˙*] nekirčiuotame atvirame žodžio gale nėra, išskyrus formas, atsiradusias dėl morfologinio trumpėjimo, pvz., vienaskaitos vietininkas *píevo˙* ‘pievoje’, *bá.imẽ̤˙*

[8] Stebėjimai, atlikti 2003 m. vasarą dialektologinės ekspedicijos Smalininkuose metu, rodo, kad atviruųjų galūnių trumpieji [*u̯*], [*i̯*] vartojami pramaišiui su [*a*], [*e*] daug toliau į vakarus nuo *LKA* nurodytos ribos ties Skirsnemune (Bacevičiūtė 2004: 13).

‘báimėje’. Juos atliepia atviresnieji [i̯], [u̯][9], pvz.: *p̂riklã.ũ.su̯* ‘priklaũso’, *àt̂verṫi̯* ‘àtvertė’, *miegój̃u̯* ‘miegójo’, *dẽ̯di̯* ‘dėdė’.

Nekirčiuotose atvirosiose galūnėse vietoj ilgųjų balsių [e̯], [o̯] gali būti atliepiami ir *e, a*, pvz.: *mažùke* ‘mažiùkė’, *pã.r̃.dave* ‘pařdavė’, *nupĩ̯.r̃.ka* ‘nupiřko’, *uš̊tė̇.ka* ‘užtėko’.

Uždarosiose galūnėse nekirčiuoti ilgieji balsiai šnektoje irgi trumpėja. Šios pozicijos ilgieji aukštutiniai [i̇], [u̇] dažniausiai sutrumpėja iki pusilgių, o kartais ir iki trumpųjų, pvz.: *bã.ĩ.su.s* ‘baĩsūs’, *næsuvá.l̂gi.s* ‘nesuválgys’, *sė̇.seri.s* ‘sėserys’, *b̂i̯ã̃.ũ.ru.s* ‘bjaũrūs’.

Ilgieji [e̯], [o̯] uždarajame žodžio gale yra *e, a*, pvz.: *iš ̆nùgara̯s* ‘iš nùgaros’, *aštuoñó̇lika̯s* ‘aštuoniólikos’, *dúona̯s* ‘dúonos’, *kumė̇.le̯z* ‘kumėlės’, *grė̇.žæ̯s* ‘grãžios’. Ilgasis [e̯] būtojo kartinio laiko dalyvių priesagoje dažniausiai sutrumpėja iki pusilgio, pvz.: *ap̂sirẽ.ñ̃.gæ̯.s* ‘apsireñgęs’, *pakìlæ̯.s* ‘pakilęs’.

Kaip jau buvo minėta, Jurbarko šnektoje kaip ir kitų vakarų aukštaičių kauniškių dvigarsiai *an*, *en*, *am*, *em* tariami sveiki. Pietų žemaičiai raseiniškiai, esantys iš visų žemaitiškųjų patarmių arčiausiai aukštaičių, šiuos dvigarsius taip pat išlaiko. Tą patvirtina ir naujausių tyrimų duomenys (LieT 2014: 142). Tai rodo, kad žemaičiai taip pat patiria vakarų aukštaičių kauniškių (šiuo atveju per Jurbarko šnektą) įtaką.

Atkreiptinas dėmesys į skiriamąją pietų žemaičių ypatybę – *uo, ie*[10] atitikmenis. Vakariniame Jurbarko šnektos ploto pakraštyje šiaurinių vakarų aukštaičių kauniškių šnektos ypatybės yra susipynusios su pietų žemaičių raseiniškių. Raseiniškiai vietoj dvibalsių *uo*, *ie* taria difton-

[9] Šis požymis Jauniaus–Salio tarmių klasifikacijoje laikomas skiriamąja veliuoniškių ypatybe (Gerulis 1930: 30; Яблонский 1961: 328; Drotvinas, Grinaveckis 1970: 82; Zinkevičius 1966, žemėl. Nr. 32; Salys 1992: 102), kuri tradiciškai aiškinama kaip pietinių kauniškių uždaręjų balsių trumpėjimo rezultatas. A. Girdenis teigė, kad atvirieji *-i̯*, *-u̯* galėjo išstumti ankstesnius *-e*, *-a* pagal pietinių šnektų modelį, tačiau visai pakeisti žodžių ir formų prozodinės struktūros šiaurinės šnektos nepajėgė (Girdenis 1996: 111).

[10] Didesnėse gyvenvietėse ar miesteliuose net ir vyresnių žmonių šnekta jau gerokai paveikta bendrinės kalbos ↔ pietų žemaičių ↔ vakarų aukštaičių sąveikos procesų, dėl to ypač nyksta pagrindinis skiriamasis bruožas – *ie* ir *uo* tarminiai atliepiniai (LieT 145).

goidus *u̯*, *i̯*, pvz.: *dú̯na* ‘duona‘, *pí̯ns* ‘pienas‘, Jurbarko šnektoje taip pat pasitaiko, nors ir nesistemingai, kai vietoje dvibalsių *uo, ie* tariami diftongoidai *u̯*, *i̯*, pvz.: *žv̊i̯gæ* ‘žviẽgia’.

Šnektoje nesistemingai pasitaiko kamieno balsių *ė*, *o* dvibalsinimo atvejų, pvz.: *jiegà* ‘jėgà’, *tíeu̯s* ‘tė́vàs’, **anĩẽl̦i* ‘Anelė’, *bejĩẽg̦i* ‘bejẽgė’. Ši fonetikos ypatybė būdinga žemaičiams, tačiau ilgieji *o, ė* dvibalsinami ir vakarinėje šiauliškių dalyje.

Priesagą *-aitis*, *-aitė* žodžio viduryje raseiniškiai vienbalsina ir sako: *žvirblá·tis* ‘žvirblaitis’, *kã·p* ‘kaip’, *tẽ·p* ‘teĩp’. Jurbarko šnektoje kirčiuotos tvirtapradės priesagos *-aitis*, *-aitė* dvibalsis *ai* taip pat ištariamas kaip vienbalsis ilgasis *a*, tačiau nesistemingai, pvz.: *pi.ragá·čei* ‘pyragáičiai’, *mærgá·te* ‘mergáitė’ ir *mærgá.itez* ‘mergáitės’, *Îeñĵiná·ĵe* ‘lentynáitė’, *ŝietuvá·v̊̃cu·* ‘sietuváičių’.

Galūnių balsių numetimas. Z. Zinkevičius minėtą plotą (Jurbarko šnektą) laiko pažemaitės aukštaičiais ir teigia, kad artimesni aukštaičiai galūnes trumpina maždaug kaip žemaičiai. Tačiau apie žemaičių, t. y. pietų žemaičių raseiniškių, patarmę sakoma, kad „čia žemaitiškos ypatybės susipynusios su aukštaitiškomis. Patarmė, ypač jos pietryčių pakraščiai, vis labiau aukštaitėja“ (LKTCHR 2004: 206).

Raseiniškiai trumpuosius nekirčiuojamų galūnių balsius išmeta. Jurbarko šnektos plote dažnai, bet ne visuomet sistemingai taip pat išmetamas vyriškosios giminės vardažodžių vardininko galūnės balsis *a* prieš *-s*. Tačiau pasitaiko atvejų, kai *a* išlieka po dviejų ar daugiau priebalsių, jeigu tarp jų yra sklandusis arba nosinis, pavyzdžiui, *bérnas*, *šérnas,* bet sakoma *ná.ms* ‘nãmas’, *gǽ.rs* ‘gẽras’, *malũ̃ns* ‘malũ̃nas’, *bá.lts* ‘báltas’, *nĩẽks* ‘niẽkas’, *kùniks* ‘kùnigas’, *vã.ĩ.ks* ‘vaĩkas’.

Dar iš bendrų raseiniškių ir Jurbarko šnektos ypatybių minėtina, kad abiejose šnektose žodžio pradžioje vartojami ir priešakinės, ir užpakalinės eilės žemutiniai balsiai, pvz.: *aȓčæ* ‘erčià’, *ã.ĩ.k* ‘eĩk’, *ẽ·kmenis* ‘ãkmenis’, *ẽ.Ĩ.kŝnis* ‘aĨksnis’, *ẽ.ñ.tis* ‘añtis’ (apie pietų žemaičių raseiniškių absoliučioje žodžio pradžioje pasitaikantį *e* vietoj *a* plačiau žr. Atkočaitytė 2002).

Kirtis ir priegaidė. Šnektoje turimos dvi ilgųjų kirčiuotų skiemenų priegaidės – tvirtapradė ir tvirtagalė. Jos tariamos gana aiškiai ir neblogai skiriamos. Tvirtapradė priegaidė priesagose *-aitis*,

-aitė, veikiausiai dėl žemaičių įtakos panaši į žemaičių laužtinę, pvz., *mergáitė* ‘mergáitė’, *pi.ragáčei* ‘pyragáičiai’ ir kt. Tvirtagalė priegaidė dvibalsiuose ir dvigarsiuose tęsiama per abu dėmenis visame Jurbarko šnektos plote (VAK 84), pvz.: *ẽ.ĩ.davau* ‘eĩdavau’, *daugẽ̃.ũ.* ‘daugiaũ’, *drã.ũ.gui* ‘draũgui’. Tai vadinamoji tęstinė priegaidė.

Kirtis tam tikrais atvejais yra atitrauktas. Sporadiško atitraukimo iš trumpos galūnės į ilgą prieš einantį skiemenį atvejų pasitaiko šiauriniais šnektos pakraščiais. Tai šiaurinių vakarų aukštaičių, priklausančių sąlyginio kirčio atitraukimo zonai, įtaka (Grinaveckienė 1996: 89). A. Salio žemėlapyje (žr. 2 pav.) yra aiškiai pažymėta sąlyginio kirčio atitraukimo linija. Šioje šnektos dalyje, kaip ir raseiniškių, kirtis atitraukiamas tik nuo trumpos galūnės į ilgąjį skiemenį, pvz., *plī̃ta* ‘plytà’ (JrbT), *vã.ĩ.kus* ‘vaikùs’ (JrbT). Šis reiškinys šnektoje, kaip ir kaimyninėje patarmėje, yra nedėsningas.

Vardažodžio formos. J. Juška pažymi, kad ariogališkių tarmėje sakoma *rašytojis*, *geradėjis*, *didžiausis*, *vyriausis*, *gražiausis* kaip ir žemaičių bei Klaipėdos aukštaičių (Juška 1861: 25). Dabartiniai šnektos duomenys rodo, kad šnektoje dar pasitaiko tokios darybos vardažodžių, pvz., *vedéjis* (JrbŽ). LKA III žemėl. Nr. 114 užfiksuotas daiktavardžio *pjovéjis* vartojimas šnektos ploto šiaurvakariniame pakraštyje (apie Vertimùs, Žindáičius, Vãdžgirį) ir dar toliau – pietų žemaičių raseiniškių šnektoje. LKA III žemėl. Nr. 11, 12 daiktavardžiai su *-tojas* taip pat vartojami šiame plote (apie Pauliùs, Mėdininkus). Tokios formos ypač būdingos XVIII–XIX a. Mažosios Lietuvos raštams. Fridricho Kuršaičio žodyne visi priesagos *-tojas* vediniai turi *ịọ* kamieno formas (t. y. turima forma *-tojis*) (Ambrazas 1993: 113).

SINTAKSĖ

Iš sintaksės ypatybių pastebima tai, kad šnektoje, kaip ir kitur kauniškių plote, beveik visai nėra vadinamojo neiginio kilmininko. Tranzityviniai veiksmažodžiai su neiginiu *ne-* dažniausiai vartojami su galininku, pvz.: *gal i nevė́.rda kisĩẽl̃u.* ‘gal i(r) nevérda kisiẽliaus’ (JrbT); *beĩ jìs dæktùka nižbrã.ũ.ks* ‘bet jìs degtùko ne(u)žbraũks’ (JrbT); *to.l̃ jĩ̃ næpakæ̃.l̃.s* ‘tol jõ nepakeĩs’ (JrbT); *àš nę. víena vã.ĩ.ka ligóninę*

negim̃ž̊ã.ũ. ‘àš nė víeno vaĩko ligóninėje negimdžiaũ’ (JrbT); *tŕčе nèvežę̃.m túos rugûs* ‘týčia nèvežėm tų rugių’ (JrbT); *pradę́jåu jĩ̃ neĩ̃.m̃.t tadà* ‘pradėjau jõ neim̃t tadà’ (JrbT); *nænusìšlaũåu kĩ̃ẽma* ‘nenusìšlaviau kiẽmo’ (JrbT); *næmó·ku i p̨júrkla pielúot* ‘nemóku ir pliũklo pielúot’ (JrbT)*; bã.ĩ.su, kaz˽dã·ro·ŝi, o˽n̂ĩẽks ž̊ǽ·rnus ânšǽ́uda.* ‘baisù, kas dãrosi, o niẽks šernų nešáudo’ (JrbT).

Žemaitiška sintaksės ypatybė – prielinksnio *per* reikšme vartojamas *par*, pvz.: *par˽žĩẽma* ‘per žiemą’, *par˽pė.ti* ‘per petį’, *par˽tã· pir̃ž̊lí̃enæ* ‘per tą piršlienę’, *par˽dùru. ŝkĩ̃le* ‘per durų skylę’, *par˽ta·˽vę́tra* ‘per tą vétrą’, *par˽vìsa žĩẽma* ‘per vìsą žiẽmą’, *par˽vìsa lã.ũ.ka* ‘per vìsą laũką’, *par˽ã.ũ.ŝi* ‘per aũsį’. J. Juška taip pat atkreipė dėmesį, kad Pranciškaus Marcinskio *Grammatikoje L´ankiszko lëžuvo*, išleistoje Suvalkuose 1833 metais, rašoma *per*, o ne *par* kaip ariogališkių, *pereinu*, o ne *pareinu* (Juška 1861: 27).

Dar viena žemaitiška ypatybė – prielinksnio *pas* vartojimas su kilmininku vietoj galininko: *pas˽mú́su vĩ̃na dúoda* ‘pas mùs vỹną dúoda’ (JrbT); *pas˽tũ žmo·n̂ũ bų̀va tũõdu vaikã.ĩ.* ‘pas tuõs žmónes bùvo tuõdu vaikaĩ’ (JrbT); *pas˽úrkiniŋku. tarnȧ́.vo.m* ‘pas ũkininkus tarnãvom’ (JrbT); *pas˽põ·nu. ę̃jo.m tarná.ut.* ‘pas ponùs ẽjom tarnáut’ (JrbT); *paskùi parę̃je šìčæ pas˽mú́su* ‘paskuĩ parẽjo šìčia pas mùs’ (JrbT); *pas˽mú́su bų̀va dẽšimt aktã·ru· žẽmæs | jiẽ bú́tu. mã.ĩ.ne.sis i˽dv̂ìdešimt* aktã·ru. sàva žẽ·mæs ‘pas mùs bùvo (*mes turėjom*) dẽšimt hektārų žẽmės, jiẽ bú́tų maĩnęsi į dvìdešimt hektārų sàvo žẽmės’ (JrbT).

Kadangi šnekta laikoma pereigine tarp šiaurės žemaičių raseiniškių ir vakarų aukštaičių kauniškių, Jurbarko šnektoje gausu ypatybių, būdingų vakarų aukštaičių kauniškių šnektoms. Jurbarko, kaip ir Šakių, šnektoje labai paplitusi prielinksnio *pas* konstrukcija su galininku vietai reikšti, pvz.: *pro.˽šȧ́.li apŝìleŋ̂kåu àš a˽pas˽miš̊kė́.li.* ‘pro šãlį apsìlenkiau àš a(r) prie miškẽlio’ (JrbT); *paŝ˽*jú́rbarka tẽ· jõ·s* ‘prie Jùrbarko teñ jõs’ (JrbT); *čæ paz˽durìs paŕvirtȧ́u* ‘čià prie dùrų parvirtaũ’ (JrbT); *skaudę́je gá.lva pas˽ã.ũ.si* ‘skaudėjo gálvą prie ausiẽs’ (JrbT); *tė·teĺ̀ùks bùva pas ár̃kĺ̀us nuę̃jæ.s i·˽lã.ŋ̃.ka* ‘tėteliùkas bùvo prie arklių nuẽjęs į lañką’ (JrbT); *jì tig˽drúmst paz˽durìs* ‘jì tìk drùmst prie dùrų’ (JrbT); *pas˽pẽčů· gulĺ̀ù* ‘prie pẽčiaus (*krosnies*) guliù’ (JrbT).

Kaip ir visame kauniškių plote, Jurbarko šnektoje vietoje prielinksnio *prie* vartojamas *prė*, pvz.: *jìs turė̃je vė̃ži prę̃ ŝkl̃.Ĩ.væ* ‘jìs turéjo vėžį prie skiĨvio (skrandžio)’ (JrbT); *tas_vi̇́rs pradė̃jæ prę̃_jõ̃(s) ŝlĩ̃.ñ̃.kî* ‘tas výras pradėjo prie jõs sliñkti’ (JrbT); *dúrle nærũ̃kst, nægalì ẽ.ĩ̃.t nę̃_aĩ̃tĩ̃ prę̃_ãvilæ* ‘dúlė nerũ̃ksta – negalì eĩ̃t nė artỹ prie ãvilio’ (JrbT).

LEKSIKA

Kiekviena tarmė turi ne tik savitą fonetinę struktūrą, bet ir savitą leksinę sistemą. Leksika yra judriausias kalbos elementas, turintis tendenciją kisti kartu su tobulėjančiu ir besikeičiančiu gyvenimu. Leksikos kitimas visiškai skiriasi nuo morfologijos ir fonetikos kitimo, nes bet kurios kalbos, tarmės žodynas yra glaudžiai susijęs su gyvenimu, įvairiomis realijomis.

Tarmių leksikos skirtybes pastebėti yra sunkiau negu fonetines. Per spaudą, radiją, televiziją ir mokyklą tarmių atstovai išmoksta daug bendrinės kalbos žodžių ir neretai jais visiškai pakeičia nuo seno vartotus tarmiškus žodžius. Tokių žodžių santykis su bendrine kalba yra diferencinis, t. y. tarminė leksika egzistuoja šalia bendrinės kalbos, tačiau labai nuo jos priklauso. Geriau išsilaiko tų reiškinių, daiktų, būsenų pavadinimai, kurių bendrinė kalba arba neturi, arba jie būdingi tradicinei buities aplinkai.

Kadangi Jurbarko šnekta yra gana artima bendrinei kalbai, atrodo, lyg ir nebūtų daug ko apie ją kalbėti. Tačiau, pasak E. Grinaveckienės, šios šnektos turtingumą, gyvybingumą, jos žodžio vaizdingumą, ryšį su praeitimi, jungtį su kitomis šnektomis geriausiai rodo dideli leksikos lobiai (Grinaveckienė 1996: 95). Jurbarko šnekta turi labai savitą ne tik fonetinę, morfologinę struktūrą, bet ir leksinę sistemą. Jurbarko apylinkių gyventojai, kaip ir kaimynai suvalkiečiai, gyvena *stubosè* su *bùtais*, o šieną daržinėse krauna ne į šalines, o į *bértainius* kaip raseiniškiai.

XIX a. pabaigoje, pradėjus domėtis lietuvių kalbos tarmėmis praktikos mokslo reikalams, pradedamas plačiau tyrinėti ir Jurbarko šnektos plotas. 1882 m. rugsėjo mėn. 14 d. rašyto laiško nežinomas autorius neįvardytam adresatui rašė apie Skirsnemunės apylinkių

(dabartinio Jurbarko šnektos ploto) leksikos ypatybes[11]. Pasak laiško autoriaus, skirsnemuniškiai kalba kaip gruzdiškiai[12], bet vartoja daug germanizmų, pvz.: *grỹčią* vadina *stubà*, *lópetą – spatù, láimę – gilukiù* (iš vok. *Glück*), *vìnį – négeliu,* vietoj *blogaĩ* sako *šlektaĩ* ir t. t. Laiško autoriaus nuostabą galima paaiškinti tuo, kad Jurbarko šnekta iš seno vakaruose ribojosi su vokiečių okupuotu Klaipėdos kraštu – Smalininkais, priklausiusiais vokiečiams, todėl joje gausu germanizmų[13], pvz.: *šlèbė* (plg. vok. dial. *Schlabbe*) ‘suknelė’, LKŽ duomenimis, germanizmas minėta reikšme žinomas ne tik šiaurės žemaičiams telšiškiams (Skd[14], Lpl) ir kretingiškiams (Dr, Vž, Pln, Rt, Žr, Krt, End), pietų žemaičiams raseiniškiams (Vn), vakarų aukštaičiams kauniškiams (Šk, Grš, Nm, Kbr, Mrj, Plut), bet ir pietų aukštaičiams (Krok, Smn, Vs); *dyselỹs* (plg. vok. dial. *dîsel*) ‘vežimo grąžulas, rodiklis’ ir kt. kirčiavimo variantai paplitę ir vakarų žemaičių (Šlu, Plik, Klp), ir vakarų aukštaičių kauniškių (Plut, Prn, Iš, Vlkv, Mrj) šnektose; *ròsvelkis*, *rùsvelkis* (plg. vok. dial. *roßwerk*) ‘arklių sukamas ratas, maniežas’ vartojamas šiaurės žemaičių telšiškių (Skd, Žd, Akm), kretingiškių (Rt), vakarų žemaičių (Vn) ir vakarų aukštaičių kauniškių (Šk, Plv, Mrj) šnektose; *špūlẽ* (plg. vok. *Spule*) ‘ritė’ daugiausiai paplitęs vakarų aukštaičių kauniškių pietinėse (Grš, Nm, Vlkv, Gs, Kt, KzR, Všt, Skrd) šnektose; *šlėgà* (plg. vok. *Schlägel*) ‘medinis įnagis kalti’ daugiausia vartojamas šiaurės žemaičių telšiškių (Vkš, Ms), pietų žemaičių raseiniškių (Erž), vakarų žemaičių (Plik) ir vakarų aukštaičių kauniškių (Lkš, Šn) bei šiauliškių (Jnš), bet pasitaiko ir pietų aukštaičių (Ūd) bei rytų aukštaičių uteniškių (Ob), panevėžiškių (Ps, Lnkv) šnektose; *špùntas* (plg. vok. dial. *špunt*) ‘oblius įlaidams išdrožti’ – šia reikšme kitose šnektose neužfiksuotas; *viñdas*, *vindùkas* (plg. vok. *Winde*) ‘prietaisas ar įrankis virvėms vyti’ žinomas artimiesiems kaimynams pietų žemaičiams raseiniškiams (Vdk, Rs) ir vakarų aukštaičiams kauniškiams (Vl, Srd); *bálkis* (plg. vok. *Balken*) ‘sija, storas

[11] Rankraštis saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, F1-2256.

[12] Gruzdžiai – miestelis Šiaulių rajone, 19 km į šiaurę nuo Šiaulių.

[13] Šnektoje vartojamų germanizmų keliai skirtingi: vieni jų gauti tiesiai iš vokiečių kalbos, kiti ją pasiekę per slavų kalbas.

[14] Vietovių santrumpos pateikiamos kaip LKŽ.

rąstas' vartojamas šiaurės žemaičių kretingiškių (Grg) ir telšiškių (Yl) bei vakarų aukštaičių kauniškių (Gs, Šk, Grš, Lkš, Snt); *šlìktas* (vok. *Schlichte*) 'krakmolo klijai audinio apmatams suvilgyti': *Šlìktas jau baĩgias, reĩks vẽl išvìrt naũją* (JrbŽ) užfiksuotas ne tik Jurbarko, bet ir Šakių šnektoje (Slv, Lkš), taip pat pietinių vakarų aukštaičių kauniškių (Mrj, Vrb), žinomas ir šiaurės žemaičiams telšiškiams (Y), pietų žemaičiams varniškiams (Kv), rytų aukštaičiams panevėžiškiams (Rgv), uteniškiams (Ktk, Ds), kupiškėnams (Svn, Sb), pietų aukštaičiams (Lš), užfiksuotas ir A. Juškos žodyne.

Kalbant apie skolinius, taip pat ir germanizmus, vakarų aukštaičiai kauniškiai, tarp jų ir Jurbarko šnektos vartotojai, germanizmais įvardija įvairias neigiamas asmenų savybes[15], pvz., *liū́deris* (plg. vok. *Luder*) 'aptingęs nutukęs žmogus, rubuilis': *Niẽka jám netrū́kst, isipenė́jęs kai liū́deris, be jókia darbẽle par dienàs* (JrbŽ) [16]*; drán̈ka* (plg. vok. dial. *drank*) 'apie niekam tikusį žmogų': *Eĩk tu drán̈ka no mànes* (JrbŽ)*;* fizinę būklę, pvz., *krépelis* (plg. vok. *Krüppel*) 'silpnas, be sveikatos žmogus' (JrbT). Šio žodžio paplitimo geografija: nuo vakarų žemaičių (Prk), apimant ir pietų žemaičius varniškius (Šv) iki pietinių vakarų aukštaičių kauniškių (Bgt). Variantas *krèpelis* vartojamas pietų žemaičių raseiniškių (Rs), Klaipėdos krašto aukštaičių (Pgg) ir pietinių vakarų aukštaičių kauniškių (Plv, Gž). Atkreiptinas dėmesys, kad daugelį minėtų germanizmų vartoja tik vakarų aukštaičių šnektos, vienas kitas – žinomas ir žemaičių šnektose. Pasitaiko atvejų, kai atskiri germanizmai žinomi daugeliui lietuvių šnektų.

Be slavizmų šioje šnektoje taip pat neišsiverčiama. Pastebėtina, kad Jurbarko šnektoje užfiksuota upininkystės ir žvejybos leksika daugiausia yra slavizmai, pvz.: *baidõkas* 'krovininis, ppr. velkamas laivas, barža': *Su baidõkais daugiáu plùkda žvỹrą, o kìtasyk – i grū́dus* (JrbŽ); *šerìkas*

[15] Asmenų pavadinimai dažniausiai turi stilistinį vertinamąjį atspalvį. Tokį motyvacijos pasirinkimą lemia koks nors ryškus išorinis požymis ar būdo bruožas. Lietuvių tarmėse neigiamo emocinio vertinimo žodžių nepalyginamai daugiau negu teigiamo. „Šis faktas gali būti paaiškintas psichologinėmis ir socialinėmis priežastimis: visa, kas gera, paprastai laikoma normaliu dalyku, o ypatingų emocijų dėl normalių dalykų niekas nereiškia" (Jakaitienė 1988: 51).

[16] Leksikos pavyzdžiai pateikiami netranskribuoti, paprasta rašyba.

‘kuolas baidokui prie kranto tvirtinti’: *Šerìkai prė baidõkų daugáusiai, i jìs neléidžia baidõkui eĩt artỹ prė krañta – jìs stóvia kai prikálts* (JrbŽ)*; Šerìką dù výrai tik gãlia panèšt; gonskà* ‘viena sielių eilė’: *Gonskà, vienà mẽdžių eilẽ triópto* (JrbŽ)*; Vienà gonskà atsiléida no trióptas; triópta* (JrbŽ)[17] ‘sielis’: *Trióptas Nẽmunu plùgda į Vokietìją* (JrbŽ); *Trióptas gáls atsìmuše į krañtą* (JrbŽ); ‘plaustas’: *Pìna trióptas* (JrbŽ)*; Trióptas susìded iš daũgel gõnckų* (JrbŽ); *počynà* ‘sielių vairas’: *Dù výrai põčyną ìma i àtsuka trióptas gãlą kur reĩkia* (JrbŽ)*; Počynà – kai vaĩras bevéik – iš mẽdže padarýta – jì tùria lýgsvarą – tei kai šùline svirtìs* (JrbŽ); *trìbicas* ‘tripalis tinklas’: *Tų trìbicų ankščiaũ nebūdãva*, *tik tos márškas kai paklõdes ìšmegztas* (JrbŽ); *bùsokas* ‘kartelė žuvims baidyti į tinklą’: *Su bùsoku ištráukiau iš Ìmsres gẽrą leñtą* (JrbŽ); *Su bùsoku ãbuolius nupúrtom no aukštaĩ* (JrbŽ); *keselỹs* ‘graibštas’: *Už keseliũ výrai kokie keturì ka kabýdavo i, bũdavo, atsigaivỹs to Alsõ* (JrbŽ); *O kẽselį bele kuĩ pakišaĩ, a po lãpais kur, a po mauraĩs, po kélmu kur, kam̃pą užkišaĩ i gáudai i màna, o su márška - nẽ* (JrbŽ). Daugelio skolinių vyresniosios kartos tarmės atstovai jau nebevartoja, tačiau jie užfiksuoti šnektos žodyne. Be to, skoliniais dažniausiai užpildomos tik kai kurių atskirų sričių leksikos spragos. Apie slavizmų paplitimą galima teigti, kad pastarieji kaip ir germanizmai žinomi tik vakarų aukštaičių, kai kurie paplitę ir žemaičių, vienas kitas vartojamas ir dar toliau – pietų aukštaičių šnektose.

Jurbarko šnektoje užfiksuota žodžių, vartojamų retomis reikšmėmis, pvz.: *širdẽlė* ‘tokios birželio mėnesio maldos’: *Líepos panašeĩ ménesį, Širdelė kai baĩgėsi, tai tą̃syk jau prasidéjo fròntas kãro* (JrbT)*; brė́žti* ‘būti aštraus skonio’: *Labaĩ smarkus alùs: brė́žia kai gerì* (JrbŽ); *cilindrùkas* ‘bidonėlis pienui laikyti’ (JrbT); tik Jurbarko šnektoje žinomas *brũžė* ‘skalbimo lenta’ (JrbT); plačiau paplitęs *patalkỹs* ‘pabaigtuvės; šokiai po talkos’: *Atsimùždava šliùres į síeną – tei šókdavom par pãtalkį – kaip jau bũdava smagù* (JrbŽ); šis žodis žinomas šiaurės žemaičiams telšiškiams (Ms, Vkš, Trš, Lc), šiaurės žemaičiams kretingiškiams (Jdr, Als), pietų žemaičiams raseiniškiams (Rs, Vn), rytų

[17] Prie Nemuno, netoli Šilinės kelto, nuo seno veikė medienos plukdymo įmonė. Čia iš aplinkinių miškų būdavo suvežama mediena, sandėliuojama, rūšiuojama, kraunama į baržas, rąstai rišami į sielius (Urbanavičius 2013: 65).

aukštaičiams kupiškėnams (Kp) bei uteniškiams (Ob) ir gretimiems kaimynams anapus Nemuno (Kdl); *krestỹs* ‘pintinė su lanku’ (LKŽe) žinomas tik kaimyninėms pietų žemaičių šnektoms: raseiniškiams (Erž, Vn, Bt) ir varniškiams (Grd, Užv); *tõbras* ‘bijūnas’: *Bjaurỹbė tas kùrmis: nukiřta má visùs tobrùs; tõbrai ružavì, baltì i palšì bũn* (JrbŽ) plačiausiai vartojamas Jurbarko šnektoje, dar užfiksuotas raseiniškių šnektoje.

Tik vakarų aukštaičių kauniškių vartojamas *puĩkė* ‘papuošalas, puošmena’ (JrbT); *kùšenos* ‘nuobrukos’: *Senóvė kai brùkdava linùs, tai kùšenas i dá búdava gẽras – výdava páncius* (JrbŽ). Jurbarkiškių vartojama *kartẽlė* (JrbT) – deminutyvinė daiktavardžio *kartà* ‘kostiumas’ forma – veikiausiai pasiskolinta iš žemaičių, nes turima raseiniškių (Gr), telšiškių (Krp), pasitaiko ir Ievos Simonaitytės raštuose; *pypkìnė* ‘rūkymo metas, pertrauka’: *Pjóvėm šiẽną, o dabař pypkìnę laĩkom, kol arkliaĩ paẽs* (JrbŽ); plačiau vartojamas pietų žemaičių (Pgr, Šll); jurbarkiškių *makýnas* ‘purvynas, dumblynė’: *O jau tamsu, o jau makýns – brìsk ligi kẽlių* (JrbŽ), o aplinkiniai kaimynai – Šakių šnekta ir raseiniškiai – čia sako *makỹnė*; *bruzguliùkas* ‘antauga, gumbas’: *Nugulė́jau sprándą – vienũ bruzguliùkų – nagũ neprìkišu* (JrbŽ)*; Sprándą kai braukáu, tai randù tókius bruzguliukùs – grùnkt grùnkt* (JrbŽ). Antanas Juška[18] savo žodyne užfiksavo tokia pat reikšme *brūzgùlį*.

Jurbarkiškiai asmenims pagal kokias nors savybes pavadinti turi ir savų žodžių, pvz.: *kerepẽkas* ‘išsikėtojęs daiktas; nevikrus, gremėzdiškas žmogus’ (Br, Vv), *krepẽsius* ‘nevikrių rankų žmogus, atgrubnagis’ (Ilg): *Labaĩ matýt noréja výra, kad ẽja už tókia krepẽsiaus* (JrbŽ); *kreivỹs* ‘kas kreivomis kojomis’: *Jõ kójas nesitaĩsa, i bùs tóks kreivỹs* (JrbŽ), kurie žinomi ir pietiniams vakarų aukštaičiams kauniškiams. LKŽ duomenimis, tik vakarų aukštaičių kauniškių vartojami *zùmsa* ‘tylenis’: *Baĩsiai nuobõdu su tókiu zùmsa* (JrbŽ)*, draskà* ‘draskytojas, plėšytojas’: *Baĩsus draskà: drabùžį kaip ant šãkių išmáuja* (JrbŽ); *sliū́ka* ‘kas tingi dirbti, tik sliūkinėja’: *Tóks sliū́ka tas vaikìns – vìsur jìs stùmiams* (JrbŽ); *antrãstalis* ‘kas valgo prie to paties stalo kitiems pavalgius’: *Dabà čia*

[18] *Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ*. Томъ I, вып. 1, СПБ 1897; вып. 2, СПБ, 1904; вып. 3, Петроградъ, 1922.

mùdu válgysiva – antrãstaliai (JrbŽ) dar žinomas raseiniškiams (Erž) ir dar toliau – šiaurės žemaičiams kretingiškiams (Kl). Žemaičiams būdingas asmens apibūdinimas *sragùs* ‘energingas, vikrus, greitas’: *Kã jìs víens bùs: dá sragùs výrs ỹr* (JrbŽ).

Vargu ar beprilygstama jurbarkiškiams veiksmažodžių vaizdingumu, pvz.: *pasirùzgyti* ‘pasijudinti, pasitrinti kraipantis’: *Tai su taĩs pasirùzginai, pasikasinéjei su taĩs linìneis marškineĩs* (JrbT); *prakỹpti* ‘prasigyventi, praturtėti’: *Iki kol pradéjom prakỹpt* (JrbT); *knypsóti* ‘dilgėti, smilksėti’: *Má šìčia štaĩ jau knỹpsa širdỹ no tų rũpeščių* (JrbT); *barbaliúoti* ‘plepėti, kalbėti niekus, taukšti’: *Ką čia dabar̃ bar̃baliuo, kám čia tas reikalìnga* (JrbŽ)*; zvogúoti* ‘nerimtai, niekus šnekėti’: *Tù nezvogúok: tie mìltai gerì bùva* (JrbŽ); *neĩgti* ‘niekinti, smerkti’ (JrbT) veikiausiai gautas iš žemaičių šnektų (LKŽ duomenimis, užfiksuotas Pp, Pvn, Krš); *užuř̃bti* ‘barniais nuvarginti, užuiti’: *Tę̃ tų bóbų jìs visái ùžurbts* (JrbŽ), vartojamas ne tik jurbarkiškių, bet ir toliau į šiaurę: pietų žemaičių raseiniškių (Trg), varniškių (Varn, Krš), šiaurės žemaičių telšiškių (Rdn), rytų aukštaičių panevėžižkių (Pšl); *sprę́sti* ‘sprindžiais matuoti’ (JrbT) vartojamas šiaurės žemaičių telšiškių (Šts), pietų žemaičių varniškių (Užv). Tik jurbarkiškių vartojamas *briõgzti* ‘griozti, ieškoti, versti’: *Kã tù tę teĩ ìlgai briozgì usiliñdęs, ko nærandì* (JrbŽ); *brązgéti* ‘brazdėti, treškėti’*: Bùlves dá neišvìruses*, *bìskį brą̃zga, galéja dá vìrt* (JrbŽ). Šį veiksmažodį į savo žodyną jau buvo įtraukęs ir Antanas Juška. Jurbarko šnektoje pasitaiko sunkią tam tikro laikotarpio buitį iliustruojančių veiksmažodžių, pvz., *įskinkiúoti* ‘įpilti’: *Nė tos smetõnas déta, tìk bìskį píena įskinkiúota į tuos barščiùs i válgykit* (JrbŽ). Ne tik pietinių vakarų aukštaičių kauniškių (Plv, Mrj), bet ir vakarų (Sg) bei šiaurės žemaičių kretingiškių (Kl, Slnt,Vvr), telšiškių (KlvŽ, Gd), pietų žemaičių varniškių (Kv, Krš), raseiniškių (Ll, Grk), vartojamas *vampsóti* ‘žiopsoti, vėpsoti’: *Ant to turg̃aus galì vamsót su taĩs lašiniaĩs – niẽks jų̃ nèperk* (JrbŽ). Šis veiksmažodis užfiksuotas ir tų tarmių rašytojų (S. Daukanto, Žemaitės ir Antano Tatarės) raštuose.

Tik vakarų aukštaičių kauniškių vartojami veiksmažodžiai ėjimui nusakyti *brū́škyti* ‘iš lėto eiti, spūdinti, dūlinti’: *Kur brū́škini, sėdėk namiẽ – juk darbų̃ tai bẽgales* (JrbŽ)*; spyriúoti* ‘greitai eiti’: *Ta mergáte nubéga, jõs nematýt, tai abùdu spyriãva jõs jieškót* (JrbŽ). Veiksma-

žodžiai dėvėjimui ir avėjimui nusakyti su menkinamuoju atspalviu vartojami visų vakarų aukštaičių kauniškių: *skařmaliuoti* ‘skarmalais apsirengusiam eiti’: *Žiūriù – jìs skařmaliuo po miẽstą, tóks baĩsus jìs má* (JrbŽ); *šlervióti* ‘negražiai avėti, šleivinti’: *Šlervió tuos gerúosiuos batùs po balàs – kur tu matéi* (JrbŽ). A. Juška šiuos veiksmažodžius taip pat įtraukė į savo žodyną. Nuostolio didumą rodo veiksmažodis *išdrapãlinti* ‘išmindžioti, ištrypti’: *Nãktį pasiléida arkliaĩ i išdrapãlina má dařža* (JrbŽ).

Perkeltine reikšme Šimkaičiuose užrašytas veiksmažodis *pérsipjauti* ‘susikryžiuoti’: *Túodu ūpẽliai subėg*, *pársipjau i viel bėg atskiraĩ* (JrbŽ). Savitai vartojamas veiksmažodis *bryzúoti* ‘trinti, brūžuoti’: *Árkliui dantìs čigõnai bryzúoja* (JrbŽ); *brénkštelėti* ‘nubrėžti, nudrėksti’: *Kai viřta, jám kóją nuláužė, o jei ir brénkštelėjo* (JrbŽ). Tik vakarų aukštaičių kauniškių vartojamas veiksmažodis *išjódyti* ‘išvaryti, išvaikyti’: *Vištàs reĩks išjódyt iš to gařda* (JrbŽ).

Kalbant apie valgymą, taip pat galima išskirti savitų žodžių. Dar A. Juškos žodyne užfiksuotas toks valgis *brándis* ‘valgis iš virtų žirnių ar pupų ankščių’: *Gál turì kókią brándį isiviręs: dèk žiùburį i duokšè šią* (JrbŽ); *Tą brándį negalì válgyt tamsõ: gál kóks kirminiùks pasitáikyt* (JrbŽ); *A jau žìrniai paáuga, jau noréč brándį isivìrti* (JrbŽ); *Eĩk paskýk žìrnių i vìrsim vakariẽniai brándies* (JrbŽ) žinomas vakarų aukštaičiams šiauliškiams (Grz, Škn), su kitomis galūnėmis *brándė* – pietų žemaičiams varniškiams (Krš), šiaurės žemaičiams kretingiškiams (KlvrŽ), *brándis*, *-džio* pietų žemaičiams raseiniškiams (Krkl), šiaurės žemaičiams telšiškiams (Mžk), vakarų aukštaičiams šiauliškiams (Kri), rytų aukštaičiams panevėžiškiams (Lnkv). Valgio pavadinimas *pyragáičiai* ‘cepelinai, didžkukuliai’ (JrbT) gautas iš pietų žemaičių raseiniškių (Pgr, Btg, Trg, Ar); *pasismáilauti* ‘smaguriauti, smalžiauti’: *Àš táu pasismáilaut dúosiu šviežių̃ paviršių su bràškėms* (JrbŽ) vartojamas šiaurės žemaičių kretingiškių (Slnt, Kal, Lkž).

IŠVADOS

Pagal stambiausią gyvenamąjį punktą aprašomasis plotas vadinamas Jùrbarko šnekta, kurios ribos eina tarp Smaliniñkų – Vertìmų –

Šimkáičių – Stakių – Skiršnemunės. Ši šnekta pagrįstai laikoma pereigine tarp žemaičių ir vakarų aukštaičių kauniškių, nes turi ir žemaičiams, ir aukštaičiams būdingų fonetikos, morfologijos, sintaksės ypatybių ir bendrai vartojamos leksikos.

Jurbarko šnektai būdinga vakarų aukštaičių kauniškių fonetikos ypatybė – atvirosiose nekirčiuotose galūnėse balsiai [*o*, *ė*] atliepiami [*u*, *i*], pvz.: *mi̇́ni* ‘mýnė’, *bùu̯u* ‘bùvo’, žemaičių – trumpieji [*a*, *e*], pvz.: *pã.r̃.dave* ‘parďavė’, *nupĩ̯.r̃.ka* ‘nupiřko’.

Jurbarko šnektos ploto pakraštyje šiaurinių vakarų aukštaičių kauniškių šnektos ypatybės yra susipynusios su pietų žemaičių raseiniškių, pvz., *uo, ie* atitikmenys.

Šnektoje turimos dvi ilgųjų kirčiuotų skiemenų priegaidės – tvirtapradė ir tvirtagalė. Kirtis tam tikrais atvejais yra atitrauktas. Sporadiško atitraukimo iš trumpos galūnės į ilgą prieš einantį skiemenį atvejų pasitaiko šiauriniais šnektos pakraščiais. Šioje šnektos dalyje, kaip ir raseiniškių, kirtis atitraukiamas tik nuo trumpos galūnės į ilgąjį skiemenį.

Raseiniškiai trumpuosius nekirčiuojamų galūnių balsius numeta. Jurbarko šnektos plote dažnai, bet ne visuomet sistemingai taip pat numetamas vyriškosios giminės vardažodžių vardininko galūnės balsis *a* prieš *-s*. Tačiau pasitaiko atvejų, kai *a* išlieka po dviejų ar daugiau priebalsių, jeigu tarp jų yra sklandusis arba nosinis.

Žemaitiška sintaksės ypatybė – prielinksnio *pas* vartojimas su kilmininku vietoj galininko – labai paplitusi Jurbarko šnektoje, tačiau tiek pat stipriai įsitvirtinęs ir prielinksnio *pas* vartojimas su galininku.

Jurbarko šnektoje vartojama leksika apima kelis tarminius arealus: 1) pietų žemaičiai raseiniškiai – vakarų aukštaičiai kauniškiai; 2) dauguma žemaičių šnektų – vakarų aukštaičiai kauniškiai ir pietų aukštaičiai; 3) žemaičių šnektos, Klaipėdos krašto aukštaičiai – vakarų aukštaičiai kauniškiai; 4) šiaurės ir pietų žemaičių šnektos – vakarų aukštaičiai kauniškiai ir šiauliškiai, pietų aukštaičiai ir rytų aukštaičių kai kurios šnektos; 5) tik Jurbarko šnekta.

Ambrazas S. 1993: *Daiktavardžių darybos raida*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Atkočaitytė D. 2002: *Pietų žemaičių raseiniškių prozodija ir vokalizmas*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Bacevičiūtė R. 2004: *Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Bacevičiūtė R. 2006: *Šakių šnektos tekstai,* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Bacevičiūtė R. 2010: Lietuvių kalbos žemaičių tarmės ypatybės vakarų aukštaičių kauniškių šnektose. – *Respectus Philologicus* 18(23), Kaunas, 235–243.

Bakšienė R., Vaišnienė D. 2014: *Klaipėdos krašto aukštaičiai: tekstai ir kontekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Drotvinas V., Grinaveckis V. 1970: *Kalbininkas Kazimieras Jaunius*, Vilnius: Mintis.

Gerulis J. 1930: *Litauische dialektstudien*, Leipzig: Markert & Peters Verlag.

Girdenis A., Zinkevičius Z. 1966: 1966: Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. – *Kalbotyra* 14, Vilnius, 139–147.

Grinaveckienė E. 1957: Mituvos upyno tarmės fonetika. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 1, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 119–180.

Grinaveckienė E. 1959: Būdingesnės giminės, skaičiaus ir linksnio formos Mituvos upyno tarmėje. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 2, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 177–185.

Grinaveckienė E. 1960: Mituvos upyno tarmės daiktavardis. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 161–176.

Grinaveckienė E. 1961: Mituvos upyno tarmės sudurtinių žodžių daryba. – *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija* A, 1 (10), 129–137.

Grinaveckienė E. 1961: Mažybinės–maloninės priesagos Mituvos upyno tarmėje. – *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija* A, 2 (11), 233–242.

Grinaveckienė E. 1962: Mituvos upyno tarmės įvardis. – *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija* A, 2 (13), 195–204.

Grinaveckienė E. 1974: Mituvos upyno tarmės veiksmažodis. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 15. Žodžių formos ir jų vartosena, 289–313.

Grinaveckienė E. 1996: Jurbarkiškių šnekta. – *Jurbarkas: istorijos puslapiai*, ats. red. A. Piročkinas, Vilnius: Pradai, 88–98.

Jakaitienė E. 1988: *Leksinė semantika*, Vilnius: Mokslas.

JrbT – *Jurbarko apylinkių tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.

JrbŽ – *Jurbarko šnektos žodynas*. Rankraštis.

Juška J. 1861: [J. Juszka.] *Kałbos lëtuviszko lëžuvo ir lëtuviszkas statraszimas arba ortografija*. Peterburge: Spaustuvėje Moksłu Akademijos.

LieT 2014: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*. Žemėlapiai ir jų komentarai. Aut.: D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, D. Aliūkaitė, R. Bakšienė, L. Geržotaitė, J. Jaroslavienė, G. Judžentytė, A. Leskauskaitė, J. Lubienė, N. Morozova, D. Pakalniškienė, L. Plygavka, V. Ragišienė, R. Rinkauskienė, K. Rutkovska, J. Švambarytė-Valužienė, J. Urbanavičienė, D. Vaišnienė, Vilnius: Briedis.

LKA II – *Lietuvių kalbos atlasas* 2: Fonetika, Vilnius: Mokslas, 1982.

LKA III – *Lietuvių kalbos atlasas* 3: Morfologija, Vilnius: Mokslas, 1991.

LKTCHR 2004: *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sud. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa, red. L. Grumadienė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Vilnius: Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015. – www.lkz.lt.

Mikulėnienė D. 2012: XIX a. lietuvių tarmėtyra: Jono Juškos (1815–1886) įžvalgos. – *Priešaušrio mokslas, kultūra ir švietimas. Lauryno Ivinskio 200-osioms gimimo metinėms,* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 244–255.

Sakalauskienė V. 2013: *Jurbarko apylinkių tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Salys A. 1992: *Raštai* 4: *Lietuvių kalbos tarmės*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.

Urbanavičius V. 2013: Mano Skirsnemunė. – *Skirsnemunė*, Vilnius: Diemedis, 65–71.

VAK – *Vakarų aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai: mokomoji knyga* / sudarė R. Bacevičiūtė, D. Mikulėnienė, V. Salienė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005.

Zinkevičius Z. 1966: *Lietuvių dialektologija,* Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Z. 1994: *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Zinkevičius Z. 2006: *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Яблонский Й. 1961: К вопросу о языке издаваемого Академиею Наук Литовского словаря А. Юшкевича. – *Literatūra ir kalba* 5, 326–344.

JURBARKAS SUBDIALECT: THE INTERSECTION OF THE SAMOGITIAN AND AUKŠTAITIAN AREAS

Summary

The article discusses the Jurbarkas subdialect – the north-western edge of the West Aukštaitians of Kaunas, which is called the intersection of the Samogitian and Aukštaitian areas in dialectologsts' works, a transitional

subdialect between the Aukštaitians and Samogitians, the Aukštaitian on the border of Samogitia and a transitional dialect.

The goal of the article is to study the original features of this subdialect in a wider context, analysing not only the phonetic, morphological and syntactical peculiarities, but also lexical varieties as the influence of other dialects is first of all felt in the sphere of the lexis. Empirical data have been taken from the e-variant of the Lithuanian Language Dictionary (LKŽe), the texts of the Jurbarkas environs and the dictionary of the Jurbarkas subdialect, which is in preparation .

The Jurbarkas subdialect has not only an original structure of its phonetics and morphology, but also its own lexical system. The lexis used by the Jurbarkas inhabitants comprises the areas of several subdialects: 1) the southern Samogitians of Raseiniai – the western Aukštaitians of Kaunas; 2) most of the Samogitian subdialects – western Aukštaitians of Kaunas and southern Aukštaitians; 3) the Samogitian subdialects, the Aukštaitians of the Klaipėda region – the western Aukštaitinas of Kaunas; 4) the northern and southern Samogitian subdialects – the western Aukštaitians of Kaunas and Šiauliai, southern Aukštaitians and some subdialects of the eastern Aukštaitians; 5) only the subdialect of Jurbarkas.

Research into the loanwords of the Jurbarkas subdialect (Germanisms and Slavisms) provides a variety of material that helps to reveal their history and establish with more accuracy the area where they are spread. Loanwords do not supersede native words but most often function as their synonyms.

LEKSIKOGRAFIJA IR ŽODŽIŲ DARYBA

Rita Šepetytė
Lietuvių kalbos institutas

Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos *Taisliaus augyminio* terminai *Botanikos terminų žodyne*

1. ĮVADINĖS PASTABOS

1.1. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos rankraštis *Tayslós augumyynis*[1] (toliau – *Taislius*, cituojant – TA) – pirmas lietuviškai (žemaičių tarme) parašytas botanikos veikalas. Baigtas rengti 1843 metais, jis kadaise (ir originalia rašyba) nebuvo išspausdintas[2]. Į mokslinę vartoseną jis pateko per 1900 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose išspausdintą (sutuometinta rašyba) rankraščio dalies perrašą, pavadinimu „Botanika arba Taislius Auguminis. Parašyta kun. Ambražiejaus Pabriežos“ (toliau – *Botanika*, cituojant – B). Ją sudaro šiek tiek kupiūruota[3] įvadinė *Taisliaus* dalis („Prajows weykała“ TA I–LVIII), skirta augalų morfologijai aprašyti[4], ir augalų vardų sąrašas („Sryje Waarduu Augmynićźyyniu Weyslyyniu yr Skyrtyyniu. źemaytyszkaa“ TA 901–936). Šia knyga ir remiamasi lietuvių botanikos terminologijos ir terminografijos darbuose (Matulionis 1906: 3, Grinius 1914: 434, LBŽ VIII).

1.2. *Botanikos terminų žodyno* (toliau – *Žodynas*, cituojant – BTŽ) pratarmėje nei Pabrėža, nei jo veikalai nepaminėti, tik į sutrumpinimų sąrašą įtraukta vienintelė asmenvardinė santrumpa Pbr. – J. A. Pabrėžos raštai (BTŽ 8). Literatūros sąraše nurodytas Pabrėžos rankraštis „Sryje Balsenyyny Biiluu Žemayt. Lotinyyniu <...>“ ir *Botanika* (BTŽ 656).

[1] Visą originalų pavadinimą žr. literatūros ir šaltinių sąraše. Dėl užrašymo klaidos „augumyynis“ žr. Subačius 1996: 106.

[2] Rankraščio perrašas pradėtas skelbti tik 2009 m. (I–223 psl.). 2014 m. paskelbta didžioji rankraščio perrašo dalis – 224–776 psl.

[3] Žr. B 8.

[4] Būtent į šios dalies II skyriuje (B 39–109) pavartotus „Pabrėžos terminus atsižvelgė Botanikos žodyno komisija, sudarydama *Botanikos terminų žodyną*“ (Dagys 1972: 17).

1.3. Straipsnio tikslas – paanalizuoti, kaip *Taisliaus* terminai atspindėti *Žodyne*, taip pat atkreipti dėmesį į apsirikimus, atsiradusius todėl, kad buvo remiamasi ne rankraščiu (tai turbūt ir nebuvo įmanoma, nes jis, iki patekdamas į biblioteką, buvo laikomas iš pradžių Varnių, vėliau Kauno kunigų seminarijoje), o visiems prieinama spausdinta *Botanika*.

2. *TAISLIAUS* TERMINAI *ŽODYNE*

2.1. Peržvelgus *Žodyno* tekstą susidaro įspūdis, kad jo rengėjai žiūrėjo į Pabrėžos terminus labai pagarbiai: į jį įtraukti (kaip sinonimai *Žodyne* jie išspausdinti „paprastu šriftu praretintai“[5]) ir tokie žodžiai, kurie jau ir rengimo laiku turėjo būti traktuojami kaip nevartotinos svetimybės ar hibridai, pvz.:

a m p u l k a Pbr. žr. pūsliškas plaukelis
b l o m a Pbr. žr. gniužulas
b r y l i u s Pbr. žr. kepurėlė, galvutė
č i u p r y n a Pbr. žr. pažiedlapių kuokštas
k u d l a Pbr. žr. gaurai
k v i e t k a Pbr. žr. puokštė
s k l e p a s Pbr. žr. skliautas (BTŽ 384)
š l e b ė Pbr. žr. papėdlapis

2.2. Iš viso sutrumpinimas Pbr. *Žodyne* pavartotas per 400 kartų, daugiausia, žinoma, prie pagrindinių terminų sinonimų. Tačiau Pabrėžos terminų jame yra daugiau, juk jis pirmas terminologizavo tokius bendrinius daiktavardžius kaip:

akuotas / Akuotas B 76 / *Akóuts*. *(Arista.)* TA XXXIX; **ankštis** / Ankštis B 98 / *Ąksztys*. (*Legumen.*) TA LII; **kankorėžis** / Kankorėžys B 99 / *Kąkoorieźis* (*Conus.*) TA LIII; **lapas /** Lapai B 40 /

[5] Straipsnyje išlaikyti *Žodyno* šriftai, *Botanikos* – šriftas ir rašyba; pavyzdžiai iš *Taisliaus* – pasvirusiuoju; *Žodyno* puslapis nurodomas tais atvejais, kai žodis išspausdintas ne pagal abėcėlę, ir termino **lapas**, kurio rūšiniai terminai suskirstyti grupėmis, atveju; *Žodyno*, *Botanikos* ir *Taisliaus* pavyzdžiai atskirti įstrižu brūkšniu.

Łaapaa. (Folia.) TA XX; **medis** / Medys B 40 / *Meedis* (*Arbór.*)[6] TA XIX; **sėkla** / Sėkla B 103 / *Siekła* (*Semen*.) TA LV; **stiebas** / Stiebas B 40 / *Styibs. (Truncus. Caulis.)* TA XX; **šaknis** / Šaknis B 40 / *Szaknys. (Radix.)* TA XX; **uoga** / Uoga B 96 / *Óuga. (Bacca.)* TA LI; **vaisius** / Vaisius B 94 / *Waysiós* (*Fructus.*) TA L; **varpa** / Varpa B 78 / *Warpa. (Spica)* TA XL; **žiedas** / Žiedas B 82 / *Źyids* (*Flos.*) TA XLIII; **žolė** / Žolė B 40 / *Żoolie*. (*Herba.*) TA XX.

2.3. Be to, prie kai kurių *Taisliuje* (*Botanikoje*) Pabrėžos vartojamų[7] terminų *Žodyne* sutrumpinimas Pbr. nenurodomas, pvz.:

ankštara / Ankštara B 98 / *Ąksztara*. (*Siliqua.*) TA LII; **ankštarėlė** / Ankštarėlė B 98 / *Ąksztareely* (*Silicula*.) TA LII; apsiautalas žr. peridis / Apsiautalas B 75 / *Aapsiautałs* (*Peridium*.) TA XXXIX; **atmaina** = varietetas / tada-gi tie nerimti ženklai augimės daro skirtyje atmainas B 24 / *tadgi tyi nerimty źękłay Augimys, dara Skyrtiey Aatmaynas. (Varietates.)* TA XIII; **burė** / Burė B 89 / *Bóry* (: *Vexillum*.) TA XLVII; **dangtelis** / Dangtėlys B 99 / *Dągteelis. (Operculum.)* TA LIII; dulkutė žr. žiedadulkė / Dulkutė B 92 / *Dółkuuty (Pollen.)* TA XLIX; kalpokas žr. šalmas / Kalpokas B 87 / *Kaałpooks. (Galea.)* TA XLVI; **kiautas** 2. žr. kevalas / Kauliukas susideda iš kiauto – putamen ir kandulo – nucleus B 96 / *Káułóks sósyded ysz Kiauta (Putamen.), yr Kąądóła* (*Nucleus*.) TA LI; koptūras žr. [...] 2. šalmas / Kopturas B 90 / *Kooptuurs. (Cucullus.)* TA XLVIII; kulnis žr. burbuolė / Kulnis B 81 / *Kólnys*. (*Spadix.*) TA XLII; **lakšteliai** / Lakšteliai B 74 / *Łakszteeley*. (*Lamellae*.) TA XXXVIII; liežuvis žr. liežuvėlis / Liežuvis B 71 / *Lyiżóówis (Ligula.)* TA XXXVII; **lūpos** / Lupos B 87 / *Łupas*. (*Labia*.) TA XLVI; makšnis žr. lapamakštė / Makšnis B 70 / *Maksznys (Vagina.)* TA XXXVI; midutis žr. nekta-

[6] *Taisliuje* užrašymo klaida, turėtų būti *Arbor*.

[7] „...kai kurie vaizdingi Pabrėžos pasiūlyti terminai iki šiol išliko botanikos žodyne, pvz.: pažiedės (bracteae), purka (stigma), rinkys (annulus), terlytėlė (cyphella), ankštara (siliqua), ankštarėlė (silicula), aukšlys (utriculus) ir kt.“ (Dagys 1972: 18).

rinė / Midutis B 90 / *Mydótis (Nectarium.)* TA XLVIII; motė[8] žr. piestelė / Motē B 92 / *Mooty (Pistillum.)* TA XLIX; nasrai žr. vainikėlio žiotys / Nasrai B 87 / *Nasray. (Rictus.)* TA XLVI; **pažiedės** / Pažiedės B 72 / *Paaźyidys (Bracteae.)* TA XXXVII; **pentinas** 1. kai kurių žiedų apyžiedžio lapelio išauga, kurioje yra nektaras / Pentinas B 90 / *Pętyns. (Calcar.): ira prasy-yylgynyms terbeliets karuunas, kóremy atsyrąd mydótis* TA XLVIII; plėšas žr. atplaiša / Plēšas B 87 / *Plieszas. (Laciniae.)* TA XLVI (tai kartu yra ir transponavimo klaida *Botanikoje*, turėtų būti *plėšos*); puodas žr. urna / Puodas B 99 / *Póuds (Theca. L.)* TA LIII; **purka, stig.ma** / Purka - stigma B 93 / *Pórka. (Stigma.)* TA XLIX; **rakys** / Rakys B 70 / *Raakis. (spina.)* TA XXXVI; sparnai žr. irklai / Sparnai B 89 / *Spaarnay. (Alae.)* TA XLVII; strajus žr. dulkinė / Strajus B 92 / *Straajós. (Anthera.)* TA XLIX; **šaknelė** / Šaknelē B 105 / *Szakneely. (Radicula)* TA LVI; **vainikas**[2] 1. tam tikro pavidalo nektarinė, pvz., gegužraibės, narcizo / Vainikas B 91 / *Waynyks. (Corona.) ira riećźe óż mydóti nóu Linneusza paskaytiita, wayringu liitiu yr aatmaynu, sódiejymy sawa i karuuna daug pawiediinga. kayp: Narissus.* TA XLVIII; valtis žr. laivelis / Valtis B 89 / *Waltys. (Carina.)* TA XLVII.

2.4. Kartais rūšiniai terminai, pirmą kartą pavartoti *Taisliuje* (*Botanikoje*), *Žodyne* pažymėti sutrumpinimu Pbr., pvz.: abugimtis ž<iedas>. Pbr., bekuopkis ž<iedas>. Pbr., pasparuotas ž<iedas> Pbr. ir t. t., o kartais – ne, pvz.: nuogas ž<iedas>. žr. beapdaris žiedas / Nuogas B 82 / *Nóugs. (nudus.)* TA XLIII; beskiautis ž<iedas>. žr. bevainikis žiedas / Beskiautis B 82 / *Beskiautis. (apetalus.)* TA XLIII; karūnintas ž<iedas>. žr. vainikėlinis apyžiedis / Karunintas B 82 / *Karuunints. (corollaceus.)* TA XLIII.

2.5. Kai kurie *Žodyne* teikiami rūšiniai terminai jau yra (tiesa, kartais kiek kitokio pavidalo) užfiksuoti *Taisliuje* (*Botanikoje*), pvz.:

[8] „Kauno universiteto Botanikos katedros dėstytojai maždaug iki 1930 m. ir esmines žiedo dalis vadino, sekdami Pabrėža, motelėmis (piesteles) ir vyrukais (kuokelius)“ (Dagys 1972: 18).

ankštara – plokščioji / Plokšti B 98 / *Płookszti*. (*compressa.*) TA LII; **snapuotoji** / Snapuota B 98 / *Snapóuta*. (*rostrata.*) TA LII;

ankštis – apvalioji / Apvali B 99 / *Aapwali*. (*teres*.) TA LIII; **išpūstoji** / Išpusta B 99 / *Yyszpusta*. (*inflatum.*) TA LIII; **plokščioji** / Plokšti B 99 / *Płookszti*. (*compressum*.) TA LIII;

lakšteliai – gysliniai / gįsliniai B 74 / *Gislyyney*. *(venosae.)* TA XXXVIII; **nelygūs** / nelygųs B 74 / *Neliigy*. *(inaequales.)* TA XXXVIII; **pertrūkiuoti** / pertrukiuoti B 74 / *Paartrukióuty*. *(interruptae)* TA XXXVIII; nuslenkantieji / nuslenkantiejie B 74 / *Nóuslenkątis*. *(decurrentes.)* TA XXXVIII;

lapas – dygliuotu kraštu (BTŽ 236) / Pakraščiu dygliuoti B 57 / *Pakrasztió diglóuty*. *(margine aculeata.)* TA XXIX; **plaukuotas** (BTŽ 239) / Plaukuoti B 59 / *Płaukóuty*. *(pilosa.)* TA XXX; (rūšinis terminas pakraščiu dygliuotas l<apas>. [BTŽ 237] nepažymėtas sutrumpinimu Pbr.);

stiebas – apvalus / Apvalus B 49 / *Aapwałós*. *(teres.)* TA XXIV; **belapis** / Belapys B 47 / *Bełaapis*. *(aphyllus.)* TA XXIV; **dygliuotas** / Dygliuotas B 48 / *Diglóuts*. *(aculeatus.)* TA XXIV; glodnus / Glodnus B 48 / *Głódnós*. — *(laevis.)* TA XXIV (ir transponavimo klaida, turėtų būti *gludnus*); **lapuotas** / Lapuotas B 47 / *Łapóuts*. *(foliosus.)* TA XXIV; **liaunas** / Liaunas B 46 / *Launs*. *(debilis.)* TA XXIII; **plokščias** / Plokštas B 49 / *Płokszts*. *(compressus.)* TA XXIV; **rėpliojantis** / Repliojąs B 46 / *Rieploojis*. *(repens.)* TA XXIII; **sparnuotas** / Sparnuotas B 49 / *Sparnóuts*. *(alatus.)* TA XXIV; **vilnotas** / Vilnotas B 47 / *Wyyłnoots*. *(lanatus.)* TA XXIV.

2.6. *Žodynui* pasirenkant ne Pabrėžos terminą, jau buvo turimi pasirinktojo pagrindinio termino rūšinių terminų atitikmenys *Botanikoje* (*Taisliuje*) ir šie rūšiniai terminai paimti iš *Botanikos* arba pritaikyti prie *Žodyno* rengėjų nusistatytos jų sudarymo sistemos, pvz.:

galūnė, -ės Pbr. žr. šaka – **šaka**: **pražanginės š**<akos>. / Prażengės <galūnės> B 44 / *Praaźęgys*. *(Rami alterni.)* TA XXII; **priešinės š**<akos>. / Priešotos <galūnės> B 44 / *Priiszotas*. *(oppositi.)* TA XXII; **suskliaustos š**<akos>. / Suskliaustos <galūnės> B 45 / *Sóósklaustas*. *(coarctati.)* TA XXIII;

karūna Pbr. žr. vainikėlis – **vainikėlis**: **buožiškas v**<ainikėlis>. / Buožėta <karūna> B 88 / *Bóuźieta. (clawata)* TA XLVI; **dvilūpis v**<ainikėlis>. / Dvilupė <karūna> B 88 / *Dwyłuupy. (bilabiata.)* TA XLVII; **lėkštiškas v**<ainikėlis>. / Torieluklytė <karūna> B 88 / *Toriełókliity. (hypocrateriformis.)* TA XLVII; **liežuviškas v**<ainikėlis>. / Lieżuvėta <karūna> B 88 / *Lyiżówieta. (ligulata.)* TA XLVII; **nasriškasis v**<ainikėlis>. / Nasrinta <karūna> B 88 / *Naasrinta. (Ringens.)* TA XLVII; **piltuviškas v**<ainikėlis>. / Leiklytė <karūna> B 88 / *Leykliity. (infundibulifórmis.)* TA XLVI; **praviras v**<ainikėlis>. / Pravera <karūna> B 89 / *Praawera. (patens.)* TA XLVII; **ratiškas v**<ainikėlis>. / Ratinta <karūna> B 88 / *Raatinta. (rotata.)* TA XLVII;

kupeta Pbr. žr. soras – **soras**: **pakraštinis s**<oras>. / Pakraštinė <kupeta> B 82 / *Pakrasztyyny. (marginalis.)* TA XLIII; **skersinis s**<oras>. / Skersa <kupeta> B 82 / *Skersa. (transversus.)* TA XLIII;

uodegutė Pbr. žr. lapkotis – **lapkotis**: **rakėjantis l**<apkotis>. / Rakėjanti <uodegutė> B 68 / *Rakiejęti. (spinescens.)* TA XXXV.

2.7. Vienas kitas *Taisliaus* terminas tik minimaliai pakeistas, suteikiant deminutyvo (ar kitokio deminutyvo) formą, pvz.:

barzdelė / Barzda B 87 / *Baarzda. (Barba.)*: TA XLVI; galvelė Pbr. žr. galvutė; liežuvis žr. liežuvėlis / Lieżuvis B 71 / *Lyiżóówis (Ligula.)* TA XXXVII; plaukai Pbr. žr. plaukeliai; taurė Pbr. žr. taurelė; varpelė Pbr. žr. varputė.

2.8. *Taislius* parašytas žemaitiškai, *Botanikoje* ir ypač *Žodyne* pateikiamos morfologiškai ir fonetiškai suaukštaitinti, Pabrėžos žodžiais tariant, sulietuvinti[9] *Taisliaus* terminai, pvz.:

[9] „Kayp Weykała tóu raśźiau ne dieley Lyitóówyniku, (kóryi gał sau tolyi óż móni geresnius Pyszorius atrasty) ale dieł tykruuju Źemaytiu, pri kóriu nier myśźyny niejoky kałbos lyitóówyszkos: teyp yr kałbó tykray źemaytyszkó rupynaus paraśźiity“ (TA V).

a) žemaitiška priesaga *-elis, -ė* keičiama aukštaitiška *-ėlis, -ė*:

ašytėlė Pbr. / Ašytelē B 95 / *Aśźiteely*. *(Columella.)* TA LI (*Botanikoje*, gal per apsirikimą, palikta žemaitiška priesaga); **terlytėlės** Pbr. / Terlytēlē B 75 / *Terlićźeely* TA XXXIX (kaip matyti, *Botanikoje* ir iš jos *Žodyne* vedinys turi kitą pamatinės šaknies priebalsį);

b) žemaitiškas priešdėlis *par-* keičiamas aukštaitišku *per-*:

pertrūkiuota v<arpa>. Pbr. / Pertrukiuota B 78 / *Paartrukióuta. (interrupta)* TA XLI; pertrūkiuotai grutėti l<apai>. Pbr. (BTŽ 228) / Pertrukiuotai grutēti B 63 / *Paartrukióutay-grótiety*. *(interrupte-pinnata.)* TA XXXII; permauti l<apai>. Pbr. (BTŽ 242) / Permauti B 53 / *Paarmauty*. *(perfoliata.)* TA XXVII; peršlijęs s<tiebas>. Pbr. / Paršlijįs B 46 / *Parszlyyjys*. <...> *Prostratus.)* TA XXIII (*Žodyne* pateiktas ir terminas paršlijęs s<tiebas>. Pbr., nors *Taisliuje* tėra šis variantas – priešdėlio *pař-* vedinys);

c) žemaitiška šaknis keičiama aukštaitiška:

šilkuotas l<apas>. Pbr. (BTŽ 240) / Silkuoti <lapai> B 59 *Syłkóuty*. *(sericea.)* TA XXX (bet ir silkuotas s<tiebas>. Pbr.); resvas b<ragas>. Pbr. / Resvas B 80 / *Rieswós. (rara.)* TA XLII (t. y. *rėsvas*, šaknies *rėsv-* vedinių užfiksuota LKŽe); priešotos g<alūnės>. Pbr. / Priešotos B 44 / *Priiszotas (oppositi.)* TA XXII; pravira k<arūna>. Pbr. / Pravira B 89 / *Praawera. (patens.)* TA XLVII; žvaigždėtas l<apūnas>. Pbr. / Žvaizdētas B 66 / *Żwayzdiets. (stellata.)* TA XXXIV; **mėsinga** š<aknis>. Pbr. / Mēsinga B 41 / *Mesiinga. (carnosa.)* TA XX (t. y. meisinga, LKŽe duomenimis); vortinklveidis r<inkys>. Pbr. / Vartinklveidys B 75 / *Wartinklweydis. (arachnoideus.)* TA XXXIX (LKŽe duomenimis, žemaičiai turi *vartinklis*);

d) žemaitiškas veiksmažodžio kamienas keičiamas aukštaitišku:

sėdįs b<ragas>. Pbr. / Sēdįs B 80 / *Siedąs. (sessilis.)* TA XLII; tveriantys l<apai>. Pbr. (BTŽ 224) / Tveriantįs B 65 / *Tweerątis. (persistentia.)* TA XXXIII; sėdinti r<ipka>. Pbr. / Sēdinti

B 77 / *Siedąti. (sessilis.)* TA XL; pasikelianti uo<degutė>. Pbr. / Pasikelianti B 67 / *Pasyykełąti. (assurgens.)* TA XXXV;

e) žemaitiška sudurtinių daiktavardžių daryba pakeista aukštaitiška: kaulauogė Pbr. / Kauluoga B 96 / *Kaułóuga (Drupa.)* TA LI;

f) žemaitiška aukščiausiojo laipsnio galūnė pakeista aukštaitiška:

vieninčiausias s<tiebas>. Pbr. / Vieninčiausis B 44 / *Wyinintiausis. (Caulis simplicissimus.)* TA XXII; galūningiausias s<tiebas>. Pbr. / Galuningiausias B 44 / *Gałuningiausis. (ramosissimus.)* TA XXII.;

e) turbūt aukštaitinimu reikėtų laikyti priešdėlio *į-* vertimą *in-* kai kuriuose žodžiuose:

inbukęs l<apas>. Pbr. (BTŽ 245) / Inbukę <lapai> B 58 / *Ibóóky. (retusa.)* TA XXIX (t. y. *įbukęs*); indubęs b<rylius>. Pbr. / Indubęs <brylius> B 73 / *Idóóbys*. (*concavus.*) TA XXXVIII; indubęs l<apas>. Pbr. (BTŽ 238) / Indubę <lapai> B 60 / *Idóóby*. (*concava*.) TA XXXI (t. y. *įdubęs*); inskypa k<elnė>. Pbr. / Inskypa <kelnė> B 71 / *Iiskipa*. (*obliqua.*) TA XXXVII; inskipas s<tiebas>. Pbr. / Inskipas <stiebas> B 46 / *Iiskips*. *(obliquus.)* TA XXIII (t. y. *įskypa*, *įskypas*); inskyparus l<apas>. Pbr. (BTŽ 228). / Inskypari <lapai> B 55 / *Iskiipary*. (*rhombea*.) TA XXVIII (t. y. *įskyparus*).

3. Į *ŽODYNĄ* PATEKĘ NETIKSLUMAI

Žodyne pakartoti *Botanikoje* esantys apsirikimai (spaudos klaidos ar dėl originalios Pabrėžos rašybos[10] ne visai tiksliai perskaityti žemaitiški žodžiai). Juos galima suskirstyti į kelias grupes:

[10] J. A. Pabrėžos veikalo rašyba yra išsamiai aprašyta (Jonikaitė 1972, Subačius 2009).

3.1. Transponavimo netikslumai:

3.1.1. fonetikos transponavimo:

atkriovas d<yglys>. Pbr. / Atkriovas B 70 / *atkriaws*. *(recurvus.)* TA XXXVI; atkriova uo<degutė>. Pbr. / Atkriova B 67 / *Aatkriawa*. *(recurvus.)* TA XXXV (t. y. *atkreivas*, *atkreiva*); atkriovintas a<kuotas>. Pbr. / atkriovintas B 76 / *Atkriawints*. *(recurvata.)* TA XL (t. y. *atkreivintas*); letinotas l<apas>. Pbr. (BTŽ 230) / Letinoti B 62 / *Leetynoty*. *(pedata.)* TA XXXII (t. y. *letenoti*); lupyna Pbr. / lupinos B 106 / *Łópynos (Tunica.)* LVI (t. y. *lupena*); lupinotas s<tiebas>. Pbr. / Lupinotas B 48 / *Łóópynots (tunicatus.)* TA XXIV (t. y. *lupenotas*); lupinuota s<voguona>. Pbr. / lupinuota B 42 / *łóópynóuta* TA XXI (t. y. *lupenuota*);

3.1.2. formų transponavimo:

atsikabinąs s<tiebas>. Pbr. / Atsikabinąs B 47 / *Ątsykabyynąs*. *(scandens.)* TA XXIII (t. y. *antsikabinąs*); atstės g<alūnės>. Pbr. / Atstės B 45 / *Atstys*. *(remoti.)* TA XXII (t. y. *atsčios*); insklembtas l<apas>. Pbr. (BTŽ 245) / Insklembti B 58 / *Yysklębty*. *(emarginata.)* TA XXX (t. y. *išsklembtas*, klaida ir LKŽe; pagal Pabrėžos rašybą *įsklembti* būtų parašyta **iisklębty*); pražengės g<alūnės>. Pbr. / Pražengės B 44 / *Praaźęgys*. *(Rami alterni.)* TA XXII (t. y. *pražengios*); skybariesta k<arūna>. Pbr. / skybariesta B 89 / *Skibaaryista*. *(contorta.)* TA XLVII (t. y. *skybai riesta*); smailas l<apas>. Pbr. (BTŽ 245) / Smaili <lapai> B 58 / *Smayly*. *(acuta.)* TA XXIX (t. y. *smailus*); statdurės g<alūnės>. Pbr. / Statdurės B 45 / *Staatdórys*. *(divergentes.)* TA XXIII (t. y. *statdurios*); šerpetas Pbr. / Šerpetas B 69 / *Śźeerpetas*. *(glochides.)* TA XXXVI (t. y. *šerpetos*);

3.2. Spaudos klaidos ar užrašymo netikslumai:

3.2.1. iš *Botanikos* į *Žodyną* perkeltos spaudos klaidos:

degimantis l<apas>. Pbr. (BTŽ 238) / Degimantie <lapai> B 60 / *Deegynąntis*. (*urentia*.) TA XXXI (t. y. *deginantis*); dziduo-

tas l<apas>. Pbr. (BTŽ 227) / Dziduoti <lapai> B 55 / *Dźydóuty*. (*lanceolata*.) TA XXVIII (t. y. *džiduotas*); lankelėti l<apai>. Pbr. (BTŽ 230) / Lankelėti B 54 / *Łąketiety*. (*elliptica*.) TA XXVII (t. y. *lanketėti*); pypgiriuotas s<tiebas>. Pbr. / Pypgiriuotas B 50 / *Piipinióuts. (fistulosus.)* TA XXV (t. y. *pypyniuotas*);

3.2.2. *Žodyno* spaudos klaidos:

atbukdantis s<tiebas>. Pbr. / atbukkantys B 49 / *atbókkąątis. (obtusangulus.)* TA XXIV (t. y. *atbukkantis*); inlinksniuotas l<apas>. Pbr. (BTŽ 228) / Inlinkmiuoti <lapai> B 56 / *Iilinkmióuty*. (*sinuata*.) TA XXIX (t. y. *įlinkmiuotas*); nuovaka Pbr. / Nuovoka B 74 / *Nóuwoka. (Volva.)* TA XXXIX (t. y. *nuovoka*); stigėlėtas l<apūnas>. Pbr. / Stigelėtas B 66 / *Styygeliets. (imbricata.)* TA XXXIV (t. y. *stigelėtas*); stulėtas d<angtelis>. Pbr. / Stutėtas B 100 / *Stótiets. (conicum.) liiti tór kiegelyyny*. TA LIII (t. y. *stutėtas*); torielklytė k<arūna>. Pbr. / Torieluklytė B 88 / *Toriełókliity*. (*hypocrateriformis*.) TA XLVII (t. y. *torieluklytė*);

3.2.3. užrašymo klaida *Taisliuje*, per *Botaniką* patekusi į *Žodyną*:

žiorkštas Pbr. / Žiorkštas B 40 / *Źiorkszts (Frutex.)* TA XIX (bet *Źióórkszts* TA 7, 8, 20, 21 ir t. t., *Źiórkszts* 107, 174, 175 ir t. t.);

3.3. Netikslumai dėl *Taisliaus* ir *Botanikos* rašybos transponavimo:

3.3.1. *Botanikoje* dar nevartojamas rašmuo *ū* (*sunus* „sūnus“, *budu* „būdu“ B 5, *tulo* „tūlo“ B 8 ir t. t.). Joje rašmeniu *u* žymimas ilgasis ir trumpasis *u*, pastarasis *Taisliuje* žymimas rašmeniu *ó*, pvz.: *Tósztymota* <šaknis> TA XX / Tuštimota B 41, *Gałunieta* <šaknis> TA XX / Galunėta B 41. *Taisliuje* rašmeniu *u* (kirčiuotoje pozicijoje dažnai sudvigubintu) žymimas ilgasis *u* ir daugiskaitos galininko galūnės siaurasis *u* (*kuunay* „kūnai“ TA I, *rupynaus* „rūpinaus“ TA V, *troobesnius* „trobesnius“ TA I, *żoodius* „žodžius“ TA II ir t. t.). *Žodyno*

rengėjų retesni žodžiai *Botanikoje* buvo neatpažinti (įprastesni įtraukti taisyklingai, pvz., koptūruoti l<apai>. Pbr. (BTŽ 230) / Kopturuoti B 60. / *Kopturóuty* TA XXXI):

buzuota k<arūna>. Pbr. / Buzuota B 88 / *Buzóuta*. (*urceolata*.) TA XLVI (t. y. *būzuota*, būdvardis sietinas su *būzis* „toks ąsotis“); daugialaputė, dvilaputė, trilaputė, p<aklotė>. Pbr. / Dvi-tri-dauge laputē B 73 / *Dwy- try- daugełapuuty*. *(di- tri-polyphyllum*.) TA XXXVIII (t. y. *daugialapūtė*, *dvilapūtė*, *trilapūtė*, galbūt tai aukštaitinimo padarinys); dulkutė Pbr. / Dulkutē B 92 / *Dółkuuty (Pollen.)* TA XLIX (t. y. *dulkūtė*, klaida ir LKŽe); kniustas s<tiebas>. Pbr. / Kniustas B 46 / *Kniusts. (cernuus.)* TA XXIII (t. y. *kniūstas*); pritulinti l<apai>. Pbr. (BTŽ 243) / Pritulinti B 52 / *Prituulinty*. *(approximata.)* TA XXVI (t. y. *pritūlinti*); rula Pbr. / Rula B 87 / *Ruuła. (tubus.)* TA XLVI (t. y. *rūla*, klaida ir LKŽe); rulinta k<arūna>. Pbr. / Rulinta B 88 / *Ruulinta*. (*tubulosa*.) TA XLVI; rulinta t<aurė>. Pbr. (BTŽ 442) / Rulinta B 84 / *Ruulinta. (tubulosum.)* TA XLIV (t. y. *rūlinta*); rulintas l<apas> Pbr. (BTŽ 233) / Rulinti <lapai> B 61 / *Ruulinty*. (*tubulosa*.) TA XXXI (t. y. *rūlintas*, klaida ir LKŽe); sėklunlizdai Pbr. / Sēklunlizdai B 102 / *Sieklunlyyzday*. *(Sporangia.)* TA LV (t. y. *sėklūnlizdai*); sėklunvėdos Pbr. / Sēklunvēdos B 103 / *Siekłunwiedas (Sporidia.)* TA LV (t. y. *sėklūnvėdos*);

3.3.2. *Taisliuje* rašmuo *i* žymi ilgąjį arba siaurąjį *i*, pvz.: *ira* „yra“ TA I, *paarmanity* „parmanyti“ TA I, *Żwieris* „žvėrys“ TA I, *Waystis* „vaistis“ (daugiskaitos galininkas) TA I, *lyižówis* „liežuvis“ TA III. *Botanikoje* jis gana dėsningai perteiktas rašmeniu *y*, bet pasitaiko ir apsirikimų. Iš *Botanikos* jie pateko į *Žodyną*, pvz.:

augimė[11] Pbr. / augimes B 9 / *Augimys (Plantae.)* TA I; bigalūnėtas s<tiebas>. Pbr. / Bigalunētas B 44 / *Bigałuniets. (subramosus.)* TA XXII (t. y. *bygalūnėtas*, plg. LKŽe *by*[1]); įskipa

[11] Kažkodėl žodis „augymė“ *Botanikoje* vartojamas su trumpuoju [i], pvz.: augimes B 8, augimių B 38, B 50 ir t. t., nors pasitaiko ir pavartojimo su ilguoju atvejų, pvz.: augymē, augymių, augymėje B 40.

š<aknis>. Pbr. / Yskipa B 43 / *Iiskipa*. *(obliqua.)* TA XXI (t. y. *įskypa*); špikiuotas l<apas>. Pbr. (BTŽ 245) / Špikiuoti <lapai> B 58 / *Szpikióuty*. *(cuspidata.)* TA XXIX (t. y. *špykiuotas*); vilyčiuotas l<apas>. Pbr. (BTŽ 235) / Vilyčiuoti <lapai> B 55 / *Wiilićźióuty*. (*sagittata*.) TA XXVIII (t. y. *vylyčiuotas*, klaida ir LKŽe);

3.3.3. *Botanikoje įa* kamieno daiktavardžių ir būdvardžių galūnė *-is* transponuota kaip *-ys*[12], ir terminai tokiu pavidalu perkelti[13] į *Žodyną*, pvz.:

dekelys Pbr. / Dekelys B 75 / *Dekeelis*. *(Indusium.)* TA XXXIX; lekys Pbr. / Lekys B 83 / *Lekis*. *(Gluma.)* TA XLV (LKŽe – lekis); **rinkys** Pbr. / Rinkys B 75 / *Rinkis*. *(Annulus.)* TA XXXIX (LKŽe – rinkis); šepšelys Pbr. / Šepšelys B 99 / *Śźepśźeelis (Calyptra.)* TA LIII (LKŽe – šepšelis); **žiorys** Pbr. / Žiorys B 100 / *Źioris*[14] *(Peristomium.)* TA LIII.

Daugelyje lietuvių kalbos tarmių galūnę *-ys* turi oksitonai, galūnę *-is* – baritonai (Zinkevičius 1966: 216). Sudvigubinti rašmenys *Taisliuje* rodo kirčiuotą (ir atitrauktinio kirčio pirmajame skiemenyje) poziciją, taigi šie du daiktavardžiai (oksitonai) transponuoti taisyklingai:

ražys Pbr. / Ražys B 50 / *Raaźiis*. *(Culmus.)* TA XXV; želtys Pbr. / Želtys B 50 / *Źeeltiis (Surculus.)* TA XXV;

[12] Ne visada, pvz., trisienis s<tiebas>. Pbr. / Trisienis B 49 / *Trysyinis*. *(trigonus.)* TA XXIV.

[13] Ne visada, pvz., žiedgurbis Pbr. / Žiedgurbys B 84 / *Źyidgórbis*. *(Anthodium.)* TA XLIV. Būdvardžiai *Žodyne* pateikiami su galūne *-is*, pvz.: bekotis b<rylius>. Pbr. / Bekotys B 74 / *Bekootis* TA XXXVIII.

[14] *Taisliaus* įvadinėje dalyje pavartotas terminas *žiorys* (ar *žioris*) *Žodyne* pateiktas kaip pagrindinio termino lygiavertis pakaitalas, po lygybės ženklo. Įdomu tai, kad J. A. Pabrėža *peristomium* įvardijo dviem terminais. Be minėtojo, TA 730 randame *Źiowis (Peristomium)* (žodis yra LKŽe), šį terminas nuosekliai vartojamas aprašant *musci frondosi* gentis (iki TA 736). Genčių pavadinimai *Drobinźiory* „drobynžiorė“ (TA 733) ir *Łódźiory* „ludžiorė“ (TA 734) galbūt priminė iš anksto sugalvotą terminą *Źioris*, ir *Taisliaus* įvade, kuris parašytas vėliau (tai rodo perspėjimai, ką reikėtų jo tekste pataisyti, žr. TA VI–VII), minimas tik šis.

3.4. Dar vieną neatitikimų tarp *Taisliaus*, *Botanikos* ir *Žodyno* terminų grupę sunku paaiškinti vienu pagrindu: tai gali būti *Botanikos* ar *Žodyno* spaudos klaidos, tačiau gali būti ir *Botanikos* ar *Žodyno* rengėjų pasirinkimas pakeisti žodžio kamiengalį, darybos formanto ar šaknies variantą, pvz.:

burbuliuotas l<apas>. Pbr. (BTŽ 238) / Burbuluoty B 59 / *Bórbołóuty*. (*bullata*.) TA XXX (t. y. *burbuluotas*); kyboranti p<aklotė>. Pbr. / Kyboranti B 72 / *Kiibórąti*. *(dependens.)* TA XXXVII (t. y. *kyburanti*); losnioji s<osta>. Pbr. / losnoji B 109 / *łosnooji (<…> proprium.)* TA LVIII (t. y. losnoji); pasigulęs s<tiebas>. Pbr. / Pasiguląs B 46 / *Pasyygółąs*. *(decumbens.)* TA XXIII (t. y. *pasiguląs*); rynėtas l<apas>. Pbr. (BTŽ 232) / Rinēti <lapai> B 60 / *Ryniety*. (*canaliculata*.) TA XXXI; rynėta uo<degutė>. Pbr. / Rinēta B 67 / *Rynieta*. *(canaliculatus.)* TA XXXIV (t. y. *rinėtas*, *rinėta*); trikantis s<tiebas>. Pbr. / Trikantys B 49 / *Trykrąątis*. *(Triqueter.)* TA XXIV (t. y. *trikrantis*); tuštymuotas l<apas>. Pbr. (BTŽ 240) / Tuštimuoti <lapai> B 59 / *Tóósztymoty*. (*lacunosa*.) TA XXX; tuštymuota š<aknis>. Pbr. / Tuštimota B 41 / *Tósztymota (loculosa)* TA XX (t. y. *tuštimotas*, *tuštimota*); uodeguotiniai uo<stai>. Pbr. / Uodegutiniai B 69 / *Óydygótyyney*. *(petiolares.)* TA XXXV (t. y. *uodegutiniai*); užbaiginis p<asparas>. Pbr. / Užbaiginis B 76 / *Óżbągyynis*. *(terminalis.)* TA XXXIX (t. y. *užbanginis*); uždamas p<asparas>. Pbr. / Uždamas B 76 / *Ózdams*. *(communis.)* TA XXXIX; uždamoji s<osta>. Pbr. / uždamoji B 109 / *ózdamooji* TA LVIII; uždama uo<degutė>. Pbr. / Uždama, uždamoji B 67 / *Óózdama – Ózdamooji*. *(communis.)* XXXV (t. y. *uzdamas*, *uzdama*, *uzdamoji*, latvizmo *uzdamu* vedinys; klaida ir LKŽe); visurtinė p<aklotė>. Pbr. / Visutinē B 72 / *Wysóutyyny*. *(universale.)* TA XXXVII (t. y. *visuotinė*; *Taisliuje* vartojamas būdvardis *visurtinis, -ė*, pvz., *B<abiilós>. wysórtyynis* TA 8, *Bąąd<skyra>. wysórtyyny* TA 152, bet juo verčiamas lotyniškas būdvardis *vulgaris*).

4. BAIGIAMOSIOS PASTABOS

4.1. *Taisliaus* terminai gana gerai atspindėti *Žodyne*, tačiau pastarajame nėra paminėta itin didelė J. A. Pabrėžos veikalų įtaka[15] lietuviškos botanikos terminijos kūrimui – juk jis pirmas pavartojo kaip terminus daugybę bendrinių žodžių, apibūdinančių augalų morfologiją. Kadangi Pabrėža rašė žemaitiškai ir (kaip pats sako) žemaičiams, galima pasakyti, kad lietuviška botanikos terminija radosi iš žemaitiškos[16].

4.2. *Žodyno* rengėjai rėmėsi ne *Taisliaus* rankraščiu (kuris tuo metu nebuvo prieinamas), bet 1900 m. išspausdinta (pakeista rašyba) jo dalimi – *Botanika*. Todėl *Žodyne* yra iš pastarosios perimtų netikslumų, ne visai tikslaus terminų transponavimo atvejų. Į jų taisymus būtų galima atsižvelgti rengiant naują botanikos terminų žodyną (jei jo rengėjai neatsisakytų įtraukti ir Pabrėžos sukurtųjų).

Literatūra ir šaltiniai

B – *Botanika* arba Taislius Auguminis. Parašyta kun. Ambražiejaus Pabriežos. Shenandoach. Pa., 1900.

BTŽ – *Botanikos terminų žodynas*, sudarė Botanikos žodyno komisija, redagavo prof. dr. J. Dagys (vyr. redaktorius), biol. m. k. A. Lekavičius ir. j. m. b. V. Mališauskienė, Vilnius: Mintis, 1965.

Dagys J. 1972: J. Pabrėžos gyvenimas ir darbai. – *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, Vilnius: Mintis.

Grinius K. 1914: Apie botanikos organografijos lietuviškąją terminologiją. – *Lietuvių tauta*, II, 3, 431–443, Vilnius: Martyno Kuktos spaustuvė.

Jankevičius K., Lekavičius A. 1972: Įžymus Lietuvos gamtininkas Jurgis Pabrėža. – *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, Vilnius: Mintis.

Jonikaitė Z. 1972: Apie J. Pabrėžos botanikos veikalų rašybą. – *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, Vilnius: Mintis, p. 62–65.

[15] 200-osioms J. A. Pabrėžos gimimo metinėms skirtame straipsnių rinkinyje pabrėžiami „jo nuopelnai botanikos mokslui, o ypač lietuviškajai jos terminologijai“ (Jankevičius, Lekavičius 1972: 3, Dagys 1972: 15).

[16] „Bet tikruoju mūsų botanikos tėvu reikia pripažinti kunigas Ambraziejus Pabrėža“ (Grinius 1914: 442).

LBŽ – *Lietuviškas botanikos žodynas*, I dalis, Augalų vardynas, botaniškoji farmakognozinė nomenklatūra ir augalų sistema, sudarė Botanikos žodyno komisija, vadovaujama doc. L. Vailionio, redagavo dr. J. Dagys, Kaunas: 1938.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: G. Naktinienė (vyr. red.), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; Atnaujinta versija 2008. – www.lkz.lt.

Matulionis P. 1906: *Žolynas. Dalys 2. Lietuvos augalų žodynas ir augalų taislas*, Vilnius: M. Kuktos spaustuvė.

Subačius G. 1996: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba. – *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 8*: Asmuo: tarp tautos ir valstybės,* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. p. 11–113.

Subačius G. 2009: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos Taislius augyminis (1843). – *Jurgis Ambraziejus Pabrėža. Taislius augyminis*, I–223, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p. 9–28.

TA – *TAYSLÓS AUGUMYYNIS KÓREMY TAALPYNAS AUGIMYS LIGSZIOŁ RAASTOSYS TEYP MUUSOSYS KAYP NEKÓRIOS SWETSZAALYS SÓ PRIJUNGYMÓ ABŁADNY PRAJOOWA WEYKAŁA YR SÓRAAŚŹIMA WAARDUU PAPRASTUUJU TEYP ŹEMAYTYSZKU, KAYPO PRUUSYSZKU, ŁAATWYSZKU, YR WAARDUU TAYSLYYNIU ŹEMAYTYSZKU SÓ ŁOTIINYSZKAYS. PAR KÓNYGA AMBROZIEJÓ PAABREŹA BÓWÓSIIY KOZNADYIY YR MOOKITOII KRETINGOS MOKSLYNIIĆŹIOY, TERCYORIÓ Z. SZ. T. PRĄCZYSZKAUS YSZDÓUTS MEETUSY 1843* (saugomas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje Retų knygų ir rankraščių skyriuje, signatūra F 124–7.

Zinkevičius Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

THE TERMS OF JURGIS AMBRAZIEJUS PABRĖŽA'S *TAISLIUS AUGYMINIS* IN THE *DICTIONARY OF BOTANICAL TERMS*

Summary

The works by Jurgis Ambraziejus Pabrėža, famous Lithuanian (Samogitian) botanist, have had great influence on the creation of the lithuanian botanical terminology. The paper deals with representation of botanical terms, used in his manuscript *Taislius augyminis* (System of plants) (with misspeling in the title – *auguminis*), in the Dictionary of botanical terms (1965). It is shown in the paper, that many words concerning morphology of plants were first terminologized in the manuscript of Pabrėža. Some terms of the Dictionary are not noted with abbreviation Pbr. (Pabrėža's works), yet they also were first used by Pabrėža.

The compilers and editors of the Dictionary took usage not of the manuscript, but of the printed (transcribed) part of it – *Botanika* (Botany). There is given in the paper the list of misreadings (or errors of print) from Botanika, transferred to the Dictionary.

Antanas Smetona, Eglė Kučinskaitė
Vilniaus universitetas

Priešdėlio *da-* kilmės ir taisymo motyvų klausimu

ANOTACIJA

Darbe trumpai aptariama priešdėlio *da-* istorija, jo gyvavimas lietuvių raštijoje, taisymai nuo rašto susiformavimo (XVI a.) iki šių dienų. Tyrimu siekiama aptarti populiariausius, dažniausiai girdimus taisymo motyvus, juos išanalizuoti ir įvertinti, ar taisymo tradicijos yra pakankamai motyvuotos, ar pagrįsti šių dienų taisymai. Prieita prie išvadų, kad priešdėlis *da-* lietuvių kalboje egzistuoja nuo pat jos raštijos atsiradimo, pirmuoju priešdėlio *da-* taisymu galima laikyti G. H. F. Neselmano 1851 m. darbą *Wörterbuch der littauischen Sprache*. Nuo J. Jablonskio laikų taisymai ir jų argumentacija beveik nekito – pagrindinis taisymo motyvas yra svetima kilmė. Deja, svetimos kilmės pagrįstumą įrodyti ne taip paprasta, nes nė vienas argumentas nėra neginčijamai įrodomas. Todėl taisymų argumentai dažniausiai redukuojami iki paprasčiausios taisymo tradicijos, nė nemėginant paieškoti kokių rimtesnių taisymo argumentų.

ĮŽANGA

Nepaisant to, kad priešdėlis *da-* įtrauktas į VLKK „Didžiųjų klaidų sąrašą“ kaip svetimybė, vis randasi nuomonių, kad elementas *da-* galėjęs būti ne pasiskolintas iš slavų, bet pačių baltų turėtas (A. Srba, P. Skardžius, A. Breidakas). Jei tai būtų įrodyta, būtų galima manyti šio priešdėlio taisymą esant ne visiškai pagrįstą[1]. Be to, retkarčiais ir šiaip nevengiama kalbėti apie šio priešdėlio semantiką (Kožanovas). Būtent tai ir paskatino įsitraukti į diskusijas priešdėlio *da-* klausimais.

[1] Su tuo sutinka ne visi – A. Girdenis ir A. Pupkis teigia, kad „visais laikais taisytas priešdėlis *da-* netaptų norminiu faktu, net jeigu kas nors įrodytų jo baltiškumą“ (Girdenis 1996). Tai plačiau aptariame skyriuje apie autoritetus.

TRUMPA ISTORIJA

XVI a., pasirodžius pirmajai spausdintai Martyno Mažvydo knygai, randasi bendrinės lietuvių kalbos užuomazgos. Nors lietuviškų rankraštinių šaltinių būta ir anksčiau, vargu ar juos galima laikyti sąmoninga bendrinės kalbos pradžia. Kaip teigia Jonas Klimavičius, „lietuvių bendrinės kalbos laiko tikslią, neginčijamą ribą galima brėžti panašiai kaip ir miestų amžiaus ar žmogaus amžiaus ribą – neįskaitant prenatalinio tarpsnio. Taigi tas laikas gali būti skaičiuojamas tik nuo pirmųjų raštų, lietuvių bendrinės kalbos atveju – nuo pirmosios knygos: 1547 m. Martynas Mažvydas kalbą įknygino“ (Klimavičius 2002: 7–25).

Nuo pirmosios lietuvių kalbos gramatikos iki XIX a. pab. (t. y. iki J. Jablonskio) priešdėlis *da-* lietuvių (bendrinėje) kalboje egzistavo, nors ir negausiai. Šio priešdėlio pavyzdžių galima rasti D. Kleino (*Grammatica Litvanica*) ir anoniminėje 1737 m. (*Universitas lingvarum Litvaniae*) lietuvių kalbos gramatikose, pvz., žodžiai *dakepęs, dafwera, daraſzau, dadirbu, dafikláuſu, dalitėju* (Balčikonis 1935: 503–525), *dafilîcziu* ir *datiriu* (Eigminas 1981: 87–92). Nepaisant to, kad šie leidiniai yra aprašomojo pobūdžio ir juose nėra kalbinių taisymų, žinoma, kad D. Kleinas siekė lietuvių kalbos grynumo, sistemiškumo, normiškumo (Lebedys 1977: 112). Todėl galima daryti prielaidą, kad XVII–XVIII a. gramatikose nematyta reikalo priešdėlį *da-* ignoruoti kaip svetimą.

Daugiau priešdėlio *da-* pavyzdžių galima rasti ten, kur buvę ryškesnių kontaktų su slavais, pvz., K. Sirvydo žodynuose *Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum*[2] ir *Dictionarvm trivm lingvarvm*. Su šiuo elementu sudaromi ne tik veiksmažodžiai, bet ir iš jų daromi dalyviai, daiktavardžiai, prieveiksmiai, pvz., *dafigodau, dafigodimas, dafigadotoias, dafigodoiamas, dafigodotinay* (Pakalka 1979: 147). Daugelis žodžių, išverstų su priešdėliu *da-*, lenkų kalboje atitinkamai prasideda *do-*, pvz., *dawerdu – dowarʒam* (Pakalka 1979: 150), *nedagirdžiu – niedoſłyβe* (ten pat, 301), *dadirbineiu – dorabiam, dokonywam* (Pakalka 1997: 74). Kartais vertimai turi sinonimų, iš kurių vie-

[2] Toks pavadinimas numanomas (Klimavičius 2007).

nas ar keli išversti pagal kitą modelį – kitu žodžiu ar posakiu, be priešdėlio ar su kitu priešdėliu: *dadirbu* taip pat galima pasakyti *pabaygiu, gału darau, baygiu darbu* (Pakalka 1979: 146–148), *daſidirbu – dirbu darbu* (ten pat, 148), *daaugis – uβaugis* (Pakalka 1997: 75). Būdingiausi sinonimiški priešdėliai ne ką tesiskiria nuo dabartinių kalbininkų siūlomų pakaitalų taisant neva slaviškąjį *da-*: *nu-* (*dawedu – nuwedu*) (Pakalka 1997: 77), *per-* (*dałeydžiu – perłeydžiu*) (ten pat, 74), *už-* (*daaugu – uβaugu*) (p. 74); *į-, iš-, pa-* pasitaiko kintant ne tik priešdėliui, bet ir šakniai: *daduomi – pakiβu* (p. 72), *daeydineiu – iβkunku* (p. 71), *daſigodau – iſpeiu* (Pakalka 1979: 147), *dadirbu – pabaygiu darbu* (ten pat, 146–148). Taigi ne viskas, kas buvo daryta dairantis į lenkus, yra kalkės. Yra net lenkiškų žodžių, neturinčių priešdėlio *do-*, į lietuvių kalbą verčiamų su šiuo priešdėliu: *badacz* verstas kaip *daſiżinotoias, wartitoias, iżkratitoias, iżkłauſinetoias* (p. 103), *zoſtanie na liczbie – nedamakieimas* (p. 651). Tiesa, tokie žodžiai (ar bent jau jų bendrašakniai) dažniausiai turi sinonimų, lenkų kalboje vis dėlto prasidedančių tuo pačiu, šiame darbe analizuojamu, priešdėliu: *nedamoku – zoſtaię na liczbie arba niedopłacam* (p. 650), *daſiżinau* (*kłauſiuoſi, daſitiriu, iżſikłauſineiu, iβkłausineiu, meginu, pritiru*) *– badam ſię* (p. 103), *doświádczam kogo* (p. 149), *dowiaduię ſię czego, wywiaduię, przepytywam, bádam* (p. 150) ir kt. Tuometinių (XVII a.) lietuvių ir slavų, ypač lenkų, kalbų kontaktų nuneigti negalima, tačiau tvirtinti, kad viskas lietuvių kalboje skolinta – taip pat.

Kiek mažiau arba visai ne(be)randama tokių pavyzdžių vakaruose, t. y. prūsuose. Vieni kalbininkai išstumia šį priešdėlį iš gramatikų ar žodynų nieko daug nekomentuodami, pvz., P. Ruigys, K. G. Milkus, kurių lietuvių kalbos gramatikos ir žodynai remiasi F. V. Hako pavyzdžiu, kitaip nei jų pirmtakas, šio priešdėlio / prielinksnio tiesiog nebemini. Tiesa, reikėtų pastebėti, kad F. V. Hako žodyne (*Vocabvlarivm Litthvanico–Germanicvm, et Germanico–Litthvanicvm*) skolintinės leksikos nemaža (Palionis 1995: 131). Į šį žodyną įtraukta tik religinių raštų leksika, t. y. žodžiai iš *Naujojo Testamento* (Lebedys 1977: 170). Su krikščionybe į Lietuvą plūstelėjo slaviškų skolinių banga. P. Ruigys (*Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon*), kurio žody-

ne jau yra ir gyvosios liaudies kalbos žodžių ir posakių, į skolinius lietuvių kalboje sakosi žiūrįs kritiškai (Lebedys 1977: 171). K. G. Milkus (*Littauisch–deutsches und Deutsch–littauisches Wörter–Buch*) taip pat linkęs skolinių vengti[3]. Paprastai linkstama manyti, kad priešdėlio *da-* menkesnis vartojimas ar visiškas nevartojimas Rytų Prūsijoje susijęs su tuo, kad šio regiono kontaktai su slavų tautomis kur kas silpnesni nei Didžiosios Lietuvos. Manant priešdėlį *da-* esant slavišką, jo nebuvimas prūsiškose lietuvių kalbos gramatikose būtų visiškai pagrįstas. Tačiau tam lyg ir prieštarauja kitų slaviškų skolinių, tokių kaip *daboti, dawadas* ir kt., buvimas šiame kontekste. Taip pat pokyčiai – su laiku kalboje skolinių mažėja, kalbą siekiama gryninti. Ar gali priešdėlio *da-* ne(be)minėjimas būti susijęs su aptartų kalbininkų tautybe, gyvenamąja vieta ir kalba? O gal galima daryti prielaidą, kad būtent tuo metu, XVIII a. antroje pusėje, vykę tam tikri pokyčiai kalboje? Bet kokiu atveju dviejų reiškinių sutapimas – kalbos gryninimas ir *da* / *da-* išnykimas iš gramatikų ir žodynų – gali būti argumentas slaviškos elemento kilmės naudai.

Kiti autoriai aptaria priešdėlio kilmę, vartoseną, pažymi, kur ir kaip jis randamas, pvz., G. H. F. Neselmanas (*Wörterbuch der littauischen Sprache*) *da-* apibūdina kaip neatskiriamąjį (*inseparabile*) prielinksnį, t. y. rašomą kartu (dabartiniu supratimu – tiesiog priešdėlis), einantį su veiksmažodžiais, nurodantį veiksmo baigimą arba atlikimą to, kas pasakyta žodžio šaknimi. Priešdėlis išlaiko prielinksnio reikšmę (neįvardyta, bet turimas omeny prielinksnis *da*; plg. *iš-* ir *iš*, *į-* ir *į*), kuri kartais prarandama, pvz., žodyje *daboju* (jis laikomas priešdėliniu, žr. toliau). Taip pat konstatuojama, kad tuo laiku vietoj jo jau buvo įprasta vartoti kitus priešdėlius, Prūsijos lietuvių nauji dariniai su juo

[3] XVIII a. Rytų Prūsijoje vykusi kalbinė K. G. Milkaus ir vokiečių kilmės G. Ostermejerio **diskusija davė daug naudos kalbinės minties raidai. Nepaisant** kritikos, žertos vienas kitam, ir kai kuriais kalbos klausimais iš**si**skyrusių nuomonių, abu šie kalbininkai sutarė dėl svetimžodžių kalboje: a) reikia vengti bet kokių skolintų žodžių, laikytis kalbos grynumo principo; b) remtis atitinkamo meto vartosena, atsisakyti svetimybių**, vertinių, archaiz**mų; c) kalba turi būti suprantama visiems; d) privalu laikytis gramatikos taisyklių; e) naujadarų taip pat derėtų vengti (Pupkis 2010, 18–23).

retai tesudaromi. Žemaičių *da-* kaip priešdėlis vartojamas retai, dažniau kaip pertaras (dalelytė) *da*, pvz., *Pirma dalis da dalinas ing trys perskyrimus* (Nesselman 1851: 123). Panašu, jog pavyzdyje kalbama apie sutrumpėjusią dalelytę *dar*. Tarmėse ji vartojama lig šiol (plg. Мажюлис 1958: 127–133). Šias pastabas galima laikyti pirmuoju norminiu taisymu. A. Šleicheris (*Handbuch der litauischen sprache*) apie *da-* tepasako, kad tai yra slaviškos kilmės (*do*), tuometinėje (XIX a.) kalboje mažai vartojamas ir atskirai nepasitaikantis prielinksnis, niekuomet negaunantis kirčio (Schleicher 1856: 141); tokiu būdu bene pirmą kartą užsimenama apie galimą *da-* slavišką kilmę. Ši pastaba grindžia dabartines teorijas ir pagrindinę jo taisymo priežastį. Kiek vėliau tai tvirtina ir F. Kuršaitis (*Wörterbuch der littauischen Sprache*), teigdamas, kad priešdėlis esąs rusų ir lietuvių. Tai galėtų reikšti tiek bendrą kilmę, tiek skolinimąsi. Jis pats savaime esąs bereikšmis, bet dalyvauja sudarant veiksmažodžius, turi rezultato reikšmę, jį atitinka priešdėlis *pa-*. Pateiktas Prūsijos lietuvių pavyzdys *dadaryti*, kurį atitinka žodis *padaryti* (Kurschat 1883: 75).

Vieno reikšmingiausių XVIII a. leksikografijos darbų autorius J. Brodovskis gimė ir augo slaviškoje kalbinėje aplinkoje, gyveno ir mokėsi Karaliaučiuje. Mažojoje Lietuvoje išleistame J. Brodovskio žodyne *Lexicon Germanico–Lithvanicvm et Lithvanico–Germanicvm* gausu tiek slavizmų, tiek germanizmų. Žodyne, apimančiame ne tik religinę, bet ir gyvosios kalbos leksiką, priešdėlio da- pavyzdžių taip pat randama (Drotvinas 2009: 81–196).

Jei šis priešdėlis kada ir buvo pripažintas kaip normalus, netaisomas lietuvių kalbos reiškinys, panašu, kad požiūris į jį pradėjęs kisti apie XVIII a. vid. (P. Ruigio gramatikoje, išleistoje 1747 m., apie *da-* nei kaip apie priešdėlį, nei kaip apie prielinksnį nebekalbama). XIX a. kitokių nuomonių retai bebuvę, pvz., J. Jablonskio kritikuotas kalbiniais klausimais rašęs M. Miežinis (*Lietuviszka gramatika*) priešdėlį *da-* ne tik vartojęs kaip analizuojamosios kalbos objektą, bet ir vertinęs kaip savo kalbos faktą: *dasimislyjanti* (Miežinis 1883: 9), *dasimislyti* (ten pat, 13), *dasimislyk* (p. 53), *darodymų* (p. 22). To paties autoriaus žodyne *Lietuviszkai–latviszkai–lenkiszkai–rusizkas žodynas* pavyzdžių

su *da-* gausu, visų be išimčių šių žodžių lenkiški atitikmenys prasideda priešdėliu *do-*, latvių kalba randama kitų atitikmenų (Miežinis 1894: 43–47). Galima konstatuoti, kad šis šaltinis suteikia gana prieštaringos informacijos – dar kartą patikinama, jog priešdėlis *da-* lietuvių kalboje, bent jau XIX a., buvęs gyvas, tačiau tokia artima latvių kalba, pasak M. Miežinio, jo neturėjusi. Kadangi žinoma, kad latvių kalboje ir priešdėlio *da-*, ir prielinksnio *da* esama, akivaizdu, kad šiame žodyne tai tiesiog neužfiksuota.

J. Jablonskis, rėmęsis gyvąja kalba, priešdėlį *da-* neabejotinai taisė kaip slavišką. 1904 m. *Varpe* (Nr. 1, 9–12) pasirodė kalbininko straipsnis, kritikuojantis kelių rašytojų kalbos ypatybes „Varpo sąsiuvinyje, paskirtame „Aušros“ atminimui“. Viena iš taisomų klaidų – priešdėlio *da-* vartojimas. Tokius žodžius, kaip *darodinėti, daleista, darodyt, nedasiprotėta, dažinoti, dasižinoti* siūloma keisti į *prirodinėti, išrodinėti, leista, leidžiama, parodyti, prirodyti, išrodyti, nesusiprotėta, nesusigriebta, patirti, sužinoti*. Aiškinama, kad veiksmažodžių priešdėlis *da-* gautas iš slavų, Prūsuose jis visai nevartojamas (kalbama esamuoju laiku, galima manyti, kad ne apie senąją prūsų kalbą šnekama), o tarmėse, kur jį galima rasti, sunku parinkti tiksliai reikšmę nusakančius atitikmenis (Jablonskis 1959: 63). Kad Prūsijos lietuvių jis visai nevartotas, nėra visiška tiesa – J. Brodovskio žodyne, kuris išleistas ir kurio medžiaga rinkta Mažojoje Lietuvoje, žodžių, prasidedančių priešdėliu *da-*, nemaža, F. V. Hako gramatikoje taip pat galima rasti prielinksnį *da*. Priešdėlio *da-* taisymų galima rasti ir kituose raštų tomuose. 1922 m. J. Jablonskio gramatikoje apie šį priešdėlį neužsimenama.

Kad priešdėlis *da-* nevartotinas, po beveik dešimtmečio aiškino ir K. Būga. Jis teigė, kad vediniai su šiuo elementu yra lygiaverčiai vediniams su *ras-, raz-* (plg. lie. *raznešė, danešė* ir ru. *разнес, донес*), šio priešdėlio vedinių gausiau ten, kur teritorija ribojasi su slavais, Lietuvos vakaruose, o Žemaitijoje jis žmonių menkai pažįstamas. Prūsų Lietuvoje su *da-* yra vos vienas kitas žodis (kaip pavyzdį mini *davadas*; šis žodis buvo rastas bene visuose aptartuose žodynuose ir gramatikose, bet, kaip jau minėta, neanalizuotas dėl nelietuviškos šaknies). Latvių kalboje jis nėra paplitęs, senovės prūsai jo taip pat nevartoję.

Taip pat nurodomas šaltinis, įrodantis slavišką *da-* kilmę: Aleksandro Preobraženskio *Этимологический словарь русского языка* (I t.) (Būga 1961: 908). Šiame *Etimologiniame rusų kalbos žodyne* teigiama, kad *da*, kaip prielinksnis ir kaip priešdėlis, yra slavų (Mažosios Rusijos, senosios rusų kalbos, senosios slavų kalbos), taip pat jis lyginamas su avestos *-da*, graikų *-δε*, senųjų šiaurės germanų *tō*, senosios vokiečių aukštaičių *zuo, za, ze, zi*, naujosios vokiečių *zu*, anglosaksų *tō* ir kt. Teigiama, kad atitinkamas rusų kalbos prefiksas *пре-* (Преображенский 1959: 186). Nuo jau susiformavusios tradicijos nenukrypstama – priešdėlis *da-* atmetamas kaip slaviškas.

Prano Skardžiaus vertinimas kiek išsiskiria iš visų. 1931 m. tęstiniame mokslo darbų leidinyje *Tauta ir žodis* buvo publikuotas trumpas slaviškų skolinių senojoje lietuvių kalboje žodynėlis (*Slavische Lehnwörter im Altlitauischen*), kuriame pateikiama alternatyva: priešdėlis *da-* yra perimtas iš slavų arba bendras baltams ir slavams. Nurodoma, kad priešdėlis *da-* dažniausiai vartojamas išreikšti veiksmo baigimą, yra labiausiai paplitęs Rytų, Pietų ir Vidurio Lietuvoje, o Žemaitijoje ir Mažojoje Lietuvoje vartojamas labai mažai, kai kur net visai nevartojamas. XVI–XVII a. buvo žinomas tų Mažosios Lietuvos autorių, kurie imigravo iš Didžiosios Lietuvos ar turėjo slavų kalbų žinių. Afiksas *da-* dėl vartojimo arealo ir reikšminio sutapimo su slavų *do-* esąs arba perimtas iš slavų, arba bendras (Skardžius 1931: 59–60). Bet kokiu atveju, jo slaviškumas neatmestinas. Tik jei P. Skardžius būtų teisus dėl antrosios prielaidos, normintojai nebeturėtų tokio tvirto pagrindo šalintis šio kalbos reiškinio.

Vieną daugiausiai aptarinėjamą, tarptautinių diskusijų objektu tapusį straipsnį *Происхождение приставки da- в балтийских языках* 1958 m. parašė Vytautas Mažiulis. Jame sprendžiamas priešdėlio *da-* kilmės klausimas. Konstatuojama, kad priešdėlis *da-* yra slaviškas. Remiamasi tuo, kad (Мажюлис 1958: 127–133):

- senuosiuose raštuose (M. Mažvydo, K. Daukšos, J. Bretkūno ir kt. tekstuose) šis priešdėlis randamas retai;
- Rytų Prūsijoje gyvenę lietuvių rašytojai šią morfemą vartojo kur kas rečiau nei gyvenę Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje;

- latvių kalbos rašytiniuose šaltiniuose *da-* randamas tik nuo XVII–XVIII a. (plg. Olego Trubačiovo teiginį, kad prielinksnis *da* į kalbą atėjęs vėliau nei la. *līdz* ar lie. *lig(i), iki* (Брейдак 1972: 137–142));
- reikšmės lietuvių, latvių ir slavų kalbose sutampa (plačiau skyriuje apie reikšmių taisymo motyvą);
- lietuvių tarmės nevartoja prielinksnio *da* (vakarų Lietuvoje esti *do*, pvz., *kas do mergos*, bet tai neturi nieko bendra su *da-*);
- vakarų Latvijoje šio priešdėlio nėra, tik rytuose, Lietuvos rytinėje ir pietinėje dalyje vartojama kur kas dažniau nei Žemaitijoje, t. y. gausesnis paplitimas ten, kur teritorija ribojasi su slavais – baltarusiais ir lenkais (plačiau skyriuje apie teritorinį taisymo motyvą);
- daryba aktuali tik veiksmažodžiams, daiktavardinių vedinių nėra (plačiau – skyriuje apie reikšmių taisymo motyvą).

Slaviško priešdėlio plitimą lietuvių kalboje, pasak V. Mažiulio, galėjęs paskatinti ir lietuvių tarmėse esantis prielinksnio *dár* sutrumpėjęs variantas *dá*, plg. *dar kepti* ir *dakepti*. Šių dviejų raiškos formų reikšmės tapačios, dėl to pripildymo (pilnio) reikšmė, išreikšta priešdėliu *da-*, esanti tokia populiari.

Taip pat šiame tyrime verta atkreipti dėmesį į V. Mažiulio 1988 m. sudarytą *Prūsų kalbos etimologijos žodyną*. Jo duomenimis, prūsai priešdėlio *da-* neturėjo. Dėl šio teiginio galima kelti abejonių – prūsų raštų, liudijančių jau mirusią kalbą, nedaug telikę, daugiausia – kanonizuoti šventraščiai (trys *Katekizmai*, versti iš vokiškojo Martyno Liuterio originalo, visų jų apimtis nedidelė), menki, vos kelių šimtų puslapių žodynėliai (Elbingo, Simono Grunau) (LKE, 435–440), paskiri tekstų fragmentai. Gali būti, kad tiesiog per maža (ypač teminė) imtis aptariamo priešdėlio vartojimui paliudyti.

Taip pat kalbama, kad V. Mažiulis turėjęs ir kitą nuomonę priešdėlio *da-* kilmės klausimu. Giedrius Subačius straipsnyje „Ar lietuvių kalbos baimė yra mūsų prioritetas?“ yra rašęs: „Dar sovietmečio konferencijoje girdėjau akademiko Vytauto Mažiulio pranešimą apie priešdėlio *da-* kilmę (sakykim, žodžiuose *dapilti, danešti*). Jis įrodinėjo, kad anksčiau laikytas slavišku priešdėlis *da-* tiek pat gali būti ir baltiškos kilmės. Vadinasi, jei jis savas, tai kodėl draudžiam? Auditori-

joje tuoj kilo balsų, kad net jei *da-* ir baltiškas, jį reikia ir toliau guiti iš kalbos, nes esanti tokia sena taisymo tradicija.“ (Subačius 2011). V. Mažiulio straipsnių, publikacijų, įrodančių šį teiginį, rasti nepavyko. Aišku viena – XX a. viduryje V. Mažiulis priešdėlio *da-* slaviškumu neabejojo. 1958 m. iškelta nemažai prielaidų, įrodančių slavišką kilmę, tačiau daugelis jų turi silpnų pusių, yra prieštaringos. Todėl kas galėtų paneigti, kad vėliau V. Mažiulio požiūris šiuo klausimu nekito, tačiau rašant šį darbą daugiau tai patvirtinančių duomenų nerasta.

1911 m. periodiniame leidinyje *Draugija* pasirodė čekų kalbininko Adalberto Srbos straipsnis: *Ar priešdėlis da- tikrai nelietuviškas?*. Turint omenyje jau aptartą situaciją, t. y. tam tikrą susiformavusią ir nusistovėjusią nuomonę šiuo klausimu, straipsnis turėjo sukelti aršių diskusijų bangų. Jame komentuojamas veikalo (autorius nenurodytas) „Šis tas iš lietuvių kalbos filosofijos“ įrašas, teigiąs, kad sunku pasakyti, ar priešdėlio *da-* gujimas iš kalbos yra pagrįstas. A. Srba šiai minčiai pritaria, nurodydamas, kad kalbos pagrindas – tik gyvoji kalba, gyva žmonių vartosena, o svetimžodžiai kalbą mažiau niokoją nei netinkami jų atitikmenys.

Remdamasis Jono Basanavičiaus ir Antano Juškos rinkta tautosaka, kalbininkas konstatuoja – lietuvių kalboje gyvuojąs ne tik priešdėlis *da-* (*daeiti, daboti, padaboti, daleisti, dasiekti* ir kt.), bet ir „savystovis priešdėlis *do* ir tarminis jo variantas *da*“ (plg. *do* ir *da-*, *po* ir *pa-*), nors jie ir esą „išmirimo padėjime“, kai kur jau nebevartojami visai, likę tik tautosakoje (Srba 1911: 260–262). Užsimenama, kad priešdėlis *da-* žymi veiksmažodžių kryptį.

Straipsnyje A. Srba, priešingai nei buvo įprasta iki tol, apie *do* kalba ne kaip apie prielinksnį, o kaip dalelytę, pertarą (*rectio praepositionis cum nominativo*), pvz., *Nežinau, kas tai da (da tarmėse, do raštkalbėje) daiktas dziogorėlis*. Sinonimiškai vartojama ir *per*. Pasak straipsnio autoriaus, tai būdinga tik lietuvių, slavų ir vokiečių kalboms. Kaip argumentas, kad priešdėlis neskolintas, tikinama remiantis fonetika ir atitikmenimis: *do* kaip laisvasis elementas (ne priešdėlis) slavų kalbose atitinka *za*, priešdėlis *da- – do*, o lietuvių *po* ir *pa-* slavų kalbose skamba vienodai – *po* (Srba 1911: 260–262).

Taigi priešdėlis *da-* A. Srbos kildinamas ne iš prielinksnio, o iš dalelytės. Tai galėtų paaiškinti, kodėl lietuvių kalboje nėra atitinkamo prielinksnio, tačiau kur kas įtikinamiau skamba teorija, kad *da-* yra prielinksninės kilmės.

Bet kokiu atveju, A. Srba dėl vieno dalyko yra tikrai teisus – tik gyvoji kalba gali nustatyti normas.

Kur kas vėliau, 1972 m., išsamų ir nešališką straipsnį (*Происхождение предлога da и приставки da- в балтийских языках*) parašė Antuonas Breidakas. Kaip ir A. Srba, jis atsiribojo nuo standartinio požiūrio. Lygindamas lietuvių, latvių ir slavų kalbų faktus, polemizuodamas su kitų kalbininkų (J. Endzelyno, B. Rūkės ir kt.) darbais, jis vis dėlto parėmė poziciją, kad priešdėlio *da-* kilmė galėjusi būti baltiška. Pagrindiniai argumentai (Брейдак 1972: 137–142):

- senojoje rusų kalboje nebuvo nei prielinksnio *da*, nei priešdėlio *da-*;
- nėra visiško identiškumo su slaviškomis *da-* reikšmėmis (plačiau skyriuje apie reikšmių taisymo motyvą);
- XVIII a. Latviją prijungus prie Rusijos, slavų kalbų įtaka augo, tačiau prielinksnio *da* ir priešdėlio *da-* vartojimo arealas siaurėjo (plačiau skyriuje apie teritorinį taisymo motyvą);
- pagrindinis motyvas – prielinksniai lie. *lig(i)*, la. *līdz*, pakeičiantys *do*, atsirado vėliau ir buvo pasiskolinti iš germanų (plačiau skyriuje apie nesantį atitinkamą prielinksnį).

Šis straipsnis, jo argumentacija atrodo kur kas išsamesni ir tikslesni už daugelį anksčiau aptartų. Kitaip nei A. Srba, A. Breidakas dėl prielinksninės priešdėlio *da-* kilmės neabejoja, pateikia kur kas tvirtesnių įrodymų.

XX a. nusistovėjusi nuomonė susvyruoja, atsiranda svarių kontrargumentų slaviškai *da-* kilmei. Tačiau dėl to šio priešdėlio vartosenos galimybės bendrinėje kalboje nepakito.

2011 m. Vilniuje vykusioje konferencijoje Vladimirui Toporovui atminti „Baltai ir slavai: dvasinių kultūrų sankirtos“ rusų mokslininkas Kirilas Kožanovas skaitė pranešimą „Lietuvių kalbos priešdėlio *da-* semantika arealiniame kontekste”. Atsiribojęs nuo kalbos istorijos

faktų K. Kožanovas aptarė šio, lietuvių bendrinėje kalboje nevartojamo, priešdėlio semantiką (Kozhanov 2011: 42) (plačiau skyriuje apie reikšmių taisymo motyvą).

Apie *da-* kilmės diskusijas K. Kožanovas teigia, kad „V. Mažiulis (1958) bandė įrodyti lietuvišką *da-* kilmę, bet po kelerių metų A. Breidakas suabejojo šia hipoteze (1972)“ (Kozhanov 2011: 42). Jau aptarus abu – ir V. Mažiulio, ir A. Breidako – straipsnius, yra pagrindo prieštarauti. V. Mažiulis straipsnyje teigia priešdėlį esant būtent slavišką ir tai grindžia teritoriniu, semantiniu, darybiniu aspektais (apie tai plačiau šio darbo skyriuje apie atskirus taisymo motyvus). Užsimenama tik apie lietuviškojo *dar* (tarminis variantas – *dá*) įtaką slaviško elemento plitimui. A. Breidakas atvirkščiai – teikia svarių argumentų baltiškai *da-* kilmei įrodyti.

Nepaisant šio apsirikimo, pranešimas teikia naujų minčių apie morfemos reikšmes ir darybos modelius lietuvių ir slavų kalbose.

K. Kožanovas įrodo skirtingą priešdėlio *da-* reikšmių distribucija lietuvių, lenkų, rusų ir baltarusių kalbose, tai gali būti ne skolinimosi, o veldinio įrodymas.

Janis Endzelynas apie priešdėlį *da-* ir prielinksnį *da* yra rašęs ne viename veikale: *Латышские предлоги* (1905), *Latviešu valodas skaņas un formas* (1938), *Latviešu valodas gramatika* (1951). Išsamiausias darbas, kalbantis apie galimą *da-* kilmę, pateikiantis daugiausia skirtingų nuomonių ir faktų, yra pirmasis, parašytas XX a. pradžioje.

Apie priešdėlį *da-* sakoma, kad jis Latvijoje randamas tik dalyje rytinių tarmių greta *pie-*, rečiau – kitų priešdėlių, pvz., *aiz-*. Išskiriama pagrindinė jo reikšmė latvių ir lietuvių kalbose – tikslo pasiekimas arba judėjimo riba (taip pat ir perkeltine reikšme). Taip pat esama tokios reikšmės, kurios neturi slavai: tikslo siekimas pridedant daiktą ar asmenį prie kitų jau esančių daiktų ar asmenų, pvz., la. *dadzīt guovi pie ganāma pulka* (*atvaryti karvę į bandą*). Latvių kalbai svetima veiksmo baigimo reikšmė, kurią turi lietuviai ir slavai. Manoma, kad jei priešdėlis *da-* ir yra pasiskolintas iš slavų, tai nutikę taip anksti, kad latvių kalboje jo reikšmių laukas galėjo plėtotis savarankiškai (Endzelīns 1971: 560–562).

Prielinksnis *da* vartojamas dar siauresniame regione nei jį atitinkantis priešdėlis – pastarasis labiau paplitęs į Latvijos vakarus. Lietuvoje prielinksnis *da* visai nevartojamas, o tarmėse pasitaikantis *do*, pvz., *kas tau do to?*, yra neabejotinas skolinys iš slavų. Prūsų kalboje nebuvę nei priešdėlio *da-*, nei prielinksnio *da*. J. Endzelyno teigimu, daugiau bendrybių su slavais turi latvių ir prūsų kalbos, mažiau – lietuvių (Kabelka 1982: 138), tad, jei priešdėlis *da-* – slaviškas, keista, kad jis vartojamas beveik visoje Lietuvoje, tačiau prūsai jo visai nepažinę. Latvių kalbininkas pateikia kiek netradicinį požiūrį teritoriniu aspektu, t. y. tai, kad gausesnis vartojimas ten, kur lietuviai ir latviai ribojasi su slavais, neįrodo skolinimosi. Tai galėję tik paskatinti bendro indoeuropiečiams kalbos reiškinio išlikimą (Endzelīns 1971: 376–378).

Kituose darbuose kiek plačiau supažindinama su reikšmėmis, sinonimiškais prielinksniais, tiksliau apibrėžiamos vartojimo arealo ribos, teikiama daugiau vartosenos pavyzdžių.

Taigi J. Endzelynas vienos *da-* kilmės teorijos neteikia.

Jau minėtoje baltų ir slavų konferencijoje prof. Vitas Labutis, spręsdamas kilmės klausimus, siūlė atkreipti dėmesį į V. Smočinskio ir E. Frenkelio darbus, teigdamas, kad V. Smočinskis priešdėlio *da-* savo etimologiniame žodyne neteikia visai, o E. Frenkelis jį teikia su tam tikromis išlygomis.

Ernstas Frenkelis *Lietuvių kalbos etimologiniame žodyne*, pasirodžiusiame 1962 m., rašo tą patį, kas buvo teigta jau anksčiau: lietuvių kalboje yra tik priešdėlis *da-*, latviai turi ir priešdėlį, ir prielinksnį, rytinėse tarmėse vartojamą su kilmininko ir naudininko linksniais. Teigiama, kad lietuvių ir latvių *da-* / *da* yra giminiškas slavų *do*, kuris ir lėmė tokį vartojimą. Kaip ir 1959 m. A. Preobraženskio etimologiniame žodyne, *da-* siejamas su senovės anglų *tó*, senosios vokiečių aukštaičių *zuo, za, ze,* graikų postpoziciniu *-δε*, avestos *-da* ir kt. Taip pat svarstomi tokie senosios lietuvių kalbos junginiai, kaip *kas tau do to?* (plg. le. *co tobie do tego?*), *man niekѕ do to* ir kt. Svarstoma jo atitikimo su slaviškuoju *za* galimybė (apie tai yra kalbėjęs ir A. Srba, tačiau jo pavyzdžiuose *da* (*do*) ryškėjo labiau kaip dalelytė, plg. *Kas*

tu do viens?, kurią atitiktų *per*; E. Frenkelio pavyzdžiuose tai artimiau prielinksniui) (Fraenkel 1962: 78–79).

E. Frenkelis nurodo giminystės ryšius su slavų ir kitomis senosiomis kalbomis, slavišką *do* vertina tik kaip skatinusį baltiško *da* / *da-* paplitimą ir vartoseną, apie skolinimąsi neužsiminta.

Voiciecho Smočinskio *Lietuvių kalbos etimologinis žodynas*, išleistas 2007 m., šiai temai nėra labai naudingas – priešdėlinių žodžių su *da-* esama tik kitų aiškinamų žodžių lizduose (pvz., *daaugis* prie *augti* (Smoczyński 2007: 32), *daverdu* prie *virti* (ten pat, 760)). Daugelis pavyzdžių imta iš K. Sirvydo žodyno *Dictionarvm trivm lingvarvm*. Atskirai priešdėlio *da-* kilmė neaiškinama.

TAISYMO MOTYVAI

Priešdėlis *da-* yra taisomas nuo seno, o tam reikalingi tam tikri motyvai – negalima iš kalbos kažko savavališkai išbraukti, nepagrįstai atriboti nuo normos. Priešdėlio *da-* taisymo motyvų nemaža. A. Šleicheris iškėlė mintį dėl slaviškos kilmės, jos neatsisakė ir kiti kalbininkai. V. Mažiulis 1958 m. straipsnyje išdėstė bene pagrindines priešdėlio *da-* taisymo priežastis:

- visų lietuviškų žodžių su šiuo priešdėliu reikšmės sutampa su slavų kalbų reikšmėmis;
- teritorinis slaviškos kilmės įrodymas: jį turį lietuviai ir latviai, prūsų kalboje jo nėra;
- nei lietuvių bendrinėje kalboje, nei tarmėse nežinomas prielinksnis *da*;
- senosios lietuvių raštijos autoriai šio priešdėlio beveik nevartoję, rasdavę kitų pakaitalų.

Panašių minčių randama ir kitų autorių darbuose.

Šiame darbe bandoma apžvelgti svariausius argumentus, kuriais remiantis priešdėlis *da-* atribojamas nuo bendrinės lietuvių kalbos, pažiūrėti į juos kritiškai, įsitikinti jų tvirtumu arba juos paneigti. Taip pat svarstomas autoriteto klausimas – ar kalbininkų nuomonė nėra svarbesnė už kalbos istorijos faktus.

REIKŠMĖ

Priešdėlis *da-* egzistuoja lietuvių, lenkų, baltarusių ir rusų kalbose[4], galime palyginti jo reikšmes šiose kalbose su reikšmėmis, dažniausiai pasitaikančiomis lietuvių kalboje. Vyrauja nuomonė, kad visiškai sutampančios reikšmės gali įrodyti skolinimosi teoriją.

Lietuvių kalboje, remiantis gausiais *Lietuvių kalbos žodyne* (www.lkz.lt) pateiktais vartosenos pavyzdžiais (žodžių su priešdėliu *da-* randama per 200), galima išskirti tokias reikšmes:

- pilnis (pripildymas): *dadžiū́ti, danókti, dapìldyti, darū́gti, daskeř sti, dasū́dyti, dašùtinti*;
- papildomas pridėjimas (papildymas): *damèsti, damokė́ti, dapìldyti, dapiř kti, daskáldyti, dasveř ti*;
- mažybė: *dakliudýti, dasiliẽsti, datyráuti* (pasiteirauti, pasiklausinėti);
- tikslo pasiekimas (su judėjimo vksm.): *dabė́gti, dajóti, dakẽblinti, dasikrapštýti, daplumpsnóti*;
- tikslo pasiekimas (ne su judėjimo vksm.): *dasišaukti* (prisišaukti), *daprašýti* (priprašyti), *dasiskañbinti, dasiklausinė́ti* (klausinėjant susirasti);
- veiksmo baigimas (veikslas): *dapràsti* (suprasti, suvokti), *dagynė́ti* (*gynėti* – baigti; pabaigti), *dajùsti* (pajusti), *dalaikýti* (*laikyti* – ištesėti, išpildyti; išpildyti), *dastriñpti* (*strimpti* – šiaip taip pragyventi, verstis, manytis, stumtis; šiaip taip išsiversti, prabūti, pratempti iki tam tikro laiko);
- nauja žodžio reikšmė (plg. *pastoti*): *daguléti* (priklausyti, reikėti), *dasakýti* (prilygti), *datèkti* (nuvykti, nusigauti, pasiekti, prieiti ką ar iki kur), *datę̃sti* (išsiversti);

[4] Slavų kalbų grupę sudaro bosnių, bulgarų, makedonų, serbų, kroatų, slovėnų, rusų, ukrainų, gudų, čekų, slovakų, lenkų ir dar keletas kalbų, artimesnių dialektams (LKE, 220). Lietuvių kalbos istorijai taip pat svarbi senoji slavų kanceliarinė kalba, vartota Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Šiame darbe atliktame reikšmių lyginimo tyrime bus remiamasi būtent rusų, lenkų ir baltarusių kalbomis dėl jų kontaktų su Lietuva: jas sieja ne tik teritorija, bet ir istorinės-politinės aplinkybės.

- perkeltinė reikšmė: *dakasýti* (įkyrėti), *davarýti* (išsekinti, nusilpninti), *nedašùtęs*;
- įterptinis žodis: *daléisti*.

Lenkų kalbos priešdėlį *do-* A. Piročkinas *Lietuvių–lenkų, lenkų–lietuvių kalbų žodyne* aiškina kaip lietuvių kalbos *pri-* atitikmenį, kitų variantų neteikia: *do- – pri-, dobić* – primušti (Piročkinas 2001: 323). 1965 m. Varšuvoje išleistas *Lenkų kalbos žodynas* šio priešdėlio reikšmes apibrėžia kur kas plačiau (Doroszewski 1965: 157):

1. Priešdėlis, vartojamas sudarant veiksmažodinius darinius (taip pat iš jų padarytus daiktavardžius), akcentuojant šio pagrindinio veiksmažodžio svarbesnę reikšmę:
- tam tikros veiksmo ribos (pa)siekimas, veiksmo baigimas (dažnai su sangrąža): *dogotować* ((pa)baigti virti, išvirti), *dopalić* (iškepti);
- papildomo veiksmo vykdymas: *dobudować* (pristatyti);

Veiksmažodžiai su priešdėliu *do-*, vartojami su neiginiu, ne tik įgauna neigiamą atspalvį, bet ir parodo trūkumą iki tam tikros ribos, normos: *nie doważać* (neišvirti, nebaigti virti (iki visiško išvirimo));
- pritaikymas, tinkamumas kam: *dobrać do nogi* (pritaikyti pagal kojį), *dorobić do zamka (klucz)* (pritaikyti užraktui, spynai (raktą));
- erdvės tikslo pasiekimas: *dobiec* (pribėgti), *dopłynąć* (priplaukti);
- laiko tikslo pasiekimas: *doczekać* (sulaukti, išlaukti), *dosiedzieć* (išsėdėti, išlaukti);
- intensyvumo padidinimas: *dogrzewać* (įšildyti, prišildyti);
- (su sangrąža) siekimas, poveikio sukėlimas, suprantamas neigiamai, ironiškai: *doigrać się* (prisižaisti).

Yra atvejų, kai afiksas *do-* yra tik sudedamoji istorinių veiksmažodžių (istorizmų) dalis, šiandieniniu požiūriu priešdėliu nebelaikomas: *dobyć (miecza)* (išsitraukti, paimti (kardą)).

Kai kurie veiksmažodžiai vartojami skirtingomis reikšmėmis (paprastai iš anksčiau aptartų): *dożać* (baigti pjauti, kirsti javus arba pjauti, kirsti javus iki užsibrėžtos vietos ar laiko).

2. Būdvardžių, prieveiksmių, daiktavardžių, kurių žodžio kilmės pagrindas (pamatinis žodis) yra daiktavardžio kilmininkas, susijungęs

su prielinksniu *do*, sudedamoji dalis: *docelowy* (*do celu*) (tikslingas, pažodžiui – iki tikslo), *dogłębny* (*do głębi*) (išsamus, pažodžiui – iki gelmės).

Lyginant priešdėlio *da-* reikšmes lietuvių ir lenkų kalbose, pastebima, kad dauguma reikšmių sutampa:

- pilnis arba veiksmo atlikimas iki galo, pilnai atliktas veiksmas (nuo kitų reikšmių skiriasi akivaizdžia ko nors pripildymo iki galo reikšme arba tuo, jog žodį galima pakeisti žodžių junginiu *atliktas visiškai, iki galo*);
- papildymas (papildomas pridėjimas);
- tikslo pasiekimas erdvėje sutapatintas su tikslo pasiekimu su judėjimo, vyksmo veiksmažodžiais;
- tikslo pasiekimas laike sutapatintas su kiek platesne grupe – tikslo pasiekimo ne su judėjimo, vyksmo veiksmažodžiais;
- pritaikymas, tinkamo parinkimas sutapatintas su tikslo pasiekimu ne su judėjimo veiksmažodžiais;
- neigiamas, ironiškai suprantamas veiksmas atitinka lietuvių kalbos perkeltinę reikšmę, kuri taip pat paprastai esti neigiama;
- reikšmė, kurios lietuvių kalboje visai nėra arba ji nėra ryški – didesnio veiksmo intensyvumo;
- reikšmė, kurios nėra lenkų kalboje – mažybės; ši reikšmė lietuvių kalboje taip pat nėra dažna;
- ar lenkų kalboje yra įvykio veikslo (veiksmo baigimo) reikšmė, pasakyti sunku – riba tarp šios reikšmės ir pilnio ar tikslo pasiekimo yra labai neryški, lietuvių kalboje atskiriama gana nesunkiai, tačiau norint ją įvardinti svetima kalba reikalingas didesnis įsigilinimas į pačią kalbą, jos pajautimas. Šio darbo tikslas nėra išsamiai analizuoti slavų kalbas, tik apibendrintai apžvelgti tam tikrus jų reiškinius, tad šioje vietoje paliekamas atviras klausimas;
- lietuvių, kaip ir lenkų, kalboje vienas žodis gali būti keliareikšmis: plg. lietuvių *davalgyti* (baigti valgyti arba pakankamai privalgyti) ir jau minėtąjį lenkų *dożać*;
- lietuvių kalboje su priešdėliu *da-* yra sudaromi tik veiksmažodžiai, tik vėliau iš šių priešdėlinių veiksmažodžių atsiranda daiktavardžiai ar kitos veiksmažodžių formos (pvz., *davirti, davirimas, davirtas* ir kt.).

Lenkų kalboje su kalbamu priešdėliu sudaromos ir kitos kalbos dalys – jau minėti būdvardžiai (*docelowy*), prieveiksmiai (*domiśniowo*), daiktavardžiai (*dożywocie*). Iš pateiktų pavyzdžių akivaizdu, jog priešdėlis *do-* lenkų kalboje yra prielinksninės kilmės.

Nors vertinant priešdėlinius veiksmažodžius su *da-* daugiau panašumų randama su lenkų ir baltarusių kalbomis (Kozhanov 2011: 42), su rusų kalba taip pat sieja nemaža bendrybių. C. Lemchenas *Didžiajame rusų–lietuvių kalbų žodyne* skiria tokias priešdėlio *da-* reikšmes (Lemchenas 2011: 488):

1. sudarant veiksmažodžius:

- veiksmo baigimas iki galo, veiksmo tikslo, ribos pasiekimas: *дочитать* (baigti skaityti), *доехать* (nuvažiuoti ligi kur nors, pasiekti), *дожить* (prigyventi, sulaukti);
- kas nors papildoma: *докупить* (pripirkti), *дополучить* (papildomai gauti);
- (su sangrąža *-ся*) veiksmo vykdymas iki tam tikro rezultato: *дозвониться* (prisiskambinti), *дозваться* (prisišaukti); taip pat neigiamo rezultato pasiekimas: *допрыгаться* (prisišokti (bėdą)), *доболтаться* (prisiplepėti bėdą, nusiplepėti iki bėdos), *добегаться* (prisilakstyti bėdą);

2. sudarant būdvardžius:

- pirmumas chronologinėje sekoje: *дошкольный* (ikimokyklinis), *довоенный* (prieškarinis, ikikarinis);

3. sudarant būdo prieveiksmius:

- su trumpaisiais kokybiniais būdvardžiais, įvardijant pasiekimą to, kas pasakyta pamatiniu žodžiu: *добелá* (baltai, iki baltumo), *доголá* (nuogai, plikai), *дóсуха*[5] (sausai, iki sausumo).

1972 m. *Oksfordo rusų–anglų kalbų žodynas* veiksmo baigimo reikšmę papildo, įvardydamas, kad *da-* taip pat gali reikšti veiksmą, vykstantį iki tam tikros vietos: *дочитать до страницы 270* (perskai-

[5] Priešdėlis da- rusų kalboje gali gauti kirtį. Lietuvių kalboje tokie atvejai labai reti.

tyti iki 270 puslapio) (plg. lietuvių *dapildyti* (pripildyti arba papildyti)) (Wheeler 1972: 163).

2006 m. *Didžiajame akademiniame rusų kalbos žodyne* veiksmo baigimo reikšmė akivaizdžiai atskiriama nuo veikslo, išryškinant pripildymą; tai puikiai iliustruoja pavyzdžiai *добрать* (baigti rinkti, pririnkti tiek, kiek trūksta iki reikiamo kiekio), *додать* (papildomai duoti dalį, likusią iki viso kiekio), *долить* (pripilti, dar įpilti iki trūkstamo kiekio) (Горбачевич 2006: 482).

Lyginant priešdėlio *da-* reikšmes lietuvių, lenkų ir rusų kalbose, galima konstatuoti, kad:

- sutampa pilnio (pripildymo, veiksmo atlikimo iki galo) reikšmė;
- sutampa papildymo reikšmė;
- nors tikslo pasiekimas nei erdvėje (kaip lenkų), nei su judėjimo, vyksmo veiksmažodžiais (kaip lietuvių) ar pan. atskirai neišskirtas, vis dėlto jis egzistuoja; galima teigti, kad ši slavų kalbų reikšmė taip pat sutampa su esančia lietuvių kalboje;
- tikslo pasiekimas, arba, kitaip tariant, veiksmo vykdymas iki norimo pasiekti rezultato, sutampa su lietuvių kalboje išskirta tikslo pasiekimo ne su judėjimo veiksmažodžiais reikšme;
- rusų kalboje, taip pat kaip ir lenkų bei lietuvių kalbose, su neiginiu priešdėliniai žodžiai, turintys *do-*, įgauna pašiepiamą perkeltinę reikšmę;
- mažybės reikšmės ar priešdėlinės darybos būdu naujai įgyjamų reikšmių lenkų ir rusų kalbose nerasta;
- dėl įvykio veikslo galima pasakyti tą patį, ką ir apie lenkų kalbą – reikia platesnės studijos;
- kitaip nei lenkų, lietuvių kalboje nėra veiksmo intensyvumo reikšmės (panašu, jog iš šių keturių kalbų lenkų kalba vienintelė ją turi), taip pat nėra išskirta ir atskiros atitikimo, tinkamumo reikšmės;
- nedaug turima priešdėlinių būdvardžių su nuoroda į chronologiją pavyzdžių, tačiau šis darybos būdas yra gyvas kalboje; jo lietuvių kalboje nėra;
- sudarant būdo prieveiksmius, kartu prijungiama ir priesaga *-a-*; tokios darybos lietuvių kalboje nėra, tačiau, norėdami geriau suprasti reiškinį, galime palyginti: nusirenk iki plikumo – nusirenk plikai,

išgręžti iki sausumo – išgręžti sausai. Prielinksninės konstrukcijos šiandieninėje lietuvių kalboje tokiu atveju nebūtų vartojamos, tačiau jos gana gerai atskleidžia reiškinio esmę. Be to, tai įrodo priešdėlį *do-*, kaip ir lenkų kalboje, esant prielinksninės kilmės.

Baltarusių kalboje, kitaip nei kitose dviejose jau aptartose slavų kalbose, aprašomasis priešdėlis, kaip ir lietuvių kalboje, turi balsį *a*, ne *o*.

Priešdėlio *da-* apibrėžties baltarusių kalbos žodynuose ir gramatikose rasti nepavyko, tad bandyta aptarti bent pagrindines jo reikšmes, remiantis *Baltarusių–rusų kalbų žodynu* (Крапіва 2003: 734–801):

- pilnis (pripildymas): *дабудаваць* (baigti statyti);
- papildymas (papildomas pridėjimas): *даабсталёўвась* (papildyti įrenginius, papildomai įrengti), *даатрымаць* (papildomai gauti);
- tikslo pasiekimas (su judėjimo vksm.): *дабегчы* (pribėgti), *давалачы* (nuvilkti, nutempti);
- tikslo pasiekimas (ne su judėjimo vksm.): *даваражыцца* (atspėti, susiprotėti);
- perkeltinė reikšmė (papr. neig.): *дабегацца* (prisilakstyti);
- pirmumas chronologinėje sekoje (su būdv.): *даабедзенны* (prieš-pietinis).

Lyginant priešdėlio *da-* reikšmes lietuvių, lenkų, rusų ir baltarusių kalbose, galima pastebėti, kad:

- kaip ir visose trijose iki šiol aptartose, baltarusių kalboje ryškiausios ir gausiausios pilnio ir papildymo reikšmės;
- tikslo pasiekimas su judėjimo ir ne su judėjimo veiksmažodžiais taip pat mažai skiriasi;
- perkeltinė, paprastai neigiama, reikšmė sutampa;
- dėl veikslo žr. lenkų ir rusų kalbų aptarimą; be to, tokia kategorija, kaip veikslas, verčiant iš vienos kalbos į kitą, dažnai yra prarandama (plg. baltarusių *дабываць*, rusų *быть до конца* – abiejų eigos veikslas, lietuvių suprantamą kaip *išbūti (iki galo)* – įvykio veikslas);
- kaip veikslas galėtų būti traktuojamas baltarusių *даваражыцца* (atspėti, susiprotėti), plg. rusų *догадаться* ir *гадать*, taip pat lietuvių

kalbos veikslo pavyzdį *daprasti* (suprasti); dėl minėtų priežasčių tokio vertinimo atsisakoma;
- mažybės reikšmės, kaip lietuvių kalboje, rasti nepavyko;
- didesnio intensyvumo reikšmės, kaip lenkų kalboje, rasti nepavyko;
- įterptiniai žodžiai lietuvių, rusų ir baltarusių kalbose sudaryti pagal tą patį modelį: *priešdėlis* + *leisti*; tai gali implikuoti tiek šio reiškinio vienodumą giminingose kalbose, tiek pažodinius skolinius, vadinamus kalkėmis; lenkų kalboje tokio įterptinio žodžio nėra;
- naujos žodžių su priešdėliu *da-* įgytos reikšmės nepastebėta;
- būdvardžių daryba ir pirmumo chronologinėje sekoje reikšmė sutampa su rusų kalbos atitinkama daryba.

Apibendrinant tai, kas aptarta, galima pateikti tokią lyginamąją lentelę:

Reikšmė	**Lietuvių k.**	**Lenkų k.**	**Rusų k.**	**Baltarusių k.**
Pilnis (pripildymas)	*dadžiū́ti, danókti, dapìldyti, darū́gti*	*dopalić* (iškepti), *dogotować* (baigti virti, išvirti)	*дочитать* (baigti skaityti), *доесть* (baigti valgyti)	*дабудаваць* (baigti statyti)
Papildomas pridėjimas (papildymas)	*damésti, damokéti, dapìldyti, dapiřkti, daskáldyti*	*dobudować* (pristatyti), *dokupić* (pripirkti)	*докупить* (pripirkti), *дополучить* (papildomai gauti)	*даабсталёўвась* (papildyti įrenginius, papildomai įrengti), *даатрымаць* (papildomai gauti)
Mažybė	*dakliudýti, dasiliẽsti*	?	?	?
Tikslo pasiekimas (su judėjimo vksm.)	*dabė́gti, dajóti, dakẽblinti*	*dobiec* (pribėgti), *dopłynąć* (priplaukti)	*доехать* (nuvažiuoti ligi kur nors, pasiekti)	*дабегчы* (pribėgti), *даваlачы* (nuvilkti, nutempti)
Tikslo pasiekimas (ne su judėjimo vksm.)	*dasišaukti* (prisišaukti), *daprašýti* (priprašyti), *dasiskam̃binti*	*doczekać* (sulaukti, išlaukti), *dosiedzieć* (išsėdėti, išlaukti)	*дожить* (prigyventi, sulaukti), *дозвониться* (prisiskambinti)	*даваражыцца* (atspėti, susiprotėti)

Reikšmė	Lietuvių k.	Lenkų k.	Rusų k.	Baltarusių k.
Veiksmo baigimas (veikslas)	*daprãsti* (suprasti, suvokti), *dagynė́ti* (gynėti – baigti; pabaigti), *dajùsti* (pajusti)	?	?	?
Nauja žodžio reikšmė	*dagulė́ti* (priklausyti, reikėti), *dasakýti* (prilygti)	?	?	?
Perkeltinė reikšmė (papr. neig.)	*dakasýti* (įkyrėti), *nedašutęs*	*doigrać się* (prisižaisti)	*добегаться* (prisilakstyti bėdą), *допрыгаться* (prisišokti bėdą)‘	*дабегацца* (prisilakstyti)
Įterptinis žodis	*Dalė́iskim*	-	*допустим* (sakysime, tarsime)	*дапусцім* (sakysime, tarsime)
Frazeologizmas, sustabarėjęs posakis	*šìrdį daésti* (įgristi), *ùbago lazdõn davèsti* ‚nuskurdinti’	*dochodzić do porozumienia* (susitarti, sulygti), *dolać oliwy do ognia* (pripilti žibalo į ugnį)	*от него слова (ответа) не добьёшься* (iš jo žodžio (atsakymo) neišgausi, neištrauksi, neišpeši), *догоняй ветра в поле* (gaudyk vėją laukuose)	*дастаць знад зямлі* (iš po žemių iškasti, žūt būt gauti), *не дагляджіш вокам – заплаціш бокам* (būk atsargus, nežiopsok)
Pirmumas chronologinėje sekoje (su būdv.)	-	-	*дошкольный* (ikimokyklinis), *довоенный* (prieškarinis, ikikarinis)	даабедзенны (priešpietinis)
Padidėjęs veiksmo intensyvumas	-	*dogrzewać* (įšildyti, prišildyti)	-	-

Taip pat galime palyginti, kaip susijęs priešdėlis *da-* su skirtingomis kalbos dalimis, jų daryba aptartose kalbose:

Kalbos dalis	**Lietuvių k.**	**Lenkų k.**	**Rusų k.**	**Baltarusių k.**
Veiksmažodis	+	+	+	+
Daiktavardis	–	+	–	–
Būdvardis	–	+	+	+
Prieveiksmis	–	+	+	+

Visose keturiose kalbose vartojama frazeologizmų. Tiesa, lietuvių kalboje jų yra vos keletas, tačiau tai įrodo aptariamų priešdėlinių formų gyvumą, pritaikymą visais kalbos atvejais.

Taip pat afikso *da-* lankstumą, darybinį aktualumą įrodo sinonimiškos veiksmažodžio formos, pvz., lietuvių kalboje turima ne tik *daeiti*, bet ir *dabėgti, dalėkti, dakėblinti, dasikasti, dakopti* (reikšme *nueiti, prieiti*), *dasikrapštyti, dasilamdyti* ir kt.

Pagal pateiktas lenteles akivaizdu, kad keletas reikšmių visose aptartose kalbose sutampa visiškai, tai pilnio, papildymo, tikslo pasiekimo, perkeltinė reikšmės. Taip pat pastebėtina, kad priešdėlio *da-* vartosena lietuvių kalboje yra bene įvairiausia, skirtingų reikšmių čia daugiausia, tačiau daryba aktuali tik veiksmažodžiui, kitos kalbos dalys tokiu būdu nėra sudaromos; tai pastebi ir V. Mažiulis, tokį faktą teikdamas kaip kontrargumentą baltiškai priešdėlio kilmei (Мажюлис 1958: 127–133). Kita vertus, priešdėlinė daiktavardžių ar būdvardžių daryba lietuvių kalboje ir taip yra reta, prieveiksmiai priešdėliniu būdu beveik nesudaromi. Yra tokių priešdėlių, kurie vartojami tik daiktavardinių žodžių darybai (*ant-, są-, sam-* ir kt.), yra ir tokių, su kuriais sudaromi tik veiksmažodžiai, o daiktavardžiai padaromi jau iš priešdėlinių veiksmažodžių, o ne tiesiogiai prie jų jungiant priešdėlį: *nu-, pri-, su-*. Tiesa, *nu-* ir *pri-* turi variantus *nuo-* ir *prie-* (siejami su tais pačiais prielinksniais *nuo, prie*), kurie dalyvauja daiktavardžių daryboje, *su-* tokių variantų neturi, tad šiuo atžvilgiu *da-* nėra išskirtinis priešdėlis. Daiktavardžių darybos su *da-* nebuvimas negali būti tvirtas

argumentas kilmės klausimu. Tad galima manyti priešdėlį *da-* esant kur kas labiau įaugusį į lietuvių kalbos sistemą, nei galėtų pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Žinoma, to negalima teigti kaip neginčijamo fakto, nes tyrimui nemaža įtakos turi ir pasirinkti klasifikacijos kriterijai, šaltiniai, vertimo variantai.

Štai „Lietuvių kalbos žodynas“ teikia tokias pagrindines priešdėlio *da-* reikšmes:

- veiksmas iki kurios nors vietos;
- anksčiau vykdyto veiksmo papildomas atlikimas;
- veiksmo galas.

A. Breidakas lietuvių ir latvių priešdėlio *da-* pagrindines reikšmes taip pat išskiria vos tris:

- papildymas, pridėjimas iki tam tikros ribos;
- veiksmo baigimas, rezultato pasiekimas;
- veiksmo modalumas (būtinumas) – šios reikšmės lietuviai neturi.

Taip pat straipsnio autorius konstatuoja, kad rytų latviai turi daugiau *da-* reikšmių nei lietuviai ir jos dažniausiai sutampa su slavų kalbų reikšmėmis, nors visiško identiškumo nėra. Latvių aukštaičių tarmėse A. Breidakas yra aptikęs 113 veiksmažodžių su *da-* (*Latgalos tarmės žodyne* tokių žodžių yra per dvidešimt (Reķēna 1998)), kaip jau buvo minėta, lietuvių kalboje jų užfiksuota perpus daugiau. Pasak A. Breidako, lietuvių *da-* slaviška *do-* atitinka visiškai. Kaip svarų argumentą baltiškos kilmės hipotezei A. Breidakas teikia būdingiausius semantinius priešdėlio *da-* skirtumus latvių ir slavų kalbose (Брейдак 1972: 137–142):

- rytų latvių tarmėse *da-* jungiasi prie veiksmažodžių, nurodančių kokio nors objekto ar subjekto prisijungimą prie kito objekto ar subjekto, slavai atitinkamai turi priešdėlius ru. *под-, при-,* blr. *пад-, пры-*, le. *przy-* (latvių tarmėse tokių pavyzdžių galima rasti apie dvidešimt);
- latgalių tarmėse veiksmažodis *ît* (eiti) su priešdėliu *da-* rodo veiksmo modalumą (būtinumą), slavų atitinkami veiksmažodžiai turi kitą priešdėlį ru. *при-*, blr. *пры-*, lenkų kalboje tai rodo defektinis veiksmažodis *trzeba*.

Kad visos lietuviškų žodžių, turinčių afiksą *da-*, reikšmės visiškai sutampa su slavų kalbomis, teigė ir V. Mažiulis. Jis konstatuoja, kad visi tokie žodžiai lietuvių kalboje yra tik vertalai. Kaip populiariausias reikšmes išskiria pridėjimą ir veiksmo baigimą (Мажюлис 1958: 127–133). K. Kožanovas su tuo nesutinka – populiariausia reikšme jis mano esant erdvės taško pasiekimą (atitiktų tikslo pasiekimą su judėjimo veiksmažodžiais) (Kozhanov 2011). Tokiam nesutapimui įtakos gali turėti ir laikas – šias dvi nuomones skiria daugiau nei penkiasdešimt metų, ir skirtingi vertinimo kriterijai.

Apskritai K. Kožanovo nustatytos *da-* reikšmės[6] lietuvių kalboje kiek skiriasi, nei nustatyta šiame darbe. Jis skiria:

- erdvės taško pasiekimą;
- laiko taško pasiekimą;
- reikalingo dydžio pasiekimą papildomai dedant ar darant;
- nebaigto veiksmo užbaigimą;
- reikalingos būklės pasiekimą;
- veiksmažodiniu kamienu įvardinto tikslo pasiekimą;
- supratimą;
- sužinojimą;
- palietimą;
- įgijimą;
- kontakto nustatymą;
- kažkokio objekto pasiekimą;
- žudymą;
- įkyrėjimą.

Tokio reikšmių skyrimo šiame darbe atsisakyta dėl klasifikacijos kriterijų nenuoseklumo. Erdvės taško pasiekimą šiame darbe atitinka tikslo pasiekimas su judėjimo veiksmažodžiais, laiko taško – tikslo pasiekimas ne su judėjimo veiksmažodžiais, papildomas dėjimas ar darymas išskirtas į dvi dalis – papildomo pridėjimo ir pripildymo. Nebaigto veiksmo baigimas ir reikalingos būklės pasiekimas atitinka tikslo pasiekimą ne su judėjimo veiksmažodžiais, kartais – įvykio

[6] Iki K. Kožanovo dėmesys buvo kreipiamas į priešdėlio *da-* kilmės klausimą, niekas jo neanalizavo iš semantinės perspektyvos (Kozhanov 2011).

veikslą. Veiksmažodiniu kamienu įvardinto tikslo pasiekimas pakartoja jau minėtus tikslo pasiekimą (ir su judėjimo, ir ne su judėjimo veiksmažodžiais), veikslą. Supratimas, įgijimas ir įkyrėjimas sutelpa į vieną – perkeltinės reikšmės arba naujos žodžio reikšmės (priklausomai nuo konteksto) kategoriją. Susižinojimo, kokio nors tikslo pasiekimo, kontakto nustatymo ir žudymo reikšmes implikuoja pačios leksemos, ne priešdėlis, tad tai tėra tas pats tikslo pasiekimas arba veikslas. Palietimo reikšmė taip pat slypi ne priešdėlyje, o šaknyje, tačiau priešdėlis suteikia mažybės reikšmę.

Apibendrindamas K. Kožanovas teigia, kad *da-* reikšmių distribucija skirtinga nuo slavų kalbų, kai kurios reikšmės lietuvių kalboje dažnesnės nei slavų (pvz., papildomo pridėjimo ar darymo). Taigi nors reikšmių klasifikacija kitokia, prieinama prie tų pačių išvadų – reikšmės ne visada tapačios, skirtumų yra.

Taip pat savo pranešime K. Kožanovas kalba apie darybos modelius. Lietuvių kalboje esti priešdėlinių žodžių su *da-*, kurių skolintu laikomas ne tik priešdėlis, bet ir šaknis: pranešimo autorius teikia pavyzdį *nedazvalyk*, bet galima pridurti ir tokius pavyzdžius, kaip *dakantavoti, dasikytrėti, daslūžyti* ir kt. Yra tokių atvejų, kai žodis neturi reikšminių ir darybos struktūros analogų, bet turi atitikmenų kitose kalbose: *daleiskime*, plg. ru. *допустим* (sakykime, tarkime), blr. *дапусцім* (sakykime, tarkime). Taip pat gali būti tokių veiksmažodžių, kurie yra skolinti (kaip pirmuoju atveju), tačiau lietuvių kalboje jau yra ir kitų veiksmažodžių panašia reikšme: *dasiūtaryti, dasišnekėti*. Lietuviai pagal atitinkamus slavų modelius darosi savo žodžių: plg. panaši reikšmė ir modelis, bet kita šaknis *Man daėjo, До меня дошло* ir *Man dašilo*. Taip pat šiam atvejui argumentuoti tiktų jau minėti veiksmažodžio *eiti* sinonimai. K. Kožanovas nebando įrodyti priešdėlio *da-* lietuviškumo ar baltiškumo, pastebi, kad to įrodyti negalima: „Mano pagrindinė idėja yra ta, kad nesvarbu, ar buvo tas priešdėlis skolinys, ar jis yra senas lietuviškas elementas, dabartinėje šnekamojoje kalboje ir lietuvių kalbos tarmėse jis yra nepriklausomas nuo slavų kalbų ir vartojamas pagal savo taisykles.“ (Kozhanov 2011).

Bene dažniausiai kalboje girdimas priešdėlio *da-* vartojimo šalininkų motyvas, tiesiogiai susijęs su reikšme – lietuvių kalboje nėra

tikslių atitikmenų, keitimas kitais priešdėliais ar vartojimas visai be jų neatspindi visų reikšmės atspalvių, prarandama dalis prasmės arba jai išsakyti reikia daug daugiau žodžių. Pvz., kai sakoma *dapilk vandens*, visiems aišku, kad norima papildyti jau esamą kiekį. Įprastai siūlomi taisymai *dar įpilti, pripilti, papildyti* ir kt. arba nėra visai tikslūs (kai sakoma *pripilti*, galima suprasti, kad vandens dar nėra įpilta visai), arba komunikacijoje retai vartojami (vargu ar kas gyvojoje kalboje tokiu atveju pasakytu *papildyk vandens*). Tačiau turėtų būti suprantama, kad ne viską iš kitų kalbų galima tiksliai išversti, ne kiekvienam svetimam žodžiui savoje kalboje įmanoma rasti adekvatų vienažodį atitikmenį. Žargonžodžiams taip pat neretai sunku rasti taisyklingų lietuviškų pakaitalų. Kita vertus, net jei šis reiškinys lietuvių kalboje pripažįstamas kaip skolintas, svetimybė, žargonas, nereikėtų taip kategoriškai užkirsti jam kelio – juk iš žargono neretai pereinama prie normos. Tad panašu, jog šis motyvas, pripažįstant svetimą priešdėlio *da-* kilmę, nėra tinkamas įtikinti jo (ne)reikalingumu kalboje.

Kaip ir bet kuris kitas priešdėlis, *da-*, nepaisant to, jog linkstama manyti jį esant slavišką, turi savo reikšmių lauką. Vienos reikšmės vartosenoje esti dažnesnės (tikslo pasiekimo, pilnio, papildymo), – retesnės (mažybės, perkeltinės ar naujos žodžio reikšmės). Natūralu, kad visiškai nepriimtini atrodo skoliniai (nehibridai): *dakantavóti, dasviečyti* ir kt. Kol dariniai su šiuo priešdėliu neperžengia savo reikšmių lauko, jų vartojimas, bent iš pirmo žvilgsnio, atrodo visai realus ir galimas.

Nustačius, kad priešdėlio *da-* reikšmės lietuvių ir slavų kalbose nėra visai analogiškos, galima daryti dvejopas išvadas. Viena vertus, visų aptartų straipsnių autoriai (V. Mažiulis, A. Breidakas, K. Kožanovas) remiasi reikšmių sutapimu arba nesutapimu kaip bendros kilmės arba skolinimosi įrodymu, t. y. jei reikšmės kalbose sutampa, linkstama manyti, kad afiksas galėjo būti pasiskolintas. Tačiau praktika rodo, kad retas kuris skolinys išlaiko skolinto žodžio ar morfemos reikšmių lauką. Be to, gali būti, jog visiškai sutampančios reikšmės kaip tik įrodo esant veldinį. Taigi laikantis tradicinio vertinimo, būtų galima suabejoti priešdėlio skolinimusi – kaip jau minėta, jo reikšmės lietu-

vių ir slavų kalbose ne visiškai sutampa. Remiantis antruoju požiūriu, prieinamos prie prieštaringos išvados – gal vis dėlto *da-* yra skolinys.

Taigi remiantis vien reikšmės aspektu į kilmės klausimą užtikrintai atsakyti vargu ar įmanoma (nepaisant to, kad autoritetai tai ir daro).

AREALAS

Vienas dažniausiai girdimų argumentų dėl priešdėlio *da-* slaviškos kilmės – jo vartojimo arealo ypatybės. Jau XIX a. G. H. F. Neselmanas pastebėjo, kad Žemaitijoje šis kalbos elementas vartojamas retai, Prūsijos lietuvių kalboje tokie dariniai taip pat reti. Rytų Prūsijoje gyvenusių P. Ruigio, K. G. Milkaus, A. Šleicherio žodynuose ir gramatikose *da-* aptinkamas su tam tikromis išlygomis arba visai neminimas. Požiūrio, kad skolinimąsi iš slavų įrodo gausesnis priešdėlio paplitimas rytinėje ir pietinėje Lietuvos pusėje, kur teritorija ribojasi su Lenkija ir Baltarusija, laikėsi ir J. Jablonskis, K. Būga, Pr. Skardžius.

1958 m. V. Mažiulis straipsnyje „Происхождение приставки *da-* в балтийских языках“ teigia, kad priešdėlio *da-* kilmės niekas taip ir neįrodė (J. Endzelyno minėta, kad priešdėlis tikriausiai skolintas, bet tai negali būti įrodyta). Tačiau pats straipsnio autorius laikosi pozicijos, kad šis priešdėlis atėjęs iš slavų ir kaip vieną iš argumentų pateikia jo paplitimo teritoriją: vartojama visur, tačiau gausiausiai – rytinėje ir pietinėje Lietuvos dalyje (riba su Baltarusija, Lenkija), rytinėje Latvijos dalyje.

Siekiant palyginti V. Mažiulio pateiktus faktus su realiais duomenimis buvo atliktas nedidelis tyrimas: iš elektroninio *Lietuvių kalbos žodyno* varianto (žodynas sudarytas 1941–2002) išrinkti žodžiai su priešdėliu *da-* ir samplaikiniu *neda-*, turintys teritorines žymas (nemažai žodžių yra iš grožinės literatūros ar senųjų raštų – nuo jų atsiribojama). Surinkus ir apibendrinus teritorinius duomenis žodžių su priešdėliu *da-*, įtrauktų į *Lietuvių kalbos žodyną*, išeina štai toks žemėlapis[7]:

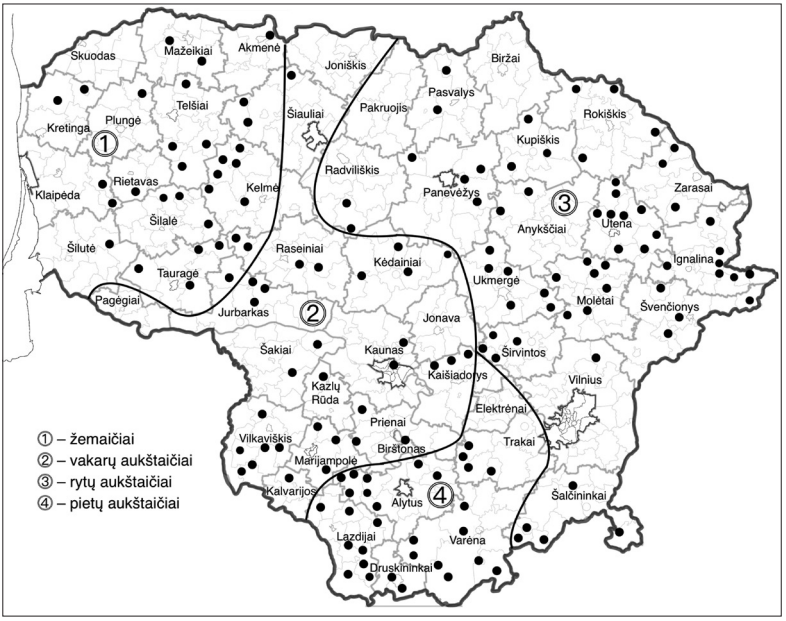
[7] Kartografinio tikslumo nesiekta, tad miestų, miestelių, kaimų žymėjimo paklaida – rajono ribos.

Matyti, kad V. Mažiulis neklydo, kalbėdamas apie gausesnį vartojimą šalies pietuose ir rytuose, tačiau vargu ar galima sakyti, kad vartojimas visoje Lietuvos teritorijoje daug menkesnis – skirtumas nereikšmingas. Nemaža gyvenviečių Kelmės, Telšių, Šilalės, Tauragės, Raseinių, Jurbarko rajonuose, taip pat ne visai teritorijos paribiu laikytume Ukmergę, Molėtus, Širvintas, Kaišiadoris. Taip pat stebina tai, kad yra vos vienas miestas Vilniaus rajone – Nemenčinė – kur vartojamas šis priešdėlis; juk žinoma, kad Vilniaus krašte daug lenkakalbių gyventojų. Kita vertus, į „Lietuvių kalbos žodyną“ nebūtinai įtraukti visi miestai ir miesteliai, kuriuose taip kalbama. Tačiau apskritai šio priešdėlio paplitimas – nenuneigiamas faktas.

Pažvelgus į šį žemėlapį apibendrintai, vertinant ne konkrečias vietas, o tarminius regionus[8], kuriuose vartojamas ar nevartojamas šis priešdėlis, vaizdas būtų toks:

[8] Tarmių ribos apytikslės.

Apytiksliai duomenys tokie:[9]

- Žemaitijoje *da-* paminėtas maždaug 30-yje kaimų, miestelių ar miestų;
- Vakarų Aukštaitijoje – beveik 30-yje;
- Rytų Aukštaitijoje – maždaug 60-yje;
- Pietų Aukštaitijoje – beveik 30-yje.

Taigi Žemaitijoje ~20 proc., Vakarų Aukštaitijoje ~20 proc., Rytų Aukštaitijoje ~40 proc., Pietų Aukštaitijoje ~20 proc. Turint galvoje, kad rytų aukštaičių ir plotas didžiausias, galima teigti, kad skirtingose tarmėse priešdelis *da-* paplitęs vienodai. Dar 14 pavyzdžių užfiksuota Baltarusijos teritorijoje, Apso, Armoniškių, Azierkų, Gervėčių, Litvinkos, Lazūnų, Pelesos, Rodūnios, Varanavo, Zietelos ir kt. apylinkėse ir 2 Lenkijoje – Punske ir Seinuose.

[9] Galima paklaida dėl netiksliai nubrėžtų tarmių teritorijų ribų.

Pasak A. Breidako, priešdėlis *da-* yra vartojamas rytų Latvijos tarmėse, t. y. ir latvių aukštaičių tarmėse, ir dalyje vidurio latvių kalbų. Kaip liudija XVI–XVII a. latvių rašytiniai tekstai (tai prieštarauja V. Mažiulio teiginiui, kad priešdėlis *da-* latvių kalbos rašytiniuose šaltiniuose randamas tik nuo XVII–XVIII a.), *da-* buvo paplitęs ir Žiemgaloje. Per šimtą žodžių nustatyta Latgalos teritorijoje. Prielinksnio *da*, kurio lietuvių kalboje apskritai nėra, vartojimo arealas dar siauresnis, mažiau nutolęs nuo rytinio Latvijos pakraščio. Tačiau, J. Endzelyno nuomone, tai dar nėra skolinimosi įrodymas. Gali būti, kad bendras baltams ir slavams reiškinys tam tikru metu pradėjęs nykti, o kontaktai su slavais jam padėjo išlikti.

Dar vieną kontrargumentą pateikė A. Breidakas. Rusų kalbos įtaka Latvijoje ypač sustiprėjo XVIII a., kai Latvija buvo prijungta prie Rusijos. Taigi, jei priešdėlis da- būtų skolintas, svetimos kalbos įtakai įsigalėti ir išplisti būtų reikėję laiko, tačiau buvo priešingai – *da-* vartosena tuo metu ne gausėjo, o menkėjo (Брейдак 1972: 137–142). Kita vertus, šis skolinys gali būti kur kas senesnis nei XVIII a.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad priešdėlis da- vartojamas visoje Lietuvos teritorijoje, tad vargu ar teritorinis taisymo motyvas gali būti kertinis ar bent jau vienas svarbiausiųjų vertinant jo kilmę. Net jei rezultatai būtų kitokie, laikantis Janio Endzelyno požiūrio, tuo niekas nebūtų įrodyta – neaišku, ar tai iš rytų ir pietų plintantis skolinys, ar šiaurėje ir vakaruose nykstantis veldinys. Be to, nevertėtų pamiršti, kad kalba – kintantis reiškinys ir am tikri kalbos dalykai, nebuvę aktualūs prieš šimtmetį ar dešimtmetį, gali turėti visai kitą reikšmę šiomis dienomis. Taigi net jei priešdėlis *da-* į Lietuvos teritoriją atėjo iš rytinių ir pietinių kontaktų su slavais, šiandien padėtis yra kitokia – jis beveik tolygiai vartojamas visoje Lietuvoje, yra vienodai svarbus visų regionų ir tarmių šnekamajai kalbai.

ATITINKAMAS PRIELINKSNIS

Žinoma, kad priešdėliai gali būti prielinksnių arba dalelyčių kilmės[10]. Dauguma priešdėlių, dalyvaujančių veiksmažodžių daryboje (vardažodžiams sudaryti vartojami priešdėliai, pvz., *ant-, im-, są-, sam-* ir kt., šiam darbui nėra aktualūs), yra prielinksniniai: *į-, iš-, per-, su-, už-, ap(i)-, pa-, nu-, pri-, pra-*. Vieni jų sutampa su prielinksniais visiškai (penki pirmieji), kiti skiriasi balsių kaitos laipsniu (penki paskutiniai). Dalelyčių kilmės priešdėliai: *ne-, be-, te-* ir jų junginiai *nebe-, tebe-*. Vienas iš motyvų, kodėl priešdėlis *da-* negali būti tinkamas lietuvių kalbai – jis neturi atitinkamo prielinksnio, taip pat nėra ir tokių dalelyčių. O kaipgi priešdėliai *at-* ir *par-*? Bendrinėje kalboje juos atitinkančių prielinksnių nėra, tačiau tarmėse galima rasti prielinksnį *par-* (pvz., *par mumi* (pas mus)). *At-* tokių atitikmenų neturi visai (LKE, 430). A. Paulauskienė teigia, kad šie du priešdėliai su prielinksniais vis dėlto susiję: *at-* turi krypties ryšį su *nuo* (pvz., *Likimas mane atplėšė nuo draugų*), *par-* – su krypties prieveiksmiu (pvz., *parėjo namo*) (Paulauskienė 1994: 272–273). Tačiau akivaizdu, kad visiško sutapimo nėra.

Derėtų nepamiršti senosios priešdėlių skirties (plg. F. V. Hakas ir D. Kleinas). Yra dvi atskiros prielinksnių (*praepositiones*) grupės: skiriamieji (*separabiles*) ir neskiriamieji (*inseparabiles*). D. Kleino gramatikoje *da*, taip pat kaip ir *ap, api, at, par, pa, pra*, yra laikomi neskiriamaisiais prielinksniais (beveik po šimto metų F. V. Hako šiai grupei priskiriami tie patys elementai, pridedant postfiksus *pi* ir *na*). Įrodyta, kad *ap(i)-, pa-, pra-* atitinka prielinksnius *apie, po, pro; par*, kaip jau minėta, turi variantų tarmėse. Šiomis dienomis iš grupės išskiria tik *at-* ir *da-*.

A. Srba kalbėjo apie *rectio praepositionis cum nominativo – do* (*da*) ir jo variantą *per*, vartojamus ta pačia reikšme ir tose pačiose pozicijo-

[10] Taip įprasta ir patogu sakyti. Iš tiesų priešdėliai ir prielinksniai yra vienos kilmės, iš nekaitomųjų žodžių (kurie kažkada kilę iš kaitomųjų), ėjusių tiek su veiksmažodžiais (preverbai), tiek su linksniuojamosiomis kalbos dalimis (Zinkevičius 1981: 186), tad tiksliau sakyti sutampa nei yra kilę, tačiau šiame darbe renkamasi pirmoji, patogesnė vartosena.

se: *kas tai do x, kas tai per* (la. *par*) *x*. Tiesa, straipsnio autorius tą patį reiškinį vadina ir priešdėliais (Srba 1911: 260–262). *Lietuvių kalbos žodynas* dalelytę *do*, su lietuvišku atitikmeniu *per*, laiko slaviška.

Pagal anoniminę 1737 m. gramatiką *do* yra lenkiškas *į (ing)* atitikmuo. Rusų, lenkų, baltarusių kalbose *do* (*до, да*) atitinka lietuviškus prielinksnius *į, iki, ligi, lig (ko), prieš (ką), pas, prie*. Tokiu atveju tai yra dar vienas slaviškos kilmės įrodymas. Tačiau, pasak A. Breidako, pagrindinis baltiškos priešdėlio *da-* kilmės hipotezės įrodymas yra būtent tai, jog tariamai slaviško prielinksnio *do* atitikmenys lie. *lig(i)*, la. *līdz* yra padaryti vėliau iš būdvardžių lie. *lygus*, la. *līdzs*, o O. Trubačiovas neginčijamai įrodė, kad lie. *liki* kilo iš germanų kalbų, o prielinksnis *iki* yra galimai sutrumpėjusi *liki* forma (Брейдак 1972: 137–142). Taigi prielinksnis *da* latvių kalboje (lietuvių kalboje jo nėra) yra anksčiau nei jam sinonimiški žodžiai. Tai reiškia, kad buvo laikas, kai *da* neturėjo atitikmenų, buvo vienintelė raiškos forma. Žodis kalboje ne(be)laikomas svetimu, kai jis neturi jokių kitų atitikmenų, tad yra reikalingas apibūdinti atitinkamam tikrovės reiškiniui. Sakoma, kad *da-* mestinas iš kalbos, nes jį galima pakeisti lietuviškais priešdėliais. Tačiau jei įrodoma, kad prielinksnis *do* anksčiau atitikmenų neturėjęs, buvo būtinas ir reikalingas kalbai, o priešdėlis *da-* kilęs iš jo, vargu ar jį guiti yra pagrindo.

V. Mažiulis, teikdamas tuos pačius lietuviškus ir latviškus *do* atitikmenis, apie vėlesnį jų atėjimą į kalbą nekalba.

Jau minėtą priešdėlį *at-*, lietuvių kalboje neturintį atitinkamo prielinksnio, galima lyginti su rusų kalboje esančiu *от-*, galinčiu reikšti: a) daikto dalies arba kito daikto atskyrimą nuo daikto: *откусить* (atkąsti) *отстегнуть* (atsegti); b) atsakomąjį veiksmą: *отблагодарить* (atsidėkoti), *откликнуться* (atsiliepti); c) ko pašalinimą, atsikratymą: *отучить* (atpratinti); d) (su sangrąža) išsisukimą nuo ko nors, vengimą ko: *отговориться* (atsikalbėti), *отписаться* (atsirašyti); ir kt. (Lemchenas 2011: 1382). Taigi reikšmės rusų ir lietuvių kalbose sutampa. Taip pat yra prielinksnis *от* rusų kalboje, nors nėra *at* lietuvių kalboje. Nuo *da-* / *da* situacijos ši skiriasi tuo, kad priešdėlį *at-* / *ot-* (jo variantas *et-*) turėję ir prūsai: plg. pr. *attrātwei*, lie. *atsakyti*, la. *atbildêt*, ru. *ответить* (Mažiulis 1988: 106–107). Z. Zinkevičius, kal-

bėdamas apie šią padėtį, sako: „Kaip jau minėta, lietuviai prielinksnio *at* neturi, bet jis yra išlikęs gimininingose kalbose: la. dial. *at*, sen. sl. *отъ*“ (Zinkevičius 1981: 186). Panašu, kad bendroje prokalbėje kažkas panašaus turėję būti. Galbūt buvę ir lietuvių kalboje, tik nebeišlikę, kitaip nei giminiškose kalbose. Bet kokiu atveju, apie *at-* skolinimąsi nekalbama, nustatoma bendra kilmė.

Panašu, kad priešdėlis *da-* tikrai išsiskiria iš kitų lietuvių ir slavų kalbose esančių priešdėlių. Nepaisant to, kad yra panašus atvejis su priešdėliu *at-* / *om-*, kurį galima rasti prūsų kalboje, o *da-* – ne. Kitas klausimas, ar tai, kad prūsų kalba jo neturėjusi, yra pakankamas motyvas atmesti bendros slavams ir baltams kilmės versiją.

PAPLITIMAS SENUOSIUOSE RAŠTUOSE

Dar vienas dažnai girdimas taisymo motyvas – priešdėlis *da-* retas senuosiuose raštuose (Мажюлис 1958: 127–133).

Šio darbo pradžioje buvo remtasi kalbos aprašomaisiais ar norminamaisiais leidiniais – gramatikomis, žodynais, straipsniais. Vis dėlto reikėtų pastebėti, kad kalbos tyrėjų teiginiai apie priešdėlio *da-* paplitimą, vartojimo regionus buvo nustatyti tyrinėjant ne tik gyvąją kalbą, bet ir liturginę, administracinę, kiek vėliau – grožinę literatūrą. Taigi vartojimo gausai nustatyti, teiginio apie menką vartojimą senuosiuose raštuose pagrįstumui įrodyti arba nuneigti, verta trumpai apžvelgti ir tuos raštus.

Kaip jau aptarta, aprašomuosiuose leidiniuose priešdėlis *da-* randamas nuo pat pradžių, t. y. jau pirmojoje lietuvių kalbos gramatikoje. Apie šį priešdėlį dažniausiai mokslinėje literatūroje (žodynuose, gramatikose, kalbos kultūros darbuose, įvairiuose straipsniuose ir kt.) kalbama iki šiol.

1958 m. savo straipsnyje V. Mažiulis yra aptaręs keleto XVI–XVII a. autorių tekstų, kiek ir kokių priešdėlio *da-* pavyzdžių jų kalboje randama. Štai Martynas Mažvydas dažniausiai vartojęs kitus lietuviškus priešdėlius, su *da-* rastas vienas žodis – *dassilitetu* – ir keletas skolinių, kaip *dastainas, nedastainai, dachadu* ir kt. Mikalojus Daukša taip pat pirmenybę teikė kitiems priešdėliams, bet jo kalboje galima

rasti *dalaiskit* ir *dasiźinot*. Merkelio Petkevičiaus vartota tik *dalayskit*, *daeysim*. Kur kas daugiau žodžių su priešdėliu *da-* yra Konstantino Sirvydo darbuose (Мажюлис 1958: 127–133). Kaip jau minėta, V. Mažiulis, P. Skardžius, J. Endzelynas ir kt. sakę, kad Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje priešdėlis *da-* vartotas dažniau nei Mažojoje Lietuvoje. Taigi vis dėlto vartotas (tai susiję ir su teritoriniu motyvu).

Per pusantro šimto pavyzdžių yra *Lietuvių kalbos žodyne*. Čia minimi tokie šaltiniai kaip Antano Baranausko, Augustino Janulaičio, Jono Balvočiaus-Geručio, Stasio Dabušio, Lauryno Ivinskio, Juozo Baltušio, Jurgio Savickio, Otono Praniauskio, Simono Daukanto, Simono Stanevičiaus, Antano Tatarės, Vinco Krėvės-Mickevičiaus, Vinco Pietario, Žemaitės raštai; Jono Bretkūno 1590 m. Biblijos rankraštis, Samuelio Bitnerio 1701 m. Naujasis Testamentas, Samuelio Bosguslavo Chilinskio 1660 m. Biblija, buvęs Karaliaučiaus archyvo dviejų tomų rankraštis *Clavis Germanico–Lithvana*, parašytas tarp 1673–1701 m., Jokūbo Morkūno 1600 m. *Postilė*, pirmasis lietuvių laikraštis, ėjęs su pertraukomis 1832–1915 m. Rytų Prūsijoje, Baltramiejaus Vilento 1882 m. Martino Liuterio epistolių ir evangelijos vertimas; Jono Basanavičiaus lietuviškų liaudies pasakų rinktinės (1898–1905), Mato Slančiausko surinkta tautosaka (iš Žagarės ir Joniškio apylinkių) ir daugelis kitų. Matoma, kad *da-* vartotas visais lietuvių raštijos laikais, paplitęs visoje Lietuvoje.

Taigi nors priešdėlis *da-* nebuvo populiariausias elementas, visais lietuvių rašomosios kalbos istorijos laikais jis buvęs. Atmesti jo dėl nevartojimo lietuviškuose raštuose negalima, juolab kad šis priešdėlis vartojamas tokių patriotų, lietuvybės ir tautinės savivertės kėlimo šalininkų, kaip Simonas Daukantas, Simonas Stanevičius.

AUTORITETAS

„<...> visais laikais taisytas priešdėlis *da-* netaptų norminiu faktu, net jeigu kas nors įrodytų jo baltiškumą. Antra, visiškai nenormalu, kai be specialių tyrimų keičiama įvairių nusistovėjusių bendrinės kalbos reiškinių (kirčiavimo paradigmų ir pan.) kodifikacija. Šiuo atveju ypač pabrėžtina norminimo tradicija: negalima žymiųjų kalbininkų

visuotinai taisytą kalbos reiškinį staiga paskelbti norminiu“, – teigė Aleksas Girdenis ir Aldonas Pupkis, kalbėdami apie kalbos norminimo principus (Girdenis 1996). P. Kniūkšta taip pat pastebi autoriteto svarbą: „nemaža skolinių kodifikuotojai atmeta ne dėl nereikalingumo ar netikimo lietuvių kalbai, o iš tradicijos, dėl tautinės savigarbos ir kitų subjektyvių priežasčių“ ir priduria, kad toji tautinė savigarba kalbininkui neabejotinai reikalinga, tačiau tai neturėtų kištis į norminimo procesus ir tapti kodifikacijos principu (Kniūkšta 2001: 66).

Dar K. Būga yra išskyręs keturis norminimo principus: faktinės vartosenos, istorinės analizės, sistemingumo ir funkcinio tikslingumo (Girdenis 1996). Konkrečiu priešdėlio *da-* atveju susigrumia faktinė vartosena ir istorinė analizė – niekas dar neįrodė, kad elementas kilęs tikrai iš slavų kalbų, tačiau jo baltiškumu abejojama. Visai ką kita rodo faktinė vartosena – kaip aptarta, lietuvių kalboje užfiksuota per du šimtus žodžių su šiuo priešdėliu, surinktų iš visų Lietuvos regionų. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad kalbėdami apie priešdėlį *da-* nustatome tariamai slaviškos morfemos taikymą prie lietuviškos (baltiškos) leksemos. Vadinasi, tai yra unikalus reiškinys lietuvių kalboje – kitų skolintų priešdėlių nėra (ne tarptautinių; *da-* nors ir yra įvairiose slavų kalbose, jokiu būdu negali būti laikomas tarptautiniu). Tai jau nebe leksikos, o gramatikos dalykas – gramatika svetimybes įsileidžia gerokai sunkiau. Įrodžius skolinimąsi, iš tiesų galima būtų kalbėti apie sistemos užribį ir tvirtai motyvuotą taisymą. Vis dėlto afiksas *da-* kalboje jau yra įsitvirtinęs: turi savo reikšmių lauką, lengvai dalyvauja derivacijos procesuose. Taigi akivaizdu, kad viskas remiasi į kilmę – jei priešdėlis būtų pripažintas esąs baltiškas, jo taisyti nebebūtų visiškai jokio pagrindo, jei slaviškas – istorinė analizė ir sistemingumas ir toliau neleistų jo įteisinti. Kadangi kilmė nėra tvirtai įrodyta, iki šiol taisymo tradicija iš esmės remiasi tik autoritetais.

Kita vertus, niekas ir neneigia A. Girdenio ir A. Pupkio keliamos autoriteto svarbos. Pasak buvusios Valstybinės lietuvių kalbos komisijos pirmininkės I. Smetonienės, Lietuvoje tarp kalbininkų ir visuomenės ir taip nuolat kyla priešpriešų (Smetonienė 2005: 23–30). To, kas tiek metų buvo taisyta, negalima vieną dieną lengvai priimti kaip norminį variantą, nes ta priešprieša tik dar labiau išaugs. Panašu, kad

didesnė problema yra ne priešdėlio *da-* vartojimas ar gujimas iš kalbos, o pats norminimo procesas.

Iš čia aptartų priešdėlio *da-* taisymo motyvų (reikšmės, arealo, atitinkamo prielinksnio buvimo, paplitimo senuosiuose raštuose ir autoriteto) nėra nė vieno, kuris neturėtų kontrargumentų. Išsiskiria kalbos specialistų nuomonės (plg. V. Mažiulio ir J. Endzelyno nuomones dėl *da-* vartojimo rytiniame ir pietiniame Lietuvos pakraščiuose, paribyje su slavų valstybėmis), atsiranda prieštaringų faktų (plg. K. Kožanovo, A. Breidako, V. Mažiulio, „Lietuvių kalbos žodyno" ir šiame darbe apibrėžtas *da-* reikšmes, jų sutapimą / nesutapimą su lenkų, rusų, baltarusių kalbomis) ir t. t. Prieiti vieningą nuomonę dėl šios morfemos kilmės, atrodo, neįmanoma. Gali būti, kad ši diskusija tęsis dar daug metų, atsiras naujų įrodymų, naujų nuomonių. Įrodžius baltišką kilmę nebeliktų jokių priežasčių, išskyrus autoritetų sekimą ir tradiciją, priešdėlio nepripažinti; įrodžius slaviška kilmę norminimas būtų galutinai pagrįstas.

IŠVADOS

Priešdėlis *da-* lietuvių kalboje egzistuoja nuo pat jos raštijos atsiradimo. Apie jį rašoma gramatikose, žodynuose, jis vartojamas ir ne mokslinėje literatūroje. Nuo pat raštijos atsiradimo priešdėlis *da-* ir taisomas. Nuo J. Jablonskio laikų taisymo argumentacija beveik nekito. Taisymas argumentuojamas net šešiais pagrindais, tačiau iš tiesų visi jie yra arba menkai pagrįsti, arba net apskritai neparemia taisymo:

1. Pagrindinė taisymų priežastis – svetima kilmė. Nepaisant to, kad ji nebuvo neginčijamai įrodyta ir buvo atrasta nemaža argumentų, verčiančių abejoti priešdėlio *da-* slaviškumu, šis priešdėlis į lietuvių bendrinę kalbą įsileistas nebuvo. Suabejojus slaviška priešdėlio *da-* kilme ir geriau pagrindus baltišką arba bendrą kilmę, liktų taisymus argumentuoti tik autoritetu ir tradicija – kažin ar tai pats geriausias šiandien tebegyvo kalbos elemento taisymo pagrindas

2. Kiti taisymo pagrindai (visi jie taip pat daugiau ar mažiau susiję su kilmės klausimu) irgi yra abejotini, nė vienas jų nėra visiškai pagrįstas ar visiškai nepagrįstas:

a. Reikšmė. Priešdėlio *da-* reikšmės lietuvių ir slavų kalbose skiriasi, lietuvių kalboje, kitaip nei lenkų, su šiuo elementu nėra sudaromi daiktavardžiai, kitaip nei lenkų, rusų ir baltarusių kalbose – būdvardžiai ir prieveiksmiai. Tačiau yra ir kitų, neabejotinai lietuviškų, priešdėlių, su kuriais taip pat sudaromi tik veiksmažodžiai ir jų vediniai, pvz., *su-*. Frazeologizmai ir sinonimiški žodžiai, turintys priešdėlį *da-*, įrodo jo lankstumą ir gyvumą kalboje, prisitaikymą prie sistemos. Tai, kad lietuvių kalboje nėra tikslių atitikmenų, galinčių pakeisti priešdėlį *da-* neprarandant reikšmės atspalvio, nėra pakankamas argumentas – verčiant iš kitų kalbų taip pat ne visada randamas adekvatus atitikmuo. Sutampančios ar nesutampančios reikšmės gali būti vertinamos dvejopai. Viena vertus, visišką sutapimą linkstama laikyti skolinimosi įrodymu, tačiau galima vertinti ir kitaip – kiekvienas skolinys laikui bėgant įgyja papildomų reikšmių, jo semantinis laukas plečiasi, tad visiškai tapati reikšmė gali reikšti ir tai, kad elementas yra veldinys.
b. Arealas. Populiari nuomonė, kad priešdėlis *da-* vartojamas tik šalies rytuose ir pietuose, kelia abejonių – morfema beveik tolygiai pasiskirsčiusi visoje Lietuvos teritorijoje. Istorija kalba ką kita – kaip jau minėta, ten, kur buvę kontaktų su slavais, priešdėlis *da-* vartotas dažniau nei vakarinėje pusėje, t. y. Rytų Prūsijoje. Žinoma, gali būti, kad situacija su laiku galėjusi kisti. Vis dėlto šis motyvas taip pat nieko neįrodo – gausesnis vartojimas šalies rytuose ir pietuose gali būti ne tik skolinimosi per kontaktus su slavais, bet ir nykstančio veldinio, kuriam šie kontaktai padėjo išlikti, argumentas.
c. Atitinkamas prielinksnis. Priešdėlis *da-*, nors ir laikomas prielinksninės kilmės, lietuvių kalboje jį atitinkančio prielinksnio neturi. Taip pat atitinkamo prielinksnio neturi ir priešdėlis *at-*. Tačiau šie reiškiniai nėra visiškai tapatūs, nes *at-*, kitaip nei *da-*, yra paliudytas prūsų kalboje, taigi vartotas visų baltų. Panašu, kad šis taisymo motyvas pats tvirčiausias.
d. Paplitimas senuosiuose raštuose. Nors apskritai teigiama, kad morfemos *da-* nėra senuosiuose raštuose, vis dėlto jos pavyz-

džių rasti galima ne tiek jau mažai. Tai, kad priešdėlis gyvavęs rašto kalboje nuo pat pradžios, o „Lietuvių kalbos žodyne“ užfiksuota per pusantro šimto XVII–XX a. šaltinių pavyzdžių (pavyzdžių iš viso yra per du šimtus, tačiau vieni jų turi teritorines žymas, kiti – šaltinio nuorodą; čia minimi tik pastarieji), įrodo, kad jis, nors ir negausiai, bet vis dėlto vartotas.

e. Autoritetas. Autoriteto argumentas, nors ir kokia būtų priešdėlio kilmė bei kiti vartosenos ypatumai, yra pats neracionaliausias, bet vargu ar leis kada keisti neigiamą priešdėlio *da-* kodifikaciją, nes daugelį metų buvo siejamas su žymių kalbininkų, skatinusių jo nevartoti, pavardėmis: J. Jablonskiu, K. Būga ir kt. Nemaža norminamųjų leidinių tiesiog teigia, kad *da-* yra nevartotinas, net nesiteikdami aiškinti to priežasčių. Apskritai autoriteto argumentas egzistuoja gal keli šimtmečiai ir jau virto tradicija, bet šiuolaikinėje visuomenėje tai nesunkiai gali būti priimama kaip anachronizmas ir visai be reikalo kelti erzelį.

3. Lietuvių kalbos priešdėlio *da-* vartojimas ar nevartojimas lieka atviras klausimas – keisti taisymo tradiciją nėra lengva ir nežinia, ar reikia, tačiau iki šiol teikiami taisymo motyvai nėra pakankami, įtikinami, o geriau patyrinėti kartais net paremia teigiamą kodifikavimą.

Literatūra ir šaltiniai

Balčikonis J. (vyr. red.) 1957: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, 1653 metai, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Doroszewski W. (red.) 1965: *Słownik języka polskiego*, II tomas, D–G, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Drotvinas V. (sud.) 2009: *Lexicon Germanico–Lithvanicvm et Lithvanico–Germanicvm: rankraštinis XVIII amžiaus žodynas*. Jokūbas Brodovskis, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Eigminas K. (sud.) 1981: *Universitas Lingvarum Litvaniae*, Vilnius: Mokslas.

Endzelīns J. 1948: *Baltu valodas skaņas un formas*, Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.

Endzelīns J. 1951: *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.

Endzelīns J. 1971: *Darbu izlase* I, Rīga: Zinātne.

Fraenkel E. 1962: *Litauisches Etymologisches Wörterbuch*, band I, A–privekiúoti, Heidelberg: Winter.

Girdenis A., Pupkis A. 1996: *Kalbos norminimo principai*, http://www.eunet.lt/Girdenis/Straipsnis-kalbos_norminimo_principai.htm (2012 04 11).

Haack F. W. 1730: *Vocabvlarivm Litthvanico–Germanicvm, et Germanico–Litthvanicvm*, Halle: Druckts Stephanus Orban, Univers. Buchdr.

Jablonskis J. 1997: *Lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Jakaitienė E. 2009: *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kabelka J. 1982: *Baltų filologijos įvadas*, Vilnius: Mokslas.

Klimavičius J. 2002: Lietuvių bendrinė kalba: ribos ir beribiškumas, sistema, norma ir kodifikacija, *Terminologija* 9, 7–25.

Klimavičius J. 2007: Ką tikrai parašė Konstantinas Sirvydas, *Mokslo Lietuva*, Nr. 17 (373), http://mokslasplius.lt/mokslo-lietuva/2006-2011/node/684.html (2012 06 03).

Kniūkšta P. 2001: *Kalbos vartosena ir tvarkyba*, Vilnius: LKI leidykla.

Kozhanov K. 2011: Lietuvių kalbos priešdėlio da- semantika arealiniame kontekste, Baltai ir slavai: dvasinių kultūrų sankirtos, *Tarptautinės mokslo konferencijos Vladimirui Toporovui atminti pranešimų tezės*, 42.

Kurschat F. 1883: Wörterbuch der littauischen Sprache: Littauisch–Deutsches Wörterbuch, Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?submit=Per%C5%A1okti+%C4%AF&biExemplarId=166973&psl=100 (2012 01 22).

Lebedys J. 1977: *Senoji lietuvių literatūra*, Vilnius: Mokslas.

Lemchenas Chackelis 2011: *Didysis rusų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (elektroninė versija): http://www.lkz.lt/startas.htm.

Mažiulis V. 1988: *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, A–H, Vilnius: Mokslas.

Mielcke Christian Gottlieb 1800: *Littauisch–deutsches und Deutsch–littauisches WörterBuch*, Königsberg [Karaliaučius / Калининград]: Im Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerey.

Miežinis M. 1883: Lietuviszka gramatika paraszyta Kunigo Mikolo Miežinio, Tilžė, http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=25029 (2011 12 21).

Miežinis M. 1894: *Lietuviszkai–latviszkai–lenkiszkai–rusiszkas žodynas*, Tilžė, http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=25036 (2011 12 21).

Morkūnas K. (sud.) 2008 : *Lietuvių kalbos enciklopedija*, 2 pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Nesselmann G. H. F. 1851: Wörterbuch der littauischen Sprache, Königsberg : Verlag der Gebrüder Borntträger http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=527 (2012 02 15).

Pakalka K. (sud.) 1979: *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*. Konstantinas Sirvydas Dictionarum trium linguarum, Vilnius: Mokslas.

Pakalka K. (sud.) 1997: *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Palionis J. (sud.) 1959: *Jonas Jablonskis. Rinktiniai raštai*, II tomas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Palionis J. 1995: *Rašomosios kalbos istorija*, 2 pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Paulauskienė A. 2004: *Lietuvių kalbos kultūra*, Kaunas: Technologija.

Piročkinas A. 2001: *Słownik litewsko–polski, polsko–litewski*, Warszawa: Ex libris.

Pupkis A. 2010: *Lietuvių kalbos normintojai ir puoselėtojai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Reķēna Antoņina 1998: *Kalupes izluoksnes vārdnīca*, Rīga: Latviešu valodas institūts.

Ruhig P. 1747: *Litauisch–deutsches und deutsch–litauisches Lexicon*, Königsberg [Kaliningrad]: Druckts und verlegts J. H. Hartung.

Schleicher A. 1856: Handbuch der littauischen Sprache: Litauische grammatik, Prag: J. G. Calve'sche Verlagsbuchhandlung, http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=30067 (2011 10 30).

Skardžius P. 1931: Slavische Lehnwörter im Altlitauischen, *Tauta ir žodis*, 7 knyga, Kaunas: Humanitarinių mokslų fakultetas, 59–60.

Smetona A. 2005: Pagrindinių darybos būdų skyrimo klausimu, 83–89, http://web.vu.lt/flf/a.smetona/wp-content/benefits/Straipsnis_ZodziuDaryba.pdf (2012 04 11).

Smetonienė I. 2005: Lietuvių kalbos politika Europos kalbų politikos kontekste, *Kalbos kultūra* 78, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Smoczyński W. 2007: *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno: Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego.

Srba A. 1911: Ar priešdėlis *da-* tikrai laikytinas nelietuviškas?, *Draugija*, Nr. 51, 260–262.

Subačius G. 2011: Ar lietuvių kalbos baimė yra mūsų prioritetas?, http://m.lrytas.lt/--13012222071299842531-p1-ar-lietuvi%C5%B3-kalbos-baim%C4%97-yra-m%C5%ABs%C5%B3-prioritetas.htm (2012 04 11).

Wheeler M. 1972: *The Oxford Russian–English Dictionary*, Oxford: Clarendon Press.

Zinkevičius Z. (sud.) 1961: Kazimieras Būga, *Rinktiniai raštai*, III tomas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Zinkevičius Z. 1981: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, II tomas, Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius Z. 1988: *Lietuvių kalbos istorija*, III tomas: Senųjų raštų kalba, Vilnius: Mokslas.

Брейдак А. 1972: *Происхождение предлога da и приставки da- в балтийских языках*, Известия Академии наук Латвийской ССР, № 4 (297), 137–142.

Горбачевич К. С. 2006: *Большой академический словарь русского языка*, том 4, Г–День, Москва, Санкт-Петербург: ≪Наука≫.

Крапіва К., Падлужный А. И. 2003: *Беларуска–рускі слоўнік*, том I, А–З, Мінск: Беларуская Энцыклапедыя.

Мажюлис В. 1958: Происхождение приставки da- в балтийских языках, *Вопросы славянского языкознания, вып.* 3, 127–133.

Преображенский А. Г. 1959: *Этимологический словарь русского языка*, А–О, Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.

ON THE ORIGIN OF THE PREFIX *DA*-AND THE PRESCRIPTIVE APPROACHES TO ITS USE

Summary

The present paper focuses on the origin of the prefix *da*-, its use and acceptability in Lithuanian writings since the beginning of written Lithuanian (16th century). The study aims to discuss the most common arguments against theuse of the prefix, to analyse their validity and relevance inPresent-Day Lithuanian and to evaluate the role of tradition in imposing prescriptive rules. The prefix *da*- has been attested in the first records of Lithuanian. It has been mentioned in grammars, dictionaries and non-scientific texts. Its use and acceptability have been the object of debate since the beginning of written Lithuanian. In the literature, there aresix arguments questioning the acceptability of the prefix. However, they have not changed since the times of Jonas Jablonskis, and their validity can be challenged. The arguments are as follows:

1. Foreign origin. The acceptability of the prefix*da*-has been mainly questioned due to its foreign origin. However, this argument is based on tradition and authority and it is not well-grounded and convincing. Although the Slavic origin of *da*- has been disputed andthe Baltic or general origin has been assigned to it, the prefix has never been acceptable in standard Lithuanian.

2. Meaning. The meaning of the prefix *da*- differs in Lithuanian and Slavic languages. In Lithuanian, unlike in Polish (Russian, Belarusian), this prefix is not used to derive nouns (adjectives, adverbs). However, there are a number of clearly Lithuanian prefixes which are used to derive only verbs too, for example *su*-. Phrases and synonyms containing the prefix *da*- show its flexibility and capability to adapt to a system. The fact that Lithuanian does not have exact correspondences of the prefix*da*- is not a conclusive argument. Translations from other languages may not be proper equivalents either. The equivalence or non-equivalence of meaning may be viewed in two ways. On the one hand, the equivalence of meaning may provide evidence for borrowing; on the other hand, every borrowing may acquire additional

meanings and its semantic field may extendover the course of time. Thus, an exactly equivalent meaning may imply that the element has been inherited.

3. Areal features. A popular belief that the prefix *da-* is used only in the east and the south of the country raises doubts. The morpheme is almost equally distributed throughout Lithuania. Historical evidence shows that the prefix was used more frequently in the territory where there had been close contacts with the Slavs than in the western part, namely in East Prussia. Naturally, the situation might have been changing over the years. However, this argument is not compelling. The frequent use of the prefix in the east and the south may suggest that it had been borrowed through language contact with the Slavs and due to that contact it could have been entrenched in the language.

4. Lack of a cognate preposition. Although the prefix *da-*is considered to derive from a prepositional phrase, it does not have an equivalent preposition in Lithuanian. The prefix *at-* does not have a corresponding preposition either. However, the prefix *at-*, unlike *da-*, is attested in Prussian, which shows itsuse in all Baltic languages. Thisargument seems to be the most convincing.

5. The spread of the prefix in texts of Old Lithuanian. The claim that the morpheme *da-* was not found in Old Lithuanian turns out to be unfounded because the texts from this period contain a number of instances of the prefix. Its occurrences in the texts of Old Lithuanian and its examples (about 150) from the 17th-20th century given in the Dictionary of the Lithuanian Language show that the prefix was used, though not frequently.

6. Authority. Regardless of the origin of the prefix and the peculiarities of its use, the argument of authority seems to be least valid. Since the use of the prefix *da-* has been questioned by famous linguists, such as J. Jablonskis, K. Būga and others, it is very unlikely that the negative codification of the prefix may be changed. A number of prescriptive works merely state that the prefix *da-* is unacceptable but they do not provide any reasons for its unacceptability. The argument of authority has lasted for a few hundred years and it has already become a tradition. However, in contemporary society it may be regarded as anachronism which provokes debate for no apparent reason.

The question of use of the prefix *da-* in Lithuanian remains open. To change the tradition of prescriptive rules is not easy and hardly necessary. However, the aforementioned arguments questioningthe acceptability of the prefix *da-* seem to be implausible. Further research on the issue may lead to the positive codification of the prefix.

Le-159 **Leksikografija** ir leksikologija / Lietuvių kalbos institutas. – Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2006- .

ISBN 978-9955-704-42-3 (įr.)

[D.] 5 : [straipsnių rinkinys] / sudarė Aurelija Gritėnienė ; [redaktorių kolegija: Jurgita Girčienė ... [et al.]. – 2015. – 392 p. : iliustr.. – Str. liet., angl., rus. – Santr. angl., – Bibliogr. str. gale. – ISBN 978-609-411-168-6

Mokslo straipsnių rinkinyje „Leksikologija ir leksikografija 5“ spausdinama 14 straipsnių lietuvių, anglų ir rusų kalbomis aktualiomis istorinės, tarminės ir šiuolaikinės leksikografijos temomis. Taip pat nagrinėjami įvairūs leksikos, terminijos ir žodžių darybos klausimai. Įvairios problematikos rinkinio straipsniai turėtų sudominti ne tik žodynų sudarytojus ir skaitytojus, bet ir kitus kalbos tyrėjus bei apskritai akademinę bendruomenę, paskatinti ją vaisingoms diskusijoms, nes rinkinyje pateikta medžiaga ir atlikta jos analizė turi ne tik mokslinės, bet ir praktinės vertės.

UDK 811.172‘373+811.172‘374

L E K S I K O -
G R A F I J A
ir
L E K S I K O -
L O G I J A
5

Dailininkas
Alfonsas Žvilius
Redaktorė
Ilona Petrovė
Spaudai rengė
Danutė Stakienė
Maketavo
Neda Kostkienė

SL 655. 24,5 apsk. leidyb. l.
Tiražas 300 egz.
Išleido Lietuvių kalbos institutas,
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
Spausdino UAB „Petro ofsetas“,
Naujoji Riovonių g. 25 C, LT-03153 Vilnius